Ion Țurcanu

BESSARABIANA

Teritoriul dintre Prut şi Nistru în cîteva ipostaze istorice şi reflecții istoriografice

CZU 94(478)

T 94

Descrierea CIP a Camerei Naționale a cărții

Țurcanu, Ion

Bessarabiana : Teritoriul dintre Prut şi Nistru în cîteva ipostaze istorice şi reflecții istoriografice / Ion Țurcanu. – Ch. : S. n., 2012 (Tipogr. „Reclama” SA). – 344 p.

300 ex.

ISBN 978-9975-4337-0-9.

94(478)

T 94

ISBN 978-9975-4337-0-9.

CUPRINS

Cuvînt înainte

I. Spaţiul pruto-nistrean în prima jumătate a mileniului II .....
Consideraţii generale asupra numelui Basarabia.....
Cu privire la chestiunea stăpînirii Basarabilor în nordul gurilor Dunării .
Chilia în cadrul relaţiilor internaţionale de la Dunărea de Jos la sfîrşitul mileniului I şi în prima jumătate a mileniului II.....
Numele şi teritoriul Basarabiei în evoluţie istorică (prima jumătate a mileniului II – sfîrşitul secolului al XX-lea) .....

II. Basarabia la răscruce de vremi (1918-1920) .....
Duiliu Zamfirescu despre realităţile basarabene din anul 1918 .....
Reflections on an unknown but very disputable document concerning the history of Bessarabia în 1917-1918 years .....
Mărturii documentare privind susţinerea cauzei României în chestiunea .....
Basarabiei în timpul Conferinţei de Pace de la Paris din 1919-1920
Învăţăminte ale Marii Uniri cu o privire specială asupra Basarabiei .....

III. Moldova de Răsărit sub ocupaţie sovietică.....
Foametea din Basarabia în anii 1946-1947 .....
Meditaţii tîrzii asupra rezistenţei antisovietice a basarabenilor.....
Mănăstirea Hîrbovăţ: un caz spectaculos din istoria închiderii mănăstirilor şi bisericilor din Basarabia .....
Scurt istoric al închiderii mănăstirii Noul Neamţ de către sovietici .....

IV. Varia .....
Mitropolitul Gurie Grosu, un părinte spiritual al Basarabiei .....
Basarabia în viziunea unui artist francez .....
Coordonate ale culturii române din Basarabia .....
Consideraţii actuale privind locul Basarabiei în istorie .....

V. Recenzii şi aprecieri istoriografice .....
Între exaltare şi apoximaţie .....
Знать и помнить.....
O istorie a bisericii basarabene sub dominaţie rusească .....
O sfioasă părere despre o importantă sinteză istorică.....
La răspîntie, o scriere puţin cunoscută .....
Cum s-a făcut Unirea Basarabiei.....
Memorialistică basarabeană .....
O istorie a istoriografiei române .....
Restitutor temporis acti .....
Reînfiinţarea trecutului prin cuvînt .....
Indice de nume.....

CUVÎNT ÎNAINTE

Istoria Basarabiei poate fi considerată fără greş una din temele nenorocoase ale cercetării istorice. Deşi în Antichitate şi în Evul Mediu timpuriu acest pămînt a fost locul de trecere, de confruntare sau chiar de staționare mai mult sau mai puțin îndelungată a multor popoare care au influențat substanțial istoria Europei, parțial şi pe cea a Asiei, ca sciții, perşii, grecii, romanii, goții, slavii, bizantinii, pecenegii, cumanii, tătarii ş.a., iar mai tîrziu a constituit unul din cele mai mari teritorii locuite de români, deşi multă vreme a făcut parte din agenda politică europeană, mai cu seamă în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, şi, în sfîrşit, deşi în timpul celor două războaie mondiale a servit drept teatru al unor răsunătoare confruntări militare, dar şi politice, Basarabia nu a reuşit să devină nici pînă astăzi un subiect de interes prioritar pentru cercetătorii în domeniul istoriei. Lucrarea de față este încă una din încercările autorului de a depăşi această lacună, o încercare destul de modestă, de vreme ce se mulțumeşte să prezinte doar unele aspecte, de variată importanță ştiințifică, ale istoriei acestui pămînt.

Textul cărții este alcătuit din cîteva grupuri de materiale vizînd teme diferite, care pe parcursul anilor au constituit unele din principalele preocupări de cercetare ale autorului. Cea mai mare parte a acestor materiale a fost publicată în anumite momente din trecut în variate ediții, altele, scrise şi ele la diferite etape, nu au putut, dintr-un motiv sau altul, vedea lumina tiparului. Deşi se deosebesc foarte mult unele de altele, aceste grupuri din cîte patru materiale (cu excepția ultimului capitol al cărții, alcătuit dintr-un număr mai mare de recenzii şi scurte analize istoriografice) țin de o singură temă: trecutul Basarabiei în momentele sale mai semnificative. Ele sînt dispuse în viziune diacronică, fără să propună însă o narațiune sintetică, în acelaşi timp completă şi concisă – nici în ceea ce priveşte evoluția istorică de ansamblu a spațiului pruto-nistrean şi nici măcar a unor perioade aparte. Este vorba de studii speciale, completate uneori cu anumite texte documentare, care iau în dezbatere fenomene sau chestiuni referitoate la acele momente.

Primul grupaj de materiale se referă la istoria timpurie a teritoriului românesc de la est de Prut şi are ca motiv principal originea numelui de Basarabia. Întrucît problema respectivă vizează tradițional extremitatea sudică a acestui teritoriu, şi mai cu seamă oraşul medieval Chilia cu pămîntul din vecinătatea lui, atenția autorului a fost reținută în mare parte anume de aceste obiective, interesul prioritar rămînînd orientat spre geneza numelui Basarabia şi evoluția semnificației acestuia. Nu stărui aici asupra motivației acestui demers, deoarece ea a fost prezentată repetat în unele scrieri pe care le-am publicat mai devreme; de altfel, interesul autorului pentru această temă este exprimat, într-un fel sau altul, şi în materialele din primul compartiment al cărții de față.

Materialele din partea a doua a textului, şi acestea mult deosebite unele de altele, vizează istoria politică a Basarabiei în anii 1917-1918 şi unele aspecte ale dezbaterilor asupra problemei basarabene în timpul Conferinței de Pace de la Paris din anii

1919-1920. Ca elemente cu mare greutate în cadrul acestor dezbateri se arată unele documente inedite, prefațate de prezentările şi analizele autorului. Este vorba, mai întîi, de un memoriu înaintat Conferinței din partea unei grupări politice în fond anonime, de esență antibasarabeană şi mai ales consecvent antiromânească, intitulată „Comitetul de la Odesa pentru salvarea Basarabiei". Nu se ştie nimic sigur despre autorii memoriului, ca şi despre acel comitet; studierea lui şi a altor materiale legate de chestiunea basarabeană din acel moment, în special propaganda intensă desfăşurată la Paris de un cerc de emigranți ruşi şi minoritari fugiți din Basarabia, demonstrează că autorii documentului erau anume exponenții acestor grupări şi ai unei puternice oculte evreieşti care avea interese economice ca Basarabia să fie reîntoarsă Rusiei, aşa cum bine observa ambasadorul SUA în România, Charles Vopicka, în corespondența sa cu delegația americană la Conferința de Pace de la Paris. Pentru o accesibilitate cît mai largă, în sensul propriu al termenului, memoriul original scris în rusă l-am tradus în engleză. În paralel, este prezentată o suită de documente care, în calitate de păreri proprii asupra problemei Basarabiei ale mai multor oameni politici şi de cultură din Europa şi din alte părți ale lumii, pun încă o dată în lumină faptul că drepturile României asupra Basarabiei aveau o largă recunoaştere internațională.

Textele care alcătuiesc cel de-al treilea compartiment al cărții, deşi se referă la lucruri şi manifestări istorice diferite, împreună tind să nuanțeze un singur fenomen: caracterul extrem de dur al regimului instaurat de Stalin în nou-creata republică sovietică socialistă moldovenească, în special pe exemplul realităților din primul deceniu de după război. Am selectat, ca elemente definitorii ale politicii sovietice în RSSM, foametea organizată de noua stăpînire ca metodă de forțare a socializării agriculturii, represiunile religioase, pe exemplul concret al închiderii lăcaşurilor de cult, şi rezistența basarabenilor la teroarea instaurată de ocupanți în noua lor achiziție teritorială. Acesta este capitolul cel mai restrîns al cărții; nu am căutat să-l lărgesc, deoarece fenomenele vizate în el au fost examinate mult mai pe larg în alte scrieri ale autorului, mai cu seamă în monografia *Moldova antisovietică* (2000).

Capitolul cu genericul difuz *Varia* întruneşte patru materiale fără nicio legătură tematică directă, în schimb fiecare ține de un subiect concret şi distinct al istoriei Basarabiei. Primul se ocupă de personalitatea lui Gurie Grosu, în special de activitatea sa social-politică, bisericească şi culturală. Cel de-al doilea semnalează legătura pictorului francez Lucien Lantier cu Basarabia, mai cu seamă faptul că, înainte de Primul Război Mondial, acesta realizase cîteva zeci de tablouri în mediul rural basarabean, tablouri care astăzi, dincolo de valoarea lor estetică, sînt şi o prețioasă sursă istorică vizînd mediul respectiv. În cea de-a treia componentă a acestui compartiment, intitulată *Coordonate ale culturii române din Basarabia*, este examinat modul în care valorile culturale româneşti din Moldova de la est de Prut, întîi de toate literatura, se constituie ca parte integrantă a culturii române, în general. În ultimul material din această secțiune, *Considerații actuale privind locul Basarabiei în istorie*, este reluată tema specificității trecutului şi vieții spirituale basarabene, semnalată în scrierea anterioară, şi cercetată aici sub variate aspecte. Destinul istoric al acestui pămînt românesc este, în cazul de față, obiectivul de bază al autorului.

Complet diferită, față de grupurile de materiale menționate mai sus, este seria de recenzii, analize istoriografice şi schițe biobibliografice din ultima secțiune a cărții. Menționez aici doar cîteva din ele. Un loc aparte deține în acest context articolul în limba rusă *Знать и помнить* (*Să ştim şi să ținem minte*), publicat în ziarul *Советская Молдавия* (10.05.1987). Apărut în urmă cu un sfert de secol, acest articol, care marchează începutul distanțării ştiinței istorice din Moldova de preceptele şi de dictatul ideologiei sovietice de stat, nu a mai fost retipărit în forma sa originală; fusese reluat de cîteva ori, în variate scrieri, doar în traducere românească, care pe alocuri s-a abătut de la spiritul şi buchia originalului. Reeditarea acestui articol în original mi s-a părut potrivită nu numai pentru faptul că semnalează începutul creării noii istoriografii în fosta Moldovă sovietică, dar şi pentru că este un document al acelei epoci chiar prin limbajul său, care nu poate fi înțeles dacă nu e plasat anume în acel context. Cît priveşte materialul *„La răspîntie", o scriere puțin cunoscută*, acesta, fiind conceput inițial ca studiu introductiv la cea de-a doua ediție a cărții lui Dimitrie Bogos, *La răspîntie. Moldova de la Nistru*, s-a constituit în final într-o scriere în care sînt luate în dezbatere cîteva aspecte esențiale ale mişcării de eliberare națională basarabene din anii 1917-1918, între care orientarea socială şi națională a acestei mişcări, caracterul revoluționar al Sfatului Țării, precum şi chestiunea mult discutată în contradictoriu, mai ales în perioada interbelică, privind rolul lui Inculeț, Erhan ş.a. în aşa-zisa acțiune de „adîncire a revoluției" în Basarabia. Ultimele două materiale din acest capitol sînt consacrate activității ştiințifice a istoricilor Victor Spinei şi Ionel Cândea, atenția autorului fiind îndreptată mai ales asupra preocupării celor doi savanți pentru istoria Basarabiei şi stimularea cercetărilor istorice vizînd acest teritoriu.

Închei şirul acestor cuvinte lămuritoare cu două observații vizînd numele Basarabia. Prima observație ține chiar de sintagma „numele Basarabia". După apariția cărții mele *În căutarea originii numelui Basarabia* (2010), cunoscutul cărturar şi istoric literar Pavel Balmuş mi-a atras atenția la faptul că nu e corect să se spună „numele Basarabia", ci „denumirea Basarabia". Chiar din consultarea unor dicționare explicative sau enciclopedii putem deduce uşor că numele este un termen care precizează anumite caractere denotative (lat. *denotare* = a defini, a denumi) cu scopul de a-l deosebi de alte elemente, ceea ce arată clar că acest termen vizează numele propriu-zise, denumirile, titlurile etc. Pentru a mă lămuri mai bine asupra acestei chestiuni şi, eventual, a-mi corecta greşeala, am căutat să o cercetez în mod special. Am constatat astfel că una din scrierile lui Dimitrie Cantemir (în trad. lui Dan Sluşanschi, Bucureşti, 1983) se întitulează *Despre numele antice şi cele de astăzi ale Moldovei*. Cea mai cunoscută operă cantemiriană, *Descrierea Moldovei* (în trad. lui Petre Pandrea, Bucureşti, 1981), se deschide cu capitolul *Despre numele cel vechi şi cel de acum al Moldovei*. În aceste lucrări întîlnim frecvent sintagme şi fraze de genul „Dacia şi-a schimbat numele în Valahia", „atît Valahia cît şi Moldova purtau numele de Valahia" „cealaltă Valahie, al cărei nume este Moldova...", „numele de Moldova", „numele de Basarabia", „numele de Valahia", „numele de Bugeac" etc. Un capitol din studiul amplu al Mioarei Dragomir, *Etnonime şi horonime în cronicile moldoveneşti*

(Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes, Innsbruck, 3-8 septembre 2007, ed. Berlin/New York, 2010) se intitulează „Numele Ţărilor Româneşti şi ale locuitorilor lor". La Al. Philippide (*Originea românilor*, vol. I, Iaşi, 1923) întîlnim expresiile „nume de localităţi", „numele Bîrlad", „Trotuşul poartă un nume...", „numele Iaşi", „numele Iaşului", „originea numelui Iaşi", „Iaşi – nume cuman" etc. S-ar părea că, strict ştiinţific, atunci cînd este avut în vedere numele spaţiului dintre Prut şi Nistru, mai corect ar fi să se folosească sintagmele „toponimul Basarabia" sau „horonimul Basarabia". Or, vedem că şi în aceste cazuri, pînă la urmă, e vorba tot de nume. Nu avem cum să credem că în momentul în care numeroase nume de persoane sau nume comune au fost preluate de anumite ţări, teritorii, locuri etc., ele au încetat să mai fie nume, devenind denumiri. Ne convingem, aşadar, că nu există temei de a pune la îndoială corectitudinea sintagmei „numele Basarabia", ca şi a derivatelor „numele Basarabiei" sau „numele de Basarabia". A doua observaţie are în vedere faptul că acest nume vizează o realitate istorică dispărută: în momentul creării, în august 1940, a republicii sovietice moldoveneşti şi a reactivării ei, în 1944, cea mai mare parte a fostei Basarabii a intrat în componenţa noii formaţiuni care cuprindea pămînturi de pe ambele maluri ale Nistrului, pe cînd extremităţile nordică şi sudică ale ţinutului au fost trecute la Ucraina. Din acel moment, Basarabia, cu vechea ei semnificaţie istorică şi geografică, a încetat să mai existe. Cu toate acestea, în vorbirea curentă, uneori şi în scris, acest nume se foloseşte cu referinţă la Republica Moldova, deşi cele două noţiuni vizează spaţii diferite. O astfel de identificare este oarecum firească şi pînă la un punct îndreptăţită – rămînînd totuşi convenţională – doar în două situaţii: atunci cînd R. Moldova este vizată în cadrul chestiunii privind destinul istoric al spaţiului pruto-nistrean, precum şi în situaţia în care teritoriul actualei republici moldoveneşti este evocat în context general românesc. Sper ca această clarificare să poată fi relevantă pentru motivele folosirii numelui tradiţional al teritoriului est-prutean în articolele *Coordonate ale culturii române din Basarabia* şi *Consideraţii actuale privind locul Basarabiei în istorie*.

I. SPATIUL PRUTO-NISTREAN ÎN PRIMA JUMATATE A MILENIULUI

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA NUMELUI BASARABIA

Interesul față de trecutul Basarabiei s-a manifestat în cel mai înalt grad în momentele în care ea s-a aflat în centrul atenției opiniei publice europene, ca de exemplu în 1812 sau în 1918. După ruperea ei, în 1812, de la Principatul Moldovei şi înglobarea în Imperiul Rus, atît opinia publică din Rusia, cît şi administrația de stat a acestei țări aveau interesul să afle tot ce se putea despre noua achiziție teritorială. Drept urmare, pe parcursul cîtorva decenii au apărut mai multe scrieri privind acest ținut sau despre Principatele Dunărene, din care pînă la acea dată fatală făcuse parte şi Basarabia[1]. Chiar şi unii dintre primii guvernatori ai ținutului, devenit provincie rusească, se arătaseră pasionați de trecutul său[2]. Au urmat, în a doua jumătate a secolului şi mai ales în preajma centenarului răpirii ruseşti a provinciei, cîteva sinteze de istorie a Basarabiei şi numeroase studii şi schițe istorice, statistice, economice, culturologice, ca cele semnate de P. N. Batiușkov, A. N. Egunov, L. V. Golovko, C. Hanațki, V. Kurdinovski, A. Nakko, N. Laşkov, I. F. Ștukenberg, N. Murzakevici, I. I. Taranski, A. Zaşciuk, N. M. Zozulin, M. Dragan, P. Jidovski, S. Palauzov, A. Uvarov, P. Sîrcul, A. Iațimirski, I. Halippa, S. Davidovici, P. Cruşevan, L. Kasso ş.a.[3]. Era şi de aşteptat ca spre sfîrşitul acestei perioade să apară şi un interes special față de numele Basarabia[4]. Însă pe atunci şi în acel mediu încercările de acest fel erau

---

1 Menționăm doar cîteva scrieri de acest gen: Д. Н. Бантыш-Каменский, *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва, 1810; П. Куницкий, *Краткое статистическое описание Заднестровской (Бессарабской) области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 году*, Санкт-Петербург, 1813; П. П. Свиньин, *О естественном состоянии Бессарабской области*, în „Труды вольного экономического общества", Санкт-Петербург, часть 68, разд. 9, 1816, с. 221-269; Ф. Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии*, Кишинев, 1823; И. Яковенко, *Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии и Валахии и Российской Бессарабской области с картой... с историческим и статистическим описанием земель, нравов, господарей*, Санкт-Петербург, 1828; А. Е. Вельтман, *Начертание древней истории Бессарабии с присовокуплением исторических выписок и карты*, Москва, 1828; А. А. Скальковский, *Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области*, Санкт-Петербург, 1846.

2 Vezi, de ex., И. Н. Халиппа, *Сведения о древностях Бессарабии, собранные военным губернатором П. И. Федоровым в 1837-1838 годах*, în „Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии", том II, 1902, с.98-118.

3 Pentru detalii, vezi I. Țurcanu, *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, 2005, pp. 99, 100, 130, 153, 168, 186, 199, 204, 205-208, 214, 224, 234-235, 238, 275, 276, 338, 342-344, 369, 370, 391-392, 400, 403, 473, 478, 482, 489, 494, 495, 499, 505 ş.a.

4 Vezi А. Надзвецкий, *О происхождении названия „Бессарабия"*, în „Бессарабский вестник", 1891, № 491.

doar niște dibuiri fără un serios demers științific, de aceea nici nu aveau cum găsi răspunsul la întrebarea de unde a putut apare acest nume.

După unirea Basarabiei cu România, în 1918, istoria acestui teritoriu a devenit din nou o temă de mare actualitate, mai ales în regatul român reîntregit, dar, din motive politice, și în Rusia sovietică. La doar o lună de la proclamarea Unirii apărea la Moscova monografia *Basarabia*, semnată de geograful și biologul rus L. S. Berg, originar din Tighina, în care se spunea, între altele: „Nici pînă astăzi nu s-a putut stabili cu exactitate ce înseamnă cuvîntul «Basarabia»”[5].

Bineînțeles că în România curiozitatea față de trecutul teritoriului dintre Prut și Nistru era și mai mare, căutîndu-se, cum era și firesc, a se demonstra legăturile indestructibile și istoria comună ale acestuia cu restul spațiului românesc. În prima jumătate a anilior ’20 ai secolului trecut apăreau aproape simultan două sinteze de istorie a Basarabiei, una mai amplă[6] și alta mai restrînsă[7]. Spre sfîrșitul perioadei interbelice va vedea lumina tiparului primul dintre cele trei studii generalizatoare ale lui Al. Boldur asupra acestei teme, circumscris la epocile antică și medievală, în care istoricul va zăbovi puțin la toponimul Basarabia, ca și la antroponimul Basarab/Basarabi[8], fără să formuleze o concluzie finală. Tocmai de aceea mai tîrziu, în 1943, cînd va fi editat ultimul dintre cele trei studii, el va observa: „Numele «Basarabia», ce se află acum în uzul general, ascunde în parte un adevăr istoric cu privire la această provincie și pune înaintea fiecărui cercetător obiectiv sarcina de a prezenta întîi de toate lămuriri cu privire la originea numelui ei”[9].

Deși acest nume i-a interesat pe mulți cercetători încă din Evul Mediu și, cu toate că uneori, ca în cazul lui Boldur, s-a sugerat cu insistență ideea că studierea trecutului Basarabiei trebuie să înceapă anume de la numele ei, problema nu și-a găsit soluția adecvată nici pînă astăzi. V. Spinei, care a fost o vreme interesat și el de acest subiect, observa aproape trei decenii în urmă: „Din păcate, pînă în prezent lipsesc studiile aprofundate asupra evoluției terminologice referitoare” la această denumire în sensul „adoptării ei pentru sud-estul Moldovei”[10]. Exceptînd cîteva încercări izolate, în general destul de sumare[11], soluția nu a fost găsită nici pînă astăzi, deoarece numele de Basarabia nu a constituit niciodată un obiectiv special în cercetarea istorică.

---

5 Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chişinău, 1993, p.12.

6 I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1923, XLVIII+455 pag., 83 de figuri şi 2 hărți.

7 G. Popa-Lisseanu, *Basarabia. Privire istorică*, Bucureşti, 1924, 100 p.

8 Al. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor, vol.I, Epocile vechi (pînă în sec.XVIII),* Chişinău, 1937, p. 78.

9 *Idem*, *Istoria Basarabiei*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1992, p. 419.

10 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982; cit. după ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 47. Autorul acestui studiu oferă un model pentru o astfel de cercetare, care începe cu „denumirea atribuită spațiului est-carpatic în secolele XI-XIV”.

11 Vezi, de ex., schița lui I. Chirtoagă, *Evoluţia semnificaţiei teritoriale a noţiunii Basarabia*, „Revista de istorie a Moldovei”, V, 1994, 2(18), pp. 9-13. Observăm că aici obiectivul cercetării îl constituie, de fapt, teritoriul desemnat cu această denumire, nu toponimul.

În istoriografia română, introducerea în subiectul numit Basarabia medievală aproape întotdeauna a făcut-o, mai cu seamă în timpurile mai vechi, D. Cantemir. Primele mențiuni ale acestui nume se întîlnesc în cunoscutele sale scrieri istorice *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ca și în cele două compilații, mai puțin cunoscute, care au stat la baza celor dintîi, și anume *Istoria moldo-vlahică* și *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*. În lucrarea de la urmă, de exemplu, găsim observația că „întregul neam romano-valah se găsește astăzi împrăștiat în șase ținuturi: în Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, Mysia și Epirul din Grecia"[12]. Se pare că aceasta este prima referință din literatura română la Basarabia ca spațiu istorico-geografic românesc distinct. Uneori autorul vorbește chiar de basarabeni, bineînțeles ca parte a poporului român, întrucît „moldovenii, muntenii, valahii transalpini, mysienii, basarabenii și epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător nu «vlahi», ci «români», iar limbii lor neaoșe îi spun «limbă română»"[13]. Deși Basarabia este menționată aparte de Moldova, totuși Cantemir nu pare să fi fost în stare a delimita clar cele două teritorii. Astfel, citîndu-l într-un loc pe Bonfinius, fără să ia însă atitudine față de afirmația acestuia, el zice că Moldova „se întinde între Istru și Tyras de la Hierassus (Ierasus sau Siret) și pînă la Pontul Euxin"[14], pe cînd în alte părți va susține că Basarabia era fostele ținuturi ale geților dintre rîurile Hierassus și Tyras[15]. Unele încercări, stîngace, de delimitare a celor două spații vor fi întreprinse totuși încă la stadiul pregătitor al cercetării, ca atunci cînd domnitorul învățat spune că la 1485 Ștefan cel Mare „a pierdut Basarabia", care, precizează el, „este anume ținutul acela de la marginea Moldovei, așezat la Marea Neagră, care cuprinde Chilia și Kierman (*sic!*) sau Moncastro"[16].

Lucrurile vor deveni mult mai clare în celebra sa lucrare *Descrierea Moldovei*, care conține și prima mențiune oarecum completă despre amplasarea și configurația acestui teritoriu în Evul Mediu. „Odinioară, zice cărturarul, Moldova era alcătuită din trei părți: Moldova de jos, Moldova de sus și Basarabia..."[17]. În tradiția cronicărească și în cea populară, primele două erau numite Țara de Sus și Țara de Jos. Cantemir o numește țară și pe „cea de a treia parte de frunte a Moldovei", adică Basarabia, care, precizează el, „cuprinde astăzi patru ținuturi: al Bugeacului, al Akermanului, al Chiliei și al Ismailului" și este locuită de o populație amestecată de moldoveni, tătari și turci[18]. Extrem de relevant este faptul că, așa cum susține Cantemir, pe atunci Basarabia, pe care uneori el o numește țară[19], nu era un toponim cules de cărturari

---

[12] Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus şi Historia moldo-vlachica*, ed. critică, trad., introd., note şi indici de Dan Sluşanschi, în „Opere complete", IX, tomul I, Bucureşti, 1983, p.421.

[13] *Ibidem,*p. 415.

[14] *Ibidem*, p. 419.

[15] *Ibidem*, pp. 277, 399.

[16] *Ibidem*, p.423.

[17] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 73.

[18] *Ibidem*, p. 83.

[19] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere", Bucureşti, 2003, p. 945. În istoriografia română mai veche, în special în cea de factură

de prin cărți, ci un nume bine cunoscut românilor din spațiul pruto-nistrean, adică foarte vechi: ținutul, zice el, „poartă astăzi în popor numele de Basarabia”[20].

Așadar, conform aprecierii lui Cantemir, Basarabia medievală (e vorba însă de cea tîrzie, de sub dominația turcească) cuprindea partea sudică a teritoriului dintre rîurile Prut, Dunăre, Nistru și Marea Neagră. El încearcă să demonstreze cum se separa la începutul secolului al XVIII-lea Moldova de teritoriul numit Basarabia, observînd că „după cum se vede limpede din hartă (alcătuită de el – *I. Ț.*), astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste rîul Botna, și, în linie dreaptă, pînă la gura Bîcului, care se varsă în Nistru”[21]. Asta înseamnă că, în viziunea lui Cantemir, Basarabia era identică cu toată întinderea dintre Valul lui Traian de Sus (satul Traian pe Prut nu putea fi altul decît cel de lîngă Leova) și rîurile Prut, Nistru și Dunăre. Și atunci constatăm o anumită confuzie în corelația spațială dintre Moldova și Basarabia, de vreme ce ultima, așa cum o prezintă harta lui Cantemir, cuprindea o parte din ținuturile Fălciu și Covurlui, care aparțineau celei dintîi și care, după dispariția vechiului ținut al Tigheciului, se întindeau probabil pînă în extremitatea sudică a malului stîng al Prutului. În linii generale, cunoștințele sale despre configurația interfluviului pruto-nistrean sînt aproape corecte, fără ca el să fi avut totuși o reprezentare exactă a acestui spațiu; pe harta lui, teritoriul Basarabiei este de două ori mai mic față de cum arată hărțile moderne, iar această înghesuială a făcut ca Bugeacul să fie identificat cu Basarabia, pe cînd *Descrierea Moldovei* insistă asupra faptului că Bugeacul este doar o parte a Basarabiei.

Calificativul de țară pentru Basarabia din acea vreme îl folosește și N. Iorga, în special pe motiv că ea este cea dintîi pe care o menționează sursele istorice străine, în timp ce celelalte teritorii românești încă „nu sînt pomenite în istorie”[22]. „Această margene dunăreană, concretizează el, putea fi privită ca *altă* țară. Precum malul drept (al Dunării – *I. Ț.*) a fost de mai multe ori în strînsă legătură cu împărăția bizantină, apoi cu țaratul bulgăresc, de imitație împărătească, și malul stîng, ținutul de deasupra gurilor marelui rîu, ca și acela de pe țărmul Mării Negre pînă la limanul Nistrului, a fost în legătură măcar cu Bizanțul, dacă nu și cu înlocuitorii săi din Tîrnova”[23].

---

romantică, s-a vorbit chiar despre un voievodat al Basarabiei. Astfel, referindu-se la realități de la sfîrșitul sec. XIV, Gh. Șincai susținea că Basarabia ar fi fost constituită într-un voievodat ce s-ar fi aflat în „Bugeacul de-acum...”: Gh. Șincai, *Opere I. Hronica românilor*, tom I, Bucureşti, 1967, pp.557-558. B. P. Hasdeu îl combate cu vehemență în străduința de a demonstra că sursa la care se referă Șincai (e vorba de lucrarea lui J. C. Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*) ar fi avut în vedere Țara Românească: B. P. Hasdeu, *Scrieri, vol. 8, Istoria critică a românilor*, Chișinău, 2008, p. 125.

[20] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete”, vol.IX, tomul I, p. 143.

[21] Idem, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1992, p. 15.

[22] N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi (1912),* în: „Neamul românesc în Basarabia”, Bucureşti, 1995, p. 141.

[23] *Ibidem*, pp. 141-142.

Dar, tot în viziunea lui Iorga, acea Basarabie „moldovenească", cum o numește el cu referință la vremea și la statutul real al acelei părți a Moldovei, putea fi numită țară și sub aspectul organizării vieții economice, urbane și al structurii sale etnice, mult deosebite de realitățile din restul teritoriului românesc. În această Basarabie, zice el, „fără însă o conștiință deosebită, Cetatea Albă, cu jupînul ei, avea poate altă organizație decît orașele din lăuntru, cu șoltuz și pîrgari. În Chilia se păstrau încă puternice simpatii muntene[24], și ungurii aveau prieteni aici, ca și prin Brăila, fiind un drum spre Ungaria[25]. În sfîrșit, armenii, genovezii, grecii erau mai bucuroși de o stăpînire italiană. Ca toate porturile, și acestea erau mai puțin ale uscatului de care țineau, decît ale mării care li dădea hrana"[26]. Așadar, avem, în cîteva propoziții, o caracteristică condensată și foarte concretă a unor realități pe cît de diverse, pe atît de complexe din istoria timpurie a Basarabiei. Între altele, spre deosebire de Cantemir, Iorga subliniază structura etnică cosmopolită a celor două orașe basarabene. Aceste observații, chiar dacă nu dau imaginea completă a ceea ce era de fapt Basarabia în primul secol de existență a statului la români, sînt totuși destul de relevante prin individualizarea, în context general românesc și în raport cu lumea învecinată, a acestei comunități teritoriale, economice, sociale și etnice.

Cele cîteva referințe de mai sus la Basarabia nu ne fac să știm cînd a apărut acest nume și ce teritoriu viza el în mod precis; am văzut că nici Cantemir, sursa cea mai prestigioasă privind acest subiect, deși, așa cum vom vedea mai jos, citează unele scrieri medievale în care se întîlnește acest nume, nu-și pune totuși sarcina specială de a examina această chestiune, de aceea nu datează momentul apariției Basarabiei în istoriografie, mulțumindu-se cu observația generală și oarecum confuză că acest nume ar fi existat încă înainte de invazia mongolă[27], și nici nu caută să delimiteze cu exactitate spațiul pe care el îl numea. Precizăm că avem în vedere aici anume toponimul care se referea în Evul Mediu la partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru, nu și Basarabia cu sensul de voievodat al Basarabilor, cum a fost numită în medievalitatea românească timpurie Muntenia sau Valahia.

Cele mai vechi texte cunoscute ce conțin numele de Basarabia cu referință la spațiul pruto-nistrean datează din secolul al XVI-lea. Descriind pe la mijlocul acelui secol sau ceva mai devreme situația politică din Moldova la 1436, cronicarul polon Martin Cromer menționează „partea de jos, de lîngă mare, care se cheamă Bessarabia, unde sînt cetățile Bialgorod și Chilia"[28]. Despre acest subiect, cam tot pe atunci, scria și istoricul german Ioachim Cureus, care, așa cum îl citează Cantemir,

---

[24] Referință la stăpînirea anterioară, discutabilă, a Munteniei asupra acestui oraș de la Dunăre. Vom reveni cu alt prilej la acest subiect, pentru a-l examina detaliat.

[25] Mențiune importantă privind prezența ungară la Chilia, subiect ce necesită un studiu aparte.

[26] *Ibidem*, p. 152.

[27] Dimitrie Cantemir, *Hronicul...,* p. 1421.

[28] Apud Gh. Șincai, *op.cit*., pp. 595-596. Din această referință nu se poate deduce că numele Basarabia ar fi fost cunoscut în Polonia încă în prima jumătate a sec. XV; deocamdată știm în mod sigur că acest istoric polon avea știre de el înainte de anul 1555, an în care apare monumentala sa scriere istorică.

fără să-l fi cunoscut însă direct, ar fi spus că „Basarabia...iaste olatul cel mai de laturi a țărîi Moldovii, pînă la Marea Neagră, în care olat să cuprinde Chiliia și Moncastrul (adecă Cetatea Albă)”[29]. Referințe similare datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea întîlnim și în scrierile istorice ale polonezului S. Sarnicki și ale germanului J. Leunclavius. Cînd V. Spinei susține că „primele atestări scrise ale numelui Basarabia pentru teritoriul cuprins între cursul inferior al Prutului și Nistrului datează de-abia din secolele XV-XVI”, el are în vedere și unele referințe cartografice, neîndestulător de sigure, ca de exemplu globul din 1492 al lui Martin Behaim[30]. De unde se vede că primele referințe scrise certe la acest teritoriu rămîn tot cronicile lui Cromer și Cureus, care în fond sînt încă nestudiate sub acest aspect. Nu încape însă nicio îndoială că despre Basarabia moldovenească se știa în Polonia, poate și în Sfîntul Imperiu Roman, cu mult înainte de apariția acestor scrieri; studierea lor, ca și a operelor altor istorici din acea vreme, în special cercetarea acelor surse folosite în scrierile respective care se referă la teritoriul dintre Prut și Nistru, ar putea aduce date foarte interesante privind subiectul în discuție. Motive și fapte la care ne vom referi pe larg în altă parte ne îndeamnă să credem că numele Basarabia era cunoscut în mediul cult polon cu cîteva secole înainte de vremea lui Cromer și a contemporanilor săi.

Cît privește etimologia numelui Basarabia, în general, nu doar cu referință la toponimul ce vizează teritoriul pruto-nistrean, trebuie observat că au existat numeroase încercări de a-i găsi originea. De cele mai multe ori aceste eforturi au fost legate de numele lui Basarab, întemeietorul Țării Românești (numită uneori, la început, Țara Basarabilor, Basarabia), și tocmai de aceea, de vreme ce aceste eforturi vizează un alt context istorico-geografic și alte realități istorice, le trecem în alt registru pentru a le putea examina atunci cînd le va veni rîndul. Dar au existat și alte tentative de a lămuri originea numelui Basarabia, de cele mai multe ori gratuite[31], fie prin examinarea unor toponime sau antroponime cunoscute din spațiul est-prutean[32], fie prin trimitere la realități istorice și spații geografice mult prea îndepărtate de locurile și de vremurile discutate aici, fie prin referință la cele mai variate limbi sau tradiții populare etc.[33].

---

[29] Apud Dimitrie Cantemir, *Hronicul*…, pp. 1421-1422.

[30] V. Spinei, *op.cit*., p. 47.

[31] Trebuie totuși să menționăm corectitudinea şi realismul, în acest sens, ale cercetărilor topo- şi antroponimice ale lui A. Eremia (*Nume de localităţi*, Chişinău, 1990) şi M. I. Ianover (*Cuvinte de ieri, cuvinte de azi*, 1990).

[32] I. Dron, de ex., susține, fără dovezi sigure şi ignorînd numeroasele eforturi întreprinse anterior în acest sens, că „cea mai verosimilă este anume originea autohtonă – dacică – a numelui personal şi dinastic *Basarab(ă)*”: I. Dron, *Studii şi cercetări (Articole selecte),* Chișinău, 2001, p. 106.

[33] Vezi toată abracadabra aceasta la B. P. Hasdeu, *op.cit*., pp.111-135. Nu am observat ca Hasdeu că fi susținut, așa cum afirmă I. Dron, ideea originii dacice a numelui Basarab anume în această formă a sa, deşi indirect el sugera o posibilă filiație pe această linie. Despre proveniența acestui nume de la „bessii romanizați ai Peninsulei Balcanice”, v. D. Onciul, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, în: D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 391, 438.

În unele locuri din textul de mai sus și, implicit, în notele pe care se bazează aceste referințe, s-a putut constata o relație de variat caracter între toponimele Basarabia și Bugeac, în unele cazuri fiind vorba de fapte diferite, iar în altele, dimpotrivă, de fenomene de aceeași natură sau chiar identice. Neconcordanțele și confuziile dintre cele două nume reclamă un răspuns limpede la întrebarea dacă ele sînt același lucru sau dacă, din contra, sînt lucruri diferite. Să încercăm a pătrunde mai adînc în substanța acestei relații.

Primele opere reprezentative ale istoriografiei române moderne, aflîndu-se în oarecare disonanță cu cronicile medievale moldovenești și cu principala scriere istorico-geografică a lui Cantemir, tind să arate că nu ar fi existat niciodată vreo deosebire între Basarabia și Bugeac. Astfel, Gh. Șincai afirmă repetat că Basarabia „s-au numit și pînă astăzi se numește Bugeac”[34]. Aceeași impresie se desprinde și din *Istoria critică* a lui B. P. Hasdeu[35]. Părerea aceasta a ajuns să fie împărtășită și de unii dintre cei mai seamă istorici români contemporani. Gh. Brătianu, de exemplu, dă de înțeles că Basarabia de la sfîrșitul sec. XIV și începutul sec. XV era totuna cu ceea ce avea să fie mai tîrziu Bugeacul[36]. În scrierile de popularizare a cunoștințelor despre Basarabia, ea a devenit un loc comun[37]. Nici nu s-ar fi putut altfel, de vreme ce chiar buni istorici medieviști contemporani folosesc formule de tipul „Basarabia = Bugeacul”[38]. După unii istorici, Bugeacul s-ar fi întins spre nord pînă în partea centrală a Moldovei: Șt. Gorovei lasă să se înțeleagă că el ar fi cuprins și Tighina[39], iar I. Chirtoagă crede că limita de nord a Bugeacului ar fi constituit-o Codrii Orheiului[40]. Într-o asemenea viziune, Bugeacul caută să fie mai mult chiar decît s-a știut că fusese în Evul Mediu Basarabia turcească. Pentru o altă parte a istoricilor,

---

34 Gh. Şincai, *op. cit*., p. 587; vezi şi pp. 431-32, 441, 557-558.

35 B. P. Hasdeu, *op. cit*., pp. 121, 122 passim.

36 Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p.149; *idem*, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. II, Bucureşti, 1988, p. 215. Prin Basarabia de la acea vreme, Gh. Brătianu, ca şi alţi istorici, înţelegea o fîşie de pămînt la nord de braţul Chilia al Dunării, care evident că nu putea avea nimic în comun cu Bugeacul de mai tîrziu.

37 Vezi de ex. Gh. Popa-Lisseanu, *op. cit*., p. 9; L. S. Berg*, op.cit*., p.12; Z. Arbore, *Basarabia în sec.XIX*, ed. a 2-a, Chişinău, 2001, pp. 35-36; *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea lui Şt. Ciobanu (studiul lui I. Zaborovschi „Istoria”), ed. a 2-a, Chişinău, 1993, p. 102.

38 C. Rezachevici, *Introducere* la „Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII – începutul secolului XVI. Textul inedit al unui autor polon anonim”, Bucureşti, 2006, p. 83. E adevărat că în alte dăţi C. Rezachevici se exprimă altfel, de exemplu că Basarabia este „Bugeacul cu Chilia şi Cetatea Albă” (*ibid*., p. 82).

39 Şt. Gorovei*, Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p.93.

40 I. Chirtoagă, *Tîrguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea - începutul secolului al XIX-lea)*, Chişinău, p. 3. Z. Arbore afirma şi el că Bugeacul începea la sud de Chişinău (*op. cit*., p.36). În multe scrieri istorice din România, în loc de Bugeac se scrie Buceag, probabil prin asociere omofonă cu Bucegi: v. de ex. E. Corbu, *Un popor asimilat: cumanii*, în „Rost”, 2007, nr.53-54. Chiar şi la P. P. Panaitescu putem întîlni, de ex., „ţărmul bucegean”: v. *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei,* „Romanoslavica”, III, Bucureşti, 1958, p. 96.

Basarabia și Bugeacul nu sînt totuși termeni identici, chiar dacă nu încearcă o delimitare categorică a lor. Pentru tînărul Iorga, de exemplu, cucerirea otomană a Chiliei și Cetății Albe în 1485 a însemnat o „anexare a Bugeacului”[41]. Dar chiar la sfîrșitul studiului în care întîlnim această remarcă și apoi în alte scrieri, el va delimita Bugeacul, e adevărat că nu totdeauna suficient de consecvent, de cele două orașe, mai ales de Cetatea Albă[42]. Ca și în viziunea tînărului Iorga, uneori la V. Spinei Bugeacul s-ar limita la cîmpia dintre Chilia și Cetatea Albă[43], alteori este identic cu tot sud-estul Moldovei[44], iar cîteodată e totuna cu „arealul de cîmpie de la nordul gurilor Dunării și al Mării Negre (!?)”[45], specificări ce arată că în istoriografia contemporană locul Bugeacului nu este delimitat destul de clar. Această observație vizează și scrierile istoricilor din Moldova sovietică. P. P. Bîrnea, de exemplu, identifică stepa Bugeacului cu „partea sudică a interfluviului pruto-nistrean”[46].

Corelația celor doi termeni poate fi urmărită mai bine în opera cantemiriană, fiind mai explicită în *Descrierea Moldovei*, așa cum am menționat în treacăt mai sus, și mai puțin clară în *Hronic*, ca și în cele două scrieri istorice complementare în raport cu acestea. Pornind, în lucrarea *Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei*, de la relatarea lui Ioannes Cluverius despre „Moldova de jos, care se întinde către Pont”, Cantemir continuă astfel: „Astăzi regiunea este cunoscută sub numele de Basarabia, iară locuitorii îi spun Bugeac”[47]. O formulă aproape similară întîlnim și în *Istoria moldo-vlahică*, unde putem citi că „ținutul care se întinde într-un unghi prelung între Hierassus și Tyras către Pont poartă astăzi în popor numele de «Basarabia», iar pentru locuitorii tătari de «Bugeac»”[48]. *Hronicul* oarecum repetă aceste formule din cele două scrieri rămase în timpul vieții autorului în manuscris: „Basarabia sau precum noi acmu cu nume tătărăsc îi dzicem Bugiacul” ori „Bugeacul odată s-au fost chemînd Basarabia”[49].

---

41 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 7.

42 *Ibidem*, p. 282; *idem*, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, vol. III. *Ctitorii*, Bucureşti, 1993, pp. 139, 242, 244.

43 V. Spinei, *Realităţi etnice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, p. 44.

44 *Idem*, *Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova*, în: V. Spinei, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea*, Chişinău, 2006, p. 633.

45 *Idem*, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în „Universa Valachica”, p. 321. Într-un caz, autorul așază Cetatea Albă în afara stepei Bugeacului: *ibid*., p. 337.

46 П. П. Бырня, *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV- начало XVI в.),* Кишинев, 1984, с. 38.

47 Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, vol. IX, tomul I, p. 33.

48 *Idem*, *Historia moldo-valachica*, p. 143.

49 *Idem*, *Hronicul...*, pp. 1420-1421; v. şi pp. 1048-1049. Această idee, formulată variat, se întîlneşte repetat şi în *Istoria Imperiului Otoman* (Bucureşti, 1876): „Basarabia numită astăzi Bugeac”, „Bugeac care este Basarabia anticilor”, “Basarabia numită la turci Budgeak” (pp. 62, 187, 273).

Descrierea Moldovei, în schimb, parcă nu ar lăsa nicio îndoială că Basarabia și Bugeacul sînt lucruri diferite, de vreme ce în ea se spune foarte clar că cel din urmă este doar una dintre cele patru părți constitutive ale celei dintîi. Dar chiar compartimentul dedicat Basarabiei începe cu aceste cuvinte: „Basarabia, care odinioară era a treia parte a Moldovei, este toată o cîmpie, nu are nici un fel de munte și păduri și un singur rîu despre care ai putea spune că are apă tot timpul anului, Ialpug; este lipsită cu desăvîrșire de izvoare și rîușoare, din care cauză locuitorii sînt nevoiți să sape puțuri cît mai adînci spre a face față lipsei de apă. În loc de lemne folosesc bălegar de vite; cu acesta, după ce a fost uscat la soare, își încălzesc cocioabele" etc.[50]. Evident, acest fragment nu vizează toată Basarabia, care în partea sudică, unde se aflau celelalte trei ținuturi menționate de Cantemir, are foarte mari resurse de apă. Deci, caracterizînd în această bucată de text Basarabia, scriitorul are în vedere stepa Bugeacului. Este important de reținut că, judecînd după harta alcătuită de el pentru această carte, Cantemir nu avea știre de lacurile de la extremitatea sudică a teritoriului și în general avea o idee destul de vagă despre marele sistem hidrografic din acest spațiu. Din această cauză, precum și ca urmare a amplasării greșite a Chiliei, la mare, nu pe brațul cu același nume, ținuturile Chilia și Cetatea Albă ocupă pe harta lui un spațiu mult mai mic decît trebuie să fi fost în realitate. Totuși ceva mai jos în textul cărții Cantemir precizează că prin Bugeac trebuie înțeleasă cîmpia Bugeacului, situată „în mijlocul țării" (Basarabiei), deci mai sus de ținuturile de lîngă Dunăre și de cîmpia din preajma Bielogradului (Cetății Albe); principalul tîrg al ținutului era Căușeni, pe rîul Botna, la marginea nordică a acestui teritoriu[51]. Așadar, în pofida unor mici confuzii, *Descrierea Moldovei* nu lasă nicio îndoială că Bugeacul nu este identic cu Basarabia[52].

Nu putem trece totuși cu vederea faptul că pe timpul lui Cantemir și chiar în

---

[50] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1973), p. 83. Este adevărat că majoritatea rîurilor care străbat sudul spațiului dintre Prut şi Nistru sînt mai degrabă nişte pîraie ce seacă în timpul verii, dar nu este tot atît de adevărat că Ialpugul ar fi singurul rîu mai mare din acest teritoriu „care curge toată vremea". De fapt, acesta nu prea este caracteristic pentru stepa Bugeacului, aflîndu-se la marginea ei şi separînd-o de lunca Prutului. Adevăratul rîu al Bugeacului este Cogîlnic, care e de cîteva ori mai mare ca îndindere şi are un mult mai mare debit de apă decît Ialpugul; el izvorăşte în Codrii Basarabiei, lîngă mănăstirea Hîncu, cursul său mijlociu şi inferior străbate Bugeacul, împărțindu-l în două părți aproape egale şi revărsîndu-se în lacul Sasîc, de lîngă Marea Neagră. Au existat însă momente, pe cele mai cumplite secete, cînd apa din acest rîu s-a redus pînă aproape de dispariție, aşa cum constata, de ex., în sec. XVIII, istoricul german Johann Thunmann (ed. rusă: *Krymskoe Khanstvo*, Simferopol, 1991).

[51] Dimitrie Cantemir, *op.cit*., p. 85.

[52] Nu este clar ce are în vedere V. Spinei cînd afirmă că în scrierile sale Cantemir „utilizează deopotrivă termenul de *Basarabia* şi pe cel de *Budziak*" (*op.cit*., p. 49); întrucît el nu precizează dacă cei doi termeni vizează realități istorico-geografice diferite, am putea crede că în opera cantemiriană aceştia se prezintă ca noțiuni identice, ceea ce nu ar fi tocmai corect; Cantemir le separă atît pe scara timpului, cît şi sub aspectul teritoriului la care se raporta fiecare din ele.

secolul anterior, așa cum se poate ușor constata pe exemplul cronicilor moldovenești din acea vreme, numele de Basarabia fusese substituit cu cel de Bugeac. Explicația e simplă, și ea rezultă în parte chiar din ceea ce spune Cantemir referitor la relația dintre cei doi termeni: cel dintîi era un nume mai vechi, înrădăcinat în tradiția populară a locului și de aceea mai puțin cunoscut în afara comunității limitate și închise basarabene, pe cînd celălalt era un nume nou ce se va face știut abia către sfîrșitul secolului al XVI-lea, după care va fi propagat foarte mult, mai ales la nivelul relațiilor politice și în special cu participarea și sub autoritatea Turciei, ceea ce a și făcut să devină cunoscut departe în afara Basarabiei.

Să mai adăugăm că aceeași sursă prețioasă conține și alte două detalii importante privind acest subiect, și anume referințele la originea numelui Bugeac și la momentul așezării tătarilor nogai în acest spațiu. Explicații privind acest nume se află și în celelalte opere istorice cantemiriene menționate mai sus. Astfel, în scrierea *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei* putem citi următoarea lămurire: „Numele de Bugeac i-a fost dat acestui ținut de către turci, cu înțelesul de «unghi», căci rîul Tyras se îndreaptă către Pont făcînd un cot mai mult către răsărit decît către miazăzi, sfîrșindu-se apoi într-un unghi ascuțit, așa cum se poate vedea pe harta noastră”[53]. În *Hronic* găsim o formulă prea puțin diferită[54]. La fel și în *Descrierea Moldovei*, cu deosebirea că aici se vorbește despre originea tătărească a numelui: „În limba tătărească înseamnă unghi tocmai pentru aceea că regiunea dintre Dunăre și Nistru se întinde mult spre Marea Neagră și se termină într-un unghi”[55]. Trecînd peste faptul că, prin tradiție și prin modul lor de viață, tătarii nu aveau cum să se așeze pe litoralul pontic și la Dunăre, explicația lui Cantemir referitoare la originea numelui Bugeac pare totuși (văzută nițel sub alt unghi) convingătoare, pentru că stepa Bugeacului într-adevăr sugerează un triunghi, nu tocmai regulat, latura de sud trecînd pe deasupra lacurilor de lîngă Dunăre spre limanul Nistrului, cea de-a doua, din dreapta, urmînd cursul inferior al acestui rîu în amonte pînă la gura Bîcului, iar cea de-a treia unind acest punct cu rîul Ialpug. Că a fost anume așa, avem confirmarea și în alte surse medievale românești, conform cărora atunci cînd au venit dincoace de Nistru, nogaii s-au așezat în spațiul cuprins între Tighina, Cetatea Albă și Chilia[56], și chiar dacă, din

---

[53] Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, p. 33. Vezi expresia „ținutul care se întinde într-un unghi prelung între Hierassus şi Tyras către Pont” şi în *Istoria moldo-vlahică*: *ibid*., p. 143. Ideea „unghiului prelung” cu ascuțișul îndreptat spre locul revărsării Nistrului în mare nu a apărut din observația atentă a acestui loc, ci din felul cum a conceput Cantemir harta pe care a reprodus-o în *Descrierea Moldovei* şi care, deşi în linii generale pare corectă, conține totuşi unele deformări, una din ele fiind şi împingerea prea mult spre răsărit a liniei trasată de cursul de jos al Nistrului, ceea ce a şi produs impresia greşită că această linie şi țărmul mării din acest loc ar prefigura un unghi ascuțit.

[54] *Idem*, *Hronicul*..., p. 944.

[55] Idem*, Descrierea Moldovei*, p. 85. Reținem aici o nouă confuzie: tătarii, așa cum am observat mai sus, nu puteau fi așezați în masă lîngă Dunăre și nici pe malul Mării Negre.

[56] Vezi Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, în „Cronicari munteni”, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 355.

considerentele menționate mai sus referitoare la modul de viață al tătarilor, această informație nu poate fi considerată absolut exactă, ea redă totuși esența chestiunii, și anume că inițial coloniștilor tătari le fusese atribuit teritoriul de pe malul drept al Nistrului cuprins între Tighina și limanul rîului. Bineînțeles, de aici nu rezultă că tătarii nu s-ar fi putut așeza, izolat, și în afara acestui „triunghi", dovadă sigură fiind unele toponime de origine tătărească din extremitatea sudică a Basarabiei, de exemplu Cîșlița, care se întîlnește pe cursul de jos al Prutului și pe malul de sud al lacului Catlabug. În consens cu această observație, pare să vină o remarcă a lui Miron Costin referitoare la ținutul Fălciului din vremea sa. „În acest ținut, zice el, e și pădurea de fagi care se numește Codrul Chigheciului. Acesta, deși n-a fost încă luat de turci, dar deja tătarii nogai au uzurpat locul în multe părți și fac mari strîmbătăți moldovenilor care locuiesc acolo"[57]. Este evident, prin urmare, că stepa locuită de tătari, adică Bugeacul propriu-zis, se întindea la răsărit de Codrii Tigheciului.

Revenind la Cantemir, vom reține că referitor la data așezării tătarilor în Bugeac el spune că aceasta s-a întîmplat după anul 1568, cînd, urmînd porunca sultanului Selim al II-lea, la treizeci de familii de tătari nogaici[58] care nu mai încăpeau în Crimeea „li s-au dat locuri de așezare în cîmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din cînd în cînd familii noi din Stepa Nogaică, s-a înmulțit într-atîta, încît aproape că nu stă mai prejos ca număr față de nici o altă hoardă tătărească"[59].

Dacă în privința momentului apariției comunității etnico-teritoriale a Bugeacului datele lui Cantemir rămîn valabile, nu același lucru se poate spune despre explicația sa cu privire la originea toponimului Bugeac. Această explicație a rămas dominantă în istoriografie, dar este infirmată de o alta părere care susține că acest nume ar fi aparținut unei căpetenii tătare, aceasta fiind o practică obișnuită în Evul Mediu; astfel, toponimele Tigheci și Catlabug trimit la numele a doi dregători tătari de-ai hanului Nogai[60]. Indirect, cea de-a doua părere este confirmată și de faptul că acest

---

[57] Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, trad. şi ed. de P. P. Panaitescu, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice", seria III, tom X, Bucureşti, 1929, p. 487.

[58] Se înțelege că este vorba de mari familii patriarhale. Nogaii din această perioadă sînt, bineînțeles, alții decît cei aflați sub autoritatea hanului Hoardei de Aur, Nogai, care, spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, a jucat un rol important în viața politico-militară a Europei de Sud-Est şi a Mării Negre.

[59] Dimitrie Cantemir, *op. cit*., p. 85. Aşadar, Cantemir afirmă cît se poate de răspicat că din acel moment tătarii nogai se aşază temeinic în Bugeac, pe cînd unele cercetări mai noi susțin că atunci „forțele înarmate din ținuturile Iaşi, Lăpuşna, Soroca şi Tigheci i-au alungat pe nogai din stepă" (I. Chirtoagă, *op.cit*., pp. 11-12). Dată fiind valoarea ştiințifică, de atîtea ori confirmată, a *Descrierii Moldovei*, precum şi faptul că autorul ei a cercetat surse pe care noi nu le cunoaştem, credem că şi în acest caz prioritate trebuie acordată acestei opere cantemiriene. Tocmai de aceea este bine să fie excluse şi exagerările în sens contrar, ca cea a lui Georg Reichersdorffer, care afirma cum că pe vremea lui Petru Rareş tătarii din Bugeac ar fi fost aşezați în 500 de localități, date pe care le găsim şi la N. Iorga; v. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, pp. 35-36.

[60] I. Chirtoagă, *op. cit*., p. 62.

nume se întîlnește și în afara Basarabiei, de exemplu localitatea și lacul Bugeac la Dunăre, între județele Constanța și Călărași. În plus, varianta cantemiriană este pusă la îndoială și de faptul că în limba turcă *bugeac* înseamnă loc înalt[61]. În Basarabia există o singură localitate cu acest nume, situată pe rîul Ialpug, la 9 km de Comrat, și fondată în zilele noastre (1978); bineînțeles că numele acestei localități a fost inspirat de cel al stepei Bugeac.

Concluzia care se impune din examinarea acestor date vine să confirme încă o dată că numele Bugeac a apărut mai tîrziu decît cel de Basarabia. O dovadă în plus în acest sens ar fi că în cronica lui Gr. Ureche Bugeacul nu se întîlnește niciodată[62]. Și este firesc să fie așa, de vreme ce la momentul cînd cronicarul își încheie narațiunea tătarii erau proaspăt apăruți dincoace de Nistru, ei încă nu se afirmaseră ca factor militar-politic, din care cauză, probabil, teritoriul locuit de ei încă nu avea un nume generic. În letopisețul lui Miron Costin, din contra, Bugeacul este menționat foarte des tocmai pentru că, între timp, tătarii așezați acolo deveniseră o forță pe care sultanul o folosea pentru a menține controlul asupra Țărilor Române, în special asupra Moldovei, precum și pentru a exercita presiuni asupra Poloniei. Astfel, din această cronică aflăm că, dacă spre sfîrșitul domniei lui Ieremia Movilă, pe la 1595, comunitatea tătarilor din Bugeac mai depindea întru totul de hanul din Crimeea, care îl forțează atunci pe domnitorul moldovean să le mai dea încă șapte sate pe lîngă cîșlele pe care le aveau[63], peste numai 10-15 ani ea va avea propriul ei han, Cantemir-pașa, care va participa la așezarea și scoaterea domnilor moldoveni din scaun, pentru ca încă peste 15-16 ani acesta să poată ataca Polonia cu o oaste proprie de 40 de mii de oameni[64]. La 1601, călătorul polon L. Piaseczynski, care trecea prin raiana Cetatea Albă, menționa că satele de acolo erau moldovenești[65], deci tătarii nu erau răspîndiți în acel spațiu, deși sultanul apela la serviciile lor pentru a ține sub control teritoriul din vecinătatea cetății. Prin tratativele de pace din 1634 și 1637 dintre turci și poloni, la care a fost parte, fără putere de decizie, și Vasile Lupu, tătarii fuseseră lipsiți de dreptul de a mai locui în Bugeac, dar la 1650 ei vor fi prezenți aici din nou, ajungînd spre sfîrșitul anilor ’50 ai acelui secol să joace iar un rol important în relațiile militare, politice și diplomatice din estul Europei[66]. De fapt, așa cum susține cronica lui Radu Popescu, care aici trebuie crezută, întrucît se pune de acord cu relatările lui Costin, la 1637 tătarii nu au plecat din Bugeac, deoarece sultanul,

---

61 Unii cercetători cred că turcii au preluat numele de la tătari (vezi, de ex., V. Spinei, *Moldova...*, p. 48), ceea ce nu anulează confuzia provocată de sensul diferit al cuvîntului în cele două limbi. Spinei mai adaugă că tătarii ar fi putut împrumuta acest termen de la turanicii nomazi, asta fiind încă mai greu de demonstrat.

62 Vezi Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1967. V. Spinei susține (*op.cit*., p. 49) cum că Ureche ar fi folosit numele de Basarabia în loc de Bugeac; în realitate, judecînd după scrierea sa, bătrînului cărturar nu-i era cunoscut niciunul din cele două nume.

63 Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, Chişinău, 1972, p. 75.

64 *Ibidem*, p. 90, 130.

65 P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p. 10.

66 *Ibidem*, pp.150-151, 175, 235.

nedorind să-i arunce în brațele polonilor, „au trimis pă pașa de la Dîrstor cu oaste turcească, moldovenească, rumânească, și au chiemat pă toți tătarii, și le-au făgăduit că vor avea pace să să sălășluiască în Bugeac, numai să nu facă pagubă vecinilor... și așa s-au așăzat trebile dăspre tătari”[67].

În istoriorgafie s-a putut întîlni și părerea cum că Miron Costin, în scrierile sale în limba polonă, ar fi utilizat termenul Basarabia cu sensul de Bugeac[68], idee lansată de P. P. Panaitescu în 1929, cînd a editat *Poema polonă* costiniană, sugerînd cum că, menționînd numele Basarabia, Costin ar fi avut în vedere Bugeacul[69]. În realitate, numele Basarabia se întîlnește o singură dată în *Poema polonă*, într-un context oarecum confuz, și într-un singur loc în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, iar cel al Bugeacului niciodată și nu există nici măcar o aluzie clară la el. E în afara oricărei îndoieli că, pentru Miron Costin, Basarabia și Bugeac nu sînt nici pe departe unul și același lucru. Și întrucît le deosebește foarte clar, fără să numească pe unul în locul celuilalt, nu poate fi vorba de „inconsecvență cînd se ocupă de sensul etimologic al denumirii” Basarabia, cum crede V. Spinei[70].

Este important de reținut că cele cîteva zeci de referințe la Bugeac și la tătarii din Basarabia, directe și indirecte, din letopisețul lui Miron Costin, ca și cele încă mai multe ce se găsesc în cronica lui Ion Neculce[71] nu vizează niciodată extremitatea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru[72]. Nu este deloc lipsită de interes o relatare a cronicarului muntean Radu Popescu din care se vede că, atunci cînd se întîmpla ca tătarii să fie solicitați din partea sultanului să se afle un timp în orașele de la Dunăre, iarna ei reveneau numaidecît în Bugeac[73]. Așadar, istoriografia medievală românească afirmă explicit deosebirea dintre spațiile istorico-geografice Basarabia și Bugeac, ceea ce susține, implicit, și deosebirea dintre cele două toponime. Totuși, uneori, foarte rar, ea admite o confuzie între cele două zone și deci o metonimie a celor doi termeni, care se va regăsi mai apoi destul de des în istoriografia modernă și contemporană.

Istros (Brăila), 2009, XV, p. 233-249.

---

67 Radu Popescu, *op. cit*, p. 356.

68 V. Spinei, *op. cit*., pp. 48-49.

69 P. P. Panaitescu*, Introducere*, în: Miron Costin, „Istoria în versuri polone...”, p. 379.

70 V. Spinei, *op. cit*., pp. 48-49.

71 Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în: Ion Neculce, „O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei”, ed. a 2-a, revăzută, Chișinău, 1974. Întîlnim în această cronică o referință la încă o tentativă de îndepărtare a tătarilor din Bugeac, la începutul domniei lui Antioh Cantemir, pe la 1700, soldată și aceasta cu eșec (pp. 181, 189).

72 Există o singură abatere, care însă nu face altceva decît să întărească această observație: inițial, Costin amplasase greșit Bugeacul („cîmpii Cetății Albe și a Chiliii”: *op.cit*, p. 129), dar în referințele de la sfîrșitul cronicii, ce vizau perioada cînd tătarii nogai se stabiliseră aici defintiv, el menționează Căușenii ca centru administrativ al acestora (*op.cit*., p. 245), ceea ce sugerează o cu totul altă viziune asupra coordonatelor geografice ale Bugeacului.

73 Radu Popescu, *op. cit*., p. 564.

CU PRIVIRE LA CHESTIUNEA STĂPÎNIRII BASARABILOR ÎN NORDUL GURILOR DUNĂRII

Astăzi cea mai răspîndită explicație, aproape singura, privind originea numelui Basarabia cu referință la teritoriul dintre Prut și Nistru este cea care derivă acest toponim de la numele dinastic al primilor domnitori ai Țării Românești, Basarabii, pe motiv că la un moment dat aceștia ar fi stăpînit o porțiune în extremitatea sudică a acestui spațiu, această posesiune avînd ca nucleu orașul Chilia[1]. Ajungînd, după o foarte lungă perioadă de afirmare, cvasiunanimă, această părere astăzi nu mai caută dovezi, ea doar se pronunță ca un adevăr indiscutabil. Cînd Nicolae Iorga zice că „Mircea munteanul «băsărăbia» acest mal dunărean”[2], adică malul stîng al brațului Chilia, el nu urmărește să demonstreze posesiunea acestui domnitor în spațiul vizat, ci numai amintește un adevăr ca și arhicunoscut: stăpînirea îndelungată și incontestabilă a Basarabilor asupra acestui teritoriu. Dar pe de altă parte, niciuna dintre scrierile care subscriu la acest punct de vedere nu este suficient de explicită asupra vremii, caracterului și duratei acestei

---

[1] Iată doar o parte a autorilor şi scrierilor care împărtăşesc, într-un fel sau altul, acest punct de vedere: I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1991, pp. 22-23; Gh. Popa-Lisseanu, *Basarabia. Privire istorică*, Bucureşti, 1924, pp. 8-9; Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chişinău, 1993, p.12; Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV в.в.*, Кишинев, 1979, с. 67; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 47; A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1992, p. 416; P. D. Popescu, *Basarabii*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 20; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 149; *idem*, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. II, Bucureşti, 1988, p. 215; C. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand*, Bucureşti, 2000, p. 102; D. Onciul, *Originea Principatelor Române*, în „Scrieri istorice”, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 574, 634; *idem*, *Miscelaneu. Studii, cuvîntări, prelegri*, Bucureşti, 2006, pp. 135, 138, 140; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, pp. 6, 31, 71 *et passim*; *idem*, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi (1912),* în „Neamul românesc în Basarabia”, Bucureşti, 1995, p.146; *idem*, *Istoria românilor,* ed. a 2-a, vol. III*, Ctitorii*, Bucureşti, 1993*,* p.227; S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des pays roumains au XIVe siècle*, în „Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIV-XXI siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu”, Brăila, 2007, p. 84; *idem*, *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuţii la evoluţia frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în „Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani”, Brăila, 2003, pp.219-220; B. P. Hasdeu, *Scrieri, vol.8, Istoria critică a românilor*, Chişinău, 2008, pp.120-121; A. D. Xenopol*, Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. a 4-a, Bucureşti, 1986, p. 91; Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, pp. 31, 39; I. Chirtoagă, *Evoluţia semnificaţiei teritoriale a noţiunii Basarabia*, în „Revista de istorie a Moldovei”, V, 1994, 2(18), p. 9; R. Şt. Vergatti, *Dobrogea lui Mircea cel Mare*, în „Mircea cel Mare, scutul Europei”, Bucureşti, 2009, p.634.

[2] N. Iorga, *Lucruri noi despre Chilia şi Cetatea Albă*, în N. Iorga, „Studii asupra evului mediu românesc”. Ed. îngrijită de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 299.

posesiuni. Ne pomenim, astfel, în fața unei situații paradoxale: un adevăr indiscutabil nu poate fi demonstrat din... lipsă de dovezi.

Să încercăm a pătrunde în acest fenomen ciudat. Pentru început, s-ar cere să aflăm cîte ceva despre geneza lui.

Greutatea cea mai mare ce stă în calea cercetătorului care vrea să clarifice încurcata chestiune privind originea Basarabiei moldovenești o face faptul că, exceptîndu-l pe Dimitrie Cantemir și, într-un anume sens, pe Miron Costin, acest nume aproape că nu se întîlnește în cronicile și în istoriografia medievală românească. Cronicarii munteni par să nu-l cunoască deloc, nici Grigore Ureche nu-l menționează, însă la începutul scrierii acestuia există un pasaj foarte interesant care pare să fie o referință indirectă la fenomenul în discuție. Referindu-se, desigur, la munteni, el observă că ei „scriu că au fost (Moldova și Muntenia – *I. Ț.*) tot un loc și o țară, și noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, iar muntenii mai dentîi, măcar că s-au tras de la un izvor..."[3]. De aici putem deduce că pe vremea lui Ureche exista o polemică între oamenii de cultură moldoveni și munteni cu privire la originea și unitatea teritorială a celor două țări românești, nu și cu referință la unitatea lor etnică, care era în afara discuției. E incitantă mențiunea că existau scrieri asupra acestui subiect, care, evident, s-au pierdut. Atitudinea refractară a cărturarului moldovean față de ideea mai vechii unități politico-teritoriale a celor două țări ar putea presupune anumite veleități, fie politice, fie teritoriale, ale muntenilor în raport cu Moldova. Dar, contrar insistențelor unor scrieri istorice – curios, chiar orientate pe ideea unității naționale a spațiului românesc în Evul Mediu –, nu au existat serioase diferende teritoriale dintre Moldova și Țara Românească; avem o informație lapidară despre niște mici neînțelegeri, dar știm că nu au fost adevărate ostilități și confruntări de anvergură între cele două țări. Dacă însă vom avea în vedere o remarcă-două ale lui Miron Costin, pe care le voi reproduce îndată, ținînd cont totodată și de faptul că cei doi boieri cărturari au trăit și activat în aceeași epocă, atunci trebuie să admitem că neînțelegerile vizau tocmai Basarabia moldovenească, pe care muntenii și-o adjudecau, după părerea lor, în mod legitim.

Să vedem, așadar, ce părere avea Costin despre chestiunea Basarabiei. „Mare greșală, zice el în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, fac cei ce dau la iveală hărți și scriu că... o parte oarecare a țării noastre (a Moldovei – *I. Ț.*) s-ar fi numit Basarabia", după care adaugă, foarte rezervat, fără să intre în substanța discuției: „În ceea ce privește țara noastră, că partea aceea de la mare s-ar fi numit cîndva Basarabia, de unde s-a început aceasta, nu cunosc nici o pricină demnă de crezămînt"[4]. În *Poema polonă*, scriitorul este ceva mai explicit, sugerînd principalele motive („pricini") ale dezbaterii: „Giurgiul și Brăila sînt amintiri veșnice ale domnilor munteni, Basarabii. De la dînșii și-a luat numele în aceste locuri Basarabia; deși această provincie a glorificat pe nedrept numele lor prin autorii mapelor geografice, căci Basarabii au

[3] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1967, p. 72.

[4] Miron Costin, *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, în Miron Costin, „Opere", Chişinău, 1989, pp. 217-218.

stăpînit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel. Dar ce au a face cu acestea cîmpiile Cetății Albe? Toată această cîmpie pînă la Euxin este o parte a Moldovei adevărate și multe privilegii ale pîrcălabilor de Cetatea Albă o mărturisesc”[5]. În pofida începutului confuz al frazei, a cărui logică presupune că numele de Basarabia s-ar referi mai degrabă la spațiul în care se află Giurgiul și Brăila („aceste locuri”), evoluția ulterioară a discursului arată că subiectul pledoariei este extremitatea sudică a teritoriului pruto-nistrean. Critica voalată a lui Costin este îndreptată concomitent în două direcții: împotriva alcătuitorilor acelor hărți în care acest teritoriu este desemnat cu numele de Basarabia, dar și contra muntenilor care pretindeau că în trecut această bucată de pămînt ar fi făcut parte din Țara Românească. El respinge categoric ideea unei vechi stăpîniri muntene la nord de brațul Chilia, admițînd doar că „Basarabii au stăpînit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel”, fiind vorba, așadar, de un teritoriu la sud de gurile Dunării[6], care nu are, zice el, „de a face cu cîmpiile Cetății Albe” și de la Euxin, acestea fiind dintotdeauna „o parte a Moldovei adevărate”. Costin nu admite denumirea Basarabia în sine, atît pentru partea sud-estică a Moldovei, cît și pentru Muntenia (ca și ceilalți cronicari moldoveni, el nu folosește niciodată denumirea Țara Românească), opinînd că în cel de-al doilea caz cei care au scris Basarabia în loc de Muntenia au confundat numele țării cu cel al familiei primilor domnitori munteni: „pe semne că după acești domni sau după această familie s-a încurcat cel care întîi a scris despre Basarabia cum că Țara Muntenească s-ar fi numit Basarabia”[7].

Cu totul alta a fost atitudinea lui Cantemir față de relația dintre Moldova și Țara Românească. Edificat destul asupra originii românilor și a teritoriului locuit de ei din vechime și pînă în vremea sa, atins mai mult decît oricare alt compatriot de-al său din acea vreme de aripa primenitoare a iluminismului, ce începea să cîștige teren în Europa împotriva vechilor bariere politice, confesionale, culturale și de altă natură, el a ignorat diferendul mărunt moldo-muntean cu privire la Basarabia. A propus în schimb o perspectivă mult mai largă asupra istoriei celor două țări, demonstrînd că acestea au apărut în urma fărîmițării politico-teritoriale a spațiului locuit mai devreme de români. Pentru a-și susține acest punct de vedere, îl citează pe istoricul german Cluverius: „Ţinuturile care acum se deosebesc sub numele de Valahia și

---

5 Idem, *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, trad. şi ed. de P. P. Panaitescu, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom X, Bucureşti, 1929, pp. 458-459.

6 Costin spune clar că Mizia se afla „peste Dunăre” (*Opere*, p. 268), tot aşa fiind localizată şi în scrierile lui Cantemir, între Dunăre şi Haemus, „de la Poarta de Fier şi pînă la Pontul Euxin”: *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete”, IX, tomul I, Bucureşti, 1983, p. 423; „Misia, ţară peste Dunăre împotriva Moldovii...”: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere”, Bucureşti, 2003, p. 1487.

7 Miron Costin*, Istoria ţărilor Moldovei şi Munteniei*, p. 218. Este un fenomen curios această necunoaştere a lui Costin, de vreme ce în mediul intelectual şi ştiinţific polon, pe care el îl cunoştea, numele Basarabia se făcuse ştiut demult, o dovadă fiind, între multe altele (scrierile lui Cromer, Sarnicki ş.a.), şi *Cronica Moldovei de la Cracovia*, editată recent şi în limba română (Bucureşti, 2006).

Moldova erau cuprinse în vremurile de mai înainte sub numele unic de Valahia, iar populația însăși poartă numele de volohi (...); iar întreaga Valahie se împarte în «cea mare» și «cea mică»: cea mare a primit apoi numele de Moldova, cea mică a rămas cu denumirea de Valahia"[8]. După care adaugă că „același lucru îl susține și Dlugosz" cu referință încă la anul 1070[9].

Tocmai de aceea era firesc ca și chestiunea Basarabiei să fi fost examinată în aceeași optică. Fiind informat suficient de bine asupra realităților geopolitice de la Dunărea de Jos din vremea sa și de mai înainte, deopotrivă prin studii și prin participare activă la viața politică a Țărilor Române de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, Cantemir nu s-a lăsat impresionat nici de pretențiile muntenilor și nici de protestele moldovenilor privind spinoasa problemă a apartenenței în trecut a teritoriului din stînga brațului Chilia al Dunării, demonstrînd că istoria lor comună pleda pentru unitate, nu pentru alimentarea separării. În viziunea lui, fenomenul Basarabia era un argument puternic în favoarea acestei pledoarii: o dată pentru că încă înainte de invazia tătarilor românii din sud-estul Munteniei și din sudul Moldovei, de la Severin și pînă la Marea Neagră constituiau o singură comunitate etnopolitică[10] și a doua oară deoarece în secolul al XIII-lea basarabenii, adică românii din spațiul pruto-nistrean, au jucat un rol important în fondarea Țării Românești, astfel că, opinează el, „fără greș putem socoti că o samă de români și mai denainte și mai pre urmă de prada lui Batâe să fie fost rămas neclătiți pre locurile sale și ales prin cetățile de la Cetatea Albă, precum am și mai dzis, pînă la Severin; și precum acel nărod băsărăbesc, sculîndu-să de pe cîmpii Basarabiii, să să fie tras spre pădurile Oltului și acolo de ciia să fie rămas locași; de la carii și astădzi familia băsărăbeștilor din Țara Românească să trage, luînd adecă stăpînitoriul sau banul lor de atuncea nume de la numele nărodului, din care familie și domni vestiți au ieșit în Țara Muntenească..."[11]. Astfel că atunci cînd un descendent din vechea familie domnitoare a Basarabilor își va afirma, la curtea lui Maximilian al II-lea, pretențiile patrimoniale asupra pămînturilor din nordul brațului Chilia, o va face nu prin afirmarea dreptului de cucerire, ci prin evocarea provenienței din acea parte de țară[12].

Începînd de la Cantemir, logica evoluției gîndirii istorice a fost de așa natură ca chestiunea Basarabiei să nu mai poată fi examinată altfel decît sub imperativul ideii de unitate etnopolitică a spațiului românesc. O vor demonstra foarte bine istoricii Școlii Ardelene. Cel mai important dintre ei, Gheorghe Șincai, va prelua ideea cantemiriană privind originea numelui Basarabia, ca și pe aceea despre fondarea Țării Românești de către Basarabii veniți de dincolo de Prut, dar pe cea de-a doua o va modifica, așa cum va face și Dimitrie Onciul mult mai tîrziu, numai că în alt sens decît acesta, și anume va admite o posibilă revenire a domnilor Basarabi după fondarea Țării

---

[8] Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în „Opere complete", IX, tomul I, București, 1983, p. 47.
[9] *Ibidem*, p. 49.
[10] Dimitrie Cantemir, *Hronicul...,* pp. 1420-1421.
[11] *Ibidem*, p. 1423.
[12] *Ibidem*, p. 1422.

Românești în nordul gurilor Dunării printr-o recucerire a acestui teritoriu, astfel că „Bessarabia mai demult (evident, înainte de vremea sa – *I. Ț.*) s-au ținut de Valahia”[13].

Ideea că, în Evul Mediu, Moldova și Țara Românească sau măcar părți din ele au fost unite în cadrul unui singur stat, ca dovadă sigură a unității de neam a românilor, a fost îmbrățișată cu și mai mare entuziasm de către revoluționarii de la 1848. Numai că după anexarea țaristă a Basarabiei în 1812 și în condițiile în care, prin statutul de protector al Principatelor, Rusia practic aservise tot spațiul românesc de la sud și est de Carpați, ideea că Basarabii ar fi fost originari din teritoriul dintre Prut și Nistru nu mai ținea de știința istorică, ci de securitatea națională a românilor; mult mai convenabilă era, în noua situație, partea a doua a variantei lui Șincai, și anume că, la un moment dat în trecut, Țara Românească a pus stăpînire pe o porțiune din sudul Moldovei. Tocmai de aceea Nicolae Bălcescu va scrie că „Mircea cel Bătrân... voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută [a dobîndi]... Moldova”[14]. Timotei Cipariu avea să fie primul cercetător care va sugera ideea apartenenței părții sudice a teritoriului dintre Prut și Nistru la Țara Românească în Evul Mediu prin publicarea unui titlu al lui Mircea, prin care acesta se declara domn de la munte și „pînă la marea cea mare”[15]. Aceste sugestii au schițat un program care insufla obiectivul pe care istoricii trebuiau să-l urmeze.

Animat de un naționalism spectaculos pînă la ridicol, care l-a îndemnat de multe ori să treacă peste date istorice incomode fie ignorîndu-le, fie reajustîndu-le, fie inventînd altele pentru a construi o istorie cît mai potrivită cu aspirațiile sale, B. P. Hasdeu a îmbrățișat dintr-odată și fără rezerve ideea că sudul spațiului pruto-nistrean ar fi fost stăpînit de către Basarabi încă din momentul constituirii Țării Românești. Răstălmăcind pasajul citat mai sus din *Poema polonă*, care, așa cum am văzut, exclude categoric posibilitatea unei stăpîniri muntene în sudul Basarabiei, aprigul patriot îi atribuie lui Miron Costin tocmai ceea ce acesta nu admitea: „Miron Costin știa... că gurile Dunării aparținuseră Munteniei; știa că numele de Basarabie, dat provinciei de peste Prut, se datorește Basarabilor de la Giurgiu și Brăila...”[16]. Schimbînd data unui document pentru a-l face mai vechi cu 40 de ani, Hasdeu îi atribuie unuia dintre primii Basarabi titulatura „Io, Radul, mare voievod și domn, stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și peste părțile transalpine și tătărești, și al Amlașului și Făgărașului herțeg, și domn al băniei Severinului, și pe amîndouă malurile Dunării pînă la marea cea mare și al cetății Silistrei stăpîn”. Cercetînd această sursă, D. Onciul avea să observe mai tîrziu: „Cu toate că data hrisovului este 1419, care ar concorda cu 1421 din două hrisoave ale lui Radu II, Hasdeu atribuie acest hrisov lui Radul, tatăl

---

[13] Gh. Șincai, *Opere, I. Hronica românilor*, tom I, București, 1967, p. 560; v. și pp. 109, 557-558.

[14] N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, București, 1985, p. 7.

[15] Apud D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn. Cuvîntare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui*, în „Scrieri istorice”, vol. II, București, 1968, p. 244; v. și N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 244; *idem*, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 61.

[16] B. P. Hasdeu, *op. cit*., p. 121.

lui Mircea, schimbîndu-i data în 1379”[17].

Nici Alexandru Xenopol nu va putea rezista tentației de a face trimitere la un titlu al lui Mircea, datat greșit cu 1387 în loc de 1406, ca dovadă a stăpînirii sale „pe amîndouă părțile Dunării pînă la marea cea mare”[18]. Dar din toată demonstrația pe care o va desfășura în baza acestui document nu va rezulta nimic sigur în ceea ce privește apartenența teritoriului din nordul gurilor Dunării.

Respingînd procedeele lui Hasdeu de „corectare” a datelor istorice, Onciul va urma însă, conceptual, aceeași cale. „Dacă, opinează el în una din principalele sale scrieri, Basarabii n-ar fi izbutit să ia de la tătari această parte de țară înainte de 1280, ei n-ar fi putut s-o cuprindă mai apoi, după reîntărirea tătarilor la gurile Dunării, decît pe la mijlocul secolului XIV, cînd tătarii se retrag din Moldova. Pe atunci, Basarabii cuprind *părțile tătărești* de lîngă gurile Dunării (numite în titlul lui Mircea cel Bătrîn), anexate apoi la Moldova cu numele *Basarabia*”[19]. Această afirmație care se sprijină doar pe referința la titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrîn, despre care vom vorbi mai încolo, este completată de o alta, lipsită și aceasta de dovezi: „După retragerea tătarilor, principatul Țării Românești se întinde, sub Alexandru Basarabă, pînă la gurile Dunării, cuprinzînd teritoriul numit de atunci *Basarabia* (partea de lîngă Dunăre a Basarabiei de astăzi)”[20]. Dar să vedem cum demonstrează Onciul afirmarea posesiunii răsăritene a lui Mircea pe baza titlului. El face trimitere la un hrisov din 1387 care conține următoarea frază: „Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul, și singur stăpînitorul Ion Mircea, mare voievod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și banatului de la Severin domn, și amîndouă părțile de peste toată Dunărea pînă la marea cea mare și cetății Dîrstorului stăpînitor”[21]. Onciul era convins că acest titlu „arată întinderea ce stăpînirea domnului Țării Românești avea la acea epocă”, iar relativ la moșia din răsărit făcea acest comentariu: „De asemenea posesiunea «spre părțile tătărești» era o stăpînire mai veche. Ea cuprindea părțile cucerite pe la mijlocul secolului al XIV-lea de la tătari, între Ialomița și Marea Neagră. Partea de peste Prut a acestei posesiuni, fiind unită cu Moldova, a fost numită «Basarabia», ca parte ce fusese în stăpînirea Basarabilor din Țara Românească”[22]. Din păcate, această afirmație categorică nu rezultă nici din titlu și nu se bazează nici pe alte date, preferabil mai convingătoare decît titlul. Argumentul forte în această pledoarie caută să fie sintagma „posesiunea «spre părțile tătărești»”, însă operarea cu această frază nu face decît să etaleze gratuitatea demonstrației; încercînd să-și fundamenteze părerea, autorul va preciza în note că prin această posesiune are

---

[17] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în „Scrieri istorice”, vol. I, București, 1968, p. 655.
[18] A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 79.
[19] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 634.
[20] Idem, *Din istoria Ţării Româneşti*, în „Scrieri istorice”, vol. I, p. 479.
[21] Idem, *Mircea cel Bătrîn*, în „Scrieri istorice”, vol. II, p.244.
[22] *Ibidem*, pp. 244-245.

în vedere „ținutul dintre Ialomița și Siret”, pe cînd în textul de bază afirmase deja că ea cuprindea teritoriul dintre Ialomița și Marea Neagră. Să observăm în treacăt că, de fapt, expresia „posesiunea «spre părțile tătărești»” este lipsită de conținut, mai ales că în originalele titlului, așa cum vom observa mai jos, nu există sensul „spre părțile tătărești”, ci „pînă la părțile tătărești” (în variantă latină, *ad usque confinia Tartariae*, adică literalmente „pînă în marginea Tatariei”); nu există posesiune spre ceva, ci numai posesiune a ceva. Și să mai adăugăm că Onciul nu susține prin nicio dovadă afirmația cum că „posesiunea «spre părțile tătărești»”, adică teritoriul cuprins între Ialomița și Marea Neagră, ar fi ținut de Țara Românească încă pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Prin urmare, arătîndu-și dezacordul față de încercarea gratuită a lui Hasdeu de a demonstra că Țara Românească ar fi stăpînit sudul Basarabiei la 1379, Onciul susține, tot atît de gratuit, că această situație ar fi existat mai devreme, pe la mijlocul secolului al XIV-lea și, în orice caz, nu mai tîrziu de vremea domniei lui Nicolae Alexandru, adică pînă la 1364, ultimul an de domnie al acestuia. Mai mult, el nu exclude posibilitatea ca acest lucru să se fi întîmplat chiar înainte de 1280, adică de fapt pînă la formarea Țării Românești. Astfel, un fapt istoric ce caută a fi de importanță capitală pentru istoria românilor, în general, și pentru trecutul Basarabiei, în mod special, nu se afirmă prin dovezi concrete și convingătoare, ci pur și simplu este declarat.

Iorga a fost istoricul care a acordat cea mai mare atenție Basarabiei medievale, preocupat fiind mai cu seamă de extremitatea ei sudică. Deși nu s-a arătat încîntat de metoda lui Hasdeu de a demonstra începuturile stăpînirii Basarabilor în această zonă, totuși el sugerează, întocmai ca Onciul și, din păcate, tot fără argumente, că aceasta s-ar fi putut întîmpla încă pe la mijlocul secolului al XIV-lea sau chiar ceva mai devreme[23]. Ceea ce i s-a părut lui că ar putea servi drept dovadă a acestei stăpîniri – posibile, precizează în alt context, pe la 1387 sau chiar 1382 – a fost tot „argumentul” criticat pe drept cuvînt al lui Hasdeu, din care va cita doar trei elemente, edificatoare, după părerea sa, în acest sens: stăpînirea „peste țările tătărești”, pe „ambele maluri ale Dunării pînă la Marea-cea-mare” și în „cetatea Silistrei”[24]. El știa însă că titlurile domnești variau în dependență de moment și conjunctură, ceea ce le lipsea de calitatea probatorie a documentului istoric. De aceea a căutat să pună această informație nesigură în acord cu alte mărturii, de exemplu cu unele pasaje din *Istoria* lui Chalcocondilas. „S-a invocat, zice Iorga, mărturia lui Chalcocondilas, care spune că Țara Muntenească ține de la Ardeal pînă la Marea Neagră, la dreapta avînd Istrul pînă la vărsare, iar în stînga Moldova. Moldova-de-jos are, după acelaşi, ca vecini pe «dacii de la Istru» şi, de altă parte, pe sarmați, adecă ruşi şi lituani”. Va trebui să constate însă că acest istoric bizantin, care „avea ştiri mai vechi, confundă timpurile şi atribuie, de pildă, Munteniei din timpul său extensiunea teritorială a Munteniei lui Mircea”, iar „datele sale nu sînt totdeauna exacte în expunerea

[23] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 31.
[24] *Ibidem*, p. 61; şi *Istoria românilor*, vol. III, pp. 242, 244.

geografiei țărilor vecine cu imperiul bizantin"[25]. Vom semnala îndată unele inexactități în sursa respectivă cu privire la acest subiect, dar să observăm mai întîi că, menționînd teritoriul despre care vorbeşte Iorga, Chalcocondilas nu numeşte „Țara Muntenească", referindu-se mai degrabă la tot spațiul locuit de dacii sau valahii din nordul Dunării, după ce, zice el, vechea Valahie sau Dacie s-a despărțit în „două stăpîniri și cîrmuiri". „Țara lor, citim în continuare, se întinde din Ardeal, Dacia peonilor, de unde începe, și pînă la Pontul Euxin. Întinzîndu-se spre mare, are de-a dreapta fluviul Istru, iar de partea stîngă țara numită Bogdania". Dar tot acolo se conține și următoarea frază: „Bogdania neagră (adică Moldova – *I.Ț.*), care-și are capitala în cetatea numită Leucopolichni, se întinde de la dacii de lîngă Istru pînă la lituani și sarmați"[26]. Examinarea comparativă a celor două citate sugerează cel puțin două observații principiale. Prima este provocată de propoziția „Întinzîndu-se spre mare, are de-a dreapta fluviul Istru, iar de partea stîngă țara numită Bogdania", din care se vede că, dacă ar fi fost vizată aici Muntenia, acest fragment de text nu spune că ea s-ar fi întins pînă la mare, cum zice Iorga, ceea ce nu o împiedica să aibă, în această orientare (dinspre Ardeal către mare), la dreapta Dunărea și la stînga Moldova. Cea de a doua observație are în vedere faptul că, deși vorbește despre împărțirea vechii Valahii în două țări, Chalcocondilas nu pare să cunoască mare lucru despre fiecare țară aparte și mai ales despre legătura dintre ele; în special cunoștințele sale despre Moldova sau Valahia Mare, cum îi spuneau cei mai mulți istorici bizantini, erau destul de confuze. Cantemir va observa în legătură cu afirmația complet eronată a lui Chalcocondilas referitoare la Bogdania: „Iară Laonicos Halcocondilas dzice precum cel mai vechiu al moldovenilor scaun au fost λευκόπολις, adecă Cetatea Albă; carea nu poate să să înțăliagă că doară au fost scaunul șederii domnilor după înturnarea lui Dragoș Vodă de la Ardeal, căci dacă ar fi fost vreodată Cetatea Albă scaunul domniii, hronicile Moldovii, carile scriu viața domnilor de la Dragoș Vodă încoace, aceasta nepomenit n-ar lăsa. De care lucru fără prepus să poate înțălége că Cetatea Albă au fost scaunul stăpînitorilor acelor români carii și mai denainte și pe vrémea prădzii lui Batîe prin cetățile de pre marginile Dunării neclătiți au rămas, de la Marea Neagră pînă la Severin"[27].

Chalcocondilas a trăit la mijocul și în a doua jumătate a secolului al XV-lea, adică mult mai tîrziu decît perioada pe care o discutăm aici. Asta nu înseamnă că el nu a putut cunoaște situația de la Dunărea de Jos din jurul anului 1400 fie din relatările oamenilor mai în vîrstă care au fost pe acolo, fie, mai degrabă, din izvoare astăzi necunoscute. Cu atît mai mare credibilitate ar trebui să aibă Dlugosz sau Bonfinius, autori contemporani cu el, care au fost mai aproape de zona carpato-danubiano-pontică și au cunoscut-o mult mai bine. Cel de al doilea, de exemplu, spune că

---

[25] Idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, pp.72-73.

[26] Laonici Chalcocondylae, *Historiarum demonstrationes* ad fidem codicum recensuit, emendavit annotationibusque criticis instruxit Eugenius Darko, I, Budapesta, 1922, p. 125.

[27] Dimitrie Cantemir, *op. cit*., p. 1422.

„Moldova se întinde între Istru și Tyras de la Hierassus și pînă la Pontul Euxin”[28]. Consemnări similare găsim și la unii istorici din secolul următor.

Istoriografia de după Iorga a rămas în fond la constatările din vremea sa privind problema Basarabiei, cu deosebirea că între timp referințele istoricilor la subiectul respectiv au devenit adeseori contradictorii. „Este foarte posibil, zice Victor Spinei, exprimînd o atitudine ponderată, ca numele de *Basarabia*... să reprezinte o amintire a vremelnicei stăpîniri a voievozilor din dinastia Basarabilor asupra Chiliei și a unei fîșii reduse din cîmpia de la nordul gurilor Dunării”[29], părere afirmată anterior și în cîteva scrieri ale lui Iorga[30] și susținută de unele cercetări din ultima vreme[31]. Dintr-un elan patriotic ce exprima ideea unității de neam încă din zorii istoriei celor două state românești de la sud și est de Carpați, cei mai mulți istorici români au dorit să creadă că stăpînirea Basarabilor ar fi avut la răsărit de Prut o suprafață mult mai mare. Ion Nistor și Alexandru Boldur, de exemplu, reluau o convingere mai veche a lui D. Onciul, după care această bucată de pămînt s-ar fi întins de-a lungul brațului Chiliei, de la Prut și pînă la Nistru[32], pe cînd alții s-au arătat mult mai generoși, susținînd că ar fi fost vorba de un spațiu ce ar fi înglobat și stepa Bugeacului[33]. O părere foarte entuziastă este cea formulată de Șt. Ștefănescu în epoca așa-zisului naționalism comunist. „În anii 1324-1328, susține el într-o monografie în general destul de reușită despre istoria timpurie a Țării Românești, Basarab a obținut o serie de victorii în luptele cu tătarii, reușind să-și extindă autoritatea spre răsărit pînă aproape de Chilia. Regiunea de la nord de gurile Dunării, unită de Basarab cu Țara Românească, i-a păstrat, de altfel, numele”[34].

Dar această presupunere este respinsă de un important fapt neîndoielnic: prezența încă masivă în acea vreme a tătarilor la est de Carpați; un act notarial din Chilia, de la 11 februarie 1361, îi consemnează pe aceștia în zona inferioară pruto-nistreană[35], asta însemnînd (dacă ținem cont de locul de emitere a acelui act) și malul stîng al Dunării. Știm apoi că, începînd cel mai tîrziu de pe la 1368, întreg sudul Moldovei, delta Dunării și nordul Dobrogei se aflau sub stăpînirea unui principe tătar, numit în izvoare Demetrius[36]. „Nicăiri aiurea decît în Cetatea Albă, observa Iorga, nu putem așeza pe acest «prinț tătăresc», poate – judecînd după nume – creștinat,

---

[28] Apud Idem, *Istoria moldo-vlahica*, p. 421.

[29] V. Spinei, *op. cit*., p. 47.

[30] N. Iorga, *Istoria românilor*..., p. 227.

[31] S. Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia*..., p. 220; idem, *Génois, tatars*..., p. 93.

[32] I. Nistor, *op. cit*., p. 23; D. Onciul, *Miscelaneu*, p.135; Al. Boldur, *op. cit*., p. 416.

[33] Gh. Popa-Lisseanu, *op.cit*., pp. 8-9; Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică*..., p. 149; idem, *Marea Neagră*..., p. 215. Cam aceeaşi impresie pare să se despindă şi din cartea lui N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 146.

[34] Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 31. Autorul nu face trimitere la nicio sursă, considerînd probabil că e suficientă consonanța numelor Basarab şi Basarabia pentru a avansa această părere.

[35] S. Iosipescu, *Génois, tatars*..., p. 79.

[36] Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, pp. 41-42, 109-110, 159-160; v. şi S. Iosipescu, *op. cit*., p. 83.

care va fi avut sub stăpînirea sa *părțile de jos ale Moldovei*, *dincoace și dincolo de Prut*"[37]. Dominația lui Demetrius în acest spațiu era recunoscută de foarte influentul pe atunci rege al Ungariei, Ludovic de Anjou, care dorea să-i cîștige prietenia pentru a-și putea asigura accesul la Marea Neagră, în special prin intermediul negustorilor brașoveni, care vor obține în acest scop facilități și protecție din partea căpeteniei tătare[38]. Și cîteva scrisori din 1374 ale papei Grigorie al XI-lea îi atestă pe tătarii din vecinătatea răsăriteană a românilor care se aflau sub oblăduirea regelui Ungariei[39]. Și dacă ar fi să mai apelăm și la titulatură– argumentul preferat de cel puțin o bună parte a istoricilor români, care însă nu pare deloc convingător –, vom vedea că într-un act de privilegiu dat la 1368 pentru negustorii brașoveni care vindeau în Țara Românească, Vlaicu Vladislav se intitula „voievod transalpin și ban de Severin" (*Ladislaus, Dei et regie maiestatis gracia woyvoda transalpinus et banus de Zeurino*)[40]. Evident, o posesiune munteană la acea vreme în sudul Moldovei este de neînchipuit.

Ignorînd însă aceste evidențe, Ștefănescu nu se va mulțumi cu afirmația cum că teritoriul din nordul gurilor Dunării ar fi devenit posesiune a Basarabilor încă din momentul constituirii Țării Românești, ci va înainta pe această cale, ajungînd să afirme că Nicolae Alexandru, urmașul lui Basarab, „a desăvîrșit opera predecesorului său și a unit cu Țara Românească ținutul «spre părțile tătărești», partea de sud a Moldovei dintre Milcov și Mare"[41]. Șerban Papacostea merge încă mai departe, susținînd (nu știm în baza căror date, pentru că nu face nici el trimitere la surse) că această achiziție (adică încorporarea sudului Moldovei) ar fi fost obținută încă pe timpul lui Basarab, care, „devenit «mare voievod» prin închinarea voievozilor și cnezilor de la sud și răsărit de Carpați", ar fi realizat o stăpînire ce „s-a întins, în împrejurări necunoscute, și în teritoriile din nordul gurilor Dunării, care aveau să păstreze în numele lor amintirea lui"[42]. De unde ar rezulta că, încă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, toată partea sudică a Moldovei dintre cursul de jos al Siretului și Marea Neagră ar fi fost cuprinsă între frontierele Munteniei, părere susținută și de unele scrieri mai recente[43].

Aspectul cel mai interesant al teoriei actuale privind stăpînirea Basarbilor asupra

---

37 N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 145.

38 Vezi şi Gh. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des études roumaines", IX-X, 1965, pp. 39-46, care constată şi el că spaţiul cuprins între Dobrogea şi limanul Nistrului nu putea fi străbătut fără acordul lui Demetrius.

39 *Hurmuzaki* (*Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki*), vol. I, partea 2, Bucureşti, 1890, pp. 216-217, 220.

40 *Ibidem*, p.144.

41 Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 39. La vremea sa, Xenopol, care nu era mai puțin animat de ideea unității neamului românesc, avea cam aceeași părere: „Din stăpînirea Munteniei, numită și Basarabia din pricina dinastiei domnitoare a Basarabilor, asupra sudului Moldovei, provine numirea de Basarabia dată acestei părți de țară..." (*op. cit*., p. 91). Deci, după Xenopol, Basarabia însemna pe atunci toată partea sudică a Moldovei, nu doar a teritoriului dintre Prut și Nistru, ceea ce nu poate fi adevărat.

42 Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 27.

43 S. Iosipescu, *Génois, tatars*..., p. 93.

extremității sudice a teritoriului dintre Prut și Nistru este faptul că, așa cum s-a putut observa și din unele referințe de mai sus, numeroasele afirmații în acest sens aproape că sînt lipsite de dovezi documentare. Ca și acum mai bine de o sută de ani, cel mai des sînt invocate două fapte: primul fiind titulatura unor domnitori din dinastia Basarabilor, despre care unii cercetători cred că ar fi conținut referințe și la teritoriul din nordul gurilor Dunării, iar al doilea vizează orașul Chilia ca posibilă posesiune a Țării Românești la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. În primul caz este vorba în esență de reactivarea unei metode folosite de Hasdeu și susținute întru cîtva de Onciul și – cu mai puțină convingere – de către Iorga, în baza căreia s-a cristalizat părerea că cea mai concludentă mărturie care ar afirma ideea stăpînirii muntene în spațiul din stînga brațului Chilia ar fi un document din perioada 1404-1406, în fond prea puțin deosebit de hrisovul ce îl încîntase pe Onciul, care se reduce la următoarea formulă: „Io Mircea mare voievod și domn... peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului”[44]. Cu începere de la Hasdeu, care, de multe ori, a forțat documentele să spună altceva decît reieșea cu adevărat din ele, numeroși cercetători au interpretat această sursă în sensul că Mircea ar fi fost stăpîn pe ambele maluri ale Dunării pînă la Marea Neagră[45], deci și pe extremitatea sudică a Basarabiei. S-a crezut că în favoarea unei astfel de convingeri ar pleda cele trei elemente care treziseră multă vreme în urmă și interesul lui Iorga, și anume domn „către părțile tătărești”, „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia” și „pînă la Marea cea Mare”. Or, niciuna din cele trei expresii nu este suficient de explicită ca să poată demonstra stăpînirea munteană la nord de brațul Chilia: „către părțile tătărești” arată direcția spre care se îndrepta autoritatea domnitorului, nu stăpînirea ca atare a acelor părți. Unii istorici, ca N. Iorga, E. Lăzăreanu, Gh. Brătianu, au observat că prin „părțile tătărești” trebuie înțeleasă zona fostei episcopii a Milcovului, îngustată între timp, cuprinsă între punctele de confluență cu Dunărea ale rîurilor Ialomița și Siret și stăpînită efectiv de Ungaria, care astfel își asigura accesul la gurile Dunării și la Marea Neagră[46]. Dar chiar dacă „părțile tătărești” ar fi fost un teritoriu mult mai întins, eventual pînă la mare, totuna ele nu se puteau afla sub stăpînirea Munteniei, de vreme ce titulatura specifică limpede că autoritatea domnească se întindea doar pînă către aceste părți, pînă în

---

[44] *DRH, B. Ţara Românească*, vol. I (1247-1599), Bucureşti, 1966, p. 64.

[45] Textul, datat greşit, cu 1387, este citat şi de Xenopol (*op. cit*., p. 79), care confirmă stăpînirea lui Mircea asupra Silistrei, nu însă şi în nordul gurilor Dunării.

[46] Ş. Papacostea, *op. cit.,*pp.155-156; v. şi P. Parasca, *Moldovlahica. Studii*, Chişinău, 2009, p. 177. Ş. Papacostea însă nu susține acest punct de vedere, afirmînd cum că culoarul dintre Ialomița și Siret ar fi fost controlat de Țara Românească (*op. cit*., p. 167) și că în general „efortul regatului ungar de a domina direct teritoriile de la sud și răsărit de Carpați a fost definitiv înfrînt, odată cu «întemeierea» Țării Românești și Moldovei” (*op. cit*., p.133), părere care este infirmată, cel puțin parțial, de datele istorice; cf. M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, în „Studii”, XV, 1962, pp. 338-342.

vecinătatea lor etc. Sintagma „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia" într-adevăr corespundea faptului că, după unele informații, pe la începutul secolului al XV-lea, Mircea ar fi avut o scurtă perioadă de mărire, cînd ar fi putut stăpîni nu numai malul muntean al Dunării, ci și o bună porțiune a malului drept, inclusiv cea de la sud de gurile fluviului, ceea ce îl îndreptățea să-și zică stăpîn pînă la mare, dar această expresie nu ne oferă certitudinea că el ar fi avut în posesie și teritoriul din nordul gurilor Dunării, inclusiv orașul Chilia, pe care ar fi trebuit să-l menționeze așa cum numește cetatea Dîrstorului din Dobrogea. Așadar, concluzia cum că această sursă ar afirma că teritoriul din stînga brațului Chilia ar fi făcut parte din Țara Românească este doar o supoziție care nu se fondează pe o documentare sigură. În general, este principial să reținem că fragmentul de document citat mai sus este o formulă protocolară stereotipă care urmărea să supraliciteze autoritatea domnitorului, de aceea este contraindicat să fie interpretată ca o ilustrare a realității. Nu în zadar Iorga, după ce va fi examinat cîteva titluri ale lui Mircea cel Bătrîn, își va exprima îndoiala în puterea de convingere a unor astfel de mărturii în cazul discutabilei posesiuni muntene la nordul gurilor Dunării[47]. Formule asemănătoare au însoțit şi numele unor predecesori sau urmași la domnie ai lui Mircea[48]; în general, formulele de acest fel sînt caracteristice pentru titulatura capetelor încoronate[49], titulatură care uneori era în flagrantă neconcordanță cu realitatea.

Ca să punem odată punct chestiunii privind adecvarea titlurilor domnești ale Basarabilor la realitățile istorice din vremea lor, trebuie să reținem că, de exemplu, din cele cîteva zeci de documente referitoare la domnie, rămase de la Mircea cel Bătrîn, titlul domnului se conține în circa douăzeci, din care doar în patru se găsesc cele trei elemente care, după Iorga, ar fi putut constitui o dovadă a stăpînirii muntene în nordul gurilor Dunării, şi anume domn „către părțile tătărești", „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia" și „pînă la Marea cea Mare"[50]. Cel mai frecvent element al titulaturii sale îl constituie formula „domn a toată Ungrovlahia". Totodată, în aceiași ani se întîlnesc titulaturi diferite, ceea ce înseamnă – dacă acordăm acestor titulaturi creditul de care s-au bucurat pînă acum – că ele se anulează reciproc; de

---

47 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 63.

48 A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 75; Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 39; P. D. Popescu, *op. cit*., p. 119; I. Chirtoagă, *Tîrguri şi cetăţi*..., p. 70. Uneori titlul poate fi întîlnit şi în cronici: v. de ex. *Letopiseţul cantacuzinesc*, în „Cronicari munteni", vol. I, Bucureşti, 1961, p. 84.

49 Pentru informare mai detaliată cu referință la Țările Române, în special la Moldova, vezi *Documente privind istoria României, A*, sec. XIV-XV, vol. I, pp. 35-36; E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, pp. 85-86, 193-194, 200, 203, 298; L. Şimanschi, G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (I), „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", IX (1971), p. 137 şi urm.; C. Cihodaru,*Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432),* ed. a 2-a, Chişinău, 1990, p. 140.

50 *Documenta Romaniae Historica (DRH), B. Ţara Românească,* vol. I, pp. 23, 29, 36, 40, 51, 53, 56, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 72, 74, 76, 79, 81.

asemenea constatăm că Mircea se declară stăpîn „către părţile tătăreşti" etc. în ani cînd stăpînirea lui Alexandru cel Bun pînă la Dunăre este recunoscută cel puţin de către unii istorici. Şi lucrul cel mai important: niciodată titulatura care conţine şi cele trei elemente „forte" nu menţionează măcar un indiciu cert care să facă trimitere la spaţiul din nordul gurilor Dunării, de exemplu un rîu, un oraş etc., aşa cum este numit Dîrstorul (Silistra) din Dobrogea. Este evident că titulatura domnilor munteni nu poate servi drept argument în favoarea stăpînirii Ţării Româneşti în sudul Basarabiei.

În orice caz, chiar dacă într-un anumit context ar fi necesare şi referinţele la titulatura domnilor Basarabi ca argument în favoarea stăpînirii lor sud-basarabene, aceasta nu poate servi drept dovadă sigură în acest sens, ci va trebui să urmărim întreaga logică a argumentaţiei de felul celei de mai sus, care însă, tradiţional, porneşte tot de la titulatură, fie ignorînd necesitatea de a susţine această mărturie cu alte date documentare, suficient de explicite pentru a dovedi stăpînirea lui Mircea la nord de gurile Dunării, fie, dimpotrivă, căutînd să atragă şi astfel de dovezi. În acest scop, voi reproduce un citat cam lung aparţinînd lui Ş. Papacostea, unul din cei mai serioşi medievişti români: „Un document din 1391, a cărui autenticitate a fost suspectată, dar care are toate şansele să fie autentic, înregistrează această extindere spre răsărit a Ţării Româneşti, în vremea lui Mircea: «Nos Joannes Mirtza, Dei gratia princeps et vayvoda totius regni Vallachie incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae...». Părţile tătăreşti – fosta stăpînire tătărească pe teritoriul ţării – îşi fac apariţia în titulatura lui Mircea. Întreruptă de situaţia creată de invazia otomană, în împrejurările mai sus amintite (este vorba de sf. sec. al XIV-lea – *I. Ţ.*), stăpînirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, odată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei şi consolidată după slăbirea puterii otomane, consecutivă catastrofei de la Ankara. Acum, titulatura lui Mircea indică repetat şi hotărît, din nou, stăpînirea Ţării Româneşti asupra «părţilor tătăreşti», rămăşiţă terminologică a dispariţiei stăpînirii mongole la Dunărea de Jos"[51].

Să ne reamintim însă că după victoria spectaculoasă a turcilor la Kosovo, în 1389, aceştia au început să exercite control asupra întregului curs inferior al Dunării, ceea ce exclude posibilitatea ca Ţara Românească să-şi fi putut afirma stăpînirea asupra gurilor fluviului, şi asta cu atît mai mult cu cît, după unele date[52], din acel moment Mircea începe să plătească tribut Porţii otomane. La 1391, deci exact în anul ce figurează în documentul de mai sus citat de Papacostea, ea este menţionată în registrul vasalilor

---

[51] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p.110. Cînd citează fragmentul de document menţionînd „părţile tătăreşti", autorul face trimitere la *DRH B*, pp. 36, 63, 66, 70, 73, 75, 80, 90. Trebuie să reţinem că „părţile tătăreşti" nu erau totuna cu „fosta stăpînire tătărească de pe teritoriul ţării", ci, aşa cum menţionează chiar autorul la sfîrşitul citatului, acestea erau doar o expresie verbală ce amintea de marea stăpînire mongolă de altădată în acest spaţiu.

[52] I. Bogdan, *Două conferinţe*, Bucureşti, 1898, pp. 11-16.

Porții otomane[53]. Faptele referitoare la tribut sînt contestate de unii istorici[54], însă nu poate fi contestată prezența mai mult decît stînjenitoare a turcilor pe Dunăre. Apoi, așa cum s-a semnalat de cîteva ori în trecut, un document din Caffa, de la 1386, atestă faptul că pe atunci Cetatea Albă era posesiune moldovenească și că alături de domnitorul Petru Mușat în Moldova mai era un voievod, pe nume Constantin, pe care unii istorici l-au identificat cu voievodul Costea din pomelnicul de la Bistrița[55] și care ar fi stăpînit partea de jos a țării, adică acea parte care, în cronicile de mai tîrziu, va fi desemnată cu numele Țara de Jos. După dispariția lui Constantin (Costea) în condiții pe care nu le cunoaștem, asupra părții de sud a Moldovei s-a extins autoritatea lui Roman I Mușat, care, într-un act din 30 martie 1392, se autointitula „Marele singur stăpînitor... domn, Io Roman voievod, stăpînind Țara Moldovei de la munte pînă la Mare"[56]. Iar confuzia legată de „părțile tătărești" în demonstrația de mai sus sporește și prin faptul că, după unii cercetători, acestea nu s-ar fi aflat în estul Munteniei și la sudul Moldovei, cum s-a crezut de cele mai multe ori, ci ar fi cuprins nordul Dobrogei, gurile Dunării și Chilia cu un teritoriu învecinat[57], imposibil de identificat, bineînțeles.

Să ne întoarcem totuși pentru un moment la documentul de la 1391, citat de Papacostea, pentru a observa că, chiar dacă trecem peste autenticitatea lui îndoielnică, din el nu rezultă nimic sigur că sudul Moldovei ar fi făcut parte, la acea dată, din Țara Românească; autorul se bazează pe sintagma „usque ad confinia Tartariae" (literalmente: „pînă la Tataria învecinată"), formulă care arată foarte clar că nu susține o astfel de părere. În acest citat autorul mai invocă un fapt care i se pare important pentru demonstrația sa și pe care îl formulează în fraza „stăpînirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, odată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei". Este vorba de o presupunere după care domnitorul moldovean ar fi fost înscăunat de cel muntean. Iată și fragmentul de text din letopisețul de la Bistrița, pe care se bazează această presupunere: „În anul 6907, luna aprilie 23, s-a ridicat domn în țara Moldovei Alexandru voievod, iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod"[58]. Pornind de

---

[53] R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană pînă la desăvîrșirea unității naționale*, Brăila, 2009, p. 27; Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p.116; M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993, p. 208.

[54] M. Maxim, *op. cit*., pp. 207-208.

[55] Ș. Papacostea, *op. cit*., pp. 99-100; S. Iosipescu, *op. cit*., pp. 90, 92; Despre Costea Mușat vezi A. D. Xenopol, *op. cit*., pp. 130, 335; Iorga, mai rezervat: *Istoria românilor*, vol. III, pp. 212, 215 (și comentariul lui V. Spinei: *Ibid*., pp. 215-216). C. Cihodaru (*op. cit*., p. 214) și Șt. Gorovei (*Muşatinii*, București, 1976, p. 29) resping ideea.

[56] *DRH A. Moldova, vol.I. (1391-1448),* București, 1975, p. 3. Formula este repetată și în anul următor: *ibid*., p. 6.

[57] C. Cihodaru,*op. cit*., p. 215.

[58] *Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6. Anul 6907 ar fi 1399, pe cînd cercetările moderne au stabilit că evenimentul s-a întîmplat în 1400, şi nu la 23 aprilie, ci puțin mai devreme: *Cronicile...*, pp. 6, 14, 48 *et passim*; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 277. D. Onciul comentează fraza „a luat pe

la această frază prea scurtă și prea săracă pentru a putea sugera ceva clar relativ la relația dintre cele trei personaje pe care documentul le menționează, Ș. Papacostea imaginează astfel relația care ar fi decurs de aici dintre cei doi domnitori: „Noul domn (Alexandru cel Bun – *I. Ț.*) a trebuit însă să plătească prețul concursului care l-a adus pe scaunul Moldovei; iar prețul a fost, dacă nu renunțarea la ansamblul teritoriului ocupat de Roman (aluzie la faptul că Roman Mușat, predecesor al lui Alexandru, ar fi ocupat partea de sud a Moldovei care, pînă atunci, ar fi aparținut Țării Românești – *I. Ț.*), o largă concesie teritorială. Cu drept cuvînt s-a presupus că înscăunarea lui Alexandru a adus Moldova în strînsă legătură de dependență față de Țara Românească"[59]. Comentariul, vedem bine, susține cu totul altceva decît documentul. Relatarea documentară, mult prea laconică, așa cum am văzut, nu afirmă că Alexandru cel Bun ar fi fost instalat la domnie de către Mircea, ci spune doar că el „s-a ridicat domn în Țara Moldovei", fără vreo aluzie la participarea domnului muntean la această acțiune și fără să fie menționată vreo „concesie teritorială" în favoarea Țării Românești. Fraza lapidară din letopisețul menționat pare să sugereze mai degrabă contrariul celor deduse de unii istorici, și anume că Alexandru a luat cu forțe proprii domnia, de vreme ce spune că „s-a ridicat"[60], nu că a fost ridicat, iar Iuga, adversarul și concurentul său, a fost adăpostit de Mircea. Cronicarul Radu Popescu se referă și el în treacăt la „Iuga-vodă, pre carele l-au luat Mircea-vodă la dînsul – pentru ce nu să știe"[61]. Deși, cum vedem, nu există dovezi sigure că domnul muntean l-ar fi instalat în scaunul domnesc pe Alexandru cel Bun, totuși părerea aceasta s-a afirmat temeinic în istoriografie[62], inclusiv prin atitudinea lui Iorga, care o putea reafirma cu o fugară întorsătură de condei, fără recurs la surse: „Mircea e acela care dă domnia lui Alexandru"[63].

Trecînd peste aceste lucruri tulburi și revenind la comentariile de mai sus ale lui Ș. Papacostea, care caută să dovedească cum că, în schimbul serviciilor mari pe care i le făcuse Mircea, domnul moldovean i-ar fi cedat o parte de țară, fenomen întîlnit destul de rar în contactele dintre domnii care întrețineau relații prietenești, trebuie să observăm că nu există nicio mărturie documentară privind o stăpînire

---

Iuga voievod" în sensul că „adecă l-au luat prins", ceea ce documentul nu adevereşte deloc: vezi D. Onciul, *Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în „Scrieri istorice", vol. II, p. 177. De fapt, aici Onciul nu face altceva decît să-l repete pe Xenopol, care zice că Mircea îl „scoate pe Iuga din scaun şi îl duce prins în Muntenia": A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 130.

59 Ș. Papacostea, *op. cit*., p.105. Presupunerea aparține lui P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 281.

60 Grigore Ureche zice: „cînd au stătut domnu Alexandru vodă", *op. cit*., p. 80.

61 Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, în „Cronicari munteni", vol. I, p. 240.

62 Vezi și Șt. Gorovei, *op.cit*., p. 37: „Intervenția lui Mircea cel Bătrîn, în aprilie 1400, în favoarea lui Alexandru cel Bun..."); D. Onciul: „Mircea, domnul Valahiei, interveni în tulburările din Moldova, făcu prizonier pe Gheorghe (Iuga - *I.T.*) și ajută lui Alexandru, fiul lui Roman, să se urce pe tronul tatălui său" (*Scrieri istorice*, vol. I, p. 515).

63 N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în: N. Iorga, „Studii asupra evului mediu românesc", p. 148.

a Basarabilor în sudul Moldovei înainte de Roman Mușat, tot așa cum nu este cunoscută nicio dovadă că Alexandru ar fi „adus Moldova în strînsă dependență față de Țara Românească". Există, în schimb, dovezi sigure că pe vremea lui Roman Mușat relațiile dintre cele două țări erau foarte bune, deci între ele nu era niciun litigiu de frontieră, după cum tot atît de bine se știe că Alexandru cel Bun a stăpînit nestingherit sudul Moldovei pînă la Dunăre[64], adică nu făcuse nicio concesie teritorială. Xenopol, făcînd trimitere la un document publicat de Ioan Bogdan, demonstra că „Alexandru ocupase la început numai o parte din Moldova și că Mircea l-a ajutat la dobîndirea întregului"[65]. Să mai adăugăm că și alte cercetări demonstrează contrariul celor afirmate de Papacostea, de exemplu că Mircea ar fi cedat, pe la 1406, Chilia lui Alexandru cel Bun, din incapacitatea de a o stăpîni în condițiile în care Dunărea se afla sub controlul turcilor[66], afirmație care nici ea, ca și multe alte construcții ipotetice privind istoria Țărilor Române în secolele XIV-XV, nu se bazează măcar pe o sursă documentară. De altfel, Papacostea însuși avea să susțină că Moldova și-a asigurat unitatea teritorial-politică „prin integrarea, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, a cursului inferior al Dunării și a țărmului Mării Negre în hotarele aceluiași stat"[67], ceea ce, bineînțeles, nu este un indiciu al inconsecvenței, ci al greutății și, de prea multe ori, chiar al imposibilității de a oferi un tablou suficient de clar și întru totul credibil al realităților românești din acea epocă, din cauza informației extrem de sărace de care dispunem.

Asta înseamnă că avem datoria, în asemenea situație, să ținem drept balanța: nici să nu încercăm a scoate din niște surse prea zgîrcite mai mult decît pot spune ele prin propriul lor grai, dar nici să nu minimalizăm posibilul lor potențial informativ. Astfel dacă, așa cum am văzut, nu avem dovezi clare că Alexandru cel Bun ar fi cedat o parte a țării sale Munteniei, putem constata în schimb tot atît de ușor că unele izvoare istorice și, respectiv, studiile realizate în baza lor atestă că, drept urmare a instaurării controlului otoman la Dunăre, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, Mircea cel Bătrîn, care pînă atunci avusese numeroase și foarte utile contacte cu țările sud-dunărene, s-a văzut nevoit să-și reorienteze politica externă spre nord-est către Moldova și Polonia. Polonii nu aveau însă mari interese, nici politice și nici economice, la Dunăre și cu atît mai mult în Muntenia, de aceea noua orientare a lui Mircea însemna mai întîi legături strînse cu Moldova și, eventual, implicare în relațiile moldo-polone, cum s-a putut observa pe exemplul susținerii pe care el a acordat-o lui Roman I și apoi lui Alexandru, fiul acestuia, în confruntările lor cu polonii[68]. Dar după cum, mai tîrziu,

---

[64] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359-1457),* în „Moldova lui Ştefan cel Mare", Chişinău, 1992, pp.50, 89; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p.642; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 224.

[65] A. D. Xenopol, *op. cit*., p.130.

[66] C. Cihodaru, *op. cit*., p. 218.

[67] Ş. Papacostea, *op. cit*., pp. 132-133.

[68] N. Grigoraş, *op. cit*., pp. 50-51. Avem însă datoria să ştim că, în disonanţă cu o parte a istoriografiei române, sursele polone sînt foarte rezervate faţă de amploarea şi rezultatele implicării lui Mircea în Polonia şi în zona de influenţă a acesteia, deci şi

susținerea lui Bogdan al II-lea și a fiului său Ștefan de către Iancu de Hunedoara și, respectiv, de Vlad Țepeș nu se va solda cu cedare de pământuri moldovenești în favoarea Țării Românești sau a Ungariei, tot așa și ajutorul pe care Alexandru cel Bun l-a primit de la Mircea nu avea cum să fie cumpărat prin renunțarea la o parte a țării.

Unele documente din acea perioadă arată că Iuga i-a avut asociați la domnie pe frații săi Alexandru și Bogdan[69], iar de la 1400 Alexandru cel Bun va domni cel puțin șapte ani împreună cu fratele său Bogdan[70], fapt ce presupune – mai ales dacă se ține cont de perpetuarea actului asocierii după acel an – că pentru înlăturarea lui Iuga nu a fost nevoie de o lovitură de stat cu implicarea unor forțe din afară, de vreme ce schimbarea la domnie a însemnat doar înlocuirea unui asociat cu altul.

Totuși, unor istorici le-a plăcut mai mult ideea că bunele relații moldo-muntene pe timpul celor doi vrednici domnitori nu puteau fi alimentate altfel decît prin cedarea către Țara Românească a părții sudice a Moldovei. Astfel, pentru a insista pe această idee, Papacostea va mai aduce un argument: părerea lui Hasdeu despre o importantă posesiune muntenească în sudul Moldovei la începutul secolului al XV-lea. „Hasdeu, zice el, este cel dintîi dintre istoricii noștri care a observat că în vremea lui Mircea cel Bătrîn Țara Românească cuprindea o parte însemnată din sudul Moldovei. Întemeindu-se pe indicațiile cuprinse în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408, Hasdeu a arătat că frontiera care separa Moldova de Țara Românească nu depășea mult la sud orașele Bacău și Bîrlad, menționate în document ca aflîndu-se «la margine»"[71]. Într-adevăr, în principala sa scriere istorică Hasdeu afirmă: „În actul din 8 octombrie 1407 (corect: 1408 – *I. Ț.*), Alexandru cel Bun zice: «Lembergenii, mergînd la Brăila după pește, vor plăti vamă la fruntarie în Bacău sau în Bîrlad». Astfel, Bîrladul spre sud și Bacăul spre occidinte erau ultimele orașe ale Moldovei în direcțiunea Țărei Românești"[72]. Observăm că Hasdeu vorbește chiar de o *frontieră ce ar fi trecut prin cele două orașe*, de vreme ce spune că acestea se aflau „la margine", sugestie pe care Papacostea o trece cu vederea. Deși Papacostea se vede nevoit să constate că această afirmație a fost respinsă de unii istorici, ca C. S. Mironescu, R. Rosetti, P. P. Panaitescu, totuși el ține să sublinieze „încă o dată temeinicia constatării lui Hasdeu cu privire la stăpînirea timpurie a Țării Românești în sudul Moldovei și de-a lungul întregului curs inferior al Dunării"[73]. Analizînd privilegiul din 8 octombrie 1408, N. Iorga arată că printre vămile de pe teritoriul Moldovei, devenite accesibilie în condiții avantajoase liovenilor, era și cea de la Cetatea Albă, „pe care... o ridica acuma domnul Moldovei", fapt ce „presupunea

---

în Moldova. Recent editata *Cronică a Moldovei de la Cracovia*, de exemplu, insistă asupra faptului că Roman Muşat şi Alexandru cel Bun se recunoscuseră vasali ai regelui polon, fără ca Mircea să fie pomenit vreodată, menționînd în schimb că atunci „Țara Românească fusese ocupată de turci" (*Cronica*..., p.133).

69 *DRH A. Moldova*, vol. I, p. 12.

70 *Ibidem*, pp.13-31.

71 Ş. Papacostea, *op.cit*., p. 106.

72 B. P. Hasdeu, *op. cit*., p. 41; cf. M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*..., pp. 630, 633.

73 Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 107.

și ținerea unei străji moldovenești acolo”[74]. C. Cihodaru constată că prin acest act, „domnul a avut grijă, de asemenea, de negustorii genovezi din orașele Cetatea Albă, Licostomo și Chilia și a menținut autonomia lor administrativă, precum și privilegiile obținute de aceștia de la înaintașii săi”[75], iar referitor la delimitarea posesiunilor celor două țări observă că din alte acte ale „domnului moldovean se poate vedea că hotarul mergea pe aceste rîuri (Milcov și Siret – *I.Ț.*) din Carpați și pînă la Dunăre”[76]. Să mai reținem că în perioada respectivă în Moldova, ca și în Țara Românească și tot așa ca în alte țări, era un număr mare de vămi, înșirate pe tot teritoriul țării: în actul din 8 octombrie 1408, Iorga numără vămile din Suceava, Baia, Iași, Neamț, Roman, Bîrlad, Tighina, Cetatea Albă, Moldovița, Trotuș, Bacău, Dorohoi, Cernăuți și Siret[77]. În Țara Românească vămile cele mai cunoscute în acea vreme se aflau la Cîmpulung, Rucăr, Slatina, Tîrgoviște, Dîmbovița, Brăila, Tîrgșor[78]. Este evident că majoritatea acestora erau vămi interne, orășenești, desemnate în unele documente cu termenul *tributum*, fiind totodată și centre de desfacere și depozitare a mărfurilor. Această calitate dublă o aveau și orașele Bacău și Bîrlad, deci granița nu putea trece prin ele. Într-o danie din 1401 a lui Alexandru cel Bun și a fratelui său Bogdan este menționat boierul Negru de la Bîrlad care, împreună cu ceilalți membri ai Sfatului domnesc, adevărește autencitatea acestui act[79]; se înțelege că boierul Negru reprezenta pe lîngă domnie întregul ținut al Bîrladului. Așadar, aserțiunea lui Hasdeu este o simplă fabulație, cum se găsesc destule în scrierile sale istorice.

Constatînd fragilitatea unor astfel de dovezi, unii cercetători au trebuit, după lungi observații și ezitări, să pună la îndoială dominația munteană la nord de gurile Dunării, admițînd că aceasta ar fi vizat, atunci cînd ar fi putut fi reală, mai degrabă brațul Sulina[80] și, trebuie de adăugat, teritoriul învecinat spre sud. Alții, după ce la început au admis o asemenea posibilitate[81], în cercetările ulterioare par să fi renunțat la idee[82]. Deși lipsită de argumente, această părere continuă să domine

---

[74] N. Iorga, *Basarabia noastră*..., p.150; v. și *idem*, *Istoria românilor*, vol. III, p. 272.

[75] C. Cihodaru, *op. cit.,* p. 112.

[76] *Ibidem*, p. 218

[77] N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 272.

[78] Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV- XVI). Drum şi stat*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, X, 1983, pp. 19-20.

[79] *DRH, A*, p.20; v. şi L. L. Polevoi, *op. cit*., p. 65.

[80] I. Chirtoagă, *Tîrguri şi cetăţi*..., p. 70; cf. *idem*, *Din istoria Moldovei*..., p. 74. Totuși, atitudinea acestui autor în chestiunea stăpînirii muntene (sau a lipsei acesteia) la gurile Dunării continuă a fi echivocă, de vreme ce în aceeași carte ba zice că „în anul 1389, la Chilia a fost stabilită dominația politică a lui Mircea cel Bătrîn”, ba, dimpotrivă, susține că domnii munteni doar s-au declarat stăpîni „pînă la Marea cea Mare”, în realitate și-au exercitat autoritatea numai asupra brațului Sulina (*Tîrguri*..., pp.68, 70).

[81] V. Spinei, *op. cit*., p. 47.

[82] Este vorba de studiul lui V. Spinei,*Terminologia politică a spaţului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător* (v. V. Spinei, *Universa Valachica*. *Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea*,

în istoriografia română. Relativ recent, C. Rezachevici, un bun cunoscător al Evului Mediu românesc, afirma, fără drept de apel și, desigur, fără dovezi, ca în cazurile de referință la lucruri cunoscute demult ca fiind absolut sigure: „Numele de *Basarabia* provine de la faptul că înaintea întemeierii statului moldovenesc partea de sud a acestui teritoriu a fost stăpînită de domnul muntean Basarab I”[83]. Sau alt cercetător, în ultima vreme: „cert este că Mircea cel Mare stăpînea portul (Chilia – *I.Ț.*), gurile Dunării..., precum și părțile tătărești”[84], și asta în situația în care părerile istoricilor în privința apartenenței în acea vreme a celor trei locuri sînt foarte împărțite.

Din cele relatate în rîndurile de mai sus rezultă limpede că chestiunea stăpînirii Basarabilor în extremitatea sudică a spațiului dintre Prut și Nistru rămîne a fi deocamdată discutabilă.

Chişinău, 2006, pp. 297-318), în care referinţele la Basarabia lipsesc, faţă de varianta iniţială a lucrării, ca parte componentă a monografiei citate în nota precedentă, în care autorul luase în dezbatere chestiunea acestui nume, care, observa el atunci cu precauţie, ar putea fi „o amintire a vremelnicei stăpîniri a voievozilor din dinastia Basarabilor” în aceste locuri.

[83] C. Rezachevici, *Note explicative*, în: „Cronica Moldovei de la Cracovia”, p.163.

[84] R. Şt. Vergatti, *op. cit*., p.634. Pentru a-şi sprijini această afirmaţie, autorul face trimitere şi la N. Stoicescu, care însă a vorbit despre o discutabilă stăpînire a Ţării Româneşti asupra Chiliei: vezi A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 114, nota 101.

CHILIA ÎN CADRUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE DE LA DUNĂREA DE JOS LA SFÎRŞITUL MILENIULUI I ŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A MILENIULUI II

Orașul medieval Chilia[1], situat pe brațul cu același nume al Dunării, principala arteră navigabilă din delta acestui rîu, are o istorie singulară, mult deosebită de istoria orașelor din partea interioară a Moldovei și a Țării Românești, caracterizîndu-se totodată și printr-o intensitate a vieții economice, politice și militare mult mai mare decît a celorlalte orașe românești de la Dunăre, ca de exemplu Brăila sau Giurgiu, sau chiar Cetatea Albă, care aparent dispunea de o poziție cel puțin tot atît de privilegiată, pentru că era situată la malul Mării Negre și avea în același timp acces direct la o mare întindere de uscat prin intermediul rîului Nistru.

Avînd o poziție extrem de avantajată prin faptul că se afla la gura celui mare rîu european și beneficiind de o deschidere largă spre trei zone ale Europei – prin Țara Românească spre Ungaria, apoi prin Moldova către Polonia și mai departe în nord și nord-est, și în sfîrșit dincolo de Dunăre spre sud, de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre –, Chilia a devenit de timpuriu un punct de atracție în egală măsură pentru comercianți, amatorii de aventuri militare și de jaf, dar și un loc mereu disputat între diferite forțe politice.

Importanța strategică a Chiliei, de altfel ca și a Cetății Albe, pentru prosperitatea

---

[1] Despre originea şi numele cetăţii s-a discutat mult în contradictoriu. În scrierile mai vechi, s-a susținut că în antichitate aici s-ar fi aflat cetatea Achileia (*Αχηλλεα*), identificată cu Leuke sau Insula Şerpilor: v. de ex. C. Brătescu, *Dobrogea din sec. XII: Bergean, Paristrion. Pagini de geografie medievală*, „Analele Dobrogei", I, 1920, 1, pp. 26-27. Părerea aceasta a fost preluată de la istoriografia medievală, de vreme ce la Bonfinius întîlnim formula *Achileiam, quam nunc Cheliam dicunt*: Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum*, Francofurti, 1581, p. 622; v. şi pp. 8-11. Dintre lucrările de popularizare a cunoştinţelor istorice acest punct de vedere se întîlneşte la Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a, îngrijită de Tatiana şi Ion Varta,Chişinău, 2001, p. 271. Opinia respectivă a fost părăsită de mult, în special în temeiul faptului că la autorii bizantini *Αχηλεα* pare să fie mai degrabă vechea aşezare *Αχηλλοι* din Bulgaria (v. O. Iliescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?* în „Pontica" 4, 1971, pp. 371-377). Au rămas două puncte de vedere oarecum agreate de istoriografie, unul mai vechi, după care numele cetății ar fi de origine turcească, aşa cum credea de ex. F. J. Sulzer (*Kilia, bei den Türken Kili*): *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabien*, I, Wien,1781, p. 458. Al doilea a fost formulat de Iorga („Chilia, care în sensul nou înseamnă «chilii» bizantine, *κελλία*"): N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, vol. III, Bucureşti, 1993, p. 62. Mai vezi asupra acestui subiect şi Gh. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, îngrijire, note şi comentarii de Victor Spinei, Bucureşti, 1988, p. 148; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1997, p. 214; I. Chirtoagă, *Tîrguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chişinău, 2004, p. 64.

și, mai ales, pentru securitatea Țărilor Române și a unor țări învecinate era înțeleasă foarte bine în Evul Mediu. Ștefan cel Mare avea să observe: „...cele două locuri ale mele, Chilia și Moncastro,[...] sînt toată Moldova, și Moldova cu aceste locuri este un zid pentru țara ungurească și țara leșească”[2], ba chiar pentru toată creștinătatea, întrucît, zice el, prin aceste cetăți, Moldova este o „poartă a creștinătății”[3]. Turcii, mai spunea el, doresc „Chilia și Cetatea Albă, care le sînt foarte supărătoare”[4]. Rivalul său de moarte, sultanul otoman Baiazid al II-lea, va acorda și el o mare atenție, în planurile sale expansioniste spre Europa Centrală și Occidentală, celor două cetăți moldovenești, în special Chiliei, despre care zicea că „este cheia și poarta a toată Țara Moldovei, a Ungariei și a țării de la Dunăre”, adică a Munteniei, astfel că stăpînirea acestei cetăți însemna posibilitatea de aservire a Moldovei și apoi a altor țări. Invitîndu-l, în 1502, pe hanul tătăresc din Zavoljie (*Tartaros Zawolhenses*) să se așeze cu hoardele sale în cîmpiile Chiliei și Cetății Albe, el îl asigura că astfel va putea deveni stăpîn peste toată Moldova. „Dacă vei avea în mîini Moldova, adăuga el, atunci drumul ne va fi deschis în toate părțile lumii”[5]. În veacul al XVII-lea, Chilia va fi caracterizată de unii călători străini ca o cetate celebră, puternică și foarte veche[6], în timp ce alții aveau să consemneze că era „un oraș destul de mare”[7].

În secolele XIV-XV, Chilia se afirmase ca un mare centru economic. Era, întîi de toate, un loc important de achiziție și desfacere a marfurilor. Rolul genovezilor în aceste tranzacții a fost de la început precumpănitor și avea să rămînă așa pînă către mijlocul secolului al XV-lea[8]. Asortimentul de mărfuri aduse și realizate aici sau tranzitate, mai cu seamă spre Constantinopol, era foarte variat: pe primul loc se plasau produsele agriculturii (cereale, vite, mai ales cai, apoi vin, miere, ceară etc.) și peștele, după care urmau postavurile, mătăsurile, pînzeturile, podoabele scumpe, mirodeniile, articolele produse de cojocari, fierari, cizmari, croitori, lemnari ș.a. Nu lipsea nici comerțul cu sclavi, caracteristic în special pentru perioada aflării orașului și a teritoriului învecinat din nordul lui sub dominație tătaro-mongolă[9]. Cel mai important articol al tranzacțiilor comerciale îl constituia grîul produs în Moldova și Muntenia și exportat spre Constantinopol și în alte orașe din bazinul mediteranean. Însă Chilia nu era doar un oraș comercial, ci și un centru de producție: în afară de cele mai variate meșteșuguri, aici se practica pe scară largă pescuitul, morăritul, extragerea sării, orașul era și un mare șantier al construcțiilor navale de la Dunăre.

---

2 I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 346.
3 *Ibidem*, p. 321.
4 *Ibidem*, p. 350.
5 *Hurmuzaki* (*Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki*), vol. II, partea 2 (1451-1510), Bucureşti, 1891, p. 493.
6 *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p.284.
7 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, Bucureşti, 1928, p. 119.
8 A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, vol. II, ed. a IV-a, Bucureşti, 1986, p. 207.
9 Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XIV вв.*, Кишинев, 1979, с. 66.

Viața religioasă a Chiliei din momentul constituirii Moldovei și a Țării Românești și-a lăsat amprenta asupra politicii confesionale a celor două țări aflate în stadiu de afirmare a independenței lor statale. Dacă mahomedanismul, deși prezent aici în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, nu s-a putut afirma, din cauza slabei totuși prezențe tătare în oraș, ortodoxismul, dominant și în permanentă creștere, avea de înfruntat anumite manifestări ale catolicismului, datorită, în bună parte, influenței destul de mari pe care o aveau genovezii în cetate. La începutul secolului al XIV-lea, poate încă mai devreme, patriarhia de la Constantinopol avea aici un castel propriu[10], deci și un număr de slujitori și poate un înalt prelat, cu misiunea de a răspîndi autoritatea bisericii bizantine în nordul Dunării de Jos[11]. Autoritatea bisericii răsăritene în această regiune[12] trebuie să se fi impus mai ales datorită faptului că la Vicina, deci în imediata vecinătate a Chiliei, activa o mitropolie ortodoxă, pe care Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, va cere în 1359 patriarhului să o transfere la Curtea de Argeș[13]. În același timp, în Chilia, ca și la Cetatea Albă și în alte orașe moldovenești, exista și o mănăstire franciscană[14], urmare a puternicei presiuni confesionale a papalității și a Ungariei catolice.

În sfîrșit, Chilia, mai mult ca oricare alt oraș din spațiul românesc, a fost în secolele XIII-XV obiectul unei mari competiții dintre diferiți factori ce și-au afirmat prezența aici: tătarii, Imperiul Bizantin, genovezii, Moldova, Țara Românească, Ungaria, unele formațiuni politice mai mult sau mai puțin efemere, ca cea a lui Dobrotici, și, bineînțeles, Imperiul Otoman. O istorie a Chiliei din această perioadă ar fi o instructivă și incitantă relatare despre spectaculoasele relații internaționale din zona gurilor Dunării în primele secole de istorie a Țărilor Române. Ea ar putea da un răspuns clar și la întrebarea cui a aparținut acest oraș la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea: a fost el un oraș exclusiv moldovenesc, s-a aflat el o vreme și în stăpînirea Țării Românești sau a fost mai degrabă un oraș al tuturora și al nimănui, avînd în fapt, măcar o vreme, statut de oraș liber, poate chiar și în perioadele de vremelnică aflare sub autoritatea cutărui sau cutărui factor politic.

---

[10] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 161.

[11] Există şi părerea cum că pe la 1357 şi 1370 Chilia ar fi aparţinut, confesional, de mitropolia de Varna: vezi S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316*, în „Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei", Brăila, 2008, p. 701. Acest lucru pare puțin probabil, de vreme ce, pe de o parte, delta Dunării era stăpînită pe atunci în mod sigur de tătari, iar pe de altă parte, în imediata vecinătate a Chiliei se afla mitropolia Vicinei.

[12] Despre organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada de pînă la formarea statelor româneşti v. studiul mai nou al lui Al. Madgearu, unde poate fi urmărită şi bibliografea chestiunii: Al. Madgearu, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XIX, 2001, pp. 9-20.

[13] *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*) *B. Ţara Românească*, vol. I (1247-1500), Bucureşti, 1966, pp. 13-16.

[14] *Ibidem*, p. 218; C. C. Giurescu, *op. cit*., p. 221. Vezi şi I. Chirtoagă, *op. cit*., p. 65.

Pînă acum însă răspunsul la această întrebare nu-l avem. „Problema stăpînirii Chiliei în primele decenii ale sec. XV, menționa N. Stoicescu, comentînd părerea lui Xenopol și a altor istorici în această chestiune, este departe de a fi fost rezolvată". Ca mai toți istoricii români, credea și el că acest oraș ar fi putut aparține muntenilor la un moment din acea perioadă, dar era nevoit să constate că „despre stăpînirea Chiliei de către domnii Țării Românești s-a scris foarte mult, fără a se ajunge la concluzii definitive"[15]. Deci problema rămîne deschisă.

Lipsa unor izvoare care să facă trimitere directă la posesiunea munteană de la Chilia impune sarcina de a vedea ce a fost, de fapt, acest oraș din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XV-lea și, mai ales, de a examina relația lui cu toți factorii care s-au afirmat aici în această perioadă. Lucrurile nu sînt foarte clare nici în această privință, și totuși există o sumă de date care pot crea o impresie satisfăcătoare asupra acestei relații. De-a lungul timpului s-a discutat mult despre relația numelor Chilia și Licostomo, fie că aceste nume s-ar referi la aceeași localitate, fie, dimpotrivă, că ar viza așezări diferite. Nu intru în această discuție, dar trebuie să observ că la începutul secolului al XV-lea arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, călătorind prin aceste locuri, menționa că Dunărea „se varsă în Marea cea Mare lîngă Licostomo"[16]. Întrucît nu menționează Chilia, cea mai importantă așezare din locul revărsării Dunării în mare, foarte cunoscută pe atunci anume cu acest nume, este evident că în locul numelui respectiv el îl folosește pe cel de Licostomo, preluat de la genovezi. De aceea trec peste problema identității Chiliei cu Licostomo[17], care pare a fi una artificială, pentru

---

[15] Vezi A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 114.

[16] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 39

[17] Iată doar o parte a scrierilor care conțin informații despre Licostomo: F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey und Bessarabiens,* I, Wien,1781, pp. 458-459;M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, Bucureşti, 1938, pp. 72-78 și urm; vol. II, Bucureşti, 1938, pl. 26; J.-L. Carra,F. W. Bauer, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces Provinces*,Neuchâtel, 1777, pp. 6-7; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii. Revistă de istorie" (SRI), XXV, 1972, 3; *idem*, *De nouveau sur Kilia et Licostomo*, în „Revue roumaine d'histoire", XXXIII, 1994, 1, pp. 159-167; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432),* ed. a 2-a, Chişinău, 1990, pp. 90, 92, 112, 114, 117, 126, 213, 214, 240; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chişinău 1992, p. 269; Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 51; *idem*, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1988, p. 95; *idem*, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, p. 254; vol. II, pp. 189, 202, 237; Ş. Papacostea, *Bizanţul şi Marea Neagră: sfîrşitul unei hegemonii*, în: Ş. Papacostea, Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII-XVIII), Brăila, 2009, pp. 50, 56-57; *idem*, *Genovezii din Marea Neagră şi integrarea Europei Centrale în comerţul internaţional*,*ibid*., p. 60; S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des Pays Roumains au XIV-e siècle*; în „Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIV-e – XXI-e siècles)", Brăila, 2007, pp. 77, 81, 89, 97; *idem*, *Bulgarii la Cetatea Albă*, pp. 702, 705, 706; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Ţările Române şi Italia pînă la 1600*, Bucureşti, 1972, pp. 27, 28, 32; N. Iorga, *Studii*

a urmări istoria orașului desemnat doar cu numele Chilia, situat pe malul stîng al brațului cu același nume al Dunării, cel puțin cu începere din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Dacă va fi existat în perioada anterioară[18], încă în secolele IX-X[19], fiind amplasată după unii în deltă, între brațele Chilia și Sulina[20], această așezare

istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe, Bucureşti, 1899, p. 7 şi urm.; *idem*, *Basarabia noastră scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi (1912)*, în „Neamul românesc în Basarabia", Bucureşti, 1995, p. 142; *idem*, *Istoria românilor*, vol. III, pp. 62, 66, 270; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, pp. 205, 209, 481; I. Chirtoagă, *Tîrguri...*,pp. 58-59, 62-65, 67-69, 71; I. Vásáry, *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 161; Th. Spandouginos, *On the origin of the Ottoman emperors*, transl. by D. M.Nicol, Cambridge, 1997, p. 95.

18 Trecutul antic al așezării nu este cunoscut, deși s-au făcut unele speculații privind cuprinderea ei în arealul coloniilor elene de pe litoralul vestic al Mării Negre, ceea ce teoretic pare verosimil, dar științific încă nu se poate dovedi, deoarece arheologic aproape că nu a fost cercetată: vezi Н. Куница, *Одесса*, 1962; В. Л. Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.*, M., 1985, cap. III, nota 19: v. şi sursa http://annals.xlegio.ru/volga/egorov/03.htm#01

19 În opinia lui Iorga, cetatea ar fi existat, în insula din brațul Chiliei, încă în secolul al VI-lea şi aparținea Bizanțului: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 35. Această părere a fost preluată de unele cercetări contemporane: v. Th. Spandouginos, *op. cit*., p. 95. Istoriografia mai nouă, în general, nu se aventurează să încerce a fixa o dată de la care ar începe istoria Chiliei: P. P. Bîrnea, de ex., se mulțumește să repete ceea ce se știa tot timpul, şi anume că împreună cu Cetatea Albă şi Vicina, acest oraş ar fi unul din cele mai vechi din Moldova [*Молдавский средневековый город Днестровско-Прутского междуречья (XV- начало XVIв.*), Chişinău, 1984, p.38], în timp ce P. Cocîrlă, pur şi simplu, îl menționează împreună cu celelalte oraşe moldoveneşti, fără să-i evidențieze vreo latură specifică: *Tîrgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală, sec.XV-XVIII*, Chişinău, 1991, p.114, 117.

20 Vezi, de ex., C. C. Giurescu, *op. cit*., pp. 214-219. Dacă însă această părere ar putea fi valabilă pentru o așezare timpurie, ea nu mai este convingătoare pentru Chilia secolelor XIII-XV, care, ca centru important pentru această zonă a comerțului de tranzit, trebuia să fie amplasată pe malul stîng al brațului cu același nume, pentru ca mărfurile care veneau dinspre mare şi mai cu seamă cele care plecau în sens invers să poată fi încărcate şi descărcate direct la malul către uscat; Panaitescu observa foarte bine că mărfurile nu puteau fi descărcate în cetatea care s-ar fi aflat pe insula din deltă, pentru ca apoi să fie reîncărcate pe alte corăbii ca să ajungă pe uscat: v. P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, „Romanoslavica", III, Bucureşti, 1958, p. 96. Această observație este cu atît mai potrivită pentru mărfurile agricole autohtone destinate exportului: este imposibil să ne închipuim că grîul, de ex., ar fi fost trecut în cantități foarte mari cu luntrile sau cu plutele de pe malul stîng în insula din deltă, pentru ca de aici să fie apoi încărcate şi trimise spre Marea Neagră. Dar împotriva amplasării Chiliei între cele două brațe se pronunță un argument şi mai serios, şi anume faptul că pe atunci delta era acoperită numai de mlaştini şi de ape, ceea ce făcea imposibile aşezările umane în acel spațiu: v. de ex. F. Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I. Bucureşti, 1985, p. 124. Asta înseamnă că Chilia Veche este mult mai nouă decît Chilia Nouă, adică decît oraşul de pe malul stîng al brațului cu același nume, care era mai înalt, mai uscat şi mai solid decît malul drept, din deltă. Tocmai din acest motiv nu poate fi închipuită existența unei aşezări cu numele Licostomo

ar fi avut un statut precar, și asta indiferent de faptul că, formal și inerțial, asupra ei se răspîndea autoritatea Bizanțului, întrucît va fi cucerită și dominată pe rînd de bulgari, pecenegi, slavi, uzi, cumani și tătari.

Ceea ce este sigur în privința statutului politic al Chiliei pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea e că pînă atunci nu poate fi stabilită cu certitudine apartenența ei la un factor de putere anume, în orice caz, în mod stabil și pentru o perioadă relativ îndelungată; stăpînii s-au schimbat foarte des, nereușind niciunul să lase amintirea unei posesiuni durabile și legitime, fapt ce sugerează că în epocă orașul ar fi putut fi receptat ca o așezare liberă, accesibilă pînă la un punct pentru oricine își putea impune autoritatea din punct de vedere economic, politic, militar sau confesional. Acesta pare a promite să fie un aspect cît se poate de semnificativ al istoriei Chiliei medievale, și nu este exclus ca anume această latură a ei, cu cît este mai puțin cunoscută, cu atît să fie mai plină de conținut.

Începuturile istoriei medievale a Chiliei sînt legate de Bizanț. Cîteva date singulare și poate incomplete din secolul al IX-lea indică prezența la Licostomo a unei flote bizantine și a unui oarecare Toma, zis protospătar și arhonte al așezării, considerat reprezentant al patriarhului Photius în aceste locuri[21]. Este perioada de creștere a influenței bulgare la Dunăre[22], așa încît cetatea din partea nordică a deltei rîului s-a confruntat o vreme cu nevoia de a supraviețui unei aprige rivalități bizantino-bulgare, ce afecta un spațiu întins în vestul Mării Negre[23]. Deprinsă probabil cu desele schimbări de decor politic-militar din timpul invaziilor anterioare bulgarilor, așezarea și-a continuat existența ei de fiecare zi, supraviețuind și acestor confruntări, ca și altora care vor urma. Și în secolul al X-lea, delta Dunării va fi disputată de bizantini și bulgari pînă spre sfîrșitul secolului, dar tot atunci, chiar ceva mai devreme (de pe la sfîrșitul secolului al IX-lea), aici apar și pecenegii[24], iar

---

în deltă, diferită de Chilia. Astfel se explică de ce Iorga nu poate avea dreptate cînd zice că „Chilia, care se chiamă Licostomo,... era așezată, nu unde este Chilia Nouă basarabeană, ci la Chilia Veche, din Dobrogea, în insulă": N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, 1981, p. 68.

21 I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, *vol. III, Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, pp. 11-12. Referitor la caracterul general al impactului bizantin cu zona respectivă în această perioadă, fără referințe însă la Chilia, vezi O. Damian, *Despre prezenţa politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în „Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani", volum îngrijit de I. Cândea, V. Sîrbu şi M. Neagu, Brăila, 2004, pp. 283-318.

22 După W. N. Zlatarski, în secolul al IX-lea statul bulgar ar fi cuprins toată partea sudică a Basarabiei: *Geschichte der Bulgarien*, Bd. 1, Leipzig, 1918, hărțile anexate.

23 Despre influența primului țarat bulgar, în special în secolul al IX-lea, la nord de Dunăre, inclusiv disputele în contradictoriu asupra acestei chestiuni, v. V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, pp. 48-51.

24 Dintre sursele referitoare la aflarea pecenegilor la Dunărea de Jos, poate cel mai important este Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. by Gy. Moravcsik & R. J. H. Jenkins, 2d ed., Washington, 2006, p. 54 ș.a.; Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, предисловие Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева; введение Г. Г. Литаврина; перевод Г. Г. Литаврина, Москва, 1989, с. 43, 50 şi urm. Cît priveşte lucrările moderne referitoare la acest subiect,

asta înseamnă că structura deja cosmopolită a populației din așezările situate în zona deltei va fi iar remodelată prin cuprinderea unui nou și numeros element etnic. La scurtă vreme după pecenegi, la Dunărea de Jos își fac apariția slavii, mai întîi fiind aduși aici pe la anul 907 de kneazul kievean Oleg, apoi cei sosiți la 944 sub conducerea kneazului Igor[25], iar mai tîrziu cei din numeroasa drujină a kneazului Sviatoslav[26]. Despre aflarea lor în zona deltei dunărene nu se cunosc multe, dar se știe foarte bine că, în anii 968-971, au avut relații strînse cu bizantinii și bulgarii, luptînd la început de partea celor dintîi împotriva celorlalți, iar apoi unindu-se cu cei din urmă pentru a-i ataca pe cei dintîi. Sviatoslav a avut reședință la Pereiaslaveț, pe care unii cercetători îl identifică cu cetatea Nufăru, pe locul fostei Prislava de pe brațul Sf. Gheorghe al Dunării[27], adică foarte aproape de Chilia. Cronicile rusești mai menționează și Dorostol (Silistra) ca un important punct

printre primele s-ar cere menționată scrierea lui V. Gh. Vasilevski, *Византия и печенеги (1048-1094)*, în „Труды В. Г. Васильевского", том I, С.-Петербург, 1908 г., с. 5- 35 şi urm.

[25] Bineînțeles că aceşti slavi, menționați cu numele colectiv rosi (Ῥῶς sau Ῥῶσος), sînt cei despre care Constantin Porfirogenetul spune că erau pe atunci prezenți, uneori împreună cu pecenegii, la Nistru, în delta Dunării şi mai departe spre sud, în Bulgaria şi în Ρωμανία, adică în Imperiul Bizantin (*τῶν Πατζινακιτῶν, ἐπὶ τὸ μέρος τοῦ Δάναπρι καὶ τοῦ Δάναστρι καὶ τοῦ ἐτέρων τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν* şi de asemenea *ἐκ τῶν ἐκεῖσε ἀπέρχονται πρὸς τὸν Δάναστριν ποταμόν... πάλιν ἀποκινοῦντες ἔπχονται εἰς τὸν Σελίνάν, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ λεγόμενον παρακλάδιον* etc.): Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando...,* p. 54, vezi şi pp. 60, 62; Константин Багрянородный, *op. cit*.,pp. 43, 50. După M. N. Tihomirov, ar fi sigur că primele campanii ale ruşilor împotriva Bizanțului, asta însemnînd desigur şi trecerea lor prin delta Dunării, ar fi avut loc încă pe timpul cneazului Oleg, în anul 922: М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянами и Византией*, Москва, 1969, с. 105-111. Despre campaniile acestea, v. şi J. S. C. Abbott, *The Empire of Russia*, Teddington, 2006, pp. 23-24. După D. Obolensky, primele campanii ale ruşilor asupra Constantinopolului, în unele cazuri împreună cu vikingii (o cale probabilă de deplasare a acestora fiind Nistrul), ar fi avut loc încă în a doua jumătate a secolului al IX-lea: D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, Oxford, 1994, pp. 42-43; pentru expedițiile următoare ale slavilor ruşi în Bizanț, v. pp. 51, 56 şi urm. Despre expedițiile balcanice ale lui Igor şi, mai devreme, ale lui Oleg, v. şi A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, том 1, 2d ed., Wisconsin, 1981, pp. 320-321; V. Spinei, *op. cit*., pp. 59-60; P. R. Magocsi, *A history of Ukraine*, Toronto/Buffalo/London, 1996, pp. 62-63. Aparte despre campania lui Igor, v. studiul mai nou al lui Г.Г. Литаврин, *Малоизвестные свидетельства о походе князя Игоря в 941 году*, în „Восточная Европа в исторической ретроспективе", Москва, 1999, с. 38-44.

[26] П. О. Карышковский, *К истории балканских войн Святослава*, în „Византийский временник", Москва, VII, 1953, с. 242 и сл.; A. D. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatolsav Igorevich*, in „The Slavonic and East European Review", XL, 94, 1961, pp. 45-57; J. S. C. Abbott, *op. cit*., pp. 31-32; D. Obolensky,*op. cit*, pp. 58-64.

[27] După V. N. Zlatarski, probabil între acest braț şi lacul Razim, deci nu departe de Nufăru: В. Н. Златарски, *История на първото българско царство*, ч. 2, София, 1927, с. 580.

stăpînit de Sviatoslav[28]. În 972, odată cu reinstaurarea dominației bizantine la Dunărea de Jos[29], are loc și retragerea slavilor din acest spațiu. În pofida faptului că scurta lor ședere aici nu a putut lăsa urme adînci în istoria Chiliei, totuși ea nu va fi uitată, întrucît spre sfîrșitul secolului al XIV-lea numele orașului va fi fixat în așa-zisa listă a orașelor rusești înregistrată de o cronică rusă din acea vreme[30]. De fapt, trebuie să admitem că retragerea,

---

[28] С. М. Соловьев, *Сочинения, книга I. История России с древнейших времен*, тома 1-2, Москва, 1988, с. 153-160. Cu mult pînă la aceste scrieri ample, odiseea lui Sviatoslav fusese relatată pe larg în unele cronici din afara Rusiei, ca cea a lui M. Strijkovski: v. Maciej Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkićj Rusi*, tom I, wyd. Mikołaja Malinovskiego, Warszawa, 1846, pp.121-123. Despre expedițiile lui Sviatoslav și despre cele anterioare, mai vezi și E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IX-XV siècles*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines", Bucarest, 6-12 septembre, 1971, I, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1974, p. 397.

[29] Dar fără jumătatea sudică a teritoriului dintre Siret şi Nistru, identificat de P. Diaconu cu Atelcuzu: P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p.25. Chiar dacă va fi fost așa, aceasta nu exclude influența reală a Bizanțului asupra Chiliei și a altor așezări din stînga Dunării, după acea dată, cum va demonstra curgerea ulterioară a evenimentelor și cum de altfel susține și acest istoric: v. p. 38. Restaurarea bizantină nu s-a putut produce în 971, cum crede P. Diaconu, întrucît după datele vechii cronici ruseşti, în acel an Sviatoslav s-a întors de la Kiev la Pereiaslaveț: „...приде Святослав в Переяславець и затворишася Болгаре в граде": *Полное собрание русских летописей* (ПСРЛ), т. I, С.-Петербург, 1846, с. 29.

[30] *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Москва-Ленинград, 1952, с. 475. Vremea alcătuirii acestei liste a fost stabilită în baza evaluărilor lui E. P. Naumov: *К истории летописного „списка русских городов дальних и ближних". Летописи и хроники*, Москва, 1974, с. 150-157. Se înțelege că aceste referințe ale cronografiei ruseşti nu erau doar un ecou peste vremuri al expedițiilor războinice ale cnejilor Igor şi Sviatoslav, ci şi o reflecție a aflării îndelungate a slavilor, în special a ulicilor şi tiverților, în spațiul pruto-nistrean, mai cu seamă pe malurile Nistrului şi în partea sudică a acestui teritoriu: v. de ex.М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянами и Византией*, с. 101-102; И. А. Рафалович, *Молдавия и пути расселения славян в Юго-Восточной Европе*, în „Юго-Восточная Европа в средние века", I, Кишинев, 1972, p. 31; И. Г. Хынку, *К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Поднестровье*, *ibid*., pp.174-175; Г. В. Федоров, *Генезис и развитие феодализма и древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в XI-XII вв.*, în „Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма", Кишинев, 1973, с. 49-50. Calificarea tiverților drept români nu pare să aibă niciun temei serios: v. Gh. Postică*, Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, Bucureşti, 2007, pp. 74-77. Şi asta în situația în care vechile texte ruseşti arată clar că aceştia erau slavi. Chiar şi unele surse bizantine, ca de ex. Constantin Porfirogenetul, nu lasă nicio îndoială că ulicii, menționați în cronicile ruse aproape întotdeauna împreună cu tiverții, erau slavi, ca şi alte triburi învecinate cu ei: τοῖς *τε Ουλτίνος, και Δερβλενίνοιςκαί Λενζενινοις καιτοῖς λοιποῖς Σκλαβοις*; v. două referințe la această sursă: А.Н. Насонов, *„Русская земля" и образование территории древнерусского государства*, Санкт-Петербург, 2002, с. 31; І. Крип'якевич, Галицько-волинське князівство, Київ, 1984, с. 65. Respingerea de către I. Tentiuc a „bilingvismului" tiverților este motivată de ideea că pe parcursul prea scurtei convieţuiuri a acestora cu românii, relațiile dintre cele

la 971 sau în anul următor, a lui Sviatoslav de la Dunărea de Jos nu a însemnat și dispariția slavilor de aici, deoarece dacă prin tauroscіți trebuie să înțelegem ruși, așa cum ar rezulta, se pare, din cele mai multe cercetări[31], pe aceștia îi găsim fie ca ostași, după 976, în serviciul împăratului Vasile al II-lea, zis Bulgaroctonul[32], fie ca aliați ai pecenegilor în incursiunile de jaf ale acestora la sud de Dunăre[33]. Creștinarea Rusiei kievene, în anul 988, a contribuit și ea foarte mult la perpetuarea prezenței slave în mediul românesc, ca urmare a faptului că a dat un impuls puternic colaborării politice bizantino-ruse[34], inclusiv cu privire la teritoriile nord-dunărene și mai cu seamă pentru îngrădirea influenței catolicismului și a statelor catolice în această zonă[35]. După slavi, sau mai degrabă în paralel cu ei, vor evolua aici, de pe la mijlocul

---

două grupuri etnice s-ar fi redus la schimb de valori materiale şi la ciocniri, acestea din urmă soldîndu-se „cu lichidarea acestui corp străin, pătruns în mediul localnicilor": I. Tentiuc, *Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi, 1996, p. 205. Sigur că „bilingvismul" tiverților este o poveste care nu are ce căuta în știință, dar experiența istorică a conviețuirii românilor cu străinii așezați printre ei în Evul Mediu timpuriu demonstrează asimilarea alogenilor, nu lichidarea lor.

31 Vezi de ex. un studiu care conține și o bibliografie a chestiunii: Я. Е. Боровский, *Византийские, старославянские и старогрузинские источники о походе руссов в VII в. на Царьград*, în „Древности славян и Руси", Москва, 1988, c.114-119.

32 Михаил Пселл, *Хронография*. Перевод и примечания Я.Н. Любарского, Москва, 1978, (Василий II) XIII. Traducere făcută după: Michel Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (*976—1077*), texte établi et traduit par E. Renauld, t. I-II. Paris, 1926-1928. Se pare că evenimentul menționat de Psellos s-ar fi putut petrece prin anul 980.

33 A. A. Vasiliev, *op. cit*., p. 359. Aflăm însă de la Constantin Porfirogenetul că mai des aceştia erau folosiți de împărații bizantini împotriva ruşilor, bulgarilor şi turcilor: *De administrando...*, pp. 48-53.

34 Vezi pe larg la Maciej Stryjkowski, *op.* cit., pp. 128-135; și în unele cercetări moderne: A. A. Vasiliev, *op. cit*., p. 323; P. Jones, N. Pennick, *A history of pagan Europe*, London/New York, 1995, pp. 185-186, 191; E. Hösch, *Geschichte der Balkanländer: von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München, 1988, pp. 51-52. Bineînțeles, ataşarea religioasă a Rusiei kievene de Constantinopol era extrem de favorabilă Bizanțului aflat pe atunci în grav conflict cu bulgarii şi trebuind să facă față exact în acel moment unui devastator război civil, precum şi în condițiile în care, pornind de la nesfîrşita ciorovăială confesională dintre papi şi patriarhi, din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi de pe tot parcursul secolului al X-lea, imperiul se distanțase de Roma prea mult ca să mai fi avut o cale de împăcare: v., între altele, A. Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, New Jersey, 2001, în special pp. 135-172; N. H. Baynes, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, 1949, pp. 24-26; N. Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanţului*, Bucureşti, 1971, p. 127; v. şi J. S. C. Abbott, *op.cit*., p. 31& sq.

35 P. R. Magocsi, *op. cit*., pp. 69-72; J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, Cambridge, 1989, p. 26 ş.a. Aşa cum a demonstrat foarte bine G. V. Vernadski, adoptarea creştinismului, dincolo de semnificația sa cu totul deosebită pentru Rusia, a fost şi o profitabilă afacere politică între împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul şi marele cneaz Vladimir. Vezi la Mihail Psellos unele date privind legătura dintre cei doi în timpul războiului civil din imperiu: Michael Psellus, *The Chronographia*, transl. E. R. A. Sewter, New Haven, 1953, I, 13; Михаил Пселл, *Хронография*, I.

secolului la XI-lea, uzii şi apoi cumanii, aceştia din urmă luînd treptat în stăpînire tot spaţiul de la Dunărea de Jos, dislocîndu-i pe pecenegii cu care erau înrudiţi şi forţînd, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, să se retragă de aici acea parte a acestora care nu reuşise să se contopească cu ei sau cu băştinaşii[36]. Ca şi pecenegii şi încă mai mult decît ei, cumanii se vor arăta uşor adaptabili la mediul în care s-au stabilit, amestecîndu-se cu populaţia găsită aici, aşa încît aşezările de la Dunăre, ca Chilia, vor absorbi grupuri mari de noi veniţi[37]. Dată fiind importanţa deosebită a Dunării de Jos pentru securitatea Imperiului Bizantin[38] şi strînsa legătură a acesteia

13; şi referinţa din nota precedentă la monografia lui N. Bănescu. Tocmai de aceea este îndoielnică afirmaţia lui Lev Gumilev cum că, cu mult pînă la acea dată, „ortodoxismul a fost dominanta etnică a kievlenilor" («православие было этнической доминантой киевлян»). Nici D. Lihaciov nu era înclinat să admită că Rusia ar fi fost moştenitoare a culturii bizantine: *Культура Руси эпохи образования русского национального государства*, Москва, 1946, c. 32. Din mărturisirile patriarhului Photius, ştim că mişcarea ruşilor spre creştinism, sub puternica influenţă a Bizanţului, a durat mai bine de un secol, poate chiar un secol şi jumătate (D. Obolensky, *op. cit*., p. 43; v. John S. C. Abbott, *op. cit*.,p. 21), dar asta e cu totul altceva şi, de fapt, a fost un fenomen firesc. Cf. Th. Riha, *Readings in Russian Civilization, Volume 1: Russia Before Peter the Great, 900-1700*, Chicago/London, 1969, pp. 7-10; M. Perrie, D. C. B. Lieven, R. G. Suny, *The Cambridge History of Russia: From early Rus' to 1689*, Cambridge, 2006, pp. 63-65; N. V. Riasanovsky, *Russian identities: a historical survey*, Oxford, 2005, pp. 19-20. În mod paradoxal, după cucerirea în 1204 a Constantinopolului de către cruciaţi, care a dus la reorientarea comerţului exterior rusesc spre Occident, genovezii catolici vor fi cei foarte interesaţi să descurajeze această orientare, deoarece, astfel, pe de o parte, ei pierduseră un mare furnizor de mărfuri în zona Mării Negre, iar pe de altă parte, legăturile strînse ale Rusiei cu lumea occidentală contribuiau la accelerarea dezvoltării economice a Rusiei şi la prejudicierea comerţului genovez în Marea Neagră.

36 Trebuie însă să ţinem cont de faptul că structura etnopolitică a zonei de la Dunărea de Jos era, în secolele XI-XII, foarte complexă. Vezi în acest sens V. Spinei, care, la rîndul său, face trimitere la o consistentă bibliografie asupra acestui fenomen: *Realităţile etnico-politice de la Dunărea de Jos din secolele XI-XII în cronica lui Mihail Siriacul*, în „Universa Valachica. Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea", Chişinău, 2006, pp. 268-270.

37 Despre stabilirea şi şederea cumanilor la Dunărea de Jos, vezi P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978; de asemenea, V. Spinei, *Universa Valachica*, pp. 273-274. Privitor la influenţa invaziilor nomade asupra structurii etnodemografice şi a stării aşezărilor de aici, v. *ibid*., p. 524.

38 Vorbind despre pecenegi, Mihail Psellos spunea că aceştia „locuiau tot ţinutul pe care Istrul îl mărgineşte înspre împărăţia romeilor" (*Ιστρος πρός τήν τῶν' Ρωμαίων διορίξει ήγεμονίαν*): Mihail Psellos, Cronografia, în „Fontes historiae dacoromanae", III, Scriitori bizantini (sec.I-XIV)", de Al. Elian şi N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1975, pp. 48-49. În alte traduceri, formula este puţin diferită: „They live in all countries divided from the Roman Empire by the river Ister (Danube)": Michael Psellus, *Chronographia*, transl. E. R. A. Sewter, New Haven, 1953, VII, 67. Aceeaşi nuanţă exprimă şi varianta rusă: „Они обитали в землях, которые от Ромейской державы отделяются Истром": Михаил Пселл, *Хронография*, VIII, 67. Vezi şi P. Magdalino, *Byzantium in the year 1000*, Leiden/Boston, 2003, p. 109; P. Diaconu, *op. cit.,* p. 94.

de Marea Neagră, care nu zadarnic a fost numită „fieful Constantinopolului”[39], orașul va continua să rămînă sub stăpînire bizantină și în vremea acestor mari frămîntări politico-militare și demografice. Ca dovadă stau mai multe mărturii materiale, de exemplu sigiliile bizantine datînd la scurtă vreme după bătălia de la Lebunion, ca cele găsite într-o serie de localități din delta Dunării, cum e cel de la Isaccea cu numele unui Gheorghe „strateg al vlahilor” (*Γεωργίω, ὁ στρατηγὸς τών Βλάχων*)[40] sau alte vestigii, încă mai vechi (din primele decenii ale secolului al XI-lea), descoperite la Șendreni, lîngă Galați, pe malurile Siretului[41], la care cercetările din Basarabia au adăugat numeroase altele, în special monede și ceramică, din secolele XI-XIII, răspîndite în tot spațiul acesta[42], dar mai ales informațiile ce atestă prezența militară a Imperiului pe malul stîng al Dunării. Astfel, Ana Comnena povestește despre măsurile luate la începutul secolului al XII-lea de împăratul Alexios I Comnenul pentru paza provinciilor bizantine de la Dunăre[43]. Iar Nicetas Choniates relatează că, în ofensiva sa împotriva ungurilor în 1128, împăratul Ioan al II-lea Comnenul a intrat cu flota din Marea Neagră în Dunăre (*νήας ταχυναντούσας ἡτοίμασε, καί ταύτας ές τόν Ἴστρον διά τοῦ Πόντου κατακολπίσας ὑδραϊος ὁμοῦ*)[44], asta însemnînd bineînțeles

39 F. Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca cu Filip al II-lea*, I, Bucureşti, 1985, p. 201. Dar, preciza marele istoric, numai după ce avea să fie mai întîi fieful italienilor, în special al genovezilor (*ibid*., p. 203).

40 Vezi I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în „Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chişinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii şi note”, Bucureşti, 2001, pp. 103-108.

41 D. Gh. Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „Studii şi cercetări de istorie veche”, XIX, 1968, 2, p. 240; Mai pe larg relativ la acelaşi fenomen, v. *idem*, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în secolele V-XI e.n*., Iaşi, 1981; Pentru perioada de pînă la secolul X inclusiv, v. M. Comşa, *La céramique de type byzantin de Bucov-Ploieşti*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines”, III, Bucureşti, 1976, pp. 295-297. Despre o influență materială bizantină mai mare între Carpați și Nistru, v. Gh. Postică, *op. cit*., pp. 181-185.

42 I. Tentiuc, *op.cit*., pp. 199-200, 202; Г. В. Федоров, Г. Ф. Чеботаренко, М. С. Великанова, *Бранештский могильник X-XI вв.*, Кишинев, 1984, с. 22; Г. В. Федоров, *Древнерусское поселение на севере Молдавии*, în „Археологические исследования в Молдавии (АИМ) в 1968-1969 гг.”, Кишинев, 1972, с. 150; В. А. Дергачев, О. В. Ларина, Г. И. Постикэ, *Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I*, în „АИМ в 1971-1980 гг.”, Кишинев, 1983, с. 128; С. Н. Травкин, *Византийские монеты X-XIV в. и некоторые вопросы археологической хронологии на Среднем и Нижнем Днестре*, în „Stratum plus”, VI, 2005-2009, pp. 370-379; Н. Д. Руссев, А. И. Муссуров, *Клад монет XIII в. с днестровского острова Турунчук*, ibid., pp. 380-381.

43 Ana Comnena, *Alexiada*, în „Fontes...”, pp. 95-97, 104-107; şi Анна Комнина, *Алексиада*. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965, с. 245.

44 Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 246; şi Никита Хониат, *История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина*, том I, în: „Византийские историки”, под редакцией проф. В. И. Долоцкого, С.-Петербург,

prin brațul Chilia, deci, într-un fel, și pe la cetatea Chiliei. Tot așa a procedat, în 1166, împotriva acelorași inamici și Manuel I Comnenul, după ce aproape cu douăzeci de ani mai devreme, la fel s-a folosit de flota care intrase în Dunăre dinspre mare pentru a-i ataca pe cumani[45]. Dovezi la fel de sigure ale dominației Constantinopolului asupra deltei Dunării sînt exilarea la Chilia, în 1183, a lui Alexis, fiul lui Manuel I Comnenul[46], și apoi în 1185 refugierea, tot aici, a viitorului împărat Andonic I Comnenul, care, după unele surse, ar mai fi fost prin părțile acestea în urmă cu douăzeci de ani, în timpul evadării sale în Galiția[47]. În sfîrșit, la 1241, întreg teritoriul de la Dunăre și departe în nordul acestui rîu pînă în Ungaria a fost cucerit de tătaro-mongoli. Cumanii vor împărtăși soarta pecenegilor: cei care nu reușiseră să se asimileze cu românii și nu se sedentarizaseră complet s-au retras o parte peste munți în Ungaria, iar altă parte la sud de Dunăre. Tătarii erau un popor tipic nomad, de aceea, spre deosebire de pecenegi și cumani (chiar dacă și aceștia fuseseră nomazi), ei se vor arăta complet refractari ademenirilor asimilatoare ale autohtonilor cuceriți și se vor ține deoparte de comunitățile acestora. Totuși, după a doua lor expediție în Europa de Est și de Sud-Est, în anii '60-'70 ai sec. al XIII-lea, se va manifesta tendința de așezare a tătaro-mongolilor în teritoriul cucerit pentru o perioadă îndelungată, optînd pentru spațiile mai puțin populate, de preferință stepele din vestul Mării Negre. Spre sfîrșitul secolului, gurile Dunării se aflau sub controlul hanului Hoardei de Aur, Nogai[48], care își avea reședința la Isaccea, la vest de deltă, deci nu foarte

1860, c. 23. Este însă mai greu de admis că flota bizantină ar fi avut „reşedință" la Isaccea sau Licostomo: v. Gh. Postică, *op. cit*, p. 232.

45 Ioan Kinnamos, *Epitoma*, în „Fontes historiae daco-romanae", pp. 233, 239.

46 Drept argument convingător a fost adus acest citat din Nichita Choniates: *ές τής Χηλήν ύπερόριον τίθησι· πολίχνιον δέ έστιν αϋτη πάραλον άγχιστά πον τοΰ Πόντου στόματος κείμενον, ένθα καί πυργίον είσδέχεταί τὸν Άλέξιον τού του ένεκα δομηθέν*, unde este menționat micul oraș Chele, situat dincolo de frontieră, la gura Pontului, aproape de mare. Întărirea pozițiilor Bizanțului la Dunărea de Jos şi chiar în stînga fluviului s-a datorat şi faptului că în anii 1159-1186 cumanii erau absorbiți de un conflict serios cu rușii. Despre creşterea influenței Bizanțului în nordul Dunării de Jos pe timpul împăratului Manuel I, v. Victor Spinei,*The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the Tenth to The Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, p. 132.

47 Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes...", pp. 250-251; şi Никита Хониат, *История...*, c. 166-167; v. şi *O City of Bizantinum, Annals of Niketas Choniates*, transl. by Harry J. Magoulias, Detroit/Michigan, 1984, pp. 129-132,348; Teodor Skutariotes, *Cronică pe scurt*, în „Fontes...", pp. 412-413; v. şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei...*,pp. 32-33; A. Stone, *Andronicus I Comnenus* (*A.D. 1183-1185*): http://www.roman-emperors.org/andycomn.htm. Discuții cu privire la acest subiect, *v. P. Diaconu, op. cit.,* pp. 109-111. Faptul că, aşa cum arăta istoricul Ioan Kinnamos, împăratul Manuel I Comnenul a dăruit îndată după 1159 cîteva posesiuni cu titlu de feude la Dunăre, fiind vorba, evident, de malul stîng al fluviului, unor oameni aflați în serviciul său este încă o dovadă a aflării acestui rîu sub control bizantin (*Βλαδίσθλαβος...χώρα τε αύτώ παρά τόν Ίστρον δεδώρηται, ήν δή καί Βασιλίκα πρώτερον τώ Γεωργίου παιδί*): Ioan Kinnamos, *op. cit.,* p. 238; şi Иоанн Киннам, *Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов*, în: „Византийские историки", под ред. проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1859, с. 262.

48 R. Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, transl. Naomi

departe de Chilia[49], extinzîndu-şi însă influenţa pe un spaţiu foarte întins în nordul Mării Negre şi între Dunăre şi Carpaţi[50]. După relatările lui Gregoras, pe atunci tătarii aşezaţi la Dunăre, pe care el îi numeşte sciţi, uneori „se revărsau în Tracia ca o mare înfuriată ce se arunca departe peste ţărmurile sale" (*φθάνουσιν ές πάσαν μικροῦ περιχυθέντες τήν Θράκην οί παρά τόν Ἴστρον οίκοῦντες Σκύθαι, καθάπερ θάλασσα πλημμυρήσασα καί λίαν έπί πολύ τούς όρούς ὑπερπηδήσασα*)[51], lăsînd, după retragere, pămîntul pustiit de oameni şi de bunuri.

Dar reafirmarea supremaţiei tătarilor la Dunărea de Jos nu a însemnat stabilirea dominaţiei lor absolute asupra Chiliei şi nu s-a soldat cu pătrunderea lor masivă în oraş[52]. Prezenţa tătară nu a avut drept urmare stagnarea şi cu atît mai mult involuţia vieţii urbane în acest spaţiu, un exemplu în acest sens fiind şi Cetatea Albă, care, după un foarte lung anonimat, se reafirmă anume în această perioadă datorită susţinerii Hoardei de Aur[53]. Unele surse caută să demonstreze că, deşi era situată într-o zonă dominată de tătari, Chilia continua să se afle sub stăpînirea Imperiului Bizantin. Aceasta nu putea fi decît o stăpînire formală, cea reală fiind exercitată de căpetenia tătară Nogai, cel puţin pînă la înfrîngerea sa, în anul 1300, de către hanul Tokhta. Istoricii bizantini G. Pachymeres şi N. Gregoras, de exemplu, relatează că Mihail al VIII-lea Paleologul se înrudise de-aproape cu Nogai[54], evenimentul întîmplîndu-se, cum se ştie din alte surse, pe la 1272, cînd fiica naturală a împăratului, Eufrosinia, devine soţie a hanului (*τὸ πρὸς Νογᾶν οὕπω ἦν συνεστός, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἐπί νόθῳ* θυγατρί *τῇ Εὐφροσύνῃ ὁ κρατῶν πρὸς ἐκεῖνον ἔμελλε συνιστᾶν*)[55]. Astfel, acum, tot aşa ca şi mai tîrziu, Bizanţul urmărea folosirea tătarilor pentru promovarea intereselor sale în zona Mării Negre în detrimentul unor concurenţi, inclusiv a ruşilor. Există în

---

Walford, New Jersey, 2002, p. 404; I. Vásáry, *op. cit*., pp. 160-161.

49 Deci, Chilia nu era cel mai vestic oraş al Hoardei de Aur, cum susţine V. L. Egorov, *op. cit*., cap. III, nota 19. Dintre studiile mai noi referitoare la stăpînirea tătară la Dunărea de Jos, vezi V. Ciocîltan, *Le Khanat de Bas Danube, gardien des Détroits à la fin du XIIIe siècle*, în „Historical yearbook", III, 2006, pp. 5-16.

50 *Ипатиевская летопись*, în ПСРЛ, II, Санкт-Петербург, 1843, с. 210-211.

51 Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, în „Fontes historiae daco-romaniae", p. 502; şi Никифор Грегора, *Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами в 1204, том I (1204-1341)*, în „Византийские историки", под ред. П. Шалфеева, С.-Петербург, 1862, с. 95.

52 Aflarea în acel moment a tătaro-mongolilor în oraş este indiscutabilă, de vreme ce în Cetatea Albă numărul musulmanilor era pe atunci relativ mare: v. V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 330.

53 I. Chirtoagă, *op. cit.,* p. 61.

54 Georgios Pachymeres, [Fragmente], în „Fontes historiae daco-romanae",pp. 444-445; şi Георгий Пахимер, *История о Михаиле и Андронике Палеологах*, în „Византийские историки", под ред. проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1962, с. 319; v. şi Георгий Пахимер, *Исторические записки*, în „Византийский временник",том 59, Москва, 2000; Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, p. 507; Astfel, împăratul nu doar şi-a asigurat continuitatea dominaţiei la Dunăre, dar a mai făcut din tătari şi un puternic factor de presiune asupra ţaratului bulgar, care prejudicia mereu poziţia Imperiului în Peninsula Balcanică: v. şi *История...,* с. 429-431.

55 J. Meyendorff, *op. cit*., p. 36.

istoriografie părerea, fără suficientă susținere în izvoare, după care din 1274 și, se pare, pînă în 1282, la Chilia s-ar fi aflat exilat patriarhul Iosif[56], pe care împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul îl silise să părăsească scaunul patriarhal[57] din cauza opoziției sale categorice la hotărîrea cu privire la unirea celor două biserici creștine, adoptată de Conciliul de la Lyon din primăvara anului 1274. Prezența bizantină în această perioadă la Chilia, ca și la Cetatea Albă[58], este confirmată și de circulația în aceste locuri a monedelor grecești[59]. Se înțelege însă că pe atunci nu putea fi vorba de o

56 Cu privire la acest Conciliu, care a avut ecou şi în Țările Române, vezi bine documentata monografie a lui K. M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571: vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 110 & sqq. Referitor la Chilia şi la posibilitatea aflării patrarhului Iosif acolo, v. Георгий Пахимер, *История*...,pp. 387, 438. Pachymeres precizează că Chilia (Χηλή) era un castel pe o insulă la marginea Mării Negre (în traducere rusească, „cetate pe o insulă la malul mării Euxin"): φρούριον δ'αϋτη έπινησίδιον πρός τοϊς άκρος Εύξεϊνου θαλάσσης: Georgiis Pachymeris, *De Michaele et Andronicio Palaelogis*, rec. Immanuel Bekkerus, I, Bonn, 1835, p. 419, 1-5. Vezi şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 34. Asupra acestui subiect, cf. şi considerațiile lui C. C. Giurescu (*Tîrguri*..., p. 216) și V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1998, pp.140-143. Referitor la discuțiile asupra acestui subiect, v. P. Diaconu, *op. cit*., pp. 112-113.

57 După Gregoras, înaltul ierarh nu a fost îndepărtat cu forța, ci ar fi renunțat de bună voie la sceptrul de patriarh, refugiindu-se nu la Chilia, ci la mănăstirea Arhistratiga de pe litoralul asiatic al Bosforului: Никифор Григора, *Римская история*..., c. 119. Această idee a fost preluată de o parte a istoriografiei. D. M. Nicol, de ex., zice: „In January 1274 the Patriarch Joseph was confined to a monastery pending the outcome of the Pope's council": *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 2002, p. 56. Toate aceste referințe au în vedere însă cea de a doua exilare a patriarhului. S. Runciman, bun cunoscător al istoriei bizantine, dă, ca loc de retragere a patriarhului, după primul său conflict cu împăratul, mănăstirea Peribleptos, aceasta aflîndu-se, cum se ştie, în partea sudică a Constantinopulului: S. Runciman, *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfîrşitul secolului al XIII-lea*, Bucureşti, 1993, p. 149.

58 V. Spinei, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în „Universa Valachica", p. 324.

59 O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècles*, „Revue des études sud-est-européennes" (RÉSEE),VII, 1969, nr. 1, p. 114. În cazul de față e vorba mai ales de hiperper, o monedă bizantină de aur, foarte căutată pentru materialul prețios din care era făcută. Tocmai de aceea, aşa cum observă Iliescu, această monedă a circulat în zona deltei şi în tot spațiul românesc nu numai în anii 1360 şi 1361, cînd este atestată în actele notarului genovez Antonio de Podenzolo din Chilia, ci pe toată durata emiterii ei, din secolul al XI-lea şi pînă la 1327, şi mai bine de un secol după aceea: *ibid*., pp. 110-119. Vezi, de asemenea, şi O. Iliescu, *The history of coins in Romania (cca 1500 B.C. – 2000 AD). Chronology – Bibliography – Glossary*, Bucharest, 2002, p. 39: „c. 1245-1261: „Gold *hyperperon (perperi)* struck by the Byzantine Empire circulate in the lands of Dobrudja and are spread across the Romanian regions bordering the left-side Danube and the Carpathians; the gold *hyperperon* issued by Ioan Vatatzes (1222-1254) are the most widely spread and continue to circulate in Dobrudja and left-side Danube until the mid of the next century". Despre monedele bizantine din secolul al XII-lea, găsite în localitățile

reală stăpînire bizantină asupra oraşelor din delta Dunării[60], întrucît, aşa cum am mai spus, toată zona aceasta se afla sub controlul hanilor mongoli[61]. Mult mai devreme, în 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul semna cu genovezii tratatul de la Nymphaeum, prin care aceştia obţineau monopolul asupra comerţului în Marea Neagră, în defavoarea marilor lor rivali – veneţienii, act ce a contribuit la recucerirea, în acelaşi an, a Constantinopolului. După unii cercetători, prezenţa genoveză la Chilia ar putea data anume din acest moment[62]. Peste cîteva decenii, la începutul secolului al XIV-lea, unele hărţi, cum erau portulanele lui Giovanni Carignano şi Pietro Vesconte, vor consemna localitatea cu nume genovez, Licostomo, situată pe braţul nordic al Dunării[63], de unde se vede că influenţa genovezilor în cetate încă de pe atunci era considerabilă, dacă nu chiar hotărîtoare[64], şi tot de pe atunci populaţia ei avea o structură etnică şi confesională destul de amestecată, aşa cum avea să se vadă mai tîrziu pe exemplul Cetăţii Albe[65]. Dar deşi declinul împărăţiei Bizanţului începuse, ea mai era încă prezentă la Dunărea de Jos, uneori această prezenţă fiind mai accentuată, alteori mai slabă. Convieţuirea şi, pînă la un punct, colaborarea tătaro-genovezo-bizantină la Chilia se pare că s-ar fi datorat mai cu seamă faptului că genovezii reuşiseră să realizeze o alianţă dublă cu ceilalţi doi factori de putere şi influenţă de aici[66]. Constatăm astfel că Chilia avea deodată cîţiva stăpîni – tătarii, genovezii şi Imperiul Bizantin –, iar asta nu putea însemna altceva decît că nu avea niciun stăpîn, ci se stăpînea ea însăşi, adică se administra prin reprezentanţii

---

sud-basarabene Găvănoasa, Vasilievka, Arciz, Cetatea Albă, Bolgrad, Ismail, Suvorovo şi Reni, v. P. Diaconu, *op. cit*., p. 137; şiП. О. Карышковский, *Находки позднеримских и византийских монет в Одесской области*, „Материалы по археологии Северного Причерноморья" (МАСП), вып. 7, Одесса, 1971, с. 79-82; cf. В. В. Кропоткин, *Клады византийских монет на территории СССР*, în „Археология СССР", САИ, вып. Е-4-4, Москва, 1962,с. 9. Că aceste localităţi se aflau în mod efectiv în aria de influenţă bizantină, dovadă sigură este faptul că la Suvorovo, de ex., au fost găsite monede de la Manuel Comnenul, Andronic I şi Isaac al II-lea Angelos, deci dintr-o perioadă de aproape o jumătate de secol: V. Spinei, *Moldova*, p. 125; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge/New York, 1926, p. 318. Asupra acestei chestiuni, mai vezi şi I. Tentiuc, *op. cit*., p. 200.

60 Despre caracterul acestei stăpîniri a se vedea şi V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în „Revue historique du sud-est européen*"* (RHSEE), XXXII, 1945, pp. 197-198.

61 Vezi şi P. P. Bîrnea, *op. cit*., pp. 32, 37.

62 Vezi S. Iosipescu, *Genois, tatars*..., p.68.

63 M. Popescu-Spineni, *op. cit*., vol. I, pp. 72-74; vol. II, pl. 26; C. C. Giurescu, *op. cit*., p. 218.

64 Deci, trebuie considerată depăşită părerea cum că genovezii ar fi început să joace un rol important în cetate abia de pe la mijlocul secolului al XIV-lea sau chiar din anul 1381: v. N. Iorga, *Studii istorice*..., p. 38. Despre asta vezi mai ales Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratatul de Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul sec. al XV-lea*, în „Studii. Revista de istorie", XVII, 1964, nr.5, p. 1139.

65 V. Spinei, *Universa Valachica*, pp. 327-328.

66 J. Meyendorff, *op. cit*., p. 49.

principalelor categorii influente ale locuitorilor săi. De aceea nu se poate vorbi despre o Chilie tătară, genoveză[67] sau bizantină, tot așa cum, din aceleași motive și din lipsă de dovezi că ea ar fi putut avea alt statut politic, ne este imposibil să stabilim o posesiune moldovenească sau muntenească asupra cetății la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în primii ani ai secolului al XV-lea. Ceea ce pare să fie cît se poate de relevant și merită să fie reținut privitor la statutul real al Chiliei din acea perioadă este faptul că prezența genoveză, deși relativ modestă, a reușit să-i dea mai multă autonomie, aceasta fiind trăsătura distinctivă a tuturor coloniilor comerciale înființate de genovezi la Pontul Euxin și în bazinul Mării Mediterane, care au exportat în noile teritorii modelul republican al Genovei. M. Balard, care a studiat atent perioada genoveză a istoriei cetății, a constatat că genovezii sosiți din metropolă constituiau aici o mică minoritate și că orașul avea un aparat administrativ destul de restrîns[68]. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ca urmare a decăderii Bizanțului sub loviturile turcilor, Chilia va rămîne o scurtă vreme sub autoritatea dublă a tătarilor și genovezilor, fără să fi fost însă uitată și prezența bizantină: în anii '60-'80, cetatea emitea monede care aveau pe o parte crucea genoveză, iar pe altă parte tamgaua, adică stema tătaro-mongolă, elemente care, opinează V. Spinei, „semnifică dualismul puterii politice..., bazată pe un condominiu mongolo-genovez"[69]. Unii cercetători au reținut și un alt detaliu ce caracterizează, semnificativ și el, aceste monede, și anume o legendă în limba greacă, aceasta fiind desigur o mărturie a prezenței încă reale, dar reduse foarte mult, a bizantinilor în oraș. Dar dincolo de arealul și însemnătatea

---

67 Tocmai de aceea nu se poate vorbi la modul foarte serios despre o stăpînire genoveză la Chilia în sensul obișnuit al termenului, adică în sensul că genovezii ar fi pretins că aceasta era o posesiune a lor. Unii istorici susțin că genovezii ar fi putut stăpîni cetatea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, înainte de începerea războiului lor cu despotul Dobrotici (1370), după C. C. Giurescu (*op. cit*., p. 220; v. şi V. Eskenasy, *Din istoria litoralului pontic. Dobrotici şi relaţiile sale cu Genova*, în „Revista de istorie", XXXIV, 1981, nr. 11, p. 2051), sau de pe la 1381, cînd o vor cuceri de la Dobrotici, după N. Iorga (*Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 38). Totuşi nu se poate nega că genovezii au avut o prezenţă puternică la Chilia încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, de vreme ce pe atunci aceasta purta un nume dat de ei, Licostomo, numai că îşi împărţeau autoritatea, cum am văzut, cu tătarii şi bizantinii.

68 M. Balard, *Les Génois dans l'ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, în „Actes du XIVe Congrès...", II, ed. M. Berza et E. Stănescu, Bucureşti, 1975, pp. 28-29.

69 V. Spinei, *Moldova*..., p. 207. Această observaţie trebuie reconsiderată în sensul că pe atunci controlul real asupra Chiliei îl mai deţineau încă mongolii şi, foarte puţin, bizantinii (probabil, doar atunci cînd exista o colaborare între cele două puteri), în vreme ce genovezii se îngrijeau numai de problemele comunităţii lor, avînd grijă de securitatea acesteia şi ocupîndu-se prioritar de comerţ. Aflăm de la Gregoras că, doua-trei decenii mai devreme, dominaţia mongolilor la Dunăre şi chiar în Tracia era categorică, el menţionînd mai multe invazii pustiitoare ale acestora spre sud şi sud-est, pînă la Helespont: Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, pp. 511-513; şi Никифор Григора, *История*…, c. 530-531, 533-534. Se pare că în anii '60-'80 ai secolului al XIV-lea situaţia era în fond aceeaşi, cu deosebirea că, între timp, în Tracia apăruseră şi turcii.

răspîndirii monedei bizantine la nord de Dunăre, încă mai important este că, așa cum s-a demonstrat în unele studii de indiscutabilă valoare științifică, zona în care se aflau Chilia și Cetatea Albă constituia o cale de contact a Contantinopolului cu Rusia[70], fără să fie uitate și relațiile sale pe această cale cu Polonia, Lituania și cu alte țări și popoare din estul și nord-estul Europei. La începutul secolului al XIV-lea, influența Bizanțului la gurile Dunării va mai fi evocată doar de reprezentanțele patriarhiei constantinopolitane în această regiune: mitropolia Vicinei și castelul patriarhal din Chilia; la sud de deltă vor fi mai multe posesiuni de felul celei aflate pe brațul chilian al rîului. Există și părerea, mai puțin răspîndită, conform căreia căderea lui Nogai a fost urmată de o dominație a gurilor Dunării și a litoralului pontic pînă la Nistru de către bulgarii lui Teodor Svetoslav (1300-1321), urmată de reinstalarea autorității mongole[71].

Drept urmare a faptului că din a doua jumătate anilor '80 ai secolului al XIV-lea tătarii par să fi dispărut sau, în orice caz, să-și fi redus considerabil prezența în spațiul dintre cursul de jos al rîurilor Prut, Dunăre și Nistru, genovezii rămîn singura forță vizibilă în Chilia. Dar, lucru extrem de important, aceasta nu era o posesiune a Genovei, cu atît mai mult cu cît, drept urmare a îndelungatei dominații bizantine asupra cetății, aici locuia un număr mare de greci[72]. În Chilia se afla o colonie a negustorilor genovezi, care nici pe departe nu era identică cu cetatea, avea o administrație proprie ce activa în paralel cu administrația civilă și militară a cetății și care era preocupată de problemele cetății numai în măsura în care acestea afectau securitatea comerțului genovez. Dintr-o referință ce se conține în tratatul de pace din 1387 dintre colonia genoveză din Chilia și Ivanco, fiul lui Dobrotici, știm că membrii acestei comunități erau în afara jurisdicției cetății, chiar și în litigiile cu localnicii, putînd fi judecați doar de consulul genovez de aici[73]. Altfel spus, colonia era un fel de cetate în cetate. Genovezii au purtat război împotriva lui Dobrotici, la care mă voi referi imediat mai jos, nu pentru a apăra Chilia ca posesiune exclusivă a lor, ci pentru a nu permite acestuia să exercite un control asupra comerțului genovez. Același a fost motivul confruntării lor la Caffa, mai devreme, cu tătarii și, mult mai tîrziu, cu turcii.

Să revenim pentru un moment la Dobrotici, de vreme ce uneori s-a dat de înțeles, dacă nu s-a afirmat cu toată tăria, că atunci cînd și-a întins stăpînirea peste toată delta Dunării, el și-ar fi supus și Chilia. Pentru subiectul studiului de față este important să dezbatem puțin acest subiect, întrucît s-a susținut că între prima și cea de-a doua cucerire a Dobrogei de către turci, adică între 1388 și 1393, moștenirea lui Dobrotici

---

70 J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages (1000-1500)*, University of Washington Press, 1994, pp. 113, 336.

71 I. Vásáry, *op. cit*., p. 161; v. și S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă,* pp. 699-716. Dacă tătarii s-au mai aflat aici în următoarele două-trei decenii, atunci trebuie văzută o legătură între ei și cei care se vor afla în sudul Basarabiei după bătălia de la Sinie Vody, de la 1362.

72 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 712. Vezi și bibliografia menționată de autor.

73 I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 359; A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 207.

ar fi fost preluată de Mircea cel Bătrîn[74], iar de aici ar rezulta că în acel moment Chilia ar fi devenit posesiune a Țării Românești. O parte a istoriografiei române agreează ideea că, profitînd – pe la sfîrșitul anilor ’50 și începutul anilor ’60 ai secolului al XIV-lea – de dezagregarea Bulgariei sub loviturile otomanilor, Dobrotici ar fi reușit să-și supună pe litoralul vestic al Mării Negre un teritoriu ce se întindea de la gurile Dunării pînă mai jos de Varna, arogîndu-și titlul de despot. S-a spus în literatura mai veche că Dobrogea s-ar fi numit de la numele lui[75]. La începutul anilor ’70, a intrat în conflict cu genovezii[76], motivul fiind, după unii istorici, stăpînirea gurilor Dunării[77] − părere greu de admis, știindu-se că pe atunci această zonă se mai afla cub controlul mongolilor. Mai degrabă, în măsura în care se poate vorbi de un război real între Dobrotici și genovezi – și nu avem suficiente dovezi în acest sens –, miza confruntării a fost cu totul alta, și anume lupta pentru controlul asupra comerțului în zona litoralului vestic al Mării Negre, în special pe porțiunea cuprinsă între brațul Sf. Gheorghe al Dunării, la nord, și Varna, la sud, ceea ce se confirmă și prin faptul că din partea genovezilor cei mai activi inamici ai lui Dobrotici au fost coloniile din Pera și Caffa, care dominau comerțul din Marea Neagră. Războiul lui Dobrotici cu genovezii a fost unul de uzură, mai ales pentru el, care nu avea puterea de a se confrunta deschis cu puternica uniune a cetăților comerciale genoveze. Nu există niciun indiciu că el ar fi reușit să ocupe vreun moment Chilia pe parcursul acestui conflict, mai ales că nu acesta era obiectivul lui principal. Dimpotrivă, unele evenimente care au avut loc atunci, ca de exemplu construirea unei fortărețe la Chilia Veche[78], care era mai apropiată de posesiunea lui Dobrotici, demonstrează întărirea capacității de rezistență a cetății Chilia împotriva unor atacuri dinspre sud. Încheierea păcii de la Torino între genovezi și venețieni, în 1381, la capătul unei lungi și istovitoare confruntări, a permis Caffei și Perei să se implice mai activ, alături de Chilia, în lupta împotriva lui Dobrotici. De fapt, nu există nicio informație despre războiul lui Dobrotici și, în general, despre activitatea sa între anii 1377 și 1382[79]; în 1385 conflictul se stinge, probabil odată cu moartea despotului dobrogean, pacea urmînd să fie încheiată cu fiul acestuia Ivanco, în 1387. Conținutul tratatului este

74 Gh. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. II, p. 219.

75 A. A. Xenopol, *op. cit*., p. 75; N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 192; *idem*, *Basarabia noastră*, p. 144. Gh. Brătianu credea însă că numele acestei regiuni ar fi mai vechi decît cel al lui Dobrotici, părere împărtășită ulterior şi de alți istorici: *op. cit*, vol. I, pp. 329, 338.

76 Data declanşării ostilităților nu a putut fi precizată, unii istorici numind anul 1370 (C. C. Giurescu, *op. cit*., p. 220; V. Eskenasy, *op. cit*., pp. 2048, 2051), alții 1373 (N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 144), în timp ce în anumite scrieri este menționat anul 1374 sau anul 1375. Vezi şi I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est pînă în anii ’30 ai secolului al XIX-lea*, Chişinău, 1999, p. 74.

77 „Numai pentru gurile Dunării puteau să poarte genovezii cu dînsul lupta...”: N. Iorga, *op. cit*., p. 144.

78 O. Iliescu, *Asperi de Licostomo la 1383*, în „Revista de istorie”, 1974, nr, 1, p. 244; v. şi V. Eskenasy, *op. cit*., p. 2052.

79 V. Eskenasy, *op. cit*., pp. 2056-2058.

întru totul favorabil genovezilor[80], fapt ce demonstrează clar că despotatul Dobrogei nu a cîștigat nimic din acest război.

În 1388, după plecarea tătaro-mongolilor de la Dunăre, Dobrogea a fost ocupată de turci. În scurt timp însă, aceștia își vor retrage de aici trupele, solicitate de marea ofensivă pe care Baiazid I începuse să o desfășoare în vestul Peninsulei Balcanice. După unii istorici, acesta a fost momentul cînd Mircea cel Bătrîn ar fi intrat în posesia „moștenirii lui Dobrotici", prin aceasta înțelegîndu-se Dobrogea împreună cu delta Dunării, unde se afla și Chilia. Drept argument de bază au servit unele mențiuni din titulatura domnului muntean din anii dintre cele două cuceriri turcești ale Dobrogei din 1388 și 1393. Este vorba de sintagma „spre părțile tătărești" și de orașul Dîrstor (Silistra). Este adevărat că există două documente datate cu 10 ianuarie 1390 și 6 iulie 1391, în care Mircea se intitulează stăpîn al Dîrstorului și al pămînturilor (sau „țării") lui Dobrotici[81], dar dincolo de faptul că datarea acestora nu este sigură, titulatura domnească are un caracter formal și, deci, nu poate fi interpretată *stricto sensu* ca document istoric valabil întru totul pentru geografia istorică. Ar putea părea oarecum mai probabilă stăpînirea munteană asupra acestui oraș în anii 1404-1406[82], cînd configurația politică a Dunării de Jos avea să fie cu totul alta și cînd Mircea cel Bătrîn cîștigase o poziție mult mai bună aici, dar, așa cum am observat și în capitolul precedent, nu există nicio dovadă sigură în acest sens. Cît privește expresia „spre părțile tătărești" (*usque ad confinia Tartariae*), aceasta se întîlnește într-un document al lui Mircea din 27 decembrie 1391[83], dar ea nu spune absolut nimic clar la ce teritoriu se referă, fapt ce a provocat o confuzie în istoriografie, de vreme ce istoricii înțeleg și plasează diferit „părțile tătărești"; în orice caz, nu există niciun temei care să susțină că această formulă ar viza sudul Moldovei, partea de miazăzi a teritoriului dintre Prut și Nistru sau delta Dunării cu partea nordică a Dobrogei. Deci, nu există dovezi demne de toată încrederea că „moștenirea lui Dobrotici" ar fi devenit, îndată după 1388, posesiune a Țării Românești. E de la sine înțeles că ocupația turcească din acel an lichidase „țara lui Dobrotici", dacă așa ceva ar fi existat, apoi în scurt timp a urmat marea victorie a lui Baiazid I de la Kosovo, care i-a asigurat controlul necontestat asupra Dunării de Jos[84]. Nu avem vreo siguranță că Dobrotici ar fi stăpînit vreodată delta Dunării, cum

---

80 Vezi I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *op. cit*., p. 359; V. Eskenasy, *op. cit*., pp. 2061-2062.

81 *DRH D. Relaţii între ţările române*, vol. 1, Bucureşti, 1977, p. 122, 126.

82 *DRH B. Ţara Românească,* vol. I, pp. 23, 29, 36, 40, 51, 53, 56, 59, 61, 62, 64. Este evident că actul de alianță cu Polonia, din 20 ianuarie 1390, invocat de Iorga încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în care Mircea figurează cu titlul „despot al țărilor lui Dobrotici și domn al Silistrei", dacă nu e datat greșit, atunci este irelevant cel puțin în privința titlului, în afară de îndoiala pe care o trezește sintagma „țările lui Dobrotici": N. Iorga, *Studii istorice*..., pp. 61-62.

83 *DRH D,* p. 127. Există discuții privind datarea acestui document : v. N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 242, nota 5 ; v. şi *idem*, *Studii istorice*..., p. 63.

84 La un moment dat, unii istorici au avansat părerea, contestată de alții, că din 1391 Țara Românească era tributară Porții otomane: R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană pînă la desăvîrşirea unităţii naţionale*, Brăila, 2009,

s-a susținut uneori[85], posesiunea lui situîndu-se, după estimările unor cercetători, la sud de actuala Dobroge românească[86]. În plus, e aproape sigur că pînă în prima jumătate a anilor '80 ai secolului al XIV-lea Dunărea de Jos și întreaga Tracie se aflau sub controlul mongolilor și că, pornind de la informația furnizată de unele surse bizantine, cel tîrziu pe la jumătatea secolului sînt semnalate primele mari incursiuni de jaf ale turcilor în partea estică a Peninsulei Balcanice, „care pustiau Tracia pînă în Mizia"[87]. Reieșind din aceste date, nu putem să nu observăm că, interpretînd foarte larg informația lapidară și contradictorie referitoare la despotatul lui Dobrotici, unii istorici au supralicitat semnificația acestui fenomen.

Pe vremea lui Dobrotici, o mare parte a teritoriului din nordul gurilor Dunării era încă stăpînită de tătari. Pornind de la cîteva date preluate din cronicile medievale polone, istoricii noștri au stabilit că după înfrîngerea pe care tătarii au suferit-o la Sinie Vody (în Podolia, pe cursul inferior al rîului Bug) în 1362 sau 1363, din partea oștilor cneazului lituan Olgerd[88], unul dintre principii tătari, pe nume Dimitrie, s-a retras cu ceata sa la locul de unde plecase, în sudul Basarabiei[89], unde ar fi stăpînit

p. 27; Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 116; M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, 1993, p. 208.

85 „Dobrotiči a étendu son action au littoral de la mer Noire, de Mesembrie jusqu'aux bouches du Danube": M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La seigneurie de Dobrotiči, fief de Byzance*, în „Actes du XIVe Congrès...", p. 20; v. şi E. Stănescu, *op. cit*., p. 426.

86 Anca Ghiața, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală în sec. XIII-XIV*, în „Revista de istorie", XXXIV, 1981, nr. 10, p. 1880. În opoziție cu Xenopol, care, bazîndu-se pe un document datat greșit cu anul 1387, susținea că Mircea cel Bătrîn era al „cetății Durstorului stăpînitor" (*op. cit*., p. 79), Iorga avea să observe că „Silistra era bulgară încă în 1387", deci încă pe vremea lui Dobrotici: *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 64. Aceste aprecieri sînt susținute într-un fel de acei istorici care cred (fără date doveditoare însă) că după 1368, adică exact în timpul despotatului lui Dobrotici, cel puțin o parte a Dobrogei ar fi fost cuprinsă în posesiunea principelui tătar Dimitrie, care se întindea cu precădere în nordul Dunării de Jos: v. Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 109.

87 Никифор Григора, *История*…, c. 543-544. Fenomenul devenise atît de „obişnuit", încît istoricul avea să consemneze: „Dar aceasta este o istorie pe care mă plictisesc să o tot repet mereu", *ibid*., p. 540.

88 Aceasta e data în general unanim acceptată în istoriografia română şi rusă. F. Dvornik indică anul 1368: *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p. 215. Dimpotrivă, F. M. Șabul'do, demonstrează convingător că ar fi vorba de anul 1362: Ф. М. Шабульдо, Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского, Киев, 1987,cap. I, notele 301-308; v. şi Ch. J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: the Mongol impact on medieval Russian history*, Bloomington, 1987, p. 40; I. Eremia, *Unele consideraţii privind hotarele Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Tyragetia", serie nouă, vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, p. 82.

89 După toate aparențele, pînă la bătălia de Sinie Vody, acest principe ar fi condus hoarda numeroasă a tătarilor giamboiluci amplasată pe un teritoriu foarte întins cuprins între Carpați, Dunărea de Jos şi rîul Bug: F. M. Șabul'do, *op. cit*., notele 307-

încă cel puțin două decenii tot teritoriul acesta împreună cu orașele Cetatea Albă și Chilia, extinzîndu-și autoritatea, după unele estimări, pe ambele maluri ale Dunării de Jos, deci și în Dobrogea[90], ceea ce pare cît se poate de credibil, după ce pierduse teritoriile de la est de Nistru, ocupate de Marele Cnezat al Lituaniei. Dar stăpînirea lui Dimitrie la sud de delta Dunării era posibilă numai în situația în care el ar fi avut reședința în zona Isaccei, ca pe vremea lui Nogai, de unde ar fi putut exercita controlul asupra a două teritorii izolate unul de altul de deltă și de zona lacurilor și a mlaștinilor din extremitatea sudică a Basarabiei, acestea fiind spații destul de întinse și nepracticabile în Evul Mediu. Existența acestei stăpîniri tătărești după anul 1368 are un suport serios: un act din acel an al regelui maghiar Ludovic de Anjou în care este pomenit *Demetrius princeps Tartarorum* în legătură cu acordarea de scutiri vamale negustorilor săi în Ungaria, în schimbul aceloraşi privilegii pentru negustorii brașoveni pe teritoriul stăpînit de el[91]. Astfel, adresîndu-se negustorilor brașoveni, regele zice: „Nu vom pune să se ia tricesima pe care negustorii domnului Dumitru, principele tătărilor, sînt datori s-o plătească pentru mărfurile lor în țara noastră, astfel că și voi să puteți trece nestingheriți și slobod cu lucrurile și mărfurile voastre în țara acestui domn Dumitru, fără a plăti tricesima”[92]. E posibil ca principatul tătăresc al lui Dimitrie să nu fi fost un fenomen apărut după bătălia de la Sinie Vody, ci doar o manifestare a continuării dominației mongole la est de Carpați și la Dunăre în condițiile destrămării Hoardei de Aur, dar nu trebuie ignorat faptul că „ciuma neagră” care pare să fi afectat sudul Basarabiei pe la 1350/1[93], poate chiar

309; П. Ф. Параска,*Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*. Кишинев, 1981, с.83-84,103.

90 După Iorga, ar fi vorba doar de „părțile de jos ale Moldovei, dincolo şi dincoace de Prut”: N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 145. Despre localizarea „țării” lui Dimitrie, v. şi Spinei, *Moldova*..., p. 326.

91 Șt. Gorovei a reafirmat la un moment dat părerea fondată pe un studiu al istoricului polonez O. Górka despre Chilia şi Cetatea Albă, în opinia căruia nişte scrisori ale lui Vicenzo Dominico, fost funcționar al coloniei genoveze din Caffa pe vremea lui Ștefan cel Mare, ar induce ideea că după 1368 litoralul pontic dintre gurile Dunării şi limanul Nistrului ar fi fost controlat de lituanieni (v. *Întemeierea Moldovei. Probleme cotroversate*, Iaşi, 1997, pp. 138, 153, 208). În aceste scrisori este utilizată sintagma „cheia Lituaniei” (*clavis Litphanie*) cu referință la un oraş cu numele Mancherman, despre care s-a crezut că ar viza Akermanul. Anterior o idee similară fusese formulată de C. Racoviță [*Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432),* „Revista istorică română” , X, 1940, pp. 312-314] şi V. Ciocîltan [*Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429),* în „Românii în istoria universală”, III-1, Iaşi, 1988, p. 143], care porneau de la aceeaşi lucrare a lui Górka. Această aserțiune a fost combătută încă de Gh. Brătianu în *Demetrius princeps Tartarorum*, „Revue des études roumaines”, IX-X, 1965, p. 45. Recent, s-a demonstrat că acele documente vizau Kievul şi, deci, nu poate fi vorba de o stăpînire lituaniană la Dunărea de Jos: v. Șt. Andreescu, *Cetatea Albă – cheia Lituaniei?* „Revista istorică”, serie nouă, XIV, 2003, 5-6, pp. 113-118.

92 *DRH D*, p. 90; v. şi Gh. Brătianu, *Demetrius*..., pp. 39-46.

93 De vreme ce marea ciumă afectase serios coloniile genoveze din Marea Neagră încă în 1346, iar prin 1350/1 cuprinsese toată Europa de Est, este greu de crezut că cel

mai devreme, la scurt timp după semnalarea epidemiei la Caffa, – știindu-se că pe atunci transportul maritim în Marea Neagră era unul de cabotaj[94], ceea ce înseamnă că în drumul lor spre metropolă, navele genoveze făceau escală la Moncastro –, pune la îndoială posibilitatea existenței aici a unei stăpîniri tătare anterioare bătăliei. Pe la mijlocul anilor ’80 ai secolului al XIV-lea, principatul tătăresc al lui Dimitrie, care nu este exclus să fi avut măcar o vreme reședința la Cetatea Albă, cum susțin unii cercetători[95] (dar numai în situația în care nu s-ar fi întins și la sud de delta Dunării), încetează să mai existe, în condiții necunoscute[96], asta însemnînd că nu sînt dovezi care să-l fi îndreptățit pe Iorga să afirme că pe la 1389 Mircea cel Bătrîn „se intitula, desigur ca locțiitor al lui Dimitrie, și nu al genovezilor, și domn peste părțile tătărești, moldovenești”[97].

Astfel, din ultimele secole ale mileniului I pînă la începutul secolului al XV-lea, orașul medieval Chilia a avut o istorie zbuciumată, plină de evenimente, care îl prezintă ca pe un factor activ în cîmpul relațiilor internaționale de la Dunărea de Jos. Nu a determinat el, în vreun fel, desfășurarea acestor relații, dar pe atunci raportul de forțe din această zonă a fost de așa natură că orașul nu a putut fi stăpînit vreme îndelungată de un anume factor politic. Statutul său politic a fost schimbător, orașul aflîndu-se în anumite perioade, mai scurte sau mai lungi, sub stăpînirea genovezilor, bizantinilor, slavilor sau tătarilor, însă a trecut și prin momente de diferită durată, unele destul de întinse, cînd nu a fost posesiunea nimănui. Anume aceasta era situația sa la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, în ajunul cuprinderii cetății în componența Moldovei.

---

puțin teritoriul respectiv ar fi putut evita acest flagel: W. J. Duiker,J. J. Spielvogel, *World History*, vol. 1, Belmont, 2006, pp. 345-346; *idem*, *World History to 1500*, 6th ed., Boston, 2008, p. 380. Unele scrieri istorice românești nu exclud această posibilitate, deşi, din lipsa informației corespunzătoare, o tratează cu destulă rezervă: v. V. Spinei, *Moldova*, p.319.

94 F. Braudel, *op. cit*., pp. 193-197.

95 N. Iorga, *Istoria românilor*, pp. 155, 186. V. Spinei a avansat ideea că reşedința principelui Dimitrie s-ar fi putut afla la Orheiul Vechi, părere care nu poate fi acceptată decît cu mari rezerve, întrucît implică unele reconsiderări principiale, insuficient documentate, privind istoria Moldovei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea: V. Spinei, *Moldova*…, p.327. Tot acolo, p. 339, nota 149, se găseşte şi o scurtă relatare despre discuțiile asupra persoanei principelui.

96 Cel mai probabil, asta s-a întîmplat în urma loviturilor pe care le primise Hoarda de Aur în alte părți, în special prin victoriile din 1378 şi 1380 ale lui Dmitri Donskoi împotriva lui Mamai:R. Grousset, *op. cit*., pp. 405-406.

97 N. Iorga,*Basarabia noastră*, p. 146. Această concluzie se arată cu atît mai nemotivată, cu cît informația despre „țara lui Demetrius” este extrem de săracă, singura mărturie directă şi credibilă despre existența lui rămînînd actul din 1368 al regelui ungar Ludovic. În plus, există dovezi aproape sigure, fiind vorba în special de emisiunile monetare tătăreşti ale Hoardei de Aur în spațiul pruto-nistrean, că stăpînirea tătaro-mongolă în zona respectivă ar fi încetat la scurt timp după anul 1369. Aceasta nu este totuşi considerată o concluzie sigură, cît timp se ştie că partea sudică a acestui teritoriu intrase sub autoritatea voievozilor moldoveni poate puțin mai devreme de anul 1386: v. V. Spinei, *op. cit*., pp. 380, 383.

O variantă în limba franceză a acestui text, *Un bref regard sur la ville de Chilia au début du XV siècle, au sujet du nom de la Bessarabie*, a fost publicată în „Historical Yearbook" (București), VII/2010, pp. 15-28. O altă variantă, cu titlul *Chilia, cheia problemei privind stăpînirea asupra sudului Basarabiei la sfîrșitul secolului XIV și începutul secolului XV*, este în curs de apariție în ,,Anuarul Institului de istorie A.D.Xenopul"din Iași.

NUMELE ŞI TERITORIUL BASARABIEI ÎN EVOLUȚIE ISTORICĂ (PRIMA JUMĂTATE A MILENIULUI II – SFÎRŞITUL SECOLULUI XX)

Tradiția istoriografică despre numele şi teritoriul Basarabiei

Originea numelui Basarabia nu este destul de clară. Este adevărat că nu există cine ştie ce controverse în această chestiune, dar lipsa dezbaterilor în contradictoriu asupra subiectului respectiv nu se explică prin faptul că subiectul însuşi ar fi fost lămurit îndestul, ci dimpotrivă, din cauză că slaba lui studiere nu oferă material consistent pentru astfel de dezbateri. De-a lungul vremurilor, s-au manifestat două puncte de vedere asupra acestui subiect. Unul din ele, cel mai vechi, tributar modelelor clasicist şi romantic în istoriografie, susține că Basarabia ar proveni de la numele tribului tracic al besilor. O astfel de părere avea şi Dimitrie Cantemir, chiar dacă nu era conturată suficient de clar, atunci cînd făcea trimitere la poetul latin Ovidius sau la Matheus Praetor; la cel din urmă el găsise fraza „bessi, iar astăzi se numesc basarabeni, adică aceia care vieţuiesc în Basarabia”[1]. Mult mai explicit se va arăta mai tîrziu Gheorghe Şincai, care avea să opineze: „poate fi că bessii din Thrachia, unde lăcuia mai nainte, au trecut în partea Dachiei Veche, ce se chiamă acuma Bugeac şi că de la dînşii s-au numit aceasta Bessarabia”[2]. Părerea aceasta, deşi slab susținută de izvoarele istorice şi neglijată tot mai mult de noile cercetări, avea să se mențină totuşi multă vreme, astfel că într-o descriere a Basarabiei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea puteau fi citite aceste rînduri: „Basarabia propriu-zisă, sau Bugeacul, s-a numit în antichitatea îndepărtată Bessia, de la poporul besilor, care pînă la naşterea lui Hristos locuia împreună cu geții la Dunăre, Prut, Nistru şi Marea Neagră şi pe care poetul roman Ovidiu, exilat de împăratul August la țărmul Pontului Euxin, îi evocă în tînguielile despre surghiunul său cu cuvintele *Vivere quam miserum est inter Bessosque*”[3]. Dar dincolo de aceste observații, relativ la relația besilor antici cu Basarabia există o observație care se cere examinată cu toată atenția. Referindu-se la evenimentele de la începutul secolului al XI-lea din Imperiul Bizantin, istoricul rus G. G. Litavrin constata că sursele bizantine din acea vreme îi desemnau pe vlahi cu numele de besi[4]. E ştiut că aceşti istorici erau bine informați asupra tribului numeros al besilor din Tracia antică, pe

---

1 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1992, p. 29.

2 Gh. Şincai, *Opere I. Hronica românilor*, tom I, Bucureşti, 1967, p. 109. Cunoscînd bine literatura istorică bizantină din a doua jumătate a mil. I şi din primele secole ale mil. II (probabil, mai degrabă prin intermediul operelor mai multor istorici europeni, în special germani, italieni şi unguri, decît prin contact direct), Şincai adeseori va desemna spațiul românesc cu numele de Dacia, ca în citatul de mai sus, iar pentru români va folosi uneori etnonimul sciți, precîzind însă că pe „noi, românii... grecii ne-au poreclit schythe” (*op. cit*., p. 380).

3 *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана края…*, Аккерман, 1899, с. 3-4.

4 Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII вв*., în „Юго-Восточная Европа в средние века”, I, Кишинев, 1972, с. 132, 136.

care îi considerau strămoşi ai vlahilor, de aceea există tot temeiul să presupunem că numele de besi a fost raportat de ei şi asupra valahilor din nordul Dunării de Jos, astfel fiind posibilă, ipotetic, apariţia horonimului Basarabia. Aceasta pare să fie cea mai plauzibilă explicaţie a opiniei conform căreia numele respectiv ar proveni de la besi. Numai că, în mod necesar, rezerva faţă de o astfel de interpretare trebuie să fie exprimată cît se poate de clar, de vreme ce, aşa cum rezultă din consultarea surselor bizantine, fapt semnalat şi de Litavrin[5], identificarea valahilor cu besii se întîlneşte destul de rar. Rezerva faţă de această părere mai trebuie păstrată nu numai din cauza că, la data primelor consemnări a numelui besilor în actele istorice medievale, aceştia dispăruseră demult, dar şi pentru că tribul lor numeros locuise într-un spaţiu ce se afla la o mare depărtare de teritoriul dintre Prut şi Nistru, la sud de Balcani[6].

Trebuie însă să observ că impactul numelui besilor cu Basarabia a cunoscut şi o altă abordare, apărută din interesul foarte mare al istoricilor din Evul Mediu faţă de pecenegi, desemnaţi şi ei cu numele *bessos*[7], ca şi tribul respectiv al geţilor. În istoriografia mai veche au existat încercări de a demonstra valabilitatea unei astfel de păreri. Cunoscutul istoric german F. J. Sulzer, de exemplu, căuta la vremea sa să convingă cum că pecenegii ar fi răscumpărat de la cumani un număr mare de sclavi arabi, împreună cu care ar fi trăit între Prut şi Nistru: de la îmbinarea numelor Bessia şi Arabia, susţine el, ar fi apărut Bassarabia[8]. Bineînţeles că atare tălmăciri nu prea pot fi luate în serios, dar nici nu trebuie trecute cu vederea.

De vreme ce, aşa cum se ştie, numele Basarabia nu se referă doar la spaţiul pruto-nistrean, trebuie să reţinem că au existat numeroase încercări de a-i găsi originea, de cele mai multe ori gratuite[9], fie prin examinarea unor toponime sau antroponime cunoscute din spaţiul est-prutean[10], fie prin trimitere la realităţi istorice şi spaţii

---

5 *Ibidem*, p. 137.

6 Vezi M. Oppermann, *Tracii între arcul carpatic şi Marea Egee*, Bucureşti, 1988, pp. 91, 110, 158-161, 215, 237. Foarte util pentru lămurirea acestei chestiuni este studiul lui K. Boshnakov, *Die Thraker südlich vom Balkan in den „Geographika" Strabos*, Stuttgart, 2003.

7 Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia,* cum brevis appendix per Ioannes Sambucum, Fracofurti, 1581, p. 40. Termenul *bessos* pare să aibă aceeaşi conotaţie şi la Cantemir, care l-a preluat cu acest sens de la unii istorici din secolele XVI-XVII: Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete", IX, tomul I, ed. critică, trad., introd., note şi indici de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 1983, p. 362.

8 „Bessarabien (mit diesem Namen von den arabischen Sklaven, welche die Petschenegen, da sie im Mittel alter dieseg Land bewohntern, von den Komanern an sich erkausten vorher aber von seinen ersten Bewohnern, den Bissenern oder Bessen, glatweg Bessien…)": F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Walachen, Moldau und Bessarabiens,* I, Wien, 1781, p. 443.

9 Trebuie totuşi să menţionăm corectitudinea şi realismul, în acest sens, ale cercetărilor topo- şi antroponimice ale lui A. Eremia (*Nume de localităţi*, Chişinău, 1990) şi M. I. Ianover (*Cuvinte de ieri, cuvinte de azi*, 1990).

10 I. Dron, de ex., susţine, fără dovezi sigure şi ignorînd numeroasele eforturi întreprinse anterior în acest sens, că „cea mai verosimilă este anume originea autohtonă – dacică – a numelui personal şi dinastic *Basarab(ă)*": I. Dron, *Studii şi cercetări*

geografice mult prea îndepărtate de locurile şi de vremurile discutate aici, fie prin referinţă la cele mai variate limbi sau tradiţii populare etc.[11].

În afară de părerea cu privire la apariţia numelui Basarabiei pruto-nistrene de la besi/bessos, mai există un punct de vedere dominant în ştiinţa istorică şi care derivă acest horonim de la numele dinastic al primilor domnitori ai Ţării Româneşti, Basarabii, pe motiv că la un moment dat aceştia ar fi stăpînit o porţiune de teritoriu în extremitatea sudică a spaţiului dintre Prut şi Nistru, această posesiune avînd ca nucleu oraşul Chilia[12]. Punctul respectiv de vedere se bazează în special pe titlurile oficiale

---

(Articole selecte), Chişinău, 2001, p. 106.

[11] Vezi toată abracadabra aceasta la B. P. Hasdeu,*Scrieri, vol. 8, Istoria critică a românilor*, Chişinău, 2008, pp. 111-135; idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tomul IV, Bucureşti, 1898, pentru horonimul Basarabia, pp. VIII, XIX, XXV, XXIX, XXXIII, XXXV-XXXVII, XLVII; pentru numele Basarab, pp. LI-LX et passim. Nu am observat ca Hasdeu că fi susţinut, aşa cum afirmă I. Dron, că numele Basarab, anume în această formă, ar fi de origine dacică. În orice caz, în *Istoria critică a românilor* aşa ceva nu se află; în alte părţi Hasdeu a sugerat doar că dinastia domnitoare a Ţării Româneşti s-ar fi tras din nobilii daci, al căror nume s-ar fi modificat aşa ca să ajungă a se numi Basarabi. Despre proveniența acestui nume de la „bessii romanizaţi ai Peninsulei Balcanice", v. D. Onciul, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, în: D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, 1968, pp. 391, 438.

[12] Iată doar o parte a autorilor şi scrierilor care împărtăşesc, într-un fel sau altul, acest punct de vedere: I. Nistor, *Istoria Basarabiei,* Bucureşti, 1991, pp. 22-23; Gh. Popa-Lisseanu, *Basarabia. Privire istorică*, Bucureşti, 1924, pp. 8-9; L. S. Berg, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chişinău, 1993, p.12;Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV в.в.*, Кишинев, 1979, с. 67; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 3-a, Chişinău, 1992, p. 47; A. Boldur, *Istoria Basarabiei,*ed. a 2-a, Bucureşti, 1992,p. 416; P. D. Popescu, *Basarabii*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 20; Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 149; idem, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. II, Bucureşti, 1988, p. 215; C. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand*, Bucureşti, 2000, p. 102; D. Onciul, *Originea Principatelor Române*, în „Scrieri istorice", pp. 574, 634; idem, *Miscelaneu. Studii, cuvîntări, prelegri*, Bucureşti, 2006, pp. 135, 138, 140; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, pp. 6, 31, 71 *et passim*; *idem*, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi (1912),* în: „Neamul românesc în Basarabia", Bucureşti, 1995, p. 146; idem, *Istoria românilor,vol. III, Ctitorii*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1993, p. 227; idem, *Istoria românilor,vol. IV, Cavalerii*, 1996, pp. 22-23, 27; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1981, pp. 86, 140-141, 151; S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des pays roumains au XIVe siècle*, în: „Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIV-XXI siècles), Études à la mémoire de Mihail Guboglu", Brăila, 2007, p. 84; idem, *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuţii la evoluţia frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în „Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani", Brăila, 2003, pp. 219-220; B. P. Hasdeu, *op. cit*., pp. 120-121; A. D. Xenopol*, Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. a 4-a, Bucureşti, 1986, p. 91; Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, pp. 31, 39; I. Chirtoagă, *Evoluţia semnificaţiei teritoriale a noţiunii Basarabia*, „Revista de istorie a Moldovei" , (RIM), V, 1994, 2(18),p. 9; idem, „Revista istorică",1995, tom VI, nr.7-8; idem,

purtate de unii domnitori ai Țării Româneşti, fiind vizată mai cu seamă perioada domniei lui Mircea cel Bătrîn. În temeiul unei astfel de percepții, s-a cristalizat părerea că cea mai concludentă mărturile ce ar afirma ideea stăpînirii muntene în spațiul din stînga brațului Chilia ar fi un document din perioada 1404-1406, care se reduce la următoarea formulă: „Io Mircea mare voievod şi domn... peste toată țara Ungrovlahiei şi al părților de peste munți, încă şi către părțile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herțeg şi domn al banatului Severinului şi pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare şi stăpînitor al cetății Dîrstorului"[13]. Cu începere de la Hasdeu, care, de multe ori, a forțat documentele istorice să spună altceva decît reieşea cu adevărat din ele, numeroşi cercetători au interpretat această sursă în sensul că Mircea ar fi fost stăpîn pe ambele maluri ale Dunării pînă la Marea Neagră[14], deci şi pe extremitatea sudică a Basarabiei. S-a crezut că în favoarea unei astfel de convingeri ar pleda cele trei formule care treziseră multă vreme în urmă şi interesul lui Nicolae Iorga, şi anume: domn „către părțile tătăreşti", „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia" şi „pînă la Marea cea Mare". Or, niciuna din cele trei expresii nu este suficient de explicită şi nici atît de categorică, încît să poată demonstra stăpînirea munteană la nord de brațul Chilia. Sintagma „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia", într-adevăr, corespundea faptului că, după unele informații, nici acestea foarte clare, pe la începutul sec. al XV-lea Mircea ar fi avut o scurtă perioadă de mărire, cînd ar fi putut stăpîni nu numai malul muntean al Dunării, ci şi o bună porțiune a malului drept, poate chiar şi cea de la sud de gurile fluviului, ceea ce l-ar fi putut îndreptăți să-şi zică stăpîn pînă la Mare, dar toate acestea sînt probabilități, nu realități sigure; în orice caz, expresia respectivă nu ne oferă certitudinea că el ar fi avut în posesie şi teritoriul din nordul gurilor Dunării, inclusiv oraşul Chilia, pe care ar fi trebuit să-l menționeze, aşa cum numeşte cetatea Dîrstorului din Dobrogea. Aşadar, concluzia cum că această sursă ar dovedi că teritoriul din stînga brațului Chilia ar fi făcut parte din Țara Românească este doar o supoziție care nu se fondează pe o documentare sigură. În general, este principial să reținem că fragmentul de document citat mai sus este o formulă protocolară stereotipă care urmărea să supraliciteze autoritatea domnitorului, de aceea este contraindicat să fie interpretată ca o ilustrare a realității. Nu în zadar Iorga, după ce va fi examinat cîteva titluri ale lui Mircea cel Bătrîn, îşi va exprima îndoiala în puterea de convingere a unor astfel de mărturii în cazul discutabilei poesesiuni muntene la nordul gurilor Dunării[15].

Din istoria Moldovei de Sud-Est pînă în anii '30 ai secolului al XIX-lea, Chişinău, 1999, p. 74; R. Şt. Vergatti, *Dobrogea lui Mircea cel Mare*, în „Mircea cel Mare, scutul Europei", Bucureşti, 2009, p. 634. Această viziune a fost preluată, bineînțeles, de scrierile istorice din alte țări, inclusiv de literatura enciclopedică: v. de ex. E. Hösch, K. Nehring, H. Sundhaussen, K. Clewing, *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien/Köln/Weimar, 2004, p. 111.

13 *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*)*, B. Ţara Românească*, vol. I (1247-1599), Bucureşti, 1966, p. 64.

14 Textul, datat greşit, cu 1387, este citat şi de Xenopol (*op. cit*., p. 79), care confirmă stăpînirea lui Mircea asupra Silistrei, nu însă şi în nordul gurilor Dunării.

15 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 63.

Formule asemănătoare au însoţit şi numele unor predecesori sau urmaşi la domnie ai lui Mircea[16]; în general, formulele de acest fel sînt caracteristice pentru titulatura capetelor încoronate[17], tititulatură care uneori era în flagrantă neconcordanţă cu realitatea, aceasta fiind pentru domnii români, cum se ştie, de inspiraţie bizantină, ca şi în cazul tuturor caselor domnitoare din zona balcanică[18] şi a cnezatelor ruseşti[19], care s-au aflat la etapa lor iniţială sub influenţa Bizanţului.

Foarte mult s-a discutat despre formula „către părţile tătăreşti" din titulatura domnilor Basarabi, ca argument în favoarea stăpînirii muntene în sudul teritoriului pruto-nistrean şi chiar în partea sudică a întregii Moldove, în general. După unii cercetători, acestea nu s-ar fi aflat în estul Munteniei şi la sudul Moldovei, cum s-a crezut de cele mai multe ori, ci ar fi cuprins nordul Dobrogei, gurile Dunării şi Chilia cu un teritoriu învecinat[20], imposibil de identificat, bineînţeles. Cu totul altă închipuire despre acest fenomen, şi de fapt cît se poate de clară, rezultă, de exemplu, din privilegiul pe care Alexandru cel Bun l-a dat liovenilor în 1408 şi pe care l-au reînnoit Ştefan al II-lea în 1434 şi Petru Aron în 1456. În acest document se spune că cine dintre lioveni „merge spre părţile tătăreşti" urmează să dea vamă la Suceava, Iaşi şi Cetatea Albă. Sau, în altă variantă: „cine merge spre părţile tătăreşti (va plăti – *I. Ţ.*) ... în Suceava... în tîrgul Ieşilor... în Lăpuşna... şi în Cetatea Albă..."[21]. În acelaşi document se mai află şi acest pasaj, nu mai puţin relevant: „Iar cine va duce vite la tătari ‹va plăti› la vama principală, în Suceava, de vită patru groşi, iar în Iaşi doi groşi, iar la Tighina doi groşi, iar pentru o sută de oi, în Suceava, şaizeci de groşi, iar în Iaşi treizeci de gorşi, iar la Tighina treizeci de groşi. Aceasta e vama acelora ce se duc la tătari"[22]. Este important să reţinem că documentul vorbeşte de tătari, nu de „părţile tătăreşti" (*тємъ кто идутъ до матаръ*); mai adaug că textul menţionează repetat mărfurile tătăreşti (*матарскыи товаръ*)[23], între care

---

[16] A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 75; Şt. Ştefănescu, *op. cit*., p. 39; P. D. Popescu, *op. cit*., p. 119; I. Chirtoagă, *Tîrguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea),* Chişinău, 2004, p. 70. Uneori titlul poate fi întîlnit şi în cronici: v. de ex. în *Letopiseţul Cantacuzinesc (Istoria Ţării Rumâneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini)*, în „Cronicari munteni", vol. I, Bucureşti, 1961, p. 84.

[17] Pentru informare mai detaliată cu referinţă la Ţările Române, în special asupra Moldovei, vezi *Documente privind istoria României* (*DIR*), *A*, sec. XIV-XV, vol. I, pp. 35-36; E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, pp. 85-86, 193-194, 200, 203, 298; L. Şimanschi, G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (I), Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" [AIIA(X)], IX (1971), p. 137 şi urm.; C. Cihodaru*,Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432),* ed. a 2-a, Chişinău, 1990, p. 140.

[18] F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p.140 & sqq.

[19] H. Paszkiewicz, *The Origin of Russia*, New York/London, 1954.

[20] C. Cihodaru, *op. cit*., p. 215.

[21] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 630/632 (în originalul slavon/în traducere).

[22] *Ibidem*, p. 667/669.

[23] *Ibidem*, p. 630/633, 631/634: „Iar cînd vor cumpăra marfă tătărască în Suceava, pre-

mătăsurile, tămîia, piperul, vinul grecesc, aduse din afara spațiului românesc, din Orient şi dinspre sud prin teritoriile stăpînite în acel moment sau în trecut de tătari. Pe atunci tătarii nu mai erau în Moldova, deci sintagma „la tătari", mai rar „părțile tătăreşti", vizau o realitate dispărută din această parte a țării, de aceea cînd se spunea că cineva urma să meargă de la Suceava la tătari sau spre părțile tătăreşti însemna că persoana respectivă trebuia să urmeze calea spre partea estică şi, mai ales, sud-estică a Moldovei sau chiar mai departe dincolo de Nistru. Aşadar, expresiile „la tătari" şi „spre părțile tătăreşti", care se întîlnesc frecvent în actele oficiale din secolele XIV-XV ale Țărilor Române şi ale Ungariei, ca şi în corespondența papală, nu înseamnă un teritoriu anume, ci o orientare fie spre pămînturile ocupate cîndva de tătari la est de Carpați[24], fie, aşa cum foarte clar arată privilegiul din 1408, spre spațiul stăpînit de ei în mod efectiv dincolo de Nistru. Mai adaug un detaliu destul de sugestiv şi el pentru acest subiect: cînd Bonfinius povesteşte despre plecarea lui Bogdan din Maramureş pentru a reînființa voievodatul moldovenesc la răsărit de Carpați, el zice, între altele: *Bogdan Valachorum Princeps, qui destituta, Tartarorum vicinitate, Moldauia, quae interior Valachia e*st[25]etc. Astfel, pe atunci despre micul voievodat al Moldovei se spunea că se afla în vecinătatea tătarilor, deşi se ştia prea bine că era înconjurat de jur împrejur de pămînturi româneşti. Nu poate fi trecută cu vederea nici observația marelui geograf şi cartograf francez J.-B. d'Anville că în hărțile din Evul Mediu tîrziu şi din epoca modernă spațiul din vecinătatea litoralului nord-vestic al Mării Negre, de la gurile Dunării şi pînă dincolo de Nipru, se numea Mica Tatarie[26]. Trebuie însă să ne amintim îndată că încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea statul moldovenesc stăpînea sudul Basarabiei pînă la mare, iar asta înseamnă că „părțile tătăreşti" rămîneau dincolo de Nistru. Anume această concluzie rezultă cît se poate de clar şi din referința lui Cantemir la Tataria, cînd zice că Valul lui Traian, după ce trece de Căuşeni şi „străbate întreaga țară a tătarilor, se sfîrşeşte la apa Donului"[27] (*Fossa Traiani imperatoris, hodie etiam sui conditoris nomen retinens ‹...› inde simplici vallo per totam Valachiam et Moladviam transit, Hierasum ad paganum Trajan dictum, Botnam ad oppidum Causzen secat, transactaque tota Tartaria ad Tanaim flumen desinit*)[28].

Aşadar, formula „către părțile tătăreşti" din titulatura Basarabilor nu are absolut

---

cum mătasă, piper, camhă, tebenci, tămîie, vin grecesc, de grivnă, în Suceava, cîte trei groşi, iar cînd vor cumpăra marfă tătărască în alte tîrguri ale noastre...", p. 633.

[24] Vezi discuția în contradictoriu asupra acestui subiect în N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 239 (nota 3 de V. Spinei). După V. Ciocîltan, formula „către părțile tătăreşti" ar însemna frontiera moldo-munteană de pe cursul inferior al Siretului: *„Către părțile tătăreşti" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrîn*, AIIA(X), XXIV, 1987, 2, pp. 349-355.

[25] Antonii Bonfinii, *op. cit*., p. 350.

[26] J.-B. Bourguignon d'Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1792, p. 334; idem, *Compendium of ancient geography*, transl. and with a preface from John Horsley, vol. I, New York, 1814, p. 274.

[27] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 32.

[28] Idem, *Descriptio Moldaviae*, în „Operele principelui Demetriu Cantemiru", t. I, Bucureşti, 1872, p. 23.

nicio relevanță pentru relația Țării Românești cu sudul spațiului dintre Prut și Nistru sau cu partea sudică a Moldovei, în general.

După ce ne convingem că nu se află nicio dovadă sigură despre o posibilă stăpînire munteană în aceste teritorii, e firesc să ne punem întrebarea pe ce se bazează insistența pe această idee a celei mai mari părți a istoriografiei române. Pornind de la informația de care dispunem asupra subiectului în discuție, există două motive care au iscat și care mai alimentează și astăzi această pledoarie. Primul este consonanța numelor Basarabi și Basarabia: cunoscut fiind faptul ca primii domni ai Țării Românești s-au numit așa, nu a fost greu să se presupună că denumirea spațiului dintre Prut și Nistru ar fi putut să apară de la acel nume; istoricilor le revenea sarcina dificil de rezolvat, dar care merita să fie încercată, de a găsi faptele care să demonstreze temeinicia acestei presupuneri. Acest argument va fi formulat cît se poate de clar de Iorga încă la 1899: „*Cu mult cel mai important din argumentele ce se pot aduce pentru stăpînirea Munteniei în partea de sud a Moldovei e chiar numele persistent de «Basarabia» pe care-l poartă în mod exclusiv aceasta pînă foarte tîrziu. Pentru ca acest nume să se fi încetățenit atît de bine, în însăşi țara denumită şi la vecini, domnia băsărăbească în aceste regiuni a trebuit să fie altceva decît un accident trecător*”[29]. Pentru el era suficientă

[29] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 74. Raționamentul este direct și foarte simplu: coincidența celor două nume, adică Basarabia ca alt nume al Munteniei și Basarabia din sudul Moldovei (de fapt, nu tot sudul Moldovei s-a numit așa), nu poate fi întîmplătoare. Mergînd pe aceeaşi idee, adică pe coincidența horonimelor, față de care istoricul are datoria să fie cît se poate de circumspect, C. C. Giurescu va porni de la numele ținutului Olteni din Moldova de pe vremea lui Petru Rareș pentru a încerca să demonstreze, pe baza unor date ajustate cumva la idee, că primii domni din dinastia Basarabilor ar fi colonizat cu olteni o bună parte a Moldovei, în scopul de „a consolida legătura între Muntenia și Basarabia”: C. C. Giurescu, *Oltenii şi Basarabia.Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV şi XV*, „Revista istorică română” (RIR), X, 1940, pp. 130-139. La un moment dat va afirma chiar, fără a trimite la surse, că procesul de colonizare a Moldovei cu olteni a fost întreprins „de primii domni ai Țării Românești înainte ca statul moldovean să se fi întemeiat”: C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1997, p. 263; cf. S. Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia,* pp. 217-218. (Referitor la localizarea Oltenilor, v. menționarea discuțiilor asupra acestui subiect în monografia lui D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în hărţile lui Cantemir*, în „Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. I, partea a 4-a: Toponimia Moldovei în cartografia veche europeană (cca 1395-1789)”, Iași, 2005, pp. XXII-XXIV.) În partea centrală și nordică a Basarabiei sînt cinci așezări cu nume Dobrogea sau Dobruşa (la sud nu este niciuna). Și în Transnistria istorică se întîlnesc localități cu astfel de nume. Avem oare temei să presupunem că acestea ar fi fost fondate de colonişti din Dobrogea sud-dunăreană? Numele Chilia și derivate din el se întîlnesc, în afară de Basarabia, în Dobrogea, în Moldova din dreapta Prutului, în Oltenia și Transilvania. Ne putem închipui că a existat la început o singură așezare cu acest nume, ai cărei locuitori ar fi înființat apoi toate celelalte localități sau că mai degrabă toate acestea au apărut spontan peste tot unde se găsesc astăzi? Sînt zeci de toponime Moldova și derivate de la acest nume în toate teritoriile locuite de români și nu ne putem imagina ca ele să fi fost întemeiate doar de moldoveni.

mențiunea numelui Basarabia cu referință la sudul teritoriului pruto-nistrean pentru a conchide că aceasta era o dovadă indiscutabilă a stăpînirii muntene[30]; Iorga nu-şi putea închipui, şi nu admitea în principiu, că acest nume ar fi putut viza cu totul altceva decît o astfel de stăpînire. Şi totuşi motivul principal pentru care s-a insistat şi se mai insistă atît de mult pe ideea că numele provinciei românești răsăritene provine de la Basarabia muntenească nu a fost coincidența numelor, deși de la ea s-a pornit și chiar dacă aceasta este foarte importantă pentru unii istorici cu renume, ci părerea lansată în istoriografia națională încă de Cantemir care, la rîndul său, o preluase de la istorici străini, și care susținea că la început cele două Valahii, adică Moldova și Țara Românească, fuseseră de fapt una singură (Valahia = fosta Dacie), ceea ce sugera că, mai devreme sau mai tîrziu, ele vor trebui să fie iarăși ceea ce au fost. Alimentat cu generozitate de sentimentul firesc al atașamentului la valorile naționale, acest motiv era sortit să facă o carieră strălucită în istoriografia românească, de vreme ce afirma că idealul unității naționale a fost mereu prezent în conștiința românească încă din momentul constituirii primului stat românesc, la sud de Carpați. „Tendința noului stat de a cuprinde și populația românească de la răsărit de Carpați în hotarele sale, scrie Șerban Papacostea, a fost una din manifestările acestui impuls elementar”[31]. Țara Românească, va zice el în altă parte, încă de la început își „revendică întîietatea în cadrul unității pe temeiul etnic”, asta însemnînd că „în perspectivă mai îndepărtată, constituirea primului stat românesc a pregătit eliberarea tuturor românilor de sub dominațiile străine”[32].

Nu se poate spune că aceste gînduri frumoase nu şi-ar putea găsi confirmarea în nişte date istorice, dacă acestea ar fi prezentate în lumina încurajatoare a unor astfel de gînduri, dar nu este mai puțin adevărat că ele par încă mai potrivite pentru cadrul unei dezbateri politico-ideologice.

În dependență de perioada de referință, Basarabia pruto-nistreană are în tradiția istoriografică două conținuturi. Primul vizează tot teritoriul dintre cele două rîuri, din vecinătatea frontierei sudice a Poloniei medievale şi pînă la gurile Dunării şi la Marea Neagră. În general, acest conținut are în vedere Basarabia de la 1812 şi pînă la dispariția ei, ca provincie istorică aparte, în 1940. Ceea ce se ştie mai puțin e faptul că, judecînd după anumite surse istorice, printre care şi unele scrieri ale lui Cantemir, o astfel de înțelegere a Basarabiei era raportată şi la perioade mult mai vechi, de la începutul existenței statului moldovenesc sau chiar de pînă la întemeierea Moldovei. Cunoscuta sa lucrare *Descrierea Moldovei* conține prima mențiune oarecum completă despre amplasarea şi configurația acestui teritoriu în Evul Mediu. „În vremurile de demult, zice el, Moldova era împărțită în trei părți: *cea de jos*, *cea de sus* şi *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc, 23 de ținuturi mai mici. Dar în vremurile care au trecut, cînd Basarabia căzu sub stăpînirea turcilor şi, prin trădarea voievodului

---

30 N. Iorga, *Studii istorice*..., pp. 74-76.

31 Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, p. 188.

32 Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1988, pp. 15, 139.

Hero sau *Aron*, Benderul cu patru ţinuturi le fură date la mînă, voievozilor Moldovei nu le-au rămas decît 19 ţinuturi şi încă nici acestea întregi"[33]. Respectiva frîntură de text este foarte interesantă, dar dacă faptele invocate în ea nu sînt examinate cu toată atenţia şi nu sînt puse faţă în faţă, ea se arată confuză şi contradictorie. Astfel, evocarea momentului ocupării Benderului în 1538, ca început al istoriei Basarabiei turceşti (dacă facem abstracţie de faptul că administraţia militară otomană era prezentă la Chilia şi Cetatea Albă cu mai bine de o jumătate de secol în urmă), fără ca povestea cu „voievodul Aron" să aibă vreo relevanţă pentru producerea acestui fenomen[34], parcă ar vrea să arate că despre teritoriul cu un astfel de nume se poate vorbi doar cu începere de la această dată. Pe de altă parte, Cantemir spune destul de răspicat că Basarabia ca teritoriu cu acest nume existase pînă la data respectivă, alături de cealaltă parte a Moldovei, care era împărţită în Ţara de Sus şi Ţara de Jos. Ştim însă că pe atunci o astfel de împărţire a Moldovei încă nu exista, ea urma să apară doar pe la mijlocul secolului al XVI-lea[35]; în momentul cînd va apare, Ţara de Jos va cuprinde aproape toată Basarabia, cu excepţia ţinutului Hotin. Dar din ce spune Cantemir se vede foarte bine că Basarabia de pînă la ocupaţia otomană, pe care uneori el o numeşte ţară (*principatus*), alteori parte de ţară (*regio*)[36], deşi considerată parte a Moldovei, era totuşi separată teritorial (probabil, într-un anume fel, şi administrativ) de celelalte două părţi ale acesteia. Traducătorul român a tălmăcit corect cuvîntul latin *olim* din textul original al cărţii[37] prin sintagma „în vremurile de demult", expresie care sugerează în ambele limbi ideea unei epoci istorice îndepărtate şi care, în cazul menţionat de Cantemir, am văzut că vizează perioada anterioară începutului secolului al XVI-lea. Sînt şi alte menţiuni în *Descrierea Moldovei* care arată că sursele de care s-a folosit Cantemir pentru scrierea acestei cărţi – pentru că este în afara oricărei îndoieli că aceasta este o carte alcătuită în special în temeiul cercetării altor scrieri şi foarte puţin în baza observaţiilor proprii la faţa locului – i-au sugerat mereu ideea că Basarabia era tot teritoriul pruto-nistrean, mai mult sau mai puţin detaşat de Moldova din dreapta Prutului. Astfel, într-un loc el vorbeşte de Basarabia ca parte a Moldovei „dinspre Ucraina leşească"[38], ceea ce arată clar că nu se referea doar la extremitatea sudică a acestui teritoriu. În altă parte menţionează Bîrladul ca centru administrativ al Ţării de Jos[39], iar acest fapt, amintindu-ne observaţia sa

---

[33] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 20.

[34] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, Bucureşti, 1928, p. 143; v. şi T. Gemil, *În faţa impactului otoman*, în „Petru Rareş". Coord. Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 150; idem, *Agresiunea otomano-tătaro-polonează şi căderea lui Petru Rareş*, *ibidem*, pp.151, 158.

[35] D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII),* AIIA(X), II, 1965; v. şi D. Moldovanu, *op. cit.*, p. XXVII.

[36] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p.19.

[37] În textul original avem frazele „Tota Moldavia tribus olim absolvebatur partibus, *inferiore*, *superiore* et *Bassarabia*" şi „*Bassarabia*, quae tertia olim erat Moldavia pars": *ibidem*, p. 10, 19.

[38] Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 14.

[39] *Ibidem*, p. 22.

semnalată mai sus privind împărțirea Moldovei, trimite şi el, indirect, la tradiția separării teritorial-politice a pământurilor despărțite de rîul Prut. Constatăm, aşadar, că şi aceste referințe susțin ipoteza unei Basarabii foarte vechi, în mod cert anterioară aceleia care, de la 1538, avea să fie toată partea sudică a teritoriului pruto-nistrean de sub control direct otoman, de la rîul Botna spre sud pînă la Dunăre şi pînă la Marea Neagră. Extrem de relevant este faptul că, după cum susține Cantemir, în Evul Mediu Basarabia, căreia, aşa cum am văzut, el îi atribuie uneori un statut teritorial-politic aparte[40], nu era un toponim cules de cărturari de prin cărți, ci un nume bine cunoscut românilor din spațiul pruto-nistrean, adică foarte vechi: ținutul, zice el, „poartă astăzi în popor numele de Basarabia"[41]. Numai că, fie din lipsă de date suficiente, fie pentru că în acel moment învățatul principe nu-şi punea o astfel de sarcină de cercetare[42], această ipoteză nu a fost formulată tranşant, rămînînd să arate în *Descrierea Moldovei* mai degrabă ca o sugestie, decît ca un lucru absolut sigur. Voi reveni, spre sfîrşitul studiului, la subiectul respectiv, unde voi apela şi la alte scrieri ale sale, din care se poate vedea că el avea ştire, din ceea ce studiase la alți istorici de pînă la vremea sa, că într-adevăr Basarabia pruto-nistreană existase încă în Evul Mediu timpuriu românesc, asta însemnînd pînă la întemeierea Moldovei şi în primele secole ale istoriei acesteia.

Dar tot Cantemir este cel care furnizează informația cea mai sigură, potrivit căreia prin numele de Basarabia, pe vremea sa şi cîteva secole pînă la el, se înțelegea doar partea sudică a spațiului pruto-nistrean, stăpînită de turci şi locuită în cea mai mare parte de tătari. „Această parte de țară, precizează el, a fost luată de turci mai înainte ca țara întreagă să le fie închinată şi, din această pricină, nu se mai află sub stăpînire moldovenească, cu toate că şi astăzi tîrguşoarele şi satele aşezate pe malurile Dunării sînt pline de moldoveni, care țin de legea creştinească şi rabdă stăpînirea silnică a turcilor şi tătarilor"[43]. Anume această idee de Basarabia va avea el în vedere cînd va zice că ea „cuprinde astăzi patru ținuturi: al Bugeacului, al Akermanului, al Chiliei şi al Ismailului" şi este locuită de o populație amestecată de moldoveni, tătari şi turci[44]. Această percepție va rămîne neschimbată în tradiția istorică, anume aşa o

---

[40] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere", Bucureşti, 2003, p. 945. În istoriografia română mai veche, în special în cea de factură romantică, s-a vorbit chiar despre un voievodat al Basarabiei. Astfel, referindu-se la realități de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, Gh. Şincai susținea că Basarabia ar fi fost constituită într-un voievodat ce s-ar fi aflat în „Bugeacul de-acum...": Gh. Şincai, *op. cit.,* pp. 557-558. B. P. Hasdeu îl combate cu vehemență în străduința de a demonstra că sursa la care se referă Şincai (e vorba de lucrarea lui J. C. Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*) ar fi avut în vedere Țara Românească: B. P. Hasdeu, *op. cit*., p. 125.

[41] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 143.

[42] Într-adevăr, el avea de gînd să revină la problema Basarabiei străvechi, ca şi la multe altele, odată ce anunța că „despre toate acestea vom vorbi mai pe larg cînd vom avea prilej să descriem istoriceşte soarta țării noastre de la început şi pînă în vremile de astăzi": Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 55.

[43] *Ibidem*, p. 29.

[44] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 83.

vom constata în unele scrieri de la sfîrşitul secolului al XIX-lea[45]. Aşadar, conform aprecierilor lui Cantemir, Basarabia de pe vremea lui[46] cuprindea partea sudică a teritoriului dintre rîurile Prut, Dunăre, Nistru şi Marea Neagră. El încearcă să demonstreze cum se separa, la începutul secolului al XVIII-lea, Moldova de teritorul numit Basarabia, observînd că „după cum se vede limpede din hartă[47] (harta alcătuită de el pentru *Descrierea Moldovei – I.Ţ.*), astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste rîul Botna, şi, în linie dreaptă, pînă la gura Bîcului, care se varsă în Nistru"[48].

O părere mai mult decît discutabilă: stăpînirea munteană asupra Chiliei

Chilia este oraşul românesc care se întîlneşte cel mai des în izvoarele istorice din primele secole ale mileniului II. La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, el devenise un măr al discordiei pentru statele care urmăreau fie să-şi consolideze poziţia la Dunărea de Jos şi la Marea Neagră, cum era cazul Moldovei, care tocmai işi fixase frontiera aici, fie să pună stăpînire pe zona respectivă, aceasta fiind dorinţa mai ales a Turciei şi a Ungariei. Concurenţa pentru Chilia, pe de o parte, şi caracterul lapidar şi contradictoriu al informaţiei istorice despre ea, pe de altă parte, au făcut să nu avem o idee precisă privind apartenenţa oraşului la acea vreme. „Problema stăpînirii Chiliei în primele decenii ale sec. XV, menţiona istoricul N. Stoicescu, comentînd părerea lui Xenopol şi a altor istorici în această chestiune, este departe de a fi fost rezolvată". Ca mai toţi istoricii români, credea şi el că acest oraş ar fi putut aparţine muntenilor la un moment din acea perioadă, dar era nevoit să constate că „despre stăpînirea Chiliei de către domnii Ţării Româneşti s-a scris foarte mult, fără a se ajunge la concluzii definitive"[49]. Deci, problema rămîne deschisă.

Există cîteva fapte care au fost exploatate cel mai mult pentru a demonstra că în unii ani din secolul al XV-lea Chilia ar fi aparţinit Ţării Româneşti. Mai cu seamă N. Iorga şi P. P. Panaitescu au insistat asupra unui eveniment petrecut la Chilia în anul 1424. „În acest an 1424, la sfîrşitul lui octombrie, zice Iorga, se întoarce la Constantinopol Ioan VIII, fiul şi coregentul împăratului bizantin Manuil, «prin părţile de la Dunăre, coborîndu-se într-o localitate anume Chilia», unde vin de-l iau trireme din Bizanţ". Sphrantzes, sursa care transmite această veste, observă istoricul,

---

[45] *Статистическое описание Бессарабии...*, c. 46: „Basarabia propriu-zisă, sau Bugeacul, a fost împărţită de turci în patru părţi: Bugeac, Akkerman, Chilia şi Ismail". Titlul acestei lucrări este nepotrivit cu conţinutul, care caută mai degrabă să imite *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir.

[46] Este important de semnalat acest lucru, întrucît Basarabia din vremea lui Cantemir şi, în general, Basarabia din perioada dominaţiei otomane asupra Moldovei nu este totuna cu Basarabia din Evul Mediu timpuriu, după cum se poate vedea din partea a doua a acestui studiu.

[47] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae,*1872, planşa „Tabula Geographica Moldauiae".

[48] Idem, *Descrierea Moldovei* (1992), p. 15. Relativ la acest subiect, v. D. Moldovanu, *op. cit.,* p. LXXXVII-CII.

[49] Vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. II, p. 114.

„pune Chilia în «Valahia Mare», ceea ce ar însemna Ţara Românească”[50]. De fapt, din relatarea istoricului bizantin din secolul al XV-lea Georgios Sphrantzes rezultă nițel altceva decît susține Iorga. „La sfîrşitul lunii octombrie, anul [1424], menționează lapidar această cronică buzantină, împăratul chir Ioan s-a întors la Constantinopol dinspre numita Chilia de la rîul Dunărea, după ce au plecat într-acolo corăbii [după el] de la Constantinopol” (*Καί είς τό τέλος τοῦ Ὀκτωβρίον μηνός τοῦ λγ΄ου έτους έπανήλθε καί είς τήν Πόλιν άπό τοῦ μέρους τοῦ είς τόν Δανούβίον ποταμόν Κελλίου όνομαζομένου ὁ βασιλεύς κύρ Ἰωάννης, άπελθόντων κατέργων άπό τής Πόλεως έκεῖσε*). Sursa mai adaugă că înainte de aceasta principele îl înştiinţase pe tatăl său împăratul, printr-un curier trimis din Ungaria că urma să plece „spre Marea Valahie (în text, greşit: „marea Ţară Românească” – *I.Ţ.*) şi să se trimită corăbii la locul numit Chilia ca să-l ia şi să-l aducă...” (*Προέπεμψε γάρ από τήν Ούγγαρίαν άνθρωπον άλλόγλωσσον καί αλλογενή, τού έλθεῖν δια της στέρεας μετά πιττακίου ύφειλτου... Καί άναγνούς τό χαρτί, ὅτι καί υγιαίνει καί απέρχεται καλώς καί εις τά περί τήν Μεγάλην Βλαχίαν καί νά άπέλθωσιν εις τό Κελλίν όνομαζόμενον τόπον κάτεργα, ίνα έπάρωσι καί φέρωσιν αυτόν, έχάρησαν μεγάλως*)[51]. Deci, Sphrantzes

---

[50] N. Iorga, *Studii istorice....,* p. 84. Despre unele erori şi neajunsuri ale acestei cărți, v. I. Cândea, *Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine*, în „Tyras=Cetatea Albă/Belhorod-Dnistrovs'kyj, I. Săpături 1996-1999”, Bucureşti, 2002, p. 41.

[51] Georgios Sphrantzes, *Memorii, anii 1401-1477*, în „Fontes historiae daco-romanae / Izvoarele istoriei României, IV, Scriitori şi acte bizantine. Secolele IV-XV”, de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ş. Tanaşoca, T. Teotei, Bucureşti, 1982, pp. 438-441; şi Георгий Сфрандзи, *Хроника*. Перевод и примечания Е. Д. Джагацпанян, în „Кавказ и Византия”, том V, 1987, XIII, 1, 3. Întregul episod este relatat la fel şi în cronica lui Macarie Melissenos, care, aşa cum s-a demonstrat (v. S. Runciman, *Căderea Constantinopolului*: *1453*, Bucureşti, 1971, p. 206), este o compilație a scrierii lui Sphrantzes. Iată fragmentele respective din această scriere: *Ἐν δέ τῷ τέλει τοῦ Ὀκτωμβρίου τοϋ ,ς λγ ἔτους έπανήλθεν εις τήν Πόλιν διά τοϋ μέρους τοϋ είς τόν Ἴστρον ποταμόν κατερχομένου έν χώρα τινί Κελλίῳ επονομαζόμενη ὁ βασιλεύς κύρ Ιωάννης, άπελθουσών τριήρεων άπό Κωνσταντινουπόλεως έκεῖσε, προέπεμψε γάρ άπό Ουγγαρίας άνθρωπον άλλόγλωσσον καί αλλογενή τοῦ έλθεῖν διά ξηράς μετά πιττακίου ύφειλτου... Κάγώ άναγνώσας τόν χάρτην καϊ άκούσαντες ὅτι υγίαινε καί έμελλεν έλθεῖν καλώς είς τά περί τήν Μεγάλην Βλαχίαν, καί ὅπως άπέλθωσι τριήρεις είς τόν τόπον τόν έπονομαζόμενον Κελλίον άραι αυτόν καί φέρωσι, περί ού έχάρησαν λίαν:* Macarie Melissenos, *Cronica* (*1258-1481*), în „Fontes historiae daco-romanae”, IV, pp. 442-445. D. M. Nicol povesteşte cu oarecare detalii despre această călătorie a tînărului împărat Ioan al VIII-lea, care încerca astfel cu disperare să obțină sprijinul Veneției şi al Ungariei pentru a zădărnici lichidarea Bizanțului de către turci. El plecase pe mare la Veneția, de acolo pe uscat în Ungaria, de unde, se întoarse fără niciun rezultat la Constantinopol; nu se spune nimic însă despre trecerea lui prin Marea Valahie şi pe la Chilia, deşi Sphrantzes nu este trecut cu vederea: D. M. Nicol, *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 2002, p. 334. De fapt, trebuie să reținem că periplul cu ghinion al lui Ioan al VIII-lea este mult prea semnificativ pentru istoria relațiilor internaționale europene din prima jumătate a secolului al XV-lea şi, implicit, pentru soarta ulterioară a Țărilor Române pentru a fi considerat doar un fapt divers, întrucît el a pus în lumină lipsa acelor forțe care ar fi

nu „pune Chilia în Marea Valahie", deşi din ce scrie el se poate deduce că anume asta avea în vedere, însă de aici nu rezultă că Marea Valahie, în viziunea lui, ar fi însemnat Ţara Românească, cum susţine Iorga şi cum interpretează greşit traducătorul român, ceea ce îi va face pe unii istorici de mai tîrziu să afirme greşit că „drumul din 1424 al împăratului Ioan al VIII-lea pe la Chilia trecea prin Ţara Românească, nu prin Moldova"[52]. Ulterior, Iorga îşi va reconsidera această apreciere pentru a susţine că în memoriile lui Sphrantzes este totuşi vorba de Moldova, dar cea mai mare parte a istoricilor români au preluat punctul său de vedere mai vechi, iar asta impune sarcina de a-l examina mai atent. De fapt, G. Sphrantzes nu putea să înţeleagă Valahia Mare altfel de cum o înţelegeau mai toţi compatrioţii săi şi, în general, oamenii informaţi din acea vreme, şi anume că aceasta era Moldova, nu Ţara Românească. El putea avea în vedere şi alt teritoriu, cum vom vedea mai încolo. Oricum, e limpede că memoriile sale nu se referă la Ţara Românească. Cantemir, care cunoştea istoriografia bizantină, atrage de multe ori în scrierile sale atenţia la acest lucru. Cînd grecii vorbesc despre Moldova, observă el în *Istoria moldo-vlahică*, „îi zic Moldovalahia, Bogdania, mulţi îi zic însă Valahia Mare"[53]. De la bizantini acest nume va fi preluat de istoricii germani, italieni, maghiari şi poloni. Astfel, Cantemir constată că Moldova „apare la cei mai mulţi ca *Valahia Mare* – la Leuncalvius[54], Bonfinius, Cluverius şi alţii"[55]. Citîndu-l pe Cluverius, el lămureşte că între Transilvania „şi între Dunăre s-au dzis Valahia mică, adecă Ţara Muntenească. Între Valahie mică şi între apa Prutului, aşijderea între Prut şi între Nistru pînă la Marea Neagră, s-au chemat Valahie mare, adecă Moldova"[56]. Şi dacă este adevărat că numele Valahia Mare se putea referi uneori şi la Muntenia tot

fost în stare să se opună cu sorţi de izbîndă ofensivei triumfale a Turciei în Europa.

[52] E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IX-XV siècles*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines", Bucarest, 6-12 septembre, 1971, I, ed. M. Berza et E. Stănescu, Bucureşti, 1974, p. 426.

[53] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, pp. 421, 425.

[54] J. Leunclavius îşi intitula astfel capitolul despre genealogia voievozilor moldoveni în una din scrierile sale istorice: „Carabogdaniae, que Valachia major, et Moldavia, vitiato ex Moridavia nomine...": J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum, de monumentis ipsorum excriptae*, libri XVIII, Frankfurt, 1591, p. 19.

[55] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 421.

[56] *Idem*, *Hronicul...*, p. 1225. O lămurire aproape identică, tot cu trimitere la Cluverius, găsim şi în altă scriere a sa: „între Transilvania şi Istru este Valahia Mică, iar între ea şi Hierasus (unde se adaugă astăzi şi tot ce este între Hierasus şi Tyras) este Valahia Mare": v. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, vol. IX, 1, p. 47. După această frază urmează, în paranteze, precizarea lui Cantemir la numele Moldova Mare: „care este astăzi Moldova noastră". Iată şi fraza, cît se poate de explicită, din Cluverius: „Woloska Zemla, id est Valachia terra, et gens ipsa Wolochy. Dividebatur autem tota provincia in Majorem et Minorem; Major postea Moldaviae nomen recipit. Minori Valachiae titulus remansit": Ph. Cluverius, *Introdvctionis in Vniversam Geographiam, tam Veterem quam Novam*, Libri VI, Lyon, 1641, p. 243.

aşa ca şi la un anumit teritoriu de la sud de Dunăre[57], locuit de români[58], asta încă o

[57] Cînd spune că în 1462 „sultanul a pornit împotriva Valahiei Mari, unde se pregătise ceva împotriva sa", Sphrantzes se referă, aproape sigur, la Țara Românească, dar tot acolo el vorbeşte şi de o Valahie Mică, pe care o amplasează, după toate aparenţele, mult mai la sud de Dunăre: Georgios Sphrantzes, *Memorii*, p. 441; şi Георгий Сфрандзи, *Хроника*, XLII, 3, 5. G. Akropolites vorbeşte despre Marea Valahie de sub stăpînirea lui Ioan Asan al II-lea: Georgios Akropolites, *Istorie*, în „Fontes historiae daco-romaniae", III, pp. 404-405; şi Георгий Акрополит, *Летопись*, în „Византийские историки", под редакцией И. Троицкого, С.-Петербург, 1863, с. 50, 72; v. şi George Akropolites, *The History*, transl, and commentary by R. J. Macrides, Oxford/New York, 2007, pp. 185, 232; G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici. II. Autorii greci şi bizantini*, Bucureşti, 1943, p. 162. Cartograful italian Battista Agnese foloseşte numele „Velahia" pentru pămînturile româneşti de pe ambele maluri ale Dunării. Trimiteri la unii autori bizantini sau moderni despre Valahia Mare, care vizează anumite spaţii în Peninsula Balcanică, vezi în Al. Philippide, *Originea românilor,* vol. I, Iaşi, 1923, pp. 707-710 ş.a. În una din primele sale sinteze de istorie naţională, N. Iorga observa că pentru românii din Balcani, Tesalia era „patria lor cea mare, Μεγάλη Βλαχία, cum o numesc cronicarii bizantini" (*Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, p. 108). Marea Valahie tesaliană era un termen vehiculat în istoriografia occidentală cel puţin din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: J. Thunmann, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen,* Leipzig, 1774, p. 23; Acelaşi istoric vorbea de Valahia Mare şi de mai multe state valahe în Tracia („Walachischen staats in Thracien"): idem,*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Europäischen,* Leipzig, 1774, pp. 344, 357-358. Vezi şi Г. Г. Литаврин, *op. cit.,* p. 135. Referitor la existenţa la sud de Dunăre, în Evul Mediu, a mai multor Valahii, mari şi mici, v. N. Iorga, *Istoria românilor*, pp. 77-84. Iorga are şi lucrări aparte dedicate chestiunii respective, de ex. *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.),* Bucureşti, 1919. Despre acelaşi subiect, v. A. Armbruster, *Terminologia politico-geografică şi etnică a ţărilor române în epoca constituirilor statale*, în „Constituirea statelor feudale româneşti", Bucureşti, 1980, p. 257. În această lucrare, Moldova mai poartă numele de Rosovlahia, Moldovlahia, Vlachomoldavia, Bogdania, Karabogdania, dar niciodată Valahia sau Valahia Mare. Despre existenţa mai multor Valahii, v. şi I. Vásáry, *Cumans and tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 141 şi, mai ales, cap. I. Vezi şi formulele „Valahii nord-dunărene" şi „Valahii sud-dunărene" la E. Stănescu, *500 de ani de relaţii româno-bizantine*, în „Lumea Bizanţului", Bucureşti, 1972, p. 161.

[58] Trebuie reţinută, în acest context, observaţia lui G. G. Litavrin, conform căruia în cazul românilor din Peninsula Balcanică „noţiunea de «vlahi» nu cuprinde ideea unui teritoriu anume, riguros delimitat, şi nici pe cea a unei formaţiuni statale aparte, astfel ca numele etnic al majorităţii supuşilor acesteia să poată îngloba şi alte grupuri etnice din cadrul ei": Г. Г. Литаврин, *op. cit.,* p. 96. Această părere, care pare să aibă confirmare la Pachimeres şi Ephremius (v. G. Popa-Lisseanu, *op. cit*., p. 161, 165), fără să mai amintim cunoscuta diatribă antivalahă a lui Kekaumenos (*ibid*., pp.122-123; *Fontes*..., pp. 38-40), nu este convingătoare, cel puţin în ceea ce priveşte perioada de după apariţia ţaratului vlaho-bulgar, în 1186. Totuşi, el îi dă dreptate lui M. Gyóni că în cazul vlahilor este vorba de o etnie, şi nu de o categorie socială ce ar avea un mod de viaţă seminomad, ca al crescătorilor de vite: v. M. Gyóni, *Le nom des βλάχοι dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, „Byzantinische Zeitschrift", 44, 1951, p. 241 sqq; *idem*, *La première mention historique des Valaques des Monts Balkans*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae", 54, 1952, p. 500 sqq. Litavrin semnalează totodată (*ibid*., p. 97) singura excepţie în acest sens, remarca Anei Comnena, după care nomazii „în vorbire populară se numesc vlahi": Анна Комнина, *Алексиада*. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965,с. 232 (v. despre această menţiune şi reflecţiile lui J. Thunmann, *Un-*

dată demonstrează că nu există niciun temei ca, atunci cînd într-o anumită sursă se menționează că Chilia sau Cetatea Albă se aflau în Valahia Mare, să tragem concluzia că aceste cetăți ar fi făcut parte din Țara Românească. Este normal, în asemenea situații, să ne gîndim că de fapt e vorba de Moldova[59]. În acest context, merită toată atenția relatarea cărturarului italian Francesco Filelfo, care, trecînd prin 1423-1424 pe la Chilia şi Cetatea Albă, după o lungă şedere la Constantinopol, spune că aceste oraşe se aflau în „Moldova la Euxin"[60]. Prin urmare, ceea ce credea Iorga în 1899 că ar fi o dovadă sigură a aflării Chiliei, la 1424, în componența Munteniei se prezintă în mod cert ca un argument împotrivă[61].

---

tersuchungen über die Geschichte..., pp. 345-346). Dar ea a trăt înainte de fondarea statului comun vlaho-bulgar. M. Gyóni demonstrează că referința la vlahii din vorbirea populară sugerează că aceştia erau un popor foarte cunoscut în Imperiul Bizantin: *Le nom...,* p. 241. Să mai reținem că unii autori bizantini, ca de exemplu Ioan Cantacuzino, folosesc în scrierile lor expresii de genul „cetăți şi regiuni (țări) ale vlahilor": *τῶν κάστρων καί χωρῶν Βλαχίας* (G. Popa-Lisseanu, *op. cit*., p. 167).

59 În sinteza istorică pe care o va edita mult mai tîrziu, Iorga avea să observe: „Chilia e arătată aflîndu-se în «Valahia Mare». Moldova ajunsese deci, prin valoarea clasei militare şi prin întinderea teritoriului, să se înalțe mai sus de țara cea veche": N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 11. În istoriografia românească mai veche se înfiripase părerea după care Cantemir ar fi afirmat cum că în momentul cînd se afla la Chilia, împăratul bizantin s-ar fi întîlnit cu Alexandru cel Bun. Despre aşa ceva nu vorbeşte nici G. Sphrantzes şi, ceea ce e încă mai instructiv, nici Francesco Filelfo, diplomat în serviciul lui Ioan al VIII-lea, care se afla la Cetatea Albă în momentul cînd împăratul a trecut pe acolo şi care l-a însoțit pe acesta în drumul său de întoarcere la Constantinopol (v. Ş. Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanţului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în: Ş. Papacostea, Studii de istorie românească (secolele XIII-XVIII), Brăila, 2009, pp. 38-39). Cei care vorbesc despre întîlnirea dintre Alexandru cel Bun şi Ioan al VIII-lea fac, de regulă, trimitere la *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1973, p. 125: v. de ex. N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, în: N. Grigoraş, Moldova lui Ştefan cel Mare, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 87; Şt. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 45. Or, în această carte nu e vorba de o întîlnire între cei doi, ci doar este evocată relația indirectă dintre ei, manifestată în cadrul Conciliului de Ferrara/Florența din 1438-1439; făcînd trimitere la *Pandectele* lui Leunclavius, Cantemir spune clar că Alexandru a trimis acolo „mitropolitul moldovean şi soli" (*Is ille fuit, qui... misso ad concilium Florentinum Moldaviae Metropolita et Lagatus, defensaque firmiter orthodoxia, meruit, ut a Iohanne Palaeologo Constantinopoleos Imperatore non solum Despotae nomine, sed et regio diademate ornaretur*, în *Descriptio Moldaviae*, 1872, pp. 40-41, vezi şi p. 36). Nu se spune însă nimic în această operă despre faptul că Alexandru ar fi primit de la Ioan al VIII-lea şi legile bizantine, cum s-a susținut uneori; este adevărat că se vorbeşte – eronat, evident – despre o preluare a acestor legi de la bizantini, fără să se precizeze de la cine anume: *Ibidem*, p. 100. Relativ la unele aspecte ale acestei legende vezi Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare", volum îngrijit de M. Berza, Bucureşti, 1964, pp. 120, 125.

60 Vezi Ş. Papacostea, *Un umanist italian*..., pp. 37-38, 40-42, 45.

61 Împărtăşind vechiul punct de vedere greşit al lui Iorga referitor la evenimentul de la Chilia, din 1424, Gh. Brătianu nu-şi poate explica cum ajunsese la acea dată cetatea

Un alt eveniment din cele cîteva care au fost invocate pentru a susține ideea că Chilia ar fi aparținut Țării Româneşti este chestiunea aşa-zisului conflict moldo-muntean din anii '20 ai secolului al XV-lea pentru stăpînirea acestei cetăți. De regulă, acest fenomen este examinat în strînsă legătură cu tratatul polono-ungar de la Lublau din 15 martie 1412[62], cu întîlnirea de la Luțk din 23 ianuarie 1429 a regilor ungar Sigismund şi polon Vladislav şi a marelui duce al Lituaniei,Vitold, precum şi cu relația Ungariei cu cavalerii teutoni[63].

Din aceste relatări se vede cît se poate de clar că Chilia era pretinsă de unguri[64], care aveau nevoie de ea pentru a putea rezista în fața puternicei ofensive otomane, dar şi pentru a realiza în zona Mării Negre o puternică concurență comercială veneților, cu care se confuntau pe coasta dalmată a Adriaticii. În acest scop erau prevăzute tratative cu Alexandru cel Bun, pentru a-l determina să cedeze cetatea, nu se ştie în ce condiții, nefiind exclusă chiar şi înlăturarea sa de la domnie, în caz că nu ar fi acceptat această propunere. Pentru a-l face pe domnul moldovean mai conciliant, Sigismund, care „manifesta un interes excepțional pentru Chilia"[65], provoacă un fals conflict de frontieră între acesta şi Dan[66], readus de el între timp la domnie. „Sigismund, constată Iorga, va fi aţîţat poate şi el pe voevodul, care găsea prea înguste hotarele, cu care, în ultimii ani ai vieții sale, se mulțumise Mircea-cel-Mare. Sigur este că, în 1429 încă, el trecu granița, cu munteni şi cîțiva turci, şi începu a prăda teritoriul Chiliei**;** în curînd, împărțită în patru, oastea lui Dan îşi urmă prădăciunile"[67]. De unde se vede limpede că nu era vorba de un conflict de frontieră, aşa cum caută să-l prezinte Iorga (neconvingător, deoarece sursele la care apelează îl contrazic) şi cum se va afirma în istoriografia de după el ca un fapt absolut sigur, ci de acțiuni de hărțuire şi intimidare a lui Alexandru cel Bun pentru a-l forța să cedeze cetatea ungurilor. Dan nu atacă Chilia pentru a o recuceri, cum ar fi fost normal dacă ar fi pretins-o ca posesiune legitimă, ci realizează doar o incursiune de jaf în posesiunile lui Alexandru din apropierea cetății (istoricul citează: *bona ipsius [Alexandri] que sînt circa castram Kylia*). Iorga povesteşte, în continuare, că Alexandru l-a atacat şi izgonit pe Dan, după care s-a adresat cu o plîngere către Sigismund şi Vladislav, la care împăratul nu a răspuns. Regele polon, în schimb, care era suzeranul lui Alexandru, i-a adresat aliatului său ungur o scrisoare în care îi reproşează învinuirile şi pretențiile neîntemeiate față de domnul moldovean, amintindu-i, între altele, că moldovenii se prezentaseră la întrevederea ce fusese fixată pentru ziua de Sf. Gheorghe avînd dovezile de stăpînire a Chiliei, pe cînd Sigismund nu trimisese pe nimeni. De aceea

în mîinile muntenilor: Gh. Brătianu, *Marea Neagră,* vol. II, p. 254.

62 Referitor la acest tratat, vezi Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratatul de Lublau (15 martie 1412) şi situația internațională a Moldovei la începutul sec. al XV-lea*, „Studii. Revista de istorie" (SRI), XVII, 1964, nr. 5, p. 1132 şi urm.

63 N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 87. Vezi şi idem, *Istoria românilor*, vol. IV, pp. 20-21.

64 „La Lublau şi Luck şi după aceea acest obiectiv a fost una din permanențele majore ale politicii orientale a lui Sigismund": Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxemburg*, „Revue roumaine d'histoire" (RRH), 1976, nr. 3, p. 431.

65 *Ibidem*, p. 423.

66 Vezi şi *ibidem*, p. 431.

67 N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 88.

marele principe Vitold, ca arbitru în conflict, deşi ţinea partea lui Sigismund, care îi oferise coroana regală în acelaşi an, 1429[68], a fost nevoit să conchidă că deocamdată „domnul Moldovei ar trebui să fie în stăpînirea pacinică şi liniştită a zisului castel Chilia şi a pămînturilor stăpînite, cum s-a zis, de dînsul”[69]. La sfîrşit, Vladislav, deşi era foarte interesat să-şi păstreze prietenia lui Sigismund, pentru a-l determina să nu-i mai aţîţe pe teutoni împotriva sa[70], el totuşi îl numeşte pe acesta patron al provocatorului Dan, care atacase aceste pămînturi. Totodată, el refuză de a mai recunoaşte lui Vitold[71], care se arătase foarte părtinitor în favoarea regelui maghiar, calitatea de arbitru în chestiunea Chiliei, ceea ce va genera o deteriorare a relaţiilor polono-lituane[72]. Împăratul lăsă fără răspuns şi această scrisoare. Nici nu avea de ce să răspundă, de vreme ce în acel an a fost încheiată pacea între Ungaria şi Turcia, ceea ce a făcut ca Sigismund să nu mai aibă interesul de altădată faţă de Chilia; mai mult, se va înregistra chiar o îmbunătăţire a relaţiilor moldo-ungare. Şi cum pînă atunci nu existase niciun motiv serios pentru un conflict moldo-muntean legat de această cetate, era firesc ca Iorga să constate: „cînd Alexandru muri, afacerea Chiliei era cu totul uitată”[73].

Este evident, prin urmare, că nu poate fi vorba de o stăpînire munteană la Chilia nici în 1426, din care cauză nu au putut exista motive de revendicare a acestei cetăţi din partea Ţării Româneşti; scurtul şi irelevantul conflict moldo-muntean „de frontieră” din 1429 nu fusese mai mult decît o manevră a diplomaţiei lui Sigismund de Luxemburg, care dorea să pună mîna pe acest important punct strategic în încercarea de a stăvili înaintarea Imperiului Otoman spre posesiunile sale şi de a institui totodată un control asupra comerţului la Dunărea de Jos. De fapt, aşa cum bine a observat D. Stone, regele maghiar încerca să revigoreze vechea politică expansionistă a Ungariei la est de Carpaţi, căutînd să se substituie Poloniei în Moldova şi chiar în Galiţia[74]. Între timp, Turcia s-a instalat din nou la Dunărea de Jos. Cum se ştie, puţin mai devreme, în 1420, Sigismund a trebuit să facă faţă unui

---

68 D. Stone, *The Polish-Lithuanian state, 1386-1795*, University of Washington Press, 2001, p. 11.

69 N. Iorga,*op. cit.,* p. 89.

70 F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization,* New Jersey, 1962, p. 226-227..

71 Despre relaţiile acestuia cu cei trei aliaţi ai săi, v. G. Mickūnaitė, *Making a great ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania,*Budapest, 2006, pp. 31-33, 65-68 ş.a. Să reţinem că nicăieri în această carte nu se vorbeşte despre chestiunea Chiliei; întîlnirea de la Luck este menţionată în mai multe rînduri, dar despre tratatul de la Lublau nu se spune nimic. Nici cronicile polone, care povestesc despre relaţiile lui Vitautas cu Sigismund şi Vladislav, nu par să fi fost interesate de acest subiect: v. de ex. Alexandro Gwagnino, *Rerum polonicarum*, III, Francofurti, 1584, pp. 370-372. Fenomenele acestea sînt, în fond, trecute cu vederea şi în importanta operă istorică a lui Bonfinius, scrisă în acelaşi secol cu respectivele întîmplări, şi în orice caz nu este pomenit niciun conflict în problema Chiliei.

72 Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 431.

73 N. Iorga, *op. cit*., p. 90.

74 D. Stone, *op. cit*., p. 16.

atac al turcilor în Transilvania[75], bineînțeles via Valahia, aşa încît afacerea Chiliei nu mai era de actualitate.

Al treilea element important din seria celor considerate drept argumente de bază în favoarea ideii privind stăpînirea munteană a Chiliei este legat de evenimentele petrecute în Moldova şi de relațiile moldo-ungare în anii 1447-1448, mai ales cu referință la locul lui Iancu de Hunedoara în aceste relații. Atît în timpurile mai vechi, cît şi în zilele noastre, s-au manifestat două interpretări ale acestui moment istoric. Istoricii care nu au putut vedea niciodată Chilia secolului al XV-lea în afara Țării Româneşti au susținut că atunci cetatea ar fi fost reîntoarsă muntenilor. Şi asta sfidînd sursele istorice care arată limpede că atunci cetatea fusese luată de unguri: *дадє Пєтръ Кєлєю градъ* У*гром*, se spune în *Cronica slavo-moldovenească*; *Пєтръ жє воєвода... прѣдадє Килиѫ градъ* У*гром*, citim în *Prima cronică de la Putna*; *И дадє он Кєлию градъ* У*гром*, aflăm în sfîrşit din cea de-a doua *Cronică de la Putna*[76]. Cei pe care, dimpotrivă, patriotismul nu i-a împiedicat să încerce o abordare detaşată a problemei, pornind de la datele sigure ale surselor istorice, au demonstrat că, de fapt, la acea vreme Chilia a intrat sub stăpînirea Ungariei, chiar dacă acolo s-au putut afla uneori şi trimişi ai domniei muntene, lucru firesc de vreme ce aceasta era vasală a coroanei ungare. Iorga, de exemplu, scria, în urmă cu o sută de ani, că „prin cedarea de către Petru Vodă, ... Chilia intră în stăpînirea ungurilor lui Ioan Huniady, al cărui sprijin sau a cărui îngăduință erau de nevoie pentru ca să poată domni cineva în Moldova”[77]. Mai devreme, Xenopol constatase: „Pentru a mulțumi lui Huniade despre aşezarea lui în domnia Moldovei, Petru dă cetatea Chilia ungurilor”, constatare a cărei amărăciune o va îndulci adăugînd că „Huniade o dăduse rudeniei sale Dan al III-lea (sic!), domnul Munteniei”[78]. Cercetările mai noi au ignorat astfel de sentimentalisme, demonstrînd că trecerea Chiliei din posesia Moldovei în cea a Ungariei a fost determinată de două dorințe care au venit una în întîmpinarea celeilalte: pe de o parte, nevoia voievodului moldovean Petru al II-lea[79] de a obține

---

[75] G. Dávid, P. Fodor, *Ransom slavery along the Ottoman borders (early fifteenth-early eighteenthcenturies)*, Leiden, 2007, p. 4.

[76] *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв*., Москва, 1976, с. 59, 62, 68. Anume aceste referințe îl vor face mult mai tîrziu pe Nicolae Costin să consemneze: „Iară Pătru vodă, după ce au dat cetatea Chiliei ungurilor, cum scrie Letopisățul țării noastre...”: Nicolae Costin, *Scrieri*, I, Chişinău, 1990, p. 128.

[77] N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 154.

[78] A. D. Xenopol, *op. cit*., pp. 141, 253.

[79] Cedarea lui Petru al II-lea îi era cunoscută şi lui J. Thunmann, care consemnează: „În 1448 Petru a predat Chilia ungurilor” (vezi И. Тунманн, *Крымское ханство*, перевод 1936 г. Н. Л. Эрнста и С. Л. Белявской, Симферополь, 1991, p. 56). Această scriere, extrem de prețioasă în unele locuri, conține însă numeroase inadvertențe privind istoria Basarabiei, aşa fiind afirmația lipsită de suport documentar cum că în 1396 regele Ungariei, Vladislav, ar fi dăruit toată această provincie dintre Prut şi Nistru domnului muntean Vlad, apoi altele privind relațiile ungaro-moldo-polone în 1412, evenimentele din 1434 (1435) din Moldova, referința la stăpînirea Basarabiei de către „Dracula” în anii 1469-1474 şi predarea ei în 1474 lui Mehmed al II-lea etc.

sprijinul lui Iancu de Hunedoara, conducătorul de atunci al Ungariei, pentru a cîştiga domnia împotriva atitudinii Poloniei care avea un alt pretendent, iar de altă parte, tendința mult mai veche a statului ungar de a-şi asigura accesul spre Marea Neagră prin această cetate[80], în condițiile în care puterea domnească în Moldova era foarte slabă, iar Turcia tindea să aservească şi această țară, după ce Muntenia fusese forțată să-i plătească tribut. „La începutul anului 1448, scrie Ş. Papacostea despre atitudinea lui Iancu în această chestiune, după ce a întreprins o expediție în Valahia, unde a instalat un voievod favorabil politicii sale, el a extins această acțiune în Moldova, unde l-a ajutat pe pretendentul Petru să obțină demnitatea supremă; ca preț pentru acest ajutor, voievodul moldovean a cedat Chilia lui Iancu de Hunedoara, care a instalat acolo o garnizoană"[81]. Această explicație este confirmată de Cromer: *Stephano & Elie fratribus palatinis uita defunctis, huic quidem Romanus, illi uerò Petrus filij in dominatu successerant: ex his Petrus Ioannis Huniadis, qui Vungariam pro Ladislao rege gubernabat, ope fretus Romanum ciecit. Erat autem Romanus consobrinus Cazimiri regis. Eiectus in Podoliam profugit*[82]. Cînd, peste doi ani, Bogdan al II-lea îşi va revendica dreptul la tronul Moldovei, împotriva concurentului Petru Aron, va solicita şi el susținerea conducătorului Ungariei, depunînd jurămînt de credință şi angajîndu-se să nu pretindă Chilia. În sfîrşit, cînd în 1465 Ştefan cel Mare va recuceri cetatea, el o va lua de la unguri[83], fapt care a avut drept consecință expediția din 1467 a lui Matei Corvin în Moldova, ce urmărea recuperarea cetății şi pedepsirea făptaşului, pe care, în virtutea relațiilor moldo-ungare anterioare[84], regele maghiar şi-l considera vasal, ceea ce însă nu s-a putut întîmpla din cauza rezistenței moldovenilor, pe care invadatorul nu o luase în calcul. Există o informație documentară foarte interesantă din 1448 care se referă indirect la chestiunea Chiliei. În acel an Iancu de Hunedoara,

---

[80] Vezi despre aceasta şi un studiu mai vechi: Gh. Brătianu, *op. cit*., p.237 şi, mai ales, 271, unde precizează că „cetatea făcea parte din sistemul de apărare dunărean destinat să protejeze Ungaria de invazie" – bineînțeles, otomană.

[81] Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 433; v. şi *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, с. 62-63. Şi Al. Elian observă în treacăt că Petru „dăduse ungurilor Chilia": notă în S. Runciman, *Căderea Constantinopolului,* p. 98. A se vedea şi Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, SRI, XVIII, 1965, pp. 619-638.

[82] Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, p. 333.

[83] Menționea lui Chalcocondilas cum că la 1462, cînd Ştefan cel Mare încercase să recucerească cetatea Κελλίον, aceasta ar fi aparținut lui Vlad Țepeş, este greu de admis, întrucît sursa respectivă leagă evenimentul de un război inexistent între cei doi domni, conținînd totodată şi alte inexactități, ca de ex. relatarea că domnul moldovean ar fi trimis o solie la sultanul Mehmed cu invitația de a-l ataca pe Vlad: Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Bucureşti, 1958, p. 286. Deşi susține şi el ideea unui diferend, deci nu chiar război, între cei doi domni în 1462, Iorga spune clar, chiar repetat, că atunci Ştefan a luptat de fapt împotriva ungurilor: N. Iorga*, Studii asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, pp. 126-127; *idem*, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 99.

[84] Despre aceste relații vezi şi L. Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în AIIA(X), 1982, pp. 191-198.

odată cu luarea în stăpînire a Chiliei, şi-a însuşit şi posesiunile muntene Făgăraş şi Amlaş, ceea ce l-a determinat pe Vlad Ţepeş să protesteze astfel: „Căci nu-i ajunge gubernatoria ţării ungureşti ci trimite să-mi ia ocina mea adevărată şi ţărişoara mea Făgăraşul şi Amlaşul şi se munceşte cu rău asupra mea”[85]. Nu există însă nici măcar o aluzie de nemulţumire faţă de ocuparea maghiară a Chiliei, ceea ce arată limpede că muntenii nu aveau niciun fel de pretenţii asupra acestui oraş[86].

Constatăm, aşadar, că cele trei argumente menţionate mai sus şi considerate ca fiind cele mai convingătoare pentru demonstrarea stăpînirii muntene asupra Chiliei la începutul secolului al XV-lea nu au nici cea mai mică putere de convingere în acest sens. Sînt şi alte date şi, desigur, mulţi alţi istorici care au încercat să susţină această pledoarie, dar rezultatele nu au fost nici pe departe pe măsura aşteptărilor, şi asta din motivul că nu au fost date la iveală niciun fel de fapte care să îndreptăţească astfel de eforturi.

În căutarea originii numelui Basarabia

De vreme ce ipoteza proveniență numelui Basarabiei pruto-nistrene de la dinastia Basarabilor din Muntenia s-a dovedit a nu avea putere de convingere, era normal să se caute o altă soluție. A fost însă clar din capul locului că antroponimul Basarab nu este străin de Basarabia ca nume al spațiului pruto-nistrean, asta însemnînd că acestea ar putea avea origine comună. Era important, întîi de toate, să se lămurească originea numelui Basarab. Dacă trecem peste tentativele mai puțin relevante din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea (B. P. Hasdeu. D. Onciul ş.a.), prima încercare cu adevărat fructuoasă a istoriografiei române de a găsi răspunsul la această întrebare în realitățile istorice concrete din spațiul românesc a fost făcută de Iorga, care evident că pornea de la unele scrieri europene mai vechi, ca cele ale lui F. W. Sommersberg, J. Thunmann, L. A. Gebhardi ş.a., ce fuseseră preocupate sumar de această chestiune. El a demonstrat încă în 1919 că Basarab este un nume de origine cumană, ca şi Talabă, Tîncabă şi Toxabă[87]. Va reveni asupra acestei păreri în 1927, reconfirmînd-o şi consolidînd-o[88], pentru ca în sinteza sa de istorie a românilor să-i

---

[85] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul în secolele XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 60.

[86] Nu este deloc lipsit de interes faptul că istoriografia maghiară din secolul al XVIII-lea şi, odată cu ea, cea germană arată că, pînă în momentul cînd Ştefan cel Mare a reîntors Chilia la Moldova, aceasta aparținea Munteniei. Citîndu-l pe G. Pray (*Dissertationes istorico-criticae inannales hunnorum avarum et hungarorum*, Vindobone, 1775, p. 141), L. A. Gebhardi susține greşit că cetatea ar fi fost cucerită de la moldoveni de Vlad Ţepeş: L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*, IV, Leipzig, 1782, p. 326; v. şi fragmentul în română: L. V. Gebhardi, *Istoria politicească a Dachiei şi a neamului românesc*, vol. I, ed. a 2-a, trad. de Ioan Nemişescu, Iaşi, 2009, p. 80. Aceste afirmații reamintesc mirarea lui Cantemir că unele hărți ungureşti includeau Chilia în Muntenia. Dacă este adevărat, cum zice Gebhardi, că istoricii care relatează acest fapt l-ar fi luat din cronicile valahe, asta ar însemna că au existat astfel de cronici, care însă au dispărut. Locurile respective din *Analele* lui Pray nu conțin însă nimic altceva decît referințe la Cantemir.

[87] N. Iorga, *Originea numelui Băsărabă*, „Revista istorică” (RI), V, 1919, p. 138.

[88] Idem, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia*

consacre un capitol intitulat cît se poate de sugestiv „Simbioza româno-cumană", în care demonstrează că, din convieţuirea de peste două veacuri pe care au avut-o cu cumanii, românii s-au ales nu numai cu noi nume de locuri şi de oameni, ci şi cu „influenţe politice de cea mai înaltă ordine", cu un lexic ce poate fi urmărit în *Codex cumanicus*, cu un nou port şi chiar cu o altă articulare a înfăţişării exterioare. „Cît despre numele de Băsărabă..., repetă învăţatul, el e, desigur, cuman..."[89]. Concluziiile sale au fost confirmate ulterior prin cercetările speciale ale unor savanţi de talia lui László Rásonyi-Nagy[90], Aurel Decei[91], G. Györffy[92] ş.a. Toate constatările acestea se fondează pe un foarte bogat material istoric, lingvistic şi arheologic privind convieţuirea indelungată a românilor cu cumanii şi influenţa celor din urmă asupra celor dintîi. Ele induc ideea că Basarabii din Muntenia şi Basarabia pruto-nistreană au o origine comună cumană, şi întrucît cumanii s-au concentrat în cea mai mare parte la est de Carpaţi, pe cînd prezenţa lor între aceşti munţi şi Dunăre a fost mult mai slabă, asta înseamnă că e posibil ca Basarabii munteni să fi migrat de la est de Prut. Ideea aceasta nu este complet nouă. În istoriografia românească ea a fost formulată pentru prima dată de Cantemir, care se baza, bineînţeles, pe informaţii mult mai vechi. În *Hronicul* său, de exemplu, citim: „Iară de vreme ce Leunclavie cu Cureus, secretariul, amîndoi în ciata istoricească vestiţi bărbaţi mărturisesc precum acel nărod ce s-au fost chemînd băsărabi: n-au fost de alt niam, nici de aiurea vinit, ce tot din neamul românesc; iată că fără greş putem socoti că o samă de români şi mai denainte şi mai pre urmă de prada lui Batîe să fie fost rămas neclătiţi pre locurile sale şi ales prin cetăţile de la Cetatea Albă, precum am şi mai dzis, pănă la Severin; şi precum acel nărod băsărăbăsc, sculîndu-să de pe cîmpii Bassarabiii, să să fie tras spre pădurile Oltului şi acolo de ciia să fie rămas locaşi; de la carii şi astădzi familia băsărăbeştilor în Ţara Românească să trage, luînd adecă stăpînitoriul sau banul lor de atuncea nume de pe numele nărodului, din care familie şi domni vestiţi au ieşit în Ţara Muntenească, precum cursul istoriii înainte la locul său va arăta"[93]. Această frază lungă conţine cîteva elemente principiale pentru subiectul studiului de faţă. Întîi, făcînd trimitere la surse cunoscute şi credibile, autorul arată că în ajunul invaziei mongole locuitorii dintre Prut şi Nistru se numeau „băsărabi", iar pămîntul lor, Basarabia. În al doilea rînd, menţionează faptul că atunci cînd se produse invazia, o mare parte a „băsărabilor" se refugiase spre Oltenia. În al treilea rînd, spune clar că

româno-bulgară în evul mediu, „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice" (AARMSI), ser. III, VIII, 1927-1928, p. 98; v. şi idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrij. de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, pp. 68-69.

89 Idem, *Istoria românilor*, III, pp. 45-49, 134.

90 L. Rásonyi-Nagy, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", Budapesta, I, 1935, p. 221 sqq.

91 A. Decei, *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 193 şi urm.; idem, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Romano-arabica", II, 1976, p. 62.

92 Apud I. Vásáry, *op. cit*., pp. 151-153.

93 Dimitrie Cantemir, *Hronicul*..., p. 1423.

„familia băsărăbeştilor" din Ţara Românească (asta însemnînd, bineînțeles, viitoarea familie domnitoare a Basarabilor munteni) se trage din basarabii pruto-nistreni. În al patrulea rînd, Cantemir insistă asupra faptului că „nărodul băsărăbăsc" era alcătuit numai din români, ceea ce, văzut prin prisma patosului patriotic al *Hronicului* se arată firesc, dar raportat la realitatea istorică aşa cum este ea văzută de cercetările istorice contemporane, trebuie amendat în sensul că acel „nărod" era un amalgam româno-cuman sau cumano-român. Şi în sfîrşit, trebuie să semnalez încă un detaliu extrem de important, asupra căruia învăţatul principe stăruie chiar de la începutul acestei bucăți de text, şi anume continuitatea populației româneşti (pe care, ştim deja, nu o putem vedea în acea perioadă fără cumani) în spațiul pruto-nistrean atît pînă la, cît şi după invazia tătărească: „o samă de români şi mai denainte şi mai pre urmă de prada lui Batîe să fie fost rămas neclătiți pre locurile sale". Să mai reținem încă un detaliu relevant: zicerea lui Cantemir, cum că apariția la sud de Carpați a băsărabilor, prin care, aşa cum am spus, trebuie să înțelegem cumano-români (fără a-i uita şi pe slavii românizați), s-a produs prin „tragerea spre pădurile Oltului" a „nărodului din cîmpii Basarabiei", este în deplin acord cu documentele şi cu cercetările istorice referitoare la relația cumanilor cu teritoriul de la est şi sud de Carpați, cum e cazul episcopiei cumanilor, de exemplu, care demonstrează că pînă la invazia mongolă aceştia au locuit permanent doar la est de aceşti munți şi la sud-est de arcul carpatic.

Percepția istoriografiei europene asupra acestui fenomen, care se regăsește în scrierile istorice cantemiriene și care se afirmase de fapt cu cîteva secole mai devreme, avea să fie exprimată foarte clar mai tîrziu de J. Thunmann, care a cunoscut sursele utilizate de Cantemir, dar cu siguranță și altele de care acesta nu a avut știre sau doar a aflat de ele din scrierile pe care le-a cercetat. Făcînd trimitere la unele izvoare și la o lucrare a lui Sommersberg[94], realizată cam pe atunci cînd se scria și *Hronicul*, cunoscutul istoric german observa că după ce, pe la începutul secolului al XII-lea, i-a împins pe pecenegi peste Dunăre, „cumanii au pus stăpînire, o dată cu alte pămînturi, și pe Basarabia. Dar marea lor putere a fost distrusă complet de tătari sau mongoli în anii 1237-1241. Foarte mulți cumani au fost nimiciți, unii au devenit robi, iar alții s-au refugiat în Ungaria, în regiunile grecești și în Asia Mică. Unui număr mai mic i s-a permis să rămînă în țară, dar numai ca supuși ai tătarilor. Printre pămînturile stăpînite de ei nu există un altul în care să se fi păstrat atîtea vestigii cumane, ca în Basarabia. Aici ei se supuneau propriilor cneji, și după numele unuia din ei, Basarab, au primit numele de basarabeni"[95]. Thunmann nu spune nimic despre trecerea basarabenilor „spre pădurile Oltului", dar în linii mari relatarea sa nu vine în contradicție cu spusele lui Cantemir – dimpotrivă, cele două evocări fac parte din aceeași temă, susținîndu-se și confirmîndu-se reciproc. Străin de pasiunile principelui român, Thunmann completează și corectează de o manieră extrem de utilă pentru știință informația lui Cantemir despre basarabenii din prima jumătate

[94] F. W. Sommersberg, *Silesicarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti* , II, Lipsiae, 1730, p. 73.

[95] И. Тунманн, *Крымское ханство*, с. 56.

a secolului al XIII-lea. Elementul nou, evocat de învățatul german este numele Basarab, care, zice el, era un cneaz al cumanilor (adică al cumano-românilor), de la care și-au luat numele basarabenii și, adaug eu, Basarabia, ca nume al pământului lor. Faptul care poate să pară o serioasă lacună a cărții lui Thunmann, de vreme ce el vorbește doar despre cumani și nu-i menționează și pe români, constituie în realitate o importantă amendare a relatării lui Cantemir, care, din contra, vorbește numai despre români, uitîndu-i pe cumani. Cercetate în paralel, cele două mențiuni fac evidentă o realitate istorică practic ignorată, din variate motive, de istoriografia contemporană, și anume că în prima jumătate și la mijlocul secolului al XIII-lea structura demografică a teritoriului carpato-nistrean reprezenta un amestec româno-cuman, articulat sensibil de un element slavo-român.

Relatările lui Cantemir și cele ale lui Thunmann despre Basarab, Basarabia și basarabeni, chiar dacă se susțin reciproc, cum am observat, și chiar dacă se mai sprijină și pe o sumă de date bine stabilite de cercetările istorice, ca de exemplu prezența masivă a cumanilor la est de Carpați, aproape completa lor lipsă la sud de arcul carpatic pînă la invazia mongolă, precum și faptele care atestă realizarea acelui proces complex care a fost numit simbioza româno-cumană, deci cu toate mărturiile menționate aici, aceste relatări tot nu ar avea suficientă putere de convingere dacă nu ar putea fi probate pe baza unor cronici foarte vechi, acestea fiind susținute, la rîndul lor, de o serie de scrieri istorice de indiscutabilă valoare științifică. Este vorba mai cu seamă de un fragment din *Cronica pe scurt a Poloniei*, scrisă, se zice, pe la 1395[96] și atribuită – greșit, se pare – unui arhidiacon anonim din Gniezno[97], document semnalat pentru prima dată de istoricul german Sommersberg, în 1730. Cu referință la anul 1259, cronica relatează următorul eveniment: *Tartari subjugatis*

---

[96] T. Hotnog, *„Bersabeni" din cronicele vechi poloneze*, în „Arhiva", XXXIV, 1927, 2, p. 76.

[97] Chestiunea privind paternitatea acestei cronici, respectiv cum s-a numit acel arhidiacon, nu a fost, din păcate, studiată aproape deloc. Despre anonimul călugăr din Gniezno (Gnesen) nu se cunosc decît cîteva date contradictorii: v. de ex. F. Bentkowski, *Historya literatury polskiey*, II, Warsyawie/Wilnie, 1814, s. 708. Nu se știe deocamdată dacă nu cumva acest autor anonim a fost Janko din Czarnków, un destul de cunoscut arhiadiacon de Gnesen, care a scris o cronică ce cuprinde anii 1333-1384: J. J. Lerski, P. Wróbel, R. J. Kozicki, *Historical dictionary of Poland, 966-1945***,** Westport, 1996, p. 222; J. Krzyzanowski, *A History of Polish Literature*, Warsaw, 1978, p. 7; A. Vauchez, R. B. Dobson, A. Walford, M. Lapidge, *op. cit.,* vol. 2, p. 303; A. Burguière, *Diccionario de ciencias históricas*, Madrid, 1991, p. 549. Argumentul forte care l-ar avantaja în mod sigur pe autorul cunoscut ar fi referințele sale la unele fapte petrecute înainte de 1333, cum de altfel se practica în toată cronistica medievală. O mărturie în plus ar fi și faptul că istoria sa se află în *Monumenta Poloniae Historica/ Pomniki dziejowe Polski,* tom II, Lwow, 1874, din care fac parte și alte cronici din perioada respectivă. Cercetarea însă atentă a acestor cronici, în special a celor din volumele II-III ale culegerii respective, pune la îndoială aserțiunea lui Sommersberg că relatarea despre basarabenii participanți la expediția tătărească din 1259 ar aparține autorului anonim din Gnesen: v. *Spominki gnieźieńskie*, wyd. August Bielowski, în „Monumenta Poloniae Historica/Pomniki dziejowe Polski", tom III, Lwow, 1878, pp. 42-45. Cf. cu vol. II, p. 806.

Bessarebenis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt[98]. Aceasta nu este singura sursă referitoare la evenimentul din acel an, în care sînt menționați basarabenii; bineînțeles că ea nu este o sursă primară, dat fiind momentul foarte îndepărtat al scrierii ei față de data consumării evenimentului, au existat alte mărturii scrise, mult mai vechi, pe care se fondează cronica din Gniezno, ca și alte informații documentare din aceeași perioadă, cercetate nu numai de Sommersberg, ci și de alți istorici, în special polonezi și germani, ca J. Lelewel[99] sau J. S. Semler[100]. În unele din aceste surse, numele basarabenilor este redat într-o ortografie mai mult sau mai puțin diferită. Astfel, o informație asemănătoare și totodată parțial diferită se află într-o altă cronică poloneză, numită *a Sf. Cruci*: *Anno Domini 1259 Tartari subjugatis Bersabeis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus castrum Sandomiriense capiunt*[101]. Prima idee sugerată de informațiile de acest gen este relația strînsă a numelui cuman Basarab cu numele *basarabeni* (*Bessarebenis*/*Bersabeis*) din cronicile polone. Sugestia este confirmată fără putință de tăgadă de unele din aceste cronici, precum și de anumite surse maghiare, în care numele de basarabeni este înlocuit cu cel de cumani (numiți în unele cazuri *kipčiaki*, iar în altele – *polowzer*)[102], asta însemnînd că cele două nume erau sinonime. Observăm, astfel, la istoricul polonez A. Naruszewicz, care îl citează pe Dlugosz: *Ante festum sancti Andreae introierant Tartari cum Pruthenis, Rutenis, Comanis et aliis gentibus etc.*[103].

În opera lui Cantemir pot fi întîlnite cîteva referințe la basarabenii dinaintea întemeierii Moldovei, preluate de la istorici care au trăit mult mai devreme. Astfel, într-un comentariu asupra lui Nicetas Choniates despre invazia hunilor dincoace de Nistru, interpolează un citat dintr-o lucrare puțin cunoscută, *De rebus Hungariae*, a unui istoric italian la fel de obscur, neapolitanul Michele Riccio: „Hunii au cotropit mai întîi ținuturile goților (geților – *I.Ț.*), apoi pe bessi (numiți de alții «basarabeni»), pe sudali și amîndouă Cumaniile, adică cea Albă și cea Neagră, care se numește acum Moldova”[104]. Întrucît nu cunoaștem ca numele de basarabeni

---

[98] F. W. Sommersberg, *op. cit*., p. 82. „Bessarabenis” este forma cea mai răspîndită a acestui nume din cronicile polone, în special în literatura istorică germană, dar și în cea poloneză: v. de ex. A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, vol. VII, Lipska, 1836, c. 29 (nota). B. P. Hasdeu, care a cunoscut această lucrare, folosește aceeași formă: B. P. Hasdeu, *op. cit.,* p. 118. Cf. *Arhiva* (Iași), XXXIII, 1926, 1, p. 62. Ortografierile latine variate ale numelui „basarabeni” din unele cronici s-au explicat prin existența mai multor còpii ale manuscrisului.

[99] J. Lelewel, *Polska wieków średnich*, I, Poznan, 1855, c. 69 & sqq. Sînt analizate aici și cercetările lui Sommersberg și ale lui Semler în această chestiune.

[100] Aceste cercetări i-au fost cunoscute și lui B. P. Hasdeu, *op. cit*., pp. 115-116, 238.

[101] Apud T. Hotnog, *op. cit*., p. 69. Este citată sursa *Monumenta Poloniae historica/ Pomniki dziejowe Polski*, tom III, Lwow, 1878, p. 73.

[102] *Ibidem*, p. 72; L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Ungarnund der damit verbundenen Staaten*, II, Pest, 1802, p. 112; I. A. Fessler, *Die Geschichte der Ungarn*, II, Leipzig, 1848, p. 603.

[103] A. Naruszewicz, *Historya narodu Polskiego*, IV, wyd. K. J. Turowskiego, Krakow, 1860, p. 49.

[104] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 363. Din voia autorului sau din

să se afle și în alte surse medievale europene timpurii decît cele polone, trebuie să presupunem că acest Michele Riccio (sau Ritius), care a trăit pînă în 1515, a preluat informația privind acest subiect din cronicile polone, fără să avem însă motive de a ne îndoi că evenimentul de la 1259/60 era cunoscut istoriografiei europene cu mult înainte de începutul secolului al XVI-lea. Dincolo de confuziile privind besii și sudalii, ca și cea referitoare la amplasarea Cumaniei Albe, acest autor sugerează ideea, oarecum firească, după care cucerirea Cumaniei, înțelegîndu-se prin aceasta teritoriul viitoarei Moldove, a început cu supunerea locuitorilor din partea estică a acestui teritoriu, numiți basarabeni. Observăm că informația aceasta se pune în acord cu cea din cronicile polone, care îi așează pe basarabeni la sud de ruteni și poloni. Se încadrează perfect în această constatare și o trimitere a lui Cantemir la istoricul polon M. Bielski, din care citează „că neamurile pecinicilor (pecenegilor – *I.Ț.*) și polovților erau lituanieni care, după ce ieșiră din părțile strîmtorii cimeriene, au legat mai întîi prietenie cu genovezii, care stăpîneau peninsula (Crimeii – *I.Ț.*), și că aceștia, împreună cu moldovenii și basarabenii, au ridicat cetățile Mangopa, Cherci, Azov, Caffa, Chilia sau Achilia, Moncastrum și Tîrgoviște”[105]. Lăsînd la o parte cele cîteva inadvertențe, ca originea pecenegilor, cumanilor și lituanienilor, participarea moldovenilor la construirea cetăților de la Marea Neagră sau a Tîrgoviștei împreună cu genovezii, citatul conține două elemente foarte importante pentru subiectul de față: referința la basarabeni, enunț care știm că se încadrează firesc în tradiția cronisticii polone, și – ceea ce este și mai semnificativ – menționarea acestora alături și aparte de moldoveni. Așadar, nu mai poate exista nicio îndoială că basarabenii

---

vina traducătorului, relația citatului cu contextul din varianta în limba română a acestei scrieri nu este destul de clară, de aceea reproduc în original fragmentul care cuprinde şi fraza citată: *„Ad finitimos Scythas traiecerunt”. Sub Scythiarum nomine intelligit tum Scythas Comanos (qui sub illo tempore, ut in Corona de Ungariae historia(e) leginius, aut in parte, ‹aut› in tota Moldavia habitabant: „Hunni, inquit, primum Gothorum regiones occuparunt, deinde Bessis (Bessarabi allii‹s› dictos), Sudalos et utramque Cumaniam, scilicet albam et nigram, quae Moldavia nunc appellatur), tum reliquos transdanubianos Valachos”.*

[105] Idem, *Descrierea Moldovei*, p.32. Nu am reuşit deocamdată să identific acest citat cu locul corespunzător din cronica lui M. Bielski. Există o referință la cumani privind legătura lor cu cetățile genoveze din Crimeea (*Kronika polska*, tom 2, 1830, p. 80), dar nu şi la moldoveni şi basarabeni. Citatul corespunzător din originalul *Descrierii Moldovei* este următorul: *Pieczinicow et Polowcow esse Lithvanos, qui postquam ex partibus Bosphori Cimmerici, prius amicitiam cum Genuensibus Chersonesum tenentibus iniisse, eosdemque Genuenses cum Moldavis et Bassarabis condidisse urbes Mancob, Kerkel, Krym, Azow, Kafam, Kiliam, sive Achilleam, Moncastrum et Tyrgaviscam etc.*:*Idem*, *Descriptio Moldaviae*, 1872, pp. 23-24. Evident, *Tyrgaviscam*, indiferent că e sau nu un nume corupt, nu poate avea nicio legătură cu Tîrgoviște, cum i s-a părut traducătorului român, aceasta fiind o aşezare medievală tîrzie şi avînd nume slav. Referințele lui Bielski la prezența lituanienilor la Moncastro şi în celelalte cetăți de la Marea Neagră, precum şi la relația lor cu valahii trebuie să fi fost preluate de la istoricii bizantini, odată ce Chalcocondilas vorbea de oraşul *λευκόπολις*pe care îl considera – greşit, după părerea lui Cantemir, – capitală a Moldovei: Laonic Chalcocondilas, *op. cit.*, p. 93; Dimitrie Cantemir, *Hronicul...*, p. 1422.

menționați în sursele medievale străine nu puteau fi alții decît locuitorii din spațiul pruto-nistrean, eventual și de pe malul stîng al Nistrului. De aici vine și numele de Basarabia pentru acest teritoriu. Astfel, constatăm că atunci cînd Cantemir sau Thunmann vorbeau despre Basarabia și basarabeni ca despre niște nume care luaseră naștere în realitățile pruto-nistrene anterioare invaziei mongole, ei se bazau pe fapte sigure, culese din surse la fel de credibile. Altfel spus, pe vremea cînd apăruseră aceste surse, fiind vorba în special de secolele XV-XVI, exista deja o tradiție istoriografică cu privire la Basarabia, conform căreia aceasta era concepută aparte, din timpuri foarte vechi, ca teritoriu și comunitate umană.

Toate datele invocate mai sus în efortul de a afla de unde s-a luat numele de Basarabia nu lasă alternativă la răspunsul că acesta este un nume de origine cumană, care în perioada conviețuirii cumanilor cu autohtonii, în secolele XII-XIII și chiar pînă către mijlocul secolului al XIV-lea, s-a afirmat anume în spațiul de la răsărit de Carpați, cu precădere între Prut și Nistru. Sub presiunea mongolilor, o importantă masă de cumani amestecați cu români și, probabil, cu slavi românizați a migrat spre vest, din care foarte mulți au staționat la sud de Carpați, făcîndu-se cunoscuți aici cu numele de basarabi sau basarabeni. Întrucît, așa cum știm, acest nume viza mai întîi de toate căpetenia comunității, a fost în firea lucrurilor ca întemeietorul statului în această parte de țară să se numească Basarab. În tradiția locului, țara însă nu s-a putut numi așa, deoarece românii localnici erau mai numeroși decît migratorii din răsărit, care cu timpul s-au topit în masa autohtonilor. Fiind un nume ce se referea la dinastia domnitoare, Basarabia, ca alt nume al Țării Românești, se va întîlni o vreme în documente străine referitoare la această țară, mai puțin în cele întocmite aici și destinate străinătății, după care va dispare, ca un produs care nu avea legătură organică cu locul. Rezultă din aceste observații concluzia foarte clară că numele Basarabilor se trage de la provincia dintre Prut și Nistru, nu invers, cum s-a susținut fără temeiuri serioase pînă acum. Această concluzie se bazează pe o sumă de fapte, pe care le-am invocat și le-am analizat pe rînd în paginile de mai sus și care, așa cum am putut vedea, nu lasă nicio șansă vechiului punct de vedere asupra originii numelui Basarabia. De aceea nu e de mirare că, deși foarte rar și fără mobilizarea tuturor mijloacelor necesare, s-au găsit totuși cercetători care au dorit să se arate oarecum convinși că ținutul Basarabia dintre Prut și Nistru s-a numit așa „probabil nu după numele domnitorului Basarab..., ci fiindcă a fost locuit în parte de cumani, ce erau denumiți și «basarabi», între altele deoarece numele, într-adevăr de origine cumană, Basarab, era doar nume propriu”[106].

---

[106] Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei pînă la întemeiere*, Bucureşti, 1979, p. 164. Este necesar însă ca aici, în notă, să reproduc citatul integral: „Bugeacul este numit mai tîrziu şi Basarabia, probabil nu după numele domnitorului Basarab, care a stăpînit Chilia, ci fiindcă a fost locuit în parte de cumani, ce erau denumiţi şi «basarabi», între altele deoarece numele, într-adevăr de origine cumană, Basarab, era doar nume propriu”. Alături de ideea meritorie că numele provinciei pruto-nistrene nu provine de la cel al întemeietorului Ţării Româneşti, această frază conţine şi cîteva afirmaţii discutabile, dacă nu chiar evident greşite, printre care

Trebuie să ținem cont de situația în care, după invazia mongolă, numele de Cumania pentru Moldova, deci și cel de Basarabia pentru partea estică a acestui teritoriu au fost înlocuite treptat (bineînțeles, în acte oficiale, în corespondență și în unele scrieri din afara spațiului românesc) de Tataria sau Tartaria. Tocmai de aceea observații ca cea care urmează, sugerate de contextul istoric ce se schimbase mult pe parcursul secolelor XIII-XIV, sînt cît se poate de pertinente: „Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, astfel de noțiuni ca *terra Tartarorum* au înlocuit treptat termenul arhaic și de aceea demodat *Cumania*. Chiar și documentele papale, care sînt cele mai conservative sub acest aspect, au părăsit termenul fictiv *Cumania*, pentru ca în terminologia lor geografică să urmeze realitatea politică a prezenței tătare”[107]. Pe măsura restrîngerii ariei de locuire și de influență a tătarilor, numele *Tartaria* începe să fie aplicat cel mai des teritoriului din nordul Dunării de Jos[108], fenomenul fiind caracteristic pentru momentul constituirii principatelor române. Și întrucît *Tartaria* subtituise *Cumania*, iar termenul de *Basarabia* derivase de la cel din urmă, a fost normal ca atunci cînd, în noile condiții istorice, acest termen apărea într-un discurs, el să nu mai vizeze tot spațiul pruto-nistrean, cu numai partea sa sudică. Între altele, această metamorfoză explică și de ce Bugeacul tătăresc de mai tîrziu avea să fie identificat – nejustitifat, totuși, – cu Basarabia. Numai așa ne putem explica cum s-a ajuns ca în Evul Mediu tîrziu și în epoca modernă conținutul istorico-geografic al termenului Basarabia să fie mult mai restrîns decît în perioada dinaintea întemeierii Țării Moldovei. Prin urmare, nu are cum fi adevărat că numele de Basarabia ar fi putut proveni de la turci, cum s-a susținut în unele scrieri, încă din Evul Mediu și pînă în zilele noastre[109]. Dar pe de altă parte legătura strînsă și îndelungată – politică și de arme – dintre turci și tătarii din nord-vestul Mării Negre a făcut ca unele nume referitoare la teritorii stăpînite de tătari să poată fi trecute, în anumite situații, asupra unor spații aflate sub control turcesc. Astfel, J. Thunmann semnalează o deosebire netă între Bugeac, care, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aparținea exclusiv tătarilor, și Basarabia, adică toată partea sudică a teritoriului pruto-

identificarea Basarabiei cu Bugeacul, aserțiunea la fel de neîntemeiată că Basarab ar fi stăpînit Chilia, ca şi cea că „Basarab era doar nume propriu”, cînd ştim ca la origine acesta fusese un calificativ, un titlu cu valențe sociale şi ierarhice; ca eponim, acest nume a fost proiectat asupra masei de supuşi, care astfel s-au numit basarabeni, luînd naştere un nou nume comun.

107 I. Vásáry, *op. cit*., p. 140; v. şi V. Spinei, *op. cit*., pp. 46-47.

108 V. Spinei, *op. cit*., p. 46.

109 Miron Costin, *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, în: Miron Costin, Opere, Chişinău, 1989, p. 218. Totuşi, cărturarul moldovean nu este deloc sigur că anume turcii ar fi dat această denumire pentru sudul teritoriului pruto-nistrean, deoarece „ei întotdeauna acele părți de la mare le numesc Bugeac şi Akkerman”. Vezi şi N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 146 („turcii... numiră «ţara lui Basarab», după cel mai cunoscut membru vechi al dinastiei, partea la miazănoapte de guri[le Dunării], şi acest nume al Basarabiei... se respîndi şi la alte neamuri şi în alte cancelarii, trăind apoi, cu alt cuprins, meşteşugit introdus, şi pînă în zilele noastre”). V. Spinei observă corect că această părere, greşită după aprecierea sa, este caracteristică şi pentru unele scrieri geografice occidentale din Evul Mediu tîrziu: vezi V. Spinei, *op. cit*., p. 48.

nistrean, aflată sub control otoman, care, în afară de Bugeac, mai cuprindea raialele Ismail, Chilia, Akkerman și Bender[110]. Deci, *Basarabia* – care prin filiație inversă trimitea la *Tartaria* și, mai departe, la *Cumania* – ajunsese sub dominația turcilor să însemne o posesiune otomană. Această constatare este confirmată întru totul și de alte informații. Foarte interesant este faptul că în unele hărți europene ce datează din secolul al XVII-lea, drept teritoriu al Basarabiei este indicat spațiul ce cuprinde sudul interfluviului pruto-nistrean și pământurile situate la est de cursul de jos al Nistrului pînă pe malul stîng al Bugului[111]. Toate hărțile acestea sugerează ideea că pământurile stăpînite de turci și locuite de tătari în vecinătatea nord-vestică a Mării Negre erau acoperite de numele Basarabia. Această impresie se va afirma complet în secolul al XVIII-lea. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 stabilea că regiunea Ociakov de la Marea Neagră dintre cursurile de jos ale rîurilor Nistru și Bug rămînea în posesia Înaltei Porți, chiar dacă tot restul spațiului din nordul mării, ba și Bugeacul intraseră în fond sub stăpînirea Rusiei învingătoare în război[112]. Nu întîmplător, prin urmare, o hartă a lui Jan Elwe, tipărită la Amsterdam în 1792, arată că Basarabia cuprindea toată partea sud-estică a teritoriului pruto-nistrean și o întindere încă mai mare între cursurile inferioare ale celor două rîuri[113]. Că informațiile de acest gen nu erau un rod al imaginației cartografilor o dovedește relatarea călătorului rus P. Sumarokov, care vizitase în 1799 regiunea Ociakov. El povestește că, după ce a ajuns la Ovidiopol, s-a ridicat în sus pe malul stîng al Nistrului, trecînd prin localitățile Maiak, Tiraspol, Parcani, Mălăești, Butor, Tașlîk, Pugăceni, Grigoriopol și ajungînd la Dubăsari, unde avea să consemneze patetic: „Aici m-am despărțit de Nistrul care m-a încîntat și de fermecătoarea Basarabie...”[114]. Or, călătorul nu văzuse deloc pământurile dintre Prut și Nistru și, deci, nu putea ști cum arătau acestea.

Astfel, trecînd pe parcursul veacurilor printr-o serie de metamorfoze succesive, numele Basarabia, după ce în momentul apariției și al afirmării sale, în secolele XII-XIII, a desemnat tot spațiul dintre Prut și Nistru, a ajuns, în urma cuceririlor otomane de la sfîrșitul secolului al XV-lea, să fie atribuit unui teritoriu restrîns de la extremitatea sudică a zonei respective.

---

[110] J. Thunmann, *op. cit*., p. 53.

[111] I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *Descriptio Romaniae*, I, Bucureşti, 2004, pp. 71, 81, 147, 151, 157.

[112] Е. И. Дружинина, *Кючук-Кайнарджийский мир 1974 года (его подготовка и подписание),* Москва, 1955, с. 350-351.

[113] I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.,* pp. 102-103.

[114] „Здесь я разстался с восхитившим меня Днестром, с прелестною Бессарабиею…”: П. Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии. С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, Москва, 1800, с. 235.

EVOLUȚIA STATUTULUI POLITIC AL TERITORIULUI PRUTO-NISTREAN DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Incertitudinea în privința înfățișării materiale a numelui Basarabia s-a păstrat în cele mai variate lucrări cu caracter informativ – scrieri istorice, opere cartografice, documente oficiale, corespondență diplomatică și particulară, note de călătorie etc. – pînă la terminarea războiului ruso-turc din 1806-1812. Dar, în mod obișnuit, atît cît au ținut operațiunile militare, prin Basarabia se înțelegea sudul teritoriului pruto-nistrean de sub control direct otoman și era menționată alături de Moldova și Valahia, aflate sub jurisdicție otomană. Sfîrșitul războiului și semnarea Păcii de la București, la 16 (28) mai 1812, de către reprezentanții Turciei și Rusiei aveau să schimbe esențial ideea de Basarabia ca nume și ca teritoriu. Articolul IV al tratatului de pace prevedea ca „hotarul dintre cele două state să fie rîul Prut, de la intrarea acestuia în Țara Moldovei și pînă la locul unde se întîlnește cu fluviul Dunărea, iar de acolo să urmeze partea stîngă a fluviului Dunărea pînă la gura Chiliei și pînă la mare...”[115]. Întrucît în timpul războiului, mai precis în 1807, guvernul țarist îi ridicase pe tătarii din Bugeac, în număr de cca 80 de mii de suflete[116], deportîndu-i în Rusia, negocierile ruso-turce au legiferat *post factum* şi acest fenomen, după o serie de tergiversări din partea Rusiei, care nu dorea să-şi asume nicio responsabilitate față de această populație[117]. Astfel, în urma războiului, fizionomia etnodemografică a sudului Basarabiei s-a schimbat radical, aşa încît stepa Bugeacului a devenit, în cea mai mare parte, pustie, fapt ce va motiva colonizările care vor fi realizate după război de stăpînirea țaristă cu populație adusă de la sud de Dunăre, în special bulgari şi găgăuzi, din Rusia (țărani iobagi ai statului), iar mai apoi şi din unele țări europene, în special din Germania. Ruşii au extins numele de Basarabia, care desemna pînă atunci teritoriul stăpînit de turci în partea sudică a interfluviului pruto-nistrean, şi asupra restului acestui spațiu. Limita nordică a noii Basarabii era desemnată de hotarul vestic al ținutului Hotin, care trecea pe Rochitna Neagră, afluent al Prutului, cuprinzînd, de la nord spre sud în direcția Herței, satele Onut, Balamutovca, Rjavinți, Colicăuți, Rachitna, Răscăuți, Stroeneț și Marineț[118]. Noua achiziție teritorială țaristă avea suprafața de

---

[115] *Documente turceşti privind istoria României (1791-1812),* III, întocmit de M. A. Mehmet, Bucureşti, 1986, pp. 362-363; *Полное собрание законов Российской империи*, том XXXII, С.-Петербург, 1869, с. 49; *М. И. Кутузов. Сборник документов*, том III (1808-1812), Москва, 1952, с. 906; v. şi N. Iorga, *Luarea Basarabiei şi Moruzeştii*, AAR, XXXII, 1910, 160-185; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992, p. 287; I. Jarcuțchi, V. Mischevca, *Pacea de la Bucureşti (din istoria diplomatică a tratatului de pace ruso-turc de la 16/28 mai 1812)*, Chişinău, 1992, pp. 162, 170, 192; P. Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internațional, 1806-1812*, Bucureşti, 1993, p. 44.

[116] T. Holban, *Documente româneşti din arhivele franceze (1801-1812),* Bucureşti, 1939, p. 48.

[117] *Documente turceşti...,* p. 356.

[118] Al. Boldur, *op. cit*., p. 257; Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a, îngrijită de Ion și Tatiana Varta, Chișinău, 2001, Anexă: Basarabia după harta Marelui Stat

45 630 de km², cu 7 400 km² mai mult decît rămăsese în Moldova din dreapta Prutului şi de aproape 2,6 ori mai mult decît avusese Basarabia turcească[119]. Putem presupune, deşi este evident că nu sînt date sigure în acest sens, că noua Basarabie corespundea în linii generale cu Basarabia anterioară apariţiei Ţării Moldovei, despre care vorbea Cantemir şi care era vizată de cronicile polone din secolele XIII-XVII; trebuie să admitem totuşi că delimitările teritoriale nesigure, mereu fluctuante, ale conglomeratelor etnice din primele secole ale mileniului II din spaţiul est-carpatic nu excludeau posibilitatea ca Basarabia cumană să se fi revărsat, cel puţin în unele momente, peste cele două rîuri care o străjuiau dinspre est şi dinspre vest.

Înfrîngerea Rusiei în Războiul Crimeii din 1853-1856 a adus alte modificări statutului politic şi administrativ intern al Basarabiei. Prin Tratatul de la Paris, din 1856, Rusiei i s-a interzis accesul la Dunăre. În acest scop, frontiera ei în Basarabia a fost retrasă de la Dunăre şi de la partea navigabilă a rîului Prut. Art. XX al tratatului stabilea: „Noul hotar va pleca de la Marea Neagră, la un kilometru la est de lacul Burna-Sola, va reîntîlni perpendicular drumul spre Akkerman, va urma acest drum pînă la Valul lui Traian, va trece pe la sud de Bolgrad, va urca de-a lungul rîului Ialpug pînă la Sărăţica şi va ajunge pînă la Cotul Morii pe Prut. În amonte de acest punct, vechiul hotar dintre cele două imperii nu va suferi nici o modificare. Delegaţi ai Puterilor contractante vor fixa, în amănunt, traseul noului hotar”[120]. Teritoriul astfel scos de sub tutela Rusiei a fost întors Principatului Moldovei şi va fi împărţit în trei judeţe – Cahul, Ismail şi Bolgrad –, care vor face parte din noul stat român, format la 1859 prin unirea Valahiei şi Moldovei. Pămîntul acesta avea o suprafaţă de 10 288 verste pătrate şi o populaţie de 127 330 de locuitori[121]. Dar în anii următori relaţiile internaţionale europene au evoluat de o manieră care a adus din nou cîştig de cauză Rusiei: Congresul de la Berlin, din 1878, a decis reintrarea acesteia în posesia pămînturilor din sudul Basarabiei pe care le pierduse 22 de ani în urmă. Soarta celor trei judeţe româneşti de lîngă Dunăre era pecetluită prin art. 45 al tratatului de pace, semnat la 1/13 iulie 1878: „Principatul României retrocedează M.S. Împăratului Rusiei porţiunea teritoriului Basarabiei, despărţită de Rusia în urma tratatului de la Paris din 1856, şi care la apus se mărgineşte cu talvegul Prutului, iar la miază-zi cu

---

Major rusesc; I. Ţurcanu, *Istoria ilustrată a românilor de la origini pînă la Marea Unire*, Bucureşti/Chişinău, 2008, p. 569.

[119] *Статистическое описание Бессарабии...,* c. 13; v. şi I. Jarcuţchi, V. Mischevca, *op. cit*., p.183; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1991, p. 178.

[120] *Acte diplomatice relative la istoria Renaşterii României*, II, ed. Gh. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, Bucureşti, 1889, p. 1081; v. şi *Independenţa României. Documente, vol. II, partea a 2-a. Corespondenţă diplomatică străină, 1877 mai – 1878 decembrie*, Bucureşti, 1977, p. 39; I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900),* Bucureşti, 1971, pp. 330-331; P. Gogeanu, *Dunărea în relaţiile internaţionale*, Bucureşti, 1970, pp. 46-54; А. Дебидур, *Дипломатическая история Европы, 1814-1878,* II, Ростов-на-Дону, 1995, с. 131.

[121] I. Nistor, *op. cit*., pp. 192-193; P. Cernovodeanu, *op. cit*., p. 77.

talvegul braţului Chilia şi cu gura Stari-Stambulului"[122].

Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie/9 aprilie 1918, nu a adus schimbări teritoriului provinciei, păstrînd şi conţinutul numelui acesteia aşa cum se afirmase în timpul dominaţiei ţariste. Declaraţia de unire, făcută atunci de Sfatul Ţării, organul suprem reprezentativ al puterii în tot spaţiul pruto-nistrean din acea vreme, se reducea, în esenţă, la următoarea formulă: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi al dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, *de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mamă-sa România*"[123].

Contextul relaţiilor internaţionale europene de la sfîrşitul anilor '30 şi începutul anilor '40 ai secolului al XX-lea avea să aducă schimbări radicale nu numai în destinul istoric al Basarabiei, dar şi în ceea ce priveşte integritatea teritoriului provinciei şi, în consecinţă, chiar a semnificaţiei acestui nume. Înţelegerea secretă sovieto-germană, din 23 august 1939, cunoscută drept „pactul Ribbentrop-Molotov", de la numele semnatarilor documentului, miniştrii de externe ai Germaniei naziste şi Rusiei sovietice, stabilea: „În privinţa sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană îşi declară totalul dezinteres politic faţă de aceste teritorii"[124]. Urmarea directă a acestei înţelegeri a fost ultimatumul sovietic, adresat guvernului român în noaptea de 26 spre 27 iunie 1940, în care îi cerea: „Să înapoieze Uniunii Sovietice Basarabia", pretinzînd totodată să fie predată URSS şi „partea de nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit cu harta alăturată"[125]. La 28 iunie 1940, trupele sovietice au invadat Basarabia, ocupînd în acelaşi timp partea de nord a Bucovinei şi ţinutul Herţa. Din acest moment, conţinutul horonimului Basarabia s-a modificat esenţial. La 2 august 1940, Sesiunea specială a Sovietului Suprem al URSS, pretextînd satisfacerea „rugăminţii poporului moldovenesc" de pe cele două maluri ale Nistrului, a decis următoarele: „Venind în întîmpinarea doleanţelor oamenilor muncii din Basarabia şi ale oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească cu privire la reunirea populaţiei moldoveneşti din Basarabia cu populaţia moldovenească din RASS Moldovenească şi călăuzindu-se de principiul sovietic al dezvoltării libere a naţionalităţilor, Sovietul Suprem al URSS hotărăşte: 1.

---

[122] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. IX, Bucureşti, 1955, p. 380.

[123] I. Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România în anul 1918. Preludii, premise, realizări*, Chişinău, 1998, p. 256.

[124] *Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord*, alc. I. Ţurcanu, trad. de A. Blanovschi, Chişinău, 1992, p. 48; v. şi Fl. Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin. România şi pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, 1991, p. 110.

[125] I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa în vîltoarea celui de-al doilea război mondial*, Bucureşti, 1994, p. 17; I. Ţurcanu, *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*, Brăila, 2008, p. 510.

Se formează Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională; 2. Se includ în componența Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti unionale oraşul Tiraspol şi raioanele Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbnița, Slobozia, Tiraspol din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, oraşul Chişinău şi județele Bălți, Bender, Chişinău, Cahul, Orhei şi Soroca din Basarabia"[126].

Această hotărîre cu adevărat a fost una istorică pentru Basarabia. Observăm, aşadar, că în noua RSSM intrau doar şase din cele nouă județe basarabene, la care se adăugau şase din totalul de paisprezece raioane ale fantomaticei RASSM de peste Nistru. Modul cum s-a făcut această construcție bizară denotă raționamentele exclusiv politice ale întregii acțiuni. Pentru soluționarea problemei pe care Stalin o avea de data aceasta în față, nu conta nici suprafața fostei republici autonome transnistrene (ceea ce aruncă lumină *a posteriori* asupra motivației creării acesteia în 1924), nici teritoriul Basarabiei; cea dintîi se lichida, odată ce misiunea ei era încheiată, pe cînd cea din urmă, care fusese atît timp un măr al discordiei dintre români şi ruşi, a fost pur şi simplu desființată ca entitate teritorială şi etnopolitică. Ținînd cont de experiența istorică şi, mai ales, de importanța strategică excepțională a sudului provinciei, care se mărgineşte cu Dunărea şi cu Marea Neagră, sovieticii au trecut județele Ismail şi Cetatea Albă la Ucraina, şi odată cu ele, şi județul Hotin, care, prin legăturile sale tradiționale strînse cu Bucovina, asigura legătura acesteia cu Basarabia. De acum încolo, împărțită în trei părți foarte diferite ca suprafață, şi, pînă la un punct, ca structură etnodemografică, tradiții economice şi culturale, Basarabia nu va mai exista ca teritoriu unitar din punct de vedere politic-administrativ. Cele două ciuntiri teritoriale au făcut din Basarabia un trup schilod, sortind-o la lîncezire economică şi spirituală. Anexarea la cele şase județe basarabene a şase raioane de pe malul stîng al Nistrului, slab dezvoltate din toate punctele de vedere şi puternic rusificate, nu a putut fi o compensare, ci mai degrabă o rană în plus. Din aceste motive, chiar să nu fi fost vigilenta politică națională sovietică, noua RSSM tot nu avea şanse reale să se dezvolte ca formațiune politico-administrativă cu proprie fizionomie națională şi spirituală. Restabilirea în 1944 a puterii sovietice între Prut şi Nistru, după încercarea eşuată a lui Ion Antonescu, conducătorul României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, de a readuce Basarabia pe făgaşul ei istoric tradițional, a consolidat noul statut al acestui teritoriu, confirmînd că Basarabia istorică dispăruse.

Analele Brăilei, serie nouă, an XI, 2011, nr. 11, pp.127-168.

[126] I. Țurcanu, *op. cit*., p. 518; *История Молдавской ССР*, том II, Кишинев, 1968, с. 359.

II. BASARABIA LA RĂSCRUCE VREMII (1918-1920)

DUILIU ZAMFIRESCU DESPRE REALITĂȚILE BASARABENE DIN ANUL 1918

Puțină lume știe că scriitorul român Duiliu Zamfirescu a activat o vreme în anul 1918 în Basarabia și că a lăsat un ciclu de mărturii foarte interesante privind realitățile basarabene din acea vreme zbuciumată. Din păcate, aceste mărturii nu au fost publicate în Basarabia și de aceea nu sînt cunoscute aici.

Duiliu Zamfirescu s-a născut în 1858 lîngă Rîmnicu-Sărat și a decedat în 1922 la mănăstirea Agapia. Prin faptul că era fiul unui mare arendaș de pămînt, el era mult mai aproape de moșieri decît de țărani, ceea ce va explica atitudinea lui în problema agrară. A avut importante funcții în structurile puterii de stat din Romania, inclusiv cea de ambasador în Italia, de ministru de externe și de președinte al Camerei Deputaților. Tocmai de aceea sînt foarte instructive impresiile pe care și le-a făcut el despre Basarabia, deoarece astfel aflăm care era atitudinea cel puțin a unei părți a clasei politice românești față de evenimentele care s-au petrecut în provincia dintre Prut și Nistru în perioada ce a urmat imediat după Unirea proclamată de Sfatul Țării la 27 martie 1918. Ca scriitor, Zamfirescu este cunoscut mai ales prin romanele sale mai mult sau mai puțin celebre, *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*[1].

Duiliu Zamfirescu a fost numit comisar general al guvernului român în Basarabia după unirea din 27 martie și a activat pînă în iunie 1918, cînd această funcție a fost lichidată și, în locul ei, a fost instituită funcția de guvernator militar al Basarabiei. În cele aproape trei luni cît a deținut funcția de comisar general, Zamfirescu a făcut o serie de observații foarte interesante privind starea de lucruri din provincie. Aceste observații au fost publicate chiar în vremea aflării sale în acea funcție în revista ieșeană „Îndreptarea", pe care el o edita la Iași împreună cu Matei Cantacuzino, C. Argetoianu și A. C. Cuza[2].

Comisarul general al Basarabiei caracterizează astfel Moldova de pe malul stîng al Prutului: „O țară cu o întindere de 42 mii de kilometri pătrați sau 4 milioane și 200 mii de hectare, din care numai 3 la sută este neroditor; cu o populație de 2 milioane 800 mii de locuitori; cu climă moderată și o calitate de pămînt de mîna întîi, în care toate culturile sînt cu putință, de la grîu pînă la orez și bumbac; care produce în mijlociu 200.000 de vagoane de cereale, din care poate exporta jumătate; unde vița de vie se cultivă cu atît de mare succes, încît Basarabia singură produce atîta vin, cît țara românească întreagă; unde creșterea vitelor este mai dezvoltată decît în România; unde fructele, tutunul, viermii de mătase se cultivă cu îngrijire și succes; unde industria morăritului este, comparativ, mai dezvoltată decît la noi"[3].

---

1 Vezi, de ex., E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol.1, Bucureşti, 1981, pp. 65-69, 107-108; vol. II, p. 95, 97, 154; vol. III, pp. 10, 35, 47, 50.

2 C. Argetoianu, *Memorii*, vol. V, Bucureşti, 1995, p. 119.

3 D. Zamfirescu, *În Basarabia*, „Îndreptarea", I, nr. 43, din 2 iunie 1918, p. 1.

Referindu-se la populația provinciei, scriitorul face următoarea remarcă: „În acest pămînt locuiește un popor care, de baștină, este popor românesc. Alături de dînsul și adeseori peste dînsul s-au așezat alte nații, care, ajutate de administrația rusească, au căutat să-l deznaționalizeze. Dar aici, ca peste tot unde a trecut colonizarea romană, cu caracterul său agricol, – dragostea de pămînt a asigurat păstrarea neamului nostru în frontierele țării și în cuprinsul limbei, cu acea neclintită statornicie a legionarului, pe care nimic n-a învins-o.

Aceasta este comoara pe care ne-o aduce Basarabia: țăranul român, lipit de glie”[4].

Pornind de la aceste constatări, Zamfirescu trage o concluzie foarte interesantă, și anume el zice astfel: „România din stînga Prutului, încorporată prin actul din 27 martie 1918, are o însemnătate atît de mare pentru viitorul țării noastre, încît covîrșește aproape toate celelalte interese din teritoriile ocupate”. Remarca este extrem de sugestivă, dacă reținem că, în acel moment, 2/3 din teritoriul României era ocupat de trupele Puterilor Centrale. Prin urmare, în acel moment clasa politică românească își lega mari speranțe de Basarabia. Altfel spus, pe atunci unirea Basarabiei cu Vechiul Regat se bucura de o apreciere mult mai mare față de cum va fi văzută mai tîrziu, după terminarea războiului și după definitivarea procesului de creare a României Mari.

Zamfirescu s-a arătat foarte interesat de viața politică a Basarabiei. Avînd un ascuțit simț al observației, el a reușit să înțeleagă perfect cele mai multe fenomene politice și sociale, atît pe cele care se petrecuseră pînă la sosirea lui la Chișinău, cît și pe cele din vremea aflării sale aici.

Între altele, comisarul guvernului român a fost unul dintre foarte puținii observatori și memorialiști români din acea vreme care au înțeles just rolul Congresului Militar Moldovenesc din octombrie 1917 în dezvoltarea politică națională a provinciei, care avea să urmeze calea spre proclamarea autonomiei, apoi a independenței și avea să ducă, în final, la unirea cu țara-mamă. Sfatul Țării, menționează Zamfirescu, „este ieșit din *Primul Congres militar al moldovenilor din întreaga Rusie*”. Referindu-se la rezoluțiile Congresului, el face această precizare: „Documentul care stabilește organizarea politică a noului stat este un act remarcabil, atît ca limpeziciune de idei, cît și ca stil, și se inspiră de la izvoarele celui mai cald patriotism românesc. Nu știu cine e autorul său; în toate cazurile, el este semnat de Președintele Congresului, căpitanul de cavalerie Cijevski și de secretarul voluntar Holban, și poartă data de 25 octombrie 1917”.

Zamfirescu face cîteva observații subtile referitoare la mentalitatea principalelor forțe politice și sociale din Basarabia din momentul Unirii și din cele cîteva luni de zile cît s-a aflat el la Chișinău. „Basarabia actuală, zice el, ca orice țară ieșită din revoluție, este cîmpul contrastelor. Acolo stau față în față elementele conservatoare ale politicei ruse și elementele demagogice ale socialismului celui mai înaintat. Și unele și altele au aerul de a recunoaște ocupația noastră militară. Cred însă că, printre conservatori, majoritatea este condusă pur și simplu de dorința de *ordine* și

[4] *Ibidem*; vezi și *Revista de istorie și teorie literară* (București), XL, 1992, nr. 3-4, p. 385.

de *păstrarea proprietăților*, – pe cînd printre socialiști-intelectuali un suflu de adevărat patriotism românesc subordonează chestiunea economică, chestiunei naționale. Pe aceștia se poate pune temei". Observația este foarte corectă în privința moșierilor, pe care nu-i interesa unirea Basarabiei cu România decît în măsura în care aceasta le putea asigura integritatea averilor de care dispuneau. Dar observația nu este nici pe departe tot atît de dreaptă atunci cînd susține că așa-zișii socialiști cu orientare proromânească ar fi fost niște demagogi. Evident, această remarcă nedreaptă a fost dictată de statutul de proprietar și de reprezentant al celor avuți pe care îl avea atunci Zamifirescu.

Mai interesantă și mai realistă este referința lui la mentalitatea politică a fracțiunii țărănești din Sfatul Țării, care avusese o poziție șovăielnică și în bună parte refractară la votarea *Declarației de unire* din 27 martie a Sfatului Țării. „După blocul moldovenesc, remarcă Zamfirescu, grupul cel mai important din Cameră (adică din Sfatul Țării) este acela al *țărănimei moldovenești*, al cărui șef, un domn Țîganko, nu știe o boabă românească, pe cînd țăranii nu știu o boabă rusească. Această bizară apropiere de oameni e semnul caracteristic al locului și dovedește o stare de lucruri îngrijorătoare"[5]. Această observație este cu atît mai prețioasă, cu cît este actuală și astăzi, cînd o bună parte a populației basarabene nu este conștientă de apartenența ei de neam.

Spre deosebire de cei mai mulți oameni politici din România, Duiliu Zamfirescu considera că unirea Basarabiei în baza unor condiții, care urmau să asigure provinciei o anumită autonomie în cadrul statului român, era o decizie corectă, văzînd în aceste condiții niște garanții pentru „liberă dispoziție sufletească, din amîndouă părțile", adică a Basarabiei și a României. Printre aceste garanții, precizează comisarul general, se afla și următoarea: „Basarabia își păstrează autonomia provincială, avînd un Sfat al Țării (Dietă), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct și secret, cu un organ împlinitor și administrație proprie". Asta „însemnează, adaugă el, autonomie completă, cu minister și administrație aparte, – și ceea ce eu aprob".

Ceea ce nu poate aproba Zamfirescu, în calitate de proprietar de pămînt, era dreptul ce își rezerva Sfatul Țării de a rezolva problema agrară în favoarea țăranilor, adică în defavoarea moșierilor. „Sfatul Țării actual, citează el, rămîne mai departe pentru rezolvarea și realizarea reformei agrare, după nevoile și cererile norodului; aceste hotărîri se vor recunoaște de guvernul român". Această prevedere îl supără, pe proprietar în așa măsură, încît el uită că avea o atitudine în general destul de favorabilă față de Sfatul Țării și ajunge să afirme că, de fapt, parlamentul basarabean, „ieșit din volcanul revoluției, *fără a avea nici un caracter reprezentativ legal*, își rezervă dreptul să rezolve singur reforma agrară, fără nici un amestec din partea României...".

Duiliu Zamfirescu a schițat o serie de portrete ale oamenilor politici basarabeni din anul 1918. Aproape întotdeauna, cu excepția cazurilor de atitudine manifest antiromânească, acestea sînt niște portrete calde, amicale și uneori chiar pline de admirație. Între altele, cea mai mare atenție îi este acordată lui Constantin Stere,

[5] *Îndreptarea*, I, nr. 24 din 11 mai 1918, pp. 1-2.

căruia, după părerea lui Zamfirescu, îi revenea rolul cel mai mare în evoluția Basarabiei după unirea din 27 martie. Știm însă că, din păcate, nu avea să fie așa. Stere, care îndată după Unire fusese ales președinte al Sfatului Țării, foarte curînd își va da seama că autonomia Basarabiei exista doar pe hîrtie și că, din această cauză, rolul lui în Basarabia se epuizase.

Iată cum îl caracterizează comisarul general pe Ion Inculeț: „Domnul Inculeț este un bărbat echilibrat, cu marea facultate sufletească de a apropia pe oameni între dînșii, în loc de a-i învrăjbi. Român de origine, inginer de meserie, cu studiile făcute pe la universitățile din Dorpat, pe la Kiev sau Moscova, domnia sa vorbește românește destul de bine, dar scrie rusește". Despre Pan. Halippa spune următoarele: „Acesta este, fizicește, antiteza colegului său: pe cît este domnul Inculeț de ras și de tuns, pe atîta este domnul Halippa de pletos și de bărbos; pe cît este cel dintîi de nalt și de blond, pe atîta este cel de-al doilea de puțin și de brun. Sufletește, însă, ei se aseamănă prin aceleași nobile aspirațiuni patriotice".

Zamfirescu trebuie să fi fost impresionat de chipul lui Vasile Țanțu, care, cum se știe, jucase un rol mare în organizarea și convocarea Sfatului Țării și care, în momentul Unirii, era conducătorul blocului moldovenesc din parlamentul basarabean. „Cînd l-am văzut întîiași dată, își amintește povestitorul, am crezut că intră la mine un plăieș de-al lui Ștefan cel Mare. Nalt și uscățiv, cu o expresie de cuviință serioasă, ca a poporului nostru cel adevărat, domnul Țanțu respiră energia și lealitatea. Simplu învățător de sat, domnia sa, cu dl Buzdugan și cu alți tineri români, au avut intuiția momentului și au scos din revoluția rusească neatîrnarea Basarabiei. Domnul Țanțu se găsește în fruntea celei mai de seamă instituții culturale, *Făclia,* pe care eu îmi propuneam s-o ajut sub toate formele și pe care o recomand domnului Stere"[6].

Duiliu Zamfirescu privea cu multă încredere în viitorul Basarabiei. Ca om de cultură, el credea că buna așezare a lucrurilor în Basarabia unită cu Vechiul Regat era posibilă mai ales pe calea culturalizării românești a provinciei. „Noi nu putem întîrzia nici un minut, zicea el, activitatea noastră culturală în Basarabia. Naționalizarea școalelor, institutelor și stabilimentelor de tot felul; activitatea extrașcolară; infiltrarea cu orice preț în sufletul țăranului a noțiunii de *patrie comună*; propagandă la sate, prin biserică; publicarea cărților școlare în text chirilic și latin, – iată cea dintîi datorie a noastră".

Fostul comisar general al Basarabiei credea cu putere în posibilitatea de regenerare românească a provinciei. El face o curioasă paralelă între Dobrogea de după anul 1878 și Basarabia de după 27 martie 1918. „După tratatul de la Berlin, zice el, țara noastră a primit Dobrogea pentru bravura fiilor căzuți la Plevna și pentru hrăpirea celor trei districte din Basarabia... și, dintr-o provincie pustie, a făcut o țară înfloritoare, legînd-o cu patria-mamă prin splendidul pod de la Cernavodă, înzestrînd-o cu drumuri de fier și ridicînd pe malul mării, acolo unde murise Ovidiu, sclipitoarea Constanță.

Cu aceeași putere de creațiune, cînd timpul va începe să tămăduiască rănile de

[6] D. Zamfirescu, *op. cit*., pp. 1-2.

astăzi, ne vom pune pe muncă și vom face din Basarabia un pămînt românesc în toată puterea cuvîntului, atunci cînd țăranul dintre Prut și Nistru își va redobîndi conștiința originei sale nobile”[7]. Din păcate, acest frumos vis al lui Zamfirescu nu s-a mai realizat. Cauzele au fost mai multe, iar una din cele mai importante a fost cotropirea sovietică a Basarabiei în anul 1940.

Mai sînt și alte referințe interesante ale lui Zamfirescu la realitățile basarabene din anul 1918. Dintre ele, cele mai importante sînt remarcile sale cu privire la problema agrară. Aceasta este însă o chestiune foarte complicată, care sperăm să devină subiect pentru un studiu special.

[7] Vezi *Revista de istorie şi teorie literară*, p. 377.

REFLECTIONS ON AN UNKNOWN BUT VERY DISPUTABLE DOCUMENT CONCERNING THE HISTORY OF BESSARABIA ÎN 1917-1918 YEARS

Bessarabia, Romanian land situated between the rivers Dnester and Prut, had been for many years, and it is still, an apple of discord for the states with big perpetual interests in this area, especially for the Romanian state, as the exponent of the natural right of Romanians to survive on this land, on the one side, and for the neighbouring big countries or their exponents from the local Romanian milieu, on the other side. By the simple fact that the Romanians have their roots deep in this land and cannot belong to any other place, that they sanctified it with the sweat and blood of countless generations, they never felt any need to look for other arguments that would justify their staying and working on this land. But troubles and misfortunes brought by the interests of different people had obliged them to consume lots of ink and appeal to influent states and internationl political institutions to prove a thing so natural that it did not seem to need any proof, being more than a right, being simply a blessing. But there had been enough interested parties to take advantage of the difficultes that had tested the Romanians in the course of their agitated history and to tear one part or another from this land. And in most cases the brutal force had been used as the supreme argument.

Neither brainwash had been neglected, and sometimes it turned to a real propagandistic war like the one unleashed by the Bolsheviks in 1917 and which is still going on. The seeds of this war penetrated awfully deep the soil of Bessarabia, and we are still gathering its fruits, sometimes finding them even in the West. A sample of such a piece of propagandistic work is the text called „Memorandum on the international situation of Besssarabia to be presented to Allied Powers and delegates of the International Peace Conference", presented by a group of interested persons to the Peace Conference in Paris in 1919. The facts that the authors of this text are trying to use as arguments are the same that had been manipulated by politicians, diplomats, historians in their attempts to deny the Romanian identity of Bessarabia.

Who are these interested persons that had come to the Peace Conference with such arguments?

They represented, until 1917, the Russian administration in Bessarabia, enjoying all the advantages of their status. They were, with a few exceptions, strangers, not Romanians, and were simply unable to sense the needsand wills of the Romanian population who represented the majority in this area, so they were not justified to represent this population's interests in its dialogue with the rest of the world.

In 1917 the Bessarabian Romanians, along with the ethnic minorities of the region, used the favourable situation offered by the crash of the Tzarist Empire and created their own state, the Democratic Moldovan Republic (DMR), a formation which had for a while, until the Bolsheviks had taken the power in Russia, an autonomous status within federative Russia. But the Bolsheviks offensive and total anarchy that submerged Russia determine the Bessarabians to declare their independence from the former Empire. When they noticed that even independence could not guarantee the security and the normal evolution of this region, Sfatul Tzary („Sfatul Țării" =

the „Country's Council"), the Parliament of the young republic at that time, decided on the 27th of March (the 9th of April) 1918 the unification of Bessarabia with the Romanian Kingdom. But this historical decision had been dictated not only and not so much by the outside danger that permanently threatened DMR, especially the aggressive pretentions of Russian and Ukrainian Bolsheviks, as by the fact that Basarabia was populated mostly by Romanians whose only chance to survive as an ethnic entity was in living together with the Romanians of Romania from which Bessarabia had been torn by Russian tzarism in 1812. After the 9th of April 1918 the minorities of Bessarabia lived in peace with the Romanians till the 28th of June1940 when Soviet Army occupied this area, puttting into practice the secret agreement between Hitler and Stalin of the 23rd of August 1939 („Molotov-Ribbentrop pact"), establishing the spheres of influence in Eastern Europe, at the west border of the Soviet Empire. It is true that having escaped the genocide to which the Soviet people had been exposed, these minorities had to endure the rigours of a low level of life, compared with the advanced societies of the western Europe, and of a politically and socially imperfect system. It is obvious that their life had not been harder than the life of the Romanians, and in any case incomparably more decent than the life of the minorities in Soviet Russia[1].

The biggest part of the members of these minorities, prosperous under the tzarist system that had been interested to offer them everything, left Bessarabia, and launched, with the support of the Empire supporters or with the Bolsheviks' help, a campaign of calumny against the entire national liberation movement of Bessarabia, its institutions, against the leaders of this movement and, of course, against the Romanian state and its prominent personalities. A group of these „fighters", the authors of the above-mentioned memorandum, created the so-called „Odessa Committee for the salvation of Besssarabia", supported financially for a while by the Russian general Denikin. There had existed other similar groups (some of them called themselves „governments", which later, after tbe Peace Conference had closed its sessions and the Bolsheviks got firmly installed in Russia, had been dissoluted; some of them joined the well-known „Society of Bessarabians from the USSR", specialized in diversions against Bessarabia and the Romanian state.

Until not long ago, only a few people, considered reliable by the Soviet regime, had access to these documents and writings that represent the profession of faith of those who had conducted or at least taken an active part in the fight against national liberation movement of the Bessarabian Romanians. At last, the situation has changed and we are taking the opportunity of making public the above-mentioned memorandum that contains the same fallacious assertions that were circulated first by the tzarist propaganda, then by the Soviet one, concerning the so-called rights of Russia on Bessarabia and contesting the legitimacy of the unification of Basarabia with Romania in 1918.

These assertions do not refer to the past: they are disseminated and manipulated

---

[1] This situation had been confirmed in the period between wars by the representatives of the Western Great Powers in Romania: I. Rus, *România şi minoritarii în Basarabia interbelică*, „Revista de istorie a Moldovei" (RIM), 1994, nr. 1.

again and again, and exceed by far the problem of Bessarabia and the interests of Russia or Romania. That's why we considered it necessary to make them known to a wide range of readers.

* * *

The purpose of this memorandum that represents a very extended text, completed with a lot ot annexes not reproduced here as they are adding nothing new or essential to the basic text, was, as its authors affirm, „to clarify the problem of Bessarabia for the International Peace Conference". Let us see how they do it.

The memorandum contains a number of historical data, which, interpreted in a certain way, were to demonstrate that Bessarabia was not a Romanian land and from this viewpoint, the mentioned act of the 9th of April 1918 was an arbitrary act. The „unbeatable" argument used by the authors sounds as follows: „At the moment of the unification of the two principalities, Valahia and Moldova, in 1859, Bessarabia had been for more than half a century in Russian posession pursuant to the Bucharest Peace of 1812, when Bessarabia had been annexed by Russia as one of the provinces of ther Ottoman Emipre and, therefore, Bessarabia had never been part of Romanian Kingdom". And a bit further: „Historical rights, lost 100 years ago by one of the Turkish provinces, and not by the Romanian Kingdom, cannot be accepted as a pretext for annexing Bessarabia to the Romanian Kingdom".

The cynicsm of such an argumentation is clear: one theft is justified by another, even more undisguised and brutal, an enslavement by another one, even harder. So, the authors of the memorandum do not recognize the right of the Romanian people to decide its own destiny, Romanian principalities are treated like colonies that can be passed from one master to another, depending on the real force of these masters. The weakness of the argument becomes much clearer when confronted with the question, why Bessarabia, which till 1812 had not been Russian and in 1859 was no longer Moldovan, could not, in 1918, separate from Russia and join Romania. But the futility of these statements is demonstrated by the too well known facts that the principality of Moldova was in 1859 as Romanian as Valachia, that the Romanians appeared not just that year but a thousand years before, that when Bessarabia had been torn by Russia from the body of Moldova, it was not less Romanian than the latter.

One can say that this malevolent and rather awkward manipulation of historicall facts can in no way replace the historical truth. The memorandum comprises even some statistical data used with tbe same purpose, to deny the Romanian identity of the area. The authors refer to the results of the Russian census of 1897: according to it there were only 47,58% Romanian Moldovans in Bessarabia, and that figure the authors of this work affirm as is no more than a statistical expression; because in their opinion the per cent of Moldovans with a real Romanian consciousness was rather small. But even in this case, the document is in flagrant contradiction with both historical reality and simple common sense. Because if the authors do not trust Romanian statistics which gives for the same period 70% of Moldovans, why sbould one trust tzarist statistics that gives a much smaller per cent? It is quite clear that the official tzarist statistics and the authors of the memorandum are pursuing the same goal: to reduce to an insignificant level the number of Romanians in the total of Bessarabia population on the eve of the great historical events of 1917-1918. Can

one consider just a casual circumstance the fact that the censuses before 1897 and those held after it gave a far greater per cent of Romanians than that of tzarist census at the end of XIX century[2]? The falsehood and the ill-will are as evident as possible.

But these awkward tricks were not only the manifestation of a sheer taste for imposture. The stakes were much higher: all those distorted facts were meant to convince the members of the Peace Conference that ethnically the Moldovans of Bessarabia had nothing in common with Romanians living to the west of the river Prut. „The Romanian national idea, says the memorandum, first appeared in Danube Principalities from Transilvania in 1816, after Bessarabia had been torn from Moldova". I do not know if anyone undestands the significance of that year, 1816, in Romanian history, but it is beyond any doubt that the authors of the memorandum have ot the least idea of the history ot the Romanians, and even less knowledge about the moment of the appearence of their self-consciousness, because even in the first Romanian writings, wherever they appeaared – in Moldova, Valahia (Muntenia) or Transilvania (Ardeal), the conscious feeling of belonging to the Romanian nation is expressed with the vigour and strength of a rich language with millenial traditions. Only people lacking the most elementary knowledge of the matter could affirm: „Except for a few persons, the Bessarabian Moldovans call themselves Russian Moldovans, just the Kazan and Crimean Tatars call themselves Russian Tatars". But mixing up very simple expressions, having nothing to do with political ambitions and expressing very simple realities, confusing them with inexistent but very needed realities, the authors put themselves in a very ridiculous situation. Because neither the Tatars, neither the Moldovans, nor the Ukrainians, nor the Lettonians called themselves Russians, and even the Russians, for different reasons, of course, did not do it; they were called Russians with the sense of Russian tzar subjects, citizens of Russia by people outside the Empire or by Russian officialities. So, the expression „Russian Moldovans" meant not Bessarabian Romanians with Russian consciousness, but Romanians with the status of subjects of the Russian tzar.

Special attention is given in the memorandum to the problem of the russification of the region annexed in 1812. Retorting some imagined opponents, the authors of this text affirm: "Under Russian rule, Bessarabia never felt the yoke of russification". Nevertheless, half a page upper we could read their opinions on the russification of the Bessarabian Moldovans considered by them a positive fact, conditioned by many factors. But they had not enough courage, the truth on this issue being inconvenient, to talk about the savage persecution unleashed by the Russsian officialities and their local agents against the hateful „Romanian idea", against the very Romanian spirit of this land, a sad situation, exacerbated by the activity of governors of the kind of Vorontsov or of the Bishops like Lebedev or Chicheagov, not to mention the interdiction to teach, to publish and even to pray in Romanian. Was the appearence of inokentism, that desperate form of protest against the administration of the official Russian church, among Romanians from the Russian Empire, accidental[3]?

---

[2] *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.*, том III. Бессарабская губерния, С.-Петербург, 1905, с. XXI; *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, Chişinău, 1923, p. 11; *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. II, Bucureşti, 1938, p. XXVI; G. Murgoci, *La population de la Bessarabie*, Paris, 1920, p. 19; L. T. Boga, *Populaţia Basarabiei*, Chişinău, 1926, pp. 20-26.

[3] N. Popovschi, *Mişcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia*, Chişinău, 1926,

The memorandum mentions that to the end of the Russian Empire reign less than 1/4 of Moldovan parents from Chişinău wanted their children to study in their native language, the rest pleading for the Russian language, but the authors of the text do not see anything wrong in it and even more, they make the following conclusion: "These figures show conclusively what language the population considers to be its native language". If we are to follow the authors' logic, we shall have to believe that in 1917-1918 the Bessarabian Romanians from Chişinău considered Russian to be their native language. That's a vivid and sad example of how chauvinistic hatred combined with the lowest political and material interests can lead to sheer stupidity. And that's the point where we can clearly see the real purpose of this memorandum, called "Bessarabian memorandum".

But, even if the authors are trying to convince us that Russian was the principal language of Bessarabia, this document admits the fact that „a part of Bessarabia population speaks Moldovan", and that is just why they do not understand Romanian. Even at the moment when this work was written, at the end of the 1918, the whole world knew that there was no significant difference between the speech of the Bessarabian Romanians, who traditionally called themselves Moldovans, and the language spoken by the rest of the Romanians.

Big and constant efforts made by the tzarist administration to spiritually alienate Bessarabia from the Romanian lands on the West of the Prut did not succeed in destroying the Romanian self-consciousness of the population of this region and the will to maintain unbroken the spiritual bridge with Romania through its more prominent people[4]. People involved in cultural or social activities like Ştefan Ciobanu, Alexei Mateevici, Simion Murafa, Vasile Stroescu, Pan. Halippa, Ioan Pelivan et al., had always used, even before the unification the Latin alphabet in their corespondence with thier friends from Romania[5]. In tzarist Bessarabia there had always existed the will, and even fights had been given, to publish books and periodicals in the Latin alphabet as like it was done in other Romanian provinces, but only the great revolutionary movement at the beginning of the XXth century had permited the realization of this ardent will of Bessarabian Romanians. So, the authors of the memorandum they resort to one more lie when they affirm that the Romanian national idea did not have any support in Bessarabia because „the Moldovan population was writing in Cyrillic, while Romania accepted the Latin alphabet".

The memorandum contains other assertions and facts that are used to demonstrate, on the one hand, the absence of connections between Romania and Bessarabia, and on the other one the Russian spiritual identity of this region. On

---

pp. 296, 328.

4 Şt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă*, Chişinău, 1923; *idem*, *Din istoria mişcării naţionale în Basarabia*, „Viaţa Basarabiei", 1933, nr. 1-2; L. T. Boga, *Lupta pentru limba românească*, Chişinău, 1923; Gh. Bezviconi, *Profiluri de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1943; I. Pelivan, *Nicolae Ştefan Casso*, „Viaţa Basarabiei", 1942, nr. 5-6; P. Mihailovici, *Tipăriturile româneşti din Basarabia de la 1812 pînă la 1918*, Bucureşti, 1940; *idem*, *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi (1799-1916)*, Chişinău, 1938; Al. David, *Tipăriturile româneşti din Basarabia sub stăpînirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, vol. I, Chişinău, 1934.

5 P. Vataman, *Figuri sorocene*, Chişinău, 1993, pp. 46-48.

this purpose, they pay the greatess attention to the legislation, and in general to law and justice problems, stating with firmness that in comparison with Romania where, so to say, there was no judicial consciousness at all, Bessarabia posessed a superior judicial consciousness due, of course, to the introduction of the Russian law in the region. Or, this assertion is false and irrespectful because it was widely known even at that time, that because of not knowing Russian and because of not promoting an understandable for Romanians judicial language education, the local Romanians just did not need any Russian law, living and solving all problems according to the habits of their land.

The aggressive anti-Romanian attitude and the constant interest of the authors to adjust historical reality to their purposes explain perfectly well the picture of Sfatul Tzary, the Parliament of the Moldovan Democratic Republic, shown in the memorandum. Sfatul Tzary being the political body that adopted the decision on the unification of Bessarabia with Romania, it is easy to understand why it became the main topic of the memorandum and why it was criticized even stronger than the Romanian state. The authors suggest that the founders of Sfatul Tzary formed a group of „conscious Moldovans", who „worked during the last 10 years in Basarabia in the interests of the Moldovan national idea even issuing a newspaper here. They did not have any property and could get resources for their modest activity only from Romania".

Now a few essential details should be mentioned. First, the authors acknowledge that Sfatul Tzary did not appear from the thin air and not accidentally, and its founders had worked for a long time before its appearance. And one must add that the participants of the national liberation movement from Bessarabia in 1917-1918 were not „a small group of about 10 people", as the memorandum says, and their activity had been so intense and vast, that the phrase „they had even issued a newspaper" is, surely, a derogatory, even hostile appreciation. Now, if we take the assertion that this newspaper („Cuvînt moldovenesc" = „Moldavian's word") was financed by money sent from Romania, that is another false affirmation, because it was generally known that the boyar Vasile Stroescu financed the publication of the newspaper[6]. More than that, except for a short period between the spring of 1917 and till the 27th of Murch 1918, when the Romanian Kingdom displayed some, rather modest, propagandistic activity by its Ministery of Edication[7], Romania seemed to lack any interest in Bessarabia[8], a fact noticed even by memorandum authors, but, of course, in their particular distorting and confusing manner: „Romania... made no attempts to propagate the Romanian national idea among the Moldovan population of Bessarabia".

The cardinal vulnerability of Sfatul Tzary, from the viewpoint of the authors, was the fact that it had been constituted on the initiative of Moldovan militaries from the Russian army, being at that time in war on the side of Entente countries against Central Powers, and they bad also obtained the biggest number of mandates in the new Parliament. The purpose of this statement was to demonstrate that actually

---

6 A. Crihan, *Spicuiri din scrisori de la prieteni*, published by Ion Cepoi in RIM, 1994, nr.1.

7 N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, Bucureşti, 1934, p. 300; See also *RIM*, 1993, nr. 3, pp. 4, 8.

8 See also I. Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România în 1918*, II, „Patrimoniu", 1993, nr. 2, pp. 4-44.

there had not been any parliamentary elections at all and Sfatul Tzary should be considered illegal (that is why in the memorandum Sfatul Tzary is mentioned only as "so-called Parliament"). Or, it is clear that the authors ignore the specific juncture of the epoch, i.e. wartime when it was impossible to hold elections the way they could be held in normal conditions. The situation of Basarabia and of the whole teritorry of the former Empire was even more complicated by the collapse of the entire social system as a result of the revolution and the desintegration of the old administrative system which immediately could not be replaced by a more efficient one. The only category of the population more or less organized and concentrated in mass groups, were the soldiers and officers from the front. It was therefore quite normal, and even necessary, that they should undertake the responsability to organize the social and political life, to solve all important problems, including the organization of the fight for the national liberation in the regions which simply were colonies of the Russian Empire. More than that, as we can see from their letters from the front and their testimonies[9], the soldiers understood far better than their compatriots the importance of the historical moment and the problems they should solve. The tentative to discredit Sfatul Tzary on the grounds that the majority of MP's had been delegated by the Army units and organizations is futile, because the social structure of the soldiers' mass was identical with the same configuration of the whole population. So, when the memorandum says that the peasants sent their representatives to the Parliament only after the IIIrd Congress peasants (January 1918) it is lying again, because almost all the military men, who entered Sfatul Tzary from the very beginning, were peasants[10]. It is here that one can find the explanation why the memorandum is criticizing Sfatul Tzary so severely for the role and place detained by military men and peasants in it: the authors of the document, alias the members of the „Committee for the salvation of Bessarabia", were not peasants.

The authors of the memorandum, always faithful to their habits and methods of reflecting the reality in the most distorted and confusing way, indifferent to the simplist logic, drop somehow abruptly the opinion that Sfatul Tzary was dominated by military men, and start complaining that too many seats were obtained by the representatives of „different revolutionary organizations" to forget it right after and to affirm that democratic and socialist parties „decided not to delegate their representatives to this body and to recall those of them who already got there". The last affirmation is not more true to the historical facts than the previous ones. It shows us that the authors of the memorandum decided to put up a very intricate net of arguments intended to discredit the Moldovan national movement of 1917-1918, but, underestimating the complexity of the mission, they found themselves cought in a trap. Because, being neither Bolshevik, as it was stressed many times in this document, again a trick played by them on themselves, neither as radical as it was

---

[9] P. Ştefănucă, *Scrisori din război*, „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", 1932, nr. 1-4; idem., *Scrisori de războiu*, în P. Ştefănucă, Folclor şi tradiţii populare, vol. 2, Chişinău, 1991, pp. 6-16; idem, *Amintiri din războiul mondial adunate de la soldaţii moldoveni din comuna Cornova-Orhei*, Chişinău, 1938; *ibid*., „Folclor...", pp. 133-142; T. Inculeţ, *Basarabenii în războiul mondial*, Chişinău, 1925.

[10] See Al. Chiriac, *Mic dicţionar al membrilor Sfatului Ţării*, „Patrimoniu", 1991, nr. 2, 3, 4. See also idem, *Membrii Sfatului Ţării, 1917-1918. Dicţionar*, Bucureşti, 2001.

seen the Romanian Governement[11], Sfatul Tzary was dominated by the socialists[12]. Ion Inculeţ, Pantelimon Erhan, Pan. Halippa, Daniel Ciugureanu, Anton Crihan, Ion Buzdugan, Vladimir Ţîganco, the most influencial deputies, including the leaders of the Parliament and of the Council of Directors, were socialists.

The description of the getting up of Sfatul Tzary and especially the activity of its Organizational Bureau, its competence and responsibility, which the memorandum is inclined to doubt, represent another sample of the same untruthfulness and falsehood. These irresponsible assertions are infirmed by the documentary materials of the Bureau[13] and the studies that reflect their intense activity[14]. The memorandum is also trying to prove that the ethnic composition of Sfatul Tzary was not corresponding to the structure of the population on the grounds that according to the Russian census of 1897, the Moldovan Romanians represented no more than 47%, but in the Parliament set up in November 1917 they had 70% of mandates. In other words, the leaders of that time were blamed for the infrigement on minorities' interests. Since the Tzarist's statistics of 1897 and the statistics of Alexis Nour, which was taken into consideration by the Moldovan Military Congress and the Organizational Bureau of Sfatul Tzary, are mutually exclusive, the problem can only be clarified by a comparative examination of the all statistic data concerning this problem.

After the occupation of Bessarabia in 1812, the ethnic structure of the region was changing quickly, subsequent to the following tzarist policy: the massive colonization of the South of Bessarabia and the implementation of a system of public institutes dominated by non-Romanians, completed mostly by Russians. The avialable statistics permits us to analyze this process. According to the Russian official census of 1816, there were 86% of Romanians in Bessarabia, in 1835 – 75% (R. Keppen's statistics), in 1858- 71% (A. Zashciuk), 1861 – 67,4% and 30 years later their number fell to 59%[15]. The lowest number is given by the general census of Bessarabian population of 1897 – 47,58%[16]. In 1907 the Bessarabian Romanians constituted 55% (Butovich), in 1910, – 56% (Durnovo), and in 1918, according to the calculations of G. Murgoci, 67%[17]. The last figure may arise doubts, but it is somehow confirmed by another source: a serious statistic work, published in Chişinău in 1923, with 64% Romanians for 1919[18]. Even if these two indices do not coincide completely with A. Nour statistics, sharply criticized in the memorandum, they are not too far from it.

Going on with this statistics problem, we can affirm that the results of the tzarist census of 1897 are far from showing the real situation; even the Russian authors of that epoch operated with bigger figures. It is clear that 47,58% is not a real per cent. The

---

11 Al. Marghiloman, *Note politice, 1897-1924. Vol. III. 1917-1918*, Bucureşti, 1927, p. 416; *Sfatul Ţării*, 8 martie 1918.

12 I. Ţurcanu, *Unirea Basarabiei*…, p. 12.

13 *Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM) = Moldovan National Archives,* fond 727, inv. 2, dosar 20.

14 I. Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România, 1918. Preludii, premise, realizări*, Chişinău, 1998, pp. 85-102.

15 G. Murgoci, *La population*…, p. 19.

16 *Первая Всеобщая перепись*…, с. XXI.

17 G. Murgoci, *op. cit*., p. 19.

18 *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, p. 11 (the percent was calculated by the author).

thing can be partly explained by the employed method of counting that determines the per cent of the ethnic group by the language (spoken or declared), while the experience of the population censuses proves that this method always gives unreal figures[19]. In the general athmosphere of russification, a part of Moldovan Romanians from Bessarabia were often tempted to hide their nationality, declaring themselves Russians[20]. A very low per cent of Moldovans in towns, only 14%, is a self-evident example of this situation because in this milieu the pressure of russification (see the statistics in the memorandum on the Russian language which a part of Moldovans from urban milieu accepted as mother tongue) was much harder than in the rural area where, even according to Russian official statistic Romanians represented almost 54%[21]. So, the efforts of the memorandum authors to contest the ethnic structure of Sfatul Tzary on the grounds of not reflecting ethnic and social realities of Bessarabia of that time are as fruitless as the others of the same kind.

All the authors' invectives had one definite aim: to contest the competence of Sfatul Tzary in solving the fundamental problems of Bessarabia's existence and evolution. Let us stop at two of these problems, of an overwhelming importance for the destiny of the Bessarabian population: the agrarian problem and the unification of Bessarabia with Romania. „Sfatul Tzary had not been authorized either to decide the political destiny of Bessarabia, nor to distribute land to peasants. There is a decision of the Military Congress on this matter, entrusting the solution of the agrarian problem not to Sfatul Tzary, but to the Constituent Assembly of Basarabia". The idea of the Constituent Assembly was not a local one, it appeared in Petersburg, but, as it is known, nowhere in the former Empire elections for such a body could have been held. The Organizational Bureau of Sfatul Tzary delegated, at the beginning of its activity, one of its members to assist at the sessions that were to prepare the elections of the Assembly[22], but Bolsheviks put a swift end to the session and, subsequently, to the idea of a Constituent Assembly in general.

The political and military juncture in Basarabia had not offered the possibility to organize elections to the Constituent Assembly, so its reponsibilites had been entrusted to Sfatul Tzary. But, conscious of this situation, Bessarabia leadership explained as long as the problem of the Assembly was not solved, all major state problems would be solved pursuant to the political documents of Sfatul Tzary, as it was clearly stipulated in one of its instructions adopted not long before the Unification: „Till the People's Assembly is called, the Governement of the Moldovan Democratic Republic will pursue its activity in accordance with Declaration of Sfatul Tzary of the 2nd December 1917 and of the 24th of January 1918"[23].

Thus decisons of important economical and political problems could not be left to the Constituent Assembly, which had no chances to be conveyed. That is why the solution of the agrarian problem had been entrusted to Sfatul Tzary too, which, in its Declaration of the 2nd of December 1917, assumed this responsibility. The Bolsheviks in Russia having finally got all the power, Sfatul Tzary hastened to solving

---

19 *Recensământul general al populaţiei României*, p. XXVI.

20 B. Newman, *Balkan Background*, New York, 1945, pp. 120, 121; Ionas Rus, *RIM*, 1994, nr. 1.

21 *Первая Всеобщая перепись*…, с. XXI.

22 *ANRM*, fond, 727, inv. 2, dosar 20.

23 *Ibidem*, dosar 55, f. 122.

of this problem. To this end, a commission was set tip, headed first by Vl. Ţîganco, and then by Anton Crihan. Helped by the Romanian specialists, Crihan worked out a draft law of the agrarian reform, adopted by Sfatul Tzary on the 27th of November 1918. This draft law suffered almost no moditications after the appearence of a similar Romanian agrarian law of the 13th of March 1920[24]. Even if that law was not perfect and history hardly knew one that could satisfy everybody it is sure that from point of view real historical merit was incumbent on Sfatul Tzary. And this law represented one of the most important socio-economic arguments used by Big Allied Powers in 1920 when they motivated the recognition of the unification of Bessarabia with Romania.

It remains, at last, the most sensible question, to which the „Bessarabian" memorandum accords an overwhelming importance: the right of Sfatul Tzary to declare the unification of Bessarabia with Romania. Since all the criticism on that point is not seriously argumented, all the invoked facts being irrelevant, taking into considertion that all the ethnic entities of the region were represente in the Bessarabian Parliament as well as all kinds of socio-political and even cultural and professional formations and, the most important thing, that the Romanian population of Bessarabia had for the first time, since 1812, a reliable exponent of its vital interests, well, if one considers all these points objectively, then the desperate efforts to contest Sfatul Tzary legitimacy and the legitimacy of its political acts are a demonstration of a total lack of seriousness, One can discuss and argue on the forms, terms, conditions of the unification, on the role played in the realization of this political act by different persons or politicl forces, but not on the Unification Act legitimacy, which was the expression of the will of the majority of deputies.

One should not ignore that such factors as the favourable attitude to the idea of unification of both beligerent forces, the presence of certain Romanian units in the region, the pro-unification activity of most of the MP's and the energetic work of Constantin Stere, favourized and accelerated the proclamation of the unification[25], but they did not affect the legitimacy of the Act itself.

The authors of the memorandum, who detained high functions in the old Russian administration of Bessarabia, i.e. in zemstvas, dumas, upravas and in local town councils, insist that only the mentioned institutions were the legal exponents of the population's interests, and subsequently, the International Peace Conference should be attended only by the representatives of these organs, „real legal representatives of Bessarabia". Declaring to Allied Powers that they are the only ones to „have the legal right to represent the Bessarabian population", they accuse the Romanian governement and Statul Tzary of liquidating zemstvas and other Russian state institutions.

It is known that the Romanians had practically no access to the Russian administrative institutions, with small exceptions for some representatives of privileged classes. The imperatives of the national liberation could not put up with that situation; the old addministration had to be reorganized in accordance with

---

[24] I. Ţurcanu, *Satul basarabean în anii 1918-1940. Studii social-economice*, Chişinău, 1980, pp. 12-13; idem, *Relaţii agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chişinău, 1991, pp. 16-41.

[25] Idem, *Unirea condiţionată a Basarabiei cu România la 27 martie/9 aprilie 1918*, RIM, 1994, nr. 1.

the ethnic structure of the population or liquidated. The realization of that task in its first variant and in a short time was unreal, because it was impossible to replace the huge amount of old officials by new people, more than that the administrative centres of the region were totally dominated by strangers. And, still, the Declaration on Unification of the 9th of April 1918 stipulates in paragraph 5 that „the local organizations (zemstvas and upravas) will be maintained and will be replaced by the Romanian Parliament only when Bessarabian representatives enter the Parliament"[26].

But the old Russian administration never acknowledged any rights to the native population and they were even less inclined to accept the changes intervened after the 24th of January and the 9th of April 1918, pursuing de facto and even openly an anti-Romanian activity. Some zemstvas, dominated by strangers, as the one of Cetatea Albă, were not only against the integrity and the indepenndence of tbe Moldovan Republic, but decided, before the the 9th of April 1918, to pass under Russian or Ukrainian domination[27]. In consequence and in accordance with the spirit of the Declaration of Unification there was no other possibility to stop all those dangerous manifestations but to gradually limit the competence of the old administration and, finally, to liquidate it. That was done not in order to limit the rights of the non-Romanian people or as the authors of the memorandum insinuated, to annihilate democracy, but in order to put an end to the chaos and anarchy brought by the revolution and war and to assure the normal organization of life in the region. Even some non-Romanian contemporaries of those events and adversaries of the unification mentioned that the Moldovan Romanians and the rest of the population had understood very well that attitude and supported it. „The Moldovan population", wrote some time later one of them, „had nothing in common not only with the Russian spiritual culture but with the administrative system as well. The russificators created such a situation that a peasant, coming to towns, felt like one lost in a dark unknown forest: every official in every office had the right not to understand them. Justice, school, church, administration, all of them were institutions where a language foreign for the peasants was spoken. If one adds to all that the wild arbitrariness reigning in all those institutions, one can imagine how alien to Russia the Moldovan population was... The Romanians found there a well prepared ground. They bad come into a milieu which they easily understood and where they were understood. A new power came, which spoke or gave orders in a language which everyone knew. It had been destroy the elements of the Russian culture among large masses, and in all institutions everyone began to speak Romanian at once"[28].

Taking care of their own interests and denying the legitimacy of the 9th of April 1918 Act, the authors are promoting the idea of a different form of self-administration for Bessarabia. To this end it was necessary to hold a plebescite on whether the population of Bessarabia wanted or did not want to join Romania. This problem, the way it is formulated in the memorandum, has two distinct aspects. First, the right of the Bessarabians to self-determination is seen *a priori* as the tearing from Romania and a return to an yet non-existing Russia, but which would surely appear after

---

[26] *Patrimoniu*, 1993, nr. 2, p. 56.
[27] *ANRM*, fond 727, inv. 2, dosar 55, f. 121.
[28] Apud P. Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918*, Chişinău, 1992, pp. 419-420.

the Bolsheviks' fall. In this case, „The Committee for the salvation of Bessarabia" affirmed that Bessarabia was a Russian land: history, culture, language, literature, church, law, administration, everything was Russian. Subsequent to Sfatul Tzary actions, „Basarabia was torn from its Great motherland, Russia... and annexed by military force without any sanction", and that is why it „is still a part of the Russian state", like the Ukraine. No wonder that, totally absorbed by the irresistible desire to go on living as they did before, in old Russia, the authors of the memorandum forgot all about Sfatul Tzary and about the right of nations to self-determination too. In their opinion Romania took advantage of the „favorable international situation that permitted it to use the temporary Russian and Austrian state power crash" to occupy small countries. So, as a matter of fact, the self-determination of the Bessarabians was nothing but an assertion void of any sense for the memorandum authors. The second aspect was refering to the plebiscite organization, as seen by these Basarabia's „rescuers". „To hold a plebiscite in the territory of Bessarabia, they wrote, on whether the population of Bessarabia wants to join Romania and to dissuade Romania from any possible claims in the future, we would suggest to have a double count of votes: count of the votes of the whole population and a separate count of the Moldovan population votes. The obligatory condition to guarantee the correctness of this plebiscite is the withdrawl of Romanian administration and of Romanian troops from the territory of Basarabia on the whole period of the plebiscite. The organiization of the plebiscite should be entrusted to a mixed international commission. It was a pretention as dangerous as utopian. First of all, it asked the victorious states to play the gendarme everywhere where existed political, ethnic and territorial differends. But it was imposible even if these countries assumed the duty of organizing the after-war world, strictly meaning Europe, and knew how to do it. These states could not accept the viewpoint of memorandum authors for one more reason: the issue of Russia legal territory was just messy as it was for the Peace Conference"[29]. Second, it could not be done because Romania fought shoulder to shoulder with the victorious states and its material and human losses were, in comparison with its potential, enormous. That is why, even if the Great Powers had some reservations about Romania, there had never been serious motives for mistrust, not to say for hostility. Their representatives at the Conference declared that „they cannot take a territory from a power with which they were not at war"[30]. Third, it could not be done, because it would make questionable the unification of Bessarabia and, subsequently, the whole Bessarabia national liberation movement. One could question the forms of the movement, but never its legitimacy. Fourth, it could not be done, because double counting was a sheer provocation. Practically, such a counting was impossible to realize because a distinct complete separation of the population by ethnic principle, especially if one bears political interests in mind, is impossible. And even if this separation could have been possible, it would have ended in violent clashes. But, fifth, and the most important point, is that the plebiscite on Bessarabia belonging was unreal and inacceptable for two major motives: it contradicted the

---

[29] V. Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Marea Unire în documente diplomatice americane*, „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XXV, 1988, 2, pp. 332-334.

[30] *Patrimoniu*, 1991, 4, p. 165

vital interests of the entire Romanian community and would surely constitute a perfect motive for a civil war in the South-East of Europe. By the way, later the Bolsheviks asked many times for the same thing and the same manner[31], but their real intentions had been clearly shown when they occupied a part of the Eastern Europe at the beginning of the World War II.

To make things clear, it is worth citing the dialogue at the Paris Peace Conference between Robert Lansing, State Secretary of the USA, and Ionel Brătianu, stenographed by I. Pelivan, delegate from Bessarabia at the Conference. „Lancing: I would like to know whether Mr. Brătianu is making objections against a plebiscite in Bessarabia. Brătianu: Of course. Not because I have any doubt about the results of a plebiscite, but because in the present situation it will be reduced to mere consultations between the Bolsheviks and the partisans of order. If Romania withdrew its troops, Bessarabia would be thrown in chaos and anarchy. Lansing: I do not intend to know the motives of Mr. Brătianu's viewpoint. I only want to know if he is against a plebiscite. Brătianu: Of course. Lansing: If the administration of Bessarabia is assigned temporarily to Romania, will Mr. Brătianu have any objections against the plebiscite hold in two years? Brătianu: Sure. I am absolutely against the idea of a plebiscite, because it will create a situation of agitation and even a revolution. Lansing: Is Mr. Brătianu opposing the very idea of a plebiscite in Bessarabia, even fixed for a remote date? Brătianu: Yes, I am against any type of plebiscite in Bessarabia, because it is Romanian both historically and ethnically, because it expressed its will to join Romania freely and because a plebiscite will help the situation of agitation and worry"[32]. These notes of I. Pelivan were confirmed by the American documents already mentioned and published by V. Fl. Dobrinescu and I. Pătroiu[33].

The curious point in the pretentions for a plebiscite in the form proposed by

---

[31] They attacked this problem very insistently, especially at Vienna Conference where the delegations of Romania and of the USSR met and where the Soviet representative Krestinski declared that he did not consider Sfatul Tzary resolutions being „the expression of the people's will and insisted on the organization of a plebiscite among the Bessarabian population, and, of course, the plebiscite should be hold in conditions that would guarantee total freedom and the correctness of this manifestation of the people's will". (See for more information M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea 1 (1918-1933), Bucureşti, 1986, pp. 1035-1054. See also A. Kareţki, A. Pricop, *Lacrima Basarabiei*, Chişinău, 1993, pp. 42-43). The similarity between this speech and the aggressive lexicon of the "Committee for the Salvation of Bessarabia" is significant. It is true and very interesting to note that unlike this committee and contrary to its later attitude, the Soviet government emphasized that "as far as the Bessarabian problem is concerned, it does not support the idea that they have been confered these rights after the tzarism falling" (Muşat, Ardeleanu, p. 1043). The argument, for which the Bolsheviks had never got an answer, invoked at that Conference by the Romanian delegation was the question, why, when some nations living in the USSR asked for a plebiscite on their staying in the USSR, the leaders of that country considered these requests as "an imperialist trap of a doubtfull quality under the banner of democracy and national self-determination".

[32] *Patrimoniu*, 1991, 1, p. 34.

[33] V. Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Marea Unire*... See also *Patrimoniu*, 1991, 4, pp. 148-176.

the „Committee for the salvation of Bessarabia", if that it excludes *a priori* a possible confirmation by the Bessarabian population ot the Act of the 9th of April 1918. And, subsequently, the very idea of the plebiscite was nullified that way. So this statement confirms once again the conclusion made earlier, that actually the "rescuers of Bessarabia" were not at all interested in the opinion of Bessarabia's population, as it did not interest the Bolsheviks who raised such a propagandistic hell on this matter, but solved it in a quite different way, as the events of 1939-1940 and of 1944 had demonstrated.

No less relevant is the way the „Committee for the salvation of Basarabia" understands the relations of the Romanian Kingdom with the states detached from the former Empire, with the national minorities from their territory, i.a. with the former subjects of the Empire, sent and supported on these territories by the Russian administration. "Deciding the destiny of one or another region, recommended the Committee, the International Peace Conference should base the solution not on the interests of one or another region but on the interests of the state's population in litigation". More than that, it requested that the influence of the states "must only not be enlarged, but on the contrary reduced even in the limits of their present state competence and placed under a special international control". No comments are necessary.

Generally, the whole document is penetrated by an undisguised chauvinism, full of brutal invectives, dirtying Romanian culture and the prominent figures of Bessarabia who devoted their lives to the unselfish service of their people and country. It is quite normal that these so-called facts used in sueh an abject way by the memorandum authors should have nothing in common with historical reality they are tryring to refer to. That is why the quality of the memorandum, analysed from the viewpoint of historical culture and of the requirements that must satisfy a document that pretends to influence the decisions of such an important organism as the Paris International Peace Conference is practically null. There is one important thing to learn: when over the historical prose is transformed into a poem meant to satisfy personal commodity or political interests, it becomes both ridiculous and an occasion for regrettable animosity.

Did the Conference take into consideration this memorandum and what were the consequences of that intiative? Ioan Pelivan, who had the ungrateful mission to prove to the Conference the futility of all afirmations and pretentions, contained in the memorandum, mentioned that there were present as "Bessarabian delegates" Alexander Krupenski, ex-marshall of Bessarabian nobility, Alexander Shmidt, ex-mayor of Chişinău, and Vladimir Ţîganko, ex-leader of the peasant fraction in Sfatul Tzary. "All of them were sent to the Paris Peace Conference by the «Committee for the Salvation of Bessarabia» functioning in Odessa and was provided with all kind of information and tendencious documents by some of our Bessarabians, our national traitors..."[34]. Those three "delegates" were escorted by a lot of Russian emigrants, some of them were Bessarabian jews. The most active among them was Maklakov, Tchaikovski and Savinkov, helped by M. Savenko, ex-minister of MDR Ministry of Justice, and M. Slonim, ex-deputy of the Constituent Assambly from Petrograd, when also pretended to be messengers of Bessarabia's public opinion.

---

[34] *Patrimoniu*, 1991, 1, p. 29..

As it has been stated by the above-mentioned American documents, the Creat Powers representatives ar the Conference got acquainted with the contents of the memorandum and frequently referred to people who had presented it. In memoradum presented on the 7th of August 1919, the American expert A. C. Coolidge made references to the "opposition of Russian representatives. They affirmed... that it would by an unfriendly action an the part of the former friends and allies to deprive Russia, in a moment of confusion and trouble, of its lands and declared that they sould never acknowledge any arrangements made without the participation of Russia"[35]. "At the same time", the document goes on, "the problem of such issues as the status and the borders of Finland, Poland, Baltic Provinces, Bessarabia and Caucasus regions can by solved only when a new Russia il built up and is ready to discuss these questions. But the postponing of these problems would mean the perpetuation of the existing troubles and of the present situation of incertainty that are feeding the growing passions, alternated at very moment by efforts of peace making as a condition of ensuring a stable administration and a new economic life"[36]. Coolidge's memorandum was approved by USA President Woodrow Wilson.

The Conference had, in general, favourably acknowledged the Unification Declaration of Sfatul Tzary, even if there had been enough negative opinions, especially on the part the Americans[37]. From the very first days of the Conference, the experts proposed: „We recommend that the whole of Bessarabia be annexed to the Romanian Kingdom. Bessarabia had belonged to Romania before (from the XIVth century till 1812; 1856-1878) and it is dominantly Romanian by its character"[38]. At the session of the 8th of February 1919 the Committee for Romanian and Yugoslavian affairs, the British delegate E. Growe while examining the case of Bessarabia said that the "ethnic and national considerations" must be considered primary. The French representative Laroche „approved that suggestion without rezervations... because all the delegates recognised that the Romanians formed the majority in that province. The Committee cannot ignore, along with these ethnograhical considerations, the historical facts: Bessarabia, which from the geographical viewpoint is Romanian, twice had been forcefully annexed to Russia; the last one being after Russian-Turkish war of 1878. From that time, the Russian population of Bessarabia was increased artificially by administrative immigrations"[39].

On the 4th of June 1919, the SUA Ambassador in Romania, Gharles Vopicka, sent a letter to the State Secretary and to the American Committee for Peace supporting that attitude on the whole with some arguments: "... Bessarabia is now a part of Great Romania, but up to 1878 the Russians wanted some territory from Turkey for their sacrifices in the war of liberation and because Bessarabia was their neighbour they took that country which afterwards was allowed to them by treaty

---

35 V. Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, p. 332.

36 *Patrimoniu*, 1991, 4, pp. 166-167.

37 It is worth knowing that this problem had been part of the negociations of the four powers ("The Big Four") with Kolceak whom they intended to support in his fight against the Bolsheviks. "One of the conditions stipulated by the Allies was to recognize the right of the Peace Conference to decide the future of the Romanian part of Bessarabia" (*Patrimoniu*, 1991, 4, p. 160).

38 *Ibidem*, pp. 157-158.

39 *Ibidem*, p. 158.

in Berlin... The Russians in Bessarabia together with Jews there are against Romania owing Bessarabia because the province is very rich and they prefer to be joined with Russia because under the Russian regime they could make more money... Of course, at present the [Romanian] administration is not a good because the war still exists and the Romanians have a suspicion that some of the Russians in Bessarabia might aid the Bolsheviks in case they should be victorious and occupy Bessarabia, even for a while"[40]. A few months later, the American expert White requested the State Secretary to inform President that the Committee for Romanian and Yugoslavian decided: "Romanian Territoral Commission after considering the general aspirations of the population, geographic and ethnic caracter of this region, as well as the historical and economic arguments, unanimously recommends giving Bessarabia to Romania. American experts Day, Saymour, Coolidge, Lord, Johnson all favor assigning Bessarabia to Romania although we are not at war with Russia because of danger to European peace if this question remains unsettled. Our colleagues in Supreme Council appear to be of the same view"[41].

The favorable attitude of the Conference upon Sfatul Tzary's vote on the 9th of April 1918 resulted in a treaty of the 28th of October 1920 between the principal Allied Powers and Romania on the recognition of Bessarabia unification, where it is stated that, taking into consideration the will of the population of this region and proceeding from "the geographical, ethnic, historical and economic veiwponts, Bessarabia's unification with Romania is completly justified"[42]. On the part of the five Great Powers that had struck the key notes at the Conference, it was only the USA that did not sign the treaty. On the eve of the signing of this document the American representative at the Conference H. Wallace, explained the reservation of his country: "My colleagues are aware that I shall not sign this treaty, but I again wish to say that I hope it will not be signed... I wish to repeat again what I said many times, that this is not a propitious moment to desmember Russia – I think you are only strengthening the Bolshevist cause by signing this treaty and anything that will produce a delay I hope will be taken advantage of in spite of the ardent desire of my British colleague to get his signature down on that treaty"[43].

Of course, these explanations were not sincere, the real cause of that refuse was not the danger of bolshevism, which was insignificant for America in comparison with what it could become – and it really became – 20 years later for the European countries; the Americans needed a sufficiently powerful Russia to challenge the power and authority of any other country from Europe. That is the way the story had been going... Nevertherless some documents prove that, on the whole, USA sustained the aspirations of the Romanians for realization of their national unity at the end of the World War I[44].

But the will that animated the authors from the "Committee for the Salvation of Bessarabia" to write the memorandum and all the data it contained have not been

---

[40] Apud I. Ţurcanu, *Unirea Basarabiei*..., pp. 336-337.
[41] *Ibidem*, p. 340.
[42] *Ibidem*, p. 347.
[43] *Ibidem*, p. 345.
[44] See the message addresed by Robert Lansing to the Romanian National Committee the 6th of November 1918: *Actes et documents concernant la question roumaine*, Paris, 1918, pp. 44-45.

forgotten. The Tzarist Empire disappeared but the will to build empires didn't. The old empire ruins, a new empire arose, stronger and more frightful, with a satanic look and spirit. And people were forced to pick up all types of information that would serve better the purpose to kneel and enslave whole nations, to erase the memory of their own origin and of their own history. And then a professional maker of propagandistic diversions took out the memorandum which bad been intended to represent more than a faith for Bessarabians blew the dust away, bound it in a red cover and put it into a solid bookcase placed under the ruby star that watches with arrogance the old and bored Moscow. From time to time the book was taken out of the bookcase and presented in certain places: it was given to Krestinski to be read in Vienna to Romanian diplomates in order to convince them that Bessarabia could not live without holding at least one plebiscite on whether to stay at home, in Romania, or to take the way of Soviet camps. Or the memorandum was used against Titulescu, and used so well that it deprived him of his diplomatic post and destroyed his plans to tie Soviets with treaties and obligations that would keep them quiet in their socialist camp. Or it was read with Ribbentrop in the dense mist of chibouk and vodka enjoying together the rude language and the pharisaic style and laughing at the way they would use them to motivate the creation of a new European map...

Such are some of the never dying books of the world. These are the books that mock at the common sense, despise the right of people to live and develop freely and always use lies and abuse men's credulity. These are the books where ignorance and primitivism hold the place of competence and skill, where instead of trust and good-will you find suspicious and malevolence, where hate and contempt are always stronger than tolerance and respect. In this kind of books truth and trust are smashed under the burden of deception and despeair. Let God protect us of such books.

Appendix

Memorandum on the international situation of Bessarabia to be presented to Allied Powers and to the delegates of the Peace Conference

The aim of this memorandum is to elucidate the present situation of Bessarabia to the reprezentatives of Entente countries and the delegates of the future International Peace Conference in connection with the general course of the world war.

The necessity of such a clarification results from the Romanian Kingdom's claims on Bessarabia which were folowed by the occupation of the country with the consent of the Allied countries and the German government the order being issued by General Presan on this occasion and the letter of the French envoy in Romania Mr. Saint-Aulaire pointed to pure military tasks entrusted with Romanian military command, Then, in a short period of time, these claims culminated with full annexation of the whole territory of Bessarabia, the Romanian Kingdom's government carrying it out without any legally expressed consent of the population and without the international recognition of Entente countries.

Thus, Bessarabia's annexation by Romania was carried out without necessary guarantees of the international justice, which represents the hope of all peoples who consider it the highest blessing achieved at the price of innumerabe sacrifices of the world war. Disbelief in this justice could be fraught with new bloody consequences.

But obviously the Romanian Kingdom, continuing its traditional policy of the last century, finds it possible to do without the legally expressed population's consent and hopes to achieve international recognition by confronting the future International Peace Conference with a "fait accompli". This kind of politics impels the true representatives of Bessarabia to raise their voice in defence of the population's interests and to show the Bessarabian problem in its true light in order to solve it correctly at the International Peace Conference.

* * *

The authors' right to sign and present this memorandum, resting upon the laws in force, is stipulated in detail and explained in Annexes 4, 5 and 6[45] to this memorandum; the substantiation of the authors' s right couldn't be included in the text of the memorandum: for if Romanian authorities became aware of it, the authors' activity would be paralyzed and they would not only be unable to write and sign the memorandum, but it would be imposible to submit it for considerations to the mentioned bodies.This right, pursuant to exact sense of the non-cancelled law, turns into a duty; the failure of which would be a crime against the population of this territory and against the Russian state.

The authors of this memorandum, reflecting the true situation in Bessarabia, consider necessary to expose it in a concise manner, stressing the main points, the copies of necessary documents, separate quotations and monographs being presented in the numbered annexes to this memorandum.

* * *

The grounds on which Romania builds its claims on Bessarabia have a dual character: on the one hand, they are based on the historical and national principles (the historic past and the national composition of the population), and on the other hand, they are based on a purely formal moment – the Act of the 27th of March, adopted by Sfatul Tzary. The Romanian Kingdom substantiates its historical rights on Bessarabia by the fact that more than a hundred years ago this territory made part of Moldova, but at the moment of unification of the two principalities, Valachia and Moldova, in 1859, Bessarabia had been for more than 50 years in Russian possession, pursuant to the Bucharest Peace of 1812, when Bessarabia had been annexed by Russia as one of the provinces of the Ottoman Empire and therefore it had never been part of the Romanian Kingdom.

As far as the national rights are concerned, they may be referred only to a part of the population (less than a half - 47,58%) of Moldovan nationality. More than that, we must point out that this national unity can be treated only in terms of blood origin and not from the point of view of consciously nationality, in other words, Moldovan population of Bessarabia, joined to Russia, represented at that time only an ethnographic material.

The Romanian national idea first appeared in the Danube principalites from Transilvania in 1816, after Bessarabia had already been torn from Moldova; this idea

---

[45] Annexes are not given, being irrelevant for the ideas and conclusions of the memorandum (these and the comments following belong to us – *I.Ts.*)

impregnated broad popular masses after a century of common historical life. Even in the middle of the last century the Romanian population was absolutely alien to this idea. In Bessarabia the Moldovan population is still alien to this national idea. With the exception of a few people, Moldovans call themselves Russian Moldovans as Kazan or Crimean Tatars call themselves Russian Tatars. There had been a number of reasons which caused such russification. Bessarabia always saw in Russia a Christian state which defended it from Turkish violence and that is why the annexion to Russia meant for it the liberation from Turkish despotism. Bessarabia enjoyed the same rights as the Russian provinces, that is the introduction of zemstvo (province councils) and municipal self-government, elected law institutions et cetera, the peasants were given land (8 dessiatina) equally with former Russian serfs, despite the fact that in Bessarabia serfdom never existed. All this added together made Bessarabia one body with Russia. Under Russian rule Bessarabia never felt the yoke of russification, except for several unhappy orders issued by the government of Alexander III and Nicolas II and that was not the result of an extraordinarily wise policy of the Russian government, but because there never were any separatist national aspirations among Bessarabia population.

On its part, Romania, fully concentrated on its inner matters, made no attempts to propagate the Romanian national ideas among Moldovan population, despite, we repeat, for a few exceptions which did not have any impact on the whole situation in Bessarabia. There had been one more obstacle: the Moldovan population was writing in the Cyrillic alphabet, while Romania accepted the Latin alphabet. Regardless of the fact that the population of these two countries lived side by side for a century, the relations between them were rather weak. There was no economic attraction to each other and the trade exchange was inexisting for the simple reason that the main occupation in both countries was agriculture giving similar products to every country. Besides, it should be mentioned the fact that the peasants in Besssarabia lived in better economic conditions than peasants in Romania. Their taxes were considerably lower and the plot of land of every peasant's family was larger. The legal position of the Bessarabian population was guaranteed by the Russian laws, whereas in Romania the legal position of the population was unstable and was complicated by the vestiges of feudal relations like, for example, compulsory work. As far as the cultural exchanges are concerned, Russia had nothing to borrow from Romania. For the above mentioned reasons, Bessarabia never gravitated towards Romania.

At their entry in Bessarabia the Romanians were bitterly disappointed: brought up with the national idea of the united Great Romania, having heard about the sufferings of their trans-Prutian brothers, they saw, to their great astonishment, that over the Prut the population did not suffer at all, had better living conditions than theirs, they were connected to a different, superior culture, the population was absolutely alien to the Romanian national idea and had totally forgotten their blood relationship. The attitude to newly arrived Romanians became hostile after they had started to apply their methods of administration on that territory. They read with bitterness the speech of one of numerous local romanophils, of the permanently living in Bessarabia writer N. N. Alexandri in whose sincerity no one in Bessarabia doubted and who always dreamed of the unification with Romanians. Quite unexpectedly, they collided with the population whose educated part was impregnated by Russian culture and had no idea how to write and read in Romanian. Among the population

lacking education they could not help feeling an absolutely alien mentality with roots going back to a century long life with Russia. The population of Bessarabia is immune to the alien idea of Great Romania and is not willing to refuse the cultural benefits it gots from Great Russia, especially now, when its rebirth is guaranteed by the right to free self-determination of all the nations living on this territory.

The above-mentioned provisions give us the right to assert that the historical rights, lost a hundred years ago by one of the Turkish provinces and not by the Romanian Kingdom, can not be accepted as grounds for Bessarabia annexation to the Romanian Kingdom. As far as the national question or the rights of the small nationalities are concerned, these provisions make it possible to assert that these rights could be recognised only on the condition that the parts united in past, before their separation, shared one common national culture and their historical life in future is impossible without this culture. The annexation of Bessarabia to Romania under the principle of the union of two small nationalities would lead to spiritual suppression of the Moldovan part of the population of Bessarabia by violent removal of the superior Russian culture and the new implementation of the alien Romanian culture. This violation would be especially harsh due to the chauvinism of which the Romanian culture was imbued with. But if one considers this issue from the viewpoint of the real majority of the Bessarabian population, which is constituted not by Moldovans, but by different national minorities, united by the spirit of Russian culture, this annexation could only lead to bloody violence. One has no right to sacrifice the interests of the majority of the population in the interests of an abstract idea of Great Romania, alien even to the minority to which the Romanian Kingdom is making references.

* * *

Passing to the consideration of Romania formal rights on Bessarabia, based on the Union Act from the 27th of March 1918 and as this Act concerns the area of real facts, we have to notice that all enactments of unlimited and unstrained Romanian authorities in Bessarabia have always been logically dependent on real most convincingly confirm our above-mentioned provisions on historical and national rights. Due to this logical dependence between the methods of administration and the facts causing them, one can always observe the logic of authorities activity and get an exact idea about the trustworthiness of the facts which dictate the authorities this and not another way of action. We insist on these considerations to be taken into account when studying the actions of the Romanian authorities.

We are leaving aside the Romanian activity in the area of international relations because in the given case things have been said on the purpose of attracting world public opinion on her side. These words must have been convincing, but for us, local people, not exactly known, they are certainly not convincing, because instead of words, we do with facts and facts are always sronger than words. While getting acquainted with actions of the Romanian authoritoes in Bessarabia, we should never forget to ask ourselves what real motives make the authorities act in this and not in all other way and the conclusion obtained will help to state concrete facts.

We have to apply this method because Romania authorities will in every possible way try to refute facts unfavourable to their claims, but in this case their actions will

confirm, despite their will, all these facts. Summing up all these facts will give the answer whether it is possible, from the viewpoint of international justice to unite Bessarabia to Romania, in spite of the fact whether Russia will manage to reestablish its strength before the International Peace Conference or it will delayed a little. Of course, Russia could have joined its strong voice to weak local forces in order to assure the triumph of the international justice. Regardless all these unfavourable conditions, the Bessarabians are firmly convinced that the idea of the Latin race cannot in any way be assumed as a basis of commiting violence upon anybody.

* * *

Despite these moral considerations and in order to justify itself, the Romanian government uses in all its state acts concerning Bessarabia the formal reference to the Act of the 27th of March 1918 on uniting Bessarabia to Romania, adopted by Sfatul Tzary. This act is used by Romania as a formal legal justification for laying claims on Bessarabia. Only a legal organ that announce a formal legal act realy so and it should be carried out in conditions provided by legal standards. Otherwise it can be declared null.

The act of 1918, which declared the unification of Bessarabia to Romania has as its source the Act of the 24th of January 1918 by which Bessarabia was declared independent Mo1dovan Popular Republic. The Act of the 24th of January on the independence was not an end in itself from the fact that the declared independence lasted only 61 days. Leaving aside the discussion about the legitimacy of the organ Sfatul Tzary, which adopted these acts, let us pass to their evaluation from the point of view of the international law. The Act of January 24, 1918, could not have any international significance, because the declaration of the appearence of a new state had not been recongnised by any other state, and no state established diplomatic relations with the new republic. Therefore, despite the adopted Act, Bessarabia remained for the Great states a part of the Russian state. It is interesting to note that these Act points out that ”close relations with other states” should be established ”if the well-being of our republic requires that” by the legall elected Constituent Assembly of the Republic of Moldova. It is obvious that even in january these “close relations” were not supposed to be and Sfatul Tzary did not consider itself entrusted to establish them.

As regards to the Act of the 27th of March 1918 on the unification of the Moldovan Popular Republic with the Romanian Kingdom, this Act did not have any legal weight either because only independent states can have independent international relations, but not provinces entering other states. In view of the anarchy reigning in Russia the Russian state was deprived of the possibility to protest against the illegitimacy of these two Acts and protests were made only by organized part of Russia – the Ukraina. But, of course, this protest could not have the juridicial effect required in such cases. The declaration by Sfatul Tzary of the Acts of the 24th of January and the 27th of March is in complete contradiction with the resolutions on the political fortunes of Bessarabia adopted by the same body, composed of the same people of the 2nd of December 1917. At last, even the draft constitution of the Moldovan Popular Republic, worked out on the instruction of Sfatul Tzary by the Juridical Society of Moldova, provides that the unification of this republic with another state can be decided only by a referendum.

What new circumstances could have changed so radically the views of the same persons on the most important problems in such a short period of time? This important new factor was the intrusion of military Romanian forces in Bessarabia. The Romanian state took advantage of the anarchy which had weakned Russia, on the one hand, and of the dangerous military situation in other world states, on the other hand, for carrying out its egoistic aspirations. If, besides Romanian egoistic interests, the interests of the Bessarabian population had been taken into account, in other words, if the interests of Bessarabia had merged with the interests of the Romanian Kingdom, the simplest way to reveal it to the forthcoming International Peace Conference and to the Bessarabian population would have been to resort to a referendum on legally set standards. But this simple and convincing way had not been chosen because it obviously would not have given the desired rezults. That it why the Romanian authorities had to choose another way – to make Sfatul Tzary declare the Acts of the 24th of January and the 27th of March the fictitious nature of which, as mentioned above, could not but be clear to them.

The question of illegal actions, taken on this purpose by the Romanian government should be left open, so as not to use documents whose validity in such cases may be discredited. As far as the real actions are concerned, they were absolutely exactly revealed in the description of the atmosphere which in January 1918 additional elections to Sfatul Tzary were carried out at the Peasants Congress that is when military forces were present in the building where the Congress was in session, a number of Congress participants had been arrested and some of them without sentence (among them the Chairman of the Congress and two of his vice-chairmen). The declaration of the 27th of March Act was adopted in similar circumstances, in the presence of the Romanian Prime-Minister, Mr. Marghiloman, and of military officials, when the building of Sfatul Tzary was surrounded by troops and machine-guns but air-planes were hovering in the sky. More than that, the decision to vote openly and individually on the issue of Bessarabia's unification had been adopted and the delegates had to obey and every delegate voted separately in the presence of Romanian military authorities.

Those who study the Bessarabian problem can judge by themselves the free will of the voters after all the arrests, shootings and escapes from Bessarabia. But even under these conditions the Romanian authorities could not obtain an unanimous decision. Three deputies had enough civil courage to vote against the unification, 36 people abstained, motivating their decision by the fact that they did not consider themselves competent to decide on that question. Undoubtedly, established evident influences were necessary as an addition to the illegal actions mentioned above. All these actions had one main goal – to violate the will of Sfatul Tzary deputies because it was the only way to adopt the Acts of the 24th of January and of the 27th of March, invalid from the legal point of view and these acts were used by the Romanian government as a formal legal basis for its activity in Bessarabia, directed at its complete annexation. All these Acts play another official role for Romanian authorites. Romania presents them to Entente countries as arguments of its rights on Bessarabia.

The governments of the Entente countries are unilaterally informed about Bessarabia. The reasons are, on one hand, the special methods of Romanian policy, and on the other hand, that weak and terrorized Bessarabia in state of siege does not have the opportunity to use its legally elected state organs for the multilateral

coverage of the Bessarabian problem. The above mentioned actions of the Romanian government led to special relations between it and Sfatul Tzary, the latter one being more obedient to the new authorities. These relations, as we shall demonstrate later, laid special duties both on Sfatul Tzary and Romanian authorities. The former was obliged to be obedient to the new power and to promote the romanisation of the territory. The latter, in their turn, were obliged to defend this organ in all cases same of clashes with different groups of population and institutions.

The Act of the 27th of March declares the conditions on which Bessarabia unites with Romania. It was unavoidable for the Romanian government, these conditions have been worked out and signed by the Romanian Prime-Minister, Mr. Marghiloman[46], on one side, and the ministers of the Independent Republic of Moldova on the other, and the Act of the 27th of March was confirmed by the Royal manifest of the 29th of March. The aim of this Act was to appease the excited peasants by promising them an agrarian reform[47] with slogans attracting broad peasant masses in those revolutionary times and the rest of the population was appeased by promises that they would continue to live under the same conditions, i.e. that all the laws and official bodies, existing before the Romanian troops entry in Bessarabia, would remain intact. These conditions were intended to appease the representatives of Entente countries too.

That the aim of the Act of the 27th of March (called „Unire" = „Unification Act") promulgation was only to appease the disturbed masses of Bessarabia population and that its execution did not correspond to the real plans of the Romanian government is clear from the fact that very soon all the stipulated conditions were practically nullified. None of the obligations, stipulated in p. 3 of the 27th of March Act, were carried out, on the contrary, the violent persecutions of the freedom of press and of meetings started, the censors obliged the newspaper editors to publish articles of a definite content and meetings were prohibited. As far as other obligations were concerned, their violation took place in the following order: the post, the telegraph and the telephone were taken by the Romanian government under control. The municipal and district militia were abolished and the Romanian police was introduced in the cities, but in the districts the Romanian gendarmery was engaged. The Fiscal Chamber, Exchequer, Excise Management and other institutions got into the hands of the Romanian government with their full subjugation to it or to the obedient Council of Directors of Sfatul Tzary, the employees were obliged to keep business and work correspondence in Romanian and to take the oath. The educational establishment partly suffered the same fate, but not to a full extent: full romanisation embraced only two junior classes. Then the dismissal of municipal self-government bodies began without fixing the term of new elections and, instead of dumas and town councils, new functionaries were nominated by Royal decrees on the General Comissar's prezentations. After that, the province's Council (gubernskoe Zemstvo) had been abolished and as a result the legally elected representatives of the Bessarabian population were in fact deprived of the opportunity to administer the

46 This assertion isn't true. The Declaration of unification was signed only by Ion Inculetz, the president of Sfatul Tzary, Pan. Halippa, the vice-president, and Ion Buzdugan, the secretary of Parliament.

47 At that time the problem of the argrarian reform in Bessarabia was considerably more dificult than it is evoked in memorandum.

life of the country and to represent its interests. The Russian court was substituted by the Romanian one and at last the elected judicial court on whole territory shared the same fate with laying claims here too to take the oath and do office work in Romanian. As a result of these dismissals thousands of educated employees from different institutions were thrown out in the street at the beginning of winter, without any means to subsist, without any opportunity to leave the country. They were doomed to hunger and cold. It is necessary to note to the honour of these employees, that, with a few exceptions, they refused to take the oath despite all misfortunes connected with such a refusal.

The country, lucking its traditional administration, plunged in an unimaginable chaos, that the population could not understand not only because of not knowing the Romanian language, but because they got used to live according to stable legal standards and to be governed by the Russian laws, quite unlike the Romanian population, that still lived under the condiitions of usual laws and in fact was governed by the gendarmery, acting according to that usual law. It got clear then that between Romanian authorities in the person of their agents and the population of Bessarabia unsolvable clashes generated by totally different law-consciousness were inevitable at every step. These clashes, the result of mutual misunderstanding and of the vices inherent to Romanian authorities ended in cruel reprisals of the population and there were a lot of victims on both sides. In future this situation will turn our country into an arena of bloody uprisings, which will be the logic result of the above-mentioned reasons and of the economic chaos quickly spreading over our country, rich and flourishing in the past.

Only the intervention of Entente countries based on the principles of humanity and justice, not on diplomatic considerations and calculations in the interests of a certain state or racial idea, can put an end to the situation created by Romanian authorities, aimed at tearing away our country from the cultural standards of European life.

* * *

The Romanian government, foreseeing the inevitable interference of the Entente countries, tries to demonstrate them the total merging of Bessarabia and Romania. For this the Romanian government uses its obedient organ Sfatul Tzary which was urgently convened. Urgent and strong actions took place. By the way three weeks before it was convened a few members of Sfatul Tzary, members of the opposition, were arrested and sent under custody "the other side of the Dniester". On the other hand Sfatul Tzary had been allowed to adopt a draft law on the radical revolutionary agrarian reform. And so, on the 27th of November an Act on behalf of the Bessarabian population had been adopted, stating that Bessarabia waived its rights of autonomy. That last act, unlike the first two, had only a relatively international importance. Its role-part was to correct and strengthen the Act of the 27th of March and, of course, all those considerations, according to which the basic Acts (of the 24th of January and the 27th of March) had to be considered null from the legal point of view, were quite aplicable to the Act of the 27th of November. The procedure of its adoption in the Parliament shows that even this obedient instrument of the Romanian authority turned out to be useless for it during this last session. Sfatul Tzary, consisting of 162

deputies, adopted the Act of Bessarabia's renunciation of its autonomous rights in the presence of only 46 persons; the act was not even voted for, it was approved among the ovation made by the not numerous meeting on the occasion of adopting the agrarian draft law. But even at that uncrowded meeting protests were heard both against the Act itself and the way it was adopted, which could not be considered legal. The group of deputies protesting against the erroneously elected Presidium (elected by 38 votes before the consideration of the agrarian issue), being convinced that the meeting would continue the following day according to the agenda, dispersed after having collected signatures under the memorandum-notice for the Romanian government, where Bessarabia's miserable situation, caused by the criminally incompetent work of the Council of Directors and the erroneous policy of the Romanian was stated and in conclusions laying a number of categorical claims to the Romanian government for not fulfilling the clauses of the 27th of March Act. The number of signatures under this memorandum exceeded the number of people present at the meeting when the 27th of March Act was adopted. In order to deprive the deputies of the opportunity to gather the following day for continuing the session, the Minister of Home Affairs of Romania, the General Commissar of Bessarabia, general A.Vaitoianu, arrived in the convention hall at 5 o'clock in the morning and read the King's decree on the dissolution of Sfatul Tzary.

* * *

The same evening, on the order of general Văitoianu Romanian troops threw the monuments to the Emperors Alexander I and Alexander II from the pedestals and dragged them along the streets of the city, mutilating these works of art and hurting the feelings ot deeply shocked by this vandalism population and the feelings of the Russian Emperor's family in transit about Romania. The 27th of November had been accompanied by the most rough measures and facts juggling. The stenographed talks of general Văitoianu with the reprezentatives of the peasants' faction of Sfatul Tzary are a vivid example of this falsification. Acording to the general, the Romanian government wanted to obtain that Act on the friendly advice to Romania by France, as a proof of all population's sympathy for Romania.

Feeling the weakness of that Act, sympathetic telegrams from different places of Bessarabia were collected and published in the newspapers simultaneously the 27th of November Act. How could people in different places of Bessarabia know what was hapening the same night in Sfatul Tzary only a few hours later, is incomprehensible. But the agents of the Romanian government ordered the municipalities and peasants' communities to send those telegrams to Kishinev at a specified date, knowing beforehand that the act on the autonomy's refusal would be surely voted for by Sfatul Tzary on the 27th of November. The text of the telegrams is very characteristic: each of them, as if by common consent, states the desire of unification "without any conditions". But the persons who forced to fulfil the demands of the Romanian authorities gathered secretly to write and sign protocols, which were later sent to the opposition of Sfatul Tzary, where they desribed in detail the circumstances under which they had to sign the above-mentioned telegrams. These facts prove, of course, not the desire of the population to join Romania or to waive its autonomous rights, which in fact the territory has never enjoyed, but how easily the peaceful population

can be subdued by terror and military force.

From the historical point of view the population's waiving of all rights is an unprecedented event. From the point of view common sense it is inadmissable for the population of an annexed territory to sacrifice its autonomous rights, giving up to an alien, culturally inferior state, on the part of which it suffers so many harrassments during their common life. So, it becomes absolutely clear why the Romanian governnment had to act that way in order to misinform Entente countries about the feelings of the population. But we, Bessarabians, are sure that these savage and naive Romanian tricks will be deciphered before the International Peace Conference takes place and an end will be put to them. The disclosing of these counterfeited methods of the Romanian authority directed at annexing Bessarabia and closely connected with the so-called parliament Sfatul Tzary trying to support those methods by its alleged authority, can be convincing for the Entente countries only on the condition of their getting fully acquainted with the fact whether Sfatul Tzary can be considered the representative of the Bessarabian population. Therefore, it is necesaary to get acquainted with Sfatul Tzary itself.

* * *

At the beginning of September 1917 in the epoch of a total collapse of the Russian state power, when all the revolutionary forces were under the influence of Bolshevism, the Moldovan Executive Military Committee of the Council of Soldiers, Officers and Sailor's deputies began functioning in Kishinev. On its initiative the first All-Russian Moldovan Military Congress was convened and took place in Kishinev from the 20th to the 27th of October 1917. The way the delegates were invited to the Congress was very simple: all the committees at the front and in the rear of the military units were offered to send deputies-Moldovans to Kishinev. But there were no separate Moldovan units on the Russian front and Moldovans were not distributed uniformly in different Russian units: some of them had more than a hundred Moldovans, some had none. But representatives were sent from all military units. There was a case when one artillery brigade, having only seven Moldovans, sent 2 persons – an officer with his batman – and both of them participated in the Congress as deputies. In a word, there was not any guiding idea in the prepartion of the Congress. It was a typical example of Bolshevik revolutionary committees, where everybody could have access.

The decisions adopted at the Congress, were aimed at setting up the Regional Council for governing Bessarabia, and a plan of its organisation and the guidelines, which the Council (in Moldovan – "Sfatul Tzary") had to follow, were worked out. It is necessary to note that the first attempts to establish such a regional power were made in Odessa by Bolgar-Gagauz Committee, but they failed. The main leader of the military Congress was, of course, the initiator of its convention, the Military Moldovan Executive Committee, reprezented by a small group not exceeding 10 persons, which called a group of "conscious Moldovans". The members of this group worked in Bessarabia during the last 10 years in the interests of the Moldovan

national idea[48] and published a newspaper[49] They did not have any property status and they could only get rescources for their modest activity from Romania. But the subsidies were more than modest and it undoubtedly shows that very few people in Romania were interested in Bessarabians' activity in this field.

No wonder that in the revolutoary days this small group, using demagogic methods, was able to take the initiative of organizing the national government of Bessarabia. At its urgent request Military Moldovan Executive Committee was set up, the Military Congress was convoked and, at last, Sfatul Tzary was created. After that the few members of the group grew more and more important: they were chairmen of different rallies and committees, later – ministers and directors. In this period of time influx of money to this group began growing: part of this money represented district and provinces councils allocations for "enlightening purposes" and later the funds were completed owing to the sums taken with the help of Romanian authorities from the Russian Exchequer. The growing money influx helped the initiative group to attract new members, mostly adventurers, not a few of them were Bolsheviks; everyone was accepted with a single condition: to posess adventurist colouring in national colours. But real nationalism was not awakened even by this requirements, clearly shown by a number of articles in the Sfatul Tzary newspaper where the group of "conscious Moldovans" state with sadness this extremely important circumstance. We already touched on the national issue earlier when we discussed the national rights of Romania on Bessarabia.

* * *

The initiative group received the most important help when the Military Congress, setting up Sfatul Tzary, decided for no sound reasons to elect 1/3 of the "parliament" from its participants and as a result of that from 120 initially proposed deputies 44 were elected by the Military Congress. The elected deputies were mainly soldiers and young ensigns, evidently contaminated by Bolshevik ideas, a thing one can see in the instruction worked out at that Congress. The other 76 seats, according to the resolution of the Congress, were distributed in the following way: 30 for the representatives of Moldovan peasants, 10 for representatives of Moldovan parties and organizations and 36 for the representatives of other nationalities. Later the Organizational Bureau of Sfatul Tzary, consisting mainly of the elected by the Military Congress deputies and of their representatives of the same group of "conscious Moldovans", without being empowered increased the number of deputies seats to 150, thus giving representation to different revolutionary organizations at their discretion. In the course of elections from among the participants at the Congress, the right to elect deputies was guven to separate groups of Moldovans according to their accidental place of staying; for example, the organization from Odessa delegated 4 deputies, the one from Sevastopol and from Novogeorgievsk cavalry (Kherson province) − 1 deputy from each, the elections being carried out by

48 Obviously, the authors of this memorandum, are referring to the "Romanian national idea", thus contradicting themselves when affirming that this idea was unknown to the Bessarabian population.

49 They are reffering to the newspaper "Cuvînt moldovenesc" ("Moldovan word").

the delegates who came from those organizations.

During the next additional elections reprezentatives from no-existent organizations, such as journalists-Moldovans, Moldovan students from Kiev, Moldovan women's League were elected to Sfatul Tzary. All these imaginary organizations were set up in order to replenish Sfatul Tzary with people useful for „conscious Moldovans". The peasants elected their deputies at the III Peasants Congres[50], but the elections took place after the Congress had been terrorized by the entry of Romanian troops had already been described. No doubt that such election conducted in abnormal conditions could not give correct results, let alone the composition of the Peasants Congress itself which was accidental and a part of its participants ran away after the entry of the troops. The scheme of setting up Sfatul Tzary at the Military Congress was based on its decision to proceed from the data that Moldovans constitute 70% of the whole Bessarabian population, and all other nationalities – 30%, while the official general census of the population states the number of Moldovan population in Bessarabia to constitute 47,58%. This decision was based on statistic data presented to the Congress by the group of "conscious Moldovans" and drawn up by a certain Alexey Nour. These data figured in an ethnographic chart of Bessarabia, published by A. Nour in Romania. Alexey Nour, a professional provocateur served first in Russian and later in German security services, as it was certified by official documents of the Russian security department. He never dealt with statistics and made up an ethnographic chart of Bessarabia population at is own discretion. The chart was published in Jassy and, obvioulsy, now it is in the hands of the Entente countries as one of the most solid proofs of Romania rights on Bessarabia.

The above-mentioned facts show that the Romanian state, lacking possibility to support its claims by legal means, had to take the path of falsifying proofs. Once on this way, it had no choice but to support and strengthen the Bolshevik revolutionary organ Sfatul Tzary. It acted just like Germany, which in her own political interests supported and recoganzed the Bolshevik People's Commissars as the government of Russia. Both Germany and Romania officially stated that they recognized all the imperfection of the revolutionary organs, but they had to take into consideration as there were no other official bodies. And that is the point were the Romanian state consciously misleads its Allies because its situation was quite different from that of the Germany which actually had to face the only power, that of People's Comissars in Russia. In Bessarabia the situation was quite different and Romania does not have the right to affirm that there was no legal governing body in Bessarabia, because as such it existed and still exists.This is Province's Zemstvo (elective Council). The Province's Council was elected by the Bessarabian population on the basis of universal suffrage, in accordance with the laws in force and consists mostly of the representatives of Moldovan peasantry. The Romanian state dared to summon this organ only twice, at the end of the summer of 1918 and tried vainly to exert influence upon it.

According to law the Province Council had the right to administer all local affairs, but this legal body hindered the Romanian government, pursuing its own

50 The deputies from peasants in Sfatul Tzary appeared not according to the decisions of the III Peasants' Congress, which took place in January 1918, but from the moment of setting up the Bessarabian parliament, where the representatives of peasants and peasants by birth formed the overwhelming majority.

ends and on the 4th of October that year a Royal decree on the dissolution of this legal reprezentative body of the country was published, despite the fact that the 27th of March Act guaranteed the existence of local self-government institutions. Not expressing the will of the Bessarabian population, Sfatul Tzary did not feel any responsibility to the population for its actions. Sfatul Tzary had the same irresponsible attitude towards different revolutionary and other organizations, which contributed to its election, the more so that very soon they ceased to exist. As far as democratic and socialist parties were concerned, they, unwilling to take part in the falsification of Bessarabian population' will, decided not to delegate their reprezentatives to this body and to recall those who had already got there. Even if there figured some members of these parties in Sfatul Tzary, they had been elected as representatives of national minorities or on the part of self-governing local bodies.

It is extremely important to note that the Military Congress considered Sfatul Tzary a provisional organ, set up only for the purpose of convening a legal representative body elected by the whole population as soon as posible. Neither issues on the political destiny of Bessarabia nor even the one on land distribution to peasants could be of its competence. There is a decision of the Military Congress on this point, which entrusts the solution of the agrarian issue not to Sfatul Tzary, but to the Bessarabian Constituent Assembly. The majority of Sfatul Tzary deputies were aware of the temporary character and of the incompetence of this organ to solve the stringent problems of this country, but under the influence of the new governors this awareness became weaker and the working out of the law on the Bessarabian Constituent Assembly was postponed for an indefinite period. In the 27th of March Act, among other conditions approved by the Romanian government, there is a clause which stipulates that Sfatul Tzary, in the same complement, can decide the agrarian issue. It is clear how much the Romanian government considered the present complement suitable for its political purposes. This clause may be considered a kind of retribution pay to Sfatul Tzary for the decison to unite Bessarabia to Romania. This retribution, with sums paid openly and in secret by the Romanian government to Bessarabia, make us remember the thirty evangelical silver coins... When the scheme elaborated by the Military Congress on the organization of the regional body and the election of the Organizationl Bureau was finally carred out, the majority of Sfatul Tzary deputies represented people totally unknown to the Bessarabian population.

We speak about the majority, because among the delegates from national minorities there were a few old public workers who tried to bring order in the activity of this curious body, but feeling desperate to realize their plans they stopped attending the meetings of Sfatul Tzary and the sittings of its commissions. The majority of Sfatul Tzary consisted of people without authority, without any practice in public work and wery often without education. It is sufficient to point out that Gherman Pîntea, Minister of Defence, finished the school of ensings, and Minister of Agriculture was appointed a certain Katelii, who finished an elementary agricultural school in Kokorozeni and a cadet school. Thus, a small group of "conscious Moldovans" with the support of the Romanian government removed from office in this country all the prominent figures of the sociocultural sphere. In this respect the new government acted just like the Bolsheviks in Russia, where educated and cultured people were removed from social life and as a result both here and there chaos dominated in all spheres of life with cruel violence against a background. The group of "conscious

Moldovans" was not popular with the population. The proof is that during the elections to the all-Russian Constituent Assembly, despite the fact that all available propaganda means were in their hands, they could not collect a suficient number of votes to have at least a candidate in the Assambly.

There cannot be more sufficient proof that this group representing the ideology of the national Moldovan movement, was a phenomenon alien to Bissarabia, without deep roots. Analyzing the way of organizing Sfatul Tzary and its complement one can't help making the conclusion, that the "parliament" set up on the initiative of. the group of "consoious Moldovans" could not be the mouthpiece of the population's will; all its activity was opposed to this will and it was just an obedient instrument of the Romanian government. The thing was absolutely clear to the leaders of Statul Tzary too. For that reason they had diverted Sfatul Tzary away from the only objective entrusted to it by the Military Moldovan Congress – to hold elections to the Bessarabian Constituent Assembly – and, taking advantage of their majority in Sfatul Tzary, submitted the finally woked out draft law on elections for consideration to another committee which had never been formed. It was easy for it to act in such a way due to the fact that the Sfatul Tzary personal staff was chosen by it too. It is clear that the acts of such an organ could not express the will of the population and could not be approved by it.

* * *

The population, despite the oppression of the Romanian state, expressed quite definitely its discontent with Sfatul Tzary activity: in villages and cities protest manifests were drawn, peasant deputies of Sfatul Tzary could not appear in their villages, and their families in some villages were arrested by the peasants themselves. For that reason these deputies, afraid of the mob law, had to move to Kishinev with their families. The main accusation against the peasant deputies was expressed in a few words: "You sold us". This attitude of the village area obviously influenced the position of peasant deputies. Almost all of them joined the protest against the 27th of November Act. The peasants attitude was certainly the main reason fo the Romanian authorities to dissolute in haste Sfatul Tzary; it sensed that even that organ was not going to be a sufficiently obedient instrument in its hands.

The town people though their Dumas, elected by universal suffrage, in spite of the menace of disolution, had repeatedly expressed protest against the activity. of Sfatul Tzary and its Board of Directors in their resolutions and speeches. These resentments were especially strong in Kishinev Duma. When Kishinev Duma was offered to elect three deputies to Sfatul Tzary, a number of declarations had been made during elections on behalf of all parties. All those declarations stressed that Bessarabia needed a territorial governing body, but Sfatul Tzary could not be considered such a body, because legal standards had been violated when it was set up. Considering that all those gross violations deprive Sfatul Tzary of the right to express the free will of the population, all parties decided to send there their deputies for informational purposes and in order to protest against illegal seizure of power by an illegal organ and to make requirements for its reorganiization. After the 27th of March Act, despite the pressure put on the municipal self-government, as e.g. threats

to deprive the city[51] of water supply and light, the City Duma passed a resolution in which it was clearly stated that the right to unite Bessarabia to Romania belonged to the population by the way of a plebiscite held on the resolution of the International Peace Conference.

In a number of other resolutions the City Duma continues to protest against Directors' resolutions and against Sfatul Tzary which elected them. The City Duma requires all urgent calling of the Province Council assembly, the only legitimate organ to govern the country. Besides, during a private secret session a speech is drawn by all factions that was to be adressed to the deputies of the Romanian Parliament awaited in Kishinev. In this speech the City Duma appeals to the Romanian Parliament as regards the actions of the Romanian authorities and the Board of Directors' activity in Bessarabia. Deputies from city Dumas from all Bessarabia gathered on the 10th of July 1918 at the Convention of the Regional Union of cities and clearly stated, in the presence of general Văitoianu, their negative attitude towards the actions of the Romanian authorities and those of the Board of Directors. At the same Convention general Văitoianu declared that all the rumours about the dissolution of the city self-government did not have any grounds, but in less than two months the principles of city self-governing were nullified by Romanian King's decree from the 4th of September No 2347, without fixing the date of new elections, and by another decree a new provisional committee for governing the city was appointed. The dessolution decree had been preceeded by a report of the Prime-Minister, Mr. Marghiloman, where the reasons motivating the dissolution of Kishinev City self-government were exposed. All these reasons were absolutely false, except one: the city Mayor A. Shmidt was a declared enemy of the Act of the union of Bessarabia with Romania. Thus, the official source testifies the attitude of the city's population towards the actions of the Romanian Parliament and its obedient Sfatul Tzary, the culprits of the 27th of March Act.

As far as the Province Council Assembly is concerned, being the representative of the whole population of the region city dwellers as well as villagers, it expressed in the speeches of its representatives sharp protests against Sfatul Tzary Board of Directors activity, despite the fact that the freedom of opinion at that meeting was limited by the presence of the officially appointed, contrary to the law in force, Romanian censor, major Sfat. Elected chairman of the Province's Council, V. V. Iankovsky, pointed out in his speech the difficult conditions in which the population of the country had to live and that the Moldovan population was deprived of the right to self-determination. After that the Province Council Assambly was never called up again and later it was dissoluted completely by the King's decree, its duties and rights being handed to the Board of Directors.

Thus the desorganized population protested as it could against the activity of Sfatul Tzary and its Acts, while the official and legal reprezentatives of the population in Province Council, Regional Union of Cities and city Dumas definitely and clearly revealed in their speeches the sharp negative attitude of the people to the new order. That is why we, Bessarabians, cannot understand how the Acts of Sfatul Tzary could be considered serious arguments by Entente countries when solving the issue of Bessarabia. Those who offer Entente countries these arguments must get and will get

51 Kishinev, of course.

the answer: "If the only ground for your claims on Bessarabia are these Acts, then your rights are fictitious. You ought to know that you should not play marked cards at the international green table".

* * *

The hostile attitude of the population of the country towards Romanian authorities and their instrument, Sfatul Tzary, is the determined by two major causes. The first is the attempt of the Romanian authorities to pull out the deep roots connecting Bessarabia to Russia. The attempt is futile, but the pain is real and strong. The second motive concerns the methods of governing, inseparable of the Romanian state power, typical for small and uncivilied states. These methods do not correspond at all to legal standards to which the Bessarabian population got used and are definitely revealed by the activity of the Romanian authorities in Bessarabia. The Romanian government, laying claims on Bessarabia against the will of its population, could not sweep aside the opinion of Entente countries and the sentiments of the Bessarabian population on that issue. That is why Romania would like the events taking place in Bessarabia to give her reasons for bringing Romanian troops into the country and create among the population an atmosphere favourable to such an intervention. Romania wanted the events during that revolutionary time which Russia was going through to turtn into chaos and anarchy, threatening the well-being of the population and then the Romanian government would have the necessary situation for the Allies, justifying the introduction of Romanian troops in Bessarabia which had to play the role of saviours of the terrorized population.

However the revolutionary movement, so violent in Central Russia, was very weak in Bessarabia. It was so noticeable in Russia, that Bessarabia was compared to French Vandée and accused of counter-revolution. Odessa and Petrograd more than once sent to Bessarabia different delegates to fight the counter-revolution. Two important figures of Sfatul Tzary[52] came from Petrograd to fulfil that mission on behalf of the Provisional Government, having been assigned, at the same time, a special secret mission by the Romanian representatives in Petrograd. But despite all the attempts to make Bessarabia play an active revolutionary role, the region remained passive due to the scarce industrial and agrarian proletariat. When soldier masses were leaving the front, they moved mainly through the northern and southern districts of Bessarabia, making pogroms and involving peasant masses in them. In central districts, where the movement of soldiers' masses had an accidental character, destructions were rare. Thus, the center of Bessarabia was relatively quiet at the time when the armies left the Romanian front.

But at that time a number of various Congresses took place in Kishinev: Teachers', Peasants', Military Moldovan Congress and so on. At all those Conventions the group of "conscious Moldovan" seized the leading role and managed to set up Sfatul Tzary described earlier. A certain Katarău, a Russian deserter[53], who was an agent of

52 The memorandum is reffering to Ion Inculetz and Pantelimon Erhan, assertion that would be speculated afterwads by some authors of memories and historical works.

53 Ilie Katarău belonged to the Romanian milieu of Bessarabia. His activity, which was condemned both by Bolsheviks and the representatives of non-Bolshevik Russia and by the leaders of national movement in Bessarabia, is not studied enough.

Romanian secret service, arrived from Romania. This adventurer with a rich criminal past had been arrested as a deserter, but very soon, in the result of secret influence, he was recommended by the Military Moldovan Committee to the post of head of the garrnison and was apointed to that post by the order of the Military Director of Sfatul Tzary, the ensign Gherman Pintea. Katarău used that post to terrorize the local population by extortions and plunders.

Sfatul Thary appointed a number of commissars (Kataros, Rudiev et al.) to the districts, the agents of those commissars instigated peasant population, which already prepared by the agrarian instruction No 1, issued by Sfatul Tzary, for the destruction of country estates. In order to fight disorders in the agricultural area, which had already taken dangerous proportions, Sfatul Tzary set up Moldovan cohorts consisting of the returned from the front Moldovan soldiers under the guidance of the ensign A. Krihan. But the cohorts refused to fight disorders and those who, accepted to do so took part in the destruction of country estates together with peasants. Disturbing moods were growing in the country. The orders of the Provisional Government commissars were not executed and all the power concentrated in the hands ot Sfatul Tzary. The soldier-deserter Katarău intensified disturbance and anarchy by his orders The food supplying organ providing the army with the necessary food during the war and, moreover, distributed food to the Bessarabian population was functioning in the country. There was no shortage of anything. The food supplies at the front were enormous. But the ministers of Sfatul Tzary interfered in food supplying and the appointed person to run food problems, a friend of the Minister of internal affairs Burianov issued an order on the liquidation of the Food Departament. Since that moment food products started desappearing from the market and the population of towns and villages experienced severe shortages of the necessaries. Discontent caused by shortages intensified the anarchy and the introduction of Romanian toops to establish order. It became stringent not only for Bessarabia, but for Romania too, which concluded separate peace with Germany[54], otherwise Bessarabian anarchy threatened Romania.

Mysterious negotiations took place between Kishinev and Jassy and as result a telegram was sent from Kishinev, signed by a representative of Sfatul Tzary, the President of Moldova Republic, Inculetz[55], inviting Romanian troops to enter Bessarabia. Alerted by rumours, large masses of population are coming to worry about the destiny of Bessarabia. In order to calm the population, a communication on behalf of President of Moldova Republic announcing that all rumours about bringing Romanian troops are false and groundless was published. But the excited population regarded the communication distrustfull and started to get armed.

On the 6th of January 1918 an excited crowd attacked a group of Trasilvanian soldiers who had arrived at Kishinev station and on the night of the 7th of January, stirred by the provocative rumours that Romanian troops were moving towads Kishinev, all the remaining in the city military units, including Moldovan ones,

---

The correct name is Gheorghe Buruiană.

54 Romania concluded separate peace with Germany much later, in May 1918. And the Romanian troops entered Bessarabia in January the same year. Obviously, the authors refer to the armistice concluded at the Romanian front in December 1917.

55 The telegram was not signed by Inculetz; the signatories of this invitation were Pelivan, Erhan and Kristi.

went forward with armed civils to the outskirts of the city, where a battle with a non-existent enemy took place, during while a considerable number of proectiles and cartridges were discharged. On the 13th of January the Romanian troops entered Kishinev. Desorganised troops and part of the population ran away to Bendery and over the Dniester where a few days later some battles between Romanian troops and units retreated from Kishinev took place. As a result the latter suffering big losses were drived away over the Dnister. Mass shootings of Bendery population were perpetrated by the Romanian troops under the pretext that they supported the leaving Russian units.

* * *

Before the entry of the Romanian troops in Kishinev the commander of the troops, general Broşteanu, made a speech at the session of Statul Tzary where he declared that the Romanian troops enter Bessarabia exclusivly for maintaining order, to guard food storehouses and railroad communications necessary for the Romanian army and that he and his troops would be at Sfatul Tzary disposal.

Meanwhile the authorities in Jassy became aware that the population resented the arrival of the Romanian troops and was worrying about Bessarabia destiny. That's why just after their entry the French envoy in Romania, Mr. Saint-Aulaire made public an official statement, where, on behalf of Entente countries, he informed the alarmed population that the aim of the Romanian troops entry in Bessarabia was to maintain order and that entry could not affect in any way the destiny of the country. General Presan's order stated the same thing. The Bessarabian population was firmly convinced that Entente countries who could not but foresee that Romania would use the entry of its troops to take hold of Bessarabia, have at their disposal means to deprive Romania of the advantages acquired by bringing its troops into Bessarabia. If we pass from speeches and written documents to reality, it can be said that Bessarabia found itself in the situation of a country occupied by an army desorganized from top to bottom; its general level fully corresponded to the cultural level of its motherland. This occupation lasting now will never blot out of the memory of Bessarabia population. The occupation sobered even those few people who sincerely be1ieved in the possibility of Bessarabia and Romania unification. Pure military reprisals of general Broşteanu could have been dictated by that war situation he had to deal with when entering Bessarabia, not having the least idea of the way of life in this region.

The adventurous elements ruling Sfatul Tzary took advantage of that moment. They tore off the mask of revolutionary fighters and swiftly got rid of their comrades-in-arms who did not foresee, did not want or could not make so fast an evolution. These elements instigated the commanders of the Romanian army to shoot their former comrades-in-arms (Kataros, Rudiev, Panţir, Chumachenko, Prachnitsky and others) many of whom were highly placed in the administrative hierarchy. They settled scores with those who had tried to reveal their betrayal the same way: the outsanding representative of social-democrats menshevic N. E. Grinfeld and people's socialist N. G. Kavsan, the editor of the newspaper *Free Bessarabia* who fought to the last day of his life against the Bolshevik trends of Sfatul Tzary, had been shot.

General Broşteanu himself avoided interfering the internal affairs of the country and tried to establish a military regim in it; he kept the army under a strict command.

Soon Corps Commander general Istraty, a man of old age and characterless, replaced general Broşteanu. He wasn't able to keep the army under his command and every military unit had a free hand in the occupied territory. The situation of the. Bessarabian population due to such government was absolutly tragic. Having returned to their usual agricultural work after the entry of the Romanian troops, the population, tired by all the adversities of war and revolution, hoped to go on with its quiet life in peace as Romania retired from among the belligerent countries under the protection of its troops. But the reality upset all their hopes.

In all Bessarabian settlements officers of different ranks, but here and there of lower ranks, decided to show their administrative capabilities and became actual masters of the country. Each village house with all its belongings and food became the property of any Romanian soldier and very often the captured things were sold right then and there. If the peasants protested they were subjected to cruel reprisals. The most common punishment was public flogging of men and women alike. The most recalcitrant were shot. The population was not only physically aggressed, it was humiliated as well. The most disgusting example of such an attitude had been described by Odessa newspapers: the commandant of the town of Edintsy in Hotin district remarked that one of the men had not bowed to him. He ordered to put his cap on a pole which was exhibited in the most visible place in Edintsy and obliged the while population to bow to his cap.

In Kishinev the Romanian authorities displayed more consideration to local self-government, before its disso1ution, and tried to restrain the use of violence, but even here gendarmery and police unleashed the most cruel reprisals. People were flogged in spite of sex and age. The Jewish population was the one to suffer the most. Town citizens suffered abject treatment when their flats were requisited. The City Council had ro organize with the aim of protecting the population a special bureau for keeping in check different ranks of chiefs dealing directly with general Commissar. The population was systematically corrupted by bribery. Once Russian institutions eliminated and Romanian ones introduced, bribing became a common rule. The complete picture of this governing, still going on, could be revealed to a full extent only by a special international commission on the condition of complete withdrawal of the Romanian troops and authorities. Even such a devoted supporter of the unification idea, as journalist Alexandri, fully confirmed in his speech we mentioned above, the actual state of things.

We must notify that in the period when the military forces in the region were conducted by general Istraty, professor Stere made his apparition in Bessarabia. He was knwon as germanophil who had arrived from Romania with semi-official powers. In Kishinev he was elected deputy to Sfatul Tzary by this body itself and on the same day he was elected its chairman All these arrangements pursued one goal: the decisive session of Sfatul Tzary of the 27th of March had to be presided by C. Stere[56]. This election, unprecedented in whole history of representative bodies, shows

56 This statement is false. Constantin Stere was elected chairman of the Sfatul Tzary later, not on the day of the adoption of the decision to unite Bessarabia and Romania. At that moment he was not a member of Bessarabian parliament and didn't preside the session of Sfatul Tzary; the discussion and the adoption of the Declaration of the Bessarabia's unification with Romania took place under the leadership of Inculetz, the president of Sfatul Tzary.

once again how few affinities Statul Tzary had with a real parliament and to what extent it represented an obidient instrument in the hands of Romanian authorities. The activity of professor Stere in Bessarabia consisted mainly of talks with different public circles, especially with the representatives of different political movements. He tried to convince them of the noble intentions of the Romanian authorities. Besides, he gave the Romanian military authorities a number of orders which were steadfastly executed. This personality inspiring no trust in anyone, after the appointment of general Văitoianu to the newly established post of General Commissar, disappeared from Bessarabia and after the fall of Marghiloman's cabinet was brought to trial for a number crimes[57].

When General Commissar Văitoianu occupied that post the pure military administration of the country got the character of a planned seizure of power in all spheres of life, by orders issued by the General Commissar on the ground of the state of siege, once declared by the Russian authorities and confirmed by the decree No 1626 of the King of Romania of the 1st of July 1918, though at that time there were no military actions in the region in the result of separate peace and, subsecuently, there was no front. All the functioning officers at that time received orders from the General Comissar. The Council of Directors, elected by Sfatul Tzary, played the role of an intermediate instance. All the country governing consisted of orders delivered by general Văitoianu on different particular cases and the General Commissar spent most of his time considering various applications and petitions on which he wrote brief instructions on the sole ground of his personal judgement, asking for advice people who were present in his office on official or private business. The legislation in force, written in Russian, was beyond his comprehension. No wonder then that the resolutions dictated not by law, but by his personal opinions and depending on so many influences had an accidental and contradictory character. This typically Romanian method of governing which was quite natural in Romania, didn't work in Bessarabia which was used to be governed by laws. The resentment was deep and general, the more so, that the new regime gave the opportunity to develop their activity to totally unscrupulous and dishonest people. Besides the deep discontent of the population, this method of administratlon disorganized all the existing Russian institutions, both state and public. But these institutions were already doomed: the General Commissar agreed with the Prime-Minister Mr. Marghiloman to carry out a deep restructuring of all institutions in the country which was part of the plan of the complete romanization of the country.

This romanization meant that the employees of state offices would be replace by Romanian ones and that public elected institutions would be completly elimnated without new elections and the institutions would be conducted by ”provisional” formed of people approving the romanization of the country. Those actions were carried out pursuant to the King’s decrees and to the orders of the Minister of Foreing Affairs and the General Comissar quite openly: all the decisions and orders were published in the official paper ”Monitorul oficial”. Therefore, the representatives of Entente countries knew about it, and they received from the Romanian authorities

[57] This assertion is an exaggeraton which has nothing to do with the historial reality. The accusations which were incrimiated to Stere had exlusivly a political nature, not a criminal one.

the Act of the 27th of March, by which the preservation of all Russian laws in force and of state and public institutions was granted[58].

* * *

That situation made the Bessarabian population understand that all the measures of the Romanian authorities were accomplished with the silent consent of the representatives of Entente countries. The situation became quite clear when Mr. Vopicka, the representative of the Northern American States government, visiting Romania on the occasion of one of the historical holidays[59], made a speech in a big public hall. It was published in newspapers the folowing day. Bessarabia was considered part of Great Romania. The same newspaper inserted the speech of the French Consul in Kishinev, Mr. Sarret, which more definitely stated the same point of view on Bessarabia destiny. It is true that some time the Romanian newspapers published an official refutation of statements made in the first speech, signed by the representative of the Northern Americn States, but the Romanian censorship stopped its publication in some Bessarabian newspapers. During Mr. Vopicka's stay in Kishinev, the Romanian authorities took all the measures to misinform him on the true situation in Bessarabia. He was even taken by the General Commissar for a visit to one of the villages, where he was shown a group of false peasants who were to demonstrate the feelings of love of simple people towards the Romanian Kingdom. But the legal representatives of Bessarabia managed to have an encounter with Mr. Vopicka, during which they understood that he was completely unaware of the real state of things due to the fact that the Romanian authorities were systematically providing foreign countries with false information about the situation in Bessarabia. After that meeting a special memorandum was quickly made up and delivered not only to the representative of the Northern American States, but to the representatives of all Entente countries too, who were unaware of the activity of the Romanian authorities in Bessarabia. One of the foreign diplomats, having got acquainted with the situation in the country, said that the events in Bessarabia could have happened only in the XIVth century.

As far as general Văitoianu's activity is concerned we must point out that his decision to dissolute the elected public institutions was actively supported not only by the group of "conscious Moldovans", who considered those institutions a hotbed of Russian civic thought and hated them, but by the reactionary circles of Bessarabia too. Those people, unimportant in number, being a constituent part of the group called "The Union of Landowners" clearly opposed the existence of public institutions elected by general vote.

* * *

"The Union of Landowners" was wholly manipulated by Romanian authorities who promised them to make order in agriculture, but at the same time trying to attract peasant masses to their side, supported and aggravated the agrarian anarchy

58 The declaration of Sfatul Tzary on the unification guaranteed the preservation of Russian laws and institutions not forever, but only till the election of Bessarabian representatives to Romanian parliament.

59 At the evoked moment Charles Vopicka was the USA's ambasador in Romania, not a visitor in this country. It is true that he knew nothing about Bessarabia.

which arose during the revolutionary time. In this respect Sfatul Tzary and its agrarian commission, formed in its majority from totally ignorant and incompetent peasants, proved to be an especially useful tool in the hands of the Romanian authorities. This commission was assisted by two representatives of the Romanian government, professor Murgoch and a certain Filipescu, qualified as experts. They both contributed by their speeches to finally make a mess of the really difficult agrarian problem[60]. Local specialists in agriculture, working in the commission as experts, were put in such a situation, that they had to stop attending the commission sessions. As a result of the agrarian commission work, a number of instrutions issued by Sfatul Tzary which were to be executed by Land Committees substituted later by Land Councils (Zemskaya Uprava), but in fact all land problems were decided by agrarian councellors and instructors who had arrived from Romania. They did so well that neither the peasants nor the landowners knew exactly what piece of land and how much of it belonged to them. No one was certain of his rights on the land, so the fields of Bessarabia were not sown and the rich and flourishing region was doomed to hunger. At the same time "The Union of Landowners", seeing that the Romanian authorities did not keep their promises, sent a number of delegations to the Central government (in Jassy) with detailed reports stressing the necessity of making order in agriculture. But in spite of that the Romanian authorities prefered to maintain the existing anarchy aiming at attracting peasants masses on their side, keeping alive their hopes concerning the amount of land they would be given.

Being a logic consequence of the Romanian authorities double-faced agrarian policc, the adopted agrarian law was bearing all the sequels of that duality. By the decree of the King of Romania No 3791 of the 14th of December 1918, the Romanian government modified the draft of the agrarian law proposed by Sfatul Tzary and issued an agrarian law consisting of a number of definite clauses concerning the alienation and sale of public fiscal, principalities, monastery and private land, suitable for farming to peasants. The law specified that in Bessarabia foreign citizens would be deprived of the right to possess land. The law was to come into force from the day of its publication in "Monitorul oficial". The decree was followed by a special regulation specifing the practical application of the above-mentioned clauses. The regulation gave full and uncontroled power to persons appointed to apply the law. There was no doubt that interested people would use that opportunity to its full extent. From the legal point of view, the law, as one adopted by an organ other than the Parliament[61], should be considered a flagrant violation of the Constitution with all subsequent consequences. One paragraph of that decree, stipulated that the afore-said law would be submitted to the Constituent Assembly for approval, the date of its calling up being yet unknown and the law had to come into force just from the day of its publication, all that was sufficient to demonstrate the legal nullity of that act.

From the point of view of the international law the laws concerning the property

---

[60] George Murgoci and Constantin Filipescu were specialsts of very high qualification in agrarian relations and they contributed, toghether with George Ionescu-Şişeşti enormously to elaborate the agrarian law, adopted by Sfatul Tzary at the 27th of November 1918.

[61] It isn't true that the law was not adopted by the Parliament. Sfatul Tzary voted it on the 27th of November 1918 and the King's decree of the 14th of December was exclusivelly an act of promulgation.

rights of the inhabitants of the given territory cannot make any difference between its citizens and foreign ones, especially to the detriment of the latter and in the case that such laws were nevertheless adopted, then according to a number of precedents in this respect, foreign citizens are always given time for optation and for the settlement of their affairs. The actions of the Romanian authorities, in spite of the established legal standards, put the Bessarabian inhabitants owners of land in a desperate situation, they being forced to take the Romanian citizenship under the threat of being deprived of land property. Of course, such violence is inacceptable towads the Bessarabian population as Russian population of citizens deprived at present of state power that could oppose that violence. It is unacceptable from the view-point that the Romanian authorities, being an interested part, independently solves the question of Bessarabia and Romania unification, a problem that could be solved only by the International Conference. One could easily foresee that the publication and practical application of the agrarian law in accordance with the attached regulation could not have stopped the anarchy in agriculture which was still going on.

* * *

If we are to consider not only the Romanian government in Bessarabia, but its policy in the ecclesiastical sphere as well, we shall see the same characteristic featured of violence. But if in the sphere of property relations the authorities can motivate their actions by the well-being of the whole society, then in the spiritual sphere they cannot be justified, and the use of force in this sphere canot but arise the believers's deep grief and indignation. The Romanian politicians, pushing their government on the path of narrow chauvinism, were not stopped by the religious feelings of Bessarabians in carrying out the forced romanization of the country. Under their influence the Romanian Synod demanded Archbishop Anastasy and Bishops Gavriil and Dionisy with their flock to fall away from the Russian church. This demand, anticanonic in essence, was at the same time an infringement of Bishops's freedom of conscience which could not permit any deviation from the given oath. And when the top hierarchies of the Russian church in Bessarabia refused to obey, they were forcefully driven from Bessarabia by the military authorities, an action that arouse deep indignation among the Bessarabian flock. The indignation got even stronger when the Romanian Synod made public its resolution where it was stated that Archbishop Anastasy had left of his own free will his diocese and was accused of neglecting two canonic calls to appear before the Romanian Synod.

It should be noted again that the Romanian authorities help falsifying every official act. These two canonic calls were in fact two telegrams, sent by the Romanian Synod to Archbishop Anastasy inviting him to come to Jassy on a precise date. Archbishop Anastasy was away at that time with church affairs in Moscow and because of railroad communications being interrupted, he physically could not arrive on the fixed date. The Romanian Synod was duly informed about that. The Synod, sending its invitations, knew exactly where and in what situation the Archbishop was. All the actions of the Romanian Synod in the sphere of church life in Bessarabia demonstrate that it deliberatey mixed the church and political affairs heterogeneous in the very essence. Besides, the Romanian Synod certainly knew that tearing away the Bessarabian church from the Russian one its violated in such a way the canonic

norms established long since.

* * *

Everything that has been said about the inadmissibility of violence of the Romanian authorities in the religious affairs can equally apply to education, where as it is generally known, there is no place for violence. Violent instrusion in childrens's souls is the greatest crime of our times. Even the Romanian King's decree cannot order children: "Stop learning your native language and the history of your country since this day and study the Romanian language and history instead". You cannot convince the children that the Romanian culture is superior over the Russian one. You cannot affirm that Eminescu, Alexandrescu and Alecsandri are more important writers than Pushkin, Gogol, Dostoyevsky and Leo Tolstoi. You cannot do it because children are well aware that for any objection they will be severely punished. As a result of this violent policy the school was divided in two camps: on the one side, the aggressive chauvinistic Romanian authorities, on the other side – the inhibited children reduced to silence. That's the real situation the romanization of education created. This policy cannot be justified by the lack of information on moods in Bessarabia. It cannot be justified because a number of declarations both of teachers' and parents' committees had been submitted to the Romanian authorities before the law on school romanization was adopted. In all these declarations there are references to the poll organized before the entry of the Romanian troops and undertaken at Province Council initiative with the aim of school nationalization.

Among other questions the parents were asked in what language they wanted their children to be taught. The answer had been quite conclusive, despite the fact that by that time the group of "conscious Moldovans" concentrated all the power in their hands with the help of Sfatul Tzary. The figures were as follows. Public educational establishments in Kishinev gave the following answers anout the desired language of education: for the Russian language – 91,9% and for other languages, including Romanian – 8,1% of answers. Furthermore, after the introduction of the Romanian troops the Kishinev City CouncIl organized another poll among the parents of pre-school children. The question was the same: in what language the parents wanted their children to be taugt. The results were the following: in Kishinev were 9 000 children aged 9-12. 8 546 people were questioned: Moldovans – 15% (1302 people), Russians – 39% Jews – 44%, other nationalities – 2%. 322 people wanted to study in Mo1dovan schools, in Russian - 5500, in Jewish 2 900. Al these figures show conclusively what language the population considers to be its native language. Despite the clearly expressed will of the population, the Romanian authorities adopted the above-mentioned law on the romanization of schools. To implement the law and at a rapid pace, all educational establissments are, "contrary to the laws in force", withdrawn from local and city councils competence and are given in the care of the Directorate, which dismisses all the principals of educational establishments and appoints in their posts people attached to the "group of conscious Moldovans"', without even taking into consideration their teaching experience. It was only private educational establishments that this measure was not guven effect to, as they usually were private institutions or the persons heading them.

At the same time Romanian teachers are appointed in botrh public and private

schools to teach the Romanian language, Romanian history and geography. But the Romanian authorities could not supply educational establishments with textbooks on all those subjects and that's why the lessons, earlier devoted to the study of the Russian language, literature, history and geography, passed completely fruitlessly for superficial and chauvinistic conversations. We must specify a curious fact: the Romanian teachers used methods absolutely inadmissible in Russian schools – brutal treatment of pupils, even beating them. Frequent conflicts on this ground obliged the Direcorate to issue a special circular. No wonder that as a result of such methods the number of pupils in secondary educational establishments, especially in schools for boys, is decreasing, a situation confirmed by the following figures: the first and preparatory classes, which usually had 50-60 pupils, are now numbering no more than 10 pupils, mainly children of newly arrived Romanian officials, and in some educational establishments these classes had to be closed for the lack of pupils. In senior classes the number of pupils amounted to 25%. As far as village schools are concerned, the romanization caused a number of protest movements: parents did not send their children to school and drove away the newly appointed teachers, a state of things confirmed in the official speech of the Minister of Education Mr. Erhan at the session of Sfatul Tzary of the 29th of January 1918.

Despite all the difficulties attended by sending children away from Bessarabia to continue studies in Russian educational establishments, that was the only way for the well-to-do families to give their children proper education. Parents were also guided by the following considerations: after finishing secondary schools, pupils usually enter higher general or special educational establishments. But the children finishing Romanian secondary schools in Bessarabia with a Romanian certificate, would not certainly be accepted for Russian higher educational establishments. Besides, in Romania there were only two universities of general type[62], which would not be able to receive all the school-leavers from Bessarabia, let alone all the difficulties connected with the lack of the Romanian language knowledge. As regards higher specialized schools there were none of them in Romania at all[63]. Therefore the children leaving romanized secondary school will be deprived of the possibility to complete their studies. From the brief survey of the Romanian authorities activity in the sphere of education one can see that tremendous damage which was already done by the brutal interference in it. The deep shock suffered by the young generation and the decreasing of the general level of education will undoubtedly and inevitably lead to the regress in the spiritual life of the whole country. History shoed that at such regress had always been consequence of a less civilized people's violation in a country with high culture. In our times such a phenomenon can only be explained by the general chaos created by the war.

The International Peace Conference, summoned to do away with that chaos, will undoubtelly put an end to violation. No doubt that the International Peace Conference, setting the destiny of one or another region, will take into account the interests of the inhabitants of the debated territories, but not the interests of any state. So, the states making claims on a territory will have to prove the International

---

[62] There were not two but four universities of such type in Romania.

[63] Another lie. There existed such specialized schools in agriculture, medicine, engineering, architecture, art and others since the middle of the XIXth century.

Peace Conference that the unification will improve the situation of' the population of' the joined territory. Taking into account these consideratios and knowing that the International Peaee Conference Sessions will soon begin, Romania hurried to demonstrate to the whole world, *primo*, the will of the Bessarabian people to join Romania and, to reach that aim, they resorted to the most outrageous falsification, and *secundo*, a number of reforms, introduced by the Romanian authorities in Bessarabia and the state acts regulating the aplication of these reforms, were always motivated by the well-being of the people. The acts and reforms mentioned above will be proposed to the International Peace Conference as undeniable proof that the unification of Bessarabia with Romania is a blessing for Bessarabia.

* * *

Among the other acts submitted to the Conference will figure the judicial reform in Bessarabia and its motivation, presented in the official report to the King of Romania by the Minister of Justice Mitilineu will figure too. Mitilineu was to abolish the Russian court and implement the Romanian court instead with some transitorial measures which were supposed to last no longer than two or three months. For that on October, the 6th 1918, the King's decree was published and the population found out that they were deprived of their Royal Cort[64], notary offices and elected magistrates and instead a number of new judicial instances were established and judges, public procurators and magistrates are appointed by the King's decree. Among the newly appointed persons the number of local Bessarabians was insignificant; partly against their will the overwhelming majority of them refused those appointments, so from the former judicial personnel which numbered about... persons, only...[65] took the oath of allegiance to the King of Romania and to the Romanian Constitution. The barristers also refused to take the oath of allegiance and to maintain any relations with the Romanian court; on the account of which the District court and the conventions of elected magistrates and of barristers adopted special acts on their own dissolution and sent them to Odessa judicial chamber. So, Mr. Mitilineu had to find motives which could prove that the act of outrageous vandalism had been perpetrated in the name of the well-being of the Bessarabian population. He finds them and formulates them in the following way: "among the most stringent concerns and duties there was... the reestablishment of the judicial instances and of the national language in their historical rights, in the function of an official organ of' justice. It is rather unclear who the minister hopes to convince. One can reestablish only something that existed, before and one can hardly find someone in Romania or Bessarabia who does not know that a hundred years ago Bessarabia was totally lacking national, clearly expressed law consciousness, not to mention any judicial instances somehow similar to the ones existing in the Romanian Kingdom.

As far as the reestablishment of the national language is concerned, the Minister is obviously not willing to take into account that the Romanian judicial language in its oral form is dificult to understand for a part of the Bessarabian population, speaking

---

[64] This is an inadequate notion for the real situation from Bessarabia, where there never existed a Royal Court.

[65] Corresponding data are missing in the memorandum.

the Moldovan language, and absolutely incomprehensible for the majority of the population. The written language, which is the basic element of the legal procedure, namely all the written laws and judicial acts, begining with applications and different reports and ending with verdicts, this language is absolutely inaccessible to any of the citizens of Bessarabia, with small exceptions, because in Bessarabia the Moldovan population writes in the "cyrilic" alphabet and does not have any idea of the latin alphabet. Thus, as far as justice is concerned, all the Bessarabian population turned out to be illiterate and, usig Mr. Mitilineu expression, "is in the state of actual refusal of justice". This expression, characterizing the present situation of the Bessarabian population, is used by the Minister to describe the situuation the Moldovan population of Bessarabia before establishing the new Romanian legislature in it deliberately ignoring that the magistrates were elected by the population and legal proceedings were carried out in Moldovan, and in higher instances legal proceedings were held in both languages: in Moldovan and, with the help of translators, in Russian. Therefore, Mr. Minister was mistaken, stating that the population, longing for national justice, addressed the Romanian military authorities to solve their arguments. Of course, such appeals from the population could not exist, the military and police authorities had arbitrarily taken the judicial power in their hands and are still holding it, paying no attention to the already functioning Romanian court unwarranted.

If Mr. Minister, instead of referring to the inhabitants' appeal to the military authorities, had investigated how the judicial functions were actually carried out by the military and police authorities, he would have discovered such atrocities that would have made him repeat the words of a foreign diplomat in Jassy about the fourtienth century. In the Minister's report we also find of the definition of the role which the newly appointed judges must play in Bessarabia. He describes this role in the following words: "to strengthen and to support fraternal ties between them and to create all the conditions for carrying out the double functions they have to perform – to make justice and to enlighten the population, awaking their national feelings which will inspire from now on the new Romanian citizens on the left side of the Prut". Even the judges are officiat called to be politicians and romanizators. The sacred idea of justice is given to politicians, for violating all the basic principles of justice, without which the administration of justice is considered inconceivable in civilized countries. But the hardest blow to the conception of law and order of the Bessarabian population is not the role which the Romanian judges will play, administering justice for a time according to the alien and hateful Russian laws, but the fact is that in a very short time, as Mr. Minister emphasized in his report, the Romanian judicial regulations will be introduced all over Bessarabia which have already been introduced in Ismail district.

The Romaniah authorities don't seem to understand the whole impact of this blow on the law and order conceptions of the Bessarabian population, because these conceptions in Romania and Bessarabia are completely different. Law education in Bessarabia had been a long, evolutionary process, passing through a continuous improvement of court and legal procedural organization. The population, getting acqainted with the introduced judicial regulations could better understand the legal sense of their ancient customs, which got a vivid expression in the decisions of the local Justicies of the Peace, and it got acquainted with the basic principles of law which guided judges in their work and to which the population got used for a

hundred years. This, the mass conception of law in Bessarabia represents a complex structure consisting of ancient customary legal standards of the written Roman-byzantine law and of the civil Russian law; as far as the Russian districts of Bessarabia are concerned they were used to the common Russian law and the civil law of Russia.

In Romania such an evolutionary process of law conceptions had not existed. Romania chose the path of servile copying French and Belgian bodies of law, which led to an abyss between primitive popular consciousness of Moldova an Valachia which remained the same as it had been in the epoch of organic regulations of general Kisselev and modern law of the most advanced countries of Western Europe, translated into Romanian and had become the official law of Romania. This abyss is not filled even now; for as the Romanian professor Perets testifies the Romanian population in villages still lives according to its ancient traditions and, as professor Kasso stresses "the population prefers their laws to the foreign ones, introduced by the boyar's oligarchy just as it is attached to its old language and is not very willing to accept the artificially imposed gallicisms. That's a phenomenon very common in Eastern states: on the same territory two classes of population live side by side, identical in blood and origin but alien in language and ways of life". In comparing these two ways of law standards formation, one can affirm that the introduction of the Romanian body of law in Bessarabia has been senseless and harmful for the whole population. This population, deprived of its judges and defenders, treated with hostility the new court, where, as it is used in Romanian legal institutions, all kinds of services must be paid for according to indefinite, ambiguous standards, and this court comes to substitute the previous public, strict and comprehensible Russian court. The population abruptly stopped applying to court.

In this new court, of course, all processes are carried out in Romanian, so people addressing the court get into the hands of absolutely unknown to them Romanian lawyers who do not know Russian. One must then address dubious translators who are in a great number here. And if one remembers that almost all notaries stopped their activity, refusing to take their oath, it becomes clear that all court and notary acts are, under present conditions, a very risky enterprise. One should stress that, besides the hostile attitude of the population towards the new court, this legal body does not inspire any confidence and this untrustfullness is provoked not only by the existent traditions, but by the judges themselves; very often they do not have a callling for it. For example, the Chairman of the Court Chamber, Mr. Erbiceanu, the man who has been appointed by the Romanian government to carry out the judicial reform in Bessarabia, is guilty of plagiarism, a delict specified by article 339 of the Romanian Criminal code and article 425 of the French Criminal code (contrafiction), a criminal action, defined by the Romanian laws as criminal punishable fraud. Mr. Erbiceanu compiled and published a book under the title "New trends in law", which had been awarded a prize by the Romanian Academy. The first part of this book, from page 1 to 76 is a word for word translation of the famous Russian lawyer professor I. A. Pokrovsky's book "The civil court and the law", without mentioning the original source and without any note that this is a translation.

Thus, the representative of the supreme judicial body in Bessarabia turned out to be a criminal. This fact, widely known, needs no comment. But, maybe, this fact will help us understand the feeling of deep insult and grief endured by hundreds of Russian lawyers dismissed and thrown into the street without any means of

existence, when they read the speech delivered by the Romanian Minister of Justice in the building of the same court on the occasion of the solemn opening of the Romanian legal officies. In his speech the Minister declared that from now the Court would be governed by truth and justice. The Bessarabian population was insulted by these words and they believed that their violated rights would be restored by the International Peace Conference. The population of Bessarabia, badly hurt by the violence of the Romanian authorities in its spiritual life, is no less and maybe even more painfully hurt in its material interests.

* * *

The economic life of Bessarabia, stable for a hundred years, shaken during the last years by the war and a poor harvest of 1918, fell into a total decay only after a year's rule of the Romanian government. The destructive activity of the new authorities in the economic life of the country can be explained, on the one hand, by the desire to get in the shortest time the highest profit from the attached region, ignored even the future, and on the other hand, by the fact that the Romanian authorities were unable to solve any economic problems. In order to give a full explanation of this activity it is enough to say that the Romanian government displayed even in its own country the organic inability to put up a working system of management. This feature, emphasized even by the King of Romania Carol in his famous letter to M. Auerbach of the 22 of December 1870, was fully demonstrated by the Romanian administration of Bessarabia. One of the first acts of the Romanian authorities in Bessarabia was the establishment of a customs border between the Ukraine and Bessarabia. Before the legal establishment of civil Romanian customs borders they were guarded by troops the import and export operation were prohibited. This prohibition destroyed the economic relations of the country with the sea port of Odessa and all the usual trade relations between Odessa and Bessarabia stopped completely. A number of trade and industrial enterprises in Odessa and in Bessarabia had to be closed, all this producting general confusion in the economic life of the country. By that time the customs war between the Ukraine and Romania took an irreconciliable turn and Bessarabia was abruptly deprived of iron, sugar, seeds and all kinds of goods. Direct negotiations concerning seeds delivery to Bessarabia between the Ukraine and the Bessarabian Province Council were successful, but when the Councils were dissoluted, all kind of transactions were stopped because the Ukraine agreed to supply this grain only to the Province's Council and refused to deal with the Romanian government. Another measure, undertaken by the Romanian authorities in the economic sphere, namely the requisition of grain, carried out without any system, put agricultural farms in an absolutely desperate situation.

At first the Romanian authorities announced that the requisition of products was carried out at the request of German authorities, but, despite the withdrawal of the German troops, it still went on. Every requisition is a hard measure for the population, but when it is carried out according to a sistematically worked plan its burden is more or less evently distributed. The requisition, carried out by the Romanian military authorities, was simply an open military plunder. Miliitary units coming to villages robbed whatever they found. On this ground lots of clashees took place, resulting in killed and wounded. Any Romanian officer and as well as

any soldiers considered his duty to requisition grain and other farm products. As a result the army was demoralised and the farms were destroyed. After a number of insistent interventions on the part of the then existing self-governing councils and on the presentation of the General Commissar general Văitoianu "Comisia Economică" ("Economic Commission") was set up in Kishinev, under the conduct of an oficial appointed by the Romanian government. The representatives of the military and other departments of the Central government entered this commission, as well as the representatives of self-governing councils and of cooperatives. This commission was entrusted with food distribution, with giving licences for their sale and transportation and in general with the management of the economic issues of the country. Sub-commissions, subordinated to the Central Commission, were established in district cities. From the first session of the Central Commission it became clear that the Commission had not been given any definite plan by the Romanian government to guide its activity.

Such a plan had not been completed by the administrators of the Commission either. After futile discussions on some general problems, the Commission limited its functions to considering all kinds of petitions and giving permissions for sale and transportation of products. All Comission instructions had to be confirmed by the General Commissar. Despite the great number of petitions concerning the establishment ot fixed prices on bread, the Commission did not establish them, but mobilized all bread in the places of its location and decided that from every transaction with bread 15% should be paid to the Romanian government. Very soon these 15% jumped to 30% without any oficial disposition. It happened because the military authorities took the fixed 15% twice: first in the place of purchase, and then in the place of delivery, ignoring the protests and the papers confirming the previous payment. Thus, threatened to be deprived of the whole batch, the buyers had to give away 30% of the purchased bread, not mentioning the fact that all along the road at small distances there were placed turnpikes, where, despite the official permissions of the supreme authorities, all tansport as detained till a reward had been paid for the right to pass. Peasants couldn't take a sack of grain to the nearest mill without special permission, and to obtain it one had to go very far and to present special certificates. All those papers had to be paid for at arbitrarily fixed prices. As far as sub-commissions are concerned, very soon after their creation they stopped taking into consideration the Central Commission instructions and acted on thier own. The result of all those sub-commissions work was that the Romanian officials made their fortunes at the expense of... [66] inhabitants by illicit trading in the necessaries.

The population was overpaying for all the goods and got the opportunity to learn from its own experience that there was no more expensive government than the government consisting of people lacking culture and civil virtues. The most startling example of the Romanian authorities inability was to organise the railway transport. Instead of a full overhaul of all railway engines and carriages at the very well equipped Bendery depot, it started repairing them by substituting spoiled parts with working ones taken from other engines and carriages. At the end of a year's management to small railway lines – Jassy–Bendery and Bendery–Galatz, having

[66] The word is missing in the original text of de document.

no more than...[67] versts – were completely destroyed; there remained no more than 6 working railway engines moving at the speed of 14 versts per hour. In order to assure their functioning all the firewood prepared by the City Council for Kishinev has been requisitioned in the result of which the town dwellers began experiencing serious lack of wood, its price coming to 4-5 roubles. And all that happened in Bessarabia, so rich in forests. If we evaluate in a few words the economic policy of the Romanian government in Bessarabia, we should have to state that its interference in the economic life of the country was mainly directed at creating all kinds of obstacles in all spheres of life. These obstacles consisted of numberless regulations and instructions and the only possibility to break through that wall was to bribe the army and Romanian officials. That is why the population got the impresssion that the hidden aim of these regulations was to create favourable conditions for bribing. Of course, such a situation was a blessing for all kinds of speculators, who, using special priviliges, raised prices for all products.

If we are talking about materal benefit, gained by Romania from Bessarabia during a year of its occupation one should mention that the Romanian government put down to its credit the liberation of Bessarabia from bolshevism, forgetting that the Bessarabians were very well aware that it supported for a while the Bolshevik trend in Sfatul Tzary[68] in the person of the agent of secret police Katarău and others, following the example of the German diplomacy in Russia. As a result of such a policy all cultural agricultural estates of central Bessarabia were destroyed. Referring to the annihilation of bolshevism in Bessarabia, the Romanian government does not mention that this service was fully paid by the benefits worth milliards obtained after joining Bessarabia, and this argument cannot be presented at the International Peace Conference as a sound motive for annexing Bessarabia to its territory. When a neighbour's house is saved from fire which is threatening other houses too, one cannot claim this house as a reward for putting out the fire. The acknowledgment of this right is the legitimization of plunder during the fire.

* * *

From a short survey of the Romanian authorities activity in Bessarabia in military, administrative, agrarian, church, educatioonal, legal, economic fields one can see that its activity in all these spheres consisted in violent breaking of all long established institutions and principles to which the population got used. All the regulations substituting the destroyed ones represented nothing but fictitious, dead organs, doomed to failure in normal conditions, and the esistence of which was provided only with the support of undisguised violence. The Bessarabian population is deeply convinced that the existing situation is totally abnormal. This conviction is rooted in the active participation of large masses of population in the public life, a phenomenon observed now in all civilized countries and only chauvinistic, unable to keep up with the European culture, but trying to copy its exterior civilized forms, immersed in endles internal private and party intrigues Romanian government could

[67] The number is missing in the text.

[68] On the contrary, the official authorities in Romania directly and openly opposed radical moods among some of the Sfatul Tzary deputies.

not understand that the authorities would never succeed if they did not respect the historically established traditions and principles of the people they pretended to guide.

One of the most typical agents of the Romanian government in Bessarabia was general Văitoianu. In fact he was the ruthless executor and partly the inspirer of the forceful romanization. One cannot deny his purely oriental cunning, the bravery and smartness of a military man. He used all those qualities to fulfil the task he was entrusted with, a task impossible to realize, impossible from two points of view: the international law and of the state law. But in order to justify him one must say that he had not the least idea of those laws. The first steps of general Văitoianu were directed at the exterior romanization of the territory. He ordred that all Russian signs and firms be removed and replaced with Romanian ones, under the threat of arrest and fines. The names of the streets were partially translated into Romanian and some of them had renamed without any sound motive. The Russian flags were withdrawn from use and replaced with Romanian ones. House owners were obliged to decorate heir houses with Romanian flags on the occasion of numerous Romanian holidays. When the allied troops entered Kishinev, the buildings were decorated with the flags of all the nations, except Russian one. All the posters and announcements were to be published both in the Romanian an Russian languages. All the yet existing Russian insitutions were ordered to keep correspondence with the Directorate and between themselves only in Romanian. As nobody in these institutions could write in Romanian they had to hire translators. In "Comisia Economica" the representatives of the Province Council and of city councils were allowed to speak neither Russian, no French, spoken by all members of the commission. That is why all the elected members, not knowing Romanian, had to quit the attendance of the Commission. Communication by mail, telegraph and telephone was kept only in the Romanian language. Russian uniform was not allowed to be worn and the Russian officers who recently fought side by side with the Romanian troops became the target of sneers and insults. The actions of the Romanian authorities towards the officers of the Russian army were astonishingly similar to those of the Bolsheviks in Russia. Regular Moldovan units, in the persons of their officers, refused, with a few exceptions, to take the oath of allegiance to Romanian Kingdom and Moldovans, officers of the Russian army, shared the same treatment as their Russian comrades. Even retired officers were arrested by Romanian soldiers for wearing Russsian cap-badges and sent to jail. At the same time the officers of other armies, including the German army, were allowed to wear their uniforms. This attitude towards the high rank of officers will nerver be forgotten by those who love the Russian army.

To these facts one can add the blasphemous attitude towards the Russian historical works of art, destroyed as it was mentioned above, and the obligatory publication in all the newspapers of articles describing the enthusiastical meetings of the population to welcome general Văitoianu during his trips in Bessarabia, not to mention the building of triumphal arches in his honour. It is obvious that the entire activity of general Văitoianu pursued the ostentatious, outward romanization of the country. The aim of this activity was in the first place to misinform the represenatives of Entente Countries visiting Bessarabia and in the second place to make absolutly clear to the indignant population of the country that Bessarabia had forever been torn away from its great motherland Russia. One of the most cunning methods of

Bessarabia's romanization was the manipulation of the Russian press. Under the threat of being liquidated the newpapers had to publish articles prepared by the Romanian official correspondents describing the inexisting enthusiasm of the population on the occasion of official meetings and celebrations. These articles were after some time reprinted by Romanian and other foreign newspapers as materials from the Russsian press, which gave them credibility. Such actions of the Romanian authorities favourably impressed foreign readers, unaware of all the back-stage manipulations. One can cite as an example of such fake materials the declarations made by the communal councils in Ismail district and by provisional city commissions where in identical wooden expressions they express the sudden desire to teach children only in Romanian. Such declarations were adopted even in Bolgarian settlements, where neither Romanians nor Moldovans live.

The Romanian government made a general summary of all the newspaper articles and considered it to be one of the proofs confirming the favourable attitude of the Bessarabian population towards the government. From the above-mentioned method of manipulating the press one can imagine the conditions in which the Russian press had to exist. In general, all that exterior romanization of Bessarabia had an oppressive impact on the Bessarabian population, but at the same time it helped to unite people in spite of all religious, national and political differences. This smouldering resentment of the population was strengthened by another side of general's Văitoianu activity, directed not at the outward side of the public life in Bessarabia, but concerning its essence, and namely the elimination of all state and public institutions and the demolition, mentioned above, of the agrarian, ecclesiastical, educational, judicial, administrative structures. General Văitoianu secceeded in destroying, during a few months, all social and state institutions giving nothing in return but fictitious Romanian institutions which got lost in a life alien to them and forced by circumstances to govern by arbitrary rule. Their governing gave a wonderful opportunity for a number of Romanian dealers and Bessarabian adventurers to make their appearence in the social life. But the population knew too well their real value. In order to carry out this destructive work in such a short time general Văitoianu adroitly used Sfatul Tzary and its representative, the Council of Directors, headed by a certain Kazak who displayed openly his pro-German sympathy. He was a man of insignificant intelligence, but of significant malevolent resolution. Using this man, general Văitoianu destroyed the activity of Province and city councils and he did it so well that now we shall need not less than 10 years to put on feet education, medical care and railway communication on this territory. General Văitoianu was perfectly aware that Sfatul Tzary was an illegal organ with Bolshevik trends and that it is a sequel of the Bolshevik revolutionary period in the life of Bessarabia. But all this did not bother General Commissar in the least and he entirely submitted Sfatul Tzary to his will. Sfatul Tzary bad been dissoluted a few days before the allied troops arrival in Kishinev, so that the allies could not have the possibility to see that fake parliament.

* * *

Afler the arrival of the allied troops in Bessarabia the post of General Commissar was liquidated and the post of the representative of the Romanian government was

created. A doctor from Hanchesti, Mr. Chegurean, earlier elected by Sfatul Tzary Chairman of the Council of Ministers of the Popular Republic of Moldova, now a Romanian minister without portfolio, was appointed to that post. Mr. Chegurean, a person without any public record had never enjoyed much consideration in public circles and in the revolutionary days changed his views and convictions three times a week. In order to understand better his opportunism one has only to read two speeches delivered by him in Sfatul Tzary. On the 16th of January 1918, after electioning Mr. Chegurean Chairman of the Directors Council, he said: "Citizens and deputies. For the first time I climb this chair with a heavy heart. It hurts me to see so much struggle around the crisis of the Directorate. In a different situation would not accept to take this post, to which I was elected, but the moment is crucial. The siituation of the Republic of Moldova is so difficult, the crisis is so deep, that I, as a Prime-Minister, as well as the cabinet should handle it with great care. First af all the question of the entry of Romanian troops. You know how hotly this issue had been discussed and as a Prime-Minister, in my further contacts with the general, I will remind him about the aim of the troops arrival here: the guarding of railways and of food storehouses. He is very nice to lend us troops whieh he has at his disposal. Therefore, I would like to underline it once again, we shall remain the masters of the situation in the country. Our cabinet will insist the Romanian army to fulfil its task, as it had been solemnly declared by general Broşteanu. Probably, the parliament wants to know about my orientation. Since I started thinking consciously and formed my political views, I joined the socialist-revolutionaries and I'm considering the national issue from the socialist-revolutionary point of view, and this party sees the solution of this problem in a broad federative autonomy. I spent a lot of time in Russia, there I got my education and I never interrupted my conections with it; all of us were brought up on Russian classics, we appreciate them highly and, therefore, we have one orientation – Russian. But can we speak about a Russian orientation now? It is painful to state, but we cannot deny the fact that Russia does not exist any more, it is decaying and the process of decay deepens more and more. In my opinion only one orientation is possible now: the Bessarabian-Moldovan one. We must think only about ourselves now and help ourselves. The second vital issue is the agrarian one. Professing the socialist revolutionary ideas, I support the position adoppted on this issue by Sfatul Tzary declaration in the second paragraph. („Sfatul Țării", No 14 of the 19th of January,1918).

Two months later, in the middle of March, during the solemn meeting arranged for Mr. Chegurean and Mr. Inkuletz in Jassy, where they went as representatives of Bessarabia delegated by Sfatul Tzary, Mr. Chegurean said: „The sons of Bessarabia came to the country they had never seen but always dreamt of. They came here not as representatives of the rich, most of the rich repudiated their nation, and not as representatives of clergy, subject by oath to their lords russificators. Only the peasants kept alive their language. Only peasants were pround of their origin and were never ashamed to call themselves Moldovans. If we, Bessarabians, are now on the way to realize the unification of all Romanians, living in Romania over the Prut, in Transilvania or elsewhere, we owe it only to our Moldovan peasant. During 106 years of slavery, says the Prime-Minister, we were prohibited everything. We were prohibited to embrace our brothers over the Prut and to respond to the appeal of our common mother – Romania. From all our heart we wish prosperity to our

Moldovan people and wish it to join our common national culture, because only the light of knowledge will permit our Moldovan Republic to make a dignified entry in the history of our nation. A hundred years had passed. During all this time the representatives of the tsarist imperialist government did everything they could to destroy the national consciousness of the Moldovan people and dig an abyss between the children of the same nation and to separate them forever („Sfatul Țarii" No 64 of the 22nd of March, 1918).

A man who is now devoted, according to his declarations, to the Royal house, a Romanian minister, and who, a few months ago, had been elected to the Russian Constituent Assembly on the list of Moldovan national party and shared the views of the Russian socialist revolutionary party, such a man deserves nothing but contempt and deep mistrust. During his ruling priority was given to Bessarabians while appointing people to different posts. Generally speaking, the Romanian government entrusted Mr. Chegurean with the mission to soften the impression produced by the too energetical activity of general Văitoianu, and Mr. Chegurean tried to persuade public opinion in numerous interviews, using ambigous expressions that normal life in Bessarabia would be soon established. But nobody in Bessarabia gave his declarations any credit, because the reality offered bright examples of the opposite and the Minister's declarations looked like jokes in bad taste.

In December 1918 cruel reprisals of the population took place in Ismail and its region. In the streets of Ismail there were handwritten leaflets, calling people to arm and drive out "the bloody Gypsies". These leaflets misled no one, and the population remained quiet, knowing that those leaflets could have not been written by the real leaders of public opinion and that they had a provocative character. Nevertheless, on the following day the military head of the district, general Şterbesco, issued an order with such restrictions that positively surpassed everything ever issued in Bessarabia. In his orders the general demanded that all the employees of private and public offices must stay at home, that the inhabitants walking in the streets in groups no larger than 3 persons should not stop anywhere, that the hotels stay open from 11 A.M. till 2 o'clock P.M. and that in hotels rooms no more than 3 persons at a timestay, church services should not begin before the arrival of gendarms and be held only in their presence, etc. A number of people were flogged, others were sent over the Dniester. And all this happens in Ismail, the poopulation of which desires to teach their children in the "melodious Romanian language". Another case took place in Sekuriany, Hotin district. A Jewish boy tells his four Jewish friends that in Bucharest a revolution took place. The military commandant summoned those four people and inflicted them cruel punishments. When the inhabitants of that village came to ask him to stop violence, the commandant told them to write a petition and to collect as many signatures as possible. Three hundred signatures of the most respected citizens of that settlement were collected. Then the commandant summoned those people to his quarters. They were sorrounded by soldiers and then a nightmare began: people were told to raise their hands and soldiers beat their palms with sticks, then followed the flogging and that execution of peaceful inhabitants went on all day long.

Of course, reading M. Chegurean's declarations, those terrorised inhabitants considered them not more than cruel inhuman mockery. This kind of reprisals, maybe not on such a broad scale, daily took place all over Bessarabia. One should mention, in passing, that Mr. Chegurean's appointment as the Romanian government

representative took several military heads from under the general command, concentrated previously in the hands of the General Commissar. The Romanian administration of Bessarabia should be a lesson to those abstractly thinking statesmen, who affirm that it is neceessary to broaden these or those states by joining to them districts where people of the same race live, speaking related languages, without considering what kind of states they are giving support to. The meaning of this lesson is that in the 20th century, on the European continent there are states, so underdeveloped from the point of view of European cultural standards, that their influence should not only be enlarged, but reduced even in the limits of their present state competence, and placed under a special international control. The Bessarabians believe that human and citizens rights, declared by the Russian government, cannot be nullified by the Romanian Royal government, which, despite the parliamentary forms of its administration, applies methods that can be compared to those used in middle ages. The Bessarabians are convinced that the West European democracies will defend these rights, violated in Bessarabia, and no matter what assurances will be given by the Romanian Royal government in that respect, they will not be trusted, considering the regime established in Romania and the methods applied so brightly during the last year in Bessarabia.

* * *

The Allied troops, quartered in Bessarabia, can witness these methods. Despite all the attempts of the Romanian authorities to hide from them the real situation in Bessarabia, despite the fact that the newly arrived troops did not know the local languages and that fact that their presence here or there made the Romanian authorities soften a bit their methods of administration, despite all these facts, the allied troops in Bessarabia, even if during the four years of war they used to all possible cruelties, were profoundly sorry about the miserable situation of Bessarabia inhabitants and spoke indignantly about the Romanian oppressors.

* * *

This oppressed population was informed that according to the new election law, made public by the Royal decree in November 1918, it was obliged to take part in the forthcoming elections to the Romanian Constituent Assembly, Parliament and Senate. The principle of compulsory participation in the elections was used by Romanian government quite originally. The person who avoided taking part in elections had to pay a fine of 10 to 500 lei, a sum unimaginable in any country intending to introduce obligatory elections. The application of this principle pursues the aim to make all the population take part in the elections to bodies totally alien to them and to demonstrate to Entente countries that this people considers himself Romanian subject. The requirement to vote with Romanian bulletins for a population unable to read in Romanian will undoubtedly make easier the task of the Romanian government, very skilful in arranging elections. However, among the Bessarabian population a strong conviction grew up that, despite all fines and restrictions, introduced by Romanian authorities in Bessarabia, namely the siege, strict censorship, interdiction of all kinds of meetings it would not take part in elections. These elections are forced and will take place in a country annexed by military force without any sanction from anybody and once again prove that the

Romanian authorities will do everything to mislead Entente countries.

* * *

The study of this short note, the aim of which is to clear up the Bessarabian problem, brings us to the conclusion that the principle of unification of small nations, speaking related languages and belonging to the same raee, in one state, can not be applied to Bessarabia. But if at the International Peace Conference there had been delegates – we are not referring, of course, to the representatives of the Romanian Kingdom – who would not have agreed with this conclusion and would have considered that the principle of small nations unification could be applied to Bessarabia as well, we are sure that those delegates will undoubtedly recognize that the initiative of unification, based on the right or self-determination of small nations, must come not from the Romanian Kingdom, but from population of Besssarabia. In fact, the principle of small nations unification presupposes the well-being of small nations, but not the well-being of state. That is why the right to take some initiative and to decide issue of unification with any state belongs exclusively to this small nations. All other interpretations could only lead to the forced formation of new states, and that is the violation of the principle of international justice, which could threaten, in future, the establishment of a lasting peace. Of course, the Romanian Royal government took those considerations into account and was obliged to disguise its outrageous imperialism (hepled by the international situation, and namely, the temporary collapse of the state power in Russia and Austria) with the principles of sell-determination and the unification of small nations.

The need to disguise its imperialism and shape the form acceptable for the international opinion obliged the Romanian government to create in Bessarabia a movement which could promote the idea of the unification with Romania. To shape this movement officially and to make it adopt a definite act which could represent more or less convincingly the free will of the people and to make this act legal, the Romanian Royal government had to eliminate all legally elected bodies of administration on the territory and to support the Bolshevik organisation, Sfatul Tzary, which could be turned into an obidient instrument of that government. This body, whose only duty was to prepare the calling of the Bessarabian Constituent Assambly, that duty not having been fulfilled, because of its Bolshevik trend, supported by the Romanian Royal government[69] and under the omnipotent influence of this government Sfatul Tzary adopted the Act of the 24th of January 1918 on Moldova Popular Republic independence and the Act of 27th of March 1918 on the unification of Bessarabia with Romania. The delegates of the International Peace Conference who assume that the principle of small nations unification is applicable to Bessarabia, after studying this memorandum will undoubtedly come to the conclusion that these Acts are a fake and they are not sufficient for making a correct conclusion about the real opinion of the Bessarabian population on its future destiny and will consider fair and necessary to give the population of Bessarabia the opportunity to express its free will. As far as all delegates to the International Peace Conference are concerned, they will be put by the Romanian Royal government in an extremely difficult situation.

Judging by the information which appeared in press, among its members there

[69] See notes above concerning the false assertion about the bolshevism of the Sfatul Tzary.

will be a representative from Bessarabia (included in the Romanian delegation) played an important role in the Bolshevik Sfatul Tzary[70] whereas the true and legal representatives of Bessarabia, the Chairmen of Province Councils Assemblies, entrusted by assemblies to represent people's interests and therefore having the legal right to speak on the part of the Bessarabian population, will be deprived of the opportunity of raising their voice in the defence of the interests of Bessarabia. There is only one way out of this difficult situation for the International Peace Conference – to admit the attendace of its sessions on Bessarabia's issue the legal representatives of the Bessarabian population. The simple fact of admitting the legal representatives of Bessarabia to the International Peace Conference will be an act of great justice towards the Bessarabian population, exhausted by the cruelties of the Romanian Royal government. These cruelties, directed at the romanization of the territory and at the misinformation of Entente countries on the real situation and legalized by state acts, which seem to be the result of secret diplomatic agreements, resulted in a sad picture of the present situation in Bessarabia, which could be described in the following way: the population deeply insulted as to its patriotic feelings toowards its great motherland – Russia, is deprived of its natural spiritual-cultural atmosphere, its life being subordonated to alien, greedy and cruel agents of the Romanian Royal government, facts confirmed by a number of irrefutable documents, the population menaced in the nearest future with hunger as a result of an appalling agrarian anarchy deepened by the Romanian Royal government.

At the time when the whole world made all possible efforts to feed the population, the Romanian government did everything it could to leave the usual green Bessarabian fields sadly blacken, covered with the bones of domestic animals dead from hunger. This sad situation of the country and of its population stirs up the feeling of deep indignation, restrained now, because the population sets the hopes on the international justice, especially now, after the victory of Entente Countries over German aggressors. That is why authors of this memorandum did their best at elucidating the situation of Bessarabia during World War I and the Russian revolution and at revealing the fact that Bessarabian population's hopes of peaceful life together with great Russia have all grounds to be realized, the general conclusions of this memorandum confirming the reality of these hopes. Passing to the conclusions, the authors of this memorandum consider their duty to elucidate the International Peace Conference the real state of things on the Bessarabian problem accomplished.

This memorandum states:

I. The absence of historical and national rights of Romania over Bessarabia. As these rights represent an extremely loose and indefinite concept, they need to be confirmed by a check up – a plebiscite.

Il. That the Romanian authorities, in order to prove their formal rights on Bessarabia, use fictitious acts and from the legal point of view these acts are null and void, because in order to adopt the Acts of the 24th of January, 27th of March and

---

[70] The authors are obviously referring to Ioan Pelivan, the former Minister of Foreign Affairs of Moldovan Democratic Republic, later the Minister o Justice of Romania and a member of Romanian delegation at the Paris Peace Conference (see the material of this book "Mărturii documentare privind susținerea cauzei României în chestiunea Basarabiei în timpul Conferinței de Pace de la Paris din 1919-1920". See also I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei*..., pp. 187-194, 294-333).

27th of November these authorities resorted to the dissolution of all existing legal bodies of administration and gave all support to the revolutionary Bolshevik Sfatul Tzary, presenting it to Entente countries as the only legal body, which, nevertheless, was dissoluted a few days before the entry of allied troops in Kishinev.

III. That the administration of the country by the Romanian government is based exclusively on violence, with the only effect of terrorizing and corrupting the population and none of the promises, given to the population, were kept (the conditions of the agreement of 27th of March).

IV. That all demonstration of people's love and loyality, such as telegrams stating deep loyalty to the King and the Kingdom, declarations confirming the desire to introduce the teaching of all subjects in Romanian language etc., presented by the Romanian government to Entente countries as proof of the loyal attitude to itself on the part of Bessarabian population, have been extorted from the population using incredible violence.

V. That examples of territory romanization presented by the Romanian authorities to Entente countries, such as introduction of church service in Romanian, the introduction of Romanian court and other Romanian institutions, the change of the Russian street plates by Romanian ones etc., are carried out pursuant to Royal decrees and orders of the General Commissar, and put into practice by administrative arbitrariness.

VI. That fictitious statistical data on the composition of the population, provided by the Romanian authorities to Entente countries, the decree on compulsory participation of Bessarabians in elections to the Romanian Constituent Assembly, the adoption of the agrarian law by Sfatul Tzary, according to which the people who do not consider themselves Romanian subjects will be deprived of the right to own land and the estabishment of a month term for the implementation of these two inactments, – all this is intended to exert pressure on the Bessarabian population and to mislead Entente countries.

VII. That all the actions of the Romanian government in Bessarabia are criminal from the point of view of the international law as an encroachment on the population's right to free self-determinaation, encroachment perpetrated at a time when the world suffered enormous losses in the fight for self-determination for all nation. These actions are criminal towards great Russia, shaken by a heavy socio-political ailment, criminal towards the International Peace Conference, because these actions are aimed at annexing the country, ignoring the decision which could be adopted on this issue by the Conference as the only organization entrusted to decide nations' destiny according to its own standards.

VIII. That the Romanian government, judging by its actions in Bessarabia, is totally ignoring the common desire of all the peoples to establish at the International Peace Conference premises that would assure peace for the world forever.

* * *

All the estabished facts about the actions of the Romanian government in Bessarabia prove beyond any doubt that the actions of this government put the population of the territory in such a deseperate situation that there is no other way out for them but to appeal to the International Peace Conference with the strong

conviction that the destiny of Bessarabia will be decided according to the will of its population. The Bessarabian population, in the persons of their legal representatives, addresses the International Peace Conference the only request: To hold a plebiscite on the territory of Bessarabia on whether the population wants to join Romania; in the interests of the Moldovan part of the population and in order to dissuade Romania from any possible claims in future, we would suggest to have a double count of votes at the plebiscite: count of the votes of the whole population and a separate count of the Moldovan population votes. The obligatory conditions that will guarantee the correctness of this plebiscite are the withdrawal of the Romanian administration and of Romanian troops from the territory of Bessarabia in the period of the plebiscite. The organization of the plebiscite shoud be entrusted to an International Mixed Commission.

This request of the Bessarabian population addressed to the International Peace Conference pursues not only the settlement of its destiny, but also the establishment of constant and freindly relations with the neighbouring Romanian nation, based on mutual respect and trust, understanding that all the sufferings endured by Bessarabia in the Romanian Kingdom were not caused by the Romanian people's will, but were the result of the short-sighted policy of a small group of politicians holding this suffering people under their power.

Odesa Committee for the Salvation of Bessarabia

MĂRTURII DE SUSȚINERE INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA

(Scrisori și materiale primite de delegația basarabeană la Conferința de Pace de la Paris, martie-aprilie 1920)*

Cu ocazia dispariției, neașteptate și enigmatice, din viață a lui Ion Inculeț, în noiembrie 1940, Ioan Pelivan a revenit la problema unirii Basarabiei, menționînd următorul detaliu: „Întreprinzînd, la Paris, un plebiscit printre intelectuali în chestiunea Basarabiei, cu scop de propagandă (adică de lămurire a problemei și de obținere la Conferința de Pace și în general în lume a unui sprijin cît mai larg pentru rezolvarea ei dreaptă, în interesul României – *I.Ț.*), subsemnatul s-a adresat mai multor reprezentanți ai României, acreditați în Apusul Europei, să-mi dea concursul în chestia aceasta”[1]. Inițiativa respectivă avea să fie una din acțiunile cele mai importante întreprinse de români în afara țării pentru obținerea recunoașterii internaționale a dreptului românilor la reîntregire în cadrul unui stat național unitar. Începutul fusese pus în toamna anului 1918 prin crearea la Paris a Consiliului Național Român, în care Basarabia era reprezentată de Vasile Stroescu[2].

Trecînd, la 10 martie 1920 – evident, cu destulă întîrziere – la realizarea inițiativei menționate de Pelivan, consilierul delegației române la conferință, Constantin Mavrodin, trimite, din însărcinarea și din numele lui Pelivan, două epistole cu destinații precise. Una din ele, multiplicată sub forma a „13 scrisori recomandate” era expediată „agenților noștri diplomatici din Europa, America și Extremul Orient”[3], iar cealaltă a fost trimisă, tot prin filiera Ministerului de Externe român, la 20 de „personalități eminente din străinătate (în afară de Franța)”. Scriind celor treisprezece misiuni diplomatice, Mavrodin specifica următoarele: „Excelența Sa, domnul Pelivan, ministrul nostru de justiție[4] și delegatul Basarabiei, al cărui modest colaborator sînt, Vă va rămîne foarte îndatorat dacă veți dori să ne ajutați, obținînd pentru noi în scris, fie direct, fie indirect, cîteva răspunsuri de la personalități dintre cele mai cunoscute” relativ la „dezanexarea și reunirea definitivă a acestei provincii latine cu mama sa, România”. În scrisoarea trimisă celor 20 de figuri marcante se menționa că astfel era întreprinsă încercarea de a realiza o „anchetă mondială în diferite țări străine, un fel de plebiscit al elitei intelectuale și morale” din afara României, prin care, preciza diplomatul basarabean, „Vă rugăm să acceptați a Vă împărtăși prețioasa Dvs.

---

* Materialul acesta, alături de cel care îl precede, referitor la așa-zisa „Societate de la Odesa pentru Salvarea Basarabiei”, a fost scris în 1994 și urma să alcătuiască, împreună cu documentele pe care acestea le prefațează și le comentează, o carte la care s-a lucrat o vreme la Editura „Universitas” din Chișinău; cartea însă nu a mai avut șansa să apară. Documentele ce urmează acestei scurte prezentări au fost culese în Arhivele Statului din București, fondul Ioan Pelivan.

1 I. Pelivan, *Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920). Amintiri, observații și scrisori*, „Viața Basarabiei”, 1940, nr. 11-12, pp. 19-25. Materialul a fost reprodus în revista „Patrimoniu”, 1991, nr. 1, pp. 27-43.

2 Vezi *Actes et documents concernant la question roumaine*, Paris, 1918.

3 Vezi documentul nr. I, reprodus mai jos.

4 În 1919-1920, Ioan Pelivan era ministru al justiției în guvernul Al. Vaida-Voievod.

opinie relativ la chestiunea Basarabiei, adică asupra uneia dintre cele mai juste şi mai scumpe revendicări ale românismului".

De fapt, aşa cum se vede şi din materialele reproduse mai jos, aceste solicitări începuseră mult mai devreme. Totodată, unii jurnalişti, oameni de ştiinţă şi diplomaţi străini destul de cunoscuţi îşi făcuseră pubică atitudinea favorabilă faţă de destinul istoric al Basarabiei, şi aceasta, după toate aparenţele, independent de iniţiativa lui Pelivan. Şi nu e vorba de reacţii ca cea a americanului John Kaba, care la origine era de fapt român, sau a savantului cu renume mondial Émile de Martonne, ori a jurnalistului englez H. Cozens-Hardy[5] . Mult mai relevant în acest sens este cazul contelui Mihail Bibikov, fost ambasador al Rusiei la Berna, şi de cel al corespondentului militar japonez B. Banno. Aceste două cazuri sint foarte semnificative mai ales prin faptul că niciunul din cei doi nu avea vreun interes personal sau politic să arate simpatie României. Şi ele demonstrează că Pelivan intuise perfect situaţia politică şi atmosfera psihologică din Europa şi din lume după Primul Război Mondial şi că iniţitiva lui cu „ancheta" s-a dovedit a fi foarte bine inspirată. Că efectele ei reale au fost mult mai modeste decît sperase el, de vină fiind şi un fel de sabotare chiar din partea unor şefi de misiuni diplomatice române, ca cea de la Stockholm sau de la Madrid (vezi documentele de mai jos, nr. XI, XII)[6], aceasta îşi are explicaţia în afara posibilităţilor inimosului fiu al Basarabiei. Totuşi, la proporţiile la care s-a putut realiza, „ancheta" s-a dovedit cît se putea de reuşită, deoarece, pe de o parte, ea a familiarizat un segment, fie şi redus, al cercurilor politice şi intelectuale europene şi chiar din afara Europei cu problema Basarabiei (a se vedea, de exemplu, mărturisirea lui Georges Lacour-Gayet, doc. X), iar de altă parte, a contribuit la pregătirea opiniei publice, inclusiv în sînul Conferinţei de Pace, pentru rezolvarea acestei probleme în interesul naţional al românilor basarabeni şi al statului român.

Cît priveşte valoarea ştiinţifică a acestor documente, trebuie să mărturisesc că, iniţial, ele nu mi s-au părut suficient de importante pentru a umple un întreg compartiment al unei cărţi ce pretindea să aibă o consistentă încărcătură de fapte istorice inedite, cu atît mai mult pentru a ocupa un loc distinct în istoriografia perioadei respective a istoriei românilor. Şi de altfel fiecare document, luat aparte, nu prezintă vreo valoare intrinsecă deosebită în raport cu ansamblul problemei. Dar toate la un loc se dovedesc a fi, la o examinare mai atentă, aproape surprinzător de semnificative. Aceste materiale sînt preţioase, mai întîi, prin faptul că impun în istoriografie o temă aproape complet neglijată pînă acum, deşi importanţa ei nu poate fi pusă la îndoială, mai ales că ea nu se limitează la aspectul cognitiv şi că, probabil, va fi actuală multă vreme în viitor. Dar totodată ele scot din anonimat

---

[5] I. Pelivan, *op. cit*., p. 23; I. Ţurcanu, *Unirea Basarabia cu România în 1918*, Chişinău, 1998, p. 318.

[6] I. Pelivan, *op. cit*., p. 39. Ministrul român la Madrid, G. Gh. Cretzianu, de ex., dădea un răspuns pe cît de voit serios, pe atît de ridicol în esenţa sa, ceea ce arată că acesta era complet rupt de realitate: "Je vous dirai franchement qu'à mon avis le meilleur moyen pour nous d'être sûrs de garder à tout jamais la Bessarabie c'est de lui donner une bonne administration, de bonnes écoles, de bonnes routes, d'y faire régner l'ordre, la justice et la prosperité et alors les efforts des Russes Tsaristes et autres pour nous la reprendre seront vains", vezi mai jos doc. XII.

momente necunoscute ale temei, completează şi dau sensuri noi diferitelor ei aspecte oarecum ştiute. De exemplu, este foarte interesantă observaţia şefului delegaţiei ucrainene la Conferinţa de Pace, contele Tyszkewicz, cum că, atunci, ar fi existat un diferend româno-ucrainean cu privire la teritoriile din extremităţile sudică şi nordică ale Basarabiei (vezi doc. XVII). Aşa că istoriografia nu poate în niciun caz să le neglijeze. Ea poate doar să regrete pierderea pe care o resimte dureros ca urmare a faptului că numărul acestor documente este totuşi foarte redus.

* * *

I

Copie d'après les 13 lettres recommandées adressées à nos agents diplomatiques de l'Europe, de l'Amérique et de l'Extrême Orient (C. M.)

Excellence,

En me rappelant à Votre aimable souvenir voulez-vous me permettre de vous demander une grande faveur pour notre chère cause de Bessarabie.

Bien que le Congrès de la Paix soit en train de nous la reconnaître, on craint fort cependant que ce procès séculaire[7] ne soit fermé pour la grande opinion publique, vu la propagande redoutable des milieux tsaristes qui semblaient vouloir en faire une nouvelle Alsace-Lorraine, pour l'avenir. Désirant profiter des nombreuses sympathies que notre cause possède à l'étranger j'ai cru faire une bonne besogne pour nos trois millions de bessarabiens en demandant aux plus illustres personalités roumanophiles du monde diplomatique, politique, militaire, ecclésiastique, financier, etc., de me reconnaître à leur tour publiquement par une vingtaine de lignes la désannexion et le rattachement définitif de cette province latine à sa mère-patrie, la Roumanie, droits sacrés basés sur l'histoire, l'ethnographie ainsi que sur la volonté de cette population roumaine.

Cette enquête mondiale, soit une sorte de plébiscite de l'élite intellectuelle et morale, sera publiée d'abord dans une grande revue parisienne et dans notre bulletin et réunie ensuite en brochure pour une plus grande diffusion.

Son Excellence, M. Pelivan, notre ministre de la Justice et délégué de la Bessarabie, et dont je suis le modeste colaborateur, vous restera très obligé si vous vouliez bien nous aider a nous obtenant en ecrit, soit directement ou indirectement, quelques réponses des plus éminentes personalités.

Je crois utile de vous envoyer à ce sujet quelques données historiques, ethnographiques et politiques concernant la Bessarabie dont le mémoire ci-joint fut déposé par nos plénipotentiaires sur le tapis de la Conférence.

Très bousculés par la précipitation des événiments, nous vous resterons pas moins obligés si vous vouliez nous faire parvenir ces bonnes réponses au plus tôt qu'il vous est possible et dans cette attente je vous prie, Excellence, de recevoir, avec mes plus respectueux hommages, l'assurance de ma très haute considération.

Constantin D. Mavrodin,
conseiller de la Délégation Roumaine
à la Conférence de la Paix

[7] Il s'agit probablement des références à l'occupation russe de 1812 jusqu'à 1918.

À Son Excellence
Monsieur Ministre de Roumanie a...

II

Copie d'après les 20 lettres recommandées adressées aux personalités éminentes de l'étranger (sauf la France). C. M.

Excellence et mon très illustre maître,

En me rappelant à votre aimable souvenir voulez-vous me permettre de vous demander une grande faveur en vous priant de bien vouloir nous partager votre précieuse opinion sur la question de Bessarabie, je veux dire sur l'une des plus justes et plus chères revendications du roumanisme.

Le Congrès de la Paix venant de reconnaître la désannexion de cette province latine et son rattachement définitif à sa Mère-Patrie, la Roumanie, je pensai me rendre le porte-parole de mes dix-sept millions de compatriotes en entreprenant cette enquête mondiale, soit une sorte de plébiscite de l'élite intellectuelle et morale.

Cette enquête sera publiée d'abord dans la revue parisienne *La Vie* et dans le bulletin *La Bessarabie* et réunie ensuite en brochure pour une plus grande diffusion.

La Bessarabie est au point de vue historique et ethnographique une province purement roumaine, et depuis l'effondrement de l'empire de tsars, c'est-à-dire depuis que nos frères de Bessarabie se sont libérés du joug moscovite, ils n'ont pas cessé de manifester chaque fois que l'occasion s'est présentée leurs ardents et fermes désirs de rester à jamais unis à la Roumanie. Aujourd'hui donc, notre Alsace-Lorraine fait partie intégrante de notre pays non seulement de droit, mais également de fait.

C'est pour cela que la nation roumaine tout entière vous gardera une profonde reconnaissance si, en votre qualité de grand ami de la Roumanie, vous vouliez avoir l'extrême bonté d'affirmer ainsi par quelques lignes ses droits séculaires et sacrés sur cette malheureuse terre arrachée à la Principauté de Moldavie en 1812, notamment aujourd'hui quand l'Aréopage du monde civilisé est en train de forger notre avenir et après que des millions de vies furent sacrifiées pour ces deux sublimes et nobles principes: le triomphe du droit contre la force despotique et la libération des peuples.

Bousculé par la precipitation des événements, je vous resterai pas moins obligé si vous vouliez me faire parvenir votre bonne reponse au plus tôt qu'il vous sera possible, et, dans cette attente, de vous prie, Excellence et mon très illustre maître, de recevoir, avec mes plus respectueux hommages, l'assurance de ma très haute considération.

Constantin D. Mavrodin,
conseiller de la Délégation Roumaine à la Conférence de la Paix à ancien attaché de la Mission Militaire Roumaine en France

P. S. Je suis heureux de vous envoyer à cette occasion les quelques données historiques, ethnographiques et politiques concernant la Bessarabie[8], et dont le

[8] De tous ces matériaux, dans les archives de Pelivan ne s'est conservé, malheureuse-

mémoire ci-joint fut déposé par nos plénipotentiaires sur le tapis vert de la Conférence.

C. M.

III

Les motifs psychologiques de l'Union de la Bessarabie avec la Roumanie[9]

Le peuple roumain de Bessarabie, par le vote du Sfatul Tsarii (Conceil de Pays), par ses représentants dans le Parlement national de la Roumanie intégrale et par différentes liaisons, qui se sont établies dans les deux dernières années avec l'ancien royaume (de Roumanie), a affirmé sa volonté inébranlable de vivre uni avec l'entière nation roumaine.

Il n'aurait pas pu être autrement parce que cette union a été une conséquence logique de la totalité des conditions de vie historique, ethnographique etc. du peuple roumain. Et malgré que cette union naturelle ait été prévue, non seulement par plusieurs hommes politiques et écrivains roumains, mais aussi par quelques Russes; – néanmoins les diplomates et les agents russes de l'étranger, qui carressent encore le rêve d'une Russie au moins dans ses anciennes frontières, tâchent de prouver que...[10] s'appuyant sur le sentiment national; sur la conscience de soi-même, sur la conscience d'une communauté ethnique, mais aussi sur le déroulement historique,

---

ment, que l'essai instructif de St. Ciobanu, reproduit ci-dessous.

9 M. St. Ciobanu, ancien ministre de l'Instruction publique de la Republique Moldave, membre de l'Académie Roumaine et l'un des nos plus distingués écrivains et patriotes bessarabiens, vient de publier ce fort intéressant article, peut-être l'unique dans ce genre pour cette Alsace-Lorraine, dans *Viaţa românească* (La Vie roumaine), revue paraissant à Jassy. Il nous a semblé fort utile d'en faire à nos lecteurs français par une traduction que nous avons tâché de rendre aussi fidèle que possible (C. Mavrodin).

10 Une page est absente dans le document en français. En roumain ce fragment a le contenu suivant: „... acum Basarabia trebuie să rămîie a ruşilor. Însă, în tendinţa lor de a apăra această cauză pierdută totdeauna, ei nu pot şi nici nu vor putea aduce nici un argument serios. Ce dovezi istorice, etnografice, sociale sau geografice ar putea aduce ruşii în sprijinul pretenţiei lor? Cu toată tendinţa lor de a prezenta lucrurile altfel decît cum sînt, de a falsifica datele istorice şi statistice, aceste date sînt atît de vorbitoare, încît în nici un chip pretenţiile ruseşti nu se pot întemeia pe ele. Dar drepturile unui popor asupra altuia se pot întemeia nu numai pe motive de natură istorică, etnografică sau geografică; aceste drepturi reies şi din legăturile sufleteşti, din conştiinţa, din psihologia poporului, – nu numai a poporului asuprit, ci şi a celui asupritor, mai mult chiar, ca şi în psihologia indivizilor, în sufletul poporului, a maselor, trăieşte uneori *dedesubtul conştiinţei* lui sau, mai bine zis, *sub-conştiinţa* lui, ceea ce s-a imprimat în organismul lui, în sîngele lui, ceea ce s-a transformat în el prin moştenire şi ceea ce poporul concretizează uneori în cîntecele lui sau în conştiinţa intelectualilor ieşiţi din sînul lui. Nimic din trecutul unui popor, din legăturile de orice natură cu vecinii nu rămîne fără urme, fără amintiri în sufletul lui. Aceste amintiri din trecut, precum şi legăturile din prezent, creează în sufletul maselor sentimente de simpatie şi antipatie faţă de alte popoare, sentimente tot atît de puternice în viaţa popoarelor, ca şi a indivizilor.
Prin urmare, un popor poate să conviețuiască cu altul cerînd pentru sine dreptul de întîietate, nu numai..." .

sur les conditions historiques de voisinage, de culture, sur de sympathies etc.

Existe-t-il donc des liaisons psychologiques, d'âme, entre le peuple roumain de Bessarabie et entre le Russes? Ces sont des liaisons entre peuples qui peuvent être établies, ainsi que nous l'avons dit, par une séries des rapports intenses et permanentes – economiques, sociaux et culturels. Quels liens ont eu dans le passé les Russes avec les Roumains?

Les liaisons qu'a eu la Russie Moscovite avec les pays roumains furent un incident et n'atteignirent ni la conscience du peuple russe, ni celle du peuple roumain. Ses quelques moments politiques et culturels, par lesquels se sont manifestées les liaisons entre les pays roumains et Moscou, ont été si maigres, qu'elles n'ont laissé de trasses que dans quelques documents.

Un peu plus sérieuses ont été les liaisons culturelles entre les Ukrainiens (qui ne doivent aucunement être confondus avec les Russes) et les Roumains; mais ausssi ces liaisons ont touché seulement jusqu'à une certaine mesure la couche d'en haut, des intellectuels, et sont restées étrangères aux masses des peuples ukrainien et roumain.

De 1711 jusqu'à nos jours les Russes – dans le désir de réaliser leur vieux rêve: la possesion de Constantinople – piétinèrent à plusieurs reprises la terre de nos ancêtres. Mais ces invasions militaires, ces fréquentes occupations russes, laissèrrent dans l'âme du peuple roumain la même haine que celle que les Allemands laisseront à la suite de leur invasion en Muntenie (Valachie).

Et le peuple russe, inculte et confus, dépourvu d'une personnalité ethnique unitaire, de conscience nationale, était fort éloigné des tendences conquérentes des théoriciens panrusses. Ce peuple, d'aucune façon n'a montré des liaisons d'âme avec le peuple roumain; aucune trace de se genre vous n'allez trouver dans son âme, dans sa conscience, dans le sentiment national des Russes, dans les traditions; et dans toute la poésie populaire vous allez trouver des réminiscences avec le plupart des peuples avec lesquels ils viennent ou sont venus en contact; vous aliez trouver des souvenirs sur des Pétchénegues, Cumans, Tartares, toutes les races qui sont passées par le sud de l'Europe et qui ont disparu ensuite. Dans cette poésie se reflètent les rapports entre Russes et Polonais, Turcs, Germains, même Français, mais vous ne trouverez aucun mot sur les Roumains.

L'annexion de la Bessarabie par les Russes en 1812 n'a rien de nouveau dans ce sens. Cette terre roumain, qui est tombée victime de l'impérialisme russe, est restée toute aussi étrangère au peuple russe que (par exemple) la Chine ou l'Amérique. Que savaient les Russes sur la Bessarabie, sur son peuple roumain, sur ses habitudes? Rien. Le gouvernement russe n'avait d'autre préoccupation que celle d'extorquer tout ce qui était possible, sous son peuple; aucun article exact sur la véritable situation de la Bessarabie. Tandis qu'en langue roumaine cette province a occasionné une litterature étendue, des oeuvres capitales comme celles de Z. Arbore, N. Iorga, D. Moruzi, Moisiu[11] et d'autres, et dans la langue allemande la belle étude de Weigand[12] sur le

[11] Il s'agit bien sûr de Vasile Moisiu et de son oeuvre *Ştiri din Basarabia de azi* (1915).

[12] Gustave Weigand, romaniste allemand, auteur de *Linguistischer Atlas des dacoru-*

dialecte bessarabien – relativement à elle les Russes ne possèdent qu'une maculature pleine d'inexactitudes et des faux. Quelle idée pouvait avoir l'intellectuel russe sur Bessarabie par les ouvrages de Batiushkov, Kasso, Lashkov, Golovko et al.?

La majorité des intellectuels connaissaient la Bessarabie uniquement d'après le poème romantique de Puchkin *Les Tsiganes*. Ils étaient presque tous convaincus que la Bessarabie était peuplée presque exclusivement de Tsiganes nomades, qui traversaient les villages avec leurs ours, que les Moldaves sont des gens sauvages telles que les peuplades sauvages de la Sibérie etc. Dans une géographie pour les écoles primaires de Davidkin et Seliozkin, parus en 1917, nous trouvons les lignes suivantes sur la Bessarabie: "Dans la Bessarabie de l'Ouest vivent les Roumains aux cheveux bruns, des Moldaves, des Tsiganes nomades; par endroits il y a des établissements d'Allemands. Dans la partie orientale, sur les deux rives de la Volga (sic!) errent les kirghizes et les nomades kalmouks avec leurs haras de chevaux et avec leurs troupeaux de moutons et de chameaux" (p. 110).

De pareilles informations, quelquefois même des calomnies à l'adresse des Roumains bessarabiens (Dedlov et al.) se trouvaient d'habitude dans tous les livres sur la Bessarabie. Voyageant une fois vers Pétrograd, je fis en chemin de fer connaissance avec une famille d'intellectuels russes. Liant conversation avec eux, j'ai appris avec surpise que les Moldaves de Bessarabie sont de confession musulmane. Et il a fallu que je discute beaucoup avec eux pour les convaincre que les Moldaves sont des[chrétiens] orthodoxes et qu'ils ne mangent pas de viande de cheval.

Si les intellectuels russes n'avaient presque aucune idée sur notre Bessarabie, encore moins savait-on dans les masses du peuple russe. Ces masses ne sont jamais venues en contact direct avec les Roumains et, par conséquent, ne pouvaient même rien savoir sur nous. La Russie, comme nouvelle formation d'état, n'avait pas réussi à se cristalliser dans un état unique, avec une claire conscience nationale, les Russes proprement dits avaient sur eux des idées même fort nébuleuses. Un journaliste russe connu, Mihailovski, environ deux ans avant la guerre, écrivait dans le journal *Le mot russe* (*Russkoe slovo*) que lui, voyageant à travers les forêts du gouvernement de Minsk, était tombé sur des habitants qui, à la question à quel état appartenaient-ils, ne savaient que répondre. Que pouvez savoir ces citoyens russes sur les Roumains? Quelle liaison d'âme pouvaient-ils avoir avec nous? Et n'avaient-ils donc pas raison les soldats russes qui, désertant sur le front roumain pendant la dernière guerre et étant pris, déclaraient qu'ils ne voulaient pas défendre la Bessarabie, parce que jusqu'à leur maison, à Toula ou à Reazan, les Allemands n'arriveront pas vite?

Maintenant si nous posons la question: veut-il le peuple russe – au nom de qui parlent les agents russes à Paris – posseder la Bessarabie, qu'il ne connaît pas, avec laquelle il n'a aucune liaison? Et a-t-il un droit sur elle, non pas de considération d'ordre ethnique, historique ou social, mais psychologique, des liaisons d'âme, culturelles? La réponse peut-être une et la même: non, le peuple russe n'a aucun droit sur la Bessarabie, ne peut même pas en invoquer parce que – même durant

manischen Sprachgebietes (Leipzig, 1909), où l'on parle des dialectes roumains.

sa domination – il ne nous connaissait pas et n'avait aucune liaison avec le peuple roumain de Bessarabie.

Mais l'âme du Roumain bessarabien peut-elle se sentir liée aux Russes, à la culture russe?

Après une vie prolongée en commun avec la Moldavie, élevé sous l'influence des mêmes conditions de vie, le peuple roumain de Bessarabie a obtenu les mêmes aptitudes physiques et d'âme et, au moment du rapt de cette terre latine, il était étroitement lié non seulement par la langue et le sang, mais aussi par la culture matérielle et spirituelle avec le peuple roumain tout entier. Il faisait partie integrante de cette nation, et l'arrivée des Russes, peuple d'une autre race, d'une autre langue, avec d'autres habitudes et moeurs, d'une culture étrangère à notre âme, a été un grand malheur pour nous. La haine contre les Russes après 1812 a été si grande que d'après ce que prouvent les documents d'alors, des villages entiers fuyaient de la domination russe au-delà du Pruth (cela se passa ainsi avec l'actuelle colonie française de Chabe). "C'est que nous avions énormement souffert", relata une pétition des paysans de la commune Rakitna, département de Hotin, de 1816, "et auparavant avec les armées, mais aussi maintenant depuis que le Pruth s'est fermé, encore davantage... veuille la Sainte Vierge nous accorder la grâce pour nous enlever ces difficultés et nous laisser dans nos habitudes moldaves et que nous trouverions toujours sous des juges moldaves, autochtones,des nôtres, ainsi que nous y sommes accoutumés et avec lequels nous nous entendons en langage" (Archive de la chancellerie du guvernateur de Bessarabie, dossier No 5167, 1816: v. L. Boga, *Şcoala Basarabiei*, nr. 1, 1919). A la suite de ce genre de protestation de toutes les classes de la population de Bessarabie, les Russes, en 1817, se virent forcés de reconnaître par loi l'autonomie de la Bessarabie[13].

L'intense propagande de la culture russe a pu avoir certains effets sur la couche d'en haut. Mais ces mêmes couches n'oubliaient pas leurs origines et demandaient continuellement qu'on gardât la culture roumaine en Bessarabie, reconnaissant l'insuccès de la culture étrangère. Ainsi les boyards en 1813 ont protesté, montrant que la Bessarabie possède ses habitudes et ses lois anciennes, ainsi la noblesse a demandé en 1841 l'école roumaine, ainsi ont demandé à plusieurs reprises la même chose les Zemstvos et les Congrès des prêtres et des instituteurs.

Pour ce qui est des paysans, le peuple, il est resté entièrement étranger à l'influence de la culture russe, parce que l'habitude de porter des casquettes russes ou de savoir quelques mots russes ne signifie pas du tout la culture. La nature du villageois roumain, le fond de l'âme sont restées intactes, comme sont restées intactes sa langue et ses habitudes. Il est vrai que le manque d'école nationale causa une certaine torpeur au sentiment national, qu'il étouffa provisoirement la possibilité de dévelopement par voie nationale, mais ne changea en rien les habitudes fondamentales du peuple. Ce fait, et mieux encore la force de résistence des Roumains bessarabiens, a été constaté plus d'une fois, même par les Russes. Jamais le peuple roumain de Bessarabie ne manifesta de contentement envers les Russes. Bien au contraire, dans l'âme du peuple

[13] L'autonomie de la Bessarabie fut reconnue en 1818.

régna durant tous les seècles de domination tsariste un sentiment hostile envers les moscovites, une protestation tacite. Dans la poésie populaire bessarabienne vous n'allez trouver aucune note aimable pour les Russes, aucune note de sympathie.

Des idées bien différentes avaient les paysans de Bessarabie sur ses frères d'au-delà du Pruth. Ils se rendaient parfaitement compte qu'ils etaient les Roumains de l'autre côté de Pruth. Il n'existaient pas de paysan en Bessarabie qui ne sût quesur la rive droite de ce fleuve vivent les mêmes Moldaves avec les mêmes habitudes. Il n'y avait pas de paysan dans l'âme duquel ne ce fût conservée la tradition que le territoire entre le Pruth et le Dniester avait apartenu anciennement à la Moldavie, qu'aussi bien de l'autre côte du Pruth qu'ici, était la même Moldavie. Dans sa conscience, ou peut-être parfois dans sa sous-conscience, à vecu l'idée de son unité organique avec le peuple roumain d'au-delà du Pruth. Ses chansons mélancoliques, ses légendes sur Etienne le Grand, sur le Pruth, prouvent cette liaison, non seulement de sang, mais aussi d'âme. L'idée de l'arrachement forcé de la Bessarabie du trone roumain s'est concrétisée dans une belle légende bessarabienne, laquelle, il me semble, n'a pas été publiée jusqu'à présent et qui est tellement intéréssante qu'elle mérite d'être connue. Voici le contenu de cette légende: "Là-bas où coule maintenant le Pruth avec ses détours serpentiformes il n'y avait aucun ruisseau – il y avait une plaine et les gens pouvaient circuler librement d'une place à l'autre. Et Dieu se fâcha à cause des péchés des hommes et envoya un dragon, qui a foulé cette plaine, allant vers la mer. Et par où le dragon a passé resta une trace profonde, où l'herbe sécha et le sabre s'empoisonna. Et celui qui voulait passer sur sette terre, quand il touchait le sabre, mourait ausitôt. Et ainsi un mur fut fait entre les hommes. Voyant ceci, les hommes se réunirent d'un côté et de l'autre de la trace du dragon et commencèrent à pleurer et à implorer Dieu de les sauver de se malheur. Dieu s'apitoya et daigna envoyer des oiseaux qui picotèrent le sabre, l'emportant vers la mer. Cependant le Seigneur n'effaça pas la trace du dragon, mais il fit sur cette trace jaillir une source dont l'eau coule encore aujourd'hui vers la mer, séparant les gens comme auparavant"[14].

D'un autre côté il ne fut pas de Roumain dans l'ancien royaume (de Roumanie) qui ne sût qu'en Bessarabie vivaient leurs frères, qu'ils souffraient sous le joug étranger et qu'ils devaient être libérés de ce joug. La conscience de l'unité nationale chez les Roumains a des racines profondes dans leur âme et ne peut pas êtremise en comparaison avec les idées cosmopolites des Russes. Le paysan roumain se rend bien compte où sont ses frontières ethnographiques, qui sont ses ennemis. L'écrivain russe bien connu Amfiteatrov[15] raconte que, venant d'Italie par la Roumanie en route vers la Russie, visita dans un village une école primaire. "De quels peuples sont entourés les Roumains?" – demanda-t-il à un élève. "D'ennemis" – répondit l'élève. Cette réponsea tellement étonné l'écrivain russe qu'elle le fit écrire un article sur la conscience de l'unité ethnique chez les Roumains.

---

[14] Je l'ai entendu dire à M. Tutoveanu, de la commune de Colibaşi, département de Cahul, Bessarabie Méridionale.

[15] Alexandr Valentinovitch Amfiteatrov (1862-1938), critique de théâtre et de littérature.

Par conséquent, laissant de c mécontentements passagers d'aujourd'hui, causées par les temps difficiles que nous traversons, nous arrivons à la conclusion que les droits de la Roumanie sur la Bessarabie se fondent non seulement sur le fait que cette province a appartenu jusqu'en 1812 aux Roumains, que la majorité de la population est roumaine, qu'au point de vue géographique la Bessarabie fait partie intégrante de la Roumanie, mais que ses droits sont basés également sur des motifs d'ordre psychologique et culturel, sur des liaisons d'âme, qui sont plus fortes que n'importe quelles liaisons.Et les Russes n'ayant rien de comun avec nous, avec l'âme de notre peuple, qu'ils nous laissent en paix et qu'ils s'occupent de leurs propres affaires.

IV

Un ami de Suisse nous envoya l'année dernière un article du comte de Bibikoff, intitulé "Comment doit se reconstituer la Russie" et qui fut publié par nous dans le quotidien "La France" du 7 Septembre 1919. Nous en extrayons plusieurs passages qui nous semblent pouvoir constituer une réponse honnête pour notre enquête, d'autant plus qu'elle émane d'un des plus fidèles serviteurs de l'Empire des Tsars.

C. D. M., 20 avril 1920

Les Roumains comme les Polonais craignent que la Russie, aussitôt reconstituée, ne s'éfforce de reprendre par la force tout l'ancien territoire de l'Empire. Ils invoquent les nombreuses déclarations faites par les Russes qui, travaillant par l'imagination surtout à la restauration de leur pays, prétendent revenir aux frontières que le pays avait avant la révolution et récupérer la Lithuanie, l'Esthonie, la Courlande, tout le Caucase et la Bessarabie.

La lutte contre le bolchévisme est déja bien dure pour les Russes, en dépit de l'aide des Alliés. Ils auront du mal à se libérer de ce fléau et cette première tâche devrait leur suffire. Quelles complications s'ils fallait attaquer tous les peuples qui se sont constitués en Etats sur le territoire de l'ancienne Russie ! Autant dire que de pareilles prétentions rendent une véritable résurrection russe impossible...

La bonne politique serait d'avoir ces peuples comme alliés, amis et non pas comme ennemis. Il s'agit pour le moment de retrouver une existence nationale sur des bases solides. Voici le premier but. Malheureusement trop de Russes ne l'apperçoivent pas assez clairement. Ils considèrent tout amoindrissement de l'ancien territoire de l'Empire comme une trahison. Sans doute, on peut admettre dans le coeur de chaque patriote russe le désir de voir une patrie rendue à sa grandeur passée. Toutefois ce sérait folie que de ne rien vouloir concéder à la realité.

Michel de Bibikoff,
ancien chargé d'affaires de Russie à Berne

V

Reponse de Monsieur B. Banno, correspondant de guerre du Japon, accredité au

G.Q.G.[16], ancien correspondant en France de "Mainichi", le plus important journal du Japon (*C.M.*)

La question de la Bessarabie est très importante non seulement pour l'Europe, mais égalementpour le Japon, étant donné que nous sommes tous deux les voisins de ce grand pays qui est actuelement en pleine révolution sous le régime des Soviets.

La Bessarabie doit être roumaine,car elle contient environ 78% de Roumains et les dernières élections ont bien montré la ferme volonté du peuple bessarabien de rester attaché à jamais à leur Mère Patrie la Roumanie.

Appartenir à la Russie depuis 1812 était contraire aux voeux du peuple et les élections ont donné un résultat si éclatant qu'il serait malsain de continuer le régime russe.[17]

VI

Réponse de Monsieur Émile de Martonne, professeur à la Sorbonne

Cher Monsieur,

Ce que je pense de la Bessarabie ? Je l'ai dit il y a quelques mois, après avoir parcouru le pays en tous sens.

Le sol, le climat, les productions sont celles de la Moldavie dont la Bessarabie a toujours fait partie jusqu'en 1812. La population est formé pour les trois quarts à peu près de paysans roumains. Cent ans de domination tsariste les avaient maintenus dans l'ignorance même de leur nationalité, tandis que les proprétaires, nobles et bourgeois, etaient plus ou moins complètement russifiés. Quelques années de régime roumain suffiront pour ramener le pays à une évolution plus naturelle, dont les effets se font déjà sentir. La meilleure preuve en est dans les résultats des récentes élections faites au suffrage universel et secret, qui ont donné des représentants à toutes les minorités nationales et la majorité au parti national et paysan roumain.

Émile de Martonne

VII

Réponse de Monsieur René Pinon, professeur à l'École Libre des Sciences Politiques

La Bessarabie n'est autre chose qu'une moitié de la Moldavie que les hasards d'une politique heureusement périmée avaient coupée en deux. Aujourd'hui les peuples ont le droit de parler et d'être entendus; ils l'ont acheté par assez de souffrances pour qu'il ne leur soit pas contesté. Les élections au parlement roumain ont donné aux candidats roumains une telle majorité que l'on est en droit de soutenir que le plébiscite est fait. Il ne peut plus exister aucun doute, non seulement que les habitants de la Bessarabie sont de race et de langue roumaine, ce qui, selon les principes démocratiques qui

16 Le grand Quartier Général des prissances en Europe.

17 Traduction d'un pessage d'un article envoyé par monsieur Banno au Japon a 21 Janvier 1920 au journal ,,Mainichi".

font la base des traités de Versailles et de St. Germain, n'a qu'une importance très secondaire; ce qui est capital c'est leur volonté consciente d'être unis à la Grande Roumanie. Il n'y a pas de raison valable pour les Alliés d'attendre davantage pour sanctionner l'union de la Bessarabie et de la Roumanie.

Il est important que les braves soldats roumains, s'ils sont appelés à défendre la ligne du Dniester contre les bolcheviks, aient le sentiment qu'ils se battent chez eux et pour eux.

René Pinon

VIII

Réponse de Monsieur A. Tchobanian, membre de la Délégation Nationale arménienne, Président de l'Union intellectuelle arménienne de Paris

Cher Monsieur Mavrodin,

Vous me faites un grand honneur en me demandant quelques lignes pour votre enquête sur la question de Bessarabie. Je réponds avec empressement à votre appel pour remplir un devoir bien naturel de solidarité. Le long martyre de notre Arménie sous des dominations étrangères nous rend particulièrement aptes à comprendre les aspirations profondes de toutes populations irrédentes à s'affranchir du joug que la force brutale leur a imposé et à se joindre à la Mère-Patrie. La délivrance de votre Transylvanie et de vos autres contrées roumaines a été saluéepar tous mes compatriotes. Notre peuple, étant entré depuis longtemps en rapports étroits avec le vôtre par les nombreux émigrés qui, fuyant dès le Moyen Âge les persécutions musulmanes, ont trouvé chez vous une si fraternelle hospitalité, éprouve pour votre noble pays la plus affectueuse sympathie.

L'Arménie, qui n'est encore qu'à la toute première étape de son affranchissement, souhaite de tout coeur de voir le Conseil Suprême consacrer bientôt l'union de la Bessarabie, qui garda son âme roumaine avec une si tenace fidélitéà votre belle et vaillante patrie.

Tchobanian

IX

Réponse de Monsieur Francisco Leon de la Barra, ancien Président de la République Méxicane, ancien ambasadeur à Washington, Vice-Président de l'Union JuridiqueInternationale, Grand Officier de la Légation d'Honneur

Une impression très nette se dégage des lectures que je viens de faire. L'étude de l'histoire et des sciences ethnographiques montre le droit que la Bessarabie a d'être considérée une partie intégrale de la Roumanie.

Les principes de droit international contemporain confirment cette première impression. La conception moderne de l'idée de "nation", après les graves

enseignements de la Grande Guerre, est applicable au cas de la Bessarabie, qui doit être reconnue comme un des éléments de l'Unité Roumaine.

Voilà en synthese l'opinion impartiale et libre de préjugés d'un neutre, qui voit dans la Roumanie, complétée par la Bessarabie, l'avant-garde de la latinité dans le proche Orient.

Francisco Leon de la Barra

X

Réponse de Monsieur Georges Lacour-Gayet, membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques, professeur à la Sorbonne, président du Comité franco-roumain

Cher Monsieur,

Vous m'avez fait l'honneur de me demander il y a quinze jours de vous exprimer les raisons que je pouvais avoir au point de vue historique, ethnographique et de la volonté nationale pour souhaiter que la Bessarabie fît désormais partie de la Grande Roumanie.

En verité, ces raisons sont exactement les mêmes que la France invoquait pour la restitution de l'Alsace-Lorraine. Vous avez vous autres aussi, Roumains, une autre Alsace-Lorraine, entre les rives de Pruth et de Dniester. L'histoire de la race et avant tout la volonté des habitants font que ce pays de 4 millions et demi d'habitants doit être partie intégrante de la Roumanie.

J'ai tardé à vous l'écrire, parce que j'ai été absent de Paris pendantune semaine. Mais à présent tous les arguments sont superflus. Les excellents travaux de M. Pelivan disent à ce sujet l'essentiel. Depuis deux jours la réalité vous a donné pleinement raison, car je vois dans les journaux que la Bessarabie a été donnée en entier au royaume de Roumanie. C'est une victoire de plus de la justice immanente dont il faut que tous les patriotes de Roumanie soient félicités.

Hier, à mon Académie, j'ai appris une triste nouvelle, la mort de votre grand historien M. Xenopol. J'avais été très heureux de concourir à son élection comme "Associé étranger" lors de mon retour de Roumanie au mois de mars 1914. Ce vaillant Roumain, grand ami de la France, est mort trop tôt pour la science; du moins il aura pu assister à la réalisation à peu près complète des revendications territoriales qu'il réclamait avec sa science d'historien et sa ténacité de patriote.

Voulez recevoir, cher Monsieur, avec l'assurance de toutes mes sympathies roumanophiles, l'expression de mes sentiments bien distingués.

Georges Lacour-Gayet

XI

Legațiunea Regală a României
în Suedia, Stockholm, le 3 Avril 1920

Monsieur,

En réponse à votre lettre en date du 10 Mars dernier je m'empresse de vous accuser réception des études historiques, ethnogaphiques et politiques que vous avez bien voulu m'adresser sur la Bessarabie, en vous informant par la même occasion que je n'ai pas manqué de faire répandre ces brochures autant en Suède qu'en Finlande.

Au sujet de l'enquête mondiale que vous vous proposez d'entreprendre au profit de nos légitimes revendications concernant la Bessarabie, je crois devoir observer que fort malheureusement le sort de cette province roumaine intéresse assez médiocrement l'opinion locale pour ne pas nous permettre d'espérer à pouvoir en tirer des arguments de nature à combattre la propagande que vous me signalez.

Vu d'autre part, l'intérêt que nous avons à ne pas attiser cette propagande, qui ne s'est d'ailleurs manifestée jusqu'a présent ici que d'une manière très anodine, je suis aux regrets de ne pas m'estimer en mesure d'entreprendre les démarches que vous me demandez sans que leur opportunité ne soit préalablement soumise à l'appréciation de notre Ministère des Affaires Etrangères.

Veuillez agréer, Monsieur, les assurances de ma considération la plus distinguée.

Constantin C. Arion

XII

Madrid, le 17 Mars 1920
Monsieur,

En réponse à votre lettre du 10 courant j'ai le regret de vous dire que je ne peux pas, malgrè tout mon désir de contribuer au rattachement définitif de la Bessarabie à la Roumanie, demander des déclarations destinées à la publicité aux personalitées marquantes de l'Espagne.Ce serait contraire aux usages diplomatiques, je m'exposerais à recevoir des refus ou des réponses plus ou moins désobligeantes ou pas de réponse du tout, ce qui est tout aussi pénible pour le Représentant Officiel du Gouvernement.

Je croix que ce que vous me proposez-là est plutôt le rôle d'un journaliste que celui d'un diplomate.

Mais si vous voulez m'envoyer une vingtaine d'exemplaires du mémoire présenté par nos plénipotentiaires à la Conférence sur la question de la Bessarabie, je serai heureux de les faire parvenir aux principaux hommes politiques de l'Espagne en le recommandant à leur bienveillante attention. Ce sera à vous ou à un journaliste chargé par vous de s'adresser ensuite à eux pour tâcher d'obtenir leur opinion écrite sur la question. La plupart hésiteront probablement à la donner, étant d'actuels, anciens ou futurs nommés de Gouvernement, craignant de se compromettre, dans l'incertitude de l'avenir.

Si ce que je vous propose là vous paraît suffisant, je pourrais vous communiquer

les noms et les adresses des personnagesà qui j'aurai envoyé les brochures. Je crois qu'il faut se borner aux hommes politiques, la plupart d'autres personnages espagnols, quelque éminents qu'ils soient, s'intéressant très peu aux questions extérieures et étant très peu au courant de la géographie, de l'ethnographie et de l'histoire de l'Europe Orientale.

Sans vouloir le moins du monde vous critiquer et vous décourager dans votre oeuvre patriotique, qui a, à mes yeux, le tort de rappeler un peu trop les albums consacrés par "Le Figaro" à l'éloge du vin de Coca Mariani, je vous dirai franchement qu'à mon avis le meilleur moyen pour nous d'être sûrs de garder à tout jamais la Bessarabie c'est de lui donner une bonne administration, de bonnes écoles, de bonnes routes, d'y faire régner l'ordre, la justice et la prosperité et alors les efforts des Russes Tsaristes et autres pour nous la reprendre seront vains. La question d'Alsace-Lorraine n'aurait pas existé si la France n'avait su s'attirer d'une manière durable l'affection et le bon souvenir des populations arrachées à elles par la force et depuis 1870 le principe de la nationalité librementconsentie a fait du chemin.

Recevez, Monsieur, l'assurance de mes sentiments très distingués.

George Gh. Cretzianu,
envoyé extraordinaire et plénipotentiaire de la Roumanie en Espagne

XIII

Lettre adressée à Monsieur C. D. Mavrodin à Paris
Traduit de l'anglais
4, Carlton Gardens
Pall Mall
S. W. 1

Mars 26 1920

Cher Monsieur,

J'ai fait suivre avec empressement votre lettre du 17 à M. Balfour, qui se trouve actuellement à l'étranger. En réponse il demande de vous dire qu'il regretta beaucoup de ne pas être capable de rencontrer votre désir. Il a, cependant, toujours sur ses épaules plus de travail qu'il peut mener à bon fin et craignant qu'il doit retourner à votre invitation une réponse désapointante, il a peur qu'il n'a pas de choix.

Avec beacoup de regrets, croyez-moi, fidèlement à vous.

Constance Bliss

XIV

Réponse de Mr. le général Pelecier, ancien commandant du 12e corps d'armée, Grand Officier de la Légion d'Honneur, conférencier en Roumanie, en 1914, de la

”Revue hebdomadaire”et du ”Foyer”

”Boulevard de la Civilisation contre la Barbarie”, tel en est le titre glorieux que, devant le Monde et pour l’Histoire, la Roumanie a le droit de porter. Ce titre nous avons le devoir, nous Français, de le compléter par ces mots: ”Sentinelle avancée de la France dans le S.-E. de l’Europe”. Ce rôle, clairement perçu dès 1856, après la guerre de Crimée par Napoléon III, grand ami des Principautés, et dont la politique étrangère ne fut pas toujours aussi bien inspirée, la Roumanie n’a jamais cessé de le remplir. Dans la guerre qui vient de déchirer le monde, continuant ses traditions ancestrales et n’hésitant pas entre le droit, que représentait la France, entre la civilisation et la Bessarabie, elle s’est jetée héroïquement dans la mêlée.

Et n’oublions pas les services que nous a rendus son intervention et que je résume brièvement:

– paratonnerre de l’armée de Salonique;

– bief de détournement de divisions turques, ce qui a facilité à nos amis anglais Kut-el- Amara[18] et Bagdad, et des divisions allemandes, ce qui a puissemment aidé au rétablissement de Verdun et à la vigoureuse poussée de la Somme.

Pour qu’une sentinelle avancée, pour qu’une grand garde remplisse efficacement sa mission il faut qu’elle soit forte. Donc, au nom d’une logique aussi simpliste qu’inéfutable– et sans parler des sympathies séculaires, ardentes, profondes et réciproques qui nous unissent à la Roumanie – nous devons souhaiter qu’elle soit forte. Cette force, que notre intérêt le plus élémentaire nous conduit à désirer pour elle, ce sont les restitutions territoriales que n’a jamais cessé de réclamer le légitime irrédentisme roumain, qui vient la lui donner, sous les espèces de la Transylvanie, de la Bukovine, du Banat et de la Bessarabie. Ne nous occupant ici que de cette dernière, nous saluons le retour dans le giron de la Mère-Patrie, de cette autre ”Alsace-Lorraine” sur laquelle la main moscovite s’était si durement appesantie.

Et notre joie est pure. Car si jamais ”restitution nationale” fut équitable et conforme à la justice immanente des choses, c’est bien celle de ce territoire d’entre Pruth et Dniester qui, dès le refoulement des Barbares, au XIIe siècle, fut Moldave; dont la Russie, avide en 1812, cruelle en 1821, ingrate en 1878, fit longtemps sa proie; de ce lambeau de la vieille et primitive Moldavie, qui, fort de son droit historique (Moldave depuis le XIIe siècle) – ethnique (plus de 70% de Roumains) – et politique (proclamation du ”Sfatul Tzarei” du 27 Novembre 1918, ratifiée par la Constituante de la Grande Roumanie le 29 Décembre 1919), vient de se réclamer Roumain.

A cette nouvelle amie, la Bessarabie, qui vient prendre place, dans nos coeurs, à côté de notre vieille amie, la Roumanie, la France envoie son salut cordial en lui disant:

AD MULTOS ANNOS.

Claude-Joseph Pelecier

---

18 Il s’agit du siège et des batailles de Kut-el-Amara, près de Bagdad, de 7 Décembre 1915 jusqu’à 29 Avril 1916.

XV

Réponse de Monsieur le comte Don Francisco de Melgar, ancien premier chambellan de S. A. R.[19], feu Don Carlos Duc de Madrid

Paris, le 29 Mars 1920

Depuis la guerre de 1870-71 la France était hypnotisée par la question de l'Alsace-Lorraine. Et elle avait raison. Mais combien d'autres Alsaces-Lorraines existaient en Europe pleurant également la Mére-Patrie absente !

Parmi toutes ces revendications aucune n'avait plus de droit à se plaindre que la Bessarabie. Rien de plus unique que la désannexion de ces trois millions de Bessarabiens séparés de la Roumanie par violence et attachés à elle par toutes sortes de liens, non seulement par le sentiment, mais par la volonté presque unanime du peuple et par des raisons économiques, géographiques, historiques et ethniques. Sur les habitants de la Bessarabie plus des trois quarts sont Roumains; contre un et demi pour cent de Russes, le reste étant composé de Grecs, Turcs, Leventins (Juifs-?) etc.

Bénissons Dieu qui a fait sonner dans l'horloge de l'histoire l'heure de la réparation de cette criante injustice.

Don Francisco de Melgar

XVI

Réponse de Monsieur Émile Boutroux de l'Académie Française, professeur à la Sorbonne

Le 28 mars 1920

Dans la réunion de la Bessarabie à la Roumanie nous ne voyons ni une défaite pour les uns, ni un triomphe pour les autres. C'est à nos yeux la restauration matérielle d'une famille qui n'avait cessé de subsister en esprit. Qu'il nous soit permis d'ajouter que, comme Français, nous saluons avec joie le dévelopement plein de promesses de cet État roumain, qui représente avec une vitalité et un éclat séculaire parmi des populations de culture différente, notre vieille et classique civilisation gréco-latine. La Roumanie est la France danubienne.

Émile Boutroux

XVII

Réponse de Monsieur le Comte de Tyszkiewicz[20], président de la délégation ukrainienne à la Conférence de la Paix

Paris, le 29 Mars 1920

19 Son Altesse Régale.

20 Probablement, un descendant de la noble famille polono-lithuanienne Tyszkiewicz, qui avait certains liens avec la Bessarabie.

Monsieur,

Vous avez bien voulu avoir mon avis sur la question de la Bessarabie. Je l'exprime ici en toute sincérité.

La Bessarabie est roumaine, je le connais, j'y suis allé et je puis attester son caractère essentiellement moldave, c'est-à-dire roumain. Le Dniester sépare nettement nos deux pays et semble mettre entre eux une frontière non seulement stratégique ou politique, mais etnographique aussi. Il y a bien aux deux bouts quelques territoires contestables, mais l'Ukraine pas plus que la Roumanie ne sont pas impérialistes et je suis sûr que nous arriverons à un accord équitable sous cette question de peu d'importance en comparaison de celle pour les deux pays; d'une alliance que j'envisage comme la base de notre prestige et comme seule garantie de sécurité pour la Roumanie, c'est à cette alliance que j'ai travaillé avec mes amis Roumains depuis cinq années en Suisse.

Je salue le retour de la Bessarabie à la Mère-Patrie comme un acte de réparation d'une injustice flagrante dans l'espoir qu'il sera aussi celui de la reconaissance des droits et de l'indépendance de la Bessarabie par le Tribunal du monde civilisé.

Veuillez recevoir, etc.,

Le Comte de Tyszkiewicz

XVIII

Réponse de Monsieur Jean Finot, directeur de la "Revue Mondiale"

Paris, le 29 Mars 1920

Cher Monsieur et honoré Confrère ;

Votre enquête,qui en apparence n'a qu'un intérêt platonique, touche pourtant à des problèmes complexes.

La Bessarabie est définitivement attribuée à la Roumanie et rejoint de la sorte sa vieille patrie. Car il reste incontestable qu'elle fut annexée par les tsars en 1812 et arrachée au Divan de la Moldavie, et non point de la Turquie, comme le prétendent certains historiens russes. Les grandes puissances ont du reste rendu à la Moldavie la partie méridionale de la Bessarabie en 1856; mais à la suite de l'affaiblissement de la France, après 1870, les tsars l'ont reprise et réannexée à la Russie. La Bessarabie gardera pourtant toujours à côté d'elle une démocratie ou un empire, car le bolchévisme peut amener tôt ou tard le retour du tsarisme et ni l'un ni l'autre régime ne renonceront facilement à se séparer pour toujours d'un pays de richesses incalculables.

Et les revendications russes ressusciteront sous des formes diverces et l'on essaiera d'agiter et d'indisposer contre les Roumains par de moyens multiples qui restent toujours à la disposition d'un voisin puissant. Or, un des rares progrès réels que nous vaudra la Grande Tourmente se présente sous forme de l'imposibilité de conquérir ou de reconquérir les peuples brutalement par les armes.

Les amis de la Grande Roumanie ne peuvent donc que souhaiter de la voir réussir dans sa tâche civilisatrice à l'égard de la Bessarabie. Celle-ci sans destination d'origine

et de religion opposera dans l'avenir comme depuis sa délivrance, une barrière infranchissable aux appétits de conquête ou aux désirs de séparation.

Jean Finot

XIX

Légation de Roumanie en Suisse
Berne 5 Avril 1920

Monsieur,

Ayant été absent de Berne, puis souffrant pendant quelques jours, je n'ai pas répondu plus tôt à votre aimable lettre. J'en ai parcouru le contenu avec attention et intérêt: j'essaierai d'obtenir ce que vous désirez, sans cependant vous promettre grand chose de mes efforts. La Suisse romande nous accordera probablement quelques témoinages; quant à la Suisse allemande, son attitude à notre égard ne cesse pas d'être teintée d'un fort bochophilisme qu'il parait difficile d'atténuer. J'ai chargé un des collaborateurs de notre bureau de presse de se rendre à Genève, puis à Lausanne et à Zürich pour y recueillir les déclarations de personnalités suisses. J'ajoute que ces personnalités ne serons pas, àpriori, en mesure de se prononcer autrement que par des généralités, la question de la Bessarabie n'étant guère connue et les différents articles que nous avons placés dans la presse suisse n'intéressant guère les lecteurs locaux. Les différentes brochures que vous nous avez envoyées serviront, bien entendu, à éclairer les milieux politiques, mais ces milieux sont trop absorbés par les problèmes d'un intérêt immédiat.

En général, depuis la cessation de la guerre, la presse et l'opinion publique suisses semblent manifester une certaine indifférence, je dirai presque "aversion"; pour toute question ne touchant pas directement aux intérêts suisses. L'Orient, surtout, a le don de les agacer – on en a trop abusé pendant la guerre.

Croyez, néanmoins, que je ferai mon possible pour seconder vos efforts si louables et croyons, je vous prie, cher Monsieur, l'expression de ma considération la plus distinguée.

George Derussi,
le chef de la Mission diplomatique de la Roumanie à Berne

XX

Réponse de Monsieur C. Dumont Wilden, homme de lettres, Président du Groupement des journalistes alliés accredités à la Conference de Paix

Paris, 7 Avril 1920

Après les sacrifices héroïques que la Roumanie a faits à la cause commune, il serait inadmissible que les nations de l'Entente victorieuses ne fissent pas tout ce qu'il est

possible de faire pour satisfaire les revendications nationales des Roumains. Au reste, s'il est un cas où l'application du principe des nationalités paraisse incontestable, c'est bien en Bessarabie. L'histoire, la géographie, l'ethnographie, la science économique, tout démontre que ce territoire peuplé de Roumains doit appartenir à la Grande Roumanie. La volonté des populations bessarabiennes nettement exprimée est d'ailleurs formelle. De toutes les populations allogènes qui ont fait partie de la Russie et qui en ce moment cherchent obscurément leur voie, celle-ci du moins sait où elle veut aller; ce serait manquer à la logique et à la justice que de lui barrer la route. Telle sera l'opinion de tous les peuples civilisés dès qu'ils seront au courant de la question. Dans tous les cas, en Belgique comme en France les sympathies unanimes sont acquises aux revendicatons roumaines.

Dumont Wilden

XXI

Réponse de Monsieur J. Mark Baldwin
(traduite de l'anglais)
Hôtel Terminus, le 11 Avril 1920

Cher Monsieur,

En réfléchissant sur votre demande et en lisant les documents, je me trouve entièrement d'accord avec vous et je voudrais trouver une formule convenable (l'expression voulue) pour traduire ma satisfaction entière avec la restitution de la Bessarabie à la Roumanie.

Rien ne pourrait être plus en conformité avec "la règle du droit" laquelle, comme citoyen américain, je chéris et je supporte.

Les offres (ou éprouves) pour lesquelles la Roumanie a passé pendant la guerre – sa lutte héroïque, son abandon lâche, son exploitation traitresse, son rachat (sa rédemption) final – toute cette triste histoire ne fait qu'ajouter un fond sombre au tableau final du rattachement filial et de réintégration nationale.

Tout vrai patriote de n'importe quel pays doit, je pense, acclamer le résultat final, comme il a dû déplorer les oscilations de la fortune qui l'y ont amené.

Très sincèrement à vous.

J. Mark Baldwin,

membre correspondent de l'Institut de France, Docteur Honoris Causa des universités de Oxford, de Genève, de Glasgow et de la Caroline du Sud, Chevalier de la Légion d'Honneur, ancien professeur de l'Université de Princeton (de même – John Hopkins, Université de Mexico)

XXII

Lettre adressée à Monsieur C. D. Mavrodin à Paris
Beverly Hills Hotel and Bungalows
California, États-Unis
(traduit de l'anglais)
14 Avril 1920

Cher Monsieur Mavrodin,

Dans l'absence de mon mari j'ai ouvert votre lettre en date du 17 Mars, adressée aux soins obligeants à la rédaction du Daily Telegraph de Londres.

Nous avons quitté l'Europe pour les États-Unis à la fin de la dernière année et quelques mois auparavant le docteur Dillon est parti pour le Mexique, où il voyagea à travers tout le pays. Vu l'état incertain des conditions dans cette République Méridionale, je crains plutôt de lui faire suivre la lettre, – plus forte raison qu'il n'a pas une adresse permanente là-bas, mais il change de place tout le temps.

Dans ces circonstances, alors je veux garder votre lettre et je la lui donnerai dès son retour à Beverly Hills, quand j'ai la certitude qu'il vous écrira à vous lui-même. Comme vous le savez d'après son récent ouvrage, sur la Conférence de la Paix, il a la plus grande sympathie pour la Roumanie et je me sens confidente qu'il voudrait faire n'importe quoi dans son pouvoir pour la satisfaction de sa cause. Je regrette d'abord que son absence d'Europe et maintenant des État- Unisoccasiona tant de retard dans la réception de votre missive, mais croyez que je la lui donnerai à la première occasion possible.

Fidèlement à vous,
Kathleen M. Dillon

XXIII

Réponse de Monsieur Lucien Lantier, artiste-peintre français, né à Odessa
Paris, le 17 Avril 1920

J'ai habité de longs mois en pleine Bessarabie, dans la contrée qui s'étend au-delà de Kichinev. Une première fois, venant de Russie, j'y ai fait un court séjour, motivé par le seul désir de me reposer à la campagne, chez desamis.

Mais dès mon arrivée dans ce pays je fus violemment attirépar son caractère d'une originalité intense, essentiellement différent de celui des régions purement russes d'où je venais et je résolus d'y retourner le plus souvent possible, dans l'intention d'y noter, au point de vue pictural, les particularités qui m'avaient frappé et celles que je me proposais de découvrir.

J'ai donc fait, par la suite, des séjours répétés en Bessarabie, pendant lesquels j'ai vu de plus en plus près le peuple sympathique, si bon enfant de cette contrée aux grands horizons, variés et simples tout à la fois.

Le Bessarabe est nettement latin. Son type, ses moeurs, ses aspirations, son costume,

ses habitations, ses modes de culture, sa façon de se nourir, de vivre, ses croyances, ses superstitions même, ses fêtes si pleines de l'entrain que leur communique le vin des côteaux environnants, tout cela dénonce, chez lui, sa parenté avec le paysan de la Grande Roumanie, que j'ai vu l'occasion de voir aussi.

Par des causeries souvent renouvellées, j'aurais voulu pénétrer plus intimement la psychologie du Moldavan, – ainsi que l'appellent les Russes eux-mêmes – et je supposais qu'une connaissance suffisante du russe m'y aiderait. Je fus déçu de constater qu'aucun de ces indigènes, qui ne parlait que le roumain, ne me comprenait.

J'ai dû, par conséquent, me contenter d'impressions uniquement visuelles. C'est pourquoi je ne puis guère parler que de celles-là. Ces impressions ne sont peut-être pas une réponse suffisamment éloquente aux questions que vous posez. Elles constituent néanmoins un témoignage de plus en plus en faveur de la cause qui vous tient au coeur.

Lucien Lantier

XXIV

La Bessarabie[21]

Quand on quitte les steppes polaires, monotones et monochromes de la Russie Méridionale et qu'on entre en Bessarabie, on est frappé par la variéte de lignes et de tons de ses campagnes après les grandes étendues, à perte de vue et le plus souvent grises du Gouvernement de Kherson, les nuances variées des cultures donnent, en Bessarabie, l'impression d'une sérénité heureuse.

Au-delà de Kichinev on se sent encore plus dans un autre pays, et par les sites plus accentuées qu'on y rencontre, et par la forme des chaumières, et par le type des habitants, et par la consonance, plus familière à l'oreille d'un Latin, de la langue qu'y parlent les paysans. Entre les grands vallonnements qui succèdent ici, colorés chacun d'une tonalité différente et que la distance estompe de plus en plus, on découvre, de-ici, de-là, accrochée à leurs pentes les villages moldaves. Pittoresques par les groupements inattendus de leurs chaumières, aux toits de roseaux très élevés, pointus, ils semblent des taches de soleil au milieu du vert sombre des noyers dont s'entourentsouvent les enclos. Dominant le village, s'élève l'église qui, seule, rappelle par la forme renflée de sa coupole l'influence russe.

À l'exemple des demeures de paysans roumains, les maisons bessarabes en général reposent sur un soubassement d'un mètre environ de hauteur, le massif dépassant la ligne de façade de manière à former devant la chaumière une plate-forme que surplombe le toit. Celui-ci très débordant est soutenu par des piliers peints de couleurs vives et qui se détachent sur le blanc cru des murs passés à la chaux et percés de fenêtres, petites et à encadrements polychromes, donnent à l'ensemble un aspect des plus attrayants. Les motifs de ces encadrements sont presque toujours formés de triangles juxtaposés, chacun d'eux alternativement revêtu d'une teinte differente.

Quand on entre dans la chaumière la première chose qui frappe la vue c'est

[21] Text de Lucien Lantier.

l'abondance des tapis qu'on y trouve. Fixés aux murs, étalés sur de grands et larges sofas, d'autres empilés avec soin dans le coin de ces meubles et faisant ainsi pendant à une pyramide de coussins, tout blancs dont le premier souvent est énorme et le dernier minuscule, ces tapis paraissent sans nombre. Plus il y en a, plus en est fier l'heureux possesseur. Ils sont le signe tangible de son aisance, de sa richesse; ils forment, dit-on, le fond de la dot des jeunes filles.

À voir les motifs d'encadrement des fenêtres extérieures formés de lignes brisées et qui s'imposent de prime abord comme la marque d'un art rustique qu'on croît découvrir il semblerait que l'ornamentation des tapis dût procéder aussi de la même inspiration. Ici, au contraire, ce sont les courbes, les fleurs, des fleurs stylisées qui leur sont préférées. Celles-ci d'une richesse de ton surprenante se détachent sur un fond noir qui en fait valoir l'éclat, qui les extériorise, si l'on peut s'exprimer ainsi. C'est d'une grande originalité. Ces tapis sont tissus par les indigènes eux-mêmes. Mais il faut ajouter que ces artisans aujourd'hui malheureusement apportent à leurs fabrication beaucoup moins de soin que jadis. J'ai eu l'occasion de voir des tapis anciens qui sont de véritables oeuvres d'art.

Le coffre à linge qu'on trouve aussi dans tout intérieur bessarabe, à côté des tapis et qui est pour le Moldave ce qu'est l'armoire pour le villageois français, se distingue, à son tour, par la richesse de ses ornamentations. Plus il est couvert de ferrures, plus il a de prix. Les motifs qui les composent surprennent par leur variété et leur ingéniosité.

Une particularité qui frappe encore chez le Bessarabe ce sont les essuie-mains brodés ton sur ton, généralement blanc, ils sont accrochés à tous les coins de la chaumière par le sommet et écartés dansle bas de manière à former un triangle presque parfait. Ils contribuent à l"embelissement de la chaumière et font de la sorte opposition ainsi que les coussins aux tons trop chauds des autres ornements.

Le pittoresque de la pièce est enfin rehaussé par des icônes nombreuses toutes de teintes vives et dont la juxt-position colorée est enrichie encore par la clarté dorée et tremblottante de la veilleuse qui brûle devant elles, jour et nuit.Les fenêtres, petites et garnies de rideaux, prêtent à cet ensemble une lumière assourdie qui atténue ce que les couleurs auraient de trop vif.

Il est patent que le paysan bessarabe a un sens artistique inné. Il le tient des Latins. Il tient d'eux son visage allongé aux méplats accentués, son teint brun, ses yeux foncés, ses sourcils bien arqués, ses bras et ses jambes nerveux et musclés. On rencontre des Bessarabes qui rappellent à s'y méprendre le type italien. Je dois ajouter que les signes caractéristiques que je viens de résumer souffront parfois des exceptions. Peut-il en être autrement? On ne découvre pas de pays qui n'ait subie dans son existence des mélanges de sang étranger. Sans compter les Daces qui, jadis, au contact des anciens colons latins ont formé le Roumain, des Serbes, des Bulgares, des Turcs attirés en Bessarabie n'ont pas manqué d'y laisser leur empreinte. Mais ce qu'il y a de clair, de tangible c'est que l'influence moldave dans le peuple a été prédominante. Si le type originel le détermine déjà, la langue moldave parlée par tous est là au surplus pour le prouver.

Le fond de la nourriture du Bessarabe est la "mamaliga". La mamaliga ne procède-t-elle pas de la "polenta"? Vieux souvenir du vieux pays.

La culture du maïs est pour le Bessarabe la culture de prédilection. Mais la Bessarabie est en même temps un pays vinicole. Aussi pas de fêtes à la campagne sans tonneaux consciencieusement vidés. Et ceci donne aux réunions populaires un côté gai enjoué que les réunions russes n'avaient pas quand la "vodka" faisait des agapes.

Il n'y a pas de noces, de festins qui ne se terminent par des danses, par la danse nationale plutôt, le *jok*, qui n'est autre à quelques variantes près que la danse roumaine de Moldavie. Commencée sur un air posé, langoureux,les danseurs se tenant en rond, bras entrelacés, le rythme s'en accélère de plus en plus et finit par une course endiablée que les clarinettes, le cornet à pistons, la grosse caisse excitent par leur bruit à qui mieux mieux. Grosse caisse, instrument de cuivre venus de la Grande Ville! Quel anachronisme! Où est la flûte de Pan?

Le paysan en fête, eût-il déjà la tête lourde, les jambes qui flageollent, fût-il disposé par conséquent à oublier dans sa bonne humeur certains préjugés, il n'abandonne rien de ses superstitions, tant elles sont sacrées dans son âme naïve. Il m'a été imposible par exemple même dans ces circonstances qui me paraissent des plus favorables pourtant à décider qui que ce fût à poser devant moi. La reproduction, affirme-t-on, des traits d'un homme doit attirer sur lui les pires malheurs dont le moindre est de supprimer dix ans de sa vie. Ainsi me fallut-il me contenter de voir, de bien regarder,de meubler ma mémoire le plus possible afin de fixer sur le papier ce qui m'avait frappé dans la journée. Ce sont ces documents, ainsi recueillis qui m'ont aidé a composer les tableaux dont on a pris le photographe.

Que dirai-je du costume national pour finir? Il a beaucoup perdu de son caractère primitif. Il est loin de ressembler au costume roumain dont il procède pourtant. Il n'en reste pas moins que le Bessarabe est par sa nature Moldave, Roumain, et par conséquant Latin, au même titre, et peut-être plus, que le Français.

Lucien-Lous-Bernard Lantier
Paris, le 14 Avril 1920

XXV

Madrid, le 29 Avril 1920
Monsieur C. D. Mavrodin
65, Rue de Rennes à Paris

Monsieur,

J'ai l'honneur de porter à Votre connaissance que j'ai fait parvenir les 5 exemplaires du mémoire sur la Bessarabie que Vous m'aviez envoyés aux personages suivants:

Son Excellence Monsieur Manuel Allendezalazar, Président du Conseil[22].

Son Excellence Monsieur le Ministre le Marquis de Lema, Ministre d'État.

Son Excellence Monsieur Antonio Maura, ancien Président du Conseil, Calle de

[22] Président du Conseil des Ministres d'Espagne.

la Lealtad 18.

Son Excellence Monsieur Eduardo Dato, ancien Président du Conseil, Calle Alcala 93.

Son Excellence Monsieur Manuel Gonzalèz-Hontoris, ancien Ministre d'État, Calle Jorge Juan 17.

Ce dernier s'intéressant spécialement à la Roumanie, je lui ai envoyé les brochures de propagande que je possédais, ce dont je me suis abstenu vis-à-vis des 4 autres personages, craignant de les importuner par un envoi trop copieux. Je Vous serais reconnaissant de m'envoyer encore une dizaine d'exemplaires du mémoire (brochure blanche) pourque je les fasse parvenir aux autres anciens Présidents du Conseil et anciens Ministres d'État (des Affaires Etrangères).

Veuillez recevoir, Monsieur, l'assurance de ma considération distinguée.

George Cretzianu

XXVI

Réponse de Monsieur Gomez-Carrillo[23], ex-directeur du "Libéral" de Madrid, Commandant de la Légion d'Honneur; romancier éspagnol de grand talent, originaire de l'Amérique Centrale

Londres
Queens Hotel
28 Avril 1920

Mon cher confrère,

Je ne sais pas si c'est parce que la Roumanie fut fondée par un de mes compatriotes, l'empereur Espagnol Trajan, ou si c'est parce que j'admire profondément le pur esprit latin des Roumains, mais la verité c'est que les peines et les joies de votre patrie me touchent de la façon la plus vive.

Pour ce qui est de la Bessarabie, je crois que personne au monde, sauf en cas d'ignorance ou de mauvaise foi, ne peut nier les droits de la Roumanie à reprendre possession de sa belle province perdue au commencement du XIXe siècle. C'était une Alsace d'Orient. Tout homme de coeur sera heureux de la voir rentrer dans son foyer, en même temps que l'autre Alsace, la vraie.

Qu'importent quelques Kroupensky devenus trop Russes... La Bessarabie toute entière est restée Roumaine de coeur malgré cent ans de joug moscovite, comme l'Alsace était restée Française malgré un demi siècle de joug allemand.

Croyez-moi votre tout dévoué confrère.

Enrique Gomez Carrillo

---

[23] Enrique Gomez Carrillo (1873-1927), écrivain, critique littéraire, jounaliste et diplomate guatémalien.

XXVII

Réponse télégraphique du Dr Bernardino Machado, ancien président de la République portugaise, professeur universitaire Paris le 30 Avril 1920

... de Lisbon 24319-21. – 14.-16.-40-fr- Monsieur Constantin D. Mavrodin rue de Rennes 56, Paris.

Agréez meilleurs voeux pour succès justes revendications notre soeur roumaine.

Bernardino Machado

XXVIII

Réponse de Monsieur André Lichtenberger[24], homme de lettres, ancien conférencier en Roumanie, dans les Balkans, en Egipte, etc.

Il faut en pendre parti et comprendre que nous avons affaire à une Europe neuve.

Les Habsbourg et les Romanoff, parce qu'ils étaient aux prises avec des éléments ethniques par trop vivaces et hétérogènes, ont échoué dans l'oeuvre d'unification entreprise et réussie en France, il y a dix siècles par les Capétiens. Leurs empires sont aussi définitivement périmés que celui de Soliman le Magnifique.

La guerre de 1914-1918 a sonné le glas des monarchiesfondées sur le vieux droit de conquête, lui a substiué comme bases de l'État la libre volonté des nations, a, en conséquence, affranchi toutes les Alsaces-Lorraines.

Alsacien, hôte et ami de la Roumanie, je salue avec une joie profonde la désannexion de la Bessarabie, l'une de ces Alsaces-Lorraines.

Reconstituée dans son intégralité, alliée à la Pologne et, j'espère, à l'Ukraine, la Grande Roumanie représentera demain, dans l'Europe centro-orientale, la meilleure barrière de notre civilisation contre les retours offensifs de la Germanie, toujours suspecte, et de l'inconnu moscovite.

André Lichtenberger

XXIX

Réponse de Monsieur A. Andreades[25], professeur à l'Université d'Athènes

La théorie des nationalités fût la base morale de la Grande Guerre. Son application n'est pas un privilège accordée à tous, elle ne saurait être refusée aux seuls Roumains et Grecs, peuples qui, fidèles à leur illustre origine, ont tant fait pour la civilisation en Orient.

Spécialement en ce qui touche la Bessarabie, on ne voit pas comment on pourrait refuser à cette province le droit de se réunir à la Mère Patrie.

André Andreades

---

[24] André Lichtenberger (1870-1940) est un romancier et sociologue français, né à Strasbourg.

[25] André Andreades, professeur à la Faculté de droit de l'Université d'Athènes.

ÎNVĂȚĂMINTE ALE MARII UNIRI DIN 1918 CU O PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA BASARABIEI

Marea Unire a românilor de la 1918 are o bibliografie imensă, și cu toate acestea, unele dintre cele mai importante aspecte ale acestui fenomen nu sînt elucidate satisfăcător. Este vorba în special de legătura dintre Primul Război Mondial și Unire, motivațiile intrării României în război, locul Basarabiei în planurile de război ale guvernului român, factorii care au contribuit la realizarea Unirii și contribuția reală a fiecăruia din ei, deosebirea dintre Basarabia, Bucovina și Transilvania relativ la faptul cum s-a făcut unirea fiecăreia din ele, valoarea politică a tratatului din 28 octombrie 1920 cu privire la recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România, destinul istoric al Unirii ș.a. Aceste neîmpliniri au fost cauzate mai cu seamă de politizarea excesivă a temei Unirii; succesul fenomenului, care întrecuse cele mai entuziaste așteptări, a dat naștere unei tot atît de neașteptate efuziuni patriotice ce s-a regăsit într-un aflux de manifestări propagandistice, sub diferite forme, acestea avînd un efect în bună parte negativ asupra scrierilor istorice consacrate Unirii.

Se știe că în preajma declanșării primei conflagrații mondiale, în sînul clasei politice românești se afirmaseră două atitudini relativ la faptul de partea cui urma să participe România în acest război. Una reprezenta grupul care dorea ca România să rămînă aliata Puterilor Centrale, în conformitate cu tratatul încheiat cu acestea în 1883 (regele Carol, P. P. Carp, Al. Maghiloman, C. Stere ș.a.), pe cînd a doua atitudine pleda pentru părăsirea foștilor aliați și aderarea la Antanta (I. I. C. Brătianu, Nicolae Filipescu, N. Iorga, Tache Ionescu ș.a.). Pînă la urmă, a învins cea de-a doua opțiune, care sugera că învingerea Austro-Ungariei în război va însemna automat unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat.

În realitate, nu exista nicio certitudine în această privință, lucru recunoscut chiar și de unii dintre cei mai convinși susținători ai Antantei. Discursul prim-ministrului I. I. C. Brătianu, de exemplu, ținut în Consiliul de Coroană din 14 august 1916, cînd s-a decis intrarea României în război de partea Antantei, conținea și aceste cuvinte de bun-simț: „Chiar dacă avem să fim bătuți, prin faptul că cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naționale și au consfințit printr-un act solemn hotarele etnice ale românilor de peste Carpați, cauza românismului va face un pas înainte mai mare și mai însemnat decît oricînd”[1]. Într-adevăr, singura speranță îndreptățită în ceea ce privește eliberarea Transilvaniei în calitate de condiție a participării României în război era acest „pas înainte”, era încrederea că o parte a marilor puteri europene recunoșteau public dreptul României asupra acestui teritoriu. Era totuși un preț prea mare pentru un obiectiv incert.

Partea adversă nu avea însă argumente mai puțin convingătoare. Stere, de exemplu, atrăgea atenția la prioritățile tradiționale ale politicii externe românești, care excludeau posibilitatea unei alianțe cu Rusia. Date fiind, observa el, pe de o

[1] Vezi despre aceasta și despre alte declarații în Consiliul de Coroană: Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. I, Bucureşti, 1989, pp. 201-203.

parte slăbiciunea statului român, iar pe de altă parte nedezmințita lipsă de loialitate dintotdeauna a rușilor față de români, „oamenii de stat din România vedeau în protectoratul european și chiar în suzeranitatea Turciei un mijloc de apărare împotriva tendințelor de cotropire ale Rusiei", ceea ce „dovedește clar care a fost directiva noastră tradițională"[2]. Şi adăuga: „biruința Înțelegerii însemna, în primul rînd, biruința țarismului, consolidarea lui pentru lungi decenii și chiar secole"[3].

Evoluția evenimentelor militare pînă aproape de sfîrșitul războiului a fost în general defavorabilă României; în vara anului 1917, 2/3 din teritoriul țării era ocupat de trupele Centralilor, guvernul se retrăsese la Iași, pregătindu-se să se refugieze în Rusia, unde fusese expediat tezaurul României și unde începuse deja evacuarea clasei guvernante și a unor bunuri ale acesteia. Dar în același an s-a întîmplat un lucru care avea să răstoarne mersul războiului și, în special, relația Vechiului Regat cu Basarabia: în Rusia au avut loc, în anul 1917, două revoluții succesive, care au demoralizat și paralizat armata rusă, ceea ce va duce foarte repede la scoaterea Rusiei din război. În aceste condiții, Basarabia își creează propriile organe ale puterii, și anume Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali, proclamînd, la 2 decembrie 1917, Republica Democratică Moldovenească. Din acest moment, începe apropierea tot mai mare dintre provincia românească de la est de Prut și Vechiul Regat, care se va încununa cu declarația de unire a Basarabiei cu România, votată de Sfatul Țării la 27 martie 1918.

Specificul unirii Basarabiei

A existat un ansamblu de condiții și împrejurări care au făcut ca unirea provinciei basarabene să se deosebească foarte mult de felul cum se vor uni mai pe urmă Bucovina și Transilvania. Convențional, ele pot fi categorisite în două grupuri, unul constituind împrejurările favorabile și altul – cele defavorabile.

Unul dintre principalii factori negativi a fost faptul că unirea teritoriului dintre Prut și Nistru a trebuit să se facă în condiții de război, ceea ce a însemnat confruntarea cu multe și mari obstacole și pericole, situație pe care în Bucovina și Transilvania nu o vom mai întîlni, întrucît unirea acestora se va face după încetarea ostilităților; la 27 octombrie 1918, Centralii ceruseră armistițiu, pe care Austro-Ungaria l-a semnat la 3 noiembrie și Germania la 11 noiembrie, pe cînd unirea Bucovinei se va face la 15 (28) noiembrie, iar a Transilvaniei − la 18 noiembrie (1 decembrie) 1918. Al doilea factor negativ, poate încă mai important, l-au făcut adversarii numeroși și foarte periculoși ai mișcării naționale românești din Basarabia. Aceștia se aflau atît în afara provinciei, cît și în interiorul ei. Principalii inamici externi ai românismului unionist basarabean erau guvernul bolșevic al lui Lenin, Rada ucraineană de la Kiev, care pretindea că Basarabia este parte a Ucrainei, și Rumcerod-ul, cum se numea conducerea de la Odesa a trupelor bolșevice[4]. Nu mai puțin periculoși erau și dușmanii interni, în prima linie

---

[2] Const. Stere, *Marele război şi politica României*, în „Documentări politice", Chişinău, 2002, p. 207

[3] *Ibidem*, pp. 200-201.

[4] Şt. Ciobanu,*Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională*

a acestora se aflau multe zeci de mii de militari din fosta armată țaristă dezagregată, care au staționat în Basarabia și care au constituitîmpreună cu unele elemente locale, de regulă de origine străină, așa-zisele soviete al soldaților, muncitorilor și țăranilor, care au instaurat în provincie o teroare și un haos ce amenințau să anuleze cea mai elementară ordine socială. Destui adversari ai Unirii se aflau cuibăriți în dumele și zemstvele din ținut, în numeroasele partide apărute după revoluția rusă și dominate și ele, aproape toate, de alogeni.

Din fericire, au existat și niște condiții care au contribuit – variat, bineînțeles, – la realizarea unirii. Cea mai importantă dintre toate a fost, fără îndoială, revoluția rusă, care a răsturnat țarismul și a permis realizarea revoluțiilor naționale și sociale la periferiile imperiului. „Închipuiți-vă pentru un moment, scria Șt. Ciobanu în urmă cu 80 de ani, că au existat toate condițiile pentru unire, toți factorii principali ai mișcării naționale, și n-a existat revoluția rusă sau ea s-a oprit la o anumită etapă, – s-ar fi înfăptuit unirea? Evident că nu”[5].

A fost apoi românismul basarabean, ca factor determinant al declanșării și realizării Unirii. Însă, în mod paradoxal, se pare că tocmai evidența absolută a acestui fapt a făcut ca el să nu fie cercetat cu toată atenția și tocmai de aceea a fost firesc ca scrierile istorice mai mult sau mai puțin profesioniste să se mulțumească a face trimitere la „vocea sîngelui”[6]. Unul din argumentele de bază care s-au adus în sprijinul acestei „voci” au fost referințele la deciziile de unire pe care le luaseră zemstvele din județele Bălți și Soroca la 3 și, respectiv, 13 martie 1918[7]. Dar examinarea atentă comparată a celor două documente demonstrează, fără putință de tăgadă, că ambele acțiuni au fost inspirate de același factor, ceea ce, în acest caz, pune la îndoială rolul inițiativei populare[8]. Tocmai de aceea cele două documente nu mai pot constitui o miză serioasă pentru cercetătorii evenimentului. De altfel, numeroasele observații din anii 1917-1918 asupra mentalității populației basarabene arată că aceasta era „foarte departe de ideile noastre naționale”[9]. Aceste observații pertinente nu pot însă anula faptul absolut real al mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni, tot așa cum nu pot pune la îndoială nici votul conștient din 27 martie 1918 al Sfatului Țării, prin care Basarabia s-a pronunțat în favoarea unirii „pentru totdeauna cu mamă-sa România”. O situație similară se va repeta peste 70 de ani, cînd sute de mii de români basarabeni

---

din Basarabia în anii 1917-1918, Chișinău, 1993, pp. 69, 252-253 ș.a.

5 *Ibidem*, p. XII.

6 Vezi, de ex., D. Bogos, *La răspîntie. Moldova de la Nistru în anii 1917-1918*, Chișinău, 1924, p. 143.

7 *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917-1918. Documente*. Alc. Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, 1995, pp. 172-174, 182-185.

8 Vezi I. Turcanu, *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*, Brăila, 2007, p. 425.

9 Cit. după Idem, *Unirea Basarabiei cu România în 1918*, Chișinău, 1998, p.120; vezi și Bogos, D., *op.cit*., p. 50; L. Mrejeriu, *Din Basarabia. Note și impresii*, Piatra-Neamț, 1918, pp.2-3; N. Dunăreanu, *Vremuri cernite...Călătorind prin Basarabia*, Chișinău, 1920, p.152; A. Gheorghiu, *Pe drumuri basarabene a doua zi după Unire*, București, 1923, passim.

vor cere din nou, în cadrul unor mari manifestații populare, ieșirea Basarabiei din componența URSS și unirea ei cu România, deși aceste mari mase de oameni nu și-au formulat niciodată tranșant românismul lor. Probabil, tocmai în această mișcare spontană, care este suficient de expresivă prin sine însăși ca să mai aibă nevoie de a se afirma prin sloganuri, se află sensul ascuns al expresiei „vocea sîngelui".

Au existat și alte premise pozitive, de care istoriografia națională pare să fi fost pînă acum preocupată foarte puțin, vorba fiind în acest caz mai ales de susținerea unirii Basarabiei cu Vechiul Regat de ambele părți beligerante – adică atît de Antanta, cît și de Centrali –, precum și de măsurile luate de guvernul român în acest sens.

Nu este nevoie să insist prea mult asupra rolului guvernelor României de la sfîrșitul anului 1917 și din primele luni ale anului 1918, în special asupra meritului cu totul deosebit al lui Al. Marghiloman în pregătirea și realizarea unirii Basarabiei cu România, după cum nu voi insista nici asupra contribuției Aliaților la acest eveniment. Voi observa numai că prima chestiune reclamă pe bună dreptate o cercetare mult mai stăruitoare decît s-a făcut pînă acum, pe cînd cea de-a doua nu merită prea multă atenție, știut fiind că dorința de unire a basarabenilor cu România pe Aliați aproape că nu i-a interesat; ba unii dintre ei au fost chiar împotrivă, sub motiv că nu se putea cere dezmembrarea Rusiei, aliata lor în război[10].

Mult mai interesantă este atitudinea Puterilor Centrale față de Basarabia, și asta cu atît mai mult cu cît această atitudine a rămas aproape cu totul în afara atenției istoricilor care au studiat Unirea. În decembrie 1917, diplomatul german Horstmann cerea autorităților române să renunțe la Dobrogea, promițînd în schimbul ei Basarabia[11]. Puțin mai tîrziu, ministrul de externe austriac O. Czernin îi va declara regelui Ferdinand: „Noi (Puterile Centrale – *n.a.*) sîntem gata să acordăm României sprijinul nostru diplomatic pentru anexarea Basarabiei, astfel că România ar cîștiga mult mai mult decît ar pierde"[12]. La 14/27 martie 1918, deci cu aproape două săptămîni înainte de votarea unirii în Sfatul Țării și cu o săptămînă pînă la inițierea tratativelor de la Iași dintre prim-ministrul României și fruntașii politici basarabeni Ion Inculeț, Pan. Halippa și Daniel Ciugureanu, înaltul diplomat Johann Kriege, acreditat pe lîngă armata germană din România, îi adresa lui Marghiloman aceste cuvinte: „Cum aveți Basarabia, să nu vă plîngeți. Mulțumiți lui Dumnezeu că ați scăpat așa ușor; pot să vă asigur că, urmînd un proiect care se hotărîse, erați definitiv împărțiți: Rusia avea Moldova, și Austria, România"[13]. Mai important încă este faptul că această atitudine a Centralilor în chestiunea Basarabiei se regăsește în tratativele oficiale dintre Germania, Austro-Ungaria și aliații lor, pe de o parte, și România, pe de altă parte, care au avut loc pe rînd la Focșani, Buftea și, în sfîrșit, la București. Tratatul din 7 mai 1918, semnat de cele două părți la București (art. IV, V și XIX)

---

[10] Vezi, între altele, V. Fl. Dobrinescu, D. Tompea, *România la conferințele de pace (Paris: 1919-1920, 1946-1947),* Focșani, 1996, p.24; S. D. Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Iași, 1995, p. 169 ș.a.

[11] I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei*…, p.132.

[12] *Destăinuirile contelui Czernin*, București, 1918, p. 359.

[13] Al. Marghiloman, *Note politice,* vol. III, București, 1995, p.116.

recunoștea legitimitatea aflării trupelor române în Basarabia[14]. Pînă la acea dată și după, înalți diplomați din România ai Centralilor, ca R. von Kuhlmann și J. Kriege, adeseori le spuneau românilor: „V-am dat Basarabia".

Există, de asemenea, o strînsă legătură între Tratatul de pace de la Brest-Litovsk din 3 martie 1918 și statutul politic al Basarabiei, relație rămasă și ea deocamdată în afara atenției cercetătorilor Unirii și ai relațiilor româno-ruse și româno-sovietice. Raportarea acestui tratat la unirea Basarabiei este cu atît mai necesară, cu cît vizează plasarea corectă a chestiunii basarabene în istoria relațiilor internaționale de la acea dată încoace și, mai cu seamă, în relațiile româno-sovietice. Între altele, textul tratatului conține și această prevedere extrem de relevantă: „Regiunile care se află la vest de linia stabilită de Părțile Contractante și care au aparținut mai înainte Rusiei nu se vor mai afla sub autoritatea ei supremă; linia stabilită este indicată pe harta anexată". Această linie separa Ucraina, o bună parte a Belorusiei și cele trei mici țări baltice de Rusia bolșevică. Evident, această prevedere viza in mod direct și Basarabia: deși nu este menționată expres în tratat, ea este vizată foarte clar în harta anexată la tratat, rămînînd în afara pretențiilor Rusiei. Deci, Rusia sovietică recunoștea că nu avea nicio pretenție teritorială asupra Basarabiei, fapt pe care însă în curînd îl va renega, promovînd tot mai insistent o politică revizionistă față de România, care va degrada pînă la invazia sovietică dincoace de Nistru la sfîrșitul lunii iunie 1940.

Conform Tratatului de la Brest-Litovsk, Rusia bolșevică a renunțat la teritoriile evidențiate pe hartă, inclusiv la Basarabia

Spre deosebire de Transilvania și Bucovina, în Basarabia unirea nu s-a făcut dintr-odată și definitiv, ci a trecut prin două etape. Acest fapt este arhicunoscut, dar nu

[14] *Documente privind evoluţia situaţiei politico-teritorilae a provinciilor istorice româneşti. Seria C – 1917-1947. Documente selective, partea I-a (1918-1926)*, Bucureşti, 1977, pp. 13-14, 23.

se cunoaște esențialul. Mai întîi, nu a fost elucidată satisfăcător motivația unirii condiționate, din 27 martie; în al doilea rind, istoricii aproape că nu au arătat interes față de realizarea în fapt a acestor condiții; în al treilea rind, anularea condițiilor, în ședința din 27 noiembrie a Sfatului Țării, odată cu lichidarea prin decret regal a primului parlament basarabean, nu pare să fi trezit curiozitatea numănui din cei care au cercetat fenomenul Unirii.

Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei

La 28 octombrie 1920, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, pe de o parte, și România, pe de altă parte, semnau tratatul care soluționa definitiv problema Basarabiei. Rezolvarea de principiu a acestei chestiuni era dată în art. 1 al documentului: „*Înaltele Părți Contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa pînă la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar*". Art. 9, inclus probabil pentru a învinge rezistența SUA, preciza că viitorul guvern rus, recunoscut de aliați, va fi invitat să adere la acest tratat, dar „fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde nu vor putea fi puse în discuție"[15].

Statele Unite s-au opus acestui tratat. În ajunul semnării lui, Hugh Wallace, ambasadorul american la Paris, nu numai că a refuzat să semneze, dar a încercat să facă presiuni asupra reprezentanților celorlalte puteri pentru a-i determina să renunțe: „Colegii mei știu că eu nu voi semna acest tratat și din nou îmi exprim speranța că nu va fi semnat. Trebuie iarăși să repet ceea ce am spus de multe ori, și anume că acum nu e momentul potrivit pentru dezmembrarea Rusiei – eu cred că, semnînd tratatul, numai veți întări cauza bolșevismului și sper că orice ar produce o amînare, va aduce avantaje [...]"[16].

Acestui tratat i-a fost dat să aibă o istorie dramatică; dacă începutul pregătirii lui fusese anevoios și plin de obstacole, atunci sfîrșitul avea să fie și mai puțin încurajator. Dincolo de faptul că una din principalele puteri, SUA, refuzase să-l semneze, el nu a putut fi ratificat de toate țările semnatare, ceea ce formalmente îl lipsea de puterea juridică necesară. Marea Britanie l-a ratificat în 1922, Franța în 1924, Italia în 1927, dar Japonia nu l-a mai ratificat, din cauza unor importante privilegii pe care sovieticii i le acordaseră în baza unei convenții de pescuit.

Totuși, trecînd peste formalitățile de procedură diplomatică și pornind de la unele fapte deosebit de relevante din istoria relațiilor internaționale, tratatul din 28 octombrie 1920 cu privire la recunoașterea dreptului României asupra Basarabiei, dincolo de indiscutabila lui prestanță morală, nu poate fi considerat ca fiind lipsit

[15] Apud I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei...,* pp. 348-349.

[16] Apud V. Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Patrimoniu", 1991, nr. 4, p. 172.

de reală valoare juridică. Tratatul de la Versailles nu a fost ratificat de SUA, dar asta nu l-a lipsit de valabilitate, tot aşa cum nu fusese lipsită de legitimitate nici Liga Naţiunilor, creată şi ea la Versailles şi, la fel, respinsă de SUA.

Marea Unire: apreciere şi destin

Recunoaşterea internaţională a drepturilor României asupra celorlalte teritorii care vor alcătui ceea ce avea să se numească în interbelic România Mare a avut loc în urma semnării de către ea mai devreme, împreună cu puterile învingătoate în război şi cu vecinii învinşi, a unor tratate de pace. Semnînd la Saint-Germain-en-Laye, la 10 decembrie 1919, tratatul cu Austria, România obţinea Bucovina, iar semnarea la Trianon, la 4 iunie 1920, a tratatului cu Ungaria îi asigura recunoaşterea dreptului asupra Transilvaniei. Tratatul cu Bulgaria, de la Neuilly, pe care România l-a semnat în aceeaşi zi cu cel austriac, reconfirma frontiera româno-bulgară din 1913[17]. Drept urmare, după Primul Război Mondial, suprafaţa noului stat român ajunsese să fie de 2,3 ori mai mare decît cea a Vechiului Regat, iar numărul locuitorilor crescuse de 2,5 ori[18].

Crearea României Mari a fost un fenomen care i-a impresionat nu numai pe români, dar şi opinia publică internaţională. Prin maniera spectaculară a realizării, în care surprizele au fost pe măsura greutăţilor, şi unele şi altele foarte mari, Marea Unire se anunţa ca un început de epocă complet nouă, nebănuită în istoria poporului român. Unirea în sine se arăta ca o promisiune deosebit de generoasă, care le aducea românilor o viaţă incomparabil mai frumoasă decît înainte, mai îndestulată, mai dreaptă, mai luminoasă, mai plină de solicitudine şi omenie. Se aştepta, mai ales, ca unei minuni să-i urmeze alta şi mai mare: ca *unirea politică să fie desăvîrşită printr-o unire sufletească a românilor din toate teritoriile care se revărsaseră în România Mare* şi, bineînţeles, să fie consfinţită printr-o serie întreagă de realizări notabile în domeniile economic, social, politic şi cultural, ceea ce ar fi fost rezultatul logic şi încununarea firească a operei cu adevărat mari, realizate în 1918. Elita intelectuală a României îşi punea mari speranţe în provinciile unite cu Vechiul Regat nu doar pentru creşterea potenţialului economic şi cultural al poporului român, ci mai ales pentru însănătoşirea climatului public din societatea românească şi creşterea credibilităţii instituţiilor politice şi de stat. Simion Mehedinţi scotea în 1919 o broşură-manifest, intitulată sugestiv „Ce aşteptăm de la românii de peste vechile hotare", în care spunea, între altele: „Pentru mine, singurul ra zem serios e poporul de peste vechile hotare, care nu ştie încă de frica miniştrilor, cînd alege deputaţi. La el e nădejdea, pînă ce se va înzdrăveni şi 1a noi poporul din sate şi se va înfiripa o pătură mijlocie în oraşe.

[17] *Istoria Românilor,* vol. VIII*, România întregită (1918-1940)*, Bucureşti, 2003, pp. 3-30.

[18] Vezi mai pe larg *ibidem*, p. 31 şi urm.

În adevăr, voi sînteți singurii pe care regele nu-i poate trimete acasă, fără primejdia de a vă vedea întorcîndu-vă iarăşi pe aceleaşi bănci ale parlamentului. Voi sînteți singurii cărora miniştrii nu vă pot bate din picior, ştiind că atîrnați de încrederea alegătorilor voştri, iar nu de favoarea cluburilor din Bucureşti. Prin urmare, dacă voi sînteți oamenii vremei, puteți fi punctul de plecare al unei epoci în adevăr nouă în viața României. Unirea din 1918 ni l-a procurat pe neaşteptate. Atîrnă de voi să inaugurați o serioasă opinie parlamentară în țara asta, ale cărei opinii au fost pînă azi totdeauna guvernamentale"[19]**.** Cît de îndreptățite erau aceste speranțe vor demonstra realitățile de după război.

România reîntregită era o țară nouă și veche în același timp. Realitățile din Vechiul Regat erau prezente în mare măsură și în noul stat, dar după 1918 acesta era totuși altul sub multiple aspecte: era mai mare, mai complex, avea cu totul alt statut politic, dispunea de o nouă experiență istorică, de un potențial economic, demografic și spiritual mult mai mare. Avea în față și alte sarcini istorice: trebuia consolidată marea operă a Unirii, prin realizarea unui vast program de prefaceri interne, iar România, schimbîndu-și statutul din țară europeană mică în țară mijlocie, era chemată să se afirme ca atare în Europa și în lume.

Introducerea votului universal în urma adoptării Constituției din 1923 a mărit mult masa de alegători direcți, dar dincolo de faptul că acesta îi viza doar pe bărbați, el nu a schimbat nimic esențial în relația dintre alegători și cei aleși. Pe de o parte, dreptul de a vota nu a ridicat rolul politic real al țărănimii, iar pe de altă parte, guvernanții nu au putut renunța la vechile obiceiuri de a guverna fără a ține cont de interesele diverselor categorii sociale. Aceste relații, împreună cu condițiile de trai foarte grele pentru majoritatea covîrșitoare a populației, au constituit cadrul politic și social care a compromis foarte repede atmosfera de entuziasm și de încredere, generată de crearea României Mari. În scurt timp, euforia generală din primii ani de după Unire a cedat locul unei apatii generale, care, cu începere din anii crizei economice, s-a transformat pentru un foarte numeros segment al populației în neliniște și chiar disperare. Vorbind despre semnificația romanului său *Întoarcerea din Rai*, axat pe realitățile din primul deceniu al perioadei interbelice, Mircea Eliade avea să observe în amintirile sale că titlul cărții „însemna pierderea beatitudinii, a iluziilor și a optimismului care dominaseră primii doisprezece ani ai «României Mari». Împreună cu o parte a generației mele, specifica el, trăisem adolescența și prima tinerețe în această atmosferă de euforie, încredere și tembelism. Știam acum că acest «Rai» se află undeva în spatele nostru. Îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima și singura generație care se putuse bucura de «Raiul» instaurat în anii 1919-1920"[20]. Referendu-se, 1937, la „acești aproape douăzeci de ani care s-au scurs de la unire " și dramatizînd puțin, va mai observa: „Ani pe care nu numai că i-am pierdut (și cînd vom mai avea înaintea noastră o

[19] S. Mehedinți, *Ce așteptăm de la românii de peste vechile hotare*, București, 1919, pp. 21-22.
[20] M. Eliade, *Memorii (1907-1960)*, Bucureşti, 1997, p. 256.

epocă singură pe pace atît de îndelungată?!), dar i-am folosit cu statornică voluptate la surparea lenta a statului românesc modern"[21] Și C. Noica va observa mai tîrziu că generația tinerilor cărturari români de la începutul anilor '30 „a trăit dezastrul tuturor valorilor".

O stare similară de apatie și deziluzie generală, mai cu seamă în rîndul intelectualității și tineretului, va putea fi observată în epocă și în alte țări europene, în special în cele care au avut mult de suferit de pe urma războiului, dar situația României era totuși în bună măsură alta, tocmai din cauza puternicului sentiment de satisfacție și optimism pe care îl generase realizarea Unirii. Marea problemă a României consta în faptul că proclamarea actelor Unirii și recunoașterea lor internațională erau doar o parte a fenomenului; acestea constituiau doar începutul realizării marelui proiect istoric care s-a numit România Mare. Încununarea acestei opere depindea de faptul în ce măsură diriguitorii țării erau în stare să se ridice la înălțimea ei. Din păcate, realitatea avea să arate că ei nu s-au putut ridica la nivelul misiunii pe care istoria le-a încredințat-o cu atîta generozitate.

Pe deasupra, ineficiența relației dintre clasa politică tradițională și populație a fost favorabilă mișcărilor politice extremiste și tendințelor autoritare, de aceea era de așteptat să fie exploatată de unii lideri, ideologi sau chiar formațiuni care nu agreau regimul democratic. De altfel, în România interbelică democrația era o construcție butaforică, în spatele căreia activa, ca și în trecutul mai îndepărtat și cum avea să fie în esență atît în comunism, cît și după căderea acestuia, un regim oligarhic, care sfida ireverențios cele mai elementare norme democratice. Această situație lipsea societatea românească de solidaritatea de care avea extrem de mare nevoie pentru asigurarea unei evoluții interne normale, în interesul tuturor elementelor care o alcătuiau, precum și pentru rezistența ei în fața unor eventuale provocări externe. Nenorocirile care se vor abate asupra țării la sfîrșitul anilor '30 și începutul anilor '40 vor arăta cît de periculoasă era această slăbiciune.

[21] Idem, *Piloții orbi*, în „Vremea", nr. 505, 10 septembrie 1937, p. 3.

III. MOLDOVA DE RĂSĂRIT SUB OCUPAȚIE SOVIETICĂ

FOAMETEA DIN BASARABIA ÎN ANII 1946-1947*

Tot așa cum a procedat în cazul foametei din Rusia din anul 1921 și al celei din Ucraina din 1932-1933, Kremlinul a negat totdeauna cu îndîrjire că, în anii 1946-1947, Basarabia, aflată sub ocupație sovietică, ar fi fost supusă acestui groaznic flagel. Cercetările din ultimii douăzeci de ani ale istoricilor ruși, ucraineni și moldoveni au demonstrat însă că motivul adevărat al refuzului guvernului sovietic de a recunoaște acest adevăr constă în faptul că acea mare tragedie umană fusese provocată chiar de către autoritățile sovietice.

Principala cauză a foametei: politica statului sovietic

În Basarabia, ca și în alte teritorii ale fostului imperiu comunist, cauza principală a foametei a constituit-o regimul fiscal extrem de dur aplicat de aceste autorități îndată după reocuparea ținutului în 1944. Specificul acelui regim fiscal consta în faptul că el viza în primul rînd așa-zisa „postavka", adică predarea obligatorie la stat a produselor agricole. Bineînțeles, indicațiile în acest sens erau date de către conducerea de la Kremlin. Astfel, prin decizia sa din 9 iulie 1945, guvernul sovietic stabilea că gospodăriile țărănești din cele nouă județe basarabene trebuiau să efectueze „predările obligatorii la stat ale cerealelor, florii-soarelui, cartofilor și fînului de pe fiecare hectar de pămînt, *indiferent de cît s-a semănat de fapt*" (*subl.a.*)". Starea îndeplinirii acestor indicații era raportată cu regularitate direct lui Stalin. De obicei, telegramele de informare a dictatorului asupra acestui subiect începeau astfel: „Vă raportăm, scumpe Iosif Vissarionovici, că gospodăriile țărănești din RSSM (fosta republica sovietică moldovenească – *n.a.*) au îndeplinit înainte de termen planul de stat la livrările de pîine". Datele statistice confirmă întru totul aceste rapoarte. În 1944 și 1945, de exemplu, cînd războiul nu se terminase și o cumplită secetă lovise republica, planul de predare a pîinii la stat a fost îndeplinit cu 107,4% și, respectiv, 101,4%. Chiar în anii de foamete, 1946 și 1947, predarea pîinii la stat s-a realizat cu 101,5% și 128,8%.

Țăranii erau forțați să predea gratuit la stat nu numai cereale, folosite pentru consumul populației, al numeroasei armate sovietice și pentru export, ci și mari cantități de alte produse agricole: fructe, legume, furaje, floarea-soarelui, sfeclă-de-zahăr, soia, piei, lînă, bumbac, tutun, carne, lapte, brînză, ouă ș.a. În plus, guvernul sovietic a pus pe umerii populației și alte poveri fiscale, dintre care pur și simplu zdrobitoare erau așa-zisele împrumuturi interne (rus.: „zaiom"), care reveneau în cea mai mare parte tot în sarcina țărănimii. În anul foarte secetos 1945, împrumutul

---

* Materialul a fost scris la solicitarea unui grup de parlamentari moldoveni pentru a fi prezentat în Consiliul Europei, fapt ce a făcut să aibă o formă deosebită de cea a unui studiu ştiinţific propriu-zis. Pentru informare mai detaliată, vezi sursele indicate la sfîrşitul articolului.

intern de stat a constituit în RSSM 126,6 mln. ruble, iar în 1946, adică în momentul declanșării foametei, 143 mln., sumele percepute depășind cu circa 50% cerințele.

Enorma povară fiscală nu urmărea doar jefuirea populației de produse alimentare și de bani, ci avea și un foarte clar obiectiv politic: prin așezarea pe umerii țăranilor a unor astfel de sarcini guvernul sovietic urmărea lichidarea proprietății private în agricultură și forțarea țăranilor să intre în gospodăriile agricole colective – colhozuri, care, de fapt, erau întreprinderi de stat. În acest scop, sarcinile fiscale stabilite pentru gospodăriile individuale erau mult mai mari decît pentru familiile țărănești care consimțeau să intre în colhoz.

Fapte zguduitoare ale foametei

Evident, această politică fiscală și socială nu putea avea un alt rezultat decît ruinarea gospodăriilor țărănești și sortirea majorității absolute a populației basarabene la o foamete devastatoare. Astfel, în prima decadă a lunii iunie 1946, conducerea de partid a județului Bălți constata că în toate raioanele și satele județului foarte multă lume nu avea nici un fel de hrană, din care cauză se alimenta cu borhot și lobodă, și multi copii, rămași fără părinți, umblau din casă în casă, din sat în sat, cerșind și hrănindu-se cu buruieni. „Anul acesta, raporta la centru conducerea de partid a județului Cahul la 4 decembrie 1946, la noi este o foamete groaznică. Pîinea nu poate fi cumpărată nicăieri. Toată populația din sat mănîncă fîn şi vite moarte…”. Multe familii din raionul Chișcăreni nu aveau altă hrană decît tescovină și ciocleje, chiar dacă dispuneau de cîte 5-6 hectare de pamînt. La fel era şi în județul Chişinău, unde numeroase familii de țărani se hrăneau cu rumeguș, buruieni și hoituri.

Învățătorii de la sate sufereau şi ei de foame. La 6 decembrie 1946, Ministerul Învățămîntului al RSS Moldovenești informa conducerea superioară de partid a republicii că în fiecare raion zeci de familii de învățători nu aveau ce mînca. Învățătorul Petrescu din satul Carbalia, raionul Cahul, zăcea umflat de foame, învățătorii Bevza, Taban, Jiurcu, Mititelu din satul Roşu din acelaşi raion mîncau papură, ca şi cei din satul Goluboe. În situație similară se aflau învățătorii din satul Jura, raionul Rîbnița, din Mana, raionul Orhei, numeroase familii de învățători din raioanele Corneşti, Dubăsari, Tiraspol, Slobozia. Acestea sînt doar cazurile semnalate de autorități, ele indicau un fenomen raspîndit. Foametea i-a forțat pe foarte mulți învățători să plece din şcoli, cum s-a întîmplat mai ales în raioanele Susleni şi Cimişlia. În acelaşi timp, zeci de mii de copii, din aceeaşi cauză, au încetat să mai frecventeze şcolile. Astfel, foametea a paralizat întregul sistem de educație.

Numeroase familii de săteni îşi părăseau gospodăriile, căutînd să-şi salveze viața oriunde şi oricît de departe de locurile de baştină. În octombrie 1947, numai din trei sate (Zolotievka, Ochiu Roş şi Larga) ale raionului Bulboaca, județul Tighina, au plecat 163 de familii. Similară era situația în raioanele Chircăieşti şi Făleşti, județul Bălți, şi, de fapt, peste tot. Destul de des, părinții îşi părăseau copiii, ca să nu-i vadă murind de foame. În satul Tălăeşti, județul Chişinău, I. Şora şi soția sa au părăsit şase copii, M. Ciglei – doi copii, M. Golovneac – trei copii. Jitoriuc din satul

Duşmani, raionul Glodeni, a dispărut fără urma împreună cu soţia, lăsînd acasă o mamă batrînă cu patru copii.

Foametea a provocat o creştere înspăimîntătoare a criminalităţii. Furturile, mai întotdeauna de produse alimentare, deveniseră fenomenul cel mai obişnuit, încît omul îşi putea uşor pierde viaţa pentru o gură de pîine sau pentru un pumn de grăunţe.

Aspectul cel mai grav al foametei: canibalismul

Aspectul cu adevarat oribil al foametei era canibalismul. Pe la începutul lunii iunie 1946, cîteva cazuri de canibalism au fost semnalate în satele Alexăndreşti, Recea-Slobozia şi Sturzeni din raionul Rîşcani. Canibalismul este dovada foametei îndelungate. Contrar părerii formulate de alcătuitorii preţioasei culegeri de documente „Foametea din Moldova" (Chişinău, 1993, în limba rusă: *Golod v Moldove*), acest flagel a lovit ţinutul nu în august-septembrie 1946, cum se spune în introducerea acelei cărţi, ci chiar în primele luni ale anului. Concluzia rezultă foarte clar chiar din materialul documentar din acea carte.

La 8 septembrie 1947, comitetul judeţean de partid Cahul alcătuise un memoriu, intitulat „Recomandările comitetului judetean al PC(b)M către secretarii comitetelor raionale de partid privind preîntîmpinarea faptelor de canibalism din judeţ". Conducerea judeţului, se spune în acel document, „dispune de informaţie privind canibalismul şi întrebuinţarea în calitate de hrană a cadavrelor de oameni în unele sate din raioanele Vulcăneşti, Taraclia, Ceadîr-Lunga, Baimaclia şi, mai ales, Congaz". Un funcţionar informa conducerea de partid şi de stat a republicii că, aflîndu-se în zilele de 7 şi 8 februarie 1947 în satul Baurci din raionul Congaz, a constatat patru omoruri în scopuri antropofagice. „Consumul de cadavre, menţiona acea sursă, a luat un caracter de masă… Au fost constatate cazuri de furt al cadavrelor duse la cimitir şi rămase neînmormîntate". La multe cadavre găsite în diferite alte locuri prin sat „li s-au luat muşchii şi membrele". În satul Beşalma, citim în continuare, „situatia este şi mai gravă… Consumul de cadavre este tot atît de raspîndit aici, ca şi în celălalt sat".

În ianuarie 1947, o ţărancă din satul Ţambula, raionul Bălţi, a tăiat, în scopul de a-i mînca, doi din cei patru copii ai săi, o fetiţă de şase ani şi un baieţel de cinci ani. Un ţăran din Glinjeni, raionul Chişcăreni, a chemat la el o vecină pe care a sugrumat-o şi a mîncat-o. Un altul din satul Cajba, Glodeni, şi-a omorît nepotul de 12 ani, care venise la el, şi l-a mîncat. Datorită eforturilor întreprinse în anii '90 de un grup de cercetători, au putut fi publicate o serie de documente uluitoare care conţin o descriere detaliată a multor cazuri de antropofagie şi consum de cadavre.

Impactul foametei asupra morbidităţii populaţiei

Lipsa completă de produse alimentare pentru o populaţie foarte numeroasă (în unele regiuni, pentru majoritatea populaţiei, în altele – practic pentru toată

populația), consumul de plante şi subproduse agroindustriale dăunatoare sănătății, de cadavre şi hoituri au provocat o mare creştere a gradului de îmbolnăvire în mediul afectat de foamete. Expansiunea rapidă a acestui flagel a cuprins mai întîi şi mai ales satele, pentru că oraşele, în care trăia şi nomenclatura sovietică, erau ajutate de către autoritățile de stat mult mai bine cu produse alimentare, care erau luate cu forța de la țărani.

În legatură cu aceasta s-ar cere şi o referire la aşa-zisul ajutor acordat de guvernul sovietic satelor înfometate ale Basarabiei. Propaganda istoriografică sovietică a exploatat intens chestiunea acestui aşa-zis „ajutor". În realitate, ajutorul ca atare nu a existat, el a fost mimat. Iarăşi în scopuri propagandistice. Pentru că „ajutorul", în măsura în care el într-adevăr a existat, nu venea din Rusia, ci se dădea din pîinea confiscată de la aceiaşi țărani moldoveni înfometați. În plus, la punctele de alimentare înființate în sate în iarna 1946/47, norma de pînă la 200 grame de pîine se dădea, de regulă, numai în cazurile cînd aceste sate dăduseră în prealabil pîinea cerută de către stat.

Ca urmare, pe de o parte, jaful de producție agricolă practicat de statul sovietic şi, pe de altă parte, lipsa unui ajutor real pentru cei înfometați au provocat deteriorarea gravă a sănătății populației săteşti, ceea ce se constata deja în iunie 1946. Asta demonstrează că fenomenul foametei începuse să se manifeste încă în primele luni ale acelui an. La începutul lunii iunie 1946, în satele Bălăsineşti, Beleavinți şi Cotelnea din raionul Lipcani fuseseră înregistrați în medie cîte 300 de bolnavi de distrofie. Peste cîteva luni îmbolnăvirea a progresat foarte mult. Către sfîrşitul lunii septembrie, după date oficiale departe de a fi complete, în raionul Comrat fuseseră înregistrați 3 000 de bolnavi de distrofie şi de edeme din lipsă de albumină, din care aproape 2 000 erau copii.

Potrivit situației de la 15 noiembrie 1946, în județul Cahul sufereau de aceste boli 4 100 de copii de la 1 pînă la 12 ani. În total, în județ fuseseră înregistrați 6 755 de bolnavi. Acestea sînt date comunicate de organele Ministerului Sănătății, care, de regulă, nu cunoşteau situația reală din sate, în atmosfera aceea de extremă neliniște, de panică şi de mare dezorientare. Mai întotdeauna acestea erau date incomplete, de aceea ele nu oferă imaginea proporțiilor reale ale calamității, ci doar constată fenomenul în sine şi direcția evoluției lui.

Conform acestei statistici, la 10 decembrie 1946, în republică fuseseră înregistrate 30 043 cazuri de distrofie, fără alte boli prilejuite de foame. Dinamica reală a îmbolnăvirilor din cauza lipsei de hrană este reprezentată mai adecvat de datele referitoare la situația din județul Bender (Tighina). În acest județ erau, la 25 decembrie 1946, 16 877 de bolnavi de distrofie, iar la 5 februarie 1947, deci peste ceva mai mult de o lună, 39,5 mii; altfel spus, doar în decurs de patruzeci de zile numărul distroficilor crescuse în acest județ de 2,3 ori. O lună mai tîrziu, în fiecare raion erau înregistrate în medie cel putin cîteva mii de bolnavi de distrofie. În raionul Teleneşti, de ex., erau 5 252 de oameni, în Chiperceni – 5 609 oameni, în Susleni – 4 262, în Orhei – 7 300, în Străşeni – 4 583 de oameni.

Potrivit acestor date, care am văzut că nu puteau fi complete, la începutul anului

1947 sufereau de distrofie de la 10% pînă la 15% din populația sătească a RSSM. Numai în județul Orhei erau 32,3 mii de bolnavi de această boală. Către 1 martie 1947, în întreaga republică fuseseră înregistrate aproape 238 mii de cazuri de distrofie. Deşi se luaseră anumite măsuri pentru reducerea ravagiilor acestei boli, totuşi rezultatele au rămas mult sub aşteptări. În decembrie 1947, în multe raioane, distroficii alcătuiau de la un sfert pînă la 30% din populație, iar în unele locuri (mai ales în raionul Cimişlia), această cifră se ridica pînă la 80%.

Saltul fără precedent al mortalității

Evident că proporțiile înspăimîntătoare ale morbidității cauzate de foamea cronică au generat o creştere tot atît de mare a mortalității populației. Pe parcursul primelor trei luni ale anului 1946, în republică numărul nou-născuților a fost de 9 494, iar al morților – de 14 428. În mediul rural, acest număr a fost de 7 845 şi, respectiv, 12 973, deci la sate mureau aproape de două ori mai multe persoane decît se năşteau. La începutul verii aceluiaşi an, în multe sate din raioanele Bolotino şi Sîngerei mureau zilnic cîte 5-7 oameni în fiecare sat, iar în unele localități din raionul Lipcani – cîte 10-15 oameni. În Chişinău, informa Ministerul de Interne al republicii pe şefii de la Moscova, miliția strîngea într-una de pe stradă „de la 8 pînă la 12 cadavre ale țăranilor sosiți de prin sate" în speranța de a găsi ceva de mîncare.

Revenim la raportul menționat mai sus, prezentat la 11 februarie 1947 conducerii de partid şi de stat a republicii de către un funcționar ce fusese trimis la 7 februarie în raionul Congaz. Acesta menționa că în satele vizitate de el „în luna ianuarie şi la începutul lui februarie murise pînă la 30%" din populație. „Pe drumul de la Ceadîr-Lunga pînă la Congaz, relata funcționarul, se tăvăleau cadavre care nu fuseseră strînse multă vreme. În primul sat în care m-am oprit, Baurci, localitate mare, era o linişte de mormînt; oamenii nu puteau fi văzuți nici în stradă, nici în ogrăzi, intrările şi ieşirile (în şi din curti – *n.a.*) erau întroienite. Pridvorul şi încăperea sovietului sătesc din centrul satului sînt ticsite de batrîne şi copii umflați. Unii din ei sînt pe jumătate leşinați. Alături este un punct de alimentare. La fereastra unde se distribuie hrana, e încăierare şi strigăte neomeneşti… Sovietul sătesc nu are date exacte privind starea populației. Mi s-a spus că în ziua trecută muriseră 20 de oameni. Am propus cercetarea imediată a curților. În prima jumătate a zilei au fost găsite 73 de cadavre. Majoritatea cadavrelor erau ascunse în şoproane, pridvoare, în nămeți. […] În primele zile ale lunii februarie au murit 93 de oameni". În satul Beşalma, povesteşte trimisul de la centru, „situația este şi mai proastă. La sovietul sătesc mi-au raportat că, potrivit unor date incomplete, pe parcursul a opt zile din luna februarie şi în ianuarie au murit 630 de oameni".

Examinarea unei bogate statistici privind mortalitatea, în special cea provocată de distrofie, în raioanele Comrat, Căuşeni, Cimişlia şi Volontirovca din județul Bender, potrivit situației de la sfîrşitul anului 1946 şi începutul lui 1947, demonstrează că peste 70% din numărul total de decese erau rezultatul distrofiei.

Spre sfîrsitul anului 1947, proporțiile mortalității încep treptat să se reducă, dacă

am judeca după datele statisticii oficiale. În luna noiembrie, au decedat 3 264 de oameni, cu 21,2% mai mult decît s-au născut. În acel an, doar ca urmare a distrofiei, populația rurală a republicii s-a redus cu 100 633 de oameni. În general, pe parcursul anului 1947, populația rurală a scăzut cu 193,9 mii de oameni. Statistica oficială nu oferă date privind victimele foametei din Basarabia anilor 1946-1947. Totuşi, pornind de la ceea ce cunoaştem deja, am putea schița un tablou statistic sumar al acelei tragedii. Am văzut că, după datele oficiale, numărul total al deceselor constituia, în primele luni ale anului 1946, 14,4 mii de oameni. În lunile care au urmat, mortalitatea a crescut foarte mult: sursele care nu erau făcute publice arătau că, începînd din luna iunie, în unele zone luate aparte mureau în medie pe zi cel puțin 6 oamni în fiecare sat. Foametea nu a ocolit nici o localitate, ea a afectat aproape la fel de devastator centrul, nordul şi sudul republicii. Cifra de 5 sau 6 morți, raportată la numărul localităților, al zilelor şi al lunilor sugerează o sumă înfricoşătoare. Ceea ce ştim în mod sigur e că problema mortalității era în 1946 la fel de gravă ca în 1947, cînd numai de distrofie au murit peste 100 de mii de oameni. Asta înseamnă că în cei doi ani numărul persoanelor moarte de foame a depăşit cu mult cifra de 200 de mii. Foametea a provocat mari pierderi de vieți omeneşti şi în prima jumătate a anului 1948, în special ca urmare a numeroaselor îmbolnăviri cauzate de foame în anul precedent. Drept urmare, la începutul anului 1948, numărul decedaților era mult mai mare decît la sfîrşitul anului anterior.

Tinînd cont de aceste constatări şi observații, apoi de rata medie a mortalității, în general foarte ridicată în anii 1946-1947 şi în prima jumătate a anului 1948 (circa 200 de mii pe an), trebuie să observăm că estimările mai vechi, conform cărora tributul foametei ar fi alcătuit cam 150-200 de mii de vieți omeneşti, nu corespund situației de fapt. Documentele examinate de noi demonstrează că acest indicator trebuie să varieze între 250-300 de mii, luînd ca cifră medie ponderată 280 de mii.

Surse:

Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 2307.

Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, fond 51.

Ziarele moldovenești din anii 1944-1948: „Moldova socialistă", „Sovetskaia Moldavia", „Tinerimea Moldovei", „Țăranul sovietic", „Biruința stalinistă", „Luceafărul roşu", „Viața nouă".

Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. Mecanismul organizării ei*, Chișinău, 1993.

Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов, Chișinău, 1993.

MEDITAȚII TÎRZII ASUPRA REZISTENȚEI ANTISOVIETICE A BASARABENILOR

La începutul anului 1995, postul de radio *Libertatea* luase în dezbatere, în una din emisiunile sale, lupta anticomunistă și antisovietică din Europa de Est din primul deceniu care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial. S-a vorbit despre lupta polonezilor, cehilor, balticilor și ucrainenilor, românii și maghiarii au fost menționați în treacăt, despre Moldova ocupată de sovietici nu s-a spus nimic. Întîmplarea făcuse ca tocmai în acel an cercetarea fenomenului să înceapă și în spațiul românesc de la răsărit de Prut. Totuși, nu avem siguranța că azi o eventuală emisiune radio din Occident ar putea conține un material concret cît de cît consistent la această temă, deși unele semne încurajatoare încep să se arate. Anul trecut, postul de radio *Europa Liberă* a difuzat un reportaj despre Maria Buruiană, participantă la lupta basarabenilor împotriva regimului sovietic în cadrul organizației *Armata Neagră*, informație preluată din revista bucureșteană *Memoria*[1]. Așadar, putem avea o anumită încredere că partea care, la ora actuală, este cea mai cunoscută din materialul privind rezistența basarabenilor la ocupația sovietică se constituie treptat în una din paginile principale ale istoriei Basarabiei, ajungînd să fie prezentă nu numai în cercetările istorice și în manualele de școală la istorie, dar și în opinia publică de aici și din străinătate.

Probleme ale cercetării fenomenului

Totodată, ne vedem nevoiți să constatăm că există niște factori care se opun cu destulă vehemență încetățenirii definitive a acestei teme nu numai în opinia publică, dar chiar și în istoriografia din Republica Moldova. Este, mai întîi, opoziția înverșunată a prosovieticilor, cam prea numeroși încă aici, care, indiferent de calitatea și cantitatea informației istorice, nu admit din principiu posibilitatea existenței vreunei rezistențe a băștinașilor față de regimul sovietic. În al doilea rînd, tema aceasta se afirmă anevoios în procesul formativ și de instruire și în conștiința maselor drept urmare a deformării mentalului colectiv pe parcursul unei masive și brutale propagande comuniste sovietice, care, pe de o parte, a inoculat predispoziții loiale față de regim, iar, de altă parte, a alterat – prin tăinuirea faptelor, prin distorsionarea lor – adevărata imagine a luptei antisovietice a basarabenilor, reducîndu-o la „fapte izolate de banditism", cum era calificată de obicei în actele oficiale ale autorităților de ocupație[2], apreciere impusă istoriografiei sovietice, inclusiv din Moldova, și regăsită

---

[1] Vezi I. Țurcanu, *Maria Buruiană, o femeie luptătoare din rezistența antisovieticăa basarabenilor*, „Memoria", Bucureşti, 2000, nr. 30, pp. 58-66.

[2] A se vedea grupajul corespunzător de documente în: I. Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice (1944-1953),* Chișinău, 2000, pp. 164-321. Este concludentă în acest sens lucrarea unui fost ofițer superior al KGB, Г. Кожемякин, *Рассказы о чекистах,* Chișinău, 1987, c. 10, 11, 13-14, 115-118, 127-134, 174-179.

ca atare, din păcate, în unele cărți de istorie apărute în perioada postsovietică[3].

Tocmai în acești factori nocivi rezidă principala cauză a prea marii încetineli și sfieli cu care se studiază tema în discuție și, drept urmare, a prea puținelor rezultate obținute pînă acum[4], pentru că factorii menționați mai vizează și alte condiționări, cum ar fi atitudinea oficialităților față de acest fenomen și problema accesibilității documentelor de arhivă, la care ne vom referi îndată. Cu excepția cîtorva materiale memorialistice[5] și a unui număr restrîns de articole de presă[6] privind acest subiect, cercetări mai ample au realizat doar Elena Postică[7] și, poate mai puțin, subsemnatul[8]. În ultimii ani, tema pare să fi dispărut din cîmpul preocupărilor cercetătorilor.

Avînd însă în vedere obiectivul revenirii definitive a Moldovei în lumea democratică și al reluării cursului firesc al evoluției istorice, întrerupt de lunga încarcerare a ținutului în totalitarismul sovietic comunist, studierea faptelor de împotrivire a basarabenilor la rigorile mult prea mari ale regimului se impune ca o sarcină de cercetare de stringentă actualitate. De aceea investigațiile în acest sector trebuie reluate neîntîrziat cu forțe și insistență mult sporite. Dar realizarea acestei sarcini comportă și soluționarea altor cîtorva probleme destul de complicate.

Una din aceste probleme, care la ora actuală se arată cea mai importantă dintre toate, o constituie accesibilitatea materialelor istorice documentare, mai bine zis lipsa accesului cercetătorilor la arhiva Serviciului de Informație și Securitate (SIS), fosta subdiviziune chișinăuiană a KGB. Acesta, încălcînd legislația respectivă a R. Moldova și dreptul cetățenilor la informație, refuză cu încăpățînare și fără niciun motiv rezonabil să pună la dispoziția istoricilor documentele care numai ele sînt în măsură să arate caracterul și proporțiile unui fenomen dramatic și de mare rezonanță istorică

---

3 *Трудные страницы истории Молдовы: 1940-1950*. Alcăt. V. Pasat, Moscova, 1994 (în special studiul introductiv).

4 Istoriografia acestei teme poate fi consultată în studiul „O temă nouă despre un fenomen foarte vechi" din cartea menționată *Moldova antisovietică*, pp. 6-34; v. și idem, *Istoricitatea istoriografiei. Observaţii asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, 2004, pp. 205-233.

5 Mihail Ursache, *O soartă de arcaș*, „Cugetul", Chișinău, 1999, nr. 3; Vadim Pirogan, *N-a fost să fie*, „Basarabia", Chișinău, 1993, nr. 1; Al. *Usatiuc, Cu gîndul la „o lume între două lumi". Eroi, martiri, oameni-legendă*, Chișinău,1999, plus o serie de articole-amintiri ale lui Valeriu Graur, Alexandru Şoltoianu, Mihai Moroşanu ș.a.

6 De ex., publicațiile lui Șt.Tudor în „Basarabia", Chișinău, 1991, nr. 9; 1992, nr. 9; 1993, nr. 6; Gh. Budeanu, în „Literatura și arta", 1990, 5 iulie; I. Cațaveică și V. Graur, în „Literatura și arta" din 25 iunie 1991; A. Calcea, în „Moldova Suverană", 2 august 1991; V. Boldișor, în „Literatura și arta", 12 octombrie 1995; I. Țurcanu, în „Literatura și arta", 6 iulie, 10 august, 12, 19, 29 octombrie 1995; 22 ianuarie 1998.

7 *Rezistenţa antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, 1997, lucrare care întrunește rezultatele investigațiilor efectuate pe parcursul cîtorva ani.

8 În special monografia *Moldova antisovietică*. Vezi și idem, *Premise ale revoltei basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice (anii 1945-1949)*, „Revista istorică", serie nouă, tom. X, 1999, nr. 5-6; idem, *Maria Buruiană,....;* idem, *Simion Baranovschi – un martir al crucificării comuniste a Basarabiei*, „Memoria", 2000, nr. 32, pp. 19-29. După publicarea acestui material, din 2010, chestiunea respectivă pare să se fi rezolvat, odată cu predarea unor fonduri ale arhivei SIS la Arhiva Națională a Republicii Moldova.

în destinul Basarabiei și al întregii Moldove de Răsărit. Cît timp sarcina înlăturării obstacolelor artificiale în calea accesului la aceste documente nu este soluționată favorabil, nu se poate vorbi de existența uneia din condițiile determinante, dacă nu decisivă, pentru susținerea cercetării fenomenului rezistenței. Aceasta, deși este cea mai importantă, nu rămîne a fi totuși singura problemă a izvoarelor cu privire la istoria rezistenței basarabenilor la ocupația sovietică.

O alta este caracterul valorificării documentelor oficiale sovietice despre acest fenomen, dată fiind tendențiozitatea fățișă a acestora, reflectată în eforturile constante de a nu admite ideea că basarabenii și-ar fi putut arăta cumva nemulțumirea față de puterea sovietică, drept care orice act de revoltă este calificat ca manifestare de banditism. De aici rezultă sarcina examinării documentelor cu cea mai mare precauție, a analizei foarte atente a textelor, inclusiv a limbajului utilizat de alcătuitorii lor, a confruntării tuturor datelor și mărturiilor din ele, a comparării documentelor cu relatările martorilor oculari. Experiența lucrului cu aceste materiale demonstrează că, examinate cu atenția cuvenită, ele se dovedesc a fi deosebit de relevante. Oricum, acestea rămîn şi vor fi întotdeauna – în viitor cu atît mai mult – principala sursă pentru istoria fenomenului pe care îl examinăm.

În sfîrşit, un al treilea aspect al chestiunii privind informația inedită despre această temă este utilizarea materialului memorialistic, a oricărui fel de ştiri care ajung la cercetători de la contemporanii evenimentelor cercetate. Cu trecerea timpului şi dispariția depozitarilor acestei informații, rolul ei scade, iar asta subliniază necesitatea de a reduce cît se poate de mult amînarea colectării ei. Strîngerea datelor de acest gen reclamă foarte multă insistență, tenacitate, precauție. Mulți martori oculari, din variate motive, declină colaborarea cu cercetătorii, alții, iarăşi din cauze diferite, furnizează date involuntar sau chiar voit greşite. Caracterul pronunțat subiectiv al acestei informații exclude posibilitatea reproducerii evenimentelor istorice numai în temeiul lor. Cercetătorul are datoria să le supună examenului celui mai atent şi mai critic, incluzîndu-le în circuitul ştiințific numai după ce acestea au trecut cu bine toate confruntările posibile. Însă, cu tot subiectivismul său, această sursă nu poate fi în niciun caz ignorată, întrucît adeseori ea se arată de mare utilitate, poate completa, amenda şi, nu arareori, chiar anula motivat datele documentelor de arhivă, cunoscută fiind maniera vicioasă de concepere a acestora.

Există o serie întreagă de fenomene ale istoriei rezistenței, a căror examinare nu se poate face satisfăcător doar în temeiul documentelor de arhivă. Așa este chestiunea calităților personale ale luptătorilor, cea a relațiilor lor reale cu populația din zonele în care au activat, precizarea de nume personale și de locuri[9] ș.a. Iar problema cu totul principială a infiltrării informatorilor KGB în organizațiile de luptă și a trădărilor, fără cercetări la fața locului, nu poate fi elucidată în niciun fel. Numai așa pot fi stabilite și locurile unde au fost înmormântați luptătorii împuşcați pe loc de către

[9] Astfel, cercetările pe care le-am efectuat în satele Mînzăteşti, Boghenii Vechi, Sineşti, Bălăneşti, județul Ungheni, m-au convins că V. Teodorovici, I. Borcan şi Gh. Ghileţchi, prezentați în monografia Elenei Postică drept luptători antisovietici, în realitate au fost infractori de drept comun.

trupele KGB și NKVD.

În cazul temei de față, mai mult poate decît în raport cu oricare alta, nimic nu este mai important decît competența și corectitudinea profesională a istoricului. Această precizare mi se pare cu atît mai necesară, cu cît se știe foarte bine că istoricii basarabeni încă nu au reușit, după aproape un deceniu și jumătate de cînd și-au cîștigat libertatea de opinie, să iasă cu totul din dura găoace propagandistică în care i-a format și ținut ideologia sovietică comunistă. Drept urmare, și astăzi mai este încă destul de puternic instinctul cercetătorului de a-și concepe și realiza investigația într-un tipar ideologic prestabilit, ceea ce face ca, exceptînd poate niște cazuri mai fericite, scrierile istorice să fie sensibil politizate. Excepție făcînd de norocoasele neconformări la aceste reflexe, istoriografia basarabeană se sprijină pe două dogme ruginite, părăsite demult și cu toată hotărîrea în zonele cu adevărat civilizate: patriotism rusesc și/sau sovietic și un ciudat soi de patriotism românesc, în același timp strident, infantil și inconsistent, rupt de realități. Tradiția istoriografică locală, configurația psihologică a mediului și starea surselor istorice pe care le-am menționat arată că scrierea istoriei rezistenței antisovietice din Basarabia poate aluneca cu ușurință pe cele două căi. Totul depinde de felul cum își înțeleg istoricii misiunea. Între altele, este foarte important ca acei istorici de la Chișinău, ca și unii scriitori și jurnaliști, care de altfelse consideră experți în românism și-și arogă statutul de ușieri la intrarea în casa mare a neamului, să se dezică neîntîrziat și cu hotărîre de această apucătură urîtă și dăunătoare. Trebuie să le amintesc și acestora frumoasa și înțeleapta observație (și sfat, bineînțeles) a lui Fustel de Coulanges că este periculos să confunzi patriotismul, care este o virtute, cu istoria, care este o știință.

Odată cu rezolvarea sarcinilor menționate privind cercetarea rezistenței antisovietice din Basarabia, este necesar ca acest fenomen să-și găsească locul său în întreaga istorie a luptei românilor împotriva sovietizării și comunizării, după cum și istoriografia basarabeană a fenomenului trebuie să fie plasată în cadrul corespunzător al literaturii istorice românești.

Caracteristicile generale ale rezistenţei

Atunci cînd o anumită predispoziție nostalgică prosovietică neagă din capul locului posibilitatea unei neacceptări a regimului moscovit în Moldova de Răsărit, reducînd toată rezistența la „acte izolate de banditism", în fața cercetătorilor fenomenului apare sarcina stabilirii cauzelor, a proporțiilor, insistenței, duratei și caracterului mișcării. Faptul că populația Basarabiei sub dominație sovietică avea destule motive să se revolte împotriva ocupanților, să dorească cu putere înlăturarea acelui regim este mult prea cunoscut pentru a mai fi nevoie să insistăm asupra lui. Cu începere de la sfîrșitul anilor '80 încoace, au apărut variate scrieri care au creat o imagine destul de clară asupra acestui fenomen[10].

[10] *Fărîma cea de pîine. Culegere de schiţe şi articole.* Alcăt. Ilie Lupan, Chişinău, 1990; *Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов,* Chişinău, 1993; I. Ţurcanu. *Foametea din Basarabia. Mecanismul organizării ei,* Chişinău, 1993; idem, *Premise ale revoltei basarabenilor...*; idem, *Foametea şi deportările din Ba-*

Celelalte fațete ale acestei importante pagini din trecutul ținutului sînt în proces de constituire. Încă nu se poate spune că ceea ce s-a scris pînă acum la acest subiect ar reliefa destul amploarea rezistenței basarabene. Cercetările istorice de la sfîrșitul secolului trecut arată că în a doua jumătate a anilor '40 și la începutul anilor '50, în fosta RSSM au activat în jur de douăzeci de formațiuni de luptă antisovietice; unele erau lichidate, în locul lor sau în altă parte apăreau grupări noi. Îndată după război grupurile nu erau mari, numărînd în medie cîte 12-15 oameni[11], dar după declanșarea, în vara anului 1949, a așa-zisei colectivizări în masă, adică a forțării țăranilor de a intra în colhoz, și a nimicirii, prin deportări și confiscări, a nucleului economic, organizațional și spiritual al satelor, au început să apară organizații mari, unele din ele, ca *Armata Neagră* sau *Partidul Democrat Agrar*, avînd cam cîte o sută de luptători și susținători[12]. În aria de influență a acestora intrau zeci de sate din toate zonele Moldovei. Nu încape îndoială că statistica aceasta nu e nici pe departe completă, întrucît autoritățile nu aveau interesul să arate că nemulțumirea și revolta ar fi avut un caracter general; cercetările viitoare vor lărgi, desigur, cadrul fenomenului și-i vor da mult mai multă consistență[13]. Revoltele au cuprins toate grupurile sociale mari – țărani, întîi de toate, apoi muncitori, intelectuali, mici negustori și funcționari, elevi și studenți – și etniile cele mai numeroase din fosta RSSM. *Armata Neagră, Partidul Democrat Agrar* și *Gruparea lui Filimon Bodiu* au fost, în fond, organizații țărănești, în *Partidul Libertății* predominau intelectualii, *Uniunea Democratică a Libertății*, cu centrul la Bălți, fusese alcătuită cu precădere din alogeni, mai ales ruși și ucraineni, *Majadahonda*, care activase în 1940-1941 în orașul Orhei și în împrejurimi, fusese formată de vreo 40 de elevi de la școala pedagogică și de la școala nr. 2 din Orhei, nucleul organizației *Arcașii lui Ștefan* (anii 1946-1947) îl constituia un grup de tineri pedagogi și studenți de la cele cîteva colegii din Soroca; de asemenea, *Organizația revoluționarilor din Moldova* și *Sabia Dreptății* erau formațiuni de luptă studențești ș.a.m.d.

Relativ la durata rezistenței, se poate observa că aceasta s-a manifestat, într-o formă sau alta, pe parcursul întregii perioade de ocupație, mai puțin în ultimele două decenii de aflare a Moldovei în componența imperiului sovietic, parte din cauza unei oarecare îmblînziri a regimului, parte ca rezultat al oboselii, al neîncrederii că intransigența față de regim ar fi putut contribui serios la schimbarea sau reformarea lui. Însă perioada cea mai fierbinte a luptei basarabenilor împotriva ocupației sovietice au

---

sarabia (1946-1949), „Memoria", 2000. nr, 31, pp. 19-27; I. Șișcanu, *Desțărănirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, 1994 ș.a.

[11] I. Țurcanu, *Moldova antisovietică*…, p. 18.

[12] *Ibidem*, pp. 322-327. Despre organizația condusă de A. I. Zingan, cu centrul la Cuhurești, se spunea că ar fi avut înscriși în jur de 300 de membri.

[13] În istoriografie se întîlnesc niște date sporadice referitoare la organizațiile conduse de Andrei Zingan, de Vasile Băleanu, la o organizație antisovietică studențească din Chișinău, în care se evidențiau Victor Ciocîltan, Anatol Spinei, Nicolae Balaban, Ion Oțel și Nicolae Cruc (vezi E. Postică, *op. cit*., pp. 151, 153, 155, 190; I. Țurcanu, *op. cit*., p. 304), dar istoria acestor formațiuni, ca și a altora despre care nu se știe nimic, urmează încă să fie studiată.

constituit-o, fără îndoială, anii 1940-1941 și 1944-1953. După moartea lui Stalin, ca urmare a slăbirii chingilor regimului, a răsuflării complete a mitului despre o posibilă cruciadă antisovietică a democrațiilor occidentale împotriva URSS și a consolidării rînduielilor comuniste, lupta deschisă, cu arma în mînă, împotriva ocupanților se retrage într-o albie mai îngustă. Confruntările ulterioare dintre regim și opozanții săi au purtat mai degrabă un caracter ideologic; tocmai de aceea și protestatarii sînt, în majoritatea cazurilor, intelectuali și studenți; este perioada cunoscutei disidențe anticomuniste și antisovietice, care însă în Moldova a fost destul de slabă comparativ cu Rusia și cu alte republici sovietice.

După caracterul său, rezistența antisovietică din Basarabia a îmbrăcat veșmîntul obișnuit al luptei politice și de eliberare națională. Mijloacele și procedeele utilizate de luptători au fost variate. Unele formațiuni erau structurate judicios după niște principii care să le asigure cît mai multă invulnerabilitate și operativitate, ca în cazul *Partidului Democrat Agrar* sau al *Uniunii Democratice a Libertății*, aveau programe și statute, ca *Sabia Dreptății, PDA, Arcașii lui Ștefan* și altele; în general, niciuna din organizațiile studiate nu acționa spontan, fără o motivație politică, națională sau socială mai mult sau mai puțin profundă. Chiar și mica grupare a lui Bodiu, dar care a fost – datorită calităților deosebite ale liderului – și cea mai consecventă și intransigentă dintre toate, ceea ce îl învăluie pe liderul acesteia într-o aură de adevărat erou, se conducea de un document programatic, pe care „căpitanul partizan" îl purta tot timpul cu el și îl citea țăranilor, pe care, astfel, îi îndemna să arate nesupunere stăpînirii străine. În acest scop, membrii și, mai cu seamă, liderii formațiunilor se informau în permanență de la posturile de radio occidentale *Libertatea, BBC, Vocea Americii, Deutsche Welle* ș.a., dar și din mijloacele de informare de la Chișinău și Moscova, precum și din contactele permanente cu populația din zonele în care activau.

Formațiunile antisovietice își aveau cea mai bună justificare în procedeele lor de luptă. De cele mai multe ori, practicau informarea corectă a populației asupra caracterului politicii statului sovietic în Moldova, subliniind cu toată vigoarea esența antipopulară și antinațională, colonială a acestei politici, după care îndemnau de fiecare dată la nesupunere față de opresori. De asemenea, în mod obișnuit, luptătorii din rezistență organizau sabotarea diferitor acțiuni politice sau social-economice ale regimului, precum organizarea colhozurilor, a alegerilor în soviete, închiderea bisericilor și mănăstirilor, educația ateistă în școală etc. În sfîrșit, al treilea obiectiv urmărit de luptători cu o deosebită tenacitate îl constituia lupta pe diferite căi împotriva activiștilor de partid și de stat, care erau inițiatorii, promotorii și, bineînțeles, profitorii procesului de sovietizare a ținutului. De obicei, această acțiune comporta două forme: una consta în intimidarea acestor slujitori, ceea ce de multe ori dădea rezultate foarte bune: în aria mișcării antisovietice, se amîna înființarea colhozurilor, se reduceau proporțiile deportărilor și corvezile „postavcii", în general regimul căuta să se facă mai suportabil. Alta era o măsură extremă – suprimarea celor mai zeloși slujitori ai sovieticilor și a iscoadelor angajate de KGB să-i prindă pe luptători. Ultimul procedeu s-a aplicat relativ mai des în cadrul organizațiilor țărănești, care au

înregistrat plenar și cel mai dureros efectele ocupației și ale comunizării.

Un fenomen care demonstrează că luptătorii din rezistența moldovenească nu erau niște protestatari autoizolați și fără capacitate de plasare a faptelor lor în cadrul acțiunilor similare cu o geografie cît mai largă au fost numeroasele lor tentative de a-și conjuga eforturile cu acelea ale luptătorilor din alte organizații, inclusiv din afara Moldovei, așa cum au încercat Filimon Bodiu, *Partidul Libertății, Sabia Dreptății, Arcașii lui Ștefan* să colaboreze cu banderiștii din Ucraina sau „să treacă Prutul și să ia contact cu patrioții din România" (*Arsașii*)[14], adică cu luptătorii anticomuniști din organizațiile *Sumanele Negre, Graiul Sîngelui* sau *Mișcarea Națională de Rezistență*, despre care aflaseră de la posturile de radio din Occident.

Tentația izului acelor vremi

În, de acum, îndelungata mea activitate în variate sectoare ale istoriei – de la spațiul infinit al fascinantei antichități și pînă la contemporaneitatea universală, de la istoria timpurie și medievală a românilor și pînă la istoria contemporană a Basarabiei și la cea recentă a R. Moldova – nu am întîlnit un segment de timp și un fenomen cuprins în acest segment mai interesant, mai încărcat de scene vii, impresionate, dramatice decît vremea cînd și încercările prin care basarabenii au căutat să respingă ocupația sovietică. Explicația constă, după toate aparențele, în faptul că în acea conjunctură istorică cu totul neobișnuită oamenii au fost puși în situația de a se confrunta spectaculos și tragic, în același timp, cu propriul lor destin ingrat, exteriorizînd prin gesturi neobișnuite fațete ale naturii umane, gesturi care în genere se manifestă destul de rar. În măsura în care intră în învălmășeala evenimentelor și este sesizat de problemele, chipurile, scenele, de cele mai variate întîmplări, surprize ori detalii agasante, istoricul nu numai că nu poate fi indiferent la ceea ce descoperă și urmărește pas cu pas, ca detectivul lui Collingwood, ci dimpotrivă, dacă este un suflet activ și un cercetător pasionat, trebuie să aibă grijă să nu fie purtat de acestea în afara bunului simț, care, observa N. Iorga, este condiția de bază a conceperii istoriei adevărate, restul fiind curată poezie[15], care poezie, în asemenea caz, ar sfida istoria.

Așa cum s-a putut vedea și din exemplele pe care le-am dat mai sus despre contactele cu martorii oculari sau cu participanții la mișcarea de rezistență și despre exercițiile de verificare a informației istorice în teatrul de acțiuni și cum se va vedea pe exemplul trădărilor, fenomenul în discuție oferă nenumărate șanse de angajare participativă a istoricului în obiectul cercetării. În continuare voi aduce alte cîteva exemple dintr-o serie de fericite ocazii de acest gen, tot așa cum, mai tîrziu, voi propune o urmărire a fenomenului dintr-un alt unghi al aceleiași viziuni, acela al trădărilor.

La 16 noiembrie 1950, pe la ora 14^{00}, casa lui Porfirie Suruceanu din satul Mîndrești, raionul Telenești, este înconjurată de un grup de oameni înarmați din

---

[14] Șt. Tudor, *Recul. ONB „Arcaşii lui Ştefan*", în «Basarabia», 1992, nr. 9, p. 143.

[15] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice,* ed. a III-a, Bucureşti, 1944, p. 113.

trupele sovietice de securitate. Filimon Bodiu le-a ieșit în întîmpinare trăgînd din pistolul-mitralieră și aruncînd grenade asupra lor, urmat îndată de soția sa Olimpiada, care avea un revolver și purta o geantă de piele cu o bandă de gloanțe. Ce i-a determinat pe cei doi să iasă fără ezitare în fața morții? În casă se aflau cei doi copii ai lor, Ion, de 16 ani, și Iulia, de 10 ani. După o informație neverificată, cînd a observat că este atacat, Bodiu a strecurat-o pe Iulia în afară printr-o ferestruică foarte îngustă din spatele casei. Ion, protejat de părinții care dădeau piept, disperați, cu inamicul, trebuia să sară cel mai apropiat gard într-o grădină învecinată și să fugă. Dar casa era înconjurată și toți au fost împușcați: Ion a fost doborît cu o rafală de gloanțe tocmai în momentul cînd încălecase gardul și s-a prăbușit în grădina în care trebuia să sară. Iulia, de care KGB-ul nu s-a interesat după aceea niciodată și despre care mama ei nu a mai aflat nimic, a fost, desigur, împușcată după ce primise îndemnul tatălui său de a fugi și a fost îngropată în ascuns. Este relevant faptul că oamenii KGB-ului, care aveau tot interesul să culeagă informații despre acea legendară mișcare, nu au încercat să cruțe viața măcar unuia din cei patru membri ai familiei Bodiu, doar întîmplarea a făcut ca Olimpiada să supraviețuiască, rănită grav de mai multe gloanțe, din care unul va rămîne pe tot restul vieții în corpul ei. Cazul acesta este o excepție foarte rară, în fond singulară, deoarece regula pentru KGB era să-i prindă de vii pe liderii rezistenței și pe ceilalți luptători. Așa s-a procedat cu toate celelalte organizații care ne sînt cunoscute. Poate oare fi un argument mai convingător despre faima de luptător neînfricat a lui Bodiu și de frica pe care el o băgase în autorități? Sigur că își are importanta ei parte de contribuție și ura pe care sovieticii o aveau față de acei care li se opuneau cu toată îndîrjirea.

Documentele KGB-ului au înregistrat multe nume de sate și oameni pe unde a fost Bodiu cerîndu-le socoteală acelora care, ca slujitori ai ocupanților, își băteau joc de țăranii moldoveni. Numeroase au fost locurile prin care a peregrinat familia sa. Cercetătorul, plin de curiozitate, este tentat să urmeze acest itinerar, să caute oamenii menționați în documente și să-i iscodească spre a afla atîtea lucruri interesante, uitate în indiferență și tăcere.

În anii 1946-1952, în perioada lucrărilor agricole, pe anumite parcele de pămînt deasupra satului Cuizăuca, raionul Chiperceni, un om trudea cu rîvnă toată noaptea pînă spre revărsatul zorilor, cînd își strîngea sculele grăbit și dispărea în codru. Acel muncitor agricol nocturn era Vasile Odobescu, unul dintre principalii lideri ai organizației antisovietice *Partidul Democrat Agrar*, fost sergent în armata română în al Doilea Război Mondial. Se trăgea dintr-o familie de țărani gospodari, de la care prinsese dragoste pentru pămînt și dorința de a face din el o sursă de nădejde pentru traiul familiei sale. Dar sovieticii i-au spulberat această speranță, și anume asta l-a făcut dușman de neîmpăcat al acestora. Era deosebit de precaut și de ager, încît, deși securitatea cunoștea zona pe unde putea fi găsit, totuși mai bine de șase ani nu a reușit să-l prindă. Iar el continua să-și lucreze pămîntul, din cînd în cînd se furișa în sat pentru a fi cît de puțin împreună cu copiii și soția sa și chiar de a petrece o oră-două cu rudele apropiate – la o cumetrie, la o zi onomastică sau la o mare sărbătoare creștină. Pentru foarte tinerii membri ai organizației, cum erau Alexandru Duca și

Ilarion Tăutu, pe care el îi ocrotea ca pe propriii săi copii, „bădica Vasile", cum îi ziceau ei, deși era și el destul de tînăr, era un om cu totul deosebit, care îmbina în modul cel mai firesc dîrzenia și calmul cu foarte multă căldură sufletească.

Călăuza nefastă a rezistenței: trădările

Procedeul cel mai eficient de luptă a autorităților împotriva organizațiilor de rezistență antisovietică a fost distrugerea acestora din interior prin infiltrarea în sînul lor a informatorilor ori prin coruperea în variate feluri a unor membri ai formațiunilor. Trădările puse la cale prin aceste scenarii sînt una din paginile cele mai incitante și mai instructive ale istoriei rezistenței antisovietice din Basarabia. Nu a existat nicio organizație în care poliția politică sovietică să nu fi lucrat în interiorul ei cu ajutorul oamenilor special plasați acolo. Voi aduce doar cîteva exemple mai concludente. În mod sigur, nu a existat în Moldova grupare antisovietică ce ar fi dat atîta bătaie de cap ocupanților ca cea a lui Bodiu. Fiind prins o dată, el a evadat din arestul miliției datorită forței sale fizice neobișnuite – pur și simplu a doborît ușa și s-a făcut nevăzut, după care a devenit extrem de dinamic și de vigilent. Se mișca iute dintr-un loc în altul, de cele mai multe ori împreună cu familia sa, prindea repede orice iscoadă pusă pe urmele lui și o omora, ceea ce a creat, prin grija autorităților, bineînțeles, zvonul fals cum că ar fi fost deosebit de crud[16]. Pe la începutul anului 1950, securitatea reușește să-l introducă în grupul lui Bodiu pe Nicolae Bucilă, un țigan din Mîndrești, poreclit „Parapel". Alegerea a fost cum nu se putea mai bună, țiganul fiind fin de cununie al lui Bodiu. În afară de informarea periodică a KGB-ului despre mișcările și acțiunile luptătorului, turnătorul mai avea și sarcina să alimenteze în permanență, mai ales în sînul grupării, ideea că Bodiu era un bandit sîngeros, ceea ce, creînd frică și suspiciune, trebuia să ducă la ruinarea grupului de luptă, la izolarea liderului și la capturarea sa. Cînd însă Olimpiada i-a dat de înțeles țiganului că bărbatul ei era pe cale de a descoperi diversiunea, acesta, cuprins de groază, a dispărut pentru totdeauna din calea celui pe care se angajase să-l piardă. După acest eșec, securitatea a recurs la un procedeu mai subtil, și anume la coruperea unuia dintre oamenii cei mai apropiați lui Bodiu. E nevoie să precizăm aici că posibilitățile autorităților de a-i forța pe oameni să colaboreze cu ele erau destul de mari, întrucît aceștia se îngrozeau numai la auzul numelor KGB și NKVD (Ministerul de Interne sovietic). Omul ales de data aceasta a fost Porfirie Suruceanu, la care adeseori, odată cu răcirea timpului, Bodiu obișnuia să-și aducă familia, fără însă să se rețină mult la el: stătea cîteva zile, apoi, cînd știa că autoritățile puteau fi informate despre locul aflării sale, pleca, pentru ca, după alte câteva zile, cînd securitatea credea că părăsise acele locuri pentru toată iarna, revenea ca să stea mai multă vreme. În momentul ciocnirii sale finale cu grupul operativ al securității, familia lui Bodiu se afla în casa lui Suruceanu cam de o lună. În mod surprinzător, cu toate că la 16 noiembrie era zi de duminică și vreme răcoroasă, nimeni din familia numeroasă a lui Suruceanu nu era acasă. Acest fapt,

[16] Despre gratuitatea acestui zvon, v. I. Țurcanu, *Moldova antisovietică*, pp. 87-92.

precum și atacul în plină zi (lipsa gazdelor de acasă în timpul nopții ar fi dat de bănuit) nu lasă nicio îndoială că securitatea îl forțase pe vechiul său prieten să colaboreze cu ea. Tocmai de aceea arestarea și deportarea tuturor membrilor vîrstnici ai familiei Suruceanu se arată de-a dreptul uluitoare. Aceasta însă nu a fost o greșeală sau o întîmplare. Peste tot unde au existat organizații antisovietice, aceeași soartă au avut-o toți acei care s-au aflat în contacte mai mult sau mai puțin directe și permanente cu cei mai activi membri ai formațiunilor. La prima examinare, fenomenul pare absurd și inexplicabil. Într-adevăr, ce rost avea condamnarea în baza faimosului art. 54-1 „a" (25 ani de detenție plus cinci ani de suspendare a drepturilor civice) delaolaltă a tuturor celor care avuseseră niște contacte sporadice și întîmplătoare cu Bodiu și a celor care au colaborat cu el destul de strîns? Citirea atentă și repetată a documentelor te face să-ți dai seama de rostul acestei acțiuni aparent lipsite de sens: prin acele arestări masive și condamnări la detenții îndelungate, autoritățile sovietice urmăreau nu doar și nu atît înspăimîntarea populației și supunerea ei absolută față de odiosul regim, ci mai curînd suprimarea oricăror mărturii clare despre acea mișcare, anularea rezistenței din memoria oamenilor, închiderea accesului acesteia la istorie. Motivul era pe cît de simplu, pe atît de limpede, dar categoric: basarabenii nu puteau fi nemulțumiți de puterea sovietică. Pentru aceasta, luptătorii din rezistență au fost smulși de acolo unde au activat împreună cu mediul lor uman nemijlocit, alcătuit din camarazii de luptă și din toți ceilalți care erau oarecum informați asupra caracterului real al acțiunii lor.

Nu mai puțin interesantă este și lucrarea făcută de KGB în interiorul *Partidului Democrat Agrar*. Folosindu-și cu dibăcie informatorii, securitatea a operat în această organizație două valuri de arestări la intervale de un an și jumătate. Pînă la arestarea sa, în iulie 1951, doctorul Simion Baranovschi din Pereni, raionul Rezina, era urmărit îndeaproape de două informatoare din sat și de un tînăr ofițer de securitate care se dădea drept logodnicul uneia dintre cele două fete. Simion Zlatan, conducătorul de atunci al organizației, zis și „colonelul Denis", alias Mordvinov, avea de mai multă vreme legături, după toate aparențele, destul de strînse, cu o femeie tînără din satul Popenchi, raionul Rîbnița, Elena Lalovskaia. Aceasta a fost constrînsă de agenții KGB să-l vîndă. Astfel, casa ei, unde Zlatan păstra și unele documente ale organizației antisovietice din care făcea parte, deveni cea mai bună capcană pentru acest luptător neînfricat, deși, se pare, mai puțin principial și responsabil ca unii dintre tovarășii săi din același partid, precum Vasile Odobescu, Emilian Boțolin, Emanuil Țurcanu, Grigore Ciolan, S.Baranovschi sau chiar mai tinerii A. Duca și I.Tăutu. La un moment dat, între Zlatan și KGB, reprezentat de ofițerul Bulgak, se pomeni o tînără pe nume Vera Ursu, o cunoștință mai veche a lui Zlatan, care locuia în Chișinău, în locuința cu nr. 7 de pe strada Podolskaia 52, dar originară de la sat. Aceste legături ale lui Zlatan au facilitat și grăbit distrugerea PDA, care, din cîte cunoaștem, numeric și organizațional, a fost cea mai puternică formațiune țărănească de luptă împotriva Sovietelor în Basarabia.

Cum numai am obținut informația despre Vera Ursu, prin 1995, am căutat locul indicat în documentul respectiv. Am sunat la ușă și am așteptat îndelung. În sfîrșit,

am auzit niște pași hîrșîiți apropiindu-se de ușă, o pierdea înnegrită de vreme și de uitare s-a ferit de cîteva degete, lăsînd să se vadă un chip bătrîn apatic și obosit, cu ochi mici, cam înfundați și neliniștiți, apoi căzu. Și pașii și-au retras bătrînețea în cine știe ce adîncuri ale învechitei case. După cîteva săptămâni am revenit. Dar lîngă ușă nu s-a mai auzit niciun foșnet și pierdeaua a rămas netulburată în uitarea cu care se obișnuise demult...

După valul de arestări din vara anului 1951, conducerea PDA i-a revenit în întregime lui Vasile Odobescu, pe care autoritățile nu reușiseră să-l atragă în cursele întinse celorlalți lideri ai formațiunii. Din acel moment, gradul de conspirativitate al organizației crește, membrii partidului nu mai au voie să circule decît cel puțin în doi, înarmați.În toamna lui 1952, prin concursul unui cunoscut membru al organizației, Petru Bobeică, în PDA reușește să pătrundă un oarecare Ștefan Roșca, care se dădea drept originar din satul Zgărdești, raionul Chișcăreni. (Nu este deloc exclus ca între acest Roșca și un alt Roșca, originar din același sat, fost membru al grupării lui Bodiu, care pare să-și fi adus contribuția la prima arestare a acestuia și care a dispărut la un moment dat miraculos și fără urmă, față de care KGB-ul nu a manifestat niciun interes, să existe cea mai strînsă legătură, caracterul căreia, din păcate, încă nu este cunoscut.) La insistențele repetate și tot mai mari ale lui Bobeică, cumnatul lui Odobescu, Nicolae Clima, îl sfătuiește pe conducătorul organizației să se întîlnească cu Roșca. Fără să se lase convins dintr-odată, Odobescu îi cere lui Clima, în cele din urmă, să verifice originea și statutul solicitantului. Clima confirmă spusele lui Roșca, ceea ce presupune că și el ar fi consimțit să participe la pregătirea cursei pe care KGB-ul o pregătea cu atîta precauție și migală ultimului lider important al Partidului Democrat Agrar. Greșeala de a se fi abătut o clipă doar de la obiceiul său de a controla el însuși, de fiecare dată, informația care i se aducea, a fost fatală. La primele două întîlniri, în casa lui Clima, Roșca, dîndu-se drept fotograf și susținut de Bobeică, i-a propus lui Odobescu un pașaport cu nume străin. Propunerea a fost respinsă categoric de fiecare dată. Pentru cea de a treia întîlnire, Bobeică reușise să-l convingă pe Odobescu să plece împreună cu el și cu Roșca la Șoldănești, nu se știe în ce scop anume. Se pare că Odobescu era pur și simplu forțat să plece pentru un timp din zona în care cercul se strîngea tot mai mult în jurul său. Exact în momentul cînd, noaptea, pe o ceață deasă, cei trei ieșiseră la șosea deasupra satului Cuizăuca, în dreptul lor se opri un autocamion. Roșca se făcu a negocia cu șoferul condițiile plecării, ceea ce-l determină pe Odobescu să iasă din ceață și să se apropie de mașină, apoi să urce. Pe dată, acolo sus mai multe mîini îl înșfăcară și îl trîntiră pe paiele din benă. Roșca fugi, cineva se făcu a trage două-trei focuri după el.

A doua zi de dimineață au fost arestați în Bălți alți doi membri activi ai organizației, Alexandru Duca și Ilarion Tăutu. Cam pe atunci cînd Roșca apăruse în Cuizăuca, ei acceptaseră propunerea unui oarecare Petru Bursuc, „fotograf", de a-și face pașapoarte cu alte nume și a se angaja la lucru. Zis și făcut. După cumpărarea pașapoartelor, cei doi tineri au fost primiți la lucru în Bălți într-un mod oarecum miraculos, fără niciun fel de întrebări și fără nicio problemă, Duca la o fabrică de bere, iar Tăutu − la una de uleiuri. Acolo au fost luați ca din oală la scurt timp

după angajare. Întîlnindu-se ulterior cu Odobescu în închisoare, Duca a aflat că Bursuc și Roșca erau o singură persoană. La una din întîlnirile pe care le-am avut cu Duca, acesta mi-a povestit că după eliberarea sa din detenție s-a întîlnit accidental cu Bursuc-Roșca în Strășeni. „Fotograful", cuprins de panică, pe dată s-a făcut nevăzut. Dar în aceeași zi, Duca a fost căutat de doi „milițieni" în civil, care l-au descusut de unde îl cunoaște pe „Roșca", după care l-au avertizat foarte aspru să evite cu orice preț „bănuielile periculoase". De atunci, cei doi nu s-au mai întîlnit[17].

Exemple tot atît de relevante se întîlnesc și în documentele referitoare la *Armata Neagră, Partidul Libertății*. De fapt, nicio organizație nu a fost scutită de atenția interesată și permanentă a securității, așa încît la un moment dat se pare că KGB-ul a fost mereu în preajma acestor formațiuni, din chiar clipa înființării lor și poate chiar semnînd actele de naștere ale unora din ele.

Care era atitudinea populației față de luptătorii din rezistență

Indiferent ce relație a existat între autoritățile de ocupație și organizațiile antisovietice, între KGB și anumiți membri ai acestor formațiuni, nu încape nicio îndoială că, în pofida stăruințelor acelor organe de a determina populația să se detașeze categoric de luptători și să-i condamne pentru acțiunile lor, în realitate toate încercările acestea nu au dat, în fond, niciun rezultat serios. Bineînțeles, un luptător ca Bodiu insufla nu numai multă stimă, dar uneori și frică, pentru că autoritățile nu mai oboseau să răspîndească cele mai înfricoșătoare zvonuri despre el. Nu întîmplător în unele opere artistice din perioada sovietică (de pildă, în nuvela lui Vasile Vasilache, *Surîsul lui Vișnu*, sau în filmul lui Valeriu Gajiu, *Corbii prada nu împart*), el este prezentat ca un simplu bandit, violator, bețivan și petrecăreț, și asta în situația în care chiar documentele KGB-ului, fără să mai vorbim de relatările martorilor oculari, nu conțin nicio referință de acest gen. Interogatoriile care s-au făcut de către organele „judiciare" ale KGB-ului confirmă tot respectul sincer al țăranilor față de luptătorii activi din rezistență. Nu am constatat, în zecile și zecile de documente, niciun caz de condamnare a luptătorilor din partea populației care trăia în zonele de manifestare a formațiunilor antisovietice. Dimpotrivă, de fiecare dată, cei interogați confirmau că atunci cînd, de pildă, Bodiu, Odobescu, Zlatan, Borș le vorbeau despre fărădelegile ocupanților și necesitatea de a lupta împotriva lor, ei erau întru totul de acord cu aceste observații și propuneri. În toate relatările pe care le-am auzit în Mîndrești, Ciulucani, Budăi, Cîșla, Bahu și în alte sate în care a activat Bodiu, am constatat un respect sincer față de acest luptător, de multe ori, pur și simplu, admirație. Filimon Bodiu și soția sa Olimpiada se bucurau de mare stimă pentru bunătatea lor sufletească, pentru disponibilitatea lor, niciodată dezmințită, de a sări în ajutor; ambii erau harnici, aveau mîini de aur, se pricepeau la toate. De multe ori mîndreștenii, pînă la trecerea lui Filimon în ilegalitate, îl ascultau cu drag cum cînta cu vocea lui puternică și curată

[17] Vezi o variantă, dezinvolt „literaturizată", a acestei relatări în: Șt. Tudor, *Recul. ONB „Arcaşii lui Ştefan",* «Basarabia», 1992, nr. 9, pp. 74-75.

cîntece populare românești.

În iarna anului 1949-1950, după ce cîteva zeci de militari din trupele de securitate l-au înconjurat în mijlocul satului Condrățești, raionul Cornești, pe conducătorul grupului de luptători antisovietici din localitate Gavril Andronovici și l-au împușcat, sătenilor li s-a interzis să se apropie de el, lăsîndu-l să-l mănînce cîinii. S-au găsit totuși cîțiva oameni care nu au ascultat ordinele călăilor, l-au ridicat tîrziu în noapte pe luptător, l-au pus într-un sicriu, l-au dus în cimitir, au dat la o parte țărîna de pe un mormînt proaspăt și l-au pus acolo. A doua zi și mai multe zile la rînd, securitatea s-a dat peste cap să afle unde a dispărut „banditul", dar nu a mai putut afla nimic. Ba mai mult, grupul lui Andronovici nu numai că nu a dispărut, ci a crescut foarte mult, transformîndu-se în cunoscuta organizație *Armata Neagră*, condusă de Ionică Borș.

În general, cu toate stăruințele autorităților de ocupație de a băga frica în oameni și a-i determina să nu colaboreze cu „bandiții", luptătorii antisovietici au avut o susținere deosebit de prețioasă din partea populației. Studierea documentelor de arhivă și investigațiile la fața locului au dus la concluzia că numărul susținătorilor permanenți ai formațiunilor de luptă era cam tot atît de mare ca al luptătorilor activi, pe cînd mediul social favorabil acestora era mult mai larg. În zona de activitate a *Armatei Negre*, de exemplu, tot timpul, în anumite sate se găseau niște case gata să-i găzduiască pe luptători, creîndu-le minimul de condiții corespunzătoare pentru a se odihni oricît ar fi fost nevoie, a se spăla, a-și schimba hainele și punîndu-le la dispoziție proviziile necesare pentru mai multe zile. În zona comunei Bahmut din județul Ungheni era cunoscută – bineînțeles, doar unui grup restrîns de oameni – parola „Păsărelele au sosit la cuib", ceea ce însemna că luptătorii, care staționau din cînd în cînd în acea comună, apăruseră din nou.

Am insistat în rîndurile de mai sus doar asupra cîtorva aspecte, mai semnificative, ale luptei basarabenilor împotriva ocupației sovietice pentru a sublinia importanța istorică deosebită a acestui fenomen, locul său cu totul aparte în întreaga istorie a Moldovei de Răsărit, calitatea sa de impresionantă pagină vie a trecutului acestui ținut al spațiului românesc. E suficientă, cred, și o examinare sumară ca aceasta pentru a semnala valoarea euristică a fenomenului și, deci, utilitatea cercetării lui, mai bine zis, a reluării investigațiilor rămase la etapa de început și deocamdată abandonate.

Caiete de istorie, 2003, nr. 7.

MĂNĂSTIREA HÎRBOVĂŢ: UN CAZ SPECTACULOS DIN ISTORIA ÎNCHIDERII DE CĂTRE SOVIETICI A LĂCAŞURILOR DE CULT DIN BASARABIA

Despre închiderea bisericilor şi mănăstirilor în fosta RSS Moldovenească în anii ’50-’60 ai secolului trecut s-a publicat foarte puţin[1], astfel încît cercetarea acestei teme este încă la faza de început. Şi mai puţin s-a scris despre lichidarea unor lăcaşuri de cult aparte. Relativ la mănăstirea Hîrbovăţ, despre care voi povesti în rîndurile ce urmează, ceea ce a fost dat la iveală pînă acum[2] este mult prea puţin pentru a şti cum s-a produs în realitate închiderea acestui important centru monastic basarabean. Apariţia de noi documente oferă posibilitatea de a schiţa istoria, chiar dacă incompletă, a acestui fenomen.

Lăcaşurile de cult din Basarabia au început să fie lichidate îndată după ocuparea ţinutului de către sovietici în 1940 şi reocuparea lui în 1944. În cazul mănăstirilor, spre exemplu, dacă în 1945 erau 25, către a doua jumătate a anului 1958 numărul lor se redusese la 14. În acel an, guvernul sovietic a hotarît să lichideze toate mănăstirile. Soarta Hîrbovăţului avea să se decidă în 1961.

Mănăstirea se bucura de mare atenţie din partea populaţiei chiar şi după întronarea puterii sovietice în ţinut. Afluxul mare de credincioşi, mai ales la marile sărbători, în special la hramul mănăstirii – Adormirea Maicii Domnului, se datora în mare parte tradiţiei create de faptul că aici s-a aflat, încă de pe la începutul secolului XIX, icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului. Şi ca factor economic, Hîrbovăţul era unul dintre cele mai influente lăcaşuri, întrucît arăta ca acolo se putea gospodări incomparabil mai bine decît în colhoz. De aici şi interesul deosebit al autorităţilor sovietice faţa de mănăstire şi dorinţa de a o închide cît mai repede.

Documentele care dau în vileag această acţiune, deşi diferite unele de altele, sînt cît se poate de concludente relativ la felul cum s-a produs acest eveniment. Aceste documente sînt atît de relevante şi atît de cinice, încît nu poţi sa nu te întrebi ce-i făcea pe autorii lor, persoane strîns legate (în mod diferit) de instituţiile statului sovietic, să relateze fără ocolişuri cum au pus ei la cale şi cum au realizat închiderea acelei mănăstiri, aceasta fiind, bineînteles, procedura şi în cazul celorlalte lăcaşuri de cult.

Informaţia cea mai interesantă despre această diversiune politico-ideologică o

---

[1] V. Beşleagă, *Bisericile şi mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM (1950-1960),* „ Destin românesc ”, 1996, nr. 1, pp. 121-136; nr. 3, pp. 60-77; nr. 4, pp. 86-100; 1997, nr. 2, pp. 110-125; *idem*, *Răciula, 1959*, „Destin românesc”, 2000, nr. 1, pp. 102-114; L. Tihonov, *Cum au fost închise mănăstirile în RSS Moldovenească*, „ Cugetul ” , 2000, nr. 1 (5), pp. 51-55; I. Ţurcanu, *Cine a închis bisericile şi mănăstirile din Basarabia*, „ Cugetul ” , 2000, nr. 1 (5), pp. 26-29.

[2] В. И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы: 1940-1950-еге*., Москва, 1994, с. 583-588, 609, 648-653, 664-665; I. Ţurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice, 1944-1953*, Chişinău, 2000, pp. 143-147.

găsim în documentele KGB[3]. De acolo aflăm că acțiunea s-a produs prin cea mai strînsă colaborare a trei factori: KGB, delegatul Bisericii Ruse pe lîngă guvernul de la Chişinău şi capul bisericii din Moldova, arhiepiscopul Nektarie – agent de securitate cu numele conspirativ „Kazanțev”[4].

Iată cum au decurs evenimentele conform datelor serviciului sovietic de securitate. La cererea acestui serviciu, „Kazanțev”, împreună cu ajutorul său, agent KGB cu numele conspirativ „Iuriev”, i-au îndepărtat din mănăstire pe ieromonahii cei mai activi şi mai conştienți, care ar fi putut organiza rezistența împotriva închiderii lăcaşului. Apoi starețul manastirii, Evtihie Andronache, agent KGB cu numele conspirativ „Scurtu”, împreună cu alți doi agenți din mănăstire, au lansat zvonul diversionist că în curînd lăcaşul urma să fie lichidat. Aceasta a lovit puternic în sentimentul comunitar al calugarilor, creînd în sînul lor, în cele din urmă, predispoziții de părăsire a mănăstirii. Drept urmare, din 94 de monahi, cîți erau acolo la începutul anului 1961, 52 s-au arătat dispuşi să plece, cu atît mai mult cu cît „Scurtu” nu le dădea răgaz să se răzgîndească, acordîndu-le chiar şi ajutor material, numai să plece cît mai repede. După ce aceştia au plecat, în mănăstire şi-a făcut apariția agentul „Florea”, alias Iosif Gargaliuc, starețul mănăstirii Noul Neamț, care a organizat mutarea la Chițcani a unei părți a călugărilor rămaşi. După care agentului „Scurtu” nu-i mai rămăsese altceva decît să raporteze lui Nektarie şi lui A. Oleinik, delegatul Bisericii Ruse pe lîngă guvernul moldovean, că mănăstirea se „autodesființase”.

Acestea sînt faptele care, aşa cum am menționat mai sus, au văzut lumina tiparului prin intermediul cîtorva scrieri publicate relativ recent de către istorici de la Chişinău. Să vedem în continuare cum pot completa această informație documentele inedite.

Să ne referim, mai întîi, la un raport al lui Evtihie Andronache, adresat la 11 mai 1961 arhiepiscopului Nektarie. „*Raportez Prea Sfinției Voastre,* scria acesta*, că toți rezidenții mănăstirii Hîrbovăț în număr de 94 de oameni, inclusiv 5 care se află în parohii şi unul la cursuri de şoferi, s-au împrăştiat pe acasă pe la rude, iar 35 – la mănăstirile Căpriana şi Chițcani. Tuturor celor plecați acasă le-au fost date produse, cam cîte 40 kg de grîu, porumb, făină ş.a. de persoană, precum şi bani în sumă de cîte o mie de ruble. Toți monahii au primit îmbrăcăminte şi încălțăminte şi, la rugămintea mea, organele puterii le-au pus la dispoziție transport pentru mutarea averii personale la noile locuri de trai. Cu ajutorul organelor puterii locale, în mănăstirile Căpriana şi Chițcani, unde monahii au plecat de bună voie, au fost duse produse alimentare şi alte bunuri, în corespundere cu numărul calugărilor care se află în aceste mănăstiri.*

Atît cei care au plecat acasă, cît şi cei care s-au dus la mănăstiri au făcut-o din propria lor dorință şi nu au nici un fel de pretenții față de mănăstire şi față de mine. Mulți din ei au arătat recunoştință puterii locale, Eparhiei şi mie personal pentru ajutorul acordat, pentru atitudine atentă cînd au fost ajutați cu transport şi produse alimentare...

Clădirile şi altă avere imobilă le-am predat organelor locale ale puterii.

---

[3] I. Țurcanu, *op. cit*., pp. 144-147.

[4] V. Pasat, *op. cit*., pp. 664-665.

Drept urmare, cu începere de astăzi, îmi declin împuternicirile de stareț al mănăstirii, prezentînd raportul de față pentru aprobarea Prea Sfinției Voastre.

Al Prea Sfinției Voastre umil posluşnic, fost stareț al mănăstirii Hîrbovăț, arhimandrit Evtihie"[5].

Chiar dacă nu am şti că arhimandritul Evtihie s-a ocupat nemijlocit, în calitate de agent KGB, de lichidarea mănăstirii pe care o administra, şi tot ar trebui să fim complet neîncrezători față de textul de mai sus, măcar pentru motivul cu totul principial că el nu face nicio aluzie la cauzele închiderii mănăstirii. În schimb, întreaga sa atenție se îndreaptă spre unele lucruri banale care s-au petrecut, ca un epilog, după lichidarea în fapt a mănăstirii. E greu să ştim care ar fi explicația acestui comportament; credem că nu ar fi riscant să presupunem că acesta derivă din faptul foarte grav că mănăstirea a fost lichidată mai ales din inițiativa şi prin stăruințele anume ale acelui care trebuia sa lupte cel mai tare pentru supraviețuirea ei. Era şi firesc, aşadar, ca „preacuviosul" Evtihie să evite a menționa cauzele lichidării, mai ales că Nektarie (care era, bineînțeles, încă mai „cuvios" decît „umilul" său „posluşnic", cu care a colaborat strîns în această afacere) cunoştea situația tot atît de bine ca starețul.

A. Oleinik, diriguitorul din partea guvernului şi a Patriarhiei Ruse în diversiunile de acest soi care au avut loc în Moldova la sfîrşitul anilor '50 şi începutul anilor '60, arăta cît se poate de limpede că mănăstirea nu a dispărut de la sine, cum căuta să demonstreze Evtihie, ci a fost lichidată. Într-un document adresat conducerii de partid şi de stat a RSSM, intitulat „Informație scurtă despre desființarea mănăstirii de bărbați de la Hîrbovăț" se spune: „La 11 mai a.c., mănăstirea Hîrbovăț a fost lichidată complet". După care urmează alte mențiuni care lămuresc caracterul acțiunii. „Desființarea mănăstirii a fost precedată de o îndelungată activitate pregătitoare a organelor de partid şi de stat şi a altor organizații", activitate în care au fost atrase rudele şi cunoscuții calugărilor. În continuare, Oleinik scrie că de scoaterea călugărilor din mănăstire s-a ocupat nemijiocit conducerea eparhiei, adică agenții „Kazanțev" şi „Iuriev", care stabileau cine urma să plece pe la rude şi cine să fie primiți provizoriu în mănăstirile Căpriana şi Chițcani, pînă avea să fie decisă şi data lichidării acestora. Delegatul nu ascunde, de asemenea, că sarcinile fiscale impuse de stat mănăstirii – pentru a grăbi lichidarea ei – erau atît de mari, încît achitarea lor era imposibilă. „Astfel, conchidea el, larga propagandă ateistă pe care organele de partid şi de stat au desfăşurat-o pe parcursul a doi ani în mijiocul populației din Hîrbovăț şi în satele din jurul mănăstirii.., atragerea rudelor şi a cunoscuților călugărilor pentru a discuta cu ei, folosirea corectă (sic!) a celor mai loiali lucrători ai conducerii eparhiei şi a stareților – toate acestea au creat condiții favorabile pentru ca mănăstirea Hîrbovăț realmente să se autolichideze cu succes"[6].

Evident, afirmația despre „autolichidarea" mănăstirii ținea de limbajul propagandei publice oficiale din afara relațiilor reale dintre autorități şi lăcaşurile de cult, de vreme ce autorul acelei afirmații spune, cum am văzut, cît se poate de răspicat că lăcasurile

---

[5] *Arhiva Naţională a Moldovei (ANRM),* fond 2848,inv. 2, dosar 363, f. 6.

[6] *Ibidem*, f. 17.

au fost lichidate doar din inițiativa şi prin voința autorităților. Nu întîmplător, deşi aparent disonant, Oleinik îşi încheia raportul său către conducerea de partid şi de stat a Moldovei astfel: „Odată cu pregătirea mănăstirii Hîrbovăț pentru autolichidare, s-a acționat în mod corespunzător şi asupra stareților de la mănăstirile Căpriana şi Chițcani pentru a determina plecarea din aceste mănăstiri a călugărilor tineri şi a posluşnicilor capabili de muncă”[7].

Cît priveşte mutarea călugărilor din mănăstirea lichidată în altele care mai continuau să funcționeze, asta nu este nici pe departe o dovadă că autoritățile comuniste ar fi agreat ideea monahismului şi că ar fi admis cumva posibilitatea păstrării unui numar, fie şi redus, de mănăstiri. Dimpotrivă, mutarea călugărilor era doar un procedeu de evitare a conflictelor şi, totodată, de grăbire a dispariției lăcaşurilor aflate în proces de lichidare. Mănăstirilor care adăposteau călugării alungați din alte părți le era hărăzită aceeaşi soartă. Căpriana, de pildă, a fost închisă chiar în 1961, iar Noul Neamț – exact la un an după desființarea mănăstirii Hîrbovăț[8]. De fapt, Hîrbovățul deja cunoscuse acest proces: la sfîrşitul lunii octombrie 1959, cînd mănăstirile Pripiceni şi Dobruşa au fost lichidate exact cu aceleaşi metode descrise mai sus, o parte a călugărilor de acolo au fost mutați la Hîrbovăț[9].

Prin urmare, în arsenalul de procedee aplicate în diversiunea de închidere a mănăstirilor, metoda strîngerii treptate a cercului era una din cele mai eficace: călugării de la mănăstirile aflate în stadiu de desființare erau mutați la cele care continuau să funcționeze, apoi cînd venea şi rîndul acestora să fie lichidate, călugării erau trecuți în altele, şi tot aşa, pînă se ajungea la lichidarea tuturor lăcaşurilor. Astfel procesul se încheia: monahismul şi instituțiile pe care acesta se baza erau smulse din actualitate şi expulzate în istorie.

Luminatorul, 2002, pp.24-28.

---

7 *Ibidem*, f. 19.
8 *Ibidem*, fond 3046, inv. 1, dosar 350, f. 1-2; dosar 351, f. 1-2, 81.
9 *Ibidem*, fond 2848, inv. 2, dosar 392, f. 111.

SCURT ISTORIC AL ÎNCHIDERII MĂNĂSTIRII NOUL NEAMȚ DE CĂTRE SOVIETICI

La 20 mai 1962, arhiepiscopul Chişinăului şi Moldovei, Nektarie, trimitea patriarhului Alexei al Moscovei şi Întregii Rusii următorul raport, pe care, dat fiind caracterul său cît se poate de instructiv pentru istoria bisericii basarabene sub dominație sovietică, îl reproduc integral: „Prin prezentul, începe Nektarie, cu mare tristețe aduc la cunoştința Luminăției Voastre următoarele. La 16 mai 1962, în mănăstirea de bărbați Chițcani din Eparhia Chişinăului şi Moldovei, a avut loc ultimul serviciu divin, după care mănăstirea s-a închis. La 25 aprilie 1962, cu nr. 218, eu am raportat Luminăției Voastre despre nelinişstea episcopilor Ioanikie şi Fiodor relativ la viitorul lor loc de trai. La a şaptea zi după Paşti şi după ziua Sf. Toma, starețul mănăstirii Chițcani, egumenul Iosif, ne-a informat că 40 de rezidenți ai mănăstirii au plecat acasă la rude, iar cei rămaşi sînt şi ei gata să plece. Atunci l-am trimis la mănăstire pe parohul bisericii Sf.Troiță din Chişinău, fostul blagocin, protoiereul Mălai Anatolie, pentru a clarifica ce a dus la plecarea călugărilor din mănăstire şi care este situația actuală din mănăstire, ceea ce el mi-a comunicat într-un raport amănunțit, a cărui copie o anexez.

La 16 mai a.c., starețul mănăstirii, egumenul Iosif, mi-a raportat că întreaga frăție a mănăstirii a plecat, după ce au fost depuse cererile de plecare. Celor plecați li s-au dat alimentele necesare, îmbrăcăminte, bani şi lucruri trebuincioase. Starețul a predat clădirile şi averea rămase, sub pază, organelor puterii civile.

Preasfinții episcopi Ioanikie şi Fiodor au trecut temporar la mănăstirea Căpriana din Eparhia Chişinăului şi Moldovei şi asteaptă binecuvîntarea Sfinției Voastre: preasfințitul episcop Ioanikie, pentru ieşire [din Moldova], iar preasfințitul episcop Fiodor – indicația unde să trăiască, deoarece la mănăstirea Căpriana slujba bisericească şi vorbirea sînt numai în limba moldovenească, ceea ce el nu înțelege".

Din acest document ar reieşi cum că arhiepiscopul Nektarie ar fi fost cu adevărat nemulțumit de faptul că mănăstirea Noul Neamț a fost închisă. Să vedem însă dacă documentele istorice confirmă această primă impresie. Dar mai întîi cîteva cuvinte despre ce prezenta această mănăstire în trecut şi în ajunul închiderii ei.

Mănăstirea Noul Neamț, de proveniență tîrzie, cu un trecut frumos, legat în parte de mănăstirea Neamț de peste Prut, e cunoscută ca cel mai important centru monastic de cultură din Basarabia din a doua jumătate a sec. XIX şi din prima jumătate a sec. XX. Nu întîmplător ea a fost obiectul atenției speciale a unor cercetători încă pe timpul țarismului, cel mai cunoscut dintre ei fiind ieromonahul, pe atunci, Gurie Grosu[1]. Cunoscute şi foarte căutate erau, mai cu seamă, bogatele colecții de manuscrise ale

[1] Гурий Гросу, *История Ново-Нямецкого Святовознесенского монастыря*, Кишинев, 1911, 160 с., илл.; *Ново-Нямецкий монастырь*, Кишинев, 1881, 36 с. Există şi o monografie în manuscris, de care s-a folosit Gurie la scrierea cărții sale.

lăcaşului[2], inclusiv cele muzicale[3]. La data închiderii, în 1962, în mănăstire încă mai funcţiona cunoscutul său atelier de artă plastică[4]. Pînă la lichidare, cu toată presiunea ideologică şi politică a autorităţilor, ea înregistra cel mai mare aflux de credincioşi: la slujbele de duminică, 100-300 şi mai mulţi[5], iar la marile sărbători şi mai ales în zilele de hram lăcaşul era vizitat de cîteva mii de pelerini.

Să revenim la confruntarea documentului menţionat mai sus cu datele care arată cum s-a produs de fapt închiderea mănăstirii.

Hotărîrea de a lichida complet sistemul monastic din Moldova a fost luată de guvernul sovietic la 16 octombrie 1958. Pentru realizarea acestei hotărîri a fost mobilizată oarmată foarte numeroasă de funcţionari de partid şi de stat şi din administraţia ecleziastică. Deşi sovieticii declarau că, la ei, biserica era separată de stat, neîndeplinirea de către Patriarhia rusă şi de către subdiviziunile ei din republicile naţionale a hotărîrilor de stat privind închiderea lăcaşurilor de cult era, pur şi simplu, de neconceput. Închiderea mănăstirilor din Moldova nu numai că s-a făcut cu ştirea patriarhului Alexei I şi a supusului său de la Chişinău, arhiepiscopul Nektarie, dar chiar cu participarea lor cea mai activă. În acest scop, administraţia ecleziastică lucra foarte strîns, în prima linie, cu KGB-ul şi cu aşa-numitul delegat al bisericii ortodoxe ruse pe lîngă guvernul local, iar în a doua linie, cu organele locale şi centrale de partid şi de stat.

Conform rapoartelor subdiviziunii chişinăuene a KGB, procedura închiderii unei mănăstiri începea astfel. Arhiepiscopul Nektarie, agent KGB cu numele conspirativ „Kazanţev", îndepărta din lăcaşul respectiv călugării cei mai conştienţi şi mai activi pentru a evita posibilitatea unei rezistenţe făţişe la lichidarea mănăstirii. În continuare, „Kazanţev" şi ajutorul său, agent de securitate şi el, cu numele conspirativ „Iuriev", elaborau şi realizau, împreună cu starețul mănăstirii, de regulă agent şi acesta, sub îndrumarea KGB, un plan concret de lichidare a lăcasului, avînd grijă ca totul să pară o acţiune spontană, pornită, de dorit, din iniţiativa monahilor[6].

În paralel, dar şi în strînsă legătură cu această activitate, se desfăşura un alt proces, condus de delegatul pentru problemele bisericii ruse pe lîngă guvernul moldovean. În acţiunile sale, acesta colabora foarte strîns cu conducerea de partid şi de stat a republicii, organizînd conferinţe şi instructaje pentru secretarii de partid şi preşedinţii sovietelor locale din zona lăcaşurilor ce urmau să fie lichidate, în sate şi la mănăstiri trimitea grupe de propagandişti care să pregătească atmosfera ideologică şi psihologică necesară lichidării mănăstirilor, în conlucrare cu KGB, lua măsuri pentru

---

2 V. Ovcinnicova [Pelin], *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (sec. XIV-XIX)*, Chişinău, 1989, 435 p. (cu caractere chirilice).

3 I. Suhomlin-Ciobanu, *Colecţia de manuscrise muzicale din fondul mănăstirii Noul Neamţ*, „Byzantion" (Iaşi), 1997, nr. 3, pp. 83-90.

4 *Arhiva Naţională a Republcii Moldovei (ANRM),* fond 3046, inv. 2, dosar 351, f. 1-2.

5 *Ibidem*, f. 212.

6 В. И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы: 1940-1950-е гг.*, Москва, 1994, с. 652, 664-665.

defăimarea şi compromiterea călugărilor, precum şi pentru constrîngerea monahilor tineri şi a novicilor să plece din mănăstiri ş.a.m.d.[7].

Prin urmare, raportui lui Nektarie către patriarhul Alexei I era complet fals în ce priveşte îngrijorarea sa în legătură cu închiderea mănăstirii Noul Neamț (Chițcani), de vreme ce închiderea s-a făcut sub conducerea arhiepiscopului şi, bineînțeles, nu fără ştirea stăpînului său „spiritual" de la Moscova, ci chiar din ordinul acestuia. De altfel, citit atent, documentul reprodus la începutul acestui articol arată că problema principală care se punea în discuție nu era atît faptul închiderii mănăstirii, cît ce măsuri să fie luate pentru a asigura nişte locuri de şedere confortabilă celor doi episcopi rusi, odată ce mănăstirile erau lichidate.

Cît priveşte atitudinea starețului mănăstirii Noul Neamț, Iosif Gargaliuc, agent KGB cu nume conspirativ „Florea", acesta a lucrat „conştiincios" nu numai la lichidarea mănăstirii pe care o conducea, ci şi la închiderea altor mănăstiri – de pildă, a celei de la Hîrbovăț[8].

Fiind hotărîtă la cel mai înalt nivel, lichidarea mănăstirii Noul Neamț era iminentă. De aceea trimiterea de către Nektarie a prot. A. Mălai să vadă ce se întîmpla acolo era o acțiune formală şi cinică, aşa cum a fost întreaga atitudine a administrației ecleziastice din fosta URSS față de soarta lăcaşurilor de cult. Trimisul arhiepiscopului nu a putut face mai mult decît să constate că mănăstirea se „autolichida" sub puternica presiune a unor factori din afară, dar el nu putea să nu cunoască rolul nefast al agenților din interior. Deşi era, fără îndoială, conştient că avea datoria să raporteze o confirmare a normalității celor petrecute în mănăstire, totuşi nu va putea să nu consemneze că o influență foarte mare asupra închiderii mănăstirii a avut-o „propaganda anitireligioasă, radioul, literatura, agitatorii, influența rudelor, dar mai ales aceea a reprezentanților puterii locale şi raionale, care, în diferite forme şi prin diferite metode practice, au acționat în vederea slăbirii ataşamentului față de modul de viață mănăstiresc"[9].

Lichidarea mănăstirii Noul Neamț, ca şi a celorlalte lăcaşuri de cult din Basarabia care au avut aceeaşi soartă, a fost un fenomen care reflectă, la modul concret, singular, caracterul politicii statului sovietic în problema cultelor. Aspectul cel mai degradant în acea diversiune politico-ideologică a fost colaborarea unei părți a clerului, mai ales a administrației ecleziastice, cu conducerea de stat comunistă şi cu organele de represiune ale acesteia în lupta împotriva credinței şi pentru închiderea lăcaşurilor în care se oficiau ritualurile de cult. Fenomenul acesta poate trimite oricînd nişte semnale relativ la relația dintre cler şi credincioşi – în prezent şi poate chiar în viitor.

Cugetul, 2002, nr. 4, pp. 93-95.

---

[7] *ANRM*, fond 2848, inv. 2, dosar 363, f.5-6; dosar 317, f. 108; fond 3046, inv.1, dosar 91, f. 13.

[8] I. Țurcanu, *Cum au fost închise bisericile şi mănăstirile din Basarabia*, „Cugetul", 2000, nr. 1 (5), pp. 51-55; V. Pasat, *op. cit*., pp. 664-665.

[9] *ANRM*, fond 2848, inv. 2, dosar 392, f. 10.

IV. VARIA

UN PĂRINTE SPIRITUAL AL BASARABIEI: MITROPOLITUL GURIE GROSU

Lucru curios, dar real, deși în ultimul deceniu numele lui Gurie Grosu a fost întîlnit destul de des în publicațiile basarabene și în variate luări de cuvînt care s-au făcut văzute și auzite în ținut, totuși despre el se știe foarte puțin, chiar la nivel de intelectual relativ bine informat. Constatăm același clișeu caracteristic pentru cultura noastra publică: cineva (re)lansează numele unei anumite personalități, necunoscînd nici el, de regulă, altceva decît numele și poate încă două-trei fapte ce caracterizează acest nume. Interesul publicului se va manifesta în funcție de prestigiul intelectual (sau de altă natură) al lansatorului. Dacă acesta va fi un personaj binecunoscut publicului, atunci despre cel (re)lansat se vor putea auzi mereu exclamații de tipul: „Ah, ce om mare a fost, ce minte, ce inteligență, ce patriot etc.!". Mai mult decît atît nu va ști nimeni nimic. Cam aceeași este situația și în cazul a ceea ce cunoaștem despre Gurie Grosu.

A trebuit să treacă un deceniu de la intrarea opiniei publice basarabene în regim de libertate şi să mai aşteptăm pînă se vor împlini 55 de ani de la trecerea lui Gurie Grosu în lumea celor drepți pentru a putea spune şi afla mai multe despre el[1].

Cîteva date biografice

Cărturarul şi mitropolitul Gurie Grosu s-a născut la 1 ianuarie 1877 în satul Nimoreni din vecinătatea Chişinăului, în familia lui Ştefan şi a Ecaterinei Grosu. Tatăl său a decedat pe cînd el avea doar 8 ani. În calitate de cîntăreț bisericesc, Ştefan Grosu putea fi afiliat categoriei de clerici, şi asta i-a dat posibilitate mamei viitorului mitropolit să-l dea pe Gheorghe la o şcoala primară mănăstirească, unde orfanii de clerici puteau învăța gratuit. Astfel, în anii 1886-1887, Gheorghe a făcut şcoala la mănăstirea Curchi. A învățat, în continuare, la Chişinău, mai întîi la şcoala clericală (din 1887 pînă în 1892), apoi, pînă în1898, la Seminarul teologic. A urmat

---

[1] Materialul acesta a fost scris în baza unei consistente informații inedite. Aceasta a fost adunată din Arhiva Națională a Moldovei (cele două dosare ale procesului intentat mitropolitului în 1936), Arhivele Militare din Bucureşti (în special datele privind participarea sa la înscăunarea lui Nicodim Munteanu în funcția de arhiepiscop al Chşinăului şi Hotinului), din biblioteca Patriarhiei Române (unele documente referitoare la unirea bisericii Basarabiei cu biserica ortodoxă română, care mi-au fost înmînate personal, în 1992, de către patriarhul Teoctist), apoi din unele publicații periodice datînd din 1917 pînă în 1943 (*Basarabia*, *Cuvînt moldovenesc*, *Luminătorul*, *Misionarul*, *Sfatul Țării*, *Viața Basarabiei* ş.a.), precum şi din cîteva cărți şi broşuri, ca de ex. cartea lui Gurie, *Procesul şi apărarea mea* (Bucureşti, 1936), scrierea lui C. Moraru, *Arhiereul Gurie Botoşăneanu* (Cernăuți, 1919). Au fost utilizate o serie de lucrări care conțin anumite date ce trimit, direct sau indirect, la subiectul de față, ca cele semnate de N. Popovschi, Șt. Ciobanu, B. Buzilă, L. Romier ş.a. Din păcate, originalul materialului, care conținea şi notele referitoare la sursele şi baza bibliografică a lucrării, s-a pierdut. Din lipsă de timp, nu am mai încercat să restabilesc aceste note.

Academia Teologică din Kiev, pe care a absolvit-o în anul 1902. Este numit, la 16 septembrie 1902, misionar-predicator ale parhiei basarabene, peste două luni se călugăreşte în mănăstirea Noul Neamţ, mănăstire de care va fi legat foarte strîns pînă la 1909. La 6 decembrie este hirotonit diacon, iar a doua zi ieromonah. În anul 1909 devine arhimandrit. La sfîrşitul acelui an, în decembrie, este trimis la mănăstirea Spaso-Avramiev din regiunea Smolensk. La scurtă vreme dupa aceea îl găsim în sudul Rusiei, în regiunea Novocerkassk, unde va lucra mai mulţi ani ca director al unei şcoli de învăţători bisericeşti, în localitatea Aleksandrovsk-Gruşevsk. În decembrie 1914 reuşeşte să obţină aprobarea de a fi numit director al unei şcoli de acelaşi profil în localitatea Samovka, regiunea Herson. Imediat după detronarea ţarului, se va întoarce în Basarabia, participînd activ la cele mai importante acţiuni politice, culturale şi religioase. Ia parte la crearea Partidului Naţional Moldovenesc, la deschiderea Sfatului Ţării, va face parte din guvernul Republicii Democratice Moldovenesti – Consiliul Directorilor Generali, va lua parte la proclamarea Unirii Basarabiei cu România la 27 martie/9aprilie 1918 şi la multe alte acţiuni de reală importanţă istorică ce au avut loc în anii 1917-1918. Din iulie 1918pînă la sfîrşitul anului 1919, a fost episcop vicar al Mitropoliei Moldovei şi Sucevei. La sfîrşitul anului 1919 se întoarce în Basarabia ca episcop vicar al arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului. Din 1920 pînă în 1936 a fost, mai întîi, arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului, apoi (din1928) – mitropolit al Basarabiei. În noiembrie 1936, este suspendat din funcţia de mitropolit, suspendare care va fi anulată în 1941, dar din octombrie acelaşi ani el va renunţa la această demnitate din proprie iniţiativă. Încetează din viaţă la 16 noiembrie 1943 şi este înmormîntat la mănăstirea Cernica de lîngă Bucureşti.

Păstorul de neamuri

În literatura care s-a arătat preocupată de istoria bisericii basarabene din interbelic, se menţionează uneori, oarecum insinuant, cum că preoţimea din ţinut, inclusiv marii ierarhi, nu s-ar fi aplecat cît s-ar fi cuvenit asupra scrierii cărţilor religioase, preferînd activitatea misionară. Dacă această aserţiune nu este totalmente greşită, ea nu poate fi totuşi luată de bună măcar pentru faptul că introduce o anumită confuzie în aprecierea rolului adevărat al preoţimii basarabene în acea perioadă, ca şi în alte timpuri, de altfel. Pentru că, dacă nu e conceput în manieră prozelitică, misionarismul este incomparabil mai cuprinzător, mai eficient şi, deci, mai important decît scrierea cărţilor teologice. Asta a fost calea pe care a mers creştinismul (ca toate celelalte mari religii): întîi a fost creată credinţa şi numai după aceea s-a scris despre ea. Subaprecierea activităţii misionare a preoţimii este încă mai nepotrivită pentru etapele tîrzii ale credinţei, cînd chiar sensul cuvîntului misionar devenise altul: nu omul care converteşte pe alţii la credinţa pe care o reprezintă şi o apără, ci mult mai mult decît atît – *îndrumătorul*, *învăţătorul*, *educatorul*.

Curie Grosu a fost toată viaţa sa misionarul prin excelenţă, adică înaintemergătorul, călăuza şi povăţuitorul nesfîrşitelor mase de credincioşi. Misionarismul

său este un fenomen multiplu. Era, întîi, ceea ce ținea de misionarism ca atare – apărarea şi propagarea ortodoxismului. Din momentul numirii sale ca misionar eparhial, la 1902, el a desfăşurat o activitate de lămurire a maselor de credincioşi relativ la ce este şi cum trebuie să fie credința lor cea adevărată, dar fără a se limita la sarcinile de misionar contra rascolnicilor şi diferitor sectanți din Basarabia, atribuțiuni pe care i le stabilise la început arhiepiscopul de atunci Iakov Piatnițki, în momentui cînd i-a fixat drept reşedință misionară mănăstirea Noul Neamț. A combătut, în scris şi prin viu grai, tendințele sectare din interiorul ortodoxismului (a scris nenumărate broşuri şi articole în această chestiune), precum şi influențele corosive, dezagregante din afară. A fost preocupat, mai ales, de pericolul pe care inochentismul îl prezenta pentru unitatea bisericii basarabene şi a comunității religioase din ținut.

Orientarea eforturilor sale misionare, care a fost una de factură mai mult spiritual-educațională decît propagandistică, l-a îndemnat la un şir de inițiative culturale. Astfel, în ajunul convocării Congresului Eparhial din toamna anului 1905, el va iniția o insistentă campanie publicistică în favoarea înființării la Chişinău a unei tipografii pentru tipărirea cărților în limba română. Rezultatul a fost pe măsura acestor eforturi: Congresul a dat aviz pozitiv acestui demers, şi tipografla va fi inaugurată la 26 octombrie 1906 în prezența şi cu binecuvîntarea noului arhiepiscop, Vladimir Sinikovski, cu participarea lui Emanuil Gavriliță, directorul ziarului *Basarabia*, a lui Gurie Grosu, Constantin Parfenie, Constantin Popovici şi a altor personalități de seamă din acea vreme. Drept urmare a aceleiaşi inițiative, a înființat, împreună cu Constantin Popovici, revista *Luminătorul*, care a început să apară din ianuarie 1908. Mai tîrziu, în 1929, adică îndată dupa ridicarea sa la rangul de mitropolit, a fondat prestigioasa revistă *Misionarul*, singura publicație cu astfel de profil din întreaga Românie. A fost el însuşi un foarte activ colaborator al acestor publicații, mai ales al *Luminătorului*. A scris numeroase articole pentru ziarele *Basarabia*, *Бессарабская жизнь*, *Moldovanul*, *Бессарабские епархиальные ведомости*, *Голос Бессарабской церкви*, pentru revista şi ziarul *Cuvînt moldovenesc* ş.a., a organizat şi aparticipat activ la congresele naționale ale misionarilor şi ale călugărilor.

Aşa cum a fost, de cele mai multe ori, în cazul capilor luminați ai bisericii, misiunea de luminător şi povățuitor a lui Gurie Grosu şi-a găsit cea mai bună expresie în îndelungata şi fructuoasa lui activitate pedagogică, aceasta manifestîndu-se pe multiple planuri. În primul rînd, a fost angajarea lui directă, personală, în instruirea şi educarea copiilor şi a tineretului: a predat mai multe discipline de studiu, atît în Basarabia cît şi în afara ținutului, arătînd preferință pentru astfel de discipline teoretice – de altfel, destul de gingaşe – cum sînt morala, pedagogia şi didactica. În al doilea rînd, s-a ocupat nemijlocit de organizarea şi îndrumarea învățămîntului. Pînă la 1917, a condus mai mulți ani la rînd anumite şcoli normale, dupa revoluție s-a ocupat, în cadrul comisiei şcolare a zemstvei guberniale, de naționalizarea învățămîntului, iar în guvernul Republicii Democratice Moldoveneşti a vegheat asupra instruirii şi educației religioase. A fost, cum se ştie, unul dintre fondatorii Facultății de teologie din Chişinau în 1926, care activa în cadrul Universității din Iaşi. În una din inspiratele sale pledoarii din Senatul României în favoarea acestui important act cultural, Gurie zicea şi aceste cuvinte: „Stefan cel Mare, pentru

apărarea moşiei, a zidit cetăţi, ca înlăuntrul lor să se apere. Acum aceste cetăţi nu mai folosesc la nimic. *Cetăţile unui neam sînt universităţile* (subl.a.). Zidurile de apărare sînt piepturile pline de iubire de neam. Aceste piepturi să le creştem, la hotarele ţării, prin universităţile provinciale. Să dăm Basarabiei cît mai multă cultură". Apoi, în anii cît a stat în fruntea bisericii basarabene, a urmărit îndeaproape activitatea instituţiilor de învăţămînt, a plătit fără încetare burse studenţilor şi elevilor merituoşi şi nevoiaşi, a avut grijă de starea materială a instituţiilor de învăţămînt, de condiţiile de trai şi de nivelul de calificare a pedagogilor, în special, bineînţeles, al acelora din sistemul educaţional religios. În al treilea rînd, el s-a arătat a fi şi unul dintre cei mai harnici şi mai înzestraţi autori de manuale pe care i-a avut Basarabia în trecut. Şi trebuie precizat, totodată, că a fost unul dintre foarte puţinii cărturari şi pedagogi basarabeni din timpul dominaţiei ruseşti care au cutezat şi au reuşit să scoată de sub tipar cărţi de şcoală româneşti. E vorba de manuale în limba română şi pentru studierea limbii române. De altfel, anume lui i s-a datorat faptul că, la 1905-1906, Sinodul rus a aprobat, la cererea arhiepiscopului Vladimir, introducerea limbii române în şcolile din ţinut, e drept că pentru început doar în cele duhovniceşti, avîndu-se învedere Seminarul teologic şi Şcoala eparhială de fete. Aşa cum va consemna mai tîrziu Ioan Pelivan, „în primul an, din lipsă de fonduri în buget, profesorul de limbă moldovenească, Gr. Constantinescu (fost coleg de Academie al lui G. G. - *n.a.*) a fost plătit din punga personală a ieromonahului Gurie Grosu".

În anul 1908, vede lumina tiparului primul său manual, *Carte de învăţătură despre legea lui Dumnezeu*, care, la recomandarea sfatului şcolar eparhial, urma să fie folosită la învăţarea religiei în şcoala primară. Dar arhiepiscopul Serafim Ciceagov, care îl înlocuise între timp pe mult mai îngăduitorul arhiereu Vladimir, s-a opus categoric admiterii acestui manual în şcoală, pe motiv că ar fi fost scris „într-o limbă puţin înţeleasă de moldovenii din Basarabia, şi adică, mai lămurit zis, în limba românească". Nu este deloc exclus ca funcţionarii superiori ţarişti din ţinut, civili şi ecleziastici, să fi fost supăraţi nu atît pe limba, stilul şi spiritul cărţii, cît mai degrabă pe titlul ei, care trimitea direct la atît de cunoscuta operă a lui Varlaam, *Carte românească de învăţătură*. În 1909, de sub teascurile tipografiei eparhiale, înfiinţată, cum am spus, şi prin eforturile lui Gurie, a ieşit *Bucoavna moldovenească* a acestuia, un manual cu o ţinută ştiinţifică, intelectuală şi didactică destul de înaltă pentru vremea aceea. În adresarea autorului *Către cetitori* se cer observate mai ales două gînduri. Era, întîi, constatarea că impunerea, din primele zile de şcoală, a limbii ruse pentru copiii moldoveni sfida „cea mai de frunte lege pedagogică", şi anume cea „de a merge în lucrul învăţării cu începutul de la cele uşoare la cele grele, de la cele cunoscute la cele necunoscute". Al doilea gînd îl făcea mărturisirea că „singurul motiv spre alcătuirea cărţii a fost dorinţa de a ajuta norodul moldovinesc din Basarabia, fiul căruia am cinste a fi, a deprinde mai repede ştiinţa de carte". Acest abecedar a fost printre primele cărţi cu caractere latine apărute în Basarabia înainte de proclamarea unirii ţinutului cu Romania la 27 martie 1918, şi în perioada interbelică a fost lărgit şi perfecţionat substanţial, cunoscînd mai multe ediţii. În anul 1910, aceeaşi tipografie a scos un alt manualal lui Gurie, intitulat *Carte de cetire cu ştiinţe din gramatica*

moldovenească, de asemenea neadmisă în şcoli sub regimul ţarist.

În sfîrşit, trebuie reţinut şi faptul că misiunea de învăţător şi educator a lui Gurie s-a manifestat din plin în activitatea sa de propagare a celor mai variate cunoştinţe de utilitate publică şi naţională. În afara manualelor menţionate şi a unui număr apreciabil de broşuri şi articole cu caracter religios, el a scris *Istoria mănăstirii Noul Neamţ* (1911), *Cele mai însemnate momente din istoria tipăriturilor moldoveneşti din Basarabia*, precum şi o serie de alte cărţi şi broşuri. Scrise în rusă sau în română, lucrările acestea aduc dovada că au fost zămislite şi realizate de un serios cărturar şi un condeier înzestrat. Sînt foarte puţini cărturari basarabeni care, aşa ca el, au putut scrie sub ţarism atît de bine româneşte. Explicaţia bunei cunoaşteri a limbii române de către Gurie (bine înţeles că el cunoştea tot atît de bine şi rusa, poate chiar mai bine) se află – şi asta este situaţia pentru toţi cei care au făcut studii stăruitoare şi neîntrerupte – nu în (sau nu atît în) preferinţa lui pentru această materie sau în dorinţa de a o cunoaşte cu orice preţ, cît în nivelul său de pregătire intelectuală destul de înalt pentru condiţiile în care a activat şi în nişte exigenţe spirituale care se întîlnesc mai rar. Acest adevăr se face constatat la o sumară frunzărire a oricărei dintre cărţile sale. Între altele, trebuie menţionat şi faptul că, deşi nu a scris cărţi teoretice de teologie, totuşi pe acest tărîm s-a plimbat şi a lucrat ani în şir, deoarece se ştie că în şcolile normale, pe care le-a organizat şi condus, a predat şi unele discipline ale domeniului, ca dogmatica sau tîlcuirea/interpretarea Sf. Scripturi.

Organizator al bisericii

Pentru calităţile sale de bun cunoscător al rînduielilor bisericeşti, Gurie Grosu s-a bucurat de timpuriu de înalta apreciere a clericilor şi mirenilor care l-au cunoscut. Chiar şi acela care este considerat prigonitor al său, arhiepiscopul Serafim, nu s-a încumetat să-l surghiunească înainte de a-i recunoaşte nişte merite deosebite, fapt pentru care l-a ridicat la rangul de arhimandrit şi l-a propus spre decorare cu Ordinul Anna de gradul trei, iar blajinul ierarh Vladimir, binevoitorul şi sprijinitorul moldovenilor, a căutat să şi-l apropie şi să-l susţină atît pe timpul cînd arhimandritul se afla la baştină, cît şi în surghiun.

În timpul revoluţiei ruse din anul 1917, cînd mişcarea de eliberare naţională a moldovenilor avea printre obiectivele sale şi realizarea autonomiei bisericii basarabene, congresele eparhiale, ale învăţătorilor sau ale cooperatorilor cereau ca Gurie să fie readus acasă pentru a i se încredinţa conducerea eparhiei. Dar încadrarea lui în administraţia bisericească a Basarabiei s-a produs abia la 16 februarie 1918, cînd a intrat în guvernul Republicii Democratice Moldoveneşti, condus pe atunci de doctorul Daniel Ciugureanu, ca vicedirector general (viceministru) la Ministerul Justiţiei şi Cultelor. Anume datorită funcţiei pe care o avea în guvern, Gurie a jucat un rol important în actul unirii bisericii basarabene cu biserica autocefală ortodoxă română sub autoritatea şi îndrumarea Sf. Sinod al României. Acest act s-a realizat în baza Hotărîrii din 14 iunie şi a Cărţii Pastorale din 16 iunie 1918 ale Sf. Sinod. Cele două documente stabileau, între altele, că în ţinut era trimis episcopul Nicodim al

Huşilor „spre a conduce afacerile bisericeşti ale arhiepiscopatului basarabean, pînă la alegerea titularului", alegere care urma să se facă ulterior, conform legislației de atunci a României. Drept urmare, la 21 iunie 1918 generalul Arthur Văitoianu, de curînd numit comisar general al Basarabiei, îi trimitea lui Gurie, care exercita provizoriu şi funcția de şef al administrației eparhiale, următoarea scrisoare: „Am onoarea a înainta alăturatul program pentru primirea şi instalarea în scaun a P.S.S. Episcopul Nicodim Munteanu, locțiitor al Arhiepiscopiei (sic!) Chişinăului şi Hotinului, rugînd să binevoiți a-l aduce la cunoştința întregului cler şi a dispune îndeplinirea întocmai a dispozițiunilor din acest program". După cum se preciza în acel document, instalarea lui Nicodim urma să se facă, „conform canoanelor", de către administratorul în fapt al eparhiei, Gurie. Evenimentul s-a produs la 23 iunie 1918, zi de sîmbătă, cu care ocazie şcolitul şi înzestratul arhimandrit a adus încă o dovadă a talentului său de cuvîntător de o rară iscusință, umbrindu-l – fără să fi vrut, bineînțeles – pe cel căruia i se adresa: „Intră, deci, Prea Sfinte al nostru Stăpîn, cu îndrăznire, cu cutezare, fără nici o îndoire în drepturile Tale asupra Chişinăului şi ne păstoreşte pe noi, turma ta, nu cu altă cîrjă, ci aceeaşi cîrjă arhipăstorească a Episcopiei Huşilor, cu care, o sută de ani înapoi, păstoreau pe străbunii noştri sfîntul şi bunul Veniamin Costachi, apoi Gherasim şi la urmă Meletie, al cărora eşti următor drept, în hotarele noastre".

La 4 iulie 1918, Gurie a fost ales episcop vicar al Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, la sfîrşitul anului următor va fi transferat la Chişinău în aceeaşi funcție, iar de la 1 ianuarie 1920 i se încredințează administrarea eparhiei basarabene, odata cu sfîrşitul nu tocmai strălucit al chiriarhatului lui Nicodim (care, după spusele lui Gurie, se retrăsese din ținut „fără a fi plîns de basarabeni"). La 21 februarie 1920, a fost ales arhiepiscop al eparhiei Chişinăului şi Hotinului de către Congresul Eparhial al preoților şi mirenilor. Această alegere s-a făcut fără consimțămîntul Sf. Sinod şi oarecum în discordanță cu legislația din domeniu a Vechiului Regat, ceea ce va constitui începutul unor nesfîrşite şi regretabile tensiuni între autoritățile centrale şi noul chiriarh, care a trebuit să aştepte instalarea în scaunul arhiepiscopal mult peste un an, pînă la 16 mai 1921. O lege din anul 1923 a împărțit Basarabia în trei eparhii: a Chişinăului, a Bălților şi Hotinului şi a Cetății Albe şi Ismailului. Evident că această decizie a subminat mult autoritatea şi influența lui Gurie şi i-a căşunat mult necaz. Legea şi Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din 6 mai 1925 au înființat, formal, Mitropolia Basarabiei; în fapt însă, aceasta va căpăta statutul corespunzător doar la 28 aprilie 1928, odată cu ridicarea lui Gurie la rangul de mitropolit. Mai cu seamă din acel moment, el va fi absorbit întru totul de sarcina unei cît mai bune organizări şi funcționări a mitropoliei. Aflîndu-se în vara anului 1930 într-o călătorie prin Basarabia, cunoscutul istoric şi jurnalist francez Lucien Romier a putut să se convingă cît era de preocupat ierarhul basarabean de problemele credincioşilor şi ale eparhiei, drept care avea să noteze: „Mgr. Gourié, métropolite de la Bessarabie, que, jadis, les Russes déportèrent à Smolensk, à cause de ses sympathies moldaves, m'y reçoit avec bienveillance. J'admire la finesse de ses propos et l'étonnante acuité de son regard, le regard le plus lumineux, peut-être, que j'ai jamais rencontré... il me quitte pour accomplir les devoirs de sa charge...".

Se înțelege că organizarea bisericii basarabene în condiții istorice fundamental schimbate, acelea ale reîntregirii naționale și consolidării statului național unitar român, drept urmare a spectaculoaselor evenimente politice naționale din anul 1918, nu a putut aștepta pînă la crearea mitropoliei basarabene. Gurie s-a consacrat acestei munci imense și laborioase încă din primele zile ale urcării sale în scaunul arhiepiscopal de la Chișinău, în ianuarie 1920. Pe parcursul celor opt ani ce au precedat înființarea Mitropoliei, el a creat o nouă administrație eparhială, corespunzătoare realităților politice, naționale și culturale de după Unire, a pus temeliile unui nou sistem de învățămînt teologic, orientat spre buna așezare a treburilor bisericești ale ținutului și urmînd realizarea obiectivelor noii politici național-culturale, a desfășurat o impresionantă activitate edilitară, a introdus noul calendar (zis „îndreptat"). Lucrurile care cereau mult suflet și tot atîta responsabilitate, ca, de exemplu, instrucțiunile amănunțite relativ la comportamentul credincioșilor în relațiile lor cu biserica sau organizarea serviciului divin în limba română, nu erau lăsate pe seama altora, ocupîndu-se el singur de ele. În acest scop, a scris încă pînă la Unire, broșura *Povățuitorul creștinului la biserică*, iar mai tirziu, pe cînd era arhiepiscop, a publicat *Rînduiala ortodoxiei* (1925), în care descrie în detaliu cum trebuia să se facă slujba de duminică în catedrală, cu recomandări de folosire corespunzatoare a muzicii lui Mihail Berezovschi. De asemenea, el a înțeles să conlucreze strîns cu congresele eparhiale și cu alte foruri din ținut, tot așa ca și cu Uniunea clericilor ortodocși din Basarabia. Ce-i drept, aceste raporturi nu au fost simple. Să zăbovim dar nițel la această chestiune.

S-a afirmat în puțina literatură care s-a referit şi la aceste raporturi cum că mitropolitul Gurie nu ar fi fost destul de autoritar şi de exigent în lucrarea sa comună cu preoțimea care trebuia să-i dea ascultare, şi mai cu seamă față de colaboratorii săi apropiați. E drept că, așa cum îi stă bine întotdeauna unui înalt ierarh şi îndrumător de mare comunitate religioasă, el a dat dovadă de un anume exces de blîndețe şi dragoste față de cei aflați sub ascultarea sa, dar tot atît de adevărat este că în problemele de fond ale administrării eparhiei şi ale orientării vieții spirituale ale provinciei înțeleptul şi blajinul chirarh nu a admis niciun fel de compromisuri, cu atît mai mult tranzacții ce ar fi fost impuse de speculații politice sau de interese personale, fapt pentru care adeseori i s-a imputat contrariul că ar fi fost prea autoritar şi ireconciliant. Sînt în această privință exemple mai mult decît suficiente şi chiar mai mult decît ar fi fost necesare pentru asigurarea unui echilibru stabil şi durabil în raporturile chiriarhului cu preoțimea din subordinea sa. Una din pildele cele mai instructive de acest gen a fost hotarîrea sa nestrămutată de a asigura, fără întîrzieri nejustificate, unificarea bisericească definitivă a Basarabiei cu restul țării. Altă pildă ar fi aceeaşi perseverență în introducerea noului calendar. Aceste şi alte acțiuni similare l-au pus pe capul bisericii basarabene în fața rezistenței înverşunate a unei numeroase şi foarte influente preoțimi locale, în mijlocul căreia activau figuri marcante ale bisericii basarabene ca Dionisie Erhan, Alexandru Baltaga, Serghie Bejan, Ioan Andronic, Constantin Tomescu, Pavel Guciujna, Ioan Ştiuca, Leon Trofimov. Aceştia erau capul şi sufletul Uniunii clericilor ortodocşi din Basarabia, uniune care se arăta foarte nemulțumită

de atitudinea puterii centrale față de basarabeni şi de biserica din această provincie şi care, în 1923, de pildă, scria Sfîntului Sinod şi Ministerului Cultelor că „jugul de frate e mai greu de suportat decît jugul străin" şi atrăgea atenția la faptul că „dacă aceasta este calea pe care o aşterneți pentru unificarea bisericească, atunci vă declarăm că unificarea poate că o veți face, dar nu o vom face". În parte, preîntîmpinarea se va dovedi profetică, deoarece anumite asperități în relațiile centrului cu preoțimea basarabeană s-au păstrat şi în continuare şi, paradoxal, această situație regretabilă şi-a găsit expresia – oarecum spectaculoasă – tocmai în raporturile lui Gurie cu Sf. Sinod şi cu Ministerul Cultelor în ultimii ani ai aflării sale în fruntea mitropoliei basarabene.

Gurie în viața social-politică

În secolul XX, raporturile preoțimii cu lumea laică se schimbaseră mult comparativ cu vremurile mai vechi, clericii devenind tot mai receptivi la problemele stringente ale societății civile şi ale statului. Cînd devenise evident că temeliile Imperiului Rus au început să se surpe, preoțimea românească din Basarabia, ca şi cea din alte ținuturi ale Babiloniei țariste, se arăta tot mai interesată de soarta viitoare a conaționalilor săi. În această privință, Gurie oferă un exemplu foarte elocvent.

În 1904, împreună cu protoiereul Vasile Gobjilă, cel care, în anii săi lungi de învățătură l-a sprijinit foarte mult cu sfatul şi cu punga, Gurie a făcut o călătorie în România, unde a asistat la comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, a stat de vorbă cu batrînul şi înțeleptul rege Carol I şi cu alte personalități politice şi culturale ale țării. A studiat foarte atent situația bisericii şi a preoțimii de acolo, ceea ce avea să-i dea posibilitate, mai tîrziu, cînd s-a putut, să-şi informeze confrații de breaslă asupra acestei chestiuni.

În timpul primei revoluții ruse, s-a alăturat nucleului de militanți naționalişti basarabeni constituit în jurul redacțiilor de la ziarele *Basarabia* şi *Moldovanul*, aducîndu-şi cu însuflețire obolul la redeşteptarea națională a moldovenilor şi la organizarea luptei lor pentru eliberarea de sub dominație străină. Ba, aşa cum am mai spus, el nu s-a limitat, în urmărirea tenace a acestui obiectiv, la eforturile sale publicistice realizate prin intermediul acestor ziare şi a ştiut să se folosească şi de unele publicații ruseşti din ținut, să obțină sprijinul congreselor eparhiale şi uneori chiar susținerea conducerii superioare a bisericii. Fondarea *Luminătorului*, înființarea tipografiei eparhiale, scrierea manualelor româneşti pentru şcoală, perseverența în introducerea limbii române în învățămîntul din Basarabia şi numeroase alte acțiuni similare ale lui Gurie au derivat din aceeaşi hotarîre nestrămutată de a-şi sluji cu credință neamul din care îşi trăgea originea şi din nebiruita sa putere sufletească.

Iată de ce a fost în firea lucrurilor ca în timpul revoluției sociale şi naționale basarabene din 1917 inimosul arhimandrit să se încadreze fără rezerve în mişcarea de eliberare națională a moldovenilor. A fost printre fondatorii Partidului Național Moldovenesc, care, cum se ştie, a pus bazele creării Sfatului Țării şi a Republicii Democratice Moldoveneşti, fenomene ce au determinat eliberarea Basarabiei de sub dominație străină şi reintegrarea ei în spațiul spiritual şi geopolitic românesc. În

paralel şi în cea mai strînsă legătură cu aceste implicări, s-a ocupat de românizarea învăţămîntului din ţinut, iar la 12 iunie 1917 a reactivat, împreună cu Paul Gore, Vladimir Herţa, Nicolae N. Alexandri, Ioan Pelivan, Ştefan Ciobanu, Simion Murafa, Andrei Murafa, Teodor Neaga, Dimitrie Semigradov şi Mihail Glavce, Societatea Culturală Moldovenească, care luase fiinţă mai înainte, în tumultuosul an1905.

La deschiderea Sfatului Ţării, în ziua de 21 noiembrie 1917, Gurie Grosu a fost unul dintre principalii protagonişti ai marelui act istoric, pentru că înainte de începerea lucrarilor înaltului for de stat a ţinut, cum a consemnat presa, „o înălţătoare cuvîntare" de „hiritisire" a tuturor celor care se adunaseră la slujba din paraclisul ce se afla pe atunci în aripa stîngă a clădirii Parlamentului, iar în sala de şedinţe a vorbit tot atît de emoţionant în numele preoţimii basarabene. Să reţinem doar cîteva vorbe din cele rostite de el în paraclis: „Noi vedem facîndu-se o mare minune: învierea din moartea politică şi naţională a norodulul nostru moldovenesc din Basarabia... Organismul moldovenesc (mişcarea naţională a moldovenilor -*n.a.*) s-a format. El mai are nevole de un duh de viaţă, de suflet. Acest duh de viaţă, de suflet viu, este Sfatul Ţării... Prin alcătuirea Sfatului Ţării, noi luăm în mîinile noastre puterea ocîrmuirii, intrăm în drepturile de autonomie a Basarabiei... Însă ca să ţinem autonomia, trebuie să ne facem vrednici de a o purta, de a o păstra... Sfatul Ţării, în lucrările sale, trebuie să fie condus numai de binele şi folosul norodului". Cît de scumpe erau pentru el eliberarea moldovenilor de sub dominaţie străină şi luarea în propriile lor mîini a „puterii de ocîrmuire" a Basarabiei mărturiseşte acea menţiune din procesul-verbal al primei şedinţe a Sfatului Ţării în care se atestă că Gurie, ca şi Pelivan, Alistar şi alţi slujitori credincioşi ai cauzei naţionale, plîngea, ca un copil, urmărind deschiderea acelei şedinţe în atmosfera celui mai firesc şi însufleţitor românism.

După toate acestea, participarea sa la actul Unirii din 27 martie 1918 era mai mult decît necesară. Al. Marghiloman, pe atunci prim-ministru al Romaniei, sosit la Chişinău în ajunul acelei zile istorice pentru a asista la şedinţa Sfatului Ţării şi a lua act de decizia deputaţilor basarabeni, avea să consemneze mai tîrziu în memoriile sale: „Primesc pe miniştrii (basarabeni - *n.a.*); soseşte apoi arhimandritul Gurie... ". Aceste „primiri" şi „sosiri" nu erau altceva decît ultimele preparative în vederea realizării unirii ţinutului cu regatul român. A doua zi, arhimandritul a fost principala faţă bisericească chemată să oficieze tedeumul ca element final în apoteoza care a încununat opera unirii.

Ca personalitate complexă, cu interese multilaterale şi viziune foarte largă asupra vieţii, Gurie a dat dovadă de atitudini şi manifestări de o rară varietate, uneori total diferite unele de altele şi cîteodată chiar incompatibile (în orice caz, aparent) cu propria sa structură intelectuală. Dacă, de pildă, anatemizarea bolşevismului era întru totul firească şi, deci, perfect explicabilă pentru un luminat şi blînd păstor spiritual, adversar statornic al regimurilor de teroare fizică şi sufletească, atunci, la cealaltă extremă, discursul său elogios la înmormîntarea lui Pavel Cruşevan sau încurajarea legionarismului rămîn, deocamdată, mai puţin înţelese. Dar la nivelul actual, mult prea modest, al cunoştinţelor noastre despre această figură de seamă a istoriei şi culturii naţionale ar fi riscant să se tragă nişte concluzii grăbite din aceste

manifestări; mult mai cuminte ar fi să se lase cercetărilor viitoare să lămurească şi această chestiune.

Pe de altă parte – şi asta iarăşi va solicita eforturi sporite din partea cercetătorilor vieţii şi activităţii primului mitropolit al Basarabiei reîntregite –, desi, în calitatea de senator de drept pe care o avea ca mitropolit, nu a avut cum sta în afara frămîntărilor politice ale vremii, totuşi s-a ferit pe sine şi a căutat să păzească eparhia şi clericii de sub ascultarea sa de a se încurca în mrejele politicianismului. Este adevărat că dacă, în ceea ce priveşte persoana sa, a reuşit, atunci în rest eforturile aproape că i-au fost zadarnice. Ba mai mult, o parte a celor povăţuiţi să nu se lase tîrîţi în reprobabile înscenări politicianiste, s-au dedat acelor jocuri cu atît mai înverşunat, cu cît mai stăruitor erau sfătuiţi să nu o facă. Şi mai mult: unii dintre ei nu au pregetat să ia parte la campania de calomniere a celui care i-a iubit şi s-a străduit să le îndrepte paşii doar pe calea binelui.

Cîteva fapte şi aprecieri relativ la procesul lui Gurie

Ceea ce, în timpul vieţii mitropolitului, a făcut cea mai mare vîlvă în jurul persoanei sale, însă, paradoxal, una descurajantă şi de-a dreptul dezgustătoare, a fost aşa-zisul proces, care a ţinut cîţiva ani, dar care nu s-a soldat – şi nici nu se putea solda – cu nimic altceva, decît cu căşunarea unor mari necazuri şi a unei mîhniri profunde celui care avea toate temeiurile să se vadă ridicat pe culmile slavei şi ale recunoştinţei naţionale, cu atît mai mult cu cît, înainte de declanşarea acelei campanii calomnioase, în care fusese mobilizată o întreagă presă de bulevard, i se aduseseră repetat elogii, de care nu s-a mai învrednicit niciun alt ierarh român, nici pînă la el şi nici după dînsul.

În dosarul deschis în 1936 înaltului prelat – caz de o singularitate scandaloasă în istoria noastră – se menţionează că acesta, fiind în funcţia de stareţ titular al mănăstirii mitropolitane Hîrjauca, ar fi fost vinovat de pierderile suferite de mănăstire în suma de 1 375 900 lei, însuşită de Banca Naţională a României pentru acoperirea datoriei mănăstirii la acea instituţie bancară, datorie de 546 000 lei plus dobînzile aferente. I se mai imputau pagube de 5 068 071 lei, rezultate, conform dosarului, din „proasta administrare a caselor proprietate mitropolitană" de pe str. Carol I, nr. 25-27, şi bd. Carol II (fost Alexandru cel Bun), nr. 71, la care se adăugau încă 1 345 308 lei, pe care anchetatorii îi socoteau ca „daune aduse mănăstirii Hîrjauca prin încasarea" unei a treia părţi din veniturile mănăstirii pe parcursul anilor 1925-1936. Prin diferite tertipuri, au mai fost „găsite" şi alte sume importante, pe care acuzatorii au crezut că le puteau pune în cîrcă mitropolitului (e vorba, mai ales, de ceea ce ei au numit pierderi din cauza exploatării neadecvate a pădurii mitropolitane, evaluate la suma de 4 694 400 lei), aşa încît, pînă la urmă, Gurie a ajuns să fie învinuit că ar fi adus pagube de peste 12 mln lei. Conform legislaţiei din 1938, cînd s-a definitivat dosarul, o asemenea învinuire atrăgea pedeapsa cu închisoare pe termen de 2-3 ani.

Este adevărat că dosarul intentat lui Gurie aduce unele dovezi oarecum sigure privind anumite nereguli în activitatea economico-financiară a mitropoliei, dar toate constatările făcute atunci şi acuzaţiile care i s-au adus nu creează o imagine coerentă

şi mai ales convingătoare relativ la vina mitropolitului. Toată harababura juridico-financiară din dosar va ajunge şi ea, cîndva în viitor, să fie examinată pertinent sub toate aspectele de către cercetătorii biografiei lui Gurie şi ai istoriei bisericii basarabene din perioada interbelică, dar chiar şi nişte atente observaţii preliminare sînt în măsură să demonstreze caracterul superficial, interesat şi neloial faţă de cel învinuit, al anchetei judiciare. Să luăm pe rînd principalele capete de acuzare. Suma de 1 475 900 lei, de exemplu, nu-i putea fi pretinsă mitropolitului, deoarece nu aceasta era datoria reala a mănăstirii catre bancă, ci acea de 546 000 lei, de altfel achitată parţial pînă în1932, cînd banca şi-a însuşit cei 1 475 900 lei. Apoi, nu este adevărat că mănăstirea Hîrjauca ar fi fost pagubită cu 1 475 000 lei, pe care banca i-a confiscat, pentru că aceştia nu erau bani reali, ci constituiau valoarea nominală a unor hîrtii de valoare, mai precis a titlurilor de rentă pe care mănăstirea le primise în schimbul exproprierii unor mari suprafeţe de pamînt conform legilor de reformă agrară din anii 1918 şi 1920 (pînă la reformă, mănăstirea avusese 1200 hectare). Referitor la cifra de 5 068 071 lei, trebuie precizat că mitropolitul nu s-a ocupat în mod direct de girarea afacerilor legate de administrarea imobilelor menţionate în legatură cu acea sumă, acestea fiind luate în arendă de anumiţi antreprenori, care, de regulă, îşi făceau destul de prost datoria, din diverse cauze, inclusiv sub presiunea unor nocivi factori economici şi fiscali.

În cazul celor 1 345 308 lei este vorba de faptul că, în conformitate cu tradiţia creată în Basarabia încă din anul 1867, mănăstirea arhierească (iar Hîrjauca avea astfel de statut încă de la 1846) trebuia să verse în fiecare an a treia parte din veniturile sale pentru cheltuielile legate de exercitarea funcţiei de chiriarh, întrucît acesta, după aceeaşi tradiţie, se considera stareţ titular al mănăstirii. Este adevărat ca atare încasări nu mai corespundeau noii legislaţii române (Legii şi Regulamentului din 6 mai 1925), dar consfinţirea lor prin tradiţie, pe de o parte, şi nedovedirea utilizării lor în scopuri personale de către Gurie, pe de altă parte, reduceau mult de tot din vina acestuia. În plus, mitropolia încasase de la mănăstire nu 1 345 308 lei, ci doar 339 600 lei, după cum constataseră controalele financiare şi recunoscuseră anchetatorii.

Nu fuseseră mai convingătoare nici învinuirile privind aşa-zisele pierderi de pe urma exploatărilor forestiere, deoarece în acest caz estimările economico-financiare ale acelora care au verificat modul de folosire a pădurilor mitropolitane s-au arătat a fi foarte aproximative, nepotrivindu-se, deci, pentru o formulă juridică adecvată.

Dacă lăsăm la o parte unele reproşuri fondate, pe care le întîlnim în dosar, toate observaţiile privind sumele menţionate mai sus demonstrează că „delapidarea, abuzul de putere şi nedreapta luare" de care era învinuit mitropolitul nu aveau acoperire în domeniul său de activitate, fiind fabricate, desigur, la comanda acelora pentru care el era demult sau devenise de curînd un om incomod. El era conştient de aceasta, de aceea atunci cînd i s-a pretins demisia, în schimbul evitării dosarului, el a refuzat, insistînd să se facă judecata, întrucît era sigur că nu va putea fi condamnat în temelul unor învinuiri care, în bună parte, erau false. Multe personalităţi notorii, între care Nicolae Iorga, Ioan Pelivan, Şt. Ciobanu, Pan. Halippa, fără a vorbi de un număr apreciabil de clerici, profesori universitari, avocaţi, oameni de cultură ş.a., şi-au exprimat mîhniţi şi

revoltați atitudinea față de hărțuiala şi umilințele la care fusese supus Gurie.

Ba şi unii din acei care fuseseră puşi să fabrice dosarul nu au putut să nu constate şi chiar să declare că „nu poate fi vorba de un delict de delapidare de bani publici, aşa cum s-a susținut.., deoarece nu se stabileşte că Î.P.S. Mitropolit Gurie şi-a însuşit bani şi valori publice ce i-ar fi fost încredințate spre administrare în exercițiul misiunii sale". Era, deci, firesc ca, pînă la urmă, după ce fusese suspendat din funcție şi hărțuit vreo patru-cinci ani la rînd într-o manieră revoltătoare, împinsă uneori (mai ales prin asmuțirea unei prese de foarte proastă calitate morală) pînă la un huliganism întru totul dezgolit, acei care îi aduseseră învinuiri foarte grave să declare public că nu putea fi învinuit de nimic. În 1941, „Sf. Sinod, luînd în discuție cazul Î.P.S. Mitropolitului Gurie al Basarabiei şi avînd în vedere că Înalta Curte de Casație l-a absolvit de orice vină, i-a ridicat suspendarea".

La scurtă vreme dupa aceea, a urmat retragerea oficială din funcție a mult pătimitului ierarh.

Ramîne încă neelucidată pînă la capăt cauza intrigilor şi a scandalului regretabil urzite pe seama lui. Şi totuşi sînt cîteva indicii care ajută a ridica vălul de pe această pagină înceţoşată a trecutului. Una din cauze a fost, fara îndoială, rezistența dîrză a lui Gurie la presiunile politicianismului asupra bisericii basarabene, în condițiile în care, aşa cum observa profesorul de la Facultatea de Teologie din Chişinău, D. Popescu-Moşoaia, „politica... a înțeles şi a făcut ca nici un mitropolit, nici un episcop, nici un preot şi chiar nici un paraclisier să nu poată fi ales sau numit în afară de politică". Pelivan, în cuvîntarea ținută la biserica mănăstirii Antim din Bucureşti în ziua înmormîntării mitropolitului, la 21 noiembrie 1943, zicea: „Mitropolitul Gurie a avut mult de suferit din partea unor potentați, pentru că nu înțelegea să se lase atras în luptele politicianiste". Ba mai mult, adaug eu, a avut curajul să înfrunte dezmățul politicianismului şi, la început, chiar să-l biruie, dar în cele din urmă tot i-a căzut victimă *.

În cugetul său luminat, el a ştiut să detaşeze atitudinile de moment, care l-au supărat foarte mult, de interesul național, al cărui slujitor credincios a rămas pînă la sfîrşitul zilelor sale.

P. S. *Tezele principale ale acestui material au fost prezentate, în ziua de 15 noiembrie 1998, la comemorarea a 55 de ani de la trecerea către Domnul a lui Gurie Grosu, în cadrul unei conferințe pe care părintele Ioan Ciuntu, paroh al bisericii „Sfînta Teodora de la Sihla" din Chişinău şi consilier al Mitropoliei Basarabiei, a organizat-o împreună cu Veronica Boldişor. După enunțarea acestor teze, cîțiva vorbitori au luat în dezbatere detaliată chestiunea aşa-zisului proces al lui Gurie şi a suspendării sale, în anul 1936, din funcția de mitropolit al Basarabiei. Au fost menționate diferite cauze ale acestui eveniment, precum ar fi fost arbitrarul regelui*

* O parte a textului, de aici şi pînă la alineatul următor, a fost eliminată de către redactor, probabil, din lipsă de spațiu; deoarece originalul textului s-a pierdut, acest segment nu a mai putut fi restabilit.

Carol al ll-lea, antiromânismul preoţimii basarabene (asta, mai ales, s-a manifestat de o manieră spectaculos-copilărească), uneltirile sovieticilor şi ale agenţilor lor comunişti din Romania etc. Explicaţiile de felul acestora sînt mult prea simple şi neadevărate (după cum de-a dreptul fantastică se prezintă legenda despre legătura amoroasă a mitropolitului cu evreica Mara Şvarţ) pentru a le lăsa să se afirme în biografia lui Gurie şi în istoria bisericii basarabene.

Literatura şi arta, 1998, nr. 50, 10 decembrie.

BASARABIA ÎN VIZIUNEA UNUI ARTIST FRANCEZ

În urmă cu zece ani, descopeream în colecția de documente a lui Ioan Pelivan din Arhivele Statului din București niște mărturii foarte interesante referitoare la un pictor francez cunoscut, care poposise la începutul secolului trecut în Basarabia, lăsînd mai multe imagini artistice despre traiul și cultura populară a românilor din acest ținut. Am considerat că, atîta timp cît nu dispuneam de un material mai consistent în acest sens, nu eram pregătit să scriu despre subiectul în cauză. În ultima vreme, însă, grație ajutorului deosebit de prietenesc al tînărului asistent de la Alianța Franceză din Moldova, Emmanuel Samson, şi a răspunsului tot atît de binevoitor şi de atent al doamnei Stéphanie Marmonier de la Muzeul din Bourgoin-Jallieu, din Franța, am intrat în posesia unor date mai concrete relativ la interesul artistic al pictorului față de Basarabia.

Personajul la care mă refer se numeşte Lucien (Louis Bernard) Lantier. S-a născut din părinți francezi, la Odesa, la 27 iulie 1879. Cînd împlineşte zece ani, pleacă în Franța pentru a-şi face studiile liceale. După obținerea bacalaureatului, revine la Odesa, unde, între 1897-1900, profesează pictura sub îndrumarea lui Constandi. În anii 1900-1903 face serviciul militar în Franța, după care intră la Şcoala Superioară de Arte Plastice din Paris, fiind elev al lui Gabriel Février. În 1908 revine din nou la Odesa şi începe să călătorească, mai ales în Crimeea şi Basarabia, pentru informare artistică şi realizarea unor opere ce îl vor consacra. În acelaşi an se va lansa în lumea artistică prin participarea la Salonul artiştilor francezi, debutînd cu un portret. Anii cuprinşi între 1908 şi Primul Război Mondial constituie o perioadă în care Lantier a studiat cu mare atenție Basarabia, acumulînd mai multe materiale, impresii, pe care le va folosi ulterior la realizarea unui număr mare de opere despre cultura tradițională a ținutului. În Rusia a fost remarcat foarte repede mai ales ca portretist înzestrat. Apreciindu-i opera, prințul Felix Iusupov îl introduce la curtea imperială, făcîndu-l să accepte statutul de pictor de curte. Un alt reprezentant al protipendadei petersburgheze, colonelul Rahmaninov, văr al celebrului compozitor, îi va comanda un portret.

Izbucnirea Primului RăzboiMondial a pus capăt acestei direcții în cariera sa. A luptat, în cadrul trupelor franceze, în Alsacia, unde curiozitatea şi spiritul de observație foarte ascuțit, ce caracterizează întotdeauna un artist veritabil, l-au ajutat să vadă şi să reproducă în opera sa atrocitățile acelui mare măcel. (Nota biografică anonimă pe care o anexez la acest material oferă cîteva detalii sugestive în acest sens.) Avînd tot timpul la îndemînă hîrtie şi creion, artistul realizează numeroase crochiuri, pe care mai tîrziu le va utiliza la executarea unor lucrări de mare valoare artistică. Din păcate, nu dispun decît de cópii xeroxate ale unora dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale din acest ciclu, aşa încît reproducerea lor în aceste pagini * nu ar face decît să le dezavantajeze.

---

* Este vorba de reproducerea în revista chişinăueană *Sud-Est*, unde a apărut acest material în anul 2003; în cartea de față nu se reproduce nicio lucrare a lui Lantier. În ultimii opt ani, în internet au apărut unele lucrări ale pictorului de o calitate relativ bună.

Pînza *Preotul binecuvîntînd cadavrele soldaților morți* este considerată una dintre cele mai importante lucrări din această serie, nu mai puțin sugestiv fiind şi tabloul *Cele două mame*, care înfățişează o franțuzoaică şi o americană la mormintele fiilor lor. Sînt tulburătoare acuarelele *Hartmannwillerkopf*, *Souvenir de I'Hartmannwillerkopf*, *Ora „H" pe platoul Douaumont*, *Şchiopul* ş.a. Rănit în decembrie1915, Lantier este evacuat în spatele frontului, unde, refăcîndu-se, va picta foarte mult pînă în1917, cînd va reveni pe front, fără să mai poată participa la lupte. La sfîrşitul războiului şi în primii ani de după demobilizare, Lantier cunoaşte o ascensiune artistică impresionantă. Se impune la Saloanele de la Paris din 1919, 1920, 1921 şi 1923. Numeroase lucrări îi sînt achiziționate de statul francez, de capitala țării, de unele muzee. În 1923 artistul părăseşte Parisul şi se stabileşte la Verdun, unde va desfăşura o activitate deosebit de fructuoasă, executînd, pe lîngă subiecte alese de el, numeroase comenzi de decorare a unor monumente istorice, biserici, edificii civile, care sînt şi astăzi o vie mărturie a marelui său talent şi a capacității sale de muncă inepuizabile. Ocuparea Franței de către nemți în1940 îl determină să se retragă la Branoux, unde va rămîne pînă la sfîrşitul vieții, în 1960, perioadă în care va realiza cele mai importante dintre portretele sale, precum şi numeroase naturi statice cu flori.

Considerat, mai ales la începuturile carierei sale, drept un *peintre de genre*, Lantier s-a manifestat ca un artist cu aptitudini şi interese vaste, utilizînd un registru amplu de tehnici. A pictat subiecte de război, peisaje, portrete, flori, precum şi tablouri decorative pentru tot felul de edificii publice, în special biserici. A excelat şi în alte genuri, de pildă, nudul (cel mai reuşit fiind, se pare, unul expus în 1936), naturi statice (*Atelierul pictorului*), scene din viața publică, imagini din zone industriale, precum *Le chaufournier ou puddleur*, pentru care a primit o medalie de aur, sau *Ouvrier de fonderie*. Dintre peisaje, cele care sînt expuse astăzi mai des sînt *Village près de la rivière*, *Rue de l'Escot*, *Route des Eparres*, *Maison au bord d'un chemin*, *L'église de Bourgoin*, *La treille du Perier, La maison Panafieu, Le Perier, Le Lauzas, La plaine de Branoux*. Cele mai cunoscute portrete sînt cele al lui Victor Schleiter, primarul din Verdun, Marguerite Chapotat, Pierre, Renée Quentin Lantier, Lucienne Roux, *Paysans russes, Le retour des champs* şi un autoportret.

Opera sa bogată şi diversă este găzduită astăzi de muzee şi de edificiile pe care le-a decorat. Cele mai multe creații – opt lucrări – se păstrează în Muzeul din Bourgoin-Jallieu. La Rochelle găzduieşte una (*Preotul binecuvîntînd cadavrele soldaților morți*), în Verdun (Musée de Princerie) se află şase, în Muzeul Militar de Stat, trei, în Petit Palais (Paris), două. Cele mai cunoscute decorații murale sînt în bisericile din Samogneux, Bras, Fromeréville, Bezonvaux, Vacherauville şi din l'Hôtel Vauban din Verdun. Operele acestea oferă o imagine amplă despre potențialul creator al lui Lantier.

Faptul că numele acestui artist nu se regăseşte în cele mai reprezentative enciclopedii de artă contemporană sugerează, probabil, ideea că nu este considerat unul dintre pictorii francezi cei mai importanți al secolului XX. În ciuda acestui fapt, mai mulți critici au scris despre creația sa, un număr important de exegeze îi analizează opera.

Să revenim însă la interesul său pentru Basarabia. Informația de care dispunem

la ora actuală arată foarte clar că, în afara Franței, doar acest ținut este prezent masiv în creația sa. Printre materialele pe care le-am primit din Franța, nu am găsit niciun subiect din Crimeea, mai nimic din Rusia sau din alte locuri prin care artistul a peregrinat. Cum rezultă din notele unui cunoscător al creației sale, P. Fluhr, precum şi din nota biografică anonimă de care vorbeam mai sus, artistul a expus la Paris, în octombrie 1919, un număr de treizeci şi şapte de tablouri inspirate din realitățile basarabene, fapt care, întîmplător sau nu, a fost remarcat de un oficial din delegația română aflat la Conferința de Pace de după Primul Război Mondial. ,,Aceste pînze, notează P. Fluhr, au fost fotografiate şi copiile au fost trimise, în 1919, regelui României. Ceva mai tîrziu, Lucien Lantier a primit Coroana de Cavaler al României". Pictorul însuşi, într-o scrisoare datînd din 9 octombrie 1921 şi adresată prietenului său Émile Chapotat, tovarăş de arme şi de penel, consemnează şi acest fapt: ,,Regele României, care a văzut vreo douazeci de reproduceri ale pînzelor mele despre Basarabia (Basarabia este pentru români ceea ce este Alsacia pentru noi), mi-a acordat steaua şi astfel am devenit cavaler al ordinului regal şi al Stelei României".

Din păcate, din cele cîteva zeci de lucrări despre Basarabia nu cunoaştem deocamdată decît două *, pe care încercăm să le reproducem aici după xerocopii**. Una din ele, intitulată *Zi de sărbătoare în Basarabia*, care se păstrează la Petit Palais din Paris, reprezintă un grup numeros de țărani de vîrste diferite, adunați în jurul unei mese lungi, aşezate în fața unei case țărăneşti bine îngrijite. Pare să fie toamnă relativ tîrzie, poate sfîrşit de octombrie, după ce a fiert vinul. Bărbații poartă sumane lungi întunecate şi căciuli țuguiate din blană de miel. Unul din ei toarnă vin în pahare, îmbrăcămintea femeilor şi a copiilor se distinge printr-o cromatică mai variată şi este împodobită cu gherghef, ca şi cămăşile bărbaților. Pe fundal se văd case cu ferestre mici, cu acoperişuri de stuf foarte înalte şi un fragment al bisericii. Celălalt tablou, *Sosirea invitaților*, prezintă o scenă vie de iarnă, probabil de Crăciun, spre sfîrşitul zilei, înainte de a se lăsa întunericul. Personajele şi acțiunea sînt surprinse de artist în momentul în care oaspeții s-au oprit în fața casei: călărețul din frunte (poate cel trimis să-i cheme şi să-i însoțească pe invitați) e pe cale să descalece, iar cel care, în sanie, îndeplineşte funcțiile de vizitiu, trage cu putere hățurile, forțîndu-i pe cei trei cai înhămați la sanie să se oprească; pe scări, gazdele coboară grăbite în întîmpinarea celor veniți; un grup de copii fac hărmălaie, ceea ce, împreună cu goana, întreruptă brusc, a cailor, face ca păsările din curte să se agite speriate; poarta începe sa fie închisă, o bătrînă în cîrjă se apropie încet de după colțul casei. Sus pe panta îmbrăcată într-un lințoliu alb, un grup de căsuțe acoperite cu stuf sau paie, pudrate din belşug cu zăpadă, se înghesuie în jurul bisericii, care, prin proporțiile şi înfățişarea ei, subliniază modestia acestora ***. Ambele tablouri reprezintă nişte imagini vii ale modului de

---

* Între timp, în internet au apărut alte cîteva, şi anume *Basarabia –1912*, *Moujik en Bessarabie*, *Scène de séduction en Bessarabie*, *Cavalier demandant son chemin en Bessarabie* (1900), *Fête au village en Bessarabie*.

** Sînt vizate reproducerile în varianta de revistă a materialului

*** Foarte asemănător cu acesta este un alt tablou, *Fête au village en Bessarabie* (collection privée F. Lantier), pe care l-am putut cunoaşte după publicarea materialului de față în revista „Sud-Est"

viață din satele basarabene de acum o sută de ani. Privindu-le, putem presupune ce valoare aveau cele cîteva zeci de pînze şi desene ale autorului care aveau ca subiect realităţile basarabene din acea vreme. Descoperirea lor ar constitui, desigur, un adevărat eveniment cultural pentru Moldova de la est de Prut.

Legătura lui Lucien Lantier cu Basarabia şi interesul său faţă de ţinut s-a manifestat şi pe o altă cale. La începutul anului 1920, Ioan Pelivan, care se afla pe atunci la Paris în calitate de membru al delegaţiei române la Conferinţa de Pace, a iniţiat, cum se spunea într-un document al delegaţiei, ,,o anchetă mondială, un fel de plebiscit al elitei intelectuale şi morale" din afara României asupra justeţei actului unirii Basarabiei cu regatul român. Reprezentantul delegaţiei însarcinat să trimită, în acest scop, cîte o scrisoare şefilor misiunilor diplomatice române din mai multe ţări, adăuga şi aceste cuvinte: ,,Excelenţa Sa, Domnul Pelivan, ministrul nostru de justiţie şi delegatul Basarabiei, al cărui modest colaborator sînt, Vă va rămîne foarte îndatorat dacă aţi vrea să ne ajutaţi, trimiţîndu-ne în scris, fie direct sau indirect, cîteva răspunsuri de la personalităţi dintre cele mai distinse". Lantier nu s-a lăsat rugat foarte mult. Dînd curs acestei solicitări şi dorind să explice autorităţilor române interesul său faţă de Basarabia, el a mai scris şi un mic studiu despre cultura tradiţională românească a ţinutului, pe care îl reproduc, împreună cu nota biografică anonimă menţionată, la sfîrşitul acestor rînduri *. Voi reţine, în continuare, cîteva pasaje din luarea de atitudine care i se cerea. De îndată ce a sosit în Basarabia, îşi aminteşte artistul, ,,am fost atras puternic de caracterul său de o originalitate intensă, diferită esenţial de cea a regiunilor exclusiv ruseşti de unde veneam... Basarabeanul este, în mod clar, un latin. Tipul său, moravurile, aspiraţiile, costumul, locuinţele, tiparele de cultură, felul de alimentare, de trai, credinţele sale şi chiar superstiţiile, sărbătorile sale atît de pline de veselie care provine de la vinul de pe colinele învecinate – toate acestea demonstrează înrudirea sa cu ţăranul din România Mare, pe care am avut de asemenea ocazia să-l cunosc. Prin conversaţii reluate adeseori, eu aş fi vrut să pătrund cît mai adînc în psihologia moldoveanului, aşa cum îl numesc chiar şi ruşii, şi credeam că o cunoaştere satisfăcătoare a limbii ruse m-ar fi ajutat. Am constatat cu dezamăgire că nici unul din aceşti localnici, care nu vorbesc decît româna, nu mă înţelegea. A trebuit, prin urmare, să mă mulţumesc doar cu impresiile vizuale. Iată de ce n-aş putea vorbi decît despre ele. Aceste impresii poate că nu sînt un răspuns destul de grăitor la întrebările pe care le puneţi. Totuşi, ele constituie o mărturie în plus în favoarea cauzei Dvs. de suflet".

Aceste observaţii completează imaginea bogat nuanţată a Basarabiei, aşa cum o prezintă Lantier în creaţia sa şi în frumoasa schiţă etnografică pe care o propunem atenţiei cititorului mai jos. Luate în ansamblu, mărturiile sale constituie o sursă de mare valoare pentru cunoaşterea trecutului ţinutului şi, în special, a spiritualităţii tradiţionale a acestuia.

---

* Studiul respectiv nu se reproduce aici – el se conţine, în volumul de faţă, în grupajul de materiale privind „ancheta" lui Pelivan pentru susţinerea actului Unirii Basarabiei. Nota biografică am reprodus-o în traducerea mea.

* * *

Biografia lui Lucien Lantier *

Lucien-Louis-Bernard Lantier s-a născut la Odesa la 27 februarie 1875 **, din părinți francezi. Trimis, la 10 ani, în Franța pentru a-şi face acolo educația, a intrat la liceul Janson-de-Sailly din Paris, unde a studiat opt ani. A manifestat, încă din copilărie, o înclinație foarte pronunțată către desen. Acolo unde a trăit nu se prea găseau pereți sau porți albe (aşa cum era moda pe atunci la Odesa) ori foi de hîrtie pe care creionul său nu le-ar fi acoperit imediat, ceea ce a determinat încă de pe atunci un remarcabil dar al observației.

Aptitudinile tînărului artist au fost cultivate prin lecții particulare, în tot timpul aflării sale în liceu şi multă vreme în afara liceului. Intrarea sa la École des Beaux-Arts din Paris nu s-a făcut decît după satisfacerea serviciului militar obligatoriu. El a studiat acolo pînă în 1908, şi pentru a scăpa de toată influența şcolii, a început să călătorească în străinătate. A vizitat mai intîi Crimeea, Basarabia, a stat la Odesa, la părinții săi, documentîndu-se cît se putea mai mult, facînd peisaje şi portrete.

La Salonul artiştilor francezi din 1908 a debutat cu un portret. Dar animat de dorința de a revedea Crimeea şi Basarabia, unde a descoperit atîta originalitate, atitea lucruri care l-au impresionat, el a plecat din nou în Rusia, şi după ce a văzut cu încă mai mult entuziasm cele două ținuturi de predilecție, Crimeea şi Basarabia, după ce ajunsese la Moscova şi Petrograd, reapăru la Saloanele din 1913 şi 1914 cu pînze inspirate din Basarabia.

Dar în curînd a izbucnit războiul. Mobilizat la 3 august 1914, Lucien Lantier a fost trimis, la început, în Lorena, apoi, după o odihnă de cîteva săptămîni, la Autun. După un nou antrenament care impunea noi metode de luptă, a fost trimis, cu grad de sergent, în Alsacia, la Ihan, şi după aceea pe vîrful faimosului Hartmannvillerskopf. Preocupat de arta sa, necunoscînd şi nedorind să cunoască altceva, el nu a consimțit niciun moment înainte de război, anume pentru a nu pierde din vremea care i se parea prețioasă, de a se supune testelor pentru obținerea gradului de ofițer în rezervă.

Ceea ce a văzut şi a îndurat el pe piscul Hartmannvillerkopf este de neuitat: stînci smulse, pulverizate, care amenințau în orice clipă să-i strivească sau să-i acopere pe combatanți, corpuri sfîşiate, capete smulse, picioare zdrobite, miros pestilențial, cadavre în tranşee, peste care nu se putea să nu se calce, carne putredă pe care un bombardament diabolic nu permitea să fie îngropată, – toate acestea erau prea multe încercări pentru a nu-i demoraliza chiar şi pe cei mai curajoşi. Şi totuşi pictorul Lucien Lantier, dedat în întregime artei sale, nu a pierdut răgazurile de linişte, chiar şi cînd era sufocat de aerul infectat în care trăia, pentru a lua note, a face crochiuri, a reproduce în acuarelă, cu procedee vioi executate, tipurile, scenele pe care le vedea.

---

* Nu se poate afirma nimic sigur relativ la autorul acestui text. Fiind găsit printre hîrtiile lui Pelivan, e foarte posibil să fi fost scris chiar de acesta sau de ajutorul său, C. D. Mavrodin. Tradus din franceză.

** Greşit: adevărata dată de naştere este 27 iulie 1879.

În tranşee, se distra facînd portretele în ulei ale ofiţerilor săi, după cum se vede în fotografia pe care o reproducem*.

Căzut bolnav în urma privaţiunilor şi a oboselii îndurate în acest loc al bătăliei, unul dintre cele mai grele ale frontului, pictorul Lantier a fost evacuat, în 1916**, cu o ambulanţă în spatele frontului, apoi, la scurtă vreme, reformat, pentru un timp nedeterminat. Această perioadă de repaus nu a fost pierdută pentru artist. A putut să-şi facă ordine în notele culese, să revadă crochiurile făcute în grabă, din care a ieşit o suită de acuarele, tablouri de război dintre cele mai sincere, mai ataşante, pentru că erau expresia adevarată a lucrurilor văzute în realitate, trăite în mijlocul primejdiei. Dacă s-ar cere să fie menţionate toate aceste tablouri, lista ar fi lungă***. Mai multe opere dintre acestea au fost cumpărate de statul francez. Aceasta este dovada interesului pe care ele îl prezintă. Anume atunci pictorul Lucien Lantier a fost trimis ca desenator la Marele Cartier General american. Îndeplinind toate îndatoririle legate de funcţia sa, el avu ocazia de a face aici un număr de crochiuri ale armatei americane, multe dintre acestea fiind reproduse în revista *Arta şi artiştii* ****.

Reîntors la viaţa civilă după demobilizare, Lucien Lantier putea, în sfirşit, să realizeze proiectul nutrit de multă vreme, anume acela de a exprima în pictură ceea ce a observat şi studiat în Basarabia. De aici a ieşit un şir de tablouri dintre cele mai fidele despre acest ţinut, ai carui locuitori amintesc, în atîtea privinţe, originile lor latine. Treizeci şi şapte din aceste tablouri au fost expuse, în octombrie 1919, în Galerie Sauvage, rue St. Honoré, din Paris, unde au fost apreciate foarte înalt, între altele, şi de către Excelenţa Sa ministrul delegat al României la Conferinţa de Pace*****. Cunoscătorii basarabeni şi români, la rîndul lor, nu au întîrziat să se pronunţe asupra veridicităţii tablourilor. Compoziţia originală şi decorativă, viaţa, varietatea gesturilor şi a tipurilor, tonurile rare, măiestria execuţiei acestei opere constituie un ansamblu, care indică o personalitate foarte puternică. Este opera unui artist de mare talent, al cărui nume nu trebuie să fie uitat.

Sud-Est, 2003/2 (52), pp. 98-105.

---

* Deocamdată, nu se cunoaşte nimic despre această informaţie.

** De fapt, a fost evacuat mai devreme, ca urmare a rănirii.

*** Aşadar, în momentul cînd se redacta această biografie, era cunoscut un număr mai mare de lucrări ale pictorului despre război, faţă de ce se va şti cîteva decenii mai tîrziu.

**** Informaţia care mi-a fost trimisă din Franţa nu conţine nicio referinţă la această revistă.

***** Dacă „Excelenţa Sa etc." îl vizează pe Pelivan, atunci este evident că el nu a putut fi autorul acestei biografii.

COORDONATE ALE CULTURII ROMÂNE DIN BASARABIA

Cîțiva ani în urmă, un critic literar de la Iași afirma, în cadrul unor dezbateri literare colocviale ce se desfășoară cu oarecare regularitate într-unul din orașele de pe litoralul românesc al Mării Negre, cum că literatura moldovenească din Basarabia nu poate fi localizată în fenomenul numit literatură română. Afirmația m-a șocat. Era prima dată cînd auzeam pe un literat din România declarînd sus și tare că scriitorii români din Basarabia scriu altceva decît literatură română. Mirarea mi-a fost cu atît mai mare, cu cît e știut că o astfel de refulare nu se aplică literaturii grupurilor etnice de români de la sud de Dunăre, care are totuși un specific mult prea distinct pentru a se potrivi întru totul formulei consacrate a literaturii române.

Deși pe undeva intuia el ceva legat de realități, dar ceva cu totul secundar, aproape insignifiant, cum vom vedea mai încolo, zisul literat comitea, din necunoștință de cauză, două nedreptăți față de literatura basarabeană: prima, calificînd literele basarabene la modul general ca fiind străine artei scrisului românesc, și a doua, neobservînd că mai ales în ultimul deceniu literatura tînără și foarte tînără din Basarabia s-a străduit din răsputeri să-și potrivească afirmarea cu capacitatea de însușire a formei și a spiritului literaturii române – a celei mai bune, se înțelege, – de dincolo de Prut și chiar din diaspora românească. În cel de-al doilea caz, mă refer, fără îndoială, la producția originală, de certă valoare artistică, nu la contaminări mecanice sau kitsch-uri papagalicești. Este frecventă, afirmîndu-se progresiv, prezența tinerilor scriitori basarabeni în revistele literare din România, bucurîndu-se pe bună dreptate de înalte aprecieri din partea confraților de condei de acolo. Cît este de firească și de necesară graba, cînd aceasta există, cu care tinerii literați basarabeni caută a se pune de acord cu practicile și tendințele literare de dincolo de Prut – asta e o altă chestiune, dar fenomenul în sine nu poate fi neglijat nici de critica și istoria literară, nici de studiile culturologice sau de politica culturală a celor două „țări vecine", atît de nedeosebite între ele și, totodată, atît de diferite una de alta.

Să revenim însă la acel „ceva" pe care pare să-l fi intuit grăbitul și categoricul critic ieșean. Orice cititor de literatură română, care are destulă inițiere în domeniu, știe că într-adevăr există niște deosebiri între scrisul literar basarabean și cel de dincolo de Prut, mai ales cu referință la perioada 1945-1990. Exemplele chemate să ilustreze această constatare și care, bineînțeles, urmează să fie luate mai cu seamă din viața literară a Basarabiei, trebuie să satisfacă două cerințe. Iată care sînt aceste cerințe: pe de o parte, ca valoare artistică, opera examinată trebuie să depășească orice îndoieli, iar pe de altă parte, ca expresie literară (limbaj, construcție a frazei, repere arhetipale etc.) și viziune socioculturală, ea urmează să se deosebească de creațiile de același gen din România. Exemple care să satisfacă cea de a doua condiție sînt foarte multe, și doar foarte puține le pot întruni pe ambele deodată. Din cele puține, exemplele cele mai bune ar fi, pentru proză, opera lui Ion Druță, iar pentru poezie, cea a lui Grigore Vieru.

Despre Druță s-a discutat, în contradictoriu, foarte mult. Nu am de gînd să intru

în dezbateri, după mine, nu doar sterile, ci mai degrabă dăunătoare. Ar fi însă necesar să observăm că deteriorarea rapidă și radicală a părerii unor literați și oameni de cultură basarabeni (atitudinea celor neinițiați nu contează) referitor la creația lui Druță nu a avut cum schimba valoarea reală a acesteia. Pentru că s-a produs o extrapolare a atitudinii față de opiniile politice ale scriitorului asupra operei sale literare, fenomen inadmisibil și, de altfel, inimaginabil într-un mediu cultural cu mari tradiții și de aceea perfect echilibrat din acest punct de vedere. Să zicem, conexiunile reale sau imaginare ale creației lui Wagner și Nietzsche cu fascismul n-au știrbit cu nimic enorma autoritate artistică a acestor creatori. Altele sînt însă năravurile publice într-o cultură de provincie. Poate fi discutată valoarea relativă a cutărei sau cutărei opere a lui Druță, capacitatea de afirmare a potențialității sale artistice în anumite perioade ale activității sale. (În ce mă privește, cred că majoritatea scrierilor sale de pînă la 1970 sînt superioare celor apărute după acea dată și că abordarea tematicii istorice, fără să fie în sine o nereușită categorică, nu a fost totuși inspirația cea mai bună a scriitorului.) Dar valoarea artistică a operei sale, luată în întregime, talentul său de povestitor, de autor dramatic (e adevărat, nu și în cazul pieselor tîrzii), de observator și analist al psihologiei umane, umorul său subtil, – acestea și alte calități de preț nu pot să nu fie recunoscute de un spirit corect.

În același timp, fiind o indiscutabilă mostră de certă valoare artistică, opera sa, scrisă în limba română (e știut că Druță scrie și în rusă), se deosebește, cum spuneam, ca expresie literară și ca limbaj, de același fel de scrieri din România realizate în aceeași perioadă. Pentru a ne convinge de acest lucru, ar ajunge să comparăm cele mai cunoscute scrieri ale sale de pînă la 1970, *Frunze de dor* și *Povara bunătății noastre*, cu romanele lui Marin Preda, *Moromeții*, *Delirul* și *Cel mai iubit dintre pămînteni,* sau cu romanul lui Zaharia Stancu, *Desculț*.

Vom constata că, în timp ce Preda sau Stancu se vor sprijini în arta lor narativă pe, cum zice cel dintîi, „concretul barbar", Druță, dimpotrivă, operează laborios în imaginar: un epic ca în *Geniu pustiu* sau *Memento mori* ale lui Eminescu, cu scene grandioase, fantastice, cu simboluri, cu personaje de factură mitică, întreaga narațiune realizîndu-se pe fondul unui lirism baroc ce pare să trimită la romanul rustic francez, polonez sau rus. Iată cum se deschide *Povara bunătății noastre*: „Ningea. Peste cîmpia Sorocii ningea încet, domol, agale, și venea potopul cela alb de sus nu ca o ninsoare oarecare, ci ca o mare binefacere cerească. Fulgi mășcați și blînzi cădeau nu atît pe pămînt, cît pe sireacul suflet omenesc, pentru a-l mai mîngîia, pentru a-l mai îmbărbăta oarecum...". Și în altă parte: „Cîmpia Sorocii..., de jur împrejur, cît prinzi cu ochiul, mustește o zare mărunțică cu dealuri mici și sinilii – ba le vezi, ba le visezi. Și dintr-o zare pîn-în alta – o cîmpie rotundă și largă, vreo treizeci de sătișoare risipite la întîmplare. Ori că s-au pornit undeva departe în lume, ori că veneau de pe undeva, au zărit largul cîmpiei, au înțepenit a mare mirare și aici au rămas".

La confrații săi de breaslă din România (și nu e vorba doar de cei pe care i-am menționat, observația fiind perfect valabilă și în cazul altora precum Nicolae Breban, Fănuș Neagu, Eugen Barbu ș.a.), scenele erotice sînt de un naturalism mai mult sau mai puțin brutal, pe cînd la Druță se înfățișează ca niște duioase povești de

dragoste, care, mă rog, anumitor gusturi ar putea să li se pară naivități, dulcegării. Iată un detaliu, luat la întîmplare, din *Frunze de dor*: „Gheorghe... o fura din mers [pe Ruxanda] cu coada ochiului și ceva dulce îl înfiora de fiecare dată cînd coftișoara subțire fremăta gingaș lîngă mîneca aspră a hainei lui". Mai mult, dacă la Preda sau la Stancu relația perechii îndrăgostite, văzută în toată naturaleța ei primordială, poate domina suveran narațiunea, în scrierile lui Druță aceasta (minus naturalismul) este un element – bineînțeles, important – într-o desfășurare mult mai largă și, deci, este examinată în conexiune cu alte fenomene. De aceea, deși întotdeauna a ținut dragostea la loc de mare cinste în opera sa și a scris despre ea așa cum puțini în literatura română au făcut-o, totuși Druță nu ar fi putut să-și rezume un roman la zicerea „dacă dragoste nu e, nimic nu e". Marin Preda și Zaharia Stancu sînt țărani la origine, nu și în scris, creația lor demonstrează o puternică influență a culturii obținute prin studiu și contaminate de mentalitatea mahalalelor citadine. Opera lui Druță este însă de origine aproape exclusiv populară (nu mă refer aici la scrieri cum sînt *Întoarcerea țărînei în pămînt* sau *Apostolul Pavel*, care i se potrivesc mai puțin), în ea scriitorul, asemeni lui Creangă, a fost și a rămas țăran. Adeseori, imaginile, scenele, acțiunile țin de fabulos, eroii, de regulă idealizați, sugerează ba un Harap Alb, ba un Dănilă Prepeleac, ba pe fata moșneagului. Tot așa, pot fi întîlnite frecvent obiecte însuflețite: o portiță, o casă, un sat, o cîmpie... În parte, limbajul literar al prozatorilor din România, în întregul său, lui Druță pare să nu-i fie cunoscut. Se întîlnesc la el cuvinte și întorsături de frază de origine străină, dar ne dăm ușor seama că nu asta deosebește în esență opera sa de scrierile de același gen din România. (De altfel, și cititorul basarabean poate întîlni multe cuvinte neînțelese în literatura cu rădăcini în Oltenia, Banat sau în diferite regiuni ale Ardealului.) Pur și simplu, văzută ca realizare artistică în ansamblul ei, proza lui Druță are o puternică individualitate proprie față de creația similară a scriitorilor din dreapta Prutului, prezentîndu-se totodată ca exponentul cel mai viguros al unei părți distincte a literaturii române.

Se pare că, examinată în raport cu valoroasele realizări ale artei poetice din România din a doua jumătate a secolului trecut, poezia basarabeană este mai puțin norocoasă decît proza.

Dintre poeții basarabeni contemporani, cel care la ora actuală are cea mai mare trecere în mediile literelor române de dincolo de Prut este Grigore Vieru. Abstracție făcînd de o apreciere denigratoare și cu totul nedreaptă, aparținînd unui cronicar de la revista *România literară,* Mircea Mihăieș, un meșter la glume butucănoase, aceasta fiind, se pare, singura atitudine de acest fel (au mai fost și altele, dar nu tot atît de ireverențioase), dincolo de Prut creația lui Vieru e văzută destul de bine, exemplul cel mai bun fiind editarea repetată a operelor sale acolo și chiar apariția unor monografii despre el. Poezia sa, rod, mai întîi, al unui permanent fior de inspirație, este născută din lectură și din trăiri proprii, uneori dureroase, temperate de cele mai multe ori de condițiile social-culturale de activitate a poetului. Visător cuminte, străin de fenomene literare ambițioase, precum ar fi, să zicem, onirismul bretonian, mulțumit cu bucuriile simple, fără pretenții de croitor de lumi reale sau de nemaicunoscute fascinante universuri imaginare, a folosit sau a creat el însuși procedee artistice

nesofisticate, reușind să elaboreze un stil propriu cu care și-a cîștigat un loc aparte în literatura română. Nu se va putea însă identifica niciodată acest loc decît comparînd creația sa cu cea a altor poeți consacrați din România.

Vieru s-a afirmat ca poet în ultimul deceniu de viață al lui Arghezi, fiind influențat, fără îndoială, de poezia acestuia, dar nu a pretins totuși că ar avea condeiul „înmuiat în apă tare" și nici „gustul otrăvit și tare" ale acestui mare creator al artei scrisului românesc. De aceea nu-i va rămîne decît să se vadă uimit, ca orice consumator de poezie românească, în fața unor versuri de felul: „E pardosită lumea cu lumină,/ Ca o fereastră de fum și de rășină,/ Și oamenii, de ceruri beți,/ Se leagănă-n stihare de profeți"; sau: „Mă scald în gheață și mă culc pe stei,/ Unde dă beznă eu frămînt scîntei,/ Unde-i tăcere scutur cătușa,/ Dobor cu lanțurile ușa"; sau: „El, singuratic, duce către cer/ Brazda pornită-n țară, de la vatră./ Cînd îi privești împiedicați în fier,/ Par, el de bronz și vitele-i de piatră.../ E o tăcere de-nceput de leat,/ Tu nu-ți întorci privirile-napoi./ Căci Dumnezeu, pășind apropiat,/ Îi vezi lăsată umbra printre boi".

În schimb, Vieru a fost comparat cu Blaga, cu Bacovia sau cu Goga. Să vedem în ce măsură este așa. Vom urmări, pentru început, cum poate să-și facă un poet propria biografie. La Vieru vom citi, de pildă: „Mama mea viața-ntreagă/ A trăit fără bărbat./ Singuri prea eram în casă/ Ploi cu grindină cînd bat". Blaga însă se vede altfel: „Unde și cînd m-am ivit în lumină, nu știu,/... Închis în cercul aceleiași vetre/ fac schimb de taine cu strămoșii,/ norodul spălat de ape subt pietre./ Seara se-ntîmplă mulcom s-ascult/ În mine cum se tot revarsă/ poveștile sîngelui uitat de mult./ Binecuvînt pîinea și luna./ Ziua trăiesc împrăștiat cu furtuna". Dragostea, femeia iubită sînt închipuite astfel. La Vieru: „Vreau să te văd, femeie,/ Sau vină să mă vezi,/ Mi-e dor de iarba crudă/ A ochilor tăi verzi;/ De-a tale negre gene/ Ce tremură ușor/ Ca aburul de ploaie/ Deasupra codrilor". La Blaga: „Lumina ce o simt/ năvălindu-mi în piept cînd te văd,/ oare nu e un strop din lumina/ creată de ziua dintîi,/ din lumina aceea-nsetată adînc de viață?". Diferența e cît se poate de vizibilă. În primul caz, vibrațiile ce provoacă anumite senzații estetice nu lipsesc, însă totul e clădit, fără ambiguități, din cuvinte ce se află mereu la îndemînă, de o simplitate ingenuă, aflate în vecinătatea pericolului platitudinii, pe cînd în cel de al doilea, creatorul contează pe capacitățile speculative ale cititorului; astfel ființa poetului și chipul iubitei sînt construite cu mijloace de profundă semnificație existențială și imaginativă, bogat nuanțate, cu legături ce depășesc fantastic imediatul. Anume așa arată adevărata artă. Unii critici literari (Mihai Ungheanu sau Eugen Simion) au opinat condescendent că simplitatea limbajului artei scrise basarabene ar fi încă o virtute a acesteia. Astfel de „încurajări" au mai degrabă darul să întristeze decît să bucure. De altfel, simplitate nu e substitutul cel mai generos pentru sinceritate, formă și muzicalitate.

Cît privește asemănarea lui Vieru cu Bacovia, e suficientă o privire fugară prin opera celui dintîi pentru a observa că acolo melancolia de plumb, cenușiul și violetul bacoviene nu se găsesc deloc. Nu prea îți vine a crede că Vieru ar fi putut scrie un astfel de poem de dragoste: „Vai, și va veni o vreme/ Cînd adormi-vom amîndoi,/ Și-nstrăinați prin cimitire,/ Va plînge toamna peste noi./ Ce poate, deci, a fi sub soare,/ În haosul imensității –/ Dacă-ți vei pierde fecioria/ În taina roză-a voluptății?". Poate

că nu ar fi vorba în acest caz de un nivel artistic inaccesibil poetului basarabean, ci mai degrabă de faptul că atare viziune şi procedee sînt străine stilului şi mesajului operei lui Vieru.

Şi în sfîrşit, în poezia lui Vieru nu se află acel ciudat amalgam de tristeţe, misticism, profetism, impetuozitate şi spirit de revoltă ce caracterizează opera lui Octavian Goga[1] (a se vedea mai cu seamă poemele *Rugăciune*, *Plugarii*, *Oltul*, *Noi*, *Clăcaşii*), cu toate că pe alocuri pot fi constatate unele similitudini de stil, mai puţin de mesaj, în scrierile celor doi poeţi, aşa cum au observat unii critici literari.

Ca deosebirea dintre poezia lui Vieru şi aceea de neîndoielnică valoare apărută în acelaşi timp în România să se vadă mai bine, voi mai încerca o paralelă trimiţînd la un sonet de-al lui Şt. A. Doinaş dintr-un scurt ciclu de cinci poeme intitulat *Sonete fără sunet*, reproduse şi în recent reapăruta revistă *Viaţa Basarabiei* (an. 1, 2002, nr. 1): „De cîte ori vedem idei, un trăznet/ ne face scrum: întreaga noastră carne/ se mistuie./ Delimitarea faţă/ de restul lumii-atîrnă ca o zdreanţă./ În suflet ni se-ntinde-o colosală/ paragină. Şi ne-ntrebăm cu spaimă:/ - Cum am putut trăi-n concubinaj cu/ materia... Şi nu aflăm răspunsul./ Şi atunci ne înţelegem. Lucruri/ mai evidente ca lumina zilei/ vor trebui înghesuite-n spaţiul/ inexprimabilului. Altfel clipa/ ne va îmbolnăvi: vom sucomba în/ delirul nemilos al clevetirii". Sînt exact un stil şi o viziune complet străine creaţiei lui Gr. Vieru.

Dar dincolo de mesajul artistic, limbajul scrierilor lui Vieru nu prea s-a deosebit de cel al poeziei din România, deşi este adevărat că în ediţiile de după 1990 ale operelor sale, în special în cele apărute în România, poetul a operat ici-colo nişte ajustări.

Toate observaţiile acestea nu caută să minimalizeze valoarea operei lui Gr. Vieru; dimpotrivă, comparaţiile cu unii dintre cei mai mari poeţi români subliniază virtuţile ei. Dacă acestea din urmă nu ar fi, atunci comparaţiile ar fi lipsite de sens. Ceea ce am urmărit, în aceste examinări paralele şi în fond foarte sumare, a fost să vedem dacă există vreo diferenţă între această operă şi creaţia unor poeţi din România, fapt care, aşa cum am văzut, s-a dovedit a fi real. Dar diferenţele nu arată că poezia lui Vieru ar fi mai bună sau mai rea decît cea scrisă de alţi poeţi români; atîta doar că este un alt fel de poezie – bineînţeles, una originală, interesantă şi pe alocuri chiar valoroasă.

Sînt oare pildele de mai sus dovezi destul de convingătoare că literatura moldovenească din Basarabia ar fi altceva decît literatură română şi că, prin urmare, cele, hai să zicem, două fenomene culturale nu ar încăpea într-un singur model spiritual naţional? Nicidecum. Dimpotrivă, aşa cum se întîmplă de obicei în istoria culturii fiecărui popor, ca şi în viaţa sa de fiecare zi, deosebirile, variaţiile, nuanţele etc., legate de locul de origine, ţin de topica culturii, nu de fondul ei spiritual. Nuanţele

---

[1] Oare nu O. Goga, acest „suflet de luptă", cum îl caracteriza N. Iorga, a fost acela care îi îndemna, în martie 1917, pe organizatorii Partidului Naţional Moldovenesc de la Chişinău „să deschidă lupta de clasă" şi nu se destăinuia,tot el, lui Nicolae Alexandri şi lui Pan. Halippa că voia să folosească prizonierii ardeleni din Rusia pentru a face revoluţie în România? (v. R. Cioflec. *Pe urmele Basarabiei. Note şi impresii din revoluţia rusească*, Bucureşti, 1928, p. 130).

nu au relevanță decît în raport cu întregul, de aceea, la modul categoric, nu se poate vorbi despre reprezentativitatea, bogăția sau sărăcia nuanțelor. Fenomen deosebit de semnificativ: în măsura în care se poate vorbi totuși – evident, în sens abstract – despre originalitatea și bogăția nuanțelor sau despre sărăcia și lipsa lor de limbaj, cele două trăsături se relevă cu maximum de pregnanță, în primul caz, și sînt reduse la caducitate, în cel de-al doilea caz, tocmai în cadrul întregii opere. Așadar, după cum nuanțele, ca părți componente (mai mici) ale întregului, nu pot avea statut real de întreg, tot așa nici partea cea mare, care aspiră virtual la acest statut, realmente nu-l poate avea decît în măsura în care înglobează, ca părți ireductibile, componentele mai mici. În concluzie, aflată în neîmpăcată contradicție cu mentalitatea de mahala, literatura din cadrul statului român actual nu poate fi autosuficientă în raport cu viața literară și, în general, cu toată cultura românilor din afara acestui cadru geopolitic.

Am insistat asupra relației literaturii basarabene cu cea din România nu numai pentru confuziile și îngustimile pe care le-am semnalat la începutul acestui eseu, ci și pentru că el e legat, așa cum s-a putut observa în treacăt din ce s-a spus pînă aici, de destinul literaturii și al întregii culturi provinciale sau, altfel spus, de starea actuală și de viitorul spațiilor culturale românești situate în afara teritoriului național de bază. În fond, e vorba de aceeași problemă a relației părții cu întregul; sau a fragmentului cu nucleul, mutînd accentul cu totul, de astă dată, pe semnificația părții în acest raport.

Nu e greu de înțeles că afirmația de genul celei care susține că literatura basarabeană se deosebește de cea din România (evident, în funcție de circumstanțe, pot fi și alte păreri mai mult sau mai puțin asemănătoare cu aceasta) caută să sugereze ideea calității îndoielnice a acestei literaturi. Din fericire, nu sînt foarte mulți acei care cred așa. Invers, demonstrațiile anterioare au arătat că deosebirea nu poate fi calificată drept dovadă peremptorie a inferiorității; ba chiar am observat că deosebirea poate fi condiția indispensabilă pentru aprecierea performanțelor întregului, fenomen în general cît se poate de firesc pentru domeniul artelor.

Învățătura care rezultă din relația culturii basarabene cu universul spiritual românesc e foarte simplă: cu cît specificul local al culturii basarabene este mai evident, cu cît aceasta este mai încărcată de inedit și irepetabil, mai pătrunsă de particularități de certă valoare, cu atît este mai mare contribuția acestei culturi la patrimoniul spiritual românesc. Și viceversa, cu cît ea este mai văduvită de individualitate, cu cît caută să-și însușească de-a gata tiparele create în alte părți ale culturii române, cu atît va fi mai mic aportul celei dintîi la creșterea celei din urmă. Anume în asemenea caz cultura basarabeană ar merita să fie neglijată, și nu invers.

Iată de ce eforturile unor literați basarabeni mai tineri de a-și îmbrăca propriile creații în forme împrumutate în mod automat de la literatura de peste Prut nu pot avea șansa de a se converti în adevărate valori artistice. Alta e că în niciun caz nu trebuie neglijate sarcina studierii atente a bogatei experiențe literare din România și datoria de a urmări în permanență mișcările literare și curentele de idei de peste Prut, metamorfozele expresiei și ale mesajului artistic, ca și întregul spectacol cultural de pe cea mai mare cuprindere a spațiului românesc. E o banalitate să spui că orice

manifestare a conștiinței individuale sau colective, inclusiv în cazul materializării în opere artistice a lucrării celei mai detașate subiectivități, nu poate face abstracție de mediul în care s-a constituit sau se constituie acea conștiință.

Pînă în 1990, intelectualitatea română din Basarabia era convinsă că nu se deosebea deloc de cea din România. Cum credea ea, nu existau deosebiri nici între creațiile artistice de pe cele două maluri ale Prutului. Predomina viziunea că era suficientă înlăturarea prea asprelor restricții privind contactele ținutului cu țara, pentru ca pe dată să iasă la iveală omogenitatea deplină a spiritualității celor două spații. Or, anii scurși de la 1990 încoace au demonstrat contrariul. Bineînțeles, nici pe departe nu e vorba de o discrepanță de neînvins între două mentalități sau de existența unei rupturi ce ar exclude șansele unei receptivități depline între cele două părți. Inutil să mai insistăm asupra faptului învederat că în niciun caz nu s-ar putea vorbi de două culturi distincte una față de alta. Este vorba de niște deosebiri de ordin secundar sau chiar mai puțin. Dar pentru observatorul corect, interesat doar de real în adevărata lui dimensiune – de pildă, pentru un cercetător sau pentru un om politic care are de rezolvat niște probleme legate de fenomenul în discuție, aceste deosebiri nu sînt de neglijat.

* * *

În măsura în care s-ar putea vorbi despre un specific al sufletului basarabean în raport cu mentalitatea românului de la vest de Prut, care ar fi semnalmentele acestei spiritualități? Este deosebit de greu a răspunde la această întrebare. Cu excepția unor observații fugare pe ici-colo, studii speciale asupra acestui subiect nu există. De aceea, din perspectiva (ne)cercetării subiectului, la ora actuală este cu neputință a pune în lumina dorită toate aspectele fenomenului. De aceea ne vom mulțumi cu frînturile de informație împrăștiate prin diferite scrieri.

Sub ocupație țaristă, unii autori ruși cu diferite interese de cercetare s-au referit într-un fel sau altul la psihologia românului basarabean. După Zamfir Arbore, aceștia ar fi observat că „țăranul român e din fire compătimitor, ospitalier, blînd și prea supus”[2]. Într-o valoroasă monografie despre Basarabia, contestatul și atît de puțin cunoscutul Pavel Cruşevan, care, deși el însuși moldovean, nu era însă un mare admirator al moldovenilor, scria, bazîndu-se, evident, pe informația folosită și de Arbore, că „moldovenii sau românii... au un caracter lipsit de energie, liniștit, închis, deși natura lor sudică se manifestă și prin izbucniri aprinse, răzbunare și mîndrie sensibilă. În general însă ei sînt buni și toleranți”[3]. Un deceniu mai devreme, un observator venit din Rusia era uimit de curățenia caselor românilor basarabeni[4], ceea

---

[2] Z. C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a II-a de Ion şi Tatiana Varta, Chişinău, 2001, p. 146.

[3] *Бессарабия. Географический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник.* Под ред. П.А. Крушевана, Москва, 1903, с.177.

[4] С. Давидович, *Воссоединенная Бессарабия,* в: „Живописная Россия - отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и быто-

ce era un indiciu clar al energiei lor permanente. De altfel, aproape treizeci de ani de la apariția cărții lui P. Cruşevan, un studiu sociologic de mare acurateţe, făcut în comuna Cornova, județul Orhei, prezenta o fire a românului mereu trează, calculată, energică[5]. Dar tot pe atunci istoricul și jurnalistul francez Lucien Romier observa că țăranii basarabeni aveau o fire închisă, lipsită de curiozitate, refractară la lumea din afară[6]. E curios însă faptul că, în aceeași perioadă, basarabenii înșiși (Arbore și Cruşevan fac excepție, întrucît fiecare în felul său examinează fenomenul dintr-o parte) nu au manifestat un interes special pentru propria lor mentalitate, nici chiar cei care au studiat cu atenție și dăruire viața spirituală a românilor de aici, cum au făcut Alexei Mateevici sau Petre Ştefănucă.

Oamenii de cultură veniți după 1918 de peste Prut, dimpotrivă, s-au arătat interesați de psihologia basarabeanului din dorința de a-l cunoaşte mai bine, după o izolare de peste un secol a ținutului de restul teritoriului național românesc. Astfel, asistînd încă din primăvara anului 1917 la unele evenimente istorice ce se petreceau la Chișinău, ardeleanul Romulus Cioflec consemnează: „Te izbește dintru început la boierii basarabeni simplitatea și naturaleţea în exterior și în relațiile cu orișicine, spre deosebire de boierimea din țară..."[7]. În baza impresiilor pe care i le-au lăsat unele personalități basarabene din acel moment de cotitură în istoria ținutului – Ion Inculeț, Ion Buzdugan, Ioan Pelivan, Vasile Cijevschi, Vasile Țanțu, Pan. Halippa, Daniel Ciugureanu, Pantelimon Erhan, Vladimir Cristi, Dimitrie Semigradov ș.a. –, Duiliu Zamfirescu, numit în primăvara anului 1918 comisar general al guvernului român în Basarabia, a reținut la aceștia o serie de *facultăți sufletești* (cuvintele lui), între care sînt menționate în primul rînd cumpătarea, energia și lealitatea[8]. Din călătoria întreprinsă în ținutul dintre Prut și Nistru în 1919, Mihail Sadoveanu s-a ales cu impresia că basarabenii sînt modești, drepți, realiști, ospitalieri, săritori la nevoie, iubitori ai gliei străbune, buni și blajini. Marele povestitor a fost impresionat mai ales de capacitatea de jertfă a tinerilor intelectuali basarabeni, care luptaseră, zicea el, pentru ruperea ținutului de la Rusia și „nici o clipă nu se gîndeau la toate funcțiile de toate felurile pe care le cucereau înfrigurați, cu gînduri de grabnică îmbogățire, frații din regat"[9]. Numeroase au fost referințele lui Nicolae Iorga la caracterul basarabenilor. Despre cei care participaseră activ la evenimentele politice din 1917-1918, el spunea că erau „oameni simpli, buni, încrezători, gata să primească și să înțeleagă orice tălmăcire dreaptă a lucrurilor"[10]. Genul de basarabean de felul lui

вом значении", том V, часть 2. Под ред. П. П. Семенова, С.-Петербург - Москва, 1898, с.177-178.

5 I. Zamfirescu, *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova*, în „Patrimoniu", 1993, nr.2, pp.159-202.

6 Lucien Romier*, Le carrefour des empires morts. Du Danube au Dniester*, Paris, 1931, pp. 145-146.

7 R. Cioflec, *op. cit*., p.108.

8 D. Zamfirescu, *În Basarabia*, în „Revista de istorie şi teorie literară" (Bucureşti), XL, 1992, nr. 3-4, pp.377-385.

9 M. Sadoveanu, *Drumuri basarabene*, Bucureşti, 1994, pp. 58-59.

10 N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. 2, Chişinău, 1991, pp. 300.

Simion Murafa era, zicea el, „cu o speranță desăvîrșită în atitudine, în privire, în cuvînt, inteligent, energic, de-o francheță deplină în exprimarea părerilor sale, chiar cînd știa că ele pot jigni pe convorbitor...”[11]. Alții, ca Z. Arbore, reprezentau „tipul basarabeanului bun, patriarhal și înaintat în vederi, gata de a lupta și iubitor de pace..., de o blîndețe fără margini, de o seninătate ca a înțelepților din antichitate, adevărată comoară din aceea ce nația noastră are mai bun ca judecată dreaptă, simțire aleasă și desăvîrșită cinste...”[12]. Mai tîrziu, părintele-scriitor Gala Galaction, care a lucrat mulți ani în ținut, va face un scurt portret moral al Basarabiei, care va sintetiza toate observațiile pertinente de pînă atunci. După ce vorbește de mai multe ori despre agerimea, spiritul de observație, umorul și călirea basarabenilor în greutățile și vitregiile vremurilor, el va scrie cu nostalgie și durere (ținutul tocmai fusese răpit de sovietici) aceste rînduri: „Basarabia trebuie să-mi rămînă de-a pururi visătoare, blajină, misterios melancolică și răscolitoare de daruri și de amintiri eroice...”[13].

Pornind de la această informație lapidară, neexaminată critic de nimeni deocamdată, vom încerca, fără a ne limita la ea, o scurtă cercetare proprie a subiectului, pornind de la două premise istorice care au condiționat apariția unor trăsături distincte ale mentalității și caracterului românului basarabean. A fost, mai întîi, faptul că întotdeauna, nu doar de la 1812 sau de la 1918, Basarabia s-a aflat la marginea țării, a fost ținut de fruntarie, unde spiritul de neam a avut de înfruntat puternice presiuni din afară; a rezistat și a învins, dar a și adoptat niște elemente străine pe care le-a topit în creuzetul în care continua să se făurească propria-i conștiință națională și propriul său caracter. În al doilea rînd, a fost cucerirea țaristă din 1812, care, pe de o parte, a izolat ținutul de restul neamului, iar pe de altă parte, a intensificat procesul pătrunderii în lumea spirituală a românului basarabean a influențelor impuse de noul cadru geopolitic, determinînd o modelare a psihologiei acestuia pe măsura presiunii factorului exterior. Că cele două premise au avut un important impact asupra mentalității basarabeanului nu încape nicio îndoială, dar în stadiul actual al cercetării este practic imposibil să precizăm la ce etapă și ce schimbări s-au produs în acest univers spiritual.

Nu ar trebui neglijat nici rolul pe care l-a jucat în modelarea psihologiei moldovenilor de aici lunga și dezastruoasa dominație sovietică comunistă în Basarabia, cu specificarea obligatorie că această dominație a avut o semnificație dublă: pe de o parte, a fost o reluare și o continuare a stăpînirii țariste, iar pe de altă parte, a avut, în fond, același caracter ca și regimul comunist din România. Altfel spus, acea perioadă nu a adus schimbări esențiale în psihologia moldovenilor basarabeni în comparație cu aceea a românului de la vest de Prut decît în măsura în care atunci a fost reluată campania rusească de înstrăinare a basarabenilor de trunchiul neamului românesc.

Estimările retrospective de mai sus pot servi drept temei pentru a spune că circumstanțele semnalate au fost importanți factori obiectivi care au determinat (în

---

[11] Idem, *Oameni cari au fost*, Chişinău, 1990, p. 248.

[12] *Ibidem*, p.311.

[13] Gala Galaction, *Zile basarabene*. Text ales şi îngrijit, studiu introductiv de Gheorghe Cunescu, Chişinău, 1993, pp. 77, 111, 206.

mod sigur, împreună cu alții pe care încă nu-i cunoaștem) apariția în caracterul basarabeanului a unor trăsături care îl deosebesc de românii din alte părți. Care sînt aceste trăsături? Românul basarabean este mult mai *tolerant*, *mai îngăduitor* cu toată lumea cu care are a face: rabdă mai mult, iartă mai ușor, e incomparabil *mai puțin violent*. Pentru el, observația perfect valabilă a lui H.-R. Patapievici că „sufletul românului este atroce"[14] rămîne neînțeleasă. *Legătura* moldoveanului *cu glia* este mai puternică, fenomen ce va fi fost provocat în trecut de îndelungata dominație străină și de administrațiile violente, care, obiectiv, au cultivat o încremenire a comunităților rurale și o stăvilire a ieșirii indivizilor din cadrul lor; ostilitatea autorităților provoca refuzul comunicării membrilor comunității cu lumea din afară (fenomen semnalat imediat de unii observatori atenți, ca L. Romier), ceea ce îl făcea pe individ să se îndrepte cu atenție sporită către pămîntul pe care îl muncea. Situație în egală măsură pozitivă și negativă: pe de o parte, aceasta contribuia la creșterea grijii individului față de pămînt, baștină, familie, ca premisă fundamentală pentru sentimentul patriotismului, dar pe de altă parte, înrădăcinarea lui completă însemna refuzul imperativelor și binefacerilor progresului. Membrii unor astfel de comunități nu sînt dispuși să accepte noul foarte repede, nu arată prea multă invidie față de vecinii mai bogați, după cum nu sînt nici cine știe ce curioși față de opulența din țările occidentale. Astăzi basarabenii sînt mînați spre Occident nu de dorința de a se îmbogăți și a trăi ca occidentalii, ci de lipsa unui loc de muncă la ei acasă.

O *modestie* mai *pronunțată* este o altă trăsătură distinctăa psihologiei basarabeanului. Prin contrast, Sadoveanu observa în 1919 că, referindu-se la funcționarii și jandarmii români veniți în Basarabia, un mazil de lîngă Nistru îi mărturisea că „toți se laudă că-s de neam mare și au moșie"[15]. Făcînd abstracție de politicienii săi, de vreme ce politica și modestia sînt antinomice, basarabeanul de rînd (cu anumite excepții, bineînțeles) nu-și face reclamă, nu pune mare preț (iarăși, avînd în vedere unele abateri) pe etalarea avutului său, pe calitățile personale, pe merite reale sau închipuite. De regulă, el nu se laudă nici pe sine, nici pe copiii săi, nu laudă nici rudele, nici neamul din care face parte, nici țara al cărei cetățean este. Față de alți români, basarabeanul *nu este un tip agitat*, gratuit exaltat, e preocupat mai puțin de manifestările exterioare ale personalității sale, mult mai mult îl interesează fondul chestiunilor, problemele fundamentale ale existenței sale, este un introvertit. O componentă dominantă a caracterului său o face *un foarte puternic simț al dreptății și corectitudinii*, nemaiîntîlnit în alte părți locuite de români. Anume aici trebuie văzută cauza principală a neînțelegerilor dintre basarabeni și autoritățile române din perioada interbelică: basarabenii se considerau nedreptățiți, iar autoritățile nu înțelegeau motivele acestor nemulțumiri; s-au despărțit fără a ajunge a se cunoaște. În treacăt fie spus, dar cu toată tăria, blîndețea proverbială a basarabeanului (în toate situațiile grele, eroii lui Druță constată imperturbabili: „las' că-i ghine"), modestia

---

[14] H.-R. Patapievici, *Politice*, ed. a II-a, adăugită, București, 1997, p. 299. (În altă parte, H.-R. Patapievici îl citează pe D. Bolintineanu, care ar fi zis că „românii pentru români sînt mai cruzi decît turcii", p. 73.)

[15] M. Sadoveanu, *Orhei și Soroca. Note de drum*, Chișinău, 1921, p. 87.

lui îndărătnică, predispoziția permanentă de a executa fără gînd de cîrtire muncile cele mai grele și mai prost plătite, ca și corectitudinea lui mulțumită cu sine însuși nu au avut cum impune imaginea celui mai bun model de urmat în viață; dimpotrivă, au creat impresia unui tip insuficient de energic, de întreprinzător, a unuia care are o voință nițel cam flască și nu prea știe să-și urmărească interesul personal în orice împrejurări și cu orice preț.

Dar, luate în ansamblu, trăsăturile de caracter ale basarabeanului plus o serie de alte însușiri caracteristice românului în general, precum optimismul, perseverența, predispoziția permanentă pentru muncă, flexibilitatea dispozițiilor, înclinarea de a desprinde din realitate o altă lume, alcătuită din forme și sensuri artistice, constituie o solidă bază psihologică pe care se sprijină un foarte complicat mecanism al creației spirituale. Însă e de subliniat că doar trăsăturile specifice ale psihologiei basarabeanului pot imprima nota distinctivă a creației sale artistice. Totodată, în cazul producției artistice, distincția este marcată și de formele de exprimare, de curentele de idei și de problemele ce domină la momentul respectiv în societate. Din exemplele aduse anterior (ref. la creația lui Druță și Vieru) am văzut că literatura basarabeană a avut întotdeauna niște forme proprii de exprimare, fenomenul acesta fiind caracteristic și pentru alte manifestări ale activității artistice și culturale. Tot așa, trăindu-și propria ei viață, societatea moldovenească este frămîntată fără încetare de numeroase și foarte variate idei, probleme, fenomene, care, prin mijlocirea omului de creație, își lasă amprenta asupra operelor literare și artistice.

Din demonstrațiile de mai sus vedem că poate fi desprinsă cu ușurință concluzia că literatura și arta din Basarabia pot și trebuie să aibă o cale proprie de evoluție, fără ca, repet, această mișcare să fie străină culturii române, ci, dimpotrivă, prezentîndu-se ca o contribuție substanțială la dezvoltarea și îmbogățirea acestei culturi.

* * *

În prima parte a acestui studiu am examinat părerea eronată după care literatura basarabeană nu poate fi considerată parte componentă a literaturii române. În cea de a doua, am insistat asupra specificului spiritualității basarabene în temeiul unor scurte reflecții caracterologice. În ultima parte, propun cititorului niște constatări și observații privind cauzele principale care au frînat expansiunea spiritului creator în arta basarabeană, luînd și de data aceasta ca teren principal al observațiilor literatura artistică.

Aproape toți scriitorii basarabeni sînt din mediul rural. Ei și-au început activitatea literară îndată după absolvirea facultății (de litere, de cele mai multe ori) sau mai înainte. Deci, debutul pornea de la o foarte slabă pregătire literară și de la o și mai puțin consistentă cultură generală. De laborioase și îndelungate explorări în sfere sensibile precum viața sufletului, oarecum indispensabile stăruitoarelor exerciții artistice, nici nu putea fi vorba. Precizez că mă refer la premisele ce țin de procesul de creație obișnuit din societatea contemporană, la condițiile în care activează de obicei masa de creatori, nu spiritele ieșite din comun. După cum era de așteptat, în asemenea condiții, cea mai mare parte a creației literare nu a putut fi mai mult decît

o subproducție artistică, fără capacitatea de a rezista examenului timpului. Am putea numi zeci de scriitori care, 15-20 de ani în urmă, erau întîlniți permanent în paginile presei, erau auziți la radio, văzuți la televizor (lăsăm la o parte relația lor, în general foarte bună, cu puterea comunistă sovietică), iar astăzi ei nu mai prezintă interes decît, cel mult, pentru istoria literară a ținutului. Au rezistat în timp doar cîțiva, pe care, din motive lesne de înțeles, nu-i mai nominalizez. (Excepție ar mai putea face de asemenea și doi-trei scriitori tineri care și-au făcut un nume pe la sfîrșitul mileniului trecut.) Dar, cu toată considerația pentru acești cîțiva, pe care destinul i-a favorizat pentru a da la iveală opere de incontestabilă valoare artistică, totuși chiar și creația lor a lăsat cam mult loc pentru exigențe nesatisfăcute. Nu o pot face pe criticul literar glosînd vîrtos pe fragmente întinse din această creație, dar cunoscătorii știu că ea nu e scutită, pe alocuri, de declarativism (și, din păcate, nu e vorba doar de simplitatea la care se referă unii critici literari din România), naivități, anumite stîngăcii, artificialitate, inconsistență și inconsecvență a gîndului ș.a. Dar, încă o dată: cu toate scăderile, creația aceasta își are locul ei bine conturat în istoria literaturii române. Toate celelalte scrieri, un munte de hîrtie scrisă, nu au avut și nici nu puteau avea acest noroc. „Toate bat la poarta vieții, dar se scutur multe moarte." Deci, nimic nefiresc, există un judecător implacabil, care alege cu mare migală doar foarte puțini din marea masă a aspiranților la titlul de creator artistic. Restul e aruncat la gunoiul istoriei. Mulți dintre cei respinși ar fi putut evita asprul verdict dacă puținătatea talentului ar fi fost compensată de soliditatea cunoștințelor și de conștientizarea adecvată a misiunii pe care și-o asumaseră. Spoiala intelectuală peste primitivismul culturii țărănești nu le-a putut fi de niciun folos. Nici lor și nici culturii ținutului.

Prevăd niște obiecții: dar Creangă, nu a fost el oare un adevărat țăran? Așa este, am și spus-o, numai că acestui țăran Dumnezeu i-a pus mîna pe cap și nu prea s-a grăbit să o ridice. Așa cum a lucrat Creangă cu cuvîntul, sucindu-l pe toate fețele și scoțînd din el de fiecare dată „frumuseți și prețuri noi", indiferent de genul scrierii – amintiri, povești (inclusiv licențioase, dar tot atît de talentate), corespondență, articole polemice –, asta nu poate să o facă decît un spirit extraordinar. Pentru că în creația literară el își uita „țărănia" și devenea demiurg. Dar Marin Preda, am putea fi întrebați, nu a fost și el țăran? Ba da, numai că în cazul lui situația e cumva cam aceeași. Ce dovadă mai bună poate fi, în acest sens, decît faptul că atunci cînd trece de la subiectele țărănești la tematica urbană (în *Delirul*, bunăoară) el devine mai convingător chiar decît atunci cînd povestește epopeea rurală a Moromeților. Plus documentarea profundă și multilaterală a naratorului. Zaharia Stancu, mă întrebați? De acord, dar acesta, pentru a-și înșela blestemul originilor, a muncit în încleștarea unei predestinări de osîndit.

Destinul culturii basarabene în general și al artei în special a fost determinat în mare măsură de cultura primitivă țărănească, de fenomenul ruralismului. Omul de cultură basarabean, țăran de curînd stabilit la oraș, nu a trădat niciodată mentalitatea mediului de origine. Pentru el, casa de familie, adevărata sa casă, rămînea aceea unde s-a născut, baștina nu putea fi văzută în afara satului natal. Casa de la oraș nu se numea casă, ci locuință, în care el nu trăia, ci locuia de pe o zi pe alta, ca la hotel, iar

orașul era un tărîm de activitate provizorie, rămas pentru el străin și neînțeles. De regulă, acest intelectual, cînd pleacă la locul de baștină, nu zice că merge la țară, ci că se duce acasă. Acest fenomen l-a prins foarte bine Petru Zadnipru în poezia sa „Băieții veniți de la țară", în care citim: „Acești băieți ce-au mers desculți prin rouă,/ Deși s-au dat cu viața de oraș,/ Se tînguie cînd luni în șir nu plouă/ Și despre cîmp discută pătimaș". În vorbirea spontană, adică în contactele verbale din afara cabinetului său de lucru, scriitorul basarabean folosește întotdeauna limba cu care a plecat din sat, iar în scriere trebuie să lucreze în o cu totul altă limbă, una pe care a învățat-o din cărți[16]. Dedublarea limbajului se traduce în dedublarea personalității artistice: de vreme ce în viața de toate zilele scriitorul nu simte necesitatea folosirii unei limbi culte care să exprime adecvat complexitatea intelectului uman și potențialitățile unui veritabil factor artistic, el nu are cum pretinde la statutul de artist al cuvîntului, cu atît mai puțin la acela de creator de limbă.

Problema limbii literare e necazul cel mai mare, rana cea mai dureroasă și mai periculoasă și în cazul celorlalte manifestări ale vieții artistice: teatrul, estrada, comunicarea permanentă în mediile artistice. Toată lumea știe că mulți actori, vînînd aplauzele și bănuții unui public spectator incult, folosesc cel mai primitiv limbaj țărănesc cu putință. Un astfel de „teatru" nu are nevoie de opere literare de înaltă ținută intelectuală și artistică. E și firesc ca teatrul moldovenesc să nu-și prea găsească locul în cultura română. În parte, această tristă constatare e valabilă și pentru întreaga activitate concertistică, chiar și pentru muzică, inclusiv operă (nu vorbesc de cinematografie, pentru că în Republica Moldova ea nu există). În asemenea situație, ar mai trebui să ne mire atît de slabele contacte artistice ale ținutului cu Țara?

Dar orășenii care nu erau veniți din satele Basarabiei și care constituiau și constituie cea mai mare parte a populației citadine din ținut, de ce nu au creat ei o adevărată cultură, una modernă, înaltă, performantă? După cum se știe, la origine, aceștia nu sînt localnici, cea mai mare parte a lor fiind veniți aici din imperiul de la răsărit după ocupația rusească a Basarabiei din 1812 și apoi după cea sovietică din 1940 și 1944, numărul lor crescînd în permanență prin imigrări și prin reproduceri naturale. Aceștia nu au fost niciodată un element cultural suficient de activ, mulțumindu-se cu însușirea pasivă a culturii ruse din imperiu. Deși susținuți cu mult zel de politica statului, ca reprezentanți ai națiunii dominante, totuși pe parcursul întregii perioade foarte lungi de dominație rusească în ținut ei nu au reușit să creeze nicio operă literară sau artistică de mare valoare (doar cîteva excepții, exclusiv din artă: L.Dubinovschi, M. Kogan), nu au ridicat din mijlocul lor nicio personalitate culturală care ar fi fost măcar la înălțimea celor mai buni oameni de cultură moldoveni. Este interesant de observat că nici evreii rusificați, care, în metropolele ruse, au creat numeroase și mari valori în cele mai variate domenii ale culturii și științei, aici, în orașele din Basarabia, au fost în general tot atît de ineficienți ca și rușii. Ca exponenți ai națiunii

[16] Unele observații pertinente asupra acestei chestiuni vezi în *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. 1, ed. Klaus Bochmann și Vasile Dumbravă, Leipzig, 2002, mai ales pp. 9-12, 181-198.

dominante și ai culturii ruse, rușii și populația rusificată nu au manifestat interes față de cultura română, ceea ce face ca între ei și intelectualitatea română din ținut să fie o foarte slabă percepere. După cîte știm, situația a fost identică în această privință și în celelalte regiuni periferice ale molohului sovietic.

În Basarabia nu există o cultură română citadină. Și asta din două cauze. În primul rînd, orașe, în sensul de centre de civilizație, aici sînt foarte puține: Chișinău, Tiraspol, Tighina, mai puțin Bălți și Cahul; restul vreo cîteva zeci de așa-zise orașe și orășele nu sînt decît niște sate ceva mai mari, dominate economic de spiritul rural de viață (vechea tradiție culturală a satului a dispărut peste tot), practic nu au industrie, servicii, infrastructură, sînt prost îngrijite, murdare, fără o adevărată viață culturală și artistică. În al doilea rînd, așa cum am menționat în treacăt mai sus, orașele din R. Moldova sînt locuite în cea mai mare parte de nemoldoveni, deci în ele domină cultura rusă în sensul cel mai larg al acestui termen, adică mai mult ca mod de trai decît ca spiritualitate. Limba rusă este limba comunicării celei mai mari părți a populației urbane, e limba celor mai mari vînzări de carte, reviste și ziare, limba celor mai multe canale de televiziune și posturi de radio, limba celei mai mari publicități. Această limbă fiind impusă pe astfel de căi plus complicitatea unor importanți factori politici (după federalizarea R.M., despre care se vorbește în ultima vreme*, fenomenul va deveni hotărîtor), deci limba rusă fiind impusă ca un fel de *lingue franche* maselor largi de neruși, pînă la urmă constatăm o deplorabilă confuzie a limbajului comun al societății, concretizat într-o grotescă vulgarizare a mijloacelor de comunicare verbală. Iată de ce viața de fiecare zi a orașelor basarabene oferă un sincretism cultural mediocru, dominat de elementul rusesc, refractar spiritului culturii naționale a populației majoritare a ținutului.

Observațiile asupra satelor și orașelor basarabene fac înțeles cel mai mare, poate, paradox al Basarabiei contemporane: viața literară, artistică și științifică de aici evoluează și se manifestă independent de fondul spiritualității rurale și citadine a ținutului.

Săptămîna, 9, 16 august 2002.

---

* Se pare că, un deceniu mai tîrziu, pericolul federalizării R.M. nu mai este real.

CONSIDERAȚII ACTUALE PRIVIND LOCUL BASARABIEI ÎN ISTORIE

Frămîntările legate de viitorul Republicii Moldova – că are sau nu are șanse reale de a intra în Uniunea Europeană, că va continua să lîncezească în starea grea și de impas în care se află acum sau că ar putea avea Dumnezeu știe ce alt statut – îndeamnă mereu la reflecții care ar putea să pună în lumină circumstanțele care au condus la actuala stare de lucruri, sugerînd niște învățăminte pentru eventuale acțiuni ce ar arăta clar un liman, nu al bunăstării și fericirii, desigur, pentru că asta nu ar ține de real, ci măcar al speranței și, dacă am avea și puțin noroc, al unei fărîme de siguranță, de o anumită încredere că mai devreme sau mai tîrziu ar putea și acest ținut să devină o adevărată țară și nu ar rămîne așa cum este: un loc al chinurilor și deznădejdii și o sursă de brațe ieftine de muncă pentru țările mai mult sau mai puțin bogate din Europa și de aiurea.

Dacă cercetăm cu luare aminte trecutul Basarabiei tocmai pentru a înțelege impasul ei actual, precum și unele mari nenorociri care i-au fost hărăzite pe parcursul acestei durate, constatăm trei fenomene care par a sta la baza acestor realități: statutul Basarabiei ca spațiu vital și ca factor politic în trecut, caracterul basarabenilor și conștiința lor națională.

Locul Basarabiei în istorie

Mult prea des neșansele acestea au fost puse pe seama faptului că vreme îndelungată Moldova s-a aflat, așa cum zicea un bătrîn cărturar, „în calea tuturor răotăților". Pentru partea de dincoace de Prut a Moldovei, celebra observație se potrivește cu măsură îndoită, întrucît acest spațiu a fost multă vreme pavăza dinspre răsărit a neamului românesc, ceea ce vrea să însemne scutul său principal; ea avea (are? ar avea?) datoria de a urmări ce se petrecea, din punctul de vedere al românilor, în Răsărit și în zona Mării Negre și a veghea necurmat la salvgardarea neamului. Dar cuvintele distinsului cărturar, pe care românii le-au luat cu grăbită bucurie ca pe un balsam pentru rănile căpătate în atîtea confruntări pierdute, cuvinte repetate pînă la saturație, nu explică de ce intemperiile prin care a trecut nu au făcut din Basarabia o citadelă ce și-ar fi impus respectul peste vremi și o oază de civilizație ce ar fi cîștigat admirația statornică a Europei sau măcar să fi devenit o mică putere politică de care europenii ar fi știut și ar fi luat-o în seamă. Este deja destul de cunoscută reacția perfect îndreptățită și susținută de experte observații istorice a lui Cioran în raport cu această situație atunci cînd el se referă la ceea ce consideră a fi destinul istoric nefast al Romaniei: „Situația geografică defavorabilă, neprielnicia condițiilor, năvăliri barbare, vecini sălbatici? Dar acestea ar fi trebuit să fie motive în plus de afirmare, elemente de mărire proprie…"[1]. Într-adevăr, oare Veneția şi Genova, cu începere de la anul 1000, nu au avut de înfruntat „răotăți" atunci cînd şi-au depăşit teritoriul lor de mici

[1] E. Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, ed. a V-a, Bucureşti, 1998, pp.11-12.

oraşe medievale, transformîndu-se în factori de mare influenţă economică, politică şi militară, mai întîi în Mediterana, în acest „teatru al lumii”[2], cum zicea Fernand Braudel, apoi în restul Europei şi în afara ei? Obstacolele pe care le-au înfruntat cîteva secole mai tîrziu Reconquista spaniolă şi portugheză şi transformarea celor două mici state provinciale în mari imperii coloniale depăşesc orice imaginaţie. Şi Olandei, ca să arunce veşmîntul umilitor de vasală a cutărui sau cutărui vecin mai puternic şi să devină şi ea, în secolul al XVII-lea, un astfel de imperiu, i-au trebuit mai puţine eforturi? Dar minuscula Elveţie, înghesuită mereu între factori de putere categoric superiori, cum de a izbutit, încă în secolul al XIII-lea, să-şi afirme neatîrnarea? Şi în vecinătatea noastră, Serbia, cu toată vitregia împrejurărilor, nu a reuşit ea oare să-şi impună de multe ori voinţa politică în Balcani, fie într-un moment de maximă ascensiune, ca în secolul al XIV-lea, fie în confruntările cu temutul Imperiu Otoman, fie la sfîrşitul Primului Război Mondial sau în timpul marii conflagraţii mondiale din anii ’40 ai secolului trecut? Şi multe alte ţări, atunci cînd interesele lor vitale le-au dictat să se impună pentru a supravieţui cu demnitate şi cu folos, s-au aflat, permanent sau epizodic, faţă în faţă cu „răotăţi” la fel de mari sau poate chiar mai strașnice decît cele pe care le-au avut de înfruntat românii, dar asta nu le-a făcut niciodată să se oprească în drumul lor istoric și să-și potolească setea inexorabilă de afirmare.

Toate faptele acestea sînt confirmări cît se poate de convingătoare ale fenomenului numit de marele istoric şi gînditor englez Arnold Toynbee „provocare şi răspuns” (*withdrawall and return*)[3]. Noi însă nu ne încadrăm în aceste realităţi istorice, pe noi aceste legităţi istorice nu ne ating. Mai trebuie, atunci, să ne mirăm și să ne revoltăm că în unele istorii mai mult sau mai puţin reduse ca volum ale lumii și chiar ale Europei, despre români nu se spune nimic, mai ales cu referinţă la perioada de pînă la anul 1800? În loc să ne supărăm, trebuie să admitem că, după părerea autorilor acestor cărţi, aici unde trăim noi nu s-a întîmplat niciodată nimic spectaculos.

Basarabia ca spaţiu vital, examinat aparte, dar nu în afara contextului naţional românesc și al celui sud-est european luat în întregime, a avut, în lumina exemplificărilor de mai sus, o situaţie deosebită, fie că a făcut parte din alte entităţi naţional-politice, fie că nu.

Mai întîi, împreună cu restul teritoriului românesc de dincoace de Carpaţi, *Moldova de Răsărit a constituit o periferie a lumii civilizate*, mai precis a lumii angrenate activ în istorie, dar o periferie internă, ferită de evenimente mari și scutită de a participa la marele spectacol istoric ce se desfăşura în Europa și în vecinătatea imediată a acesteia. De aceea în afară nu putea fi receptată altfel decît ca un loc unde nu se întîmpla nimic și nu se afla nimic ce ar fi suscitat vreun interes oarecum mai special. Este adevărat că pe aici au dat iama, din cînd în cînd, ba turcii, ba tătarii, ba cazacii, ba ruşii, dar nicidecum pentru că acest teritoriu ar fi fost ţinta lor principală.

---

[2] *O lecţie de istorie cu Fernand Braudel*. Châteauvallon, „Zilele Fernand Braudel”, 18, 19 şi 20 octombrie 1985, ed. Bogdan Murgescu şi Maria Pavel, Bucureşti, 2002, p.14.

[3] A. Toynbee, *Studiu asupra istoriei* (sinteză a volumelor I-VI de D. C. Somervell), Bucureşti, 1997, pp. 91-194.

Observatori atenți, ca istoricul P. P. Panaitescu, au demonstrat că turcii nu au cucerit Țările Române nu pentru că nu ar fi putut, ci pentru că acestea se aflau alături de drumurile ce duceau spre obiectivele jinduite de ei[4]. Altfel spus, nu prezentau cine știe ce interes. Iată cum și realitățile românești confirmă observația instructivă a lui Braudel că istoria este, înainte de toate, geografie[5]. Mai tîrziu, Basarabia a fost un motiv de diferende între turci și ruși, după cum este astăzi Transnistria între moldoveni și ruși, dar iarăși nu pentru valoarea deosebită a obiectului disputei, ci ca mijloc intermediar pentru atingerea unor ținte mai mari. Era văzută ca pămînt al nimănui și, deci, tratată ca eventuală posesiune a oricui. Actuala Republică Moldova confirmă și într-un fel chiar depășește, negativ, acest statut: nu are un adevărat stăpîn în interior, adică unul responsabil juridic și afectiv, după cum nu are încă un susținător sincer și puternic în afară. În al doilea rînd, zdruncinările și bulversările politice prin care a trecut Basarabia în epoca modernă, mai cu seamă pe parcursul celor aproape două sute de ani care s-au scurs de la ocupația rusească din anul 1812, au dat peste cap orice eventuală intenție de afirmare a sa ca factor politic de sine stătător sau drept componentă de bază a unei formațiuni politico-teritoriale mai extinse, în cadrul căreia basarabenii ar fi avut un cuvînt de spus. Au existat trei factori care s-au opus acestei perspective: ostilitatea rusă, permanentă și nedezmințită, fie că s-a manifestat în haină țaristă, sovietică sau „democratică", slăbiciunea sau/și pasivitatea României și indiferența (ba uneori chiar și complicitatea, ca în 1856 și 1878 sau ca la sfîrșitul celor două războaie mondiale) a Occidentului.

Drept urmare, Basarabia nu are istorie sau, dacă admitem totuși că are, atunci numai una pasivă, anemică. Practic, mai toate fenomenele politice și militare care s-au petrecut aici cîndva (în sens comun, anume aceasta este istoria propriu-zisă) sînt opera factorilor externi. În această optică și pornind de fiecare dată de la originea inițiativei politice, cei mai spectaculoși ani ai ținutului din momentul desprinderii sale din trupul vechii Moldove de către Rusia țaristă sînt 1812, 1856, 1878, 1917, 1918, 1940, 1941, 1944 și 1991. Majoritatea acestor date, cu excepția a trei-patru, se referă la acțiuni, de regulă militare, ale Rusiei în acest teritoriu, cîteodată și cu antrenarea altor factori străini. Rămîn anii 1917, 1918 și 1991. Prima excepție se referă la crearea Sfatului Țării și a Republicii Democratice Moldovenești, a doua la Unirea Basarabiei cu România și a treia la proclamarea independenței Republicii Moldova în momentul destrămării URSS. Ultimele două fenomene au fost doar parțial acțiuni ale basarabenilor, fiind determinate hotărîtor, cum se știe, de alți factori, independenți de voința lor. Așadar, fapt basarabean ca atare se arată a fi doar formarea Sfatului Țării, care e adevărat că s-a produs în urma schimbării spectaculare a raportului de forțe la sfîrșitul Primului Război Mondial și al prăbușirii țarismului rus, dar asta e o altă chestiune, care nu alterează importanța fenomenului ca acțiune autentic basarabeană. Ar fi o mare nedreptate să fie neglijată, în contextul

[4] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, 1994, pp. 111-118.

[5] F. Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. I, Bucureşti, 1994, pp. 40-47.

acestor examinări, rezistența basarabenilor la regimul de ocupație sovietic, anume ca inițiativă politică și ca fenomen pilduitor al istoriei noastre naționale, dar această pagină rămîne încă în mare parte nescrisă, ca dovadă a unei scăderi fără scuze nu doar și nu atît în responsabilitatea scriitorilor noștri de istorie, cît mai ales a unui grav deficit al conștiinței publice.

Dacă am porni de la *teoria provocărilor*, adică dacă am examina trecutul istoric al Basarabiei din punctul de vedere al marilor încercări prin care i-a fost dat să treacă pe parcursul unui șir lung de veacuri, și mai cu seamă în ultimele două sute de ani, atunci ar fi fost de așteptat să constatăm că aceste încercări i-ar fi stimulat puternic evoluția. Dar, cum am văzut, asta nu s-a întîmplat. Dimpotrivă. Deci, această teorie, confirmată pe numeroase fapte istorice, așa cum a demonstrat Toynbee, nu este valabilă și pentru noi. Zona de impas în care soarta a dorit să ne arunce, mocirla istorică a locului au paralizat din start orice inițiativă. Ce pildă mai bună poate fi în acest sens decît faptul că atunci cînd molohul sovietic se prăbușise, lăsîndu-ne liberi, noi nu am știut ce să facem cu libertatea noastră, oscilînd buimăciți între Moscova și București și temîndu-ne să atingem lanțul care ne priponise în imperiu? Exemplul diferendului transnistrean, care a prins atîta mucegai că nu mai poate nici măcar să plictisească, nu tocmai să exaspereze, este un foarte bun exemplu în plus. Cu excepția unui număr de neînțelegători, toată lumea a priceput demult că, prin propriile sale mijloace, Moldova nu poate rezolva această problemă.

Firea românului basarabean

Cel de-al doilea fenomen din cele trei pe care le-am menționat la început în calitate de cauze fundamentale ale evoluției istorice anapoda a Basarabiei și ale statutului actual incert și îngrijorător al Republicii Moldova ar fi *caracterul basarabenilor*. Am mai vorbit și altă dată despre acest subiect, mai mult la modul laudativ, e adevărat, dar chiar și atunci am menționat că trăsăturile de caracter ale basarabeanului nu oferă „imaginea celui mai bun model de urmat în viață; dimpotrivă, au creat impresia unui tip insuficient de energic, de întreprinzător, a unuia care are o voință nițel cam flască și nu prea știe să-și urmărească interesul personal în orice împrejurări și cu orice preț”[6]. Astăzi mă văd îndemnat să insist mai mult asupra aspectelor negative ale naturii moldoveanului și a românului în general tocmai ca reacție impusă de necesitatea autoevaluării cît mai obiective, în intenția de a vedea dacă nu cumva destinul istoric al Basarabiei, atît de departe de ceea ce ne-am fi dorit cel mai tare, este măcar în parte produsul mentalității noastre specifice și al felului cum ne-am înțeles noi misiunea noastră istorică în spațiul și în timpul care ne-au fost sortite.

Un spirit treaz și îndrăzneț nu poate să nu semnaleze existența la majoritatea românilor basarabeni a unui ritm de viață dezlînat, a unei anumite lentori sufletești, ignorarea unor valori morale ca principialitatea, corectitudinea, consecvența, o permanentă incapacitate de autodisciplinare, predispoziții de capitulare în fața

[6] *Săptămîna* (Chișinău), 2002, nr. 33, p.16.

exigențelor mari ale vieții și de retragere din lumea activă, ambițioasă și prosperă în supraviețuire periferică și anostă și, peste toate acestea, o totală lipsă a conștiinței naționale, dacă nu luăm în serios bravada deocheată a mahalalei provinciale sau propaganda politică de ocazie. Dar pentru a nu arăta cîrcotaș, trebuie să semnalez imediat măcar două scuze, în calitate de factori obiectivi: întîi, sărăcia endemică a acestui spațiu, care este, cum se știe, generatoare permanentă și implacabilă de grave disfuncționalități nu doar în constituția psihosocială, ci în întregul univers spiritual, și apoi izolarea lui fizică, ceea ce îl reduce pe individ la sine însuși, îngrădindu-i curiozitatea, inițiativa, dorința și capacitățile de afirmare. Sigur că pot fi găsite și niște explicații mai speciale, legate direct de această stare de lucruri care e atît de departe de a fi reconfortantă. Prima și cea mai importantă constă în faptul că niciodată în istoria sa masa de români, mai cu seamă în Basarabia, nu a fost dominată de un grup social de o anumită noblețe și totodată suficient de influent ca să fi putut impune acestei mase atitudini și norme de comportare cît de cît elevate și responsabile sub raport social și cultural. (Se înțelege că boierii de pe vremuri nu au putut avea o astfel de chemare, întrucît, funcțional și afectiv, ei erau rupți de mediul care, tradițional și formal, legitima statutul lor social și cu care, pe deasupra, se aflau în litigiu cronic ireconciliabil.) Au vegheat necurmat, în schimb, asupra acelei mase umane tot soiul de reprezentanți ai puterilor care s-au perindat peste ea de-a lungul vremurilor, dar aceștia nu au avut cum să pretindă statut de elită nobiliară și morală, ci mai degrabă de virtuozi în mînuirea gîrbaciului. De aceea românii trăiau fără să aibă conștiința valorii și misiunii lor, ci cum observa nu demult un istoric străin, „numai ca țărani răbdători”[7]. În timpurile mai apropiate de noi a început să se înfiripe și aici o astfel de stare socială, numai că războaiele și, mai în urmă, regimurile totalitare au suprimat-o val după val. S-a salvat doar o pătură foarte subțire, care nu a mai avut însă nicio legătură de suflet cu masele, cum nu a putut avea nici intelectualitatea produsă de comunism. Dacă aceste observații sînt valabile în general pentru români, atunci cazul Basarabiei este și mai grav. Între altele, marele beneficiu spiritual pe care ea l-a obținut pe parcursul celor două decenii cît s-a aflat în componența României Mari a fost spulberat de reocuparea sovietică din 1944 și de teroarea stalinistă care i-a urmat. După al Doilea Război Mondial, ținutul nu mai avea intelectualitate națională și, de fapt, nu a mai avut-o niciodată pe timpul ocupației sovietice. Școlile superioare din Moldova au produs mulți oameni cu studii mai mult sau mai puțin serioase, dar numai nu intelectualitate națională, deși este adevărat că în masa aceasta de oameni cu oarecare carte putea fi găsit pe ici-colo și cîte un suflet de român.

Un conglomerat uman fără îndrumători și fără obiective clare nu poate avea, mai întîi, conștiința datoriei și a rigorilor pe care trebuie să și le impună pentru a funcționa ca un organism social sănătos. Apoi nu poate ști care sînt principalele elemente spirituale și morale ce îi asigură coeziunea și dăinuirea peste veacuri și care, tocmai de aceea, trebuie să fie ocrotite cu orice preț. Cu atît mai puțin ar fi în stare să știe dacă are sau nu vreo misiune istorică. O astfel de masă umană acționează ca

[7] I. Geiss, *Istoria lumii din preistorie pînă în anul 2000*, Bucureşti, 2002, p. 415.

o turmă: poate să meargă într-o singură direcție, dar numai îndemnată de harapnic; cînd acesta își întrerupe lucrarea, fiecare membru al comunității acționează de capul lui pînă în momentul cînd apriga sculă a disciplinei inconștiente se pune din nou pe treabă.

Regimurile oarecum succesive de îndelungată (și încă nesfîrșită) ocupație rusească au altoit la basarabeni (și încă mai abitir la moldovenii din Transnistria) un model anapoda, ca să nu-i zicem caraghios și primitiv, de comportament social și au anulat orice posibilitate de autodefinire adecvată a conștiinței lor naționale. Sub aspect social, stăpînirea moscovită a inculcat moldovenilor sentimentul supunerii oarbe față de regimul de ocupație și față de ruși ca populație dominantă a imperiului. În acest sens, ocupanții obținuseră poate chiar mai mult decît se așteptau: moldovenii deveniseră atît de blînzi și de servili cu aceștia, încît se pare că, exceptînd cazuri sporadice, de fațadă, nu-și puneau niciodată întrebarea de ce întreaga administrație politică și economică a ținutului, fără să mai vorbim de sfera militară, care într-un regim totalitar este, cum se știe, foarte întinsă, se afla în mîinile rușilor. E drept că această situație a fost și urmarea faptului că, fiind neîncrezător față de teritoriile proaspăt ocupate, Kremlinul nu a încredințat niciodată pîrghiile puterii, niciuna din verigile ei, elementelor de pe loc, chiar dacă acestea ar fi fost alogene și comuniste. Anume așa s-a întîmplat cu comuniștii basarabeni, aproape în totalitate evrei, pe care Stalin nu i-a admis în conducerea republicii sovietice moldovenești create în 1940, ceea ce a provocat (e adevărat, mai tîrziu, cînd relațiile sovieto-americane se răciseră destul de mult) indignarea și criticile aspre ale diasporei evreiești din afara imperiului sovietic, mai ales ale unor evrei basarabeni emigrați în Israel[8].

Așadar, în imperiul sovietic basarabenii constituiau, sub aspect social, politic și național, cum vom vedea îndată, o *comunitate penalizată*[9]. Instrumentul și beneficiarul penalizării era elita sovietică de partid și de stat, la început importată din Rusia, apoi crescută din drojdia de pe loc, iar garantul era chiar statul ocupant. De regulă, starea socială penalizată ripostează la astfel de provocări și reușește uneori să izbîndească, așa încît penalizarea poate fi, pentru stările sociale suficient de active și de conștiente de statutul și de misiunea lor, un stimulent pentru progres. Basarabenii nu au avut însă acest noroc, deși o anumită rezistență la regimul de ocupație a existat[10]. Nu se poate să nu ne aducem aminte aici de o vorbă cu duh a lui Cioran, care observa cu mirare indignată: „Cîți n-au făcut un merit din toleranța noastră și au transformat o insuficiență în virtute!”[11]. Această blîndețe (dar, mai mult decît asta, nedeschiderea ochilor la realități) a făcut ca astăzi basarabenii să nu aibă din ce trăi la ei acasă, fiind

---

8 Vezi lamentările și protestele tîrzii ale unui astfel de autor: M. Bruhis, *Rusia, România, Basarabia: 1812,1918, 1924, 1940*, Chișinău, 1992, pp. 302-307 ș.a.

9 Asupra semnificației acestui fenomen, vezi A. Toynbee, *op.cit*., mai ales pp. 176-181.

10 O privire sintetică asupra acestei chestiuni vezi în: I. Țurcanu, *Pentru valorizarea istorică a rezistenţei antisovietice a basarabenilor*, „Caiete de istorie” (Chișinău), 2003, an.II, nr.3, pp.4-9. Vezi în volumul de față materialul „Meditații tîrzii asupra rezistenței antisovietice a basarabenilor”.

11 E. Cioran, *op.cit*., pp.78-79.

nevoiți să-și asigure existența din cele mai variate munci necalificate pe care le fac peste hotare, pe cînd alogenii stau pe loc și, în majoritatea lor, o duc destul de bine, cînd nu huzuresc ca oameni înstăriți sau chiar bogați cum sînt foarte mulți din ei.

Dacă știu sau nu moldovenii ce nație sînt

Un fenomen deosebit de complicat, ultimul din cele trei enunțate la început, a fost și a rămas *conștiința națională moldovenilor* de dincoace de Prut. Dacă sub suzeranitatea sultanului ei nu au fost supuși islamizării și turcizării, întrucît acestea, cum se știe, nu constituiau priorități ale politicii de stat otomane, atunci sub dominația țaristă a fost atacată violent ființa lor etnică și a fost stîrpită în fașă orice manifestare de naționalism. Prin încorporarea forțată în Imperiul Rus, ei au fost smulși din procesul în desfășurare, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de constituire a statului național unitar român și de consolidare a conștiinței naționale românești. Prin intermediul bisericii ortodoxe ruse, al administrației și armatei țariste, iar mai tîrziu și al școlilor, au fost supuși unei masive prelucrări ideologice, care insinua tenace și sistematic că moldovenii din Basarabia și Transnistria nu erau români, după cum limba lor, cu scris slav, nu putea nici ea să fie română. Exercitată pe „țărani răbdători" și neștiutori de carte, complet izolați de restul neamului și neinformați asupra evoluțiilor din dreapta Prutului, dar mai ales chinuiți de marile probleme ale traiului de zi cu zi, în raport cu care chestiunea sensibilă a apartenenței la neam putea fi pusă ușor deoparte, această propagandă, îmbinată abil cu un regim fiscal și de administrație locală relativ loial și cu introducerea obligativității limbii ruse în serviciul divin și în învățămîntul provincial, a dat repede rezultatele scontate. Trei au fost, mai ales, urmările acestor eforturi: întîi, moldovenii au ajuns să se împace cu statutul de supuși ai țarului, în al doilea rînd, s-au lăsat convinși că erau un etnos aparte față de românii de dincolo de Prut și, în al treilea rînd, au admis că graiul lor moldovenesc putea fi considerat o limbă deosebită de română. Rusificarea moldovenilor nu a însemnat numaidecît înlocuirea limbii materne cu rusa, cu atît mai mult cu cît atari substituiri sînt de lungă durată, ci mai cu seamă un act de distorsiune în procesul de constituire a conștiinței naționale a românilor basarabeni, altfel spus, a fost o conversiune de conștiință, care avea să se dovedească dezastruoasă în raport cu perspectiva istorică a ținutului. Dacă această situație este cunoscută, atunci faptul că astăzi foarte mulți moldoveni, poate chiar majoritatea lor, nu vor să se recunoască români nu pare deloc un lucru curios și de neînțeles: această mentalitate își are originea nu în faptul că ceea ce spun ei ar fi într-adevăr o realitate, ci tocmai invers, că aceste declarații și mărturisiri sînt oglinda ce arată rezultatele unei politici care avea drept obiectiv prejudicierea moldovenilor în ceea ce trebuia să fie pentru ei mai scump: conștiința originii și a apartenenței la neamul românesc, dreptul de a vorbi, ocroti și dezvolta limba lor maternă, de a păstra și îmbogăți patrimoniul lor spiritual, dreptul de a încredința gestiunea treburilor publice oamenilor din sînul lor, dreptul de a fi stăpîni pe averea lor, moștenită din moși-strămoși sau creată prin muncă proprie. Nenorocirea moldovenilor constă în faptul că, în situația în care se aflau la vremea aceea, ei nu au putut înțelege aceste lucruri și au căzut pradă ușoară politicii

țarismului.

A mai existat încă o circumstanță care a facilitat această cădere. Este vorba de faptul că imperiile multinaționale, de regulă, nu supralicitează pe față rolul unei națiuni dominante. Pe de o parte, sub aspectul posibilităților de afirmare ca națiune, situația acesteia este şi aşa destul de bună ca să mai fie nevoie de măsuri speciale pentru a o îmbunătăți, iar pe de altă parte, interesele ei sînt protejate cu grijă tot timpul de puternica maşinărie birocratică a statului, care astfel reuşeşte mai bine promovînd un şovinism ascuns. În scopul asigurării păcii şi ordinii interne şi a propriei securități, un astfel de stat este interesat foarte tare să creeze şi să mențină în permanență impresia că este reprezentantul tuturor etniilor de pe teritoriul său, că nu admite nicio discriminare națională, de aceea chiar ia din cînd în cînd nişte măsuri care să confirme această impresie. Propaganda de stat şi biserica ortodoxă rusă în calitatea pe care a avut-o întotdeauna de unealtă a politicii imperiale nu mai osteneau să susțină că țarul era părintele tuturor noroadelor marii Rusii şi au avut grijă ca acestea să-şi însuşească sintagma „tătuca-țarul" (*батюшка-царь*) ca pe o formulă magică ce le-ar fi garantat fericirea. Astfel, basarabenii au dat dovadă în măsură mult prea mare de ceea ce distinsul om de ştiință Konrad Lorenz va numi „receptivitate la îndoctrinare"[12]. Faptul că, aparent paradoxal, această strategie politică nu a putut evita apariția în sînul națiunii dominante a unor organizații șovine, cum au fost „Sutele Negre", nu modifică esența fenomenului semnalat. (Aici, „nu a putut" vrea să însemne nu avea interesul să împiedice apariția și activitatea unor astfel de organizații.) Deoarece cazurile de acest gen nu au nicio legătură cu statutul moldovenilor, întrucît organizația menționată era îndreptată exclusiv împotriva evreilor, care către începutul secolului al XX-lea cîştigaseră poziții foarte puternice în imperiu, ceea ce, în viziunea cercurilor conducătoare din jurul tronului, constituia un mare pericol pentru securitatea statului, mai bine zis pentru propria lor poziție în imperiu[13]. Fenomen oarecum straniu și poate tocmai de aceea nu chiar răspîndit, pentru că în imperiile multinaționale europene evreii erau unul din elementele cel mai importante de coeziune a acestor monștri etnivori, ceea ce îndreptățea mai degrabă antisemitismul naționalităților mici decît intoleranța față de evrei a națiunii dominante[14].

Regimul sovietic a preluat experiența țarismului în relațiile sale cu mulțimea de etnii neruse din noul imperiu, adăugînd elemente noi, precum deportările în masă ale unor etnii întregi sau ale părților mai active și mai conștiente ale acestora. Cel mai eficient instrument care a consolidat în sînul moldovenilor conștiința neromânească și prorusă a fost frica animalică pe care ocupantul a băgat-o în oasele acestora, dublată de o propagandă corespunzătoare feroce, împinsă pînă la paroxism, precum și de o

---

[12] K. Lorenz, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, București, 2001, p. 126. În opoziție cu bihaviorismul, savantul, fondator al etologiei, susține că astfel de fenomene nu sînt doar rezultatul acțiunii factorilor din afară, ci au și o motivație filogenetică (p. 122).

[13] А. И. Солженицын, *200 лет вместе*, 1795-1995, Москва, 2001, гл. 4-14.

[14] Vezi J. Le Rider, *Jurnale intime vieneze*, Iași, 2001, pp.22-23.

separare absolută a lor de românii de dincolo de Prut. Decăderea moldovenilor ca parte a neamului românesc ajunsese aproape la limita de jos a posibilului. În fapt, limba română („moldovenească", cum i se zicea *şi pe atunci*) fusese interzisă ca limbă oficială, practic fusese anulată vorbirea ei în public, limba română literară ce fusese cultivată cu grijă pînă la război se pomeni izgonită de peste tot, inclusiv din toare sferele ştiinţei şi culturii, fiind înlocuită cu un jargon semiliterar-semiţărănesc ce tindea către modelul lingvistic caricatural din Transnistria, învăţămîntul superior şi mediu de specialitate se desfăşura aproape numai în limba rusă, accesul moldovenilor la funcţii publice de oarecare autoritate, indiferent de domeniu, era extrem de limitat ş.a.m.d. Devotamentul funcţionărimii locale, împrospătate între timp cu autohtoni, faţă de centrul imperial şi faţă de ruşi întrecea orice imaginaţie; istoria de jumătate de secol a Moldovei sovietice nu a înregistrat niciun caz de neexecutare deliberată de către aceasta a dispoziţiilor Kremlinului sau de contestare a privilegiilor ruşilor în ţinut. În atare situaţie, îndemnaţi prin variate mijloace de către autorităţile ocupante, mulţi basarabenii degradaseră în aşa hal, încît renunţaseră chiar şi la numele de moldoveni, se lepădaseră de limba maternă, trecînd complet la limba rusă şi dîndu-şi copiii la grădiniţe şi şcoli ruseşti. Devenise o practică foarte cunoscută situaţia cînd, pentru a avea mai multă siguranţă că ar putea realiza o reuşită carieră politică în sistemul unicului partid de atunci[15] ori măcar de a obţine o funcţie prestigioasă şi bine plătită sau, pur şi simplu, din frica de a nu fi persecutaţi, mulţi tineri moldoveni se căsătoreau cu rusoaice, înjghebînd nişte familii care erau tot atîtea nuclee de antiromânism. Puteau fi întîlnite la tot pasul cazuri cînd moldovenii se ruşinau de originea lor, căutînd să-i linguşească pe ruşi, să laude şi să imite tot ce era rusesc şi, mai ales, să pozeze în buni cunoscători ai limbii ruse.

Faptele acestea demonstrează că românii din Moldova de Răsărit (minus un segment redus din sînul lor, mai luminat şi mai activ) sînt realmente lipsiţi de conştiinţă naţională, asta ieşind la iveală foarte clar mai ales atunci cînd, din reflexe antiromâneşti obţinute pe parcursul unei îndelungate şi deosebit de stăruitoare spălări a creierilor, aceştia îşi zic moldoveni din dorinţa expresă de a sublinia că sînt un etnos aparte. Atare constatare este cu atît mai sigură (şi mai gravă!), cu cît caracteristicile cele mai simple şi mai convingătoare ale naţiunii sînt acelea care arată că semnalmentele unei astfel de entităţi le are numai acea comunitate umană care este capabilă să se autodefinească în permanenţă (v. celebrul „plebiscit" al lui Ernest Renan) şi care „nu poate să existe decît opunîndu-se alteia fără încetare"[16].

Aceasta era, sub aspectul mentalităţii social-politice şi naţionale, situaţia Moldovei de Răsărit atunci cînd fosta Uniune Sovietică s-a destrămat şi, prin forţa lucrurilor, noi am rămas în afară. Zic „am rămas în afară", nu că ne-am fi eliberat prin propria noastră voinţă; oamenii politici care stăteau în fruntea republicii la începutul anilor '90 s-au încumetat să vorbească despre independenţă abia după ce ieşirea Ucrainei

---

[15] Iată un studiu util, deşi incomplet, la acest subiect: L. Crudu, *Consideraţii privind componenţa etnică a elitei politice din Moldova sovietică*, în „Basarabia: dilemele identităţii", Iaşi, 2001, pp. 65-72.

[16] *O lecţie de istorie*…, p. 168.

din imperiu tăiase legătura noastră directă cu Rusia. Că avem o societate dezbinată, în marea ei majoritate foarte săracă și complet dezorientată, că în afară de comerț și servicii, economia este într-o stare de mare jale, ca și învățământul, cultura și ocrotirea sănătății, că satele, spre care vechile drumuri nu mai pot duce, devin tot mai pustii și pămînturile, altădată cultivabile, tot mai uitate de mîna omului, că lumea fuge cu sutele de mii peste graniță și nu mai vrea să se întoarcă acasă, iar cei care nu pot pleca nu mai cred în nimeni și în nimic, că moldovenii nu știu nici azi, cum n-au știut nici o sută de ani în urmă, ce sînt de fapt și care este rostul lor în lume, ceea ce-i lasă tot atît de neajutorați, că cei mai mulți dintre ei au o limbă tot atît de săracă și alterată ca și acum 15-20 de ani, iar odraslele lor care învață în școli românești vorbesc înde ele în limba rusă etc., etc. – toate „darurile" acestea își au obîrșia în realitățile pe care le-am consemnat mai sus.

Pămîntul acesta nu a avut stăpîn adevărat niciodată – nu s-a simțit nimeni vreodată atît de înfrățit cu el, încît să fi dorit sincer să-i cunoască neliniștile și să-l fi durut necazurile lui. Pe el și-au plimbat mîndria deșartă și și-au făcut hatîrul tot soiul de profitori – de la boieri, namestnici și ispravnici pînă la prim-secretari de partid, președinți și deputați –, dar nu se cunoaște ca vreunuia din ei să-i fi dat prin cap că pentru el pămîntul acesta ar fi putut să se numească aceea ce în alte părți se zice a fi patrie. „Nația titulară" nu are nici ea știre de așa sentiment, pentru că, așa cum am văzut, ea nu știe cine este și nu are cum să înțeleagă natura legăturii ei cu acest pămînt, iar pe deasupra mai e și roasă de multe nevoi, așa încît numai de patriotism nu-i arde. Patriotismul însă ar trebui înțeles ca una, evident cea mai importantă, din reflecțiile felului de a înțelege existența și de a se realiza în existență al unui popor (sau – cazul basarabenilor – al unei frînturi de popor). Hai să nu-i zicem filozofie proprie a vieții, că ar suna poate pretențios, ci doar un fel de a fi şi a acționa. Rar popor care să nu se afirme cu o fizionomie spirituală aparte, ce denotă o concepție proprie despre viață; trăsătura de bază a acestei imagini poate fi sobrietatea, inteligența, disciplina, inventivitatea, energia etc. Îmi este cu neputință să spun ce idei şi ce principii ar sta la baza *acestei* existențe a noastre şi ce perspective ar putea sugera ele. Iar fără aceste fire, care numai ele pot îndruma şi defini, nu putem să pretindem că participăm conştient şi activ la acțiunile istoriei. Gînditorul spaniol Angel Ganivet observa că „filozofia cea mai importantă pentru fiecare națiune este filozofia sa proprie, chiar dacă este mult inferioară imitațiilor unor filozofii străine; ceea ce… e propriu devine permanent, temelia pe care trebuie să se construiască atunci cînd artificialul se prăbușește"[17]. Această observație a fost parcă făcută anume pentru noi: cînd edificiul artificial în care am fost înglobați împotriva voinței noastre s-a prăbușit, noi nu am fost pregătiți să construim singuri ceva viabil, temeinic, capabil să sugereze un viitor. Al doilea element important, fără de care un popor nu se poate realiza sub aspectul caracterului, mentalității și al acțiunii, este articularea propriei istorii în temeiul fluxului istoric al lumii. Însă observațiile de mai sus arată

[17] A. Ganivet, *Psihologia istoriei spaniole*, în „Eseişti spanioli", Bucureşti, 1982, pp. 124-125,

clar că, din acest punct de vedere, nu prea avem motive să fim mîndri.

Aşadar, Basarabia se încăpăţînează să nu-şi schimbe imaginea. Rămîne aşa cum a fost: enigmatică şi confuză, tăcută şi ascunsă, răbdătoare şi pasivă, indiferentă şi apatică, necunoscătoare şi discretă, modestă şi săracă, ascultătoare şi cuminte, fricoasă şi servilă. Ea nu poate îndeplini acea funcţie înălţătoare şi de mare răspundere care, în viziunea lui Gheorghe I. Brătianu, era aceea a „spaţiului de securitate" pentru români[18]. Tot aşa ca pe vremuri, ea nu vrea să participe la istorie. Despre ţările care fac istorie cel mai activ se spune că nu au vreme s-o citească. Basarabia nici nu face şi nici nu învaţă istorie, ceea ce e foarte grav, deoarece asta înseamnă că nu are o memorie a trăirii istorice, fără de care, constata Braudel, nu există devenire[19].

Evoluţia normală presupune o legătură necesară între ce a fost şi ce este, întrucît, potrivit observaţiei pertinente a istoricului italian Alberto Tenenti, „relaţia dintre istorie şi timpul prezent nu este o relaţie fictivă, ci o relaţie dramatică, trăită în profunzime, şi care ne traversează în întregime"[20]. Pentru a ieşi din acest impas, ar trebui să ne cunoaştem şi să ne asumăm cu curaj istoria în sensul că ar urma să ne-o facem noi înşine în măsura în care aceasta ar depinde de noi. Şi, aşa cum demonstrează bogata experienţă a trecutului, putem avea cei mai mulţi sorţi de izbîndă atunci cînd reuşim să ne vedem propria istorie în perspectiva unei durate cît mai mari, să ne vedem pe noi înşine în istorie şi să conştientizăm semnificaţia faptelor care ne revin. Altfel spus, să devenim o conştiinţă istorică. Doar atunci vom avea motive să sperăm la o soartă mai bună.

Cronica (Iaşi), 2004, nr.10.

---

[18] Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea romană*, vol. I, Bucureşti, 1988, pp. 100, 107.

[19] *O lecţie de istorie*…, p.160.

[20] A. Tenenti, *Capitalismul: continuitate sau mutaţie*? în „O lecţie de istorie…", p. 104.

V. RECENZII ŞI APRECIERI ISTORIOGRAFICE

ÎNTRE EXALTARE ŞI APROXIMAȚIE *

Albumul trilingv (moldovenească, rusă, engleză) *Mărturii ale trecutului* (textul şi selectarea materialelor aparţin lui V. I. Marchevici, fotografii de I. V. Chibzii, prezentare artistică – E. V. Baraşkov), punînd în lumină mai multe vestigii ale pămîntului nostru şi apărut în 1985 la Editura „Timpul", se vrea nu doar o simplă colecție de anumite imagini, ci o ediție cu valoare ştiințifică şi de popularizare, o lucrare cu un pronunțat caracter documentar-artictic.

Albumul are o serie de elemente care îl pot face să corespundă anumitor gusturi şi interese. E de menționat, mai întîi, viziunea asupra monumentelor prezentate, viziune ce se caracterizează prin tendința de a cuprinde cît mai mult. Poate că anume acest fapt a şi determinat înmănuncherea, deloc uşor de realizat, în aproape 170 de pagini a unei mari diversități de obiecte ce descind din negura veacurilor paleoliticului pînă în momentul – de importanță inestimabilă pentru istoria plaiului – constituirii statului timpuriu moldovenesc. În unele locuri textul denotă o anumită inspirație. Se face auzită vocea arheologului îndrăgostit de îndeletnicirea sa şi înțelegînd necesitatea de a aduce la cunoştința contemporanilor săi lucruri care i se par interesante. Pentru înglobarea într-un spațiu cît se poate de modest a unor grupuri întregi de monumente oarecum înrudite şi pentru însoțirea lor cu date ce indică proporțiile fiecăruia, materialul din care a fost confecționat, apartenența culturală, momentul, locul şi autorul descoperirii, precum şi locul păstrării lui, şi în sfîrşit, pentru lista ilustrațiilor –, deci pentru toate acestea cartea merită toată lauda. Şi ultimele în ordine numerică, dar în raport invers ca importanță sînt calitățile tehnice şi artistice superioare ale ediției; în măsura în care reuşeşte să se impună, cartea o face, întîi de toate, anume prin aceste date.

Cîteva exemple vor fi de ajuns. Astfel, fiecare detaliu, oricît de neînsemnat, al inciziilor de pe ceramica eneolitică şi a bronzului timpuriu (figurile 112-114) se observă tot atît de clar ca şi atunci cînd am avea în față vasele în original. Ba mai mult, imaginea color a albumului ne oferă posibilitatea de a distinge cu uşurință orice pată de pe vas, de a trage unele concluzii asupra calității pastei şi a proceselor fizico-chimice din timpul arderii ei. Componentele cerceilor antici de aur (fig. 139) găsiți în tumulul scitic de lîngă satul Balaban, raionul Taraclia (chiar fiecare firicel din boabele minuscule ale brîielor şi triunghiurilor ce însoțesc curbele arcului acestor podoabe) sînt reliefate cît se poate de bine, deşi imaginile au fost micşorate de două ori în raport cu mărimea naturală a obiectelor, care, evident, nu pot fi nici ele mari. Se observă clar că realismul chipului satirului de pe coiful din depozitul de la Olăneşti (fig. 149-150) e subliniat de fruntea netedă, abia bombată deasupra nasului, pomeții obrajilor evidențiați, gura întredeschisă într-o atitudine echivocă (zîmbet, aşteptare, uimire?), dar cu intenția expresă de a face să se mai vadă cîțiva dinți din față şi buza dedesubt, mică şi senzuală, de nasul puțin turtit, ochii larg deschişi şi

* Se reproduce cu cîteva reduceri.

foarte vii, dar cu expresia indecisă, neliniştită a celui extaziat, şi în sfîrşit, de părul abundent ce nu ştie de vreun fel anume de îngrijire. Imaginile de la pp. 124-125 pot fi, credem, încă un argument în favoarea afirmației formulate mai sus. Efigiile de pe monedele împrăştiate pe o suprafață plană şi aflate, deci, la distanță diferită de ochiul privitorului (fig. 151) se disting cu egală claritate. Aversul monedei din fig. 154, de pildă, prezintă capul bine reliefat al unui bărbat tînăr cu fruntea înaltă şi senină, nasul drept cu nările evidențiate, buzele potrivite ce par a schița un surîs; duritatea bărbătească a bărbiei este estompată de liniile molcome, rotunjite; pomeții obrajilor, ce se observă uşor, nu se impun prea mult, gîtul e puternic, ochiul, subliniat şi prin arcul de deasupra, e atent şi imperturbabil, iar peste părul modelat în cîrlionți mari e aşezată o cunună de lauri; de remarcat că la o privire atentă pot fi observate chiar şi striațiile longitudinale ale frunzelor cununii.

Față de toate lucrurile acestea reuşite, cu atît mau puțin plăcut e de constatat că, luată în întregul ei, cartea nu totdeauna bucură. Pentru început să zăbovim puțin asupra textului.

Spicuind din considerațiile de rigoare ale autorului asupra procesului de creație la omul primitiv, reținem doar următoarele: „Omul din epoca paleolitică era meşter la toate... În clipele de răgaz, cînd nu pleca la strîns plante comestibile ori la *vînătoare după urşi* (subl. n. – *I.Ț.*) de peşteră, mamuți, bizoni şi alte animale, el încerca *să povestească* prin desenele rupestre *despre tot ce-i impresiona imaginația* (sic!)". Nu vom lua în serios aserțiunea privind facultățile demiurgice ale omului paleolitic, cum nu vom subscrie nici la opinia precum că arta epocii pietrei vechi s-ar fi limitat la desenele rupestre, în genere nu ne vom aventura nici în discuții lungi vizînd caracterul activității de creație în zorii istorei. Vom reaminti numai un lucru arhicunoscut, şi anume că ceea ce astăzi numim proces de creație, în cazul omului primitiv, era legat indisolubil de activitatea sa de producție, fiind conceput doar ca o parte componentă a acesteia.

Astfel de curiozități s-au strecurat şi în maniera prezentării realităților din anumite perioade ale istoriei ținutului. La p. 18, bunăoară, citim: „La sfîrşitul mileniului întîi înaintea erei noastre, pe pămînturile Moldovei trăiau de acum triburile geto-dacice...". E într-adevăr curios, odată ce materialul arheologic atestă prezența geților aici cel puțin cu cîteva secole mai devreme. Uneori confuzia poate sugera cu totul altceva, decît ar fi dorit să spună autorul, ca de exemplu în fraza următoare: „De demult pămîntul moldovenesc, situat între Carpați şi Marea Neagră, a servit drept trecătoare, prin care s-au perindat numeroase triburi şi popoare despre care ne vorbesc urmele stațiunilor, aşezărilor şi necropolelor lor". De aceea, se afirmă în continuare, „nu e întîmplător că Moldova, o republică cu o suprafață redusă, constituie un adevărat Eldorado arheologic, un nesecat tezaur de relicve valoroase ale trecutului îndepărtat" (p. 11, 23)... Probabil, în cazul de față, autorul a vrut să pună accentul pe caracterul divers al vestigiilor, şi nu pe bogăția lor, de vreme ce el însuşi susține că migrațiile şi invaziile unor popoare ca hunii, pecenegii, cumanii, tătarii au prejudiciat serios cultura materială şi spirituală a populației locale, cu toate că, aşa cum se exprimă autorul, pe acolo pe unde treceau, mai lăsau şi ei, în calitate de „carte

de vizită", cîte un obiect oarecare.

Cît priveşte materialele din imagini, e regretabil că nu s-a ţinut cont de un anume criteriu al prezentării proporţionale a principalelor culturi arheologice în raport cu importanţa istorico-culturală a acestora. Din 207 imagini, cam jumătate ţin de cultura tripoliană, care dispăruse, cum se ştie, pe la mijlocul mileniului III î.e.n., urmele ei în cultura popoarelor atestate aici de către izvoarele scrise fiind greu de aflat. Pe cînd geţii sînt „prezenţi" doar prin trei obiecte: un vas de lut, proveniența getică a căruia e încă o chestiune discutabilă, apoi o monedă de imitaţie greco-macedoneană (se putea, barem, reproduce una mai reuşită şi, în orice caz, nemutilată) şi, în fine, un paloş pe care nici chiar autorul nu găseşte de cuviinţă să-l numească getic. Altfel spus, în album aproape că nu găsim niciun vestigiu propriu doar culturii getice. În acest sens, geţilor le-a mers mai rău chiar decît hunilor, căci aceştia s-au învrednicit de mai multă consideraţie din partea alcătuitorilor albumului, care au avut grijă să nu rămînem nelămuriţi asupra specificului artei hunice (p. 140-141).

Se înţelege, ar fi nedrept să nu recunoaştem că vestigiile tripoliene au anumite calităţi estetice, deşi – lucru firesc – nu fiecare poate fi tot atît de entuzasmat privindule, cum este arheologul, adică V. I. Marchevici, care a consacrat multă vreme şi forţe descoperirii şi studierii lor. Într-adevăr, unele vase sau statuete, chiar mici portere, ca cel pe care el îl ţine în palmă, sînt destul de frumoase şi, oricum, sugestive (fig. 43, 59, 60, 80, 86, 87, 99). Dar etalarea vestigiilor unei culturi în aşa măsură, încît să estompeze calitatea artistică şi semnificaţia istorică ale altora constituie doi poli ai înţelegerii conţinutului sociocultural al acestor valori.

Aşa cum spuneam mai sus, imaginile sînt însoţite de titluri-explicaţii, care ţin să fie nişte caracteristici lapidare ale monumentelor, intenţie cît se poate de firească. De multe ori aceste titluri sînt realizate anume de aşa manieră. Dar încă mai des constatăm necoincidenţe între ele, adică între titluri şi imaginile vizate de acestea. Cele patru obiecte (trei vase foarte simple şi o statuetă zoomorfă rudimentară), reproduse la p. 68, nu confirmă prin nimic textul ce le însoţeşte: „Ceramica ornamentată poartă în sine trăsături antropomorfe". La pagina următoare părerea că „prin forma vaselor, prin simboluri, meşterii din trecut se străduiau să reprezinte concepţia lor despre lume" îşi caută consistenţa în înfăţişarea unui vas pîntecos, acoperit doar cu nişte linii spiralate. Autorul crede că fig. 58 – un vas viu pictat, dar diform – ne poate minuna „cu cîtă iscusinţă vechii meşteri mînuiau arta compoziţiei, cu cîtă măiestrie şi cu cît simţ al măsurii au creat din lut obiecte simple, dar frumoase!" Deasupra ciobului din imaginea 76 citim că „tripolienii cultivau şi viţa-de-vie, creşteau păsări domestice", însă fărîma aceea de argilă prezintă numai nişte segmente de linii groase şi închipuirea unei vieţuitoare înaripate, al cărei grad de apropiere de om rămîne totuşi o enigmă. Patru imagini de la p. 85 reproduc tot atîtea vase de lut, executate în obişnuită manieră tripoliană, iar lîngă ele autorul scrie: „Eterna mişcare a soarelui, cele patru anotimpuri, chipul Aditei-mamă a universului ne transferă în lumea «Rigvedei» indoeuropenilor". Nu se cere prea mult de la aceste vase destul de discrete? Cum ar fi de găsit pe faţa acestui material mişcarea perpetuă a marelui astru, pe unde s-ar afla cele patru subdiviziuni ale anului şi sub ce chip poate fi

văzută Aditi, această *magna deum mater* a Indiei vedice, pe ceramica tripoliană? Şi se mai impune încă o întrebare, fără vreo legătură cu aceste vase: cum să credem că „Rigveda" (şi, prin urmare, celelalte trei componente ale „Vedelor") ar fi cel mai sfînt lucru al tuturor indoeuropenilor, cînd această operă a apărut la o distanţă de două milenii şi la cîteva mii de kilometri de vremea şi de locul unde şi cînd s-a destrămat comunitatea indoeuropenilor? Fig. 86, interesantă, e caracterizată precum urmează: „O descoperire unicală (corect: cu valoare de unicat sau unică – *n.n.*), capul unei figurine feminine cu ochii închişi, e întruchiparea morţii şi a învierii naturii. Să fie Isis ori Ishtar?". Întrucît întrebarea rămîne suspendată, îndrăznim să răspundem noi: nu e nici una, nici alta, nu numai pentru că o figurină cu ochii închişi nu sugerează numaidecît succesiunea periodică a dispariţiei şi renaşterii vegetaţiei, dar mai ales pentru că aceste două zeităţi nu au murit şi înviat vreodată; cei care simbolizează acest fenomen sînt soţii lor, Osiris şi, respeciv, Dumuzi.

Titlul-explicaţie pentru trei imagini feminine şi una bărbătească de pe două monede (p. 125) este: „Pe efigiile (sic!) de aur şi argint erau imprimate chipurile împăraţilor". Pe lîngă modalitatea de exprimare, să-i zicem indulgent stîngace, această propoziţie scurtă conţine şi alte cîteva ciudăţenii. Mai întîi, piesele sînt numai de aur, apoi cum pot fi închipuite ca împăraţi fiinţele cu aripi sau cu gîţe şi alte atribute de acest fel? Realitatea este, cum se ştie, de altă natură: în sec. IV î.e.n. tradiţia greacă permitea reprezentarea pe monede doar a zeităţilor; ignorarea acestei tradiţii de către Alexandru Macedon constituie o excepţie. Chiar şi moneda de pe vremea sa, reprodusă în album (fig. 152-153), nu-l reprezintă pe rege – ea are pe avers imaginea Atenei în coif corintic, iar pe revers se află chipul zeiţei Nike. Efigiile celeilalte monede (fig. 154-155) redau chipul lui Apollo şi, respectiv, pe al aceleiaşi Nike, de astă dată în bigă.

Ca urmare a faptului că nu a fost întreprins niciun efort serios de a lega mai strîns titlurile de obiectele pe care le explică, aceste titluri au destul de des un caracter pur declarativ. De pildă, alături de două mici reprezentări sculpturale primitive citeşti că „sînt pline de mister" (p. 75). Tot aşa, adăugăm noi, ca şi gîndul care a zămislit asemenea formulări (vezi de acestea şi la pp. 56, 58, 61, 70, 89, 111 ş.a.) Şi cum să explice obiectele pe care le însoţesc titlurile-explicaţii de tipul următoarelor: „Mărturiile ajunse pînă la noi din negura mileniilor pot să ne vorbească despre multe"; „Şi azi oamenii continuă să admire bijuteriile scitice"; „În epoca bronzului se foloseşte pe larg arama în aliaj cu alte metale"?

Cititorul care doreşte să procure o astfel de carte vrea să o vadă, desigur, ca pe o vie mărturie a aspiraţiilor oamenilor din vechime, altfel spus, ca pe o imagine grăitoare a valorii şi calităţii vieţii lor. O astfel de carte are un singur subiect: trecutul reflectat de spiritualitatea în devenire. De aceea ea nu este nici un studiu istoric şi nici colecţie de fotografii; ea nu poate fi decît foarte cuprinzătoare, ceea ce, evident e cu totul străin tendinţei de a cuprinde cît mai multe lucruri şi fenomene similare sau prea puţin semnificative. Prin ce are el mai distinct ca viziune, structură şi semnificaţie, albumul tocmai contravine acestui imperativ: selectarea arbitrară a vestigiilor, refuzul de a reflecta serios asupra semnificaţiei lor, îngustimea opticii privind procesul cultural-

istoric şi arealul istorico-geografic redus, cu repercusiuni de natură să limiteze sfera de depistare, pregătire şi descriere a monumentelor ce constituie substanța, fără de care nu există nicio pagină de conținut, sortesc această apariție editorială la o existență în anonimatul de la periferia publicațiilor genului.

În consecință, *Mărturii ale trecutului*, salutabilă ca intenție editorială, într-o oarecare măsură reuşit concepută (mai ales sub aspect tehnic-artistic), dar în fond nereuşit realizată, ar fi putut constitui un fenomen cultural aparte, dacă alcătuitorii şi ceilalți care au participat la punerea cărții în lumină ar fi fost îndeajuns de înțelegători față de însemnătatea sarcinii pe care şi-au asumat-o.

Literatura şi arta, 29 ianuarie 1987.

ЗНАТЬ И ПОМНИТЬ

История давно получила в народе простое и одновременно предельно четкое определение как память человечества. По полноте этой памяти можно судить о нашем духовном богатстве, о характере нашего миропонимания, а, значит, и о возможностях и способах переосмысления и переустройства теперешних условий нашей жизни. В атмосфере обновления советского общества познания о прошлом нашей многонациональной Родины приобретают неоценимое значение как для научно-теоретической подготовки кадров, так и для творческой активизации всех граждан.

Между тем практика показала, что в этой отрасли научного познания, как и в других общественных науках, имеющиеся достижения порой значительно отстают от запросов общества. М. С. Горбачев отметил на январском Пленуме ЦК КПСС, что «некоторые наши обществоведы долгое время предпочитали создавать трактаты „заздравного" характера, напоминающие порой больше прекраснодушные тосты, чем серьезные научные исследования». Это совершенно справедливое замечание полностью относится и к историкам, причем в нашей республике подобное явление выступает особенно рельефно. Примеров тому, к сожалению, больше, чем нужно.

Многим ученым, преподавателям, пропагандистам, соприкасающимся с наиболее острой проблематикой истории Молдавии и со способом ее восприятия, интересующимися ею, хорошо известна горечь неудовлетворения своей работой, хотя чаще всего сами-то они в этом не повинны. Большой интерес у читателей и слушателей вызывают такие проблемы, как этнические процессы ранней истории края, осуществление социалистической революции в Молдавии, состояние экономики и культуры оккупированной в 1918-1940 годах Бессарабии и т.д. На протяжении почти четверти века нам не посчастливилось прослушать ни одной лекции и прочитать ни одной книги или статьи, которые удовлетворили хотя бы частично этот естественный, с годами ничуть не ослабевающий к ним интерес. Конечно, в определенной мере указанная проблематика нашла свое отражение в нашей историографии. Но в целом все публикации на эту тему отстают от требований адекватного отражения исторической действительности. Чем это объясняется?

Было бы наивно, а может просто несправедливо искать причины подобного явления только в каких-то независимых от воли и сознания исследователей причинах. Ведь характер проблем и уровень их научной разработки определяются в первую очередь профессионализмом исследователя, его гражданской позицией и, далеко не в последнюю очередь, его моральными качествами. Верно, однако, и то, что отставание на этом участке научных изысканий не в последнюю очередь обусловливалось той нездоровой атмосферой для творчества, в условиях которой, скажем мягко, не особенно поощрялось углубленное и всестороннее исследование острых и жгучих проблем истории края, тем более их широкое обсуждение.

В этих услових на поприще исторической науки в крае привилось

много геродотиков, которым очень пришлась по вкусу манера изложения кардинальных проблем прошлого с позиции удобства, исключая даже намек на многовариантность интерпретации неоднозначных явлений. Более того, на определенном этапе многие исследователи оказались перед ситуацией, когда ряд проблем почему-то стал считаться приоритетным, а многие не менее важные вопросы оставлены без внимания. В результате группа людей, работавших на указанных направлениях, оказалась в ипостаси ведущих специалистов, обремененных ответственной инвеституройвыразителей официального толкования исторических явлений. А это означало, что каждое новое исследование могло стать достоянием не посвященных в эти тонкости читателей только с одобрения вышеуказанных авторитетов.

Таким образом образовался замкнутый круг. Он становился узким в буквальном смысле слова. Разрушить его крепкую, закостенелую скорлупу, расширить и оживить его, вдохнуть в него смысл и дух обновления может только существенное переустройство данного участка научного творчества, введение в него гласности, смелого сочетания широты и углубленности обсуждения научных проблем.

Методы изучения и написания истории края наложили свой отпечаток на характер воспитательной, пропагандистской работы, основанной на исторических фактах. Неправомерно утверждать, что в данной области все плохо: историография республики может с полным правом гордиться, например, накоплением и осмыслением богатого и поучительного материала об исторических связях молдавского народа с русским, украинским и другими народами нашей страны, об успехах в социалистическом строительстве и т.д. Вся эта историческая информация стала достоянием проводимой в республике работы по патриотическому и интернациональному воспитанию. Однако все эти успехи не заполняют и не могут заполнить те серъезные пробелы, которые образовались в этом плане. Именно поэтому воспитательная работа в нашей республике выступает нередко в слишком обобщенной и отвлеченной от локального исторического своеобразия форме, лишена необходимой конкретности, а, значит, и ясности, игнорирует значение эмоционального фактора. Разве не следствием подобной работы являются такие отрицательные события, как случившееся в конце прошлого года в Алма-Ате?

Такого рода явления должны не просто настораживать наших историков, но и заставить их серъезно задуматься над всеми своими организационными и чисто творческими проблемами.

В этом смысле первейшая задача состоит в повышении уровня исследований. Прежде всего – с позиции правды. Настоятельно необходимо также постоянно расширить круг разрабатываемых проблем, неуклонно углубляя при этом анализ наиболее сложных из них. Необходимо также вернуть к жизни научные дискуссии, постепенно введя в практику широкое обсуждение всех наиболее острых проблем.

В связи с этим следует отметить также серъезное отставание качества учебной литературы по истории края. Не решена еще проблема школьных учебников по этой дисциплине, нет пока вузовского учебника истории

Молдавии. А что касается учебного пособия по краеведению, выпуск его в ближайшие годы даже не предвидится. Если в других республиках вопрос издания книг для чтения по истории, выпускавшихся там десятками, давно перешел в плоскость соревнования авторов по мастерству написания таких книг, то у нас совершенно другая ситуация. Вряд ли следует сомневаться в том, что наша нерасторопность в этом деле не окажет своего отрицательного влияния на молодежь. Долголетняя практика показала, что такое положение толкает молодых людей, да и не только молодых, к удовлетворению своих познавательных запросов за счет других средств и источников информации, чаще всего извращаюших историю Молдавии.

Вторая задача, выполнение которой обеспечит повышение уровня исторического просвещения молодежи и других слоев населения, улучшение качества воспитательной работы в республике, состоит в радикальной перестройке существующей ныне практики написания и издания научно-популярной литературы по общественным наукам. На этом участке творческой и просветительной работы сохраняется еще в полной силе то положение, при котором определение тематики данного раздела планов издательств нередко продиктовано именем, вернее чином автора, его напористостью и связями, или же кажущейся значимостью публикаций, их названием, как прямое следствие того, что известный круг вопросов неизменно считается актуальным. Результат: стеллажи библиотек и книжных магазинов ломятся под чисто физическим грузом подобной издательской продукции, которая десятилетиями никем не спрашивается и не читается.

Выход из этого тупика свершится не сразу и не скоро, ибо он также зависим от таких объективных условий, как состояние соответствующего научного направления, уровень авторского мастерства, характер взаимоотношений издательских служб и авторов, условия творческой работы последних и т.д., но искать его надо немедля. На наш взгляд, первым шагом в этом направлении могло бы быть создание группы перспективных авторов-обществоведов, желательно из числа хорошо владеющих обоими основными языками края, доказавших умение плодотворного сочетания чисто научных методов работы с публицистическими и художественными приемами. Целесообразно также ориентировать историков, предлагающие свои услуги издательствам, на кооперирование с журналистами и писателями. Немаловажно и широкое обсуждение рукописей и готовой научной продукции, так как это, с одной стороны, поможет выявлению настоящих талантов, а с другой – отобьет неспособным сочинителям охоту рядиться в тогу ученых и просветителей.

Третья задача нацеливает на реализацию неоднократно высказанной мысли об основании республиканского исторического журнала. В чем реальная польза выпуска такого издания? Прежде всего, он стал бы катализатором развития исторической науки и научно-теоретической мысли, обеспечения высокого уровня политико-воспитательной работы в республике путем публикации новейших результатов исследовательской работы, рецензировании выходящей в крае исторической литературы, проведения диспутов.

Журнал сможет оказать большую помощь научно-педагогическим

работникам вузов, содействуя более ясному, конкретному и научно обоснованному преподаванию и других гуманитарных дисциплин. Трудно переоценить, например, значение такой периодической публикации для адекватного отражения и верного толкования таких проблем истории и культуры Молдавии, как появление и развитие национального самосознания молдаван, зарождение и эволюция молдавского языка, этнокультурные процессы края, магистральные проблемы литературы и искусства.

При двуязычном издании журнал стал бы подспорьем в подготовке национальных кадров историков. В настоящее время почти вся историческая литература на молдавском язвке переводная. Хотя официально сделано немало для стимулирования интереса к написанию оригинальных молдавских работ по истории и другим общественным наукам, следует признать, что скептицизм редакторов молдавской литературы к рукописям таких работ во многом обоснован. Исторический журнал в двуязычном варианте приведет к исчезновению этого скептицизма.

Если учесть большую роль истории в школьном воспитании приходится сожалеть, что учителя истории молдавских школ лишены своего исторического журнала, единственно способного постоянно подкреплять и обогащать их знания, предотвращая в то же время передачу этих знаний на ломаном, нередко весьма далеком от литературных норм языке. Помимо поддержания высокого уровня научной подготовки учителей, журнал поможет им советами, консультациями, публикацией и комментированием изучающихся в школе исторических документов, т.е. станет центром научно-методического образования учителей.

Живое, увлекательное освещение основных вех в истории края, достойных изучения и почитания исторических традиций народа, ратных и трудовых подвигов сынов и дочерей края – все это преподнесенное в общем контексте революционных свершений народов нашей страны и прогрессивного поступательного развития всего человечества – явится важным условием успеха воспитательной работы среди молодежи. Есть основание надеяться, что журнал будет интересен не только молодым.

Это еще раз убеждает в настоятельной необходимости основания молдавского исторического журнала. Годовщина Великого Октября – самый подходящий момент для такого давно назревшего события.

Советская Молдавия, 10 мая 1987 г. (articolul a fost semnat şi de Leonid Bulmaga).

O ISTORIE A BISERICII BASARABENE SUB DOMINAȚIE RUSEASCĂ

Aşa doreşte a fi – şi reuşeşte în cea mai mare parte – monografia lui Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea (sub ruşi)*, editată pentru prima dată în 1931 la Chişinău, a cărei reeditare se pregăteste acum, tot aici, la Editura Universitas*. Este o carte la care cercetătorii de diferit profil s-au referit în repetate rînduri, dar care de atunci, de la prima ediție, şi pînă acum nu a mai avut norocul să devină obiectul unei dezbateri speciale, aparte. Încercăm a o face în rîndurile de mai jos, dar numai cu titlu de privire generală asupra operei, date fiind întinderea cronologică şi volumul acesteia, ca şi varietatea problemelor ce-şi găsesc reflectare în ea.

Cu toate că, în ce mă priveşte, mi-ar place ca o astfel de carte să conțină aventura ideii creştine, realizată cu pană ascuțită şi incitantă, totuşi cititorul, chiar şi cel mai exigent, va semnala, citind cartea lui Popovschi, mai multe calități, pe care istoricul le va aprecia cu atît mai mult cu cît monografia se întinde peste întreaga perioadă de stăpînire țaristă în Basarabia. S-ar cere menționate, între aceste calități, acumularea şi însăilarea în text a unei bogate informații istorico-bisericeşti, accentul pronunțat pe activitatea oamenilor, reliefarea meritelor deosebite ale unora dintre ei, scoaterea din anonimatul trecutului a personalităților, necunoscute încă sau prea puțin cunoscute, ale Basarabiei ruseşti, legătura strînsă a istoriei bisericii basarabene cu întreaga istorie a ținutului şi a Rusiei în general, analiza imparțială, echidistantă, rece chiar, a evenimentelor şi faptelor unor figuri marcante ale vremii şi locului. Tendința precumpănitoare a cărții este de a cuprinde totul: numărul bisericilor şi mănăstirilor, starea lor materială, clădirile pentru instituțiile de cult, numărul clericilor şi condițiile lor de trai, nivelul de pregătire în domeniul lor specific de activitate, învățămîntul religios, administrația bisericească, calitatea serviciului divin şi în genere a activității profesionale a clerului, raporturile bisericeşti cu mirenii, congresele eparhiale, tipografiile şi tipăriturile bisericeşti, publicațiile periodice ale clerului, instituțiile pravoslavnice obşteşti (frățiile, de pildă), mişcarea schismatică şi sectantă, misionarismul, curentele religioase, inclusiv de nuanță națională, problema limbii în biserică şi în învățămîntul religios, raporturile dintre biserică şi societate, laicizarea bisericii, în general, şi a învățămîntului religios, în special, lupta dintre grupări şi curente în sînul clerului ş.a. Dorința irezistibilă a autorului de a nu scăpa nimic din vedere imprimă eforturilor sale o uşoară tentă de pedantism, care face ca pe ici-colo cartea să fie supraîncarcată cu detalii de puțin folos (datele referitoare la starea materială şi economico-financiară a bisericii, la activitatea fabricii de lumînări etc.) pentru o operă cu o cuprindere tematică şi cronologică atît de largă.

Cîteva constatări şi aprecieri ale lui N. Popovschi sînt de o importanță principială

---

* Am pregătit, în 1994, cartea spre editare, dar, din cauza lichidării editurii, nu a mai apărut. Ea a fost reeditată, fără nicio legătură cu inițiativa noastră, la Editura Museum din Chişinău în anul 2000.

pentru istoriografia națională, fie că au fost formulate de el pentru prima dată, fie pentru că au nimerit în circuitul istoriografic de dincoace de Prut tocmai prin apariția şi răspîndirea acestei cărți. Citim, între altele, că prezența tot mai masivă a ruşilor, la sfîrşitul sec. XVIII – începp. sec. XIX, în țările române, în special înființarea, în 1808, a exarhatului „Moldaviei, Valahiei şi Basarabiei", „rupeau legăturile bisericii române cu patriarhia Constantinopolului, exarhul fiind obligat... a se adresa către sinodul (rus –*n.a.*) în toate chestiunile şi afacerile în care fostul mitropolit al Moldovei comunica cu patriarhul ecumenic". Aşadar, legături cu adevărat strînse ale bisericii române – deci şi ale celei din Basarabia – cu patriarhia rusă se stabilesc destul de tîrziu, şi acestea sînt determinate de presiunea militară a imperiului țarist asupra țărilor române. E cunoscut, apoi, că mai multe personalități basarabene, absolvenți ai Seminarului teologic din Chişinău, au făcut studii universitare la Dorpat, mai rar la Varşovia, şi N. Popovschi este primul cercetător care a explicat acest fenomen prin hotarîrea din 1876 a administrației bisericeşti din Rusia de a facilita (printr-un examen foarte simplu) intrarea seminariştilor doar la trei universități: din Dorpat, Tomsk şi Varşovia, pentru restul universităților exigențele fiind mult mai mari, aşa ca absolvenții de seminar să fie forțați să meargă la lucru în parohii. Cititorul atent poate observa deosebirea dintre mănăstiri şi bisericile propriu-zise relativ la legătura lor cu populația românească a ținutului, şi anume în sensul că mănăstirile erau mai refractare la politica de deznaționalizare promovată de administrația țaristă prin intermediul clerului şi al instituțiilor de cult. Tocmai de aceea rusificatorii cei mai zeloşi ai bisericii, precum Pavel Lebedev sau Serafim Ciceagov, au demonstrat destulă ură față de mănăstirile româneşti din Basarabia, căutînd a le reorganiza în sensul dorit de ei sau chiar a le închide sub diferite pretexte. Oricît de docilă şi filorusă s-ar crede că ar fi fost – şi, pînă la un punct, a fost[2] – biserica basarabeană, totuşi trebuie să se admită că rolul ei în răspîndirea ştiinței de carte şi dezvoltarea învățămîntului sub ruşi a fost covîrşitor. N. Popovschi demonstrează acest adevăr mai ales pe exemplul activității bisericii pe timpul regimului Pobedonoșev (ultimele două decenii ale sec. XIX şi începutul sec. XX).

În raport cu ideea națională, Popovschi este reținut pînă la distant, încît ar putea, prin aceasta, deveni ținta atacurilor din partea propagandei naționaliste „demascatoare" şi festiviste. Nu este însă deloc indiferent față de problema românismului în activitatea bisericii basarabene sub ruşi. Vorbeşte despre pătrunderea cărților de peste Prut în Basarabia, reeditarea şi folosirea lor în biserici şi şcoli, pomeneşte mulți preoți cu dragoste față de limba şi literatura română, față de muzica şi cîntecele naționale, între care Ştefan Baltaga din Lozova, Luca Laşcu, Emelian Ghepețchi, Teodor Baltaga, Nicolae Costinovici, Petre Donici din Chişinău, Pavel Florov din Corneşti, Ioan Neaga din Căuşeni, Alexandru Popovschi din Visterniceni (tatăl lui N. P.), Teodor Niță din Peresecina, Const. Curbet din Sineşti, Petre Bivol din Ialoveni, Vladimir Baltaga din Cojuşna, Const. Hartia din Băcioi, Ion Scodigor din Cioreşti, Dimitrie

[2] Dar, desigur, nu într-atît cum se arată în unele lucrări de istoriografie națională.

Baltaga din Costeşti, Alexandru Baltaga din Călăraşi ş.a.[3]. Unele din aceste nume se întîlnesc şi în frumoasele sale amintiri *Din negura trecutului*, editate pe părți în anii 1940-1944[4].

Un loc aparte în această carte ocupă problema limbii române („moldoveneşti", cum se exprimă de cele mai multe ori autorul) în biserica şi şcoala din Basarabia rusească. Chestiunea este examinată sistematic, pe etape şi în conexiune cu celelalte aspecte ale vieții bisericeşti. Şi este firesc că autorul ia în dezbatere problema cu mai multă insistență anume în raport cu perioada cînd limba română a fost interzisă în şcoli (dupa 1867). Se aduc, repetat, mărturii că populația românească nu cunoştea limba rusă şi nu dorea să asculte predici în această limbă, că cerea să i se vorbească în limba ei maternă. Această insistență i-a determinat pe unii oameni ai regimului, chiar nemoldoveni, de regulă ruşi, să propună editarea de cărți şi reviste în română. Astfel, protoiereul Al. Ianovschi, rectorul Seminarului teologic din Chişinău, propunea, pe la 1894, să fie editate în română abecedare şi cele mai necesare cărți cu caracter religios pentru şcoală. Asta a fost vrerea congreselor eparhiale din anii 1894, 1897 şi, mai ales, din 1905, cînd s-a cerut şi înființarea unei tipografii pentru a tipări literatură în română şi în limbile minorităților naționale din provincie. Toate cerințele acestea nu au fost îndeplinite – după 1907 începe, în Rusia, o perioadă de reacțiune politică şi ideologică, dar lupta preoțimii basarabene pentru reintroducerea limbii române în şcoli şi creşterea rolului ei în biserică a continuat. N. Popovschi aduce drept mărturie în acest sens activitatea neobosită a părintelui mitrofor Const. Popovici, a prot. Al. Baltaga şi, în special, a ieromonahului Gurie (Gheorghe Grosu), care au înființat la 1908, revista română *Luminătorul*, au tradus şi editat diferite cărți, cele mai importante fiind *Bucoavna* şi alte cărți de şcoală ale lui Gurie. Autorul *Istoriei bisericii din Basarabia* menționează că un anume rol în susținerea revendicărilor naționale ale românilor l-a avut Frăția „Naşterea lui Hristos", înființată în 1899 pe lîngă Catedrala „Naşterea Domnului" din Chişinau. Grație insistențelor sfatului Frăției, animat de păr. prot. Ioan Butuc şi în care se evidențiau Al. Ianovschi şi A. Parhomovici, acesteia Sinodul şi arhiepiscopul Iacov i-au permis să editeze în română, din 1900, nişte foi, iar din anii următori – şi mai ales din 1905 – şi cărți de largă întrebuințare în şcoli şi biserici. Literatura aceasta era pregătită şi editată, în cea mai mare parte, de preoții Const. Popovici, Mihail Ciachir, I. Parhomovici, un harnic şi înzestrat muncitor al condeiului, M. Plămădeală, dar şi-au dat concursul şi alți slujitori ai bisericii basarabene, între care s-au evidențiat şi V. Cazacu, Macarie Untu, I. Curbet, Gh. Dînga, Iustin Ignatovici, Al. Bălțătescu şi ieromonahul Gurie. Astfel, datorită admirației lui N. Popovschi față de aceşti inimoşi păstori creştini ai neamului şi dorinței lui atît de firești de a le face dreptate, reapar din negura vremurilor noi nume de oameni de seamă ai Basarabiei.

E cunoscut că inochentismul a fost un fenomen deosebit de interesant şi instructiv,

---

[3] Este evident, prin urmare, că nu corespund realității afirmațiile de felul acesteia: „poporul, pentru viața lui sufletească, nu mai avea conducători în cler...": P. Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 181.

[4] Vezi ediția a doua, completă, apărută în anul 2000 la Editura Museum din Chişinău.

dar încă insuficient cunoscut, al vieţii religioase şi naţionale a Basarabiei de la începutul sec. al XX-lea. N. Popovschi este, de fapt, unicul cercetător al acestui fenomen[5]. *Istoria bisericii din Basarabia* lasă să se înţeleagă, deşi nu o face în mod expres, că inochentismul, sau aşa-zisa mişcare de la Balta, a fost un curent naţional-religios în care erau antrenaţi aproape numai moldoveni, ca urmare a faptului că biserica oficială a ţinutului era în mare parte rusificată. De altfel, în cîteva rînduri, autorul cărţii este destul de explicit în acest sens. Mişcarea inochentistă, scrie Popovschi, „arată cît de adînc este ea legată de sufletul şi de viaţa moldovenilor basarabeni. Rostul mişcării este dar: inochentismul n-a fost decît un protest puternic contra acelei stări de lucruri la care ajunsese biserica oficială...". La toate încercările acestei biserici, „cum şi la toată politica ţaristă faţă de moldoveni, aceştia au răspuns cu violenta mişcare a inochentismului". Tocmai de aceea conducerea bisericii, în special arhiepiscopul Serafim, a intreprins o serie de măsuri pentru editarea şi răspîndirea literaturii religioase în limba română în scopul luptei împotriva inochentismului, dar fără succes. Numai teroarea bolşevică a fost în stare să pună capăt acestei mişcari naţional-religioase[6].

Dacă faţă de determinarea orientării naţionale a inochentismului N. Popovschi pare oarecum evaziv, el este mult mai explicit cînd vorbeşte despre curentul cultural-religios moldovenesc, incomparabil mai conştient de sine, care începe să se facă tot mai simţit după revoluţia din anii 1905-1907. „Acest curent, zice el, fiind sprijinit de mişcarea generală eliberatoare, a fost mult susţinut şi de mersul vieţii locale bisericeşti, ale cărei nevoi, mai ales în ce-i privea pe parohienii moldoveni, deveniseră acute[7]. În domeniul acestui curent muncitorii mai de seamă şi în această perioada au fost arhim. Gurie, prot. Const. Popovici, prot. Alexandru Baltaga, prot. Iustin Ignatovici (mai tîrziu, ieromon. Ignatie), prot. Vladimir Baltaga, păr. Mihail Plămădeală ş.a. Toţi erau de origine moldoveni, crescuţi în sate moldoveneşti, legaţi prin structura lor sufletească de limba şi obiceiurile etnice ale poporului băştinaş, unii avînd rude şi cunoştinţe în România, făcînd pe vremuri şi călătorii peste Prut (Al. Baltaga)... Acest curent, fiind o continuare firească a aspiraţiunilor naţional-culturale din trecut ale preoţimii basarabene, a ajuns puternic şi plin de viaţă, pregătind poporul băştinaş pentru intrarea lui în noua perioadă istorică – în viaţa lui normală"[8].

Interesantă este şi aprecierea pe care Popovschi o dă instituţiilor şi personalităţilor bisericeşti. Aşa cum era de aşteptat, Seminarul teologic din Chişinău a reţinut atenţia

---

5 N. Popovschi, *Mişcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia*, Chişinău, 1926.

6 Unii istorici sau, pur şi simplu, scriitori de literatură mai mult sau mai puţin istorică au stăruit, exagerînd pe alocuri, asupra caracterului naţional românesc al inochentismului: Vezi P. Cazacu, *op. cit*., p. 183; idem, *Vine vremea de apoi. Povestire istorică din trecutul Basarabiei,* Bucureşti, 1940; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992, pp. 461-462; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1991, pp. 239-240; N. M. Enea, *Cultele*, în „Basarabia. Monografie", sub îngrijirea lui Şt. Ciobanu, Chişinău, 1993, p. 309 şi urm.

7 Referinţă, desigur, la inochentism.

8 Se vede bine că autorul are în vedere revenirea Basarabiei pe făgaşul românismului.

stăruitoare a autorului. Pe lîngă faptul că elevii însuşeau o bună cultură teologică, zice autorul, mulţi dintre ei nutreau şi „vechea dorinţă de a se împărtăşi la cultura şi ştiinţa laică, rămăsese şi interesul pentru problemele sociale şi politice. Fără îndoială că şi acuma (sf. sec. XIX şi începp. sec. XX), în privinţa aceasta, o influenţă puternică asupra minţii elevilor izvora chiar din obiectele seminariale, mai ales din acele filozofice. Însă interesul acesta avea un sprijin şi mai viguros în cunoscuta bibliotecă secretă a elevilor cu cărţi moştenite de la înaintaşii lor". Datorită influenţei literaturii ruse şi a operelor ştiinţifice şi filozofice occidentale, „multi elevi începeau să cugete liber, deveneau chiar atei, unii părăseau şcoala din clasa a IV-a, ca să-şi păstreze libertatea gîndirii, nevrînd să urmeze cursurile teologice în clasele a V-a şi a VI-a; mulţi, însă, după absolvirea seminarului, plecau pentru continuarea studiilor în şcolile superioare laice"[9]. Sînt edificatoare informaţiile autorului privind Şcoala eparhială de fete, şcolile spirituale, publicaţiile periodice şi tipografiile, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia, alte instituţii şi organizaţii.

Dintre multele portretizări din această carte ar trebui să o reţinem în primul rînd pe cea a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, şi aceasta mai ales pentru că s-au formulat aprecieri contradictorii ale acestei figuri istorice. Menţionînd din capul locului, pe bună dreptate, ca „atît prin însuşirile sale personale, cît şi prin activitatea de arhipăstor", mitropolitul Gavriil a fost „figura cea mai măreaţă" dintre chiriarhii basarabeni, autorul *Istoriei bisericii din Basarabia* schiţează un viu portret al acestuia, pe care îl reproduc în continuare aproape în întregime şi care începe astfel: „Ce motive îl călăuzeau pe Gavriil în activitatea lui neobosită? Fost-a el un patriot român?

Această chestiune a preocupat pe mulţi scriitori ruşi şi români, însă ea nici pînă acuma nu e definitiv rezolvată. Pe cînd unii îl socotesc drept un mare patriot, care a luptat mult apărînd interesele conaţionalilor din Basarabia[10], pentru alţii însă el n-a fost un român, care n-a urmărit în viaţa lui decît interese personale[11].

Credem ca faptele ne îndreptăţesc să spunem că această problemă a patriotismului se pune greşit cu privire la întîiul arhipăstor al Basarabiei. Mitropolitul Gavriil n-a fost patriot în înţelesul obişnuit al acestui cuvînt; conceptul de cultură a neamului, de conştiinţă naţională nu exista pentru el. E adevarat, în dispoziţiunile sale Gavriil

---

[9] Aici ar fi de menţionat că multe personalităţi marcante ale Basarabiei care s-au evidenţiat pe parcursul evenimentelor epocale din anii 1917-1918 au fost absolvenţi ai Seminarului teologic din Chişinău. E suficient să evoc doar numele lui Gurie Grosu, Alexei Mateevici, Ion Inculeţ, Daniel Ciugureanu, Ioan Pelivan, Pan. Halippa, Pantelimon Erhan. Influenţa favorabilă a Seminarului asupra culturii laice a învăţăceilor săi este descrisă viu şi în amintirile lui N. Popovschi: vezi *Din negura trectului. Crîmpeie de amintiri*, Chişinău, 2000, p. 354 ş.a.

[10] Autorul se referă la Zamfir Arbore, Petre Haneş, Ion Nistor, Axentie Stadniţki şi Leon Casso.

[11] Referinţă la episcopul Ghenadie al Rîmnicului şi la Vasile Moisiu (*Ştiri din Basarabia de astăzi*, 1915). Vorbind despre Gavriil, calificîndu-l drept „rusofilul cel mai adevărat", P. Cazacu mai zice: „Român de origine, după educaţie şi servicii a fost rus; toată viaţa şi-a consacrat-o în slujba bisericii şi a statului rusesc. Aşa îl caracterizează ruşii care i-au studiat activitatea" (*Moldova dintre Prut şi Nistru*, p. 167).

repeta, nu o dată, unele măsuri luate încă în trecut de domnitorii români; de asemenea, se ridica de multe ori în apărarea poporului moldovenesc din Basarabia, precum şi a vechilor datini. Dar tot el stăruia să îndeplinească poruncile stăpînirii ruse cu cea mai mare strictețe şi nu sta la îndoială să scoată din slujbă, chiar din propria-i inițiativă, elementele locale băştinaşe, înlocuindu-le cu altele străine, care păreau a fi mai potrivite pentru atingerea scopului principal: introducerea vieții eparhiale din Rusia. Pe de altă parte, apărarea locuitorilor moldoveni era în spiritul şi vederile politicii de atunci a guvernului țarist față de Basarabia. E cunoscut rolul, cu totul însemnat, al limbii moldoveneşti în programul seminarului de pe vremea lui Gavriil. Binele național, pentru el, se reducea la condițiile exterioare ale vieții poporului, şi odată ce imperiul puternic al țarului asigura popoarelor ce-i erau supuse o viață mai liniştită, Gavriil dorea cu toată sinceritatea să aducă sub sceptrul țarului tot neamul românesc". Portretul acesta pare cel mai convingator din cîte i s-au facut primului mitropolit al Basarabiei. Meritul lui Popovschi, în cazul de față, constă în faptul de a fi cercetat faptele celui caracterizat în contextul istoric în care acesta a activat. De bună seamă, pentru un patriot român de paradă, îndemnul lui Bănulescu-Bodoni către basarabeni să depună jurămînt de credință țarului Alexandru I sau stăruința sa de a-l înlocui pe guvernatorul moldovean Scarlat Sturdza (mai mult sau mai puțin rusificat, ce-i drept) cu generalul rus Harting par a fi dovezi sigure de antiromânism, dar dacă se are în vedere că recunoaşterea supunerii față de noua stăpînire nu era altceva decît acceptarea unui fapt împlinit şi că bătrînul Sturdza era un administrator pe cît de apatic, pe atît de nepriceput, atunci ne dăm seama că mitropolitul îşi asuma cu responsabilitate nişte sarcini care, în niciun caz, nu-l dezonorau.

N. Popovschi a considerat necesar să stăruie şi asupra imaginii istorice a arhiepiscopului Pavel Lebedev, care în tradiția istorică românească figurează ca cel mai aprig rusificator al Basarabiei. Autorul, care evită cu multă grijă atitudinile preconcepute, subiectiviste în aprecierea activității conducătorilor religioşi ai ținutului, reuşeşte să contureze această imagine, reproducînd, în parte, cuvîntarea rostită de Lebedev la Ismail în ziua de 10 octombrie 1878, cu ocazia reincorporării oficiale a sudului Basarabiei în Imperiul Rus, în urma războiului ruso-româno-turc din anii 1877-1878. „După un război nenorocit, deşi glorios[12], cu un duşman puternic, zicea chiriarhul adresîndu-se reprezentanților populației de acolo, țara voastră a fost ruptă din pamîntul rusesc... A fost ruptă de la noi o parte a Basarabiei, locuită mai mult de ruşi... A fost de la noi ruptă Dunărea, fluviul cîntecelor noastre poporane, din vremuri depărtate, scump nouă cum ni-s scumpe Volga şi Donul... mai cu seamă grea şi amară a fost această rupere din pămîntul rus pentru noi, locuitorii acestei țări... Tot poporul rus cu nerăbdare aştepta realipirea fraților lui luați prin forță şi restabilirea Basarabiei în granițele ei naturale". După care, adresîndu-se, imaginar, poporului rus, întreba retoric: „Oare fi-va în stare să te oprească granița ruso-română cînd tu te vei hotarî s-o treci şi să uneşti cu tine frații tăi dezlipiți de tine?". Avem în aceste cuvinte demonstrația clară, univocă, a legăturii strînse a bisericii ruse în persoana

[12] E vorba de războiul ruso-turc din 1853-1856.

înalților ei ierarhi cu politica imperialistă a țarismului. Popovschi demonstrează totodată că arhiepiscopul Pavel a promovat, în linii generale, aceeaşi politică țaristă pe care au practicat-o toți ceilalți arhipăstori ai Basarabiei de sub dominație rusească, el deosebindu-se de aceştia prin mai mult zel în această atitudine, de aceea, conchide Popovschi, imaginea de românofob a lui Pavel trebuie nițel retuşată. Totuşi, ce a fost grav în activitatea acestui prelat se cere spus şi analizat, deoarece „se zice că Pavel a dat foc cărților de rit moldovenești. Trebuie mărturisit că în actele arhivelor locale – atît în ale consistoriului, cît şi în acelea ale Casei Arhiereşti – n-am găsit nicio urmă de o asemenea sălbatică măsură. Totuşi, însă, de la persoane care merită toată încrederea, ne vin ştiri afirmative. Ni se spune că pînă mai dăunăzi în unele mănăstiri erau încă în viață călugări ce-şi aduceau aminte cu groază, ca martori oculari, despre confiscarea din mănăstiri a cărților bisericeşti moldovenești, din porunca lui Pavel, cărți ce, apoi, ar fi fost arse”[13].

Tot atît de imparțial şi fără patimă sînt caracterizați şi ceilalți arhierei ai Basarabiei ruseşti. Despre Serafim Ciceagov, un alt harnic rusificator al ținutului, el zice, între altele, că „privea Asociația adevăraților ruşi cu mare dragoste şi cu credință în ei, lua parte la şedințele Asociației, se interesa mult de starea filialelor ei județene, avea cele mai afectuoase sentimente pentru preşedintele ei, cunoscutul jurnalist şi scriitor Pavel Cruşevan, dispunînd la moartea acestuia ca să fie înmormîntat în ograda mitropoliei”.

Istoricul întîlneşte în această prețioasă monografie şi păreri pe care le poate considera depăşite, greşite sau discutabile. Astfel, N. Popovschi credea că mănăstirea Căpriana este ctitorie a lui Ştefan cel Mare, pe cînd azi se ştie că aceasta a fost întemeiată pe timpul lui Alexandru cel Bun[14] sau chiar mai devreme. Trezeşte nedumeriri şi afirmația cum că „stepa Ociacovului, dintre Bug şi Nistru, făcea parte, pînă în 1791, din Basarabia, şi cuprindea, din gubernia Ecaterinoslavului, oraşele Tiraspol cu ținutul, Dubăsari, Ovidiopol şi Odesa, iar din gubernia Herson – oraşul Ociacov, cu cîteva sate din ținutul Herson, şi Olviopol”[15]. Afirmația, cum că „poporul rus... s-a arătat neputincios în întreaga lui viață” se arată şi ea curioasă, cu atît mai mult cu cît, în general, cartea e pătrunsă de respect față de aproape tot ce e rusesc. N. Popovschi

---

[13] N. Popovschi face trimitere în special la *Amintirile* lui Al. Baltaga.

[14] Gh. Filip-Lupu, *Mănăstirea Căpriana – ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun*, în „Patrimoniu”, 1991, nr. 4, pp. 17-29.

[15] Aşa credeam în 1994, cînd scriam acest material, dar cercetarea ulterioară a istoriei Basarabiei medievale şi din epoca modernă m-a convins că Popovschi avea dreptate. Mai mult decît atît, am constatat că există cîteva hărți europene datînd din perioada anterioară anului 1791, care arată cît se poate de clar că partea de sud a Transnistriei, adică teritoriul dintre cursurile de jos ale rîurilor Nistru şi Bug, constituia, împreună cu extremitatea sudică a spațiului pruto-nistrean, regiunea numită Basarabia. Există şi scrieri ruseşti care confirmă această viziune asupra Basarabiei: П. Сумароков, *Путешестие по всему Крыму и Бессарабии*, Москва, 1800, с. 235. Vezi şi I. Țurcanu, *În căutarea originii numelui Basarabia*, Chişinău, 2010, pp. 157-158; Şi de asemenea, materialul din primul compartiment al cărții de față, intitulat „Numele şi teritoriul Basarabiei în evoluție istorică”.

vorbeşte convingător în repetate rînduri despre inconsecvenţa politicii bisericeşti a Rusiei, în special cu privire la Basarabia, dar nu putem afla, din carte, care ar fi fost resorturile unui atare comportament.

În această carte se găseşte, în sîmbure, mai degrabă sub formă aluzivă decît în contururi clare, ideea deosebit de fructuoasă că decăderea Rusiei ţariste pornise cu mult pînă la anul 1917. Popovschi pare să nu fi dorit să o dezvolte sau poate nu şi-a dat seama cît de promiţătoare şi de generoasă era această idee, de vreme ce proiecta întreaga tematică a revoluţiei ruse în cu totul altă perspectivă istorică.

Aş mai menţiona încă două aspecte ale acestei lucrări cît se poate de utile. Autorul ei afirmă repetat că în Basarabia rusească singura concepţie posibilă – evident, în sensul de comportament politic sau spiritual – era cea imperială, şi nu este adevărat ce spune el, pentru că ar fi suficient să aduc, în sprijinul acestui dezacord, exemplul marilor răscoale poloneze antiruse, care nici pe departe nu sînt un fenomen izolat, ci unul caracteristic stării de spirit a popoarelor subjugate din marile imperii multinaţionale. Apoi, citim în aceasta carte că în spaţiile neruse de la marginile Rusiei se produsese o ridicare a conştiinţei naţionale tocmai sub regimul cazon al lui Pobedonoşţev. E un paradox? O fi, dar a fost o realitate, care nu poate ramîne fără explicaţie, cu atît mai mult cu cît este în conexiune rezonabilă – dar şi ciudată pînă la un punct – cu ideea declinului ireversibil al imperiului, sugerată de autor.

Este clar, prin urmare, că vastul material acumulat şi studiat de N. Popovschi duce la concluzii de o mare rezonanţă istorică, la care însă, din motive poate obiective, autorul nu a putut ajunge. De altfel, conştient de aceste limite, autorul regretă că n-a avut posibilitate s-o facă mai concentrat, eliminînd faptele mai mult sau mai puţin secundare şi sporind-o cu idei şi concluzii.

Publicată în anul 1931, după ce s-au făcut simţite anumite asperităţi în relaţiile Patriarhiei române cu o parte a clerului şi mirenilor din Basarabia, mai ales în chestiunea calendarului, lucrarea lui N. Popovschi lăsa loc pentru anumite întrebări. Pentru că, pe de o parte, este mult prea evidentă străduinţa autorului de a impune anumite învăţăminte prin sublinierea eforturilor ţarismului rus, întreprinse cu destulă dibacie şi cu încă mai multă insistenţă prin intermediul bisericii, de a integra repede şi definitiv acest pămînt românesc în marele imperiu pravoslavnic. Iar pe de altă parte, teologul şi, în genere, cititorul adînc interesat de credinţa creştinească nu poate fi satisfăcut întru totul de această carte, deoarece nu găseşte în ea răspunsul la întrebarea care, în mod normal, pe el îl interesează cel mai mult, şi anume: care a fost, în Basarabia, soarta ortodoxiei creştine în haină naţională românească.

Însă ar fi nu mai puţin normal ca toţi cititorii acestei cărţi să aibă convingerea justeţei acestei mărturisiri a autorului: „Atît în descrierea faptelor, cît şi în aprecierea lor m-am ostenit să fiu cît se poate de obiectiv, că nu se va găsi în lucrare o singură afirmaţie care să nu aibă temei în acte şi documente". Unele inadvertenţe şi îndoieli despre care am vorbit în rîndurile de mai sus nu pot zdruncina această convingere.

O SFIOASĂ PĂRERE DESPRE O IMPORTANTĂ SINTEZĂ ISTORICĂ

În ultima vreme, după răsturnările politice de la sfîrşitul anilor ’80 din România şi de dincoace de Prut, din Moldova de Răsărit, interdicţiile privind editarea literaturii serioase, obiective, din domeniul religiei, inclusiv cea referitoare la istoria creştinismului şi a bisericii la români, au căzut de la sine. Chiar dacă ideea creştină şi întregul ansamblu al instituţiilor publice care au chemarea să o ocrotească, să o dezvolte şi să o promoveze zi cu zi, ceas cu ceas în societate, sînt încă prea departe de a fi ajuns la punctul de la care, privind îndărăt, am putea vedea roadele unei lucrări foarte încurajatoare, chiar dacă, pe alocuri, falsa credinţă s-a grăbit să ia locul credinţei celei adevărate, iar organizaţia bisericească, în orice caz, în ceea ce se cheamă Republica Moldova, s-a cam încurcat în treburi total străine de menirea ei, atmosfera politică şi spirituală din societate este, faţă de situaţia de acum cinci ani, mult mai prielnică editării şi răspîndirii cărţilor care au drept subiect viaţa religioasă.

La etapa la care ne aflăm, de trecere de la dictatura comunistă la o societate democratică şi de repunere treptată a bisericii în autoritatea şi în drepturile sale, constatăm o înviorare fără precedent a tipăririi şi realizării pe piaţă a cărţilor religioase şi a celor referitoare la istoria bisericii române. Nu arareori însă, în cărţile mai noi de istorie a acestei instituţii fundamentale a ortodoxismului românesc, faptele istorice sînt chemate să îndeplinească un rol complementar în efortul susţinerii unor doctrine teologice sau al realizării anumitor sarcini ale societăţii civile.

Tocmai acest neajuns este ceea ce lipseşte în primul rînd şi în cea mai mare măsură cărţii lui Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, care, prin bogăţia şi varietatea materialului faptic, precum şi prin privirea cuprinzătoare şi imaginea perfect închegată a fenomenului cercetat rămîne în continuare cea mai reuşită sinteză a istoriei creştinismului la români.

Pornită de la „începuturile vieţii creştine la Dunăre” şi de la „cele dintîi orînduieli bisericeşti” de aici şi urmărind pas cu pas evoluţia vieţii spirituale a românilor în manifestările ei esenţiale şi în conexiune cu multiplele aspecte ale vieţii societăţii româneşti şi ale raporturilor acesteia cu lumea din afară, vasta lucrare a lui Iorga prezintă biserica în contextul general al istoriei românilor.

Chiar şi cititorul care nu are cunoştinţe destule despre istoria naţională poate reţine din această lucrare, în afara informaţiei istorice acumulate de autor şi a frescei istorice uriaşe, încă trei trăsături care vorbesc despre o carte de excepţie prin calitatea ştiinţifică şi mesajul ei cultural.

Este, întîi, privirea foarte largă şi, totodată, adîncă asupra întregii vieţi spirituale, în care se constată, în dependenţă de vreme şi de loc, şi prezenţa românească. Astfel, istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor este examinată în contextul general al ortodoxiei, pe de o parte, iar pe de altă parte – în contextul raporturilor pe care a trebuit să le aibă cu catolicismul şi cu alte manifestări religioase sau curente de idei, care tindeau spre abaterea populaţiei românesti de la valorile spirituale tradiţionale.

Este, apoi, atenția deosebită pe care Iorga o acordă raporturilor dintre stat și biserică, influenței – adeseori nefaste – a manifestărilor politice asupra bisericii. Autorul zăboveşte, mai ales, asupra interesului foarte mare pe care l-au arătat unele state străine, curente ideologice şi mişcări religioase din alte țări față de biserica românească.

Este, în fine, faptul că această cuprinzătoare sinteză istorică nu se limitează la istoria creştinismului românesc şi a instituției care a avut datoria să se ocupe de toate problemele organizatorice ale acestei mişcări religioase. La Iorga, biserica nu a fost preocupată numai de protejarea, întărirea şi răspîndirea credinței religioase, altfel spus, rolul acestei instituții de bază a istoriei românilor constă în faptul că ea nu s-a limitat doar la sfera spirituală, doar „la cele sfinte". Pentru că, aşa cum o prezintă marele istoric, biserica română a fost un factor de cultură atît de important, încît, citind această carte, cititorul se poate surprinde, destul de des, că citeşte una din lucrările cele mai temeinice ale istoriei culturii române.

Aceste constatări demonstrează că, prin masa de date istorice, prin analizele şi paralelele istorice pe care le conține, prin nenumăratele şi adeseori foarte sugestivele portretizări, monumentala sinteză a lui Iorga se dovedeşte a fi un bogat şi original fruct al cercetării ştiințifice, care a îmbogățit substanțial, atunci cînd a apărut, istoria societății civile române.

Atunci, aproape nouă decenii în urmă cînd apărea prima ei ediție, această carte exprima, desigur, nivelul din acea vreme al ştiinței istorice, nivel asigurat în mare parte chiar prin osteneala lui Iorga. Nu sîntem noi cei chemați să insiste asupra acestei chestiuni. Ne încumetăm a vorbi doar despre două lucruri. Dezvoltarea cercetărilor istorice, în special a celor arheologice, din ultimele opt-nouă decenii, a permis împingerea cu sute de ani înapoi spre Hristos cronologia primelor aşezăminte creştine ale românilor, față de cum se arată ea în această carte a lui Iorga, ceea ce atestă o tradiție bisericească la români mult mai veche şi mai trainică decît se ştia la începutul sec. XX. Acesta a fost primul moment la care am dorit să atrag atenția cititorului, pentru a-şi putea face o idee despre limitele actuale ale istoriei bisericii scrise de Nicolae Iorga. Al doilea moment este felul în care, în cartea lui Iorga, îşi găseşte locul istoria bisericii basarabene. Lucru uşor de înțeles, la 1908 Iorga nu a putut avea acces la sursele necesare pentru cercetarea aşezămintelor creştineşti din Moldova de Răsărit. Din motive pe care nu le cunoaştem, istoricul nu şi-a modificat, în acest sens, importantul său studiu nici la cea de a doua ediție, din 1928-1930. Drept rezultat, istoria bisericii basarabene practic este absentă în această sinteză, din care cauză ea pare, într-un anume fel, incompletă.

La scurt timp de la ieşirea de sub tipar a celei de a doua ediții a cărții lui Iorga, apărea la Chişinău (în 1931) *Istoria bisericii din Basarabia (sub ruşi)* a lui Nicolae Popovschi, pe care, în momentul de față, o pregătim spre editare la Editura Universitas* şi care

* La scurt timp după scrierea acestor rînduri, Editura Universitas avea să fie lichidată, din care cauză cele două cărți de istorie a bisericii nu au mai apărut. Cea de a treia ediție a *Istoriei bisericii româneşti* a lui Iorga a văzut totuşi lumina tiparului în 1995

va suplini ceea ce nu se poate găsi în pe drept lăudata sinteză a lui Iorga.

Această precuvîntare a editorului* nu are nici cea mai mica pretenție că ar putea înlocui prezentarea exegetă a uneia din cele mai serioase cărți ale istoriografiei române. Amînarea fără soroc a apariției exegezei nu a reuşit să ne facă să abandonăm intenția de a scoate totuşi de sub tipar o nouă ediție a acestei cărți. De aceea o editățm aşezînd cuminte în fața textului marelui istoric aceste rînduri modeste, care nu sînt mai mult decît încă un semn al cinstirii pe care şcoala națională de istorie şi cultură românească o datorează în permanență acestui mare îndrumător şi slujitor al neamului românesc.

5 septembrie 1994

---

la editura bucureşteană Gramar. Cartea lui N. Popovschi a fost reeditată mai tîrziu la Editura Museum din Chişinău, fără să fie însă însoțită, din păcate, de un studiu introductiv şi de notele corespunzătoare care să o plaseze corect în contextul istoriografiei basarabene şi în cel al scrierilor privind istoria bisericii române.

* Autorul acestui material era pe atunci director al Editurii Universitas din Chişinău.

LA RĂSPÎNTIE, O SCRIERE PUȚIN CUNOSCUTĂ

Cartea *La răspîntie*, apărută 74 de ani în urmă[1], în situația în care climatul spiritual al Basarabiei era vizibil marcat de aparența și, într-o oarecare masură, de încrederea realizării în fapt a mîntuirii naționale a moldovenilor de la răsărit de Prut, este una din primele scrieri referitoare la evenimentele politice din 1917-1918, fenomen central în istoria ținutului, ca urmare a faptului că, după ținerea lui peste un veac în supușenie străină, acesta obținuse în sfîrșit posibilitatea să-și decidă singur soarta și, prin atitudinea elitei sale politice și culturale, să-și exprime dezideratul său istoric.

Această scriere apăruse în momentul cînd statutul politic al Basarabiei era discutat foarte mult atît în țară, cît și – mai ales! – în afară. În interior, interesul era stimulat de efortul integrării, care era anevoios, contradictoriu și genera anumite fricțiuni și speculații politice, iar în exterior era provocat și alimentat în permanență de pretențiile anexioniste ale sovieticilor. Pe de asupra, subsidiarul subiectiv al evocării, care încearcă destul de des să iasă în prim-planul scrierii, demonstrează că autorul urmărea să impună anumite atitudini în raporturile statului român cu oamenii politici basarabeni. Așa s-a făcut că atunci, în 1924, *La răspîntie* avea să devină un adevărat fenomen editorial. În scrierea sa de amintiri, Nicolae Iorga zice ca Bogos este „autorul unei folositoare cărți despre unirea provinciei sale”[2]. Evenimentul este cu atît mai semnificativ, cu cît cartea lui Bogos apare simultan cu scoaterea de sub tipar a unor opere care au devenit, de îndată ce au apărut, componente indispensabile ale patrimoniului istorico-bibliografic al Basarabiei. Este vorba mai ales de sintezele lui Al. Boldur[3] și Ion Nistor[4] și de cartea lui P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru: 1812-1918*[5].

Cu toate că ulterior, în interbelic, revoluția basarabeană de la 1917-1918 și-a găsit reflectare și în alte mărturii memorialistice, cum au fost valoroasele cărți ale lui Șt. Ciobanu[6] și Gh. Andronachi[7] (în acestea două amintirile propriu-zise rămînînd departe în spatele documentelor)[8], precum și cele semnate de Gh. Pîntea, R. Cioflec,

---

1 Materialul acesta a fost scris în 1997, pentru o nouă ediție a cărții lui Dimitrie Bogos, *La răspîntie*.

2 N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. III, Bucureşti, 1934, p. 72.

3 Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992 (întruneşte unele studii de sinteză apărute în anii ’20-’30).

4 I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923 (ed. a 2-a, Bucureşti, 1991).

5 Ediție recentă: Chișinău, 1992.

6 Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Bucureşti, 1926 (reeditată la Chişinău în 1993).

7 Gh. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933 (reeditat la Bucureşti în anul 2000).

8 Poate cel mai bun exemplu în acest sens îl oferă seria de broşuri publicate de Ioan Pelivan ca material pentru Conferința de Pace de la Paris din 1918-1920, dar și amintirile sale de mai tîrziu și scrierile cu elemente memorialistice, apărute în diferite perioade: *L ’Union de la Bessarabie à la mère-patrie, la Roumanie*, Paris, 1919;

M. Schina, On. Ghibu, sau în relatările unor figuri centrale ale acelui moment istoric[9], totuşi ceea ce a scris Bogos a rămas să prezinte interes şi în continuare. Ba mai mult, chiar unii martori oculari şi protagonişti ai evenimentelor au căutat adesea să se sprijine pe această carte în afirmațiile şi narațiunile lor[10]. Urmînd acest exemplu, literatura de specialitate a văzut în cartea *La raspîntie* o sursă credibilă şi, deci, utilă pentru reconstituirea imaginii istorice a epocii[11], şi în acelaşi scop s-a referit şi la o altă lucrare a lui Bogos, mult mai mică –textul unei conferințe ținute la 10 noiembrie 1938 în sala Dalles din Bucureşti, intitulată *Basarabia de la 1812 pînă la 1938*[12].

Tot aşa cum s-a întîmplat şi în cazul altor personalități politice basarabene de la 1917-1918, care au scris ulterior despre acele evenimente epocale, D. Bogos şi cartea sa s-au bucurat de foarte multă atenție din partea istoriografiei sovietice. Şi, ceea ce este uşor de înțeles, *La raspîntie* a fost citită cu cea mai mare luare aminte tocmai de acei care au manifestat cel mai mare zel în falsificarea acestei pagini din trecutul nostru. Poziția autorului fiind limpede, neechivocă, faptele invocate se pretează greu la răstălmăciri, de aceea istoricii sovietici au tratat-o aşa cum a dorit şi cel care a scris-o: ca pe o mărturie a luptei Sfatului Țării şi a trupelor române venite în ianuarie 1918 în sprijinul acestuia împotriva anarhiei bolşevice din ținut.Vorbind despre lupta liderilor basarabeni pentru înlăturarea acestui pericol, unul din cei care au falsificat în mod mojicesc realitățile perioadei respective scrie că „cunoscutul naționalist burghez D. Bogos[13] îşi aminteşte: «Toate aceste pregătiri ale noastre se făceau în cel mai mare secret»”[14]. Unii istorici sovietici, care au avut drept temă specială de cercetare evenimentele politice şi militare din Basarabia de la sfîrşitul anului 1917 şi începutul

---

idem, *La chronologie de la Bessarabie*, Paris, 1920; idem, *Lămurirea unei misiuni istorice*, „Viața Basarabiei”, 1938, nr. 3 ş.a.

9 *Regele Ferdinand şi unirea Basarabiei*, Chişinău, 1939; „*Generaţia Unirii”*, 1929, nr. 3; 1930, 25 ianuarie ş.a.; I. Inculeț, *O revoluţie trăită*, Chisinau, 1994; idem, *De la Unirea Basarabiei condiționată la unirea fara condiţie*, „Universul”, 1928, 30 aprilie; idem, *Cum a fost votată Unirea*, „Viața Basarabiei”, 1933, nr. 4-5.

10 Vezi On. Ghibu, *Pe baricadele vieţii. În Basarabia revoluţionară (1917-1918). Amintiri*, Chişinău, 1992; V. Harea, *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri şi comentarii*, Bucuresti, 1995, pp. 160, 226 ş.a.; Gh. Andronache, *op.cit*., pp. 153, 184, 193.

11 Al. Boldur, *op.cit*., p. 527; P. Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internaţional: 1806-1920*, Bucuresti, 1993, pp. 134, 138, 139, 140, 145, 148, 151, 159-160, 183-186; N. Ciachir, *Basarabia sub stapînire ţaristă (1912-1917)*, Bucureşti, 1992, p. 121; E. Istrati, *Unele consideraţii cu privire la data înfiinţării Partidului Naţional Moldovenesc*, „Revista de istorie a Moldovei” (RIM), 1995, nr. l, pp. 20, 23; I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Aspecte controversate ale problemei*, „Patrimoniu”, 1993, nr. 2, pp. 7, 9, 11, 13, 17, 19, 22, 33-42 ; idem, *Mirajul independenţei. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie şi 27 martie 1918*, „RIM”, 1993, nr. 4, p. 12.

12 I. Scurtu et al., *Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1994*, Bucureşti, 1994, pp. 123, 138; S. Stoian, *Viaţa politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie - 27 noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Ţării*, „RIM”, 1992, nr. 2, pp. 49, 54.

13 В. Н. Лунгу, *Политика террора ограбежа в Бессарабии. 1918-1920 гг*., Кишинев, 1979, с. 33.

14 D. Bogos, *La răspîntie. Moldova de la Nistru în anii 1917-1918*, Chişinău, 1924, p. 102.

anului 1918, au folosit-o ca sursă principală pentru a încerca să demonstreze „rolul trădător al Sfatului Țării" şi „esența contrarevoluționară a naționalismului burghez moldovenesc"[15], ceea ce este perfect valabil în sensul că parlamentul şi guvernul de atunci ale Basarabiei şi fruntaşii mişcării revoluționare şi de eliberare națională au luptat din răsputeri împotriva dominației ruse şi a pericolului bolşevic.

Pe scurt, despre cartea lui Bogos s-a scris foarte mult, aşa încît ea oricînd poate deveni subiectul unui studiu istorico-bibliografic special. Referințele numeroase şi în general favorabile la această scriere sînt, poate, şi motivul care îl făcea pe autor să se mîndrească cu ea. Vorbind în Camera Deputaților despre împrejurările în care fusese realizată autonomia Basarabiei față de Rusia, Bogos adresează această replică unora care i se păreau că nu aveau ştire de situația de fapt: „D-voastră nu cunoaşteți acest lucru. Citiți cărticica pe care am scris-o eu şi veți vedea cum şi-a făcut fiecare datoria"[16].

În acest studiu introductiv nu ne propunem o examinare în detaliu a principalei scrieri a lui D. Bogos. Din punct de vedere al obiectivelor cercetării istorice, ne interesează mai ales cum reflectă ea fenomenele la care se referă şi, prin urmare, în ce masură poate îndeplini funcțiile de sursă istorică pentru reproducerea acelor realități. În afară de aceasta, istoriografia națională mai are o frumoasă şi foarte veche datorie, neachitată încă, de a aprecia competent şi corect meritele reale şi rolul adevărat al fiecărui participant de seamă la mişcarea de eliberare națională a Basarabiei de sub dominația străină în tumultuoşii ani 1917-1918. De aceea, în rîndurile de mai jos, cartea *La răspîntie* este apreciată şi sub acest aspect, dar şi prin conturarea mai clară a portretului lui Dimitrie Bogos. Evident, pentru ca imaginea lui istorică să fie cît mai aproape de ceea ce a fost el în realitate, voi apela şi la alte izvoare, puține deocamdată, la care viitoarele cercetări vor adăuga, cu siguranță, multe altele din arhive şi din presa vremii, pentru că documentele de interes istoric din familia Bogos s-au risipit în anii de pribegie silită a acesteia, de persecuții şi de urmăriri.

În „cărticica" sa, autorul se opreşte la cele mai importante frămîntări ale basarabenilor, din primăvara anului 1917 şi pînă în primăvara anului 1918. Sînt unele fapte sau luări de atitudine, în această lucrare, care nu pot fi găsite în altă parte, şi anume în aceasta constă valoarea ei ca sursă istorică. Arătînd o preocupare deosebită pentru organizarea politică şi administrativă a Basarabiei, în conformitate cu tendința de autodeterminare națională, exprimată mai ales de intelectualitatea românească din ținut, scrierea aceasta este, după cum se vede, singura din toată literatura istorică referitoare la acest eveniment care nuanțează semnificativ rolul Congresului Militar Moldovenesc, în special în privința organizări politice şi militare a ținutului. Biroul de organizare a Sfatului Țării capătă în istoriografie importanța pe care a avut-o în realitate anume prin relatările lui Bogos sau, mai precis, datorită şi

---

[15] Д. Антонюк, С. Афтенюк, А. Есауленко, М. Иткис, *Предательская роль «Сфатул Цэрий»,* Кишинев, 1969; А. Есауленко, *Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма*, Кишинев, 1977, с. 12, 34, 38, 40, 54, 87, 137, 148-149,152-154,173-174, 185.

[16] Monitorul Oficial, *Desbaterile Adunării Deputaţilor*,1931, nr. 8, 11 decembrie.

acestei informații. Nu-mi aduc aminte să fi citit şi în altă parte că Congresul hotărîse ca Biroul lui Vasile Țanțu (despre care s-a vorbit de cele mai multe ori la modul foarte general, nu de puține ori în treacăt şi, cîteodată, a fost denigrat cu bună ştiință[17]) să se ocupe nu numai de crearea Sfatului Țării, dar şi de „organizarea armatei naționale moldoveneşti”[18], ceea ce este în deplină consonanță cu realitățile de atunci şi cu alte decizii ale organizațiilor militare din Basarabia. „Numit, citim mai departe, şef de stat major al comisariatului militar, al cărui titular era rotmistrul V. Cijevschi, bolnav (V. C. –*n.a.*), pe la începutul lui noiembrie, avînd (V. C. –*n.a.*) ca înlocuitor pe domnul sublocotenent Țanțu, îmi aleg ca reşedință localul liceului 3 de băieți, unde avea sediul şi biroul de organizare a Sfatului Țării. Îmi rezerv ca locuință personală o odaie în subsolul clădirii pentru a fi permanent lîngă birou”[19].

Aşadar, datorită amintirilor scrise ale lui D. Bogos, sîntem în măsură să cunoaştem azi că, departe de a se fi limitat doar la agitație politică şi la campanii electorale, ideea autodeterminării naționale a ținutului, pe lîngă realizarea unui program foarte cuprinzător şi concret de creare a viitoarei conduceri politice a Basarabiei, mai prevedea şi pregătirea premiselor militare pentru ca acest program să nu rămînă o declarație nerealizabilă, cum se întîmpla atît de des în vremea aceea deosebit de agitată şi nesigură.

Relatările memoralistice ale lui Bogos sînt prețioase şi pentru completarea ce o fac tabloului general ce reproduce atmosfera în care a avut loc deschiderea Sfatului Țării. „Timpul era splendid, scrie el, o zi frumoasă cu soare. Eu mă aflam în piața din fața localului de şedință cu trupele moldoveneşti, pentru a da onorurile cuvenite acelui care trebuia să fie ales preşedinte al Sfatului Țării. Regimentul I moldovenesc, cele 2 baterii de artilerie, garda palatului şi trupe străine, venite să dea onorurile parlamentului, erau în aşteptare. Ținuta trupelor era excelentă”. Spune şi alte lucruri semnificative în raport cu atitudinea sa față de unii lideri basarabeni, lucruri relevante, chiar dacă nu au confirmare în alte surse. „După defilarea trupelor, caut să aflu ce s-a petrecut înăuntrul palatului. Am aflat ca «social-revoluționarii» şi reprezentanții minorităților, aflînd de candidatul moldovenilor la preşedinția Sfatului Țării (Pelivan –*n.a.*), au decis să se abție de la lucrări, punînd ultimatum ca să fie primit candidatul lor, I. Inculeț. Moldovenii, văzind că dezbinarea de la început ar face o impresie proastă în străinatate, cedează şi astfel reprezentantul «social-revoluționarilor», dl I. Inculeț, devine preşedinte al Sfatului Țării”[20].

În realitate, situația a fost cu totul alta. Ioan Pelivan, care, în cazul de față, este sursa cea mai sigură, îşi va aminti mai tîrziu că, după ce, în noaptea de 20 spre 21 noiembrie, Biroul de organizare il desemnase anume pe el în calitate de viitor

---

[17] Aşa a procedat, de pildă, On. Ghibu, cînd a încercat să impună părerea stranie cum că Vasile Țanțu şi Biroul lui lîncezeau în completă pasivitate şi nehotarire şi că, de fapt, cel care a convocat Sfatul Țării ar fi fost anume el, Ghibu. Vezi On. Ghibu, *op. cit*.. pp. 436-437.

[18] D. Bogos, *op. cit*., p. 74.

[19] *Ibidem*, p. 75.

[20] *Ibidem*, pp. 87-88.

preşedinte al parlamentului şi după ce plecase acasă, au venit la el tîrziu după miezul noptii „finii" săi, cum erau numiți tinerii revoluționari naționaliști aflați încă de pe la 1902-1903 sub îndrumarea sa. Aceştia l-au informat că la aflarea deciziei Biroului, fruntaşii grupării de deputați ai minoritarilor şi cei din fracțiunea țărănească s-au arătat nemulțumiți, socotindu-l pe Pelivan un naționalist proromân. „Eu, relatează Pelivan, le-am răspuns prietenilor mei: - Interesul nostru național moldovenesc ne dictează ca preşedintele Sfatului Țării, pentru autoritatea şi prestigiul acestui organ suprem al Basarabiei, să fie votat nu cu 70 procente din deputații lui, şi dacă se poate în majoritate (adică aproape toți –*n.a.*). Ia să vedem care din deputații moldoveni ar fi mai potrivit şi apreciat de minoritari şi de fracția țărănească. După mine, I. Inculeț ar fi cel mai potrivit"[21]. Această decizie a lui Pelivan a fost adusă imediat la cunoştința lui Inculeț, care declarase că Biroul făcuse, prin desemnarea lui Pelivan, cea mai bună alegere. El avea să mărturisească mai tîrziu: „În ajunul deschiderii (Sfatului Țării –*n.a.*), seara, deputații moldoveni s-au adunat pentru desemnarea viitorului Preşedinte al Sfatului Țării. O seară memorabilă. Pe buzele marii majorități era numele lui Ion Pelivan. Şi cu dreptate. Ion Pelivan era cel mai vechi luptător național moldovean printre noi. Luptător cunoscut ca «naşul moldovenilor», care a şi suferit de la ruşi pentru ideile sale naționale"[22]. Tocmai de aceea recomandarea „naşului" l-a surprins – deosebit de plăcut, bineînțeles – şi l-a făcut să-i rămînă recunoscător tot restul vieții pentru gestul care demonstra multă înțelepciune politică şi cele mai alese calități omeneşti[23]. Avea să o mărturisească în modesta sa carte despre evenimentele politice basarabene din anul 1917: „Eu am rămas adînc tulburat. Apreciam sacrificiul enorm făcut de Ion Pelivan prin renunțarea lui la suprema satisfacție pe care putea să i-o dea un neam pentru drepturile căruia el a luptat. Îl cunoşteam, de pe cînd eram copil în satul Răzeni, unde ne-am născut amîndoi"[24].

Bogos a fost printre acei care au „hiritisit" parlamentul basarabean în prima zi de existență a acestuia, dar din motive lesne de înțeles nu-şi reproduce cuvîntarea în cartea sa, deşi cuvîntarea fusese publicată, împreună cu toate celelalte „hiritisiri", îndată după consumarea evenimentului. Iată acele puține, dar frumoase cuvinte pe care mai devreme le-am reprodus în primul număr al revistei *Patrimoniu*: „Frații lor! Astăzi a căzut de pe ochii noştri vălul. Privirea noastră este clară. Din ziua de astăzi noi sîntem scăpați de robia grea de un veac a țarismului. În ziua de astăzi sufletul moldoveanului sclipeşte cu raze de pietre scumpe. Pietre scumpe sînteți d-voastră, domnilor deputați. În numele Comisariatului (militar –*n.a.*), strig: La mulți ani! Noi, Comisariatul provizoriu, pînă acum am avut grijă de soldații moldoveni, care veneau la noi şi cereau să-i adăpostim. Pînă acum noi am apărat multe țări, acum vrem să

---

[21] Ioan Pelivan, *Amintiri*, „Patrimoniu", 1992, nr. 2, p. 135.

[22] I. Inculeț, *O revoluție trăită*, p. 106.

[23] I. Inculeț, „Generația Unirii", nr. 13 din 25 aprilie 1930, pp. 14-15. Soția lui Pelivan, Maria, avea să consemneze: „Ion Inculeț mi-a adus el singur broşura şi revista *Generația Unirii*. Parcă-l aud: Vreau, doamnă, să ştiți ce am gîndit şi ce gîndesc" (*Patrimoniu*, 1992, nr. 2, p. 137).

[24] I. Inculeț, *O revoluție trăită*, p. 107.

apărăm țara noastră, care este mai scumpă ca orice. Pe aceşti soldați, pentru apărarea țării de primejdie, noi i-am adunat sub drapelul național în regimente moldoveneşti. De acuma înalta obligațiune de a-i aduna pe toți moldovenii din toată Rusia în regimente naționale moldoveneşti trece în mîinile Sfatului Țării. D-voastră trebuie să înfăptuiți toate visurile poporului nostru. Luați măsuri grabnice să fie chemați toți moldovenii în Patrie. Ei de atîta timp visează să-şi vadă poporul liber. De acum noi sîntem liberi. De acum chemarea voastră trebuie să răsune în toată lumea, spunînd:

Veniți, viteji apărători ai țării!
Veniți căci sfînta zi a răsărit.
E ziua mare a reînălțării
Drapelului de gloanțe zdrențuit.
Veniți din toate unghiurile zării
Să cucerim ce-avem de cucerit.

Adunați-vă, fraților, din toată Rusia, adunați-vă şi ne ajutați să cucerim libertatea culturii moldoveneşti, pe care noi pînă acuma n-am învățat-o!"[25].

Prin cartea sa, Bogos contribuie la clarificarea situației create de incidentul de la gara din Chişinău din dimineața zilei de 6 ianuarie 1918. Astfel, aflam că la scurt timp după trimiterea cunoscutei telegrame din 22 decembrie 1917 (semnată de Erhan, Pelivan şi Cristi), prin care guvernul moldovenesc solicita Ministerului de Război al României trimiterea la Chişinău a unui regiment ardelenesc ce urma să sosească în România de la Kiev, aici „au şi sosit ofițerii ardeleni, domnii Osvadă, Meteş şi Vescan. În cel mai strîns contact cu ei, am început pregătirile pentru întîmpinarea în primul rînd a eşalonului de la Kiev... Peste vreo cîtva timp au sosit 20 ofițeri ardeleni, pe care i-am găzduit în comuna Lozova, județul Chişinău. Afară de mine, era la curent numai sublocotenentul Secară, care a şi semnat o telegramă către corpul voluntarilor din Kiev, cerînd trimiterea urgentă a eşalonului de ardeleni. Dintre directori, erau la curent şi se interesau de-aproape domnii Pelivan şi N. Codreanu. Nu pot să nu amintesc şi de valorosul concurs ce l-a dat domnul Ion Codreanu, deputatul Sfatului Țării, în chestiunea găzduirii ofițerilor în comuna Lozova, județul Chişinău, deoarece instigatorii aținau pe țărani ca să nu primească pe ofițerii ardeleni în comună. Deputatul I. Codreanu[26] a ştiut să convingă pe țărani să nu se potrivească răuvoitorilor"[27].

Cele spuse de el relativ la ce se întîmplase la Chişinău în 6 şi 7 ianuarie 1918 corespund altor surse, dovedite ca sigure, mai ales în ce priveşte acțiunile din acele zile ale lui Ciugureanu şi Pelivan, şi nu confirmă afirmația lui V. Harea, după care în ziua de 7 ianuarie Pelivan nu era de găsit în Chişinău şi că de aceea nu a luat

---

[25] *Patrimoniu*, 1990, nr. l, pp.183-184.

[26] În legătură cu această remarcă, am consultat încă o dată listele deputaților Sfatului Țării, de unde ar reieşi că e vorba de „moş" Ion Codreanu, care însă era din Ştefăneşti, Soroca, nu din Lozova, ceea ce nu diminuează cu nimic importanța relatării, ba dimpotrivă.

[27] D. Bogos, *op. cit*., p. 145.

parte la întrunirea liderilor basarabeni[28], convocată seara tîrziu în acea zi la sediul lui Ciugureanu din Palatul zemstvei oraşului Chişinău[29]. Este incitantă relatarea lui Bogos, potrivit căruia în acea şedinţă cineva ar fi propus „să fugim unul după altul la Iaşi şi acolo să proclamăm continuarea lucrărilor Sfatului Ţării"[30]. Aceste exemple de neconcordanţă a relatărilor referitoare la nişte importante evenimente istorice şi de dezvăluiri senzaţionale, neîntîlnite deocamdată în alte surse, sînt un îndemn serios la studierea comparată a memoriilor şi la confruntarea acestora, în totalitatea lor, fără excepţie, cu actele istorice – cu cele publicate, dar mai ales cu cele din arhive.

Din tot ce se spune în această carte despre împrejurările în care a avut loc Unirea, cea mai mare atenţie merită, fără îndoială, referinţele la rolul jucat de Constantin Stere în pregătirea acelui act istoric. „Mărturisesc, scrie Bogos, că sosirea domnului Stere se aştepta ca a unui semizeu, făcător de minuni. Şi, într-adevăr, dumnealui s-a arătat la culmea chemării. Tot în acea seară de 24 martie, în localul societăţii «Făclia», s-a dat în onoarea marelui musafir un banchet, la care au fost invitaţi reprezentanţii «fracţiunii ţărăneşti» şi a altor minoritari[31]. A fost un praznic, a fost un delir cînd vorbea domnul Stere. L-am văzut atunci prima oară în viaţă. Cu o voce fermă, hotărîtoare, cu logică de fier, explica Stere lui Ţiganco necesitatea actului Unirii. Cred că domnul Stere niciodată în viaţa lui n-a fost aşa de tare, aşa de convingător, ca în seara de 24 martie. Clipe înălţătoare, clipe măreţe, care nu se vor uita niciodată în viaţa"[32].

După ce termină de povestit despre felul cum s-a făcut Unirea, autorul adaugă aceste rînduri: „Cetitorule, dacă îţi vei pune întrebarea cine a făcut Unirea Basarabiei

---

[28] În *Amintirtile* sale, Pelivan spune clar că în zilele de 6 şi 7 ianuarie se afla în Chişinău şi doar în seara zilei de 7 ianuarie, după ora 20, a plecat din oraş, împreună cu alţi trei deputaţi din Sfatul Ţării: *Patrimoniu*, 1992, nr. 2, p. 129.

[29] V. Harea, *op. cit.*,pp. 211-215. De fapt, întrunirea la Ciugureanu nu a avut loc la 7, ci la 6 ianuarie, după cum demonstrează şi Pelivan (*op.cit*., pp. 127-128), ceea ce susţine şi Bogos, dar şi alţi martori oculari.

[30] D. Bogos, *op. cit*., p. 145.

[31] Fracţiunea ţărănească nu reprezenta minorităţile naţionale decît într-o măsură foarte redusă; în parlament exista o fracţiune aparte a minoritarilor.

[32] *Ibidem,* p. 134 . Vladimir Ţîganco a fost, o vreme, lider al fracţiunii ţărăneşti în Sfatul Ţării, rus de origine, dar moderat totuşi comparativ cu membrii fracţiunii minoritarilor. Această părere despre Stere trebuie văzută ca fiind mai mult decît nişte reminiscenţe dintr-o frumoasă impresie căpătată într-un moment înălţător din trecut – e un modest prinos de recunoştinţă pe care basarabenii, şi mai ales statul român şi cultura românească, le datorează acestui pilon al istoriei şi spiritualităţii noastre, este un mic gest de reparaţie morală faţă de marele basarabean, care prea des dincolo de Prut (nu ne interesează peroraţiile propagandei sovietice în adresa lui) a fost hulit şi umilit, cînd trebuia să fi fost ascultat cu cea mai mare atenţie şi urmat în sfaturile sale înţelepte. Cu excepţia unor momente de poticneli regretabile, ca urmare a scăpătării în mocirla politicianistă de după 1918, liderii basarabeni au arătat întotdeauna un respect deosebit faţă de Stere, exemplul cel mai bun fiind cel al lui P. Cazacu, care a spus repetat, sus şi tare, că unirea de la 27 martie 1918 a fost, întîi de toate, rezultatul eforturilor lui Stere, „părintele sufletesc" al basarabenilor, cum îl numeşte el (P. Cazacu, *op. cit*., 1992, p. 403).

cu țara-mamă, istoria îți va răspunde: *vocea sîngelui*"[33]. Acest răspuns, pe care el îl va repeta şi în una din cuvîntările sale în parlamentul român[34], se întîlneşte şi la alții, fie în aceeaşi formulă, fie exprimat altfel. Al. Boldur, de pildă, reproduce din mesajul Tronului, citit de regele Ferdinand în şedința Camerei Deputaților din 4 iulie 1918, aceste cuvinte: „*Simțul superior al neamului* a făcut ca frumosul pamînt moldovean, rupt din ogorul strămoşesc, să se reîntoarcă la țara-mamă şi ca poporul basarabean să se arunce în brațele ei..."[35]. Tema „vocea sîngelui" a ajuns la un moment dat subiect aparte de discuție în istoriografie şi am convingerea că scrierile istorice mai noi au demonstrat convingător ca nu sînt temeiuri pentru astfel de preocupări: dacă nu ne convine o explicație mistică a fenomenului Unirii, atunci trebuie să ne mulțumim cu gîndul treaz, impus de examinarea cumpănită, neexaltată, a faptelor sigure, că aceasta a fost produsul, obținut foarte greu, al conlucrării unui complex întreg de factori[36], care, în formula lui Al. Boldur, „formează o unitate complexă, totalitatea acțiunilor condiționate una de alta"[37].

Istoricii vor trebui să se adreseze „cărticelei" lui Bogos de fiecare dată cînd vor examina chestiunea integrării Basarabiei în regatul român, mai ales atunci cînd va fi nevoie să se afle cum s-a produs fuziunea unităților militare moldoveneşti cu armata română, şi asta pentru că Bogos a deținut funcția de şef de stat major al trupelor basarabene, înființate şi prin eforturile lui. Dorind, probabil, să-şi facă scrierea cît mai atractivă, autorul descrie oarecum detaliat felul cum a fost introdusă uniforma românească la militarii basarabeni[38]. Totuşi, prefacerile acestea militare nu au fost deloc simple şi uşoare; din ce spune Bogos, ar reieşi ca „reforma" militară s-ar fi produs pînă la unirea din martie, pentru că el nu numeşte o dată anume a acestor schimbări, iar narațiunea sa are că punct cronologic final anume data de 27 martie. Dar se cunoaşte că pe la sfîrşitul lunii iunie sau începutul lunii iulie 1918, deci după Unire, fusese înființată o comisie „pentru dezlegarea tuturor chestiunilor militare în Basarabia", în care intrau militari din ambele armate. Membrii basarabeni ai comisiei au fost generalul Brăescu, colonelul Cojocaru, maiorul Pîntea şi maiorul Bogos.

În ultima pagină a cărții citim: „Am lucrat la această carte fără patimă, n-am căutat să scot vreo persoană, fie dintr-o parte, fie din alta, în relief. Fiecare este arătat aşa cum a fost"[39]. Dar textul arată că, atunci cînd a fost vorba de anumiți oameni şi de evenimente care au avut legătură cu aceşti oameni, autorul s-a cam îndepărtat de la principiul obiectivității. Ceea ce pur şi simplu frapează e atitudinea de-a dreptul ostila față de unii lideri de seamă basarabeni, mai întîi de toate față de Inculeț şi Erhan, apoi față de Pîntea şi alții. Străduințele permanente de a-i prezenta pe primii doi fruntaşi, care, fără îndoială, au fost oameni politici de excepție şi intelectuali

---

33 D. Bogos, *op. cit*., p. 145.
34 Monitorul Oficial, *Desbaterile Adunării deputaților*, 1931, nr. 75, p. 2076.
35 Al. Boldur, *Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor*, Chişinău, 1928, p. 5.
36 Vezi *RIM*, 1993, nr. 3, pp. 3-10; *Patrimoniu*, 1993, nr. 2, pp. 9-10.
37 Al. Boldur, *op. cit.,* p. 16.
38 D. Bogos, *op. cit.,* pp. 130-131.
39 *Ibidem*, 143.

foarte bine pregătiți pentru timpurile acelea, drept filoruşi şi antiromâni şi duşmani ai cauzei naționale a moldovenilor, riscă să compromită uneori impresia în general bună despre aceasta carte[40].

De fapt, ce li se reproşează celor două figuri ilustre ale istoriei basarabene? Bogos, dar şi alții, pînă la apariția scrierii sale şi după aceea, le aduc, drept învinuire deosebit de gravă, radicalismul lor revoluționar. În calitate de „argument", se tot vorbeşte despre misiunea pe care Petrogradul şi Kerenski ar fi dat-o, chipurile, lui Inculeț şi Erhan de a „adînci revoluția" în Basarabia. Aşa a apărut în istoriografia românească legenda despre filorusismul şi antiromânismul celor doi organizatori şi îndrumători ai revoluției basarabene din 1917-1918. La aceasta şi-au adus contribuția din plin şi unii „voitori de bine", cum a fost mai ales On. Ghibu, care, prin ziarul *Ardealul* (denumit mai în urmă *România nouă*), „care apărea la Chişinău cu ajutorul guvernului" din Iaşi[41], a făcut tot ce a putut ca dincolo de Prut aceştia să fie tratați cu neîncredere şi, dimpotrivă, să fie etalate meritele unioniste ale românilor de dincolo sau măcar să fie preferați politicieni basarabeni de felul lui Halippa, foarte bine intenționați din punct de vedere național românesc, dar cedînd vizibil în fața lui Inculeț şi Erhan (şi, fără îndoială, în fața lui Pelivan, Ciugureanu, Crihan şi alții) sub aspectul capacităților politice şi de sesizare şi analiză a evenimentelor deosebit de complicate prin care a avut de trecut Basarabia în anii revoluției. Această tendință a fost copiată repede de toți acei care au vrut să placă cu orice preț acelora care dădeau tonul în politica din noul regat, şi, din păcate, ea se regăşeste şi în cartea lui Bogos.

În raport cu felul în care a fost înțeles şi receptat în Romania „radicalismul" liderilor revoluției basarabene (aceasta se referă în mare măsură şi la Stere), este important să menționăm doi factori, care l-au făcut deosebit de incitant în opinia publică filistină, în special în cercurile avute din regat, iar apoi şi în istoriografia română. Primul a fost frica de revoluție, iar al doilea – o anumită propagandă interesată, care a avut grijă ca, prin gura şi condeiul unor intelectuali şi ofițeri români, să impună în România impresia că Sfatul Țării era un organ politic bolşevic şi că, în orice caz, acesta nu era îndreptățit să hotărască soarta Basarabiei[42]. În susținerea acestor eforturi veneau

---

[40] *Ibidem*, pp. 34-35, 52-55, 59, 62, 66, 68, 72-73, 83, 85, 87-88, 91, 95, 107-109, 113, 115, 117-118, 129.

[41] N. Iorga, *op. cit*., vol. II, p. 300.

[42] De pildă, Const. Argetoianu, care a fost, poate, unul dintre cei mai sinceri exponenți ai acestei atitudini denigratoare la adresa Basarabiei, iată ce spunea în ajunul unirii, el fiind pe atunci ministru de interne în guvernul Averescu: „Biata Basarabie...nu avea încă cunoştință de propria ei existență. Naivul popor de peste Prut căzuse pe mîinile unui soviet de pezevenghi adunați de pe stradă, pe jumătate bolşevizați şi pe jumătate naționalişti, care se întrunise la Chişinău sub numele de Sfatul Țării... Sfatul Țării n-a fost într-adevăr decit o formațiune politică de impostură...Ieşit din alegeri cu totul fictive, el nu reprezenta nimic şi pe nimeni. De fapt, membrii lui se impuseseră singuri şi izbutiseră să se aşeze în fruntea mişcării fiindcă locurile nu fuseseră ocupate de alții. Compus din români neunionişti (erau şi de aceştia), din ruşi şi din evrei simpatizanți cu Moscova sau cu Ucraina sau chiar „aftonomişti", din germani şi din polonezi – conglomeratul strîns în jurul Sfatului Țării n-a ştiut niciodată ce a vrut, afară de un singur lucru: o hotărîtă îndrumare spre stînga. Cea

moşierii basarabeni[43], care, aparent paradoxal, în cercurile conducătoare de dincolo

mai mare parte a acestor deputaţi fără mandat, dacă n-au fost bolşevici sadea, au fost cel puţin revoluţionari decişi să dea gata pe „burjui" – în speţă pe proprietarii mari rurali şi urbani, care nici nu fuseseră primiţi în Sfat sub motiv că rămăseseră devotaţi ţarismului". Si, referindu-se în continuare la modul în care înţelesese prim-ministrul Marghiloman să facă unirea Basarabiei, mai adaugă şi aceste cuvinte, nu pur şi simplu nedrepte, ci de-a dreptul mîrşave pentru un „frate" al basarabenilor: „Cu armata română pe care o avea la dispoziţie şi cu nemţii pe care-i avea la Odesa şi cărora le putea trimite spre păstrare pe toţi conducătorii ovreilor şi ai ruşilor, toţi bolşevizaţi şi românofobi – Marghiloman nici nu trebuia să ia contact cu puşlamalele din Sfatul Ţării. Un prim-ministru român şi hotarît n-avea decît un gest de făcut: să dizolve Sfatul Ţării, ilegal ales şi ilegal constituit. După aceea să proclame Unirea Basarabiei cu Patria Mumă, fără nici o condiţie, fără nici un adaos, şi să supună această hotărîre unui plebiscit" (Const. Argetoianu, *Memorii*, vol. V, Bucureşti, 1995, pp. 28, 54, 56). Comentariul este inutil, ca şi demonstrarea, uşoară de altfel, că o serie întreagă de afirmaţii şi fapte din aceste referinţe injurioase nu corespund nici pe departe realităţii. Este suficient să reţinem doar fondul şi forma lor, pentru că este evident că anume în ele stă ascuns scopul memorialistului. La drept vorbind, nici forma nu cere comentariu. Iar fondul vrea să arate că pentru acest politician, care, cum se ştie, este tipul arivistului lipsit de scrupule, voinţa populaţiei basarabene – indiferent că aceasta avea sau nu organe de stat reprezentative – nu însemna absolut nimic. După părerea lui, era mai mult decît suficient ca cineva să fi fost reprezentant legal al României pentru a decide de unul singur destinul istoric al Basarabiei, fără sa-şi pună măcar o clipă întrebarea dacă nu cumva Basarabia ar fi putut avea altă opţiune. Din păcate, obrăzniciile sincere ale lui Argetoianu merită toată atenţia, pentru că explică unele lucruri relevante privind atitudinea clasei politice din România interbelică faţă de Basarabia.

[43] În memoriul Uniunii Marilor Proprietari din Basarabia, trimis la 10 martie 1918 regelui Ferdinand şi semnat de preşedintele acesteia, Pantelimon Sinadino, membru al Sfatului Ţării, ca şi alţi cîţiva moşieri (ceea ce arată ca „fratele" Argetoianu nu cunoştea sau, mai degrabă, nu-i păsa de adevărata situaţie, de vreme ce afirma că aceştia „nici nu fuseseră primiţi în Sfat"), se spunea foarte limpede, dar în total dezacord cu starea de fapt, că „pentru restabilirea ordinii de stat în Basarabia, zguduită de anarhie, poate să fie o singură cale, şi anume: Sfatul Ţării, instituţie arbitrară, aleasă de o bandă de soldaţi maximalişti, fără luare în consideraţie nici a păturilor burgheze şi intelectuale, nici macar a ţăranilor mai avuţi, compus în majoritatea sa din demagogi şi aventurieri politici şi avînd în fruntea lui persoane care au fost odinioară membri ai organizaţiilor extreme socialiste din Petrograd (desigur, referinţă la Inculeţ şi Erhan –*n.a.*), trebuie înlăturat. Pentru binele Basarabiei, trebuie imediat de pus administraţie militară, care să restabilească ordinea de stat în ţară..." (vezi Gh. Andronachi, *op.cit.*, p. 104). Totuşi documentul trezeşte nedumeriri, pentru că, după introducerea trupelor române în ţinut, Sfatul Ţării nu mai era stăpîn pe situaţie şi, în orice caz, pentru moşieri nu prezenta nici un pericol, cu atît mai mult cu cît două săptămîni în urmă acesta hotărîse că ţăranii nu aveau drept de posesiune asupra pamînturilor pe care le luaseră în 1917 de la marii proprietari, aceste pamînturi fiind declarate ca date în arendă la ţărani. Apoi nu este de neglijat nici faptul că memoriul este semnat de un fost deputat în Sfatul Ţării (lucru curios, mandatul lui încetează chiar în ajunul semnării documentului, la 9 martie), tot aşa cum se cade să fie luată în seamă şi sugestia că „trebuie imediat de pus administraţie militară". Această „sugestie" capătă o semnificaţie curioasă, dacă nu uităm că datează anume

de Prut erau văzuți mai bine decît liderii Sfatului Țării. Aşa s-a ajuns ca, chiar în zilele cînd se pregătea Unirea şi adeseori după aceea, fruntaşii basarabeni să fie trataţi cu dispreț fățiş[44]. Cunoscînd bine această atitudine, refractară pînă la ostilitate nedisimulată, Bogos o exploatează din plin. Astfel, tocmai partea cea mai nedorită de clasa politică românească a declarației istorice a Sfatului Țării din 2 decembrie 1917 este explicată în cartea sa prin radicalismul acelora care nu-i conveneau. „Aci, zice el, fracțiunea țărănească înregistrează un mare succes, reuşind ca în declarație să aibă loc şi punctul privitor la reforma agrară, care suna astfel: «§ 2. Să împartă norodului muncitor tot pamîntul fără plată, pe temeiul folosirii drepte» etc., şi mai departe: «tot pamîntul care nu se lucrează cu braţele proprietarului, împreună cu vitele şi cu instrumentele gospodăreşti, va trece în seama comitetelor săteşti, alese pe temeiul democratic» etc."[45]. Ba chiar, forțînd prea mult nota, de astă dată dorind, din interese de partid, să lovească şi în Stere, care lăuda „dreptatea şi slobozeniile" cîştigate de

din momentul cînd se făceau pregătirile pentru unire, care, bineînțeles, nu au fost întîmplătoare (Vezi şi I.Țurcanu, *Unirea condiţionată*..., p. 12 ş.a.). Pe de altă parte, ura şi dispreţul moşierilor față de Sfatul Țării sînt confirmate şi de alte surse credibile: A. Marghiloman, *Note politice*, vol. III, Bucuresti, 1927, p. 454.

44 Sînt mai multe mărturii instructive în acest sens, dar cea mai sugestivă este, şi de data aceasta, una care vine tot de la Argetoianu, care zice aşa: „Inculeț mi s-a arătat ce era, de la prima întîlnire, o rîmă, în neantul căreia un făcător de minuni umflase un stomac şi proiectase o pereche de urechi şi un nas formidabil, un nas menit să miroase la distanță şi să descurce în tufişul vieții poteca cea bună. Se pretindea docent la universitatea din Petrograd şi purta, ca şi primul său ministru Daniel (Ciugureanu –*n.a*.), o uniformă uzată de prapurcic; sub bluza căcănie şi strînsă la gît năduşeala le ținea loc de rufe şi nădragii negri şi soiosi, dar de tăietură englezească, îşi ascundeau capetele de ruşine în carîmbii unor cizme de lux, probabil şterpelite în numele sfintelor principii ale Revoluției...N-aveau un pic de sentiment românesc; nu o prea spuneau fiindcă le convenea să guverneze (mai bine zis să tipoteze) la Chişinău sub oblăduirea armatei noastre – dar nu s-au putut împiedica să susție cu toată dîrzenia independența Republicii Moldovenești" (*op.cit*., pp. 28-29). Nu toți oamenii politici din România au gîndit la fel, bineînțeles. Marghiloman şi I.I.C. Brătianu, deşi lideri de partide rivale, au avut o părere foarte bună despre Inculeț. Iata şi impresia lui N. Iorga: „D. Inculeț, profesor de matematică, figură de o linişte şi de o veselie care părea însăşi o asigurare de mai bine, şi medicul Ciugureanu, frumoasă figură de bună rasă moldovenească, ne-au vorbit în cuvinte care mai ales în astfel de timpuri au avut un adînc răsunet în inimile noastre strînse de grijă. Din colțul meu, îndemnat a le răspunde, le-am spus atîta: «Aţi venit la un ceas de mare durere şi ne aduceţi o mare mîngîiere». De atunci basarabenii deveniseră oaspeții obişnuiți ai Iaşului, şi fiecare apariție nouă însemna un pas mai departe în afirmarea credinții şi hotarîrii lor" (*op.cit*., pp. 290-291). Tot atît de frumos a vorbit marele istoric şi despre Ion Buzdugan, un alt socialist- revoluționar (*ibidem*, pp. 270-271, 291), Murafa, Mateevici şi Gurie Grosu (pp. 300-301). În general, părerea despre fruntaşii basarabeni a fost cu atît mai bună, cu cît cei care au vorbit despre ei i-au cunoscut mai bine. O dovadă convingătoare sînt frumoasele portrete, deşi foarte scurte, pe care Duiliu Zaimirescu, fost comisar al guvernului român în Basarabia îndată după Unire, le-a făcut lui Inculeț, Pelivan, Halippa, Ciugureanu, Țanțu, Cijevschi, Erhan, Cristi ş.a. (Vezi *Îndreptarea*, revistă ieşeană, 1918, mai-iunie).

45 D. Bogos, *op. cit.,* p. 99.

basarabeni „în urma revoluției împotriva împărăției ruseşti", Bogos zice, în luarea sa de cuvînt din 9 martie 1921 în Camera Deputaților, că „cuvîntul slobozenie este analog cu revolta". Şi întrucît cei care îl ascultau n-au prea fost de acord cu aceasta definiție, deşi, simpatetic, cei mai mulți din ei erau străini de această idee, el adaugă: „Aşa înțelege țăranul basarabean slobozenia: cînd vorbeşte de slobozenie, îşi aminteşte de anul 1917, cînd nu era nici o autoritate"[46].

Această confuzie îşi are originea în refuzul categoric, din partea clasei politice româneşti, a prefacerilor revoluționare din Basarabia şi, din cauza aceasta, în nedorința principială de a înțelege misiunea pe care şi-o asumaseră, cu multă responsabilitate, liderii mişcării revoluționare de eliberare națională din Basarabia. Or, aceştia, practic fără nicio excepție (şi Bogos gîndea pe atunci altfel, decît reiese din declarațiile făcute pentru patronii săi politici de la Bucureşti), au fost şi au rămas pînă la sfîrşitul vieții convinşi că problema națională era doar un punct esențial într-un program de prefaceri revoluționare, dintre care nu mai puțin importante erau împroprietărirea țăranilor şi democratizarea cît mai largă a societății. Această convingere este foarte bine exprimată în discursurile parlamentare, în scrierile şi corespondența lui Inculeț, Erhan, Pelivan, Buzdugan, Crihan, Alexandri, Alistar, Țanțu, Cijevschi, Ciugureanu, Păscăluță, Harea şi ale altora. Tîrziu încoace, către sfîrşitul vieții sale, Halippa îşi aminteşte cu mîndrie de reforma agrară, la care şi-a adus şi el aportul (de altfel, realizată dupa Unire aproape simultan în toată România Mare), exprimîndu-şi regretul că nu i s-a făcut publicitatea cuvenită în mijlocul țărănimii, tocmai pentru a fi subliniat şi mai mult rolul istoric al Sfatului Țării[47]. În prețioasele sale amintiri, pe care le-a terminat în 1985, Vasile Harea scrie că „Sfatul Țării era...un organ al burgheziei mici moldoveneşti, o emanație a acesteia. Precumpăneau acolo, în secția țărănească şi în Blocul Moldovenesc, țăranii şi fiii de țărani – intelectualii, care împărtăşeau ideologia aceasta a micii burghezii. Pentru ei, revoluția rusească era o descătuşare de impilările administrației țariste, de exploatare a poporului de către marea moşierime latifundiară şi marea burghezie lacomă, pornită spre venituri din ce în ce mai mari... Generația Unirii din Basarabia era cu precădere de origine țărănească şi în viitor proiecta visul unei democrații politice țărăneşti", ea „nu şi-a făcut iluzii că burghezia românească ar fi mai bună decît cea rusească. Pan Halippa, I. Pelivan, P. Grosu, N. Alexandri şi alții deseori spuneau că burghezia şi moşierimea românească sînt păcătoase. Generația Unirii din 1917-1918 ştia că va trebui să lupte pentru instaurarea în România a unei democrații largi, a unei democrații țărăneşti[48]...Mişcarea națională din 1917-1918,

---

[46] Monitorul Oficial, *Desbaterile Adunării deputaților* din 9 martie 1921, p. 1070.

[47] *RIM*, 1994, nr. 1, p. 63.

[48] Aceste mărturisiri demonstrează cît de bine înțelesese Stere evenimentele revoluționare din Basarabia şi starea de spirit a liderilor Sfatului Țării atunci cînd le-a dat asigurări acestora că „slobozeniile" şi reformele democratice vor fi introduse şi în România reîntregită şi cîtă miopie au arătat acei care, în loc să învețe ceva din spusele lui, l-au blamat şi l-au tîrît prin procese judiciare. Dar, desigur, Harea nu are deloc dreptate cînd zice că Sfatul Țării ar fi fost un organ al micii burghezii, ca urmare a faptului că țăranii erau mic-burghezi; dimpotrivă, majoritatea absolută a membrilor Sfatului Țării erau țărani săraci sau fii de țărani săraci. Nu a existat

chiar mic-burgheză cum era, a fost o mişcare dezinteresată. Deputaţii Sfatului Ţării şi cei care lucrau de acord cu ei, cel mai puţin se gîndeau la vreo răsplată pentru atitudinea lor unionistă...Generaţia Unirii din 1917-1918 n-a declarat unirea cu moşierimea sau cu burghezia românească, ci cu poporul român"[49].

Iată de ce, în amintirile sale, Inculeț recunoaşte că într-adevăr venise în Basarabia de la Petrograd cu scopul de a „adînci revoluţia", dar el recunoaşte acest fapt nu pentru a se disculpa şi a cere iertarea cuiva, ci pentru a-şi sublinia un merit, pe care istoria nu poate să nu i-l recunoască. „S-a vorbit mult, scria el prin 1930, despre această adîncire a revoluţiei în Basarabia de către delegaţii veniţi de la Petrograd. Da, trebuie să recunoaştem, am venit în Basarabia cu intenţia conştientă de a adînci revoluţia. Noi ne dădeam seama foarte bine ca eliberarea noastră din toate punctele de vedere poate să se facă numai graţie şi în urma unei revoluţii. Ne-a dovedit lucrul acesta şi experienţa din anul 1905...*Da, eram, cei veniţi din Petrograd şi alte oraşe ale Rusiei, hotarîţi să facem şi să adîncim revoluţia în Basarabia noastră, fiindcă de reuşita revoluţiei depindea şi reuşita luptei noastre pentru eliberare*" (subl. n.a.)[50].

Am insistat poate prea mult asupra acestui aspect al cărţii lui Bogos, pentru a contribui la îndepărtarea din istoriografia naţională a insinuărilor dezagreabile şi complet eronate în adresa liderilor Sfatului Ţării şi ai mişcării de eliberare naţională a românilor basarabeni. Examinarea atentă a activităţii acestor impresionante figuri ale trecutului nostru demonstrează neechivoc că în ceea ce tradiţia mai veche arată nişte regretabile scăderi, trebuie văzut un mare merit şi nişte calităţi demne de toată admiraţia. De unde şi cinstirea aparte ce li se cuvine.

Semnalînd această lacună a cărţii lui Bogos, trebuie neapărat să observăm că, prin aceasta, scrierea lui nu devine mai puţin utilă. Dimpotrivă, stăruinţa autorului asupra aspectului nedorit, la care am zăbovit şi eu în rîndurile de mai sus, oferă posibilitatea de a-l discuta la modul concret şi a-i da aprecierea potrivită.

Din cartea lui Dimitrie Bogos,
La răspîntie. Moldova de la Nistru, 1917-1918,
Chişinău, 1998, pp. 9-33.

---

niciodată o „democraţie ţărănească" în Basarabia.

[49] V. Harea, *op. cit*., pp. 232-235.

[50] I. Inculeț, *O revoluţie trăită*, pp. 51-52.

CUM S-A FĂCUT UNIREA BASARABIEI

La şase ani de la Unirea Basarabiei cu România, Onisifor Ghibu, care a fost martor la o parte a evenimentelor ce au precedat acest act istoric, a publicat un material cu titlul incitant *Cum s-a făcut unirea Basarabiei*. Considerăm necesar a-l retipări din două motive: întîi, pentru că materialul respectiv nu e accesibil oricui şi, în al doilea rînd, pentru că promovează nişte idei pe care istoricul de meserie este dator a nu le lăsa să treacă neobservate.

Cînd despre un eveniment istoric relatează un martor ocular, această mărturie are pretenţia de a fi o informaţie istorică, adică de a avea calitatea de sursă istorică. O astfel de mărturie poate fi bună, dar poate fi şi rea, sau ar putea fi şi bună şi rea în acelaşi timp. Sursa e bună dacă oferă informaţii plauzibile ce nu se află în altă parte sau completează cît de cît imaginea fenomenului ce ne interesează, deşi în rest, chiar în proporţie de peste 95%, denaturează aceasta imagine. Mărturia este cu adevărat dăunătoare şi periculoasă doar atunci cînd e acceptată fără rezerve critice, mai ales cînd nu e comparată cu alte surse.

Tratate astfel, mărturiile lui On. Ghibu despre mişcarea naţională din Basarabia la 1917-1918 şi unirea ţinutului cu România conţin o mulţime de neadevăruri. Printre acestea sînt afirmaţiile, în egală măsură false şi denigratoare la adresa basarabenilor de atunci, cum că „după izbucnirea revoluţiei în capitala Basarabiei erau doar cîţiva moldoveni cu oarecare carte", că „intelectualii moldoveni în sensul adevărat al cuvîntului nu erau mai mulţi decît puteai număra pe degetele de la o mînă", că Basarabia „era complet lipsită de conducători" şi că era „aproape cu totul lipsită de o tradiţie politică naţonală". Nimic mai uşor decît a demonstra gratuitatea acestor aserţiuni. Pentru că pot fi citate sute de nume ilustre din domeniul culturii româneşti a provinciei şi din activitatea pe tărîmul politic şi social, dar nu o facem deoarece faptele acestea au fost vehiculate la nesfîrşit în presa şi literatura ce au apărut aci la noi în ultimii patru-cinci ani.

Tot atît de regretabile şi greşite sînt şi afirmaţiile cum că toată preoţimea şi aproape toată învăţătorimea din ţinut aveau mentalitate rusească şi că nu exista aici şcoală în limba română, că alte publicaţii naţionale, în afară de *Cuvînt moldovenesc* şi *Luminătorul*, n-au văzut lumina tiparului pe la Chişinău.

Ştiind că autorul acestor mărturii a fost o personalitate culturală şi politică remarcabilă, conştientă de complexitatea fenomenelor politice şi culturale din provincia românească de la răsărit, rămîi cu totul nedumerit în faţa unei păreri ca aceasta: „Moldovanul era un «moscal» ca oricare altul din nesfîrşita împărăţie rusească..., el pleca la lupta sfîntă pentru Ţar, dincolo de care nu mai vedea nimic, nici neam, nici rasă, nici umanitate"; „ultimele regimente care au păzit cu credinţă de cîine pe ţarul Nicolae al II-lea au fost moldoveneşti"; „Nici o dată nu s-a pomenit să treacă vreun ţăran basarabean în România, pentru a căuta acolo adăpost faţă de asuprirea rusească. Intelectualii care au trecut încoace (în România -*red*.) Prutul în ultima jumătate de veac, au fost aproape fără excepţii oameni cu idei socialiste, nu naţionale".

Iarăşi nu intrăm în polemică cu autorul acestor aserţiuni, pentru că şubrezenia lor este dovedită de munţi întregi de literatură şi nu dorim să supărăm cititorul cu lucruri arhicunoscute. Nu pot însă să nu mă mir cum de a ignorat Ghibu repetatele rapoarte ale înalţilor funcţionari ţarişti din ţinut în care se relata despre fuga în masă a ţăranilor basarabeni peste Prut, după 1812. Şi atunci mă întreb cui servesc afirmaţiile că aceştia se prăpădeau de dragoste faţă de ţar?

Scriind că nici chiar Pan. Halippa, care, după părerea autorului, a fost „un bun român" şi o „personalitate centrală a vieţii moldoveneşti", nici chiar acesta „nu era pentru autonomia Basarabiei, ci gravita spre o politică de clasă, ţărănistă", Ghibu nu face altceva decît să încerce a demonstra că liderii basarabeni nu erau, în fapt, luptători pentru cauza naţională a românilor, adică pentru Unire. Or, la prima şedinţă a Sfatului Ţării, Pan. Halippa, care era unul din liderii Partidului Naţional Moldovenesc, spunea astfel: „Partidul Naţional a rupt gratiile de fier ale puşcăriei, unde suspină poporul nostru, şi în acest moment Patria noastră este liberă şi autonomă, şi poate într-un viitor apropiat împrejurările ne vor duce spre republică. Aceasta visează şi Partidul Naţional. Dar pentru aceasta trebuie unirea întregii naţiuni…". Avem în aceste cuvinte mult mai mult decît ideea autonomiei provinciale.

La un moment dat, Ghibu scrie: „Pe la sfîrşitul lui noiembrie 1917, după deschiderea Sfatului Ţării, mă dusesem la Iaşi cu dl I. Pelivan, pentru a pune în curent pe factorii conducători ai României cu situaţia din Basarabia şi a le cere arme cu care basarabenii să poată lua lupta cu bolşevismul care începuse să prindă acolo rădăcini puternice". Nicăieri în alte surse, nici în memoriile lui Ioan Pelivan, nu găsim confirmarea acestor spuse*. Articolul conţine şi alte invenţii şi informaţii inexacte, inclusiv referitoare la date cronologice, cifre etc. Din cînd în cînd, autorul se contrazice: basarabenii ba sînt rezervaţi faţă de ideea Unirii, ba, dimpotrivă, o acceptă fără ezitare; intelectualii basarabeni emigraţi în trecut în România ba sînt socialişti şi nenaţionalişti, ba, fiind oameni de geniu şi de sacrificiu, „au alimentat sufletul naţional al celorlalte provincii" româneşti.

În articolul lui On. Ghibu pe care îl propunem atenţiei cititorului, mai ales două lucruri sînt cu totul regretabile şi un al treilea inadmisibil, de vreme ce acest articol pretinde a fi o mărturie istorică. Primul din cele două este afirmaţia că întreaga mişcare politică şi culturală din Basarabia „a fost iniţiată la începutul revoluţiei ruseşti...de românii din celelalte provincii şi în special de ardelenii aflători în Rusia ca refugiaţi sau ca prizonieri de război". De fapt, aceasta este ideea centrală a articolului: mişcarea de eliberare naţională din Basarabia a fost pornită şi condusă nu de basarabeni, ci de români de la vest de Prut, mal ales de cei din Ardeal, de unde era şi autorul articolului. Tocmai de aceea declanşează el o defăimare deşănţată împotriva lui Constantin Stere, care a jucat un rol de seamă în actul Unirii. Şi acesta este cel de-al doilea din cele două lucruri atît de puţin plăcute nouă, urmaşilor acestor doi

---

* Pelivan vorbeşte de plecarea sa la Iaşi, dar nu în noiembrie, ci în decembrie 1917 şi în ianuarie 1918, dar nu cu Ghibu, ci fiind însoţit de Vladimir Cristi, în prima călătorie, şi de Ion Buzdugan şi Vasile Gafenco, în cea de-a doua.

înaintaşi. În adversitatea sa neacoperită faţă de Stere, Ghibu merge pînă acolo, încît să facă următoarea declaraţie stupefiantă: „Din parte-mi nu mă sfiesc a afirma că dacă dl Stere ar fi fost de la începutul revoluţiei în Basarabia, soarta ei ar fi fost identică cu a întregii Rusii şi azi graniţele Republicii Sovietelor n-ar fi la Nistru, ci la Prut". Cel de-al treilea lucru − inadmisibil − este declaraţia că „la măsurile de represiune ale ruşilor faţă de acei fraţi ai noştri (din Transnistria -*red*.) nu ne ramîn decît măsuri analoage faţă de populaţia slavă din Basarabia". Într-o lucrare cu caracter istoric, atare mărturisiri nu pot avea nici o acoperire.

Mai sînt şi alte idei, în această lucrare modestă ca proporţii, care nu ne par deloc convingătoare. De pildă, părerea că „unirea s-a făcut în prima linie prin cultură, nu prin politică...". Cine cunoaşte condiţiile istorice concrete care au dus, în 1917-1918, la unirea Basarabiei cu Vechiul Regat şi la crearea României Mari ştie că şi acesta este un neadevăr.

Deşi am motivat mai sus necesitatea retipăririi acestei lucrări, totuşi am putea fi întrebaţi cum de ne-am decis să o publicăm odată ce are atîtea păcate şi inexactităţi. O facem ca să se cunoască şi această faţă a lucrurilor, faţă care arată cum am fost şi cum putem fi. Istoria noastră naţională, inclusiv istoria relaţiilor dintre conaţionalii noştri, are destule pagini pe care nu ne place să le citim. Dar, refuzînd să-şi recunoască boala, cel bolnav nu devine mai sănătos.

Patrimoniu, 1993, nr. 2, pp. 111-114.

MEMORIALISTICĂ BASARABEANĂ

Editarea unei cărţi este întotdeauna un prilej de a lansa ori de a îmbogăţi şi nuanţa biografia autorului ei. A vorbi despre carte evitînd referinţele la persoana care a scris-o este cu neputinţă, iar în cazul de faţă o zăbavă în faţa portretului autorului este chiar necesară, şi asta din două motive. Unul, pentru că, în raport cu meritele deosebite ale istoricului şi omului de cultură Paul Mihail, toate mijloacele de informare competentă în domeniu, atît în Basarabia, cît şi în România, s-au arătat pînă acum destul de zgîrcite. Şi al doilea, deoarece astfel este stimulată înţelegerea mai profundă a semnificaţiei, ca eveniment cultural, a fiecărei noi apariţii editoriale a autorului, mai ales cînd e vorba de o carte ca *Jurnalul* său.

Unele opere ale lui Paul Mihail sînt pietre de temelie pentru istoria spiritualităţii româneşti din Basarabia, deci pentru tot compartimentul respectiv al istoriei naţionale. Aşa sînt cărţile *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi* (prima ediţie, 1938), *Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 pînă la 1918* (1941), *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (1993), *Acte în limba română tipărite în Basarabia, 1812-1830* (1993).

O preocupare constantă, pe toată durata activităţii sale de cercetare, care însumează vreo 65 de ani şi cîteva sute de titluri de scrieri, a constituit-o studierea eforturilor unui şir impresionant de personalităţi care şi-au consacrat viaţa propăşirii culturale a românilor. A realizat variate genuri de scrieri despre organizatorii şi îndrumătorii bisericii naţionale Varlaam, Dosoftei, Paisie Velicicovschi, Gavriil Bănulescu-Bodoni, Gurie Grosu, Melchisedec Ştefănescu, Tit Simedrea, Veniamin Costachi, Dionisie Erhan, Antonie Plămădeală, Nestor Vornicescu, despre alţi vrednici slujitori ai ortodoxismului românesc, aşa ca Ioan Andronic, Constantin Popovici, Ioan Zamă, Daria Bodescu, Constantin Tomescu, Ioanichie Bălan, despre marii oameni de cultură Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Antim Ivireanul, Coresi, Axinte Uricariul, Ioasaf Luca, Vartolomeu Măzăreanu, Grigore Ţamblac, Polihronie Sîrcu, Gavriil Musicescu, Dimitrie Cuclin, Şerban Cantacuzino, Costache Conachi, B.-P. Hasdeu, Ştefan Ciobanu, Victor Crăsescu, despre istoricii A. D. Xenopol, Ilie Minea, Mihai Costăchescu, Alexandru Boldur, Aurel Sava, L.T. Boga, Eugen Russev, Nicolae Grigoraş, Mihai Berza, despre alte figuri de seamă ale trecutului nostru, ca Ioan Pelivan, Alexandru Scarlat Sturdza, Emil Turdeanu, Petre Ştefănucă, Camil Petrescu, Andronachi Donici, Ion Petrovici, generalul Dimitrie Racoviţă, profesorul Gheorghe Raşcu, doctorul Vasile Agapi, arhitectul G.M. Cantacuzino, generalii M. C. Schina şi Henri Baliff, acad. Al. Rosetti, istoricul teolog Mircea Păcurariu ş.a.

Toate numele acestea reprezintă un întreg univers spiritual, complex şi foarte variat. E pur şi simplu uimitor că un modest preot din ţărani, fără înalte titluri ştiintifice şi alte demnităţi ţipătoare şi fără cine ştie ce susţinere pe undeva, a cutezat şi a reuşit să cuprindă în cugetul şi în lucrarea sa toată lumea aceasta atît de greu de cuprins.

În atenţia harnicului cercetător s-au aflat numeroase monumente şi aşezăminte

de cultură, fiecare avînd locul său distinct în patrimoniul spiritual şi în istoria poporului român. Astfel, el a contribuit la o mai bună cunoaştere a ceea ce au fost în trecut mănăstirile basarabene Căpriana, Noul Neamţ, Curchi, Hîncu, Hîrjauca sau unele de la vest de Prut – Putna, Neamţ, Secu, schitul Poiana Mărului (Buzău) ori biserica Banu din Iaşi, necropola Vornicenii Mari din judeţul Suceava sau lăcaşurile chişinăuene Ciuflea, Soborul Vechi, Sf. Constantin şi Elena ori Muzeul Bisericesc şi Şcoala de cîntăreţi bisericeşti din capitala Basarabiei. L-au preocupat obsesiv cărţile vechi, mai ales cele necunoscute sau cunoscute insuficient, manuscrisele, icoanele, pictura, gravura, muzica, lucrînd şi în aceste domenii cu spiritul său iscoditor, ceea ce iarăşi a dat naştere la alte cîteva zeci de scrieri interesante şi utile.

Dar cel mai mult l-au interesat căutarea, descoperirea, studierea şi publicarea documentelor istorice. A prestat cu deosebită stăruinţă şi competenţă această muncă nu doar în Basarabia şi în alte părţi ale României, dar şi în străinătate. A şi scos de sub tipar, pe la începutul anilor ’30, un jurnal al călătoriilor sale de studii în unele ţări din sud-estul Europei şi în Orientul Apropiat, inclusiv la Constantinopol, Muntele Athos, Atena şi la Locurile Sfinte. A publicat documente găsite în Basarabia şi în România, la Carlowitz, la Constantinopol, în Bulgaria şi Grecia, apoi corespondenţa aparţinînd unor mari personalităţi culturale, manuscrise foarte preţioase, ca letopiseţul lui Ion Neculce în varianta lui Ioasaf Luca. Pe scurt, fără contribuţia părintelui Paul Mihail, istoria noastră scrisă ar fi fost mult mai săracă.

Aşa cum se întîmplă mai totdeauna, după trecerea în nefiinţă a cercetătorilor, produsele minţii lor continuă să apară. Un astfel de produs, care cel puţin pe unii ca mine i-a bucurat foarte mult, este jurnalul său apărut anul trecut: *Jurnal (1940-1944) şi corespondenţă*, Editura Paideia, Bucureşti, 1999, 380 p. (Ediţie îngrijită de Eugenia şi Zamfira Mihail. Argument de Gheorghe Buzatu. Repere biografice de acad. Ştefan Ştefănescu, acad. Virgil Cîndea şi Constantin Anghelescu).

Cele trei compartimente de bază ale cărţii sînt: jurnalul propriu-zis, o corespondenţă scurtă, selectivă, legată mai mult de soarta Muzeului de artă religioasă, înfiinţat de Paul Mihail în anii războiului la Chişinău şi apoi transportat în 1944 la vest de Prut şi, ultima parte, bibliografia scrierilor sale. Toate capitolele sînt importante, dar jurnalul merită o atenţie sporită. În primul rînd, pentru că în memorialistica basarabeană o altă carte ca aceasta nu se întîlneşte; în al doilea rînd, pentru că ea poate servi drept o preţioasă sursă istorică privind perioada la care se referă şi, în sfîrşit, din motiv că aduce o contribuţie uşor sesizabilă la conturarea portretului cărturarului Paul Mihail ca personalitate istorică, domnia sa fiind o figură marcantă, emblematică a unei întregi epoci. Interesele, preocupările, suferinţele şi izbînzile sale se identifică cu paginile cele mai caracteristice ale istoriei noastre naţionale contemporane.

Se înţelege că notiţele zilnice referitoare la dramaticul sfîrşit de iunie – început de iulie 1940 în Basarabia nu schimbă tabloul deja cunoscut al cedării acestui ţinut. Şi totuşi, prin forma lor vie, palpitantă, ele fac să fie re-trăite cu un plus de intensitate tragedia şi psihologia refugiului sub presiunea ocupantului şi în umilinţa revoltătoare a trupelor române în retragere. *Jurnalul* este cu adevărat preţios ca informaţie istorică pentru anii 1941-1944, etapă prea puţin cunoscută din istoria Basarabiei

şi mai cu seamă pentru istoria Chişinăului. Starea de spirit a populaţiei, organizarea militaro-administrativă şi bisericească, fenomene culturale, portrete în acţiune ale unor oameni de seamă din acea perioadă a trecutului nostru, anumite raporturi cu Transnistria, Odesa şi Bucovina etc. – toate acestea sînt doar cîteva faţete ale unei foarte zbuciumate file de istorie pe care această scriere ne ajută să o cunoaştem şi să o înţelegem mai bine. Sînt cît se poate de sugestive unele referinţe, vizînd anume acel moment istoric, la Ioan Pelivan, Ştefan Ciobanu, Pan. Halippa, Efrem Enăchescu, Ion Antonescu, la guvernatorii generali ai Basarabiei, Constantin Voiculescu şi Olimp Stavrat, la fostul deputat în Sfatul Ţării, profesor la Universitatea din Iaşi, Gheorghe Năstase, la preoţii Constantin Tomescu, Constantin Popovici, Ioan Andronic, Ioan Ştiuca, la prof. L. T. Boga, la cărturarul bucovinean Lecca Morariu, la primarul de atunci al Chişinăului, Anibal Dobjanschi ş.a. Chiar unele informaţii izolate şi lapidare incită curiozitatea istoricilor. În ziua de 27 iunie 1940, de pildă, cronicarul consemnează: „În beci şi subsolul casei avocatului Teodor Păduraru am dat de toată arhiva şi biblioteca învăţatului Ioan N. Halippa, care mai trăieşte în Rusia Sovietică". De aici rezultă cel puţin două gînduri purtătoare de speranţă pentru cercetătorii istoriei naţionale: întîi, că patrimoniul menţionat de cronicar s-ar putea să mai existe şi deci trebuie căutat, iar cel de al doilea presupune că I. Halippa a activat în URSS cel puţin pînă la război, de unde ar reieşi că pe undeva s-ar afla o bibliografie pe care încă nu o cunoaştem privind activitatea sa din acea vreme şi operele sale *. În altă parte, menţionînd că în ziua de 27 martie 1944 trupele sovietice au ajuns la Prut, cronicarul consemnează că în acea zi un grup de adevăraţi patrioţi români, în frunte cu O. Stavrat, mitropolitul Efrem şi Vasile Tarhon de la GuvernămîntuI Basarabiei, au organizat în Chişinău o sărbătoare a Unirii.

Autorul face şi observaţii de cu totul altă natură, care cîte o dată sînt destul de triste. Tabloul retragerii din Basarabia, al fugii disperate, cu mult pînă la sfîrşitul anului 1943, în faţa inamicului care încă nu trecuse Niprul, refuzul cutărui patriot basarabean, aciuat în Bucureşti (referinţă la Pan. Halippa), de a reveni măcar pentru o clipă acasă, din frică de a „nu-l surprinde evenimentele"arată că tradiţia istoriografică naţională are, în ceea ce priveşte acest segment al trecutului nostru, nişte hiatusuri care trebuie completate exclusiv prin muncă, competenţă şi corectitudine profesională. A privi propriul trecut cu curaj, pentru a-l vedea aşa cum a fost, e o datorie şi onoare, după cum datori sîntem a da la o parte patriotismul declarat şi a vedea unele scăderi regretabile de care ne-am făcut vinovaţi în trecut fie faţă de Ţară, fie în relaţiile dintre noi. Jurnalul părintelui P. Mihail oferă o lecţie instructivă în această privinţă, fenomen destul de rar întîlnit în literatura noastră. După cum M. Sadoveanu semnala, prin 1920, aroganţa deşartă a unor proaspăt sosiţi în Basarabia din Vechiul Regat, tot aşa, în 1940-1941 şi apoi în 1944-1945 şi mai încoace, pribeagul slujitor al bisericii străbune şi al culturii naţionale se va ciocni peste Prut de „boieria şi falsitatea" unor

* În 1943, Nicolae Popovschi menţiona, în amintirile sale, că în acel moment se aflase cum că Ion Halippa ar fi fost omorît de bolşevici: N. Popovschi, *Din negura trecutului. Crîmpeie de amintiri*, ed. a 2-a, Chişinău, 2000, p. 389.

confraţi de ai săi. Şi oare nu acest deficit de înţelegere reciprocă constituie şi astăzi obstacolul principal – cînd cele de ordin politic sînt mai mult sau mai puţin dispărute – în calea apropierii dintre românii de pe cele două maluri ale Prutului? Iată, deci, că jurnalul lui P. Mihail are şi o evidentă semnificaţie actuală.

Însemnările din *Jurnal* sînt de multe ori pătrunse de fiorul trăirilor intense şi profunde ale autorului, mai ales atunci cînd ele se referă la dragostea sa pentru studiu şi la preocupările sale duhovniceşti. Şi într-un caz, şi în celălalt, el se consacră acestor lucrări cu toată fiinţa sa şi cu toată puterea sufletului său. Efectul exteriorizat, fără voia lui, al acestor trăiri sînt lacrimile pe care le varsă pentru pierderea cărţilor sau a manuscriselor, pentru bucuria comuniunii cu cele sfinte sau din cauza necazurilor şi nevoilor enoriaşilor săi şi ale tuturor drept credincioşilor. Pentru aceasta, dar şi din alte motive, cartea de faţă a părintelui Paul Mihail poate fi un generos material pentru un scenariu de film.

Nu aş putea încheia aceste cîteva reflecţii, fără a semnala meritul foarte mare al harnicei şi înzestratei cercetătoare Zamfira Mihail, care şi-a închinat cu o prea rar întîlnită dăruire cea mai mare parte a vieţii sale valorificării preţioasei opere a distinsului său parinte. Şi a făcut-o totdeauna cu acea corectitudine pe care o impun îndărătnicele exigenţe ale muncii de cercetare şi de tipărire a cărţilor, făcînd astfel imposibilă orice bănuială că ar fi aşezat nişte merite în locul altora, şi asta ca o replică pilduitoare unora care nu au ştiut sau nu au putut să procedeze la fel, lăsîndu-se ademeniţi în postura de realizatori ai unor scrieri apocrife.

România literară, 2000, nr. 15 (variantă: *Limba română*, 2000, nr. 6-12, pp. 177-179).

O ISTORIE A ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE

Ştiinţa istorică la români are de multă vreme propria ei istorie. Una care se întinde peste patru sute de ani şi cuprinde sute de mii de scrieri. Dacă însă în perimetrul societăţii româneşti ea s-a afirmat demult ca una din marile valori ale spiritualităţii acestei societăţi, în afară nu se face cunoscută decît foarte tîrziu, ca urmare a locului şi rolului poporului român în concertul istoric universal, dar şi ca expresie a limitelor ce au caracterizat cunoştinţele istorice ale altora despre noi. Treptat, după obţinerea independenţei statului român şi mai ales în urma definitivării unităţii naţionale, ca rezultat al Primului Război Mondial, trecutul nostru începe să fie examinat cu tot mai multă atenţie, şi nu doar de către vecini, ci şi în marile ţări ale lumii, situate departe de noi.

Evident, istoria noastră ca domeniu de cercetare avea să fie cunoscută mult mai tîrziu decît istoria românilor ca sumă concretă de fenomene şi întîmplări în înşiruirea lor cronologică. Asta putea să se întîmple în urma lărgirii corespunzătoare a ariei de interese ale diverşilor străini despre lumea din afara lor şi numai la o etapă avansată a dezvoltării investigaţiilor istorice pe plan mondial. Iată de ce prima carte străină despre istoriografia română avea să apară doar către sfîrşitul acestui secol. Cartea a fost editată în anul 1990 în SUA, California, şi reeditată în versiune românească în 1996 la Iaşi de către Institutul European cu titlul foarte pretenţios *O istorie a istoriografiei române*. Autorul ei, Frederick Kellogg, profesor la Universitatea din Arizona, s-a ocupat mulţi ani de realităţile sud-estului european, în special de istoria românilor.

Scrierea istoricului american este utilă din mai multe puncte de vedere, şi întîi de toate pentru calitatea ei de „instrument de lucru la îndemîna celor interesaţi", cum bine a observat prof. Al. Zub, prefaţatorul variantei româneşti a acesteia. Intrînd în substanţa ei, îi mai putem găsi şi alte virtuţi. De pildă, faptul că autorul cunoaşte unele „obsesii", cum le zice el, ale istoriografiei române, ca originea poporului român, că stăruie apoi asupra unor nume de istorici de seamă pe care chiar studiile româneşti de istoriografie nu i-au evidenţiat cît s-ar fi cuvenit (Ioan Lupaş, Ilie Minea, Toma Bulat, istoricii transilvăneni din sec. XVIII ş.a.), că semnalează nişte deosebiri relevante între vechea Şcoală Ardeleană de istorie şi cea din Principatele Dunărene, că are idee despre principalele direcţii de cercetare ale istoriografiei basarabene de pînă în anii '80 etc., etc. Evident, mai presus de toate acestea este informaţia consistentă a autorului asupra studiilor de istorie a românilor şi a arealului românesc şi propriile sale cunoştinţe despre acest trecut. Tocmai de aceea, reuşit sau nu, autorul schimbă frecvent şi uşor registrul de la analiza istoriografică la propriile reflecţii asupra procesului istoric din această zonă, ceea ce îl determină pe prefaţator să observe că avem a face nu atît cu o evaluare a „reflecţiei istoriografice produsă în spaţiul danubiano-pontic", cît mai degrabă cu „o trecere în revistă a demersurilor semnificative pentru restituirea dimensiuinii diacronice a spaţiului în cauză".

Oricum, scrierea lui Kellogg merită toată atenţia cercetătorilor, români şi străini, preocupaţi de trecutul acestui spaţiu. Dar tocmai de aceea este bine să-i cunoaştem

limitele și scăderile. În propria sa prefață la prima ediție a cărții, autorul menționează cu oarecare amărăciune că nu a avut cine să-l „îndrume în istoriografia românească". Dar trebuie spus că oricît ajutor ar fi avut, sarcina ce și-o asumase a fost mult prea mare pentru a-i fi putut face față de unul singur și într-o scriere modestă ca volum. Al. Zub zice că titlul cărții este ambiguu. Nouă nu ni se pare așa. Dimpotrivă, pentru că traducerea lui exactă ar fi: *O istorie a scrisului istoric românesc*. Confuzia vine însă de la faptul că textul e mai mult decît atît, întrucît cuprinde și cercetări din alte țări despre istoria românilor.

„Micile inadvertențe din text", cum se exprimă prefațatorul român, sînt cam multe și, de fapt, nu sînt chiar atît de nesemnificative ca să poată fi trecute cu vederea. Este greu de spus dacă secționarea pe „vîrste" („de aur", „de argint", „de mercur") a întregii durate a efortului de scriere a istoriei are vreo relevanță. În carte, stabilirea acestor „vîrste" nu pare motivată. Astfel, nu e clar de ce „vîrsta de aur" se termină în 1918, cînd unii din reprezentanții de seamă ai scrisului istoric românesc (N. Iorga, de pildă) s-au manifestat în toată puterea creației lor anume în perioada care a urmat, în așa-zisa „vîrstă de argint". Unele afirmații trezesc nedumeriri. Autorul, preluînd necritic aserțunile istoriografiei sovietice referitoare la moldoveni, susține, bunăoară, că „limba literară moldovenească, bazată atît pe rusă cît și pe ucraineană, a apărut pe la sfîrșitul secolului al IX-lea". Într-o singură frază întîlnim cîteva erori destul de grave. Întîi, se lasă a se înțelege că „limba moldovenească" e altceva decît româna, în al doilea rînd, ar reieși că aceasta s-ar fi constituit exclusiv din elemente slave și, în sfîrșit, că rusa propriu-zisă și ucraineana ar fi existat încă înainte de secolul al IX-lea. Dupa Kellogg, poporul român ar fi apărut „în epoca medievală tîrzie". Citim, apoi, că ceea ce s-a întîmplat în România la sfîrșitul anului 1947 ar fi fost o „răsturnare a dinastiei străine", că în 1944 regimul politic al României nu era altceva decît un „regim politic al Gărzii de Fier" ș.a.m.d.

Toate aceste „mici inadvertențe" își au explicația probabilă în insuficienta cunoaştere a realităților istorice din spațiul românesc. Fără îndoială că de aici vine și impresia autorului că istoriografia basarabeană e altceva decît cea română, așa încît o vedem încadrată în istoriografia rusă. În aceeași zonă își au originea și sarcinile de cercetare care, dupa părerea lui Kellogg, stau la ora actuală în fața istoricilor români. Între altele, el crede ca „istoricii români nu au putut interpreta eficient (sic!) epoca contemporană sau interbelică și cea de după cel de-al doilea război mondial", din cauza „dificultăților de justificare a regimului dictatorial al mareșalului Ion Antonescu (1940-l944), a cîștigării, după primul război mondial, și a pierderii, după cel de-al doilea război mondial, a provinciei de limbă românească, Basarabia". Dimpotrivă, în istoriografia română aceste fenomene își au toate explicațiile și justificările necesare, constituind niște teme de maximă atenție pentru cercetători. În niciun caz autorului nu i se poate da dreptate atunci cînd afirmă că „istoriografia [română] de după cel de-al doilea război mondial este săracă" sau că „lipsesc studii aprofundate asupra relațiilor slavo-române în Evul Mediu și la începutul epocii modeme" ori că nu a fost studiat suficient impactul româno-maghiar, sau că nu s-ar fi scris destul „despre instituirea controlului otoman asupra Principatelor Dunărene la începutul epocii

moderne și despre relațiile turco-române pînă la cucerirea independenței României în 1878".

Dar ceea ce miră cu adevărat, în cazul unui studiu sintetic asupra apariției și evoluției unei întregi istoriografii naționale, e felul curios cum înțelege autorul acestuia motivele care au determinat nașterea scrisului istoric la români. F. Kellogg crede ca ceea ce i-a făcut pe „români să consemneze evenimentele din spațiul carpato-danubiano-pontic" au fost „contactele culturale cu străinii, precum și provocările politico-militare venite din afară". Sigur că au fost și aceste premise, dar primordiale și hotărîtoare nu au fost ele, ci acel factor obiectiv constituit de reflecțiile românilor asupra propriei existențe și de necesitatea identificării locului și rolului lor în concertul întregii civilizații la care istoria i-a făcut parte. Asta e regula de bază a genezei oricărei istoriografii naționale. În plus, marii cronicari, părinții istoriografiei românilor, mai credeau și în misiunea educatoare și instructivă a istoriei. Grigore Ureche, de exemplu, căutînd să explice de ce s-a apucat să scrie istoria țării sale, spunea că o făcea pentru a arăta conaționalilor săi „capul și începutul de unde au izvorît în țara" lor și pentru ca acea istorisire să le fie „feciorilor și nepoților de învățătură, să urmeze și să învețe" din ea.

Fie că e vorba de aceste scăderi sau de altele care ar mai putea fi întîlnite în cartea lui F. Kellogg, efortul său de a face cunoscută departe de noi istoriografia românească merită toată atenția și o înaltă apreciere. „A semnala bogăția acestei moșteniri, menționează Al. Zub, și a pune la îndemîna celor interesați un instrument de lucru, iată finalitatea demersului său, primul de amploare în spațiul anglo-saxon". Acesta și este, de fapt, rostul adevărat al prețioasei cărți a cunoscutului istoric american.

Cugetul, 2000, nr. 4, pp. 71-73.

RESTITUTOR TEMPORIS ACTI

Cultura română se confruntă de foarte multă vreme cu frustarea că străinătatea nu o cunoaşte şi nu o apreciază. Aceasta ar putea fi şi jelania istoricilor români. Dar, indiferent cît de necunoscută ar fi istoriografia română în afara ţării, cert este că ştiinţa istorică românească are nume şi realizări cu care ar fi tentate să se mîndrească şi cele mai trufaşe naţiuni ale lumii.

Orele bilanţurilor îi confruntă pe creatori cu examenul neîndurător de a da seama de tot ce au făcut, dar mai ales de a face să se vadă ceea ce au reuşit cel mai bine. În creaţie, a reuşi cel mai bine înseamnă a alege cel mai bun motiv şi a găsi soluţia cea mai fericită. Restul sînt detalii care valorează cu atît mai puţin, cu cît reuşita este mai mare. Sînt mulţi răsfăţaţi în istoriografia română; uşurinţa cu care aceştia au ştiut să-şi aleagă subiectele şi iscusinţa cu care le-au tratat le-au asigurat locuri de mare prestigiu în istoria spiritualităţii româneşti. Profesorul Victor Spinei caută să fie printre ei.

Un istoric prin vocaţie nu este interesat de orice şi nu scrie niciodată la întîmplare. La etapa incipientă a cercetării, locul experienţei şi al revelaţiei îl ţine bunul-simţ. Altfel tînărul cercetător poate ajunge să se înhame la o temă care să nu-i aducă nici o bucurie de pe urma muncii. Sigur că îl poate ajuta mult un bun conducător ştiinţific, sigur că de mult folos îi poate fi aplecarea sa asiduă asupra obiectului muncii, dar dacă mai are şi norocul de a adulmeca fără greş exact aceea ce-i trebuie, atunci calea spre succes îi este ca şi cum asigurată din start. În ştiinţă, poate chiar mai mult decît în viaţa de toate zilele, este important să ştii ce vrei. Cel dăruit cu aptitudinile necesare unui om de ştiinţă nu poate să nu ştie ce vrea cînd se decide să pornească pe această cale. Tocmai de aceea tema pe care şi-o alege pentru cercetare caută să se identifice cu întregul său demers ştiinţific şi intelectual, devine principalul său drum în viaţă.

Cînd intenţia este suficient de ambiţioasă, cum vrea ştiinţa întotdeauna, problema abordată nu are cum să nu fie dintre cele mai complicate. În această privinţă, cazul lui Victor Spinei este revelator. El a ales una dintre cele mai complicate şi mai controversate teme ale istoriei naţionale: formarea statelor medievale româneşti, concentrîndu-se la început asupra circumstanţelor apariţiei statului în Moldova. Alegerea s-a fondat pe o indiscutabilă relevanţă ştiinţifică a temei pe care cercetătorul o semnalează astfel: „Tema aleasă pentru studiu, cu toate că a format adesea, în totalitate sau parţial, obiectul unor cercetări variate şi intense, finalizate în lucrări cu rezultate fertile[1], mai păstrează numeroase aspecte insuficient explorate şi departe de a fi cu totul epuizate”[2]. Convingerea că găsise exact ceea ce căuta avea să-l răsplătească mai tîrziu cel puţin cu rezultatele pe care le aştepta. Dar mai existase şi un alt motiv, la fel de serios, care îl determinase pe tînărul cercetător să prefere acest

1 Bineînţeles că aici este vizată în primul rînd celebra lucrare a lui Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*.

2 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 3-a, Chişinău, 1992, p. 14.

subiect: „Pe de altă parte, persistența în literatura de specialitate a anumitor idei, interpretări şi ipoteze arbitrare, eronate sau contradictorii, precum şi a încadrărilor greşite din punct de vedere cronologic ale evenimentelor istorice sau ale materialelor arheologice – ne-a obligat la adoptarea unei atitudini”[3]. Asta a însemnat, mai întîi de toate, aplicarea unei noi concepții de lucru cu sursele istorice. Într-un cuvînt, nimic întîmplător: totul era calculat şi măsurat din convingerea că astfel se făcea lucrul cel mai serios cu putință.

Situația istoricului aflat pe punctul de a demara o investigație este mai grea decît a multor altor cercetători, deoarece el se află într-o dilemă: fie să urmeze o cale sugerată de dezbaterile publice, care sînt de cele mai multe ori partizane, fie să facă o alegere arbitrară; rezultatele pot fi păgubitoare în ambele cazuri. Cînd însă cercetătorul nu se lasă influențat şi, totodată, evită să lucreze pe dibuite, soluția se găseşte. Marele secret al găsirii soluției se află în punerea întrebării; dacă savantul are întrebări esențiale, atunci el poate găsi şi răspunsurile corespunzătoare. De aceea el reuşeşte numai „dacă se gîndeşte să pună întrebarea”[4]. Profesorul Spinei nu porneşte pe calea lungă şi spinoasă a cercetării înainte de a-şi pune întrebarea de rigoare. Uneori, această întrebare poate însemna închipuirea unui plan. „Am optat pentru un plan, zice el, care să permită relevarea cadrului general în care şi-a desfăşurat existența societatea românească din Moldova, contactele sale cu locuitorii celorlalte regiuni româneşti, precum şi cu alte popoare şi state învecinate, plan ce îngăduie o analiză diferențiată atît a rolului colectivităților româneşti, cît şi a grupurilor etnice pătrunse în Moldova”[5].

Dar căutarea răspunsului la întrebarea de bază dă naştere la alte întrebări, care, toate la un loc, creează cadrul emulativ pentru o muncă organizată şi rodnică. Astfel, cercetătorul ajunge să realizeze obiectivul urmărit, şi anume să arate cum s-a produs „afirmarea politică a poporului român în urma unui îndelungat proces, culminînd cu constituirea statului, şi încercările repetate ale popoarelor şi statelor din zonele învecinate de a lua în stăpînire efectivă sau de a-şi impune hegemonia asupra anumitor părți din spațiul cuprins între Carpați şi Nistru”[6].

Un atare demers, calculat şi insistent, fondat pe o eficientă metodologie de cercetare, au asigurat apariția unei lucrări de indiscutabilă valoare ştiințifică, cum avea să fie *Moldova în secolele XI-XIV*, apărută pentru prima dată în 1982. Fiind apreciată foarte înalt în momentul ieşirii ei de sub tipar, această monogrfie a rămas pînă astăzi una din cărțile cele mai valoroase referitoare la istoria formării statului la români. Şi deoarece tema se arătase foarte generoasă, iar rezultatele investigațiilor cît s-a putut de bune, a fost în firea lucrurilor ca şi în continuare eforturile savantului să fi fost, cum spune el însuşi în una din ultimele sale cărți, „dedicate spațiului carpato-balcanic în epoca tîrzie a migrațiilor şi în zorii evului mediu”[7]. De altfel, şi cea de-a

3 *Ibidem*.
4 P. Veyne, *Cum se scrie istoria*, Bucureşti, 1999, p. 284.
5 V. Spinei, *Moldova...*, p. 16.
6 *Ibidem*.
7 V. Spinei, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internațional de la înce-*

doua monografie a sa, apărută în 1985 şi care, împreună cu cea din 1982, constituie baza zestrei ştiinţifice a savantului, este rodul aceleiaşi preocupări[8].

Dar în ultimii douăzeci de ani interesele cognitive ale profesorului Victor Spinei au evoluat foarte mult, odată cu eforturile sale de a le materializa în alte rezultate ale cercetării. A publicat numeroase studii, atît în ţară cît şi în străinătate, care, luate împreună, dau măsura creşterii vizibile a staturii intelectuale a autorului. Este exact situaţia pe care i-o semnala Eugen Coşeriu la Tübingen în 1990, cînd îi mărturisea, cu referinţă la destinul propriei sale creaţii ştiinţifice, că „în multe cazuri nu volumele au fost cele care au fost mai bine primite, ci articolele mai mici, în care enunţam teorii noi”[9]. Reeditate recent la Chişinău, o parte a „lucrărilor mici” ale cercetătorului ieşean, completate fiecare cu cîte o addenda substanţială, aduc dubla dovadă a lărgirii considerabile a ariei de preocupări ale savantului şi a ridicării pe o treaptă mult mai înaltă a nivelului muncii efectuate. Nu ne putem permite, în această fugară trecere în revistă a performanţelor colegului nostru, decît menţiunea cîtorva din cele 16 studii de înaltă ţinută profesională cuprinse în această carte: „Semnificaţia etnonimelor arhaizante *daci* şi *geţi* în izvoarele bizantine din secolele X-XV”; „Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice”; „Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului de sine stătător”; „Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV”; „Migraţia ungurilor în spaţiul carpato-dunărean şi contactele lor cu românii în secolele IX-X”; „Cronicari italieni despre repercusiunile marii invazii mongole din anii 1241-1242 asupra românilor”; „Românii şi marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea” ş.a.

Ceea ce se potriveşte cel mai puţin cu deontologia profesională a istoricului, acestea sînt speculaţiile, încercările de restituiri istorice în temeiul presupunerilor şi al ipotezelor, fapt care, va opina pe bună dreptate Spinei, ne obligă pe noi istoricii „să ne abţinem de la consideraţii generale, pentru a evita alunecarea în sfera afirmaţiilor cu valoare ipotetică”[10]. Numai informaţia istorică, în special calitatea şi consistenţa ei, „cumularea tuturor surselor disponibile”[11], observă istoricul, pot asigura preîntîmpinarea unor astfel de sutuaţii. Vorbind în cea de-a doua monografie a sa, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII,* despre enorma dificultate de a cerceta relaţiile dintre români şi migratori, ca urmare a insuficienţei materialului documentar din acea vreme, el tratează totuşi cu optimism această problemă: „Ariditatea şi ambiguitatea lor (a surselor – *I. Ţ.*) ne-a obligat la utilizarea informaţiilor istorice colaterale, precum şi la apelul la rezultatele investigaţiilor interdisciplinare. Inserţia de materiale documentare revelatoare, îndeosebi a celor

putul mileniului al II-lea, Chişinău, 2006, p. 11.

8 Vezi Idem, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.

9 Idem, *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, Brăila, 1996, p. 337.

10 Idem, *Moldova*..., p. 15.

11 Idem, *Universa Valachica*, p. 11.

inedite sau neluate în discuție pentru istoria spațiului est-carpatic, o considerăm de cea mai mare însemnătate, dat fiind faptul că teritoriul care ne polarizează interesul păstrează încă numeroase aspecte esențiale insuficient explorate şi clarificate”[12]. Totuşi, chiar şi după douăzeci de ani Spinei va fi nevoit să acuze slaba bază a izvoarelor pentru istoria românilor din primele secole ale mileniului II, fără să se mulțumească cu această constatare, ci insistînd mai mult decît în trecut asupra măsurilor de luat pentru depăşirea unei astfel de situații: „Conştientizînd carențele materialului informativ avut la dispoziție, am pledat constant pentru necesitatea îmbogățirii sale prin toate mijloacele, apelînd nu numai la sursele narative, diplomatice şi arheologice, ci şi la cele de factură beletristică, cartografică, epigrafică, numismatică etc. şi diversificînd cercetările cu caracter interdisciplinar, îndeosebi prin cooperarea cu paleoantropologi, paleofaunişti, paleobiologi, chimişti, fizicieni etc.”[13]. Înțelegînd din start că nu este posibilă o studiere fructuoasă a perioadei imediat premergătoare constituirii statelor feudale româneşti doar în baza izvoarelor scrise, el s-a dedat cu convingere şi cu abnegație cercetărilor arheologice. Nu va fi fost, poate, ultimul argument în luarea acestei decizii observația lui Gh. Brătianu, istoricul pe care colegul nostru l-a admirat întotdeauna pînă la venerație şi care atrăgea atenția mediului de cercetare românesc la „rolul foarte important al arheologiei medievale”[14] pentru epoca din ajunul întemeierii voievodatelor româneşti.

Cînd sursele istorice lipsesc cu totul sau sînt extrem de sărace, ca în cazul unor aspecte ale istoriei medievale timpurii a românilor, asta nu înseamnă că cercetarea istorică nu mai are nici o perspectivă. Fără a se lăsa atras în labirintul înşelător al supozițiilor, istoricul poate apela, în astfel de situații, la metoda reconstrucției, identificată uneori în practica istoriografică europeană cu retrodicția, care permite a reface anumite momente istorice prin raportare la realități din alte spații geografice sau temporale. În situația în care, observă Spinei, unele probleme se află în zona incertitudinii, „considerăm că medievistica românească nu îşi poate permite o detaşare de pragmatismul reconstrucțiilor cu tentă pozitivistă..., apte să clarifice liniile esențiale ale devenirii istorice a unor comunități”[15]. Dar aceste investigații comparative trebuie să se facă cu mare atenție, deoarece, adaugă el imediat, „ceea ce este valabil pentru un areal geografic nu poate fi transferat fără discernămînt spre meridiane cu un alt specific de dezvoltare”[16].

Deşi destul de rezervat, cum vedem, față de posibilitățile reconstituirii trecutului în baza altor surse şi a altor procedee decît izvoarele istorice şi analiza lor critică, un istoric de talia lui Spinei ştie foarte bine că o scriere istorică de înalt nivel şi de o receptivitate cît mai mare trebuie să țintească dincolo de orizontul oferit de documentul istoric. Avînd cunoştințe destul de largi privind activitatea de creație în

12 Idem, *Realităţi etnice*..., p. 12.
13 *Ibidem*.
14 Gh. I. Brătianu, *Concepţia actuală a istoriei medievale*, în „Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gîndire istoriografică românească. 1843-1943”, Iaşi, 1993, p. 248.
15 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 12.
16 *Ibidem*.

cele mai variate domenii, atît din România cît şi din practica europeană şi universală, el nu poate să nu se lase atras de punctul de vedere al unor mari oameni de cultură români, ca Nicolae Iorga sau Eugen Lozovan, care erau convinşi că „ţinta autenticului specialist trebuie să se plaseze dincolo de documentul arid şi incomplet, că pentru recompunerea structurilor trecutului imaginaţia cumulează un rol major”[17].

În cercetările sale, profesorul Spinei nu a mizat niciodată prea mult pe virtuţile ştiinţifice ale polemicii, fără să subestimeze totuşi valoarea lor. „În general, mărturiseşte el, am evitat pe cît posibil pătrunderea în vîltoarea gestului polemic ostentativ, ştiut fiind că o asemenea practică este mai mult generatoare de înveninare şi incomunicabilitate decît decantatoare a poziţiilor contradictorii. Cu toate acestea, am considerat că ţine de îndatorirea noastră să ne exprimăm propria opinie faţă de teorii pe care le-am suspectat că interpretează eronat *bona fide* sau cu tendenţiozitate realităţi istorice importante şi să pledăm pentru alte puncte de vedere”[18]. Lucru uşor de înţeles, în controversele istoriografice de principiu cu substrat politic şi ideologic se va impica mai cu seamă în perioada de după 1989, reacţionînd întotdeauna nu pur şi simplu critic, ci mai ales foarte documentat. Astfel s-a manifestat cel mai vizibil în chestiunea atît de controversată a etnogenezei poporului român, polemizînd cu unii istorici ruşi, ca R. Rabinovici şi G. Fedorov, cu bulgarul Peter Rokai, cu ungurii G. Bodor, L. Rasonyi, G. Moravcsik şi M. Gyoni, dar şi cu unii occidentali, ca Uwe Fiedler sau Gottfried Schramm, cărora însă nu le reproşează intenţii extraştiinţifice. Bineînţeles că a purtat şi mai poartă anumite discuţii polemice de principiu, fără motivaţii politice sau ideologice, cu colegii săi din România. Fără îndoială că aceste angajări în dezbateri în contradictoriu, fondate pe o rară erudiţie, sînt prin ele însele o importantă contribuţie ştiinţifică.

Orientîndu-şi eforturile pe linia acelei frumoase tradiţii istoriografice româneşti care plasează istoria naţională în cadrul general al istoriei europene, avîndu-i printre cei mai de seamă exponenţi pe Nicolae Iorga, Vasile Pârvan şi Gh. Brătianu, distinsul discipol şi continuator al acestora afirmă răspicat ideea la care revine mereu că adevărata relevanţă a istoriei românilor se manifestă numai în context european şi universal. „Creaţia corifeilor istoriografiei, va constata el la capătul unei fericite cariere ştiinţifice proprii, ilustrează elocvent faptul că, fără o integrare coerentă a crîmpeielor de istorie locală în larga derulare a fenomenelor la scară continentală, acestea nu-şi află decît o înţelegere limitată, văduvită de perceperea lor globală. Societăţile locale din spaţiul carpato-dunărean şi balcanic, ca, de altfel, şi acelea din celelalte regiuni europene, nu au avut niciodată o evoluţie de sine stătătoare, lipsită de conexiuni şi înrîuiri unilaterale sau reciproce cu lumea înconjurătoare. Pornind de la acest precept axiomatic, atunci cînd am abordat probleme legate de devenirea istorică a strămînilor sau a românilor, am încercat în măsura posibilităţilor să le ancorăm în realităţile europene contemporane”[19]. Acest adevăr – axiomatic, cum observă el pe

17 Idem, *Reprezentanţi*..., p. 367.
18 Idem, *Realităţi etnice*..., p. 12.
19 Idem, *Universa Valachica*..., pp. 12-13.

bună dreptate, – îi era cunoscut şi tînărului cercetător Spinei atunci cînd acesta explica în prima lui monografie modalitatea sa de abordare a istoriei timpurii a Moldovei şi a întregului spaţiu românesc: „Teritoriul Moldovei nu a fost conceput ca o entitate geografică unde s-au desfăşurat fenomene izolate şi independente, ci dimpotrivă, ca o regiune cu contacte neîntrerupte cu lumea exterioară, zonă de întrepătrunderi etnico-culturale, aflată într-o legătură inseparabilă cu celelalte ţinuturi româneşti şi cu multiple relaţii cu arii întinse în Europa răsăriteană, sudică şi centrală, împrejurări ce i-au determinat nu o evoluţie continuă şi rectilinie, ci una al cărei ritm a fost uneori accelerat sau temporizat din cauze diferite”[20]. O astfel de abordare l-a tentat chiar de la începutul carierei sale de istoric profesionist, atunci cînd era confruntat cu sarcina deloc uşoară de a-şi alege acea temă care să constituie principalul obiectiv al preocupărilor sale ştiinţifice. Astfel, trecutul pe cît de zbuciumat, pe atît de enigmatic al românilor din sec. XI l-a pasionat nu numai pentru că „de atunci datează cele mai vechi menţiuni documentare scrise asupra populaţiei româneşti din regiunile extracarpatice”, dar şi pentru faptul ca anul o mie este „totodată un moment de răscruce în evoluţia societăţii europene”[21]. Viziunea sa asupra relaţiei dintre naţional şi universal în studiul istoriei se va afirma ca o percepţie unitară şi complexă deopotrivă pe măsura examinării îndelungate şi atente a concepţiilor marilor istorici în această chestiune. Relativ la modul de înţelegere a unui astfel de fenomen de către Nicolae Iorga, de ex., Spinei constată: „Abordînd vasta temă a devenirii istorice a poporului român din cele mai vechi timpuri pînă în contemporaneitatea imediată, Iorga nu înţelegea să o trateze detaşat de evenimentele dintr-un spaţiu înconjurător, fiind conştient că istoria românească se împleteşte cu aceea a popoarelor din jur, vecinătate a cărei ignorare ar lăsa neelucidate mai multe din aspectele sale cardinale”[22].

Realizarea celor cîteva exegeze de cea mai înaltă ţinută ştiinţifică s-a datorat în mare măsură şcolii de mare prestigiu prin care a avut de trecut savantul de-a lungul anilor. Dovadă este mai ales foarte buna cunoaştere a celor mai de seamă realizări ale istoriografiei europene, atît ale celei moderne, cît şi ale celei contemporane. Scrisul său este pe cea mai întinsă cuprindere a textelor sale un viu dialog permanent, de multe ori foarte explicit, alteori subînţeles, aluziv, cu numeroase autorităţi în cele mai variate probleme şi fenomene istorice. Nu avem cum să invocăm aici nici măcar o cît de mică parte din aceste exemple. Ne vom limita în mod necesar doar la cîteva date, printre care ar fi aprecierile referitoare la concepţiile şi meritele fondatorilor *Analelor* franceze, Lucien Febvre, Marc Bloch şi Henri Berr, referinţele la contribuţiile cu totul deosebite ale medieviştilor A. Fliche, H. Grégoire, R. Grousset, V. Grumel, A. Momigliano, pe care a contat o vreme Gh. Brătianu pentru o nouă abordare comună a istoriei medievale a Europei, la relaţia dintre viziunea unor somităţi de talia lui Arnold Toynbee, Jacques Pirenne, Franz Altheim, Hélene Ahrweiler şi aceea a marilor istorici români N. Iorga şi Gh. Brătianu în interpretarea unor fenomene

20 Idem, *Moldova*..., p. 16.
21 *Ibidem*.
22 V. Spinei, *Reprezentanţi*..., p. 20.

istorice, în special cu referire la conexiunea şi interdependenţa proceselor istorice desfăşurate în areale istorico-geografice diferite[23].

Aşa cum şade bine unui cărturar de mare erudiţie, Victor Spinei este un istoric al concretului. Nu se arată pasionat de teorii, deşi are foarte bună ştiinţă de toate curentele de idei care au bîntuit vreodată istoriografia. El nu se lasă impresionat, de exemplu, de „teoriile deterministe sau de aşa-numitele legi ale dezvoltării social-istorice, evoluţia istorică însumînd, potrivit propriului crez, fapte singulare, irepetabile şi ireversibile în ansamblu, chiar dacă se pot stabili diverse generalizări şi paralelisme în derularea lor”[24]. Şi totuşi poate fi surpins de multe ori meditînd stăruitor asupra unor generalităţi sau factori de „permanenţă”, după expresia lui Iorga, cu privire la devenirea istorică. Se arată atras mai ales de înclinarea lui Gh. Brătianu spre astfel de speculaţii, aceasta ieşind la iveală pe atunci cînd lucra la valoroasa sinteză a acestuia, *Marea Neagră*, pe care el o consideră a fi „cea mai izbutită”[25] din toate lucrările marelui înaintaş, pentru a o reedita, fapt ce se va produce, cu concursul editurii bucureştene „Meridiane”, în 1988. Constată, între altele, paralelismele semnalate de Brătianu între fenomenele istorice din zona Pontului şi cele referitoare la teritorii mult mai „vaste, ajungînd spre Altai şi chiar la Pacific”[26]. L-a sensibilizat, de asemenea, ideea acestuia despre „forţele care acţionează asupra cîmpului istoriei universale”[27], ca şi observaţia lui Fernand Braudel cu referinţă la Marea Mediterană, a cărei istorie, zicea marele istoric francez, „nu trebuie să fie separată de lumea uscatului care o învăluie, precum argila nu trebuie desprinsă de mîinile olarului care o modelează”[28]. Dar poate că cel mai mult l-a interesat „problema pontică”, pe care Brătianu o tratează astfel: „Este vorba de o mare aproape închisă, care nu comunică cu Marea Mediterană decît prin îngusta ieşire a Strîmtorilor; cu toate acestea, datorită marilor fluvii care se revarsă în ea din adîncurile stepei sau din masivele Europei Centrale, datorită reţelei multiple a drumurilor continentale ce ajung în porturile ei, ea merită, tot atît ca şi alte mări mai deschise curenţilor din larg, numele de «placă turnantă» a marelui trafic şi a schimburilor internaţionale”[29].

Animat de un sentiment ales în care interesul şi admiraţia faţă de marile valori se întîlnesc cu dorinţa niciodată mărturisită, dar nu mai puţin reală, de a evalua un raport între aceste valori şi sine însuşi au făcut din Victor Spinei unul dintre acei oameni de cultură care şi-au asumat o datorie de onoare de a semnala mereu, a valorifica şi reactualiza creaţia multor personalităţi de seamă ale ştiinţei româneşti. Una din primele acţiuni de acest fel ale sale, în afară de reeditarea preţioasei monografii brătiene *Marea Neagră*, a fost pregătirea şi editarea, în 1988, a unui volum omagial

23 *Ibidem*, pp. 139, 187, 230.
24 Idem, *Moldova*..., p. 13.
25 Vezi Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. 1, Bucureşti, 1988, p. 12.
26 *Ibidem*, p. 21.
27 *Ibidem*, p. 34.
28 Citat după: Gh. I. Brătianu, *op. cit*., pp. 34-35.
29 *Ibidem*, p. 87 şi în continuare.

închinat lui Gh. Brătianu. Iată cum motivează el această inițativă: „Opera sa – prin soliditatea construcției, documentație diversă şi amplă, originalitate, obiectivitate nealterată, vigoare metodologică, integrare organică a istoriei naționale în contextul european, convergență cu direcțiile programatice înnoitoare de pe plan mondial, stil ales – îl situează negreşit între corifeii istoriografiei româneşti şi mondiale din perioada interbelică. Dintre istoricii români, Gheorghe Brătianu se bucură în prezent, alături de eminentul său îndrumător Nicolae Iorga, de cea mai mare considerație din partea specialiştilor de pretutindeni, multe din lucrările sale rămînînd repere fundamentale pentru anumite domenii”[30].

Deosebit de valoroasă şi tot atît de responsabilă a fost participarea sa la reeditarea sintezei lui Iorga, *Istoria românilor*, în special a vol. III al acestei opere fundamentale a istoriografiei româneşti. Notele sale de la sfîrşitul fiecărui capitol al volumului sînt cît se poate de generoase pentru adecvarea lucrării în raport cu nivelul cercetărilor din zilele noastre. Marea autoritate ştiințifică şi intelectuală a lui Iorga, care pentru el e mai presus de orice îndoială şi care, la depărtare de peste cinci decenii de la dispariția sa, nu numai că nu se erodase, ci dimpotrivă, crescuse şi mai mult, nu l-a împiedicat pe înzestratul şi disciplinatul său editor să intre în polemică cu cel venerat. De exemplu, față de afirmația lui Iorga cum că statul la români ar fi apărut „cu vreo două sute de ani după crearea celui unguresc”[31], Spinei observă următoarele: „În acest pasaj autorul ignoră existența formațiunilor statale româneşti menționate de Notarul Anonim al regelui Bela atunci cînd relatează pătrunderea unor cete ale ungurilor în ținuturile transilvănene. În afara voievodatelor conduse de Gelu, Glad şi Menumorut, se admite că pe teritoriul Transilvaniei ar fi fost constituite şi alte formațiuni statale ale localnicilor, aflate la diferite stadii de organizare”[32].

Profesorul Victor Spinei a fost tot timpul conştient de faptul că, dată fiind evoluția în bună măsură nefastă a culturii şi ştiinței în sînul societății româneşti aservită de regimul comunist, fenomenul spiritualității româneşti postbelice nu poate fi înțeles în toată amploarea şi complexitatea sa dacă nu este examinat în cele două ipostaze, inegale, ale sale: cultura creată în interiorul țării şi valorile spirituale româneşti produse de emigrația românească. Drept care inimosul cercetător ieşean a căutat să cunoască cît mai bine pe românii creatori de reale valori spirituale, care, după război şi mai ales după instaurarea regimului comunist în România, au fost nevoiți să plece din țară, risipindu-se pe aproape întreaga planetă, efort care se va materializa într-o serie de studii şi medalioane, adunate mai tîrziu într-o carte la fel de bine documentată şi de îngrijit scrisă, cum sînt toate cărțile sale, intitulată sugestiv *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi universale*. În introducerea la această carte foarte instructivă autorul îşi motivează astfel demersul său pe cît de onorabil, pe atît de generos: „Stăruința de a examina împlinirile

30 Vezi *Confluențe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, coord. Victor Spinei, Iaşi, 1988, p. VII.

31 N. Iorga, *Istoria românilor, vol. III. Ctitorii*, volum îngrijit de Victor Spinei, Bucureşti, 1993, p. 17.

32 *Ibidem*, p. 20.

savanților din diasporă a avut în vedere necesitatea, cîtuşi de puțin subsidiară, a recuplării organice a celor două segmente ale culturii româneşti, cel din țară şi cel diseminat în alte părți ale mapamondului, constrînse, în vremea de despotism comunist, la o evoluție cvasiseparată, cu tangențe aleatorii. Chiar dacă încercările de a săpa o prăpastie între ele nu au fost încununate cu deplin succes, anumite distanțări şi desincronizări nu au putut fi evitate, diminuîndu-se drastic accesul la creațiile savanților din exil. Această atenuare a receptării lor s-a dovedit păgubitoare, pentru că a temporizat percepția mesajelor rostite în suflul libertății de expresie şi a stopat revărsarea curentelor înnoitoare ce animaseră ştiința occidentală”[33].

Şi de astă dată atenția cercetătorului este captată de cîteva nume mari care s-au impus în cîmpul ştiinței româneşti şi universale. Aceste nume sînt Emil Turdeanu, „un patriarh al medievisticii româneşti”, Alexandru Ciorănescu, spirit enciclopedic, istoric, filolog, critic şi istoric de artă, cu preocupări vaste şi extrem de variate, care depăşesc mult arealul românesc, Nicoară Beldiceanu, „un magistru al turcologiei”, Eugen Coşeriu, „un titan al lingvisticii mondiale”, Petre Ş. Năsturel, reprezentant tipic al generației intelectuale ce fusese plămădită în interbellic „în spiritul libertății, dezinvolturii şi cutezanței”, Eugen Lozovan, istoric şi filolog, cărturar deosebit de înzestrat, om elegant, unul dintre spiritele „cele mai interesante de dincolo de hotarele țării”[34]. În aceeaşi carte, în afară de studiile ample despre N. Iorga şi Gh. Brătianu, se mai află cîteva relatări ale autorului, completate în unele cazuri cu un bogat material documentar, referitoare la istorici care au activat în țară, unii din ei reuşind să se impună ca figuri de frunte în istoriografie. Aceste relatări succinte dar suficient de dense ca informație au ca subiecte „traiectoria istoriografică exemplară” a lui David Prodan, „rigoarea şi onestitatea cărturărească pilduitoare” a lui Vasile Neamțu, biografia ştiințifică a medievistului Alexandru Andronic şi sinuosul parcurs istoriografic al lui Alexandru Boldur. Majoritatea acestor studii şi medalioane sînt însoțite de materiale documentare (scrisori, memorii, rapoarte etc.) şi completate cu cîte o addenda, fapt ce le imprimă nivelul şi ținuta cu care se mîndresc obişnuitele elaborări academice.

Născut în Basarabia, deşi dus de acolo la vest de Prut la scurt timp după apariția sa pe lume, Victor Spinei s-a simțit tot timpul aproape de pămîntul său de baştină. Prima dovadă în acest sens este interesul său nedezmințit pentru istoria spațiului românesc dintre Prut şi Nistru. Acestui spațiu îi este acordată o atenție sporită chiar în prima sa monografie, ceea ce fusese pe atunci un gest cu totul neobişnuit pentru istoriografia română, aflată sub neobosit control ideologic din partea regimului comunist din România, care nu era tentat să irite Kremlinul cu astfel de „mofturi”. În schimb, istoricii de la Chişinău au primit această carte, pe care bineînțeles că o găseau mult prea greu, ca pe un dar pe cît de neaşteptat, pe atît de scump. În biblioteca Academiei de Ştiințe din Chişinău era un singur exemplar al acestei cărți, în timp ce lista celor înscrişi să o citească era foarte lungă, iar termenul ce se da pentru o

[33] V. Spinei, *Reprezentanţi*..., p. X.
[34] *Ibidem*, pp. 273-291, 316-340, 347-388.

singură consultare era mult prea restrîns. Şi totuşi mulţi au citit-o, iar efectul lecturii nu s-a lăsat aşteptat, fapt ce se va regăsi foarte curînd într-o tratare mai îndrăzneaţă, mai atentă şi mai documentată a istoriei constituirii statului medieval moldovenesc, faţă de cum se făcuse pînă atunci în mediul academic şi universitar din Chişinău. În scrierile ulterioare ale basarabeanului din Iaşi, mai ales după 1989, interesul pentru Basarabia şi oamenii ei va fi tot mai mare. Un bun exemplu în acest sens ar fi caldele şi substanţialele sale evocări despre cărturari şi oameni de ştiinţă basarabeni, ca E. Lozovan, E. Coşeriu, A. Andronic, A. Boldur, din cartea *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, menţionată în rîndurile de mai sus.

Angajarea omului de ştiinţă şi a omului de omenie Victor Spinei în favoarea Basarabiei şi a basarabenilor este o acţiune care se manifestă pe mai multe planuri. Am avut norocul să fac această constatare pe propria-mi experienţă. Spre sfîrşitul anilor ’80, cînd în Basarabia pornise o amplă mişcare de democratizare a societăţii şi de eliberare naţională, în timp ce la Bucureşti mai dăinuia regimul comunist refractar oricăror porniri primenitoare, între noi doi se înfiripase o corespondenţă în care îşi găseau reflectare problemele comune care ne frămîntau pe atunci. După ce, în 1990, eu reuşisem să înfiinţez revista de cultură istorică *Patrimoniu*, Spinei a fost unul dintre susţinătorii şi colaboratorii ei cei mai fideli. Prin 1992, am iniţiat o campanie pentru înfiinţarea unui Institut al Basarabiei şi Bucovinei, care avea drept obiectiv sarcina dublă de a sensibliza opinia publică din cele două state româneşti şi eventual din afară asupra situaţiei celor două teritorii şi, totodată, de a elabora măsurile necesare pentru îndreptarea lucrurilor, din punct de vedere naţional românesc, pe făgaşul cel bun. Spinei a fost pur şi simplu entuziasmat de această idee. Nu numai că a consimţit să fie el însuşi printre fondatorii Institutului şi să mai atragă la această iniţiativă şi pe unii colegi de ai săi din ţară, dar a mai sensibilizat şi o serie de personalităţi intelectuale şi ştiinţifice de mare prestigiu din exil, obţinînd adeziunea scrisă a acestora la acea acţiune. Printre semnatarii unor astfel de adeziuni s-au numărat Petre Năsturel, Alexandru Ciorănescu, George Ciorănescu, Aurelio Rauta, Emil Turdeanu, Adolf Armbruster, Dumitru Năstase, Nicoară Beldiceanu, Michel Korne, Neagu Djuvara ş.a. Din motive de meschinărie politică şi umană, Institutul nu a mai fost înfiinţat, deşi conducerea Academiei Române luase, în februarie 1993, o decizie favorabilă în acest sens. Dar, în contextul subiectului de faţă, acest incident nu are nicio relevanţă.

În persoana lui Victor Spinei, ştiinţa istorică basarabeană are cel mai bun animator şi încurajator. A susţinut promovarea unor tineri cercetători basarabeni în sferele academică şi universitară din România, unii din ei ajungînd să se impună cu propria lor statură ştiinţifică şi intelectuală. Pe alţii, şi mai mulţi, i-a ajutat să obţină în România o serioasă pregătire, pentru ca, revenind la baştină, să se afirme ca buni cercetători, profesori şi organizatori ai ştiinţei şi învăţămîntului în provincia românească dintre Prut şi Nistru. Lunga cohortă a doctoranzilor basarabeni îndrumaţi de el a pornit pe drumul deopotrivă ademenitor şi anevoios al ştiinţei încă în anii ’90 şi, dată fiind evidenta vigoare fizică şi intelectuală a mentorului ei, aceasta dă semne cît se poate de clare că are viaţă foarte lungă. Lucru frumos de tot: pentru această muncă, modestul profesor ieşean nu numai că nu aşteaptă mărturii de gratitudine din partea

tuturor acestora, ci dimpotrivă, se arată foarte fericit că destinul l-a învrednicit cu o astfel de povară. În Basarabia, observă el cu satisfacție senină, „își au obîrșia mulți dintre studenții și doctoranzii mei cei mai vrednici, veniți să-și desăvîrșească studiile la Universitatea din Iași, ca și colegii de breaslă de la institutele academice și de la unitățile de învățămînt superior de la Chișinău, cărora le port întreaga considerație și prețuire nu numai pentru profesionalismul lor, ci și pentru implicarea temerară și responsabilă în opera de resurecție națională și de înălțare spirituală pe tărîmuri mai urgisite ale românismului”[35].

Îndelungata și stăruitoarea conlucrare cu colegii săi basarabeni, mai tineri și mai puțin tineri, l-au făcut pe pămînteanul lor de la Iași să cunoască foarte bine calea parcursă de istoriografia basarabeană din ultimele decenii și rezultatele la care aceasta a putut ajunge. Astfel, într-o carte apărută recent din inițiativa și cu susținerea domniei sale, el avea să consemneze: „Constatăm cu satisfacție că, după fireasca perioadă de căutări și acumulări, de abateri vremelnice spre căi sinuoase, de după proclamarea Republcii Moldova, cînd a avut loc debarasarea treptată și ireversibilă de preceptele ideologiei comuniste și de povara ideilor preconcepute, generația nouă de istorici basarabeni a reușit să surmonteze în mod fericit condiția precară în care a fost supusă intelectualitatea locală în vremea ocupației sovietice, aflîndu-se în postura de a concepe lucrări fundamentale asupra trecutului interfluviului pruto-nistrean, remarcabile atît sub raportul documentării cît și al interpretării. În acest moment, specialiștii de la Chișinău se vădesc capabili să trateze aproape toate secvențele cronologice ale istoriei Basarabiei într-o manieră mai competentă decît colegii lor de la Iași, București, Moscova sau din alte centre. Mai mult chiar, în ultimii ani, unii din cercetătorii ce profesează la Chișinău au abordat dezinvolt teme circumscrise nu numai la fruntariile Basarabiei, ci vizînd tot teritoriul Moldovei istorice și uneori întreg spațiul etnic românesc”[36]. Chiar dacă această apreciere se află în mare parte sub incidența încurajării, ea (minus tenta ușor sporită de elogiu) poate fi luată ca o radiografiere corectă a stării actuale a istoriografiei basarabene. Sporul științific real al acesteia are la bază și contribuția esențială a cărturarului și istoricului Victor Spinei.

Din volumul *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, ed. Dumitru Țeicu și Ionel Cândea, Brăila, 2008.

35 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 11.

36 Cit. după: I. Țurcanu, *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*, Brăila, 2007, pp. X-XI.

REÎNFIINȚAREA TRECUTULUI PRIN CUVÎNT

Urciorule de vis şi de pămînt,
El ți-a dat glas. Eu îți voi da cuvînt.
Tudor Arghezi

La început va fi fost, cu siguranță, o pasiune nestăvilită de a cunoaşte trecutul patriei sale, drept care a căutat să-l afle în cele mai impresionante tablouri şi în cele mai semnificative amănunte. Îl va fi cutremurat, la un moment dat, faptul că unele teritorii româneşti din afara frontierelor statului român contemporan au o istorie la fel de zbuciumată şi chiar mai dramatică decît a spațiului ocrotit de aceste fruntarii. Şi atunci s-a aplecat cu curaj şi cu toată puterea sufletului asupra trecutului acestor pămînturi. Faptele pe care le-a aflat în scrierile altora, dar mai ales cele scoase la iveală de el însuşi din huma strămoşească a acelor locuri au „dat glas", cum zice poetul, unui trecut care, prin cuvîntul istoricului, a prins viață, devenind parte indestructibilă a patrimoniului nostru istoric. Nu încape nici o îndoială că anume aşa trebuie să se explice interesul îndelungat şi constant al harnicului cercetăror brăilean Ionel Cândea pentru trecutul venerabil al Cetății Albe.

De-a lungul a mai bine de două milenii şi jumătate, Cetatea Albă a constituit o obsesie pentru o lume extrem de diferită ca origine, loc de trai, preocupări, credințe etc. Tocmai de aceea cercetătorii trecutului nu au putut fi categoria cea mai puțin interesată de această aşezare, ca şi de întreaga zonă în care ea se află. Bineînțeles că, în cea mai mare parte, aceştia au fost români şi ruşi, cu deosebirea esențială că cei din urmă s-au interesat de străvechiul oraş din limanul Nistrului doar pe atunci cînd teritoriul respectiv a făcut parte din imperiul rus sau sovietic, în vreme ce istoricii români, conştienți că ocupația străină a unui teritoriu național nu echivalează cu ştergerea acestuia din memoria poporului şi din patrimoniul țării, nu şi-au uitat niciodată datoria de a reveni la Cetatea Albă iar şi iar.

Predilecția nedezmințită a cercetătorilor trecutului pentru acest oraş îşi are explicația de căpetenie în poziția cu totul aparte a aşezării. În trecut, mai ales în antichitate şi în medievalitatea timpurie a Europei de Est şi de Sud-Est, nu exista la Marea Neagră o aşezare umană tot atît de bine plasată ca Cetatea Albă, de vreme ce ea constituia un important punct de legătură a multor țări europene cu această mare. O situație similară mai avea doar Chilia, numai că, fiind extrem de privilegiată prin faptul că era situată în delta Dunării, ea nu se afla totuşi, spre deosebire de Cetatea Albă, în imediata vecinătate a mării, ceea ce o făcea, în unele situații, mai puțin atractivă. Nu întîmplător, prin urmare, Cetatea Albă avea să fie în Evul Mediu cea mai importantă fortăreață şi cel mai mare centru românesc al comerțului internațional. Tot firesc a fost ca genovezii să fi fost atraşi de acest loc pentru a-şi fonda cea mai mare factorie comercială din această zonă, după cum tot fireşti vor fi marile confruntări militare de mai tîrziu pentru stăpînirea celor două cetăți.

Despre Cetatea Albă s-a scris foarte mult, chiar dacă trecutul ei e departe de a fi fost elucidat cu desăvîrşire. Doar menționarea scrierilor despre această aşezare s-ar

întinde pe cîteva zeci de pagini. Unele bibliografii cuprind sute de lucrări despre ea[1], reuşind totuşi să găzduiască doar o parte a acestora, în timp ce o analiză a acestei literaturi abia dacă ar putea să încapă în cîteva sute de pagini. Şirul istoricilor interesați, la diferite etape în trecut, de Cetatea Albă este foarte mare. De aceea voi fi nevoit să menționez aici doar pe acei care au avut preocupări constante pentru acest subiect, realizînd lucrări de reală valoare ştiințifică, inclusiv monografii consacrate special oraşului din locul revărsării Nistrului în Marea Neagră. Printre aceştia, se impun mai ales istoricii români Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Nicolae Bănescu, Paul Nicorescu, Grigore Avakian, Şerban Papacostea, precum şi unii din cei care au activat în Rusia sau URSS, ca N. Murzakevici, A. G. Kliucinik, A. A. Kravcenko, Al. Kociubinski, E. R. von Ştern, A. I. Furmanskaia, P. I. Naniev, M. Şlapac.

Prin forța împrejurărilor, nu am putut cunoaşte toate scrierile profesorului Ionel Cândea despre zona limanului nistrean. Din fericire, ceea ce am putut cunoaşte este relevant în raport cu natura interesului său pentru acest spațiu şi, mai ales, ca rezultat al cercetării sale a trecutului medieval al Cetății Albe. Chiar şi o examinare sumară a acestui rezultat poate pune în lumină efortul dublu al investigațiilor sale, şi anume cercetarea istoriografică a acestei cetăți medievale, şi, în paralel, tendința de a aprofunda şi concretiza cunoştințele despre cetate în baza săpăturilor arheologice.

Investigația istoriografică

Sînt cîteva lucrări ale lui Ionel Cândea în care istoria medievală a Cetății Albe este examinată în temeiul analizei literaturii istorice preocupate de acest subiect, fiind vizate aici nu numai scrierile consacrate citadelei de pe Nistru, ci şi cele în care aceasta ocupă un loc secundar, chiar şi lucrările care se referă la ea doar în treacăt. O astfel de preocupare a presupus în mod necesar angajarea autorului într-o investigație istoriografică sistematică şi de proporții. Anume aşa este una din primele sale scrieri de acest gen, *Cetatea Albă în istoriografia românească* (2001). Trebuie adăugat imediat că această lucrare, ca şi altele similare care vor urma, a apărut după ce autorul efectuase ample lucrări de excavare la cetate, urmate de studiul unui consistent material diplomatic, epigrafic, numismatic, heraldic, sigilografic etc.[2], fapt ce a avut darul de a spori capacitatea analizei critice a literaturii examinate.

În acest prim studiu istoriografic (din 2001), autorul examinează peste douăzeci de cronici româneşti din Evul Mediu şi de la începutul epocii moderne, între care *Letopisețul anonim al Moldovei* din sec. XV, *Cronica moldo-germană*, *Letopisețele de la Putna* (nr. 1 şi 2), *Cronica moldo-rusă*, *Cronica moldo-polonă*, *Cronica sîrbo-moldovenească*, *Letopisețul* lui Grigore Ureche, lucrările lui Miron Costin *Letopisețul Țării Moldovei*, *Cronica polonă* şi *Poema polonă*, scrierile lui Ion Neculce *Letopisețul*

1 Vezi, de ex., I. Țurcanu, *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, 2005, p. 557.

2 Avem în vedere mai ales: I. Cândea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul Citadelă (1997-1998)*, în „Istros", vol. IX, 1999, pp. 223-240.

Țării Moldovei şi *O samă de cuvinte*, apoi *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, *Cronica Ghiculeştilor*, cronicile moldoveneşti în versuri din cea de-a doua jumătate a sec. XVIII, *Cronica universală* a lui Mihail Moxa, *Letopiseţul cantacuzinesc (Istoria Țării Româneşti. 1290-1690)* şi, în sfîrşit, cronica lui Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Româneşti*.

Trei lucruri, mai ales, se cer reținute în acest demers istoriografic, şi asta dincolo de reuşita de a concentra într-un spațiu foarte restrîns o informație istorică pe cît de densă, pe atît de variată. Primul din ele este radiografierea atentă a surselor examinate, extragerea din ele a tuturor datelor de real interes pentru obiectivul urmărit de autor şi încadrarea lor meticuloasă, ca a unor nestemate, în canavaua textului. Al doilea element, care dă dimensiunea ştiințifică reală a unei astfel de investigații, este analiza critică a scrierilor cercetate, operațiunea derulînd – ceea ce este prin sine însăşi un fapt semnificativ în contextul unei astfel de preocupări – în paralel cu reproducerea bucăților de text relevante pentru istoria Cetății Albe. De exemplu, cînd, aşa ca în cazul cronicii lui Neculce, opera analizată sau o parte a ei nu pare a fi sigură sau nu se arată convingătoare, autorul observă în treacăt: „Fragmentul ni se pare confuz..."[3]. În altă parte, analizînd relatarea lui Radu Popescu despre cucerirea celor două mari cetăți din sudul Moldovei de către Bayazid a II-lea, cercetătorul observă că această notificare este „destul de bine informată în a doua parte a ei, dar aproximativă sau pur şi simplu neglijentă în privința situării pierderii Cetății Albe înaintea Chiliei la 1484"[4].

Şi în sfîrşit o situație mai rar întîlnită în analizele istoriografice, ca şi în critica izvoarelor, deşi în general aceasta nu este nici pe departe un lucru necunoscut: în acest exercițiu investigativ, profesorul Cândea recurge uneori la procedeul care poate fi calificat drept critică internă a surselor şi a literaturii, cînd lucrările analizate sînt puse față în față, pentru a se aprecia reciproc, probîndu-şi astfel ele însele adecvarea. O dovadă concludentă în acest sens este următorul citat din cronica lui Radu Popescu: „Iar Pătru vodă dînd ştire la împăratul de neîngăduința lui Ion vodă şi a boiarilor, au trimis înpăratul multe oşti turceşti şi tătăreşti asupra Țării Moldovei, denpreună cu Pătru vodă, ca să scoață pă Ion vodă. Dar măcar că să laudă moldovenii de scriu cum că de patru ori au mai bătut Ion vodă cu moldovenii pe turci şi au ars Tighina şi Cetatea Albă şi Bugeacul, noi acelea nu le ştim..."[5].

În anul următor (2002), cercetătorul va publica un studiu mult mai cuprinzător atît ca întindere, cît şi ca material faptic, în care la partea referitoare la cronici el va adăuga o amplă analiză a literaturii istorice româneşti privind Cetatea Albă, apărută în ultimele două sute de ani[6]. Acest studiu va fi nuanțat într-o publicație apărută în

3 Idem, *Cetatea Albă în istorografia românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie" (SMIM), vol. XIX, 2001, p. 222.

4 *Ibidem*, p. 225.

5 *Ibidem*, p. 226.

6 I. Cândea, *Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine,* în „Tyras=Cetatea Albă/Belhorod-Dnistrovs'kyj, I. Săpături 1996-1999", Bucureşti, 2002, pp. 29-50.

2004[7]. Nefiind aici locul unde s-ar putea caracteriza în amănunt întreaga lucrare, nici măcar de a înşira numele autorilor şi scrierile din paginile ei, voi menționa doar cîteva detalii, care arată cît se poate de limpede starea reală a cunoştinţelor despre acest oraş, aşa cum se prezintă ea astăzi în istoriografia română. Mai importante sînt două aspecte ale studiului: evidențierea eforturilor pentru acumularea izvoarelor asupra istoriei medievale a Cetății Albe şi apariția cercetărilor speciale la acest subiect.

Referindu-se mai cu seamă la izvoarele scrise ale acestui segment istoric, fiind vizate întîi de toate sursele epigrafice, apoi documentele din arhive, notele de călătorie, memoriile, fără a fi neglijat materialul iconografic etc., profesorul Ionel Cândea menționează în prealabil meritele cercetătorilor din cadrul Societății de Antichități din Odesa, în special ale lui N. Murzakevici, care, precizează el, „a publicat pentru prima data două inscripții foarte importante" privind istoria timpurie a cetății medievale din limanul Nistrului[8]. Urmează apoi punerea în lumină a contribuției de mare valoare la crearea bazei de izvoare a istoriei Cetății Albe a unor nume de prestigiu ale istoriografiei româneşti, ca acelea ale lui N. Iorga, Eudoxiu Hurmuzachi, B. P. Hasdeu, Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan, Gh. Brătianu, Al. Lapedatu, Gr. Avakian, Paul Nicorescu, Nicolae Bănescu ş.a.[9].

Atunci cînd cercetătorul a purces la enumerarea şi caracterizarea scrierilor consacrate în mod expres Cetății Albe, firesc a fost ca atenția lui să fi fost îndreptată în primul rînd asupra lucrării lui Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, apărută în anul 1899 şi rămasă pînă astăzi cea mai prețioasă cercetare privind trecutul celor două cetăți. Cândea apreciază astfel valoarea ei: „Documentarea vastă, gîndul istoric matur, în pofida vîrstei tinere, de doar 28 de ani, a autorului şi un bun-simț prezent în toate temele abordate, la care se adaugă intuiția şi forța sintetizatoare în raport cu variate subiecte din istoria națională sau universală, – toate ne fac să afirmăm că aceasta este şi astăzi o operă de referință, la aproape un secol de la apariția sa"[10]. Dar, subliniind calitatea ştiințifică indiscutabilă a cărții, cercetătorul brăilean nu ezită să atragă atenția şi la unele scăderi ale lucrării. „Este adevărat, observă el pe bună dreptate, că ea conține şi unele erori, motivate prin maniera în care circula informația ştiințifică la acea vreme, prin posibilitățile de verificare a datelor aşa cum se prezintă ele în unele inscripții de aici (din Cetatea Albă – *I. Ț.*)". După care însă va adăuga imediat: „Dar este pentru prima dată cînd Cetatea Albă, alături de Chilia, constituia subiectul unei monografii de istorie națională, situată în context universal"[11]. Aprecierea contribuțiilor lui Iorga la studierea istoriei Cetății Albe nu se va limita la cartea apărută în 1899; autorul studiului istoriografic va insista de asemenea asupra altor două scrieri valoroase ale marelui istoric, apărute un sfert de

7 Idem, *Cetatea Albă în istoriografia românească din secolul al XIX-lea*, în „Arta istoriei, istoria artei. Academicianului Răzvan Theodorescu la 65 de ani", red. M. Popa, Bucureşti, 2004, pp. 273-281.

8 Idem*, Cetatea Albă (La Cité Blanche)...*, p. 41.

9 *Ibidem*, v. mai ales pp. 40-44.

10 *Ibidem*, p. 41.

11 *Ibidem*.

veac mai tîrziu şi intitulate *Actul lui Mohamed al II-lea pentru negustorii din Cetatea Albă, 1456* (1924) şi *Lucruri noi despre Chilia şi Cetatea Albă* (1926). Analizînd aceste lucrări, Cândea reţine că, introducînd în circuitul ştiinţific noi şi relevante documente istorice descoperite în arhivele europene, Iorga demonstra rolul de important centru comercial al Cetăţii Albe în Mediterana de Est, alături de Adrianopol, Brusa şi Constantinopol, datorită influenţei deosebite în această zonă a unor mari negustori genovezi şi veneţieni[12]. Nu vor fi trecute cu vederea nici alte două scrieri ale lui Iorga, publicate în anii '30. Profesorul Cândea va insista mai ales asupra celei de-a doua din ele, *Noi descoperiri privitoare la istoria românilor* (1937), care demonstrează rolul dominant al genovezilor în Cetatea Albă la începutul domniei lui Ştefan cel Mare. Între altele, studiul istoriografic reţine aceste observaţii ale lui Iorga: „La 1445, se zicea că «oraşul şi cetatea aparţineau genovezilor». Astfel ei vor fi păstrat un fel de patronat economic..., ceea ce ar explica cum un notar genovez putea zice la 1410 că un oraş ce aparţinea Moldovei era posesiune genoveză. Numai aşa putem înţelege de ce Alexandru cel Bun a făcut să fie transportate cu oaste moaştele Sfîntului Ioan de la Cetatea Albă, de parcă aceasta ar fi fost o ţară străină..."[13].

Studiul analitic al lui Ionel Cândea zăboveşte şi asupra acelor cercetări ale lui Gheorghe Brătianu care se arată preocupate în mod direct de bătrîna cetate de la gurile Nistrului. De reţinut că nu sînt menţionate scrierile lui Brătianu din anii '20 referitoare la acest subiect (cu excepţia unui material mai modest referitor la bulgari), poate în intenţia autorului de a se concentra asupra lucrărilor mult mai consistente de mai tîrziu ale reputatului istoric, printre acestea fiind *Note privind genovezii din Moldova în sec. XV* (1933) şi *Cercetări asupra Vicinei şi Cetăţii Albe* (1935). În cea de-a doua lucrare, care este şi cea mai importantă pentru subiectul de faţă, eforturile investigative sînt orientate, observă analistul, „în următoarele direcţii: bizantinii şi genovezii la gurile Nistrului; bulgarii la Cetatea Albă la începutul sec. XIV; genovezii în Moldova în sec. XV"[14]. Valoarea deosebită a acestei lucrări, subliniază Cândea, constă în ineditul ei, e faptul că a fost scrisă în baza unor stăruitoare cercetări în arhivele străine, dovadă peremptorie fiind şi cele 40 (mai precis, 37[15]) de acte ale notarilor genovezi din Pera şi Caffa. Dar, adaugă cercetătorul brăilean, rodul nu ar fi fost tot atît de consistent dacă cercetările proprii ale lui Brătianu în spaţiul danubiano-pontic nu ar fi precedat căutările de documente în străinătate[16].

Merită atenţie şi observaţiile lui Cândea asupra unui şir de alte scrieri de reală valoare pentru cunoaşterea istoriei medievale a Cetăţii Albe, cum ar fi cele ale lui I. Bogdan despre inscripţiile de aici, apoi *Data rezidirii Cetăţii Albe* (1901) de I. Tanoviceanu, *Cetatea Albă în secolul al XIX-lea. Observaţii pe marginea unor mărturii*

12 *Ibidem*, p. 43.
13 *Ibidem*, p. 46.
14 *Ibidem*, p. 45.
15 *Vezi şi Gh. I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, Bucureşti, 1988, pp. 8, 48 (nota 7).
16 I. Cândea, *op. cit*., p. 45.

scrise (1930) şi *Săpăturile de la Cetatea Albă* (1931) de Gr. Avakian, *Cetatea Albă* (1931) şi *Monede moldoveneşti bătute la Cetatea Albă* (1943) de Paul Nicorescu, *Cetatea Albă* (1996) de M. Şlapac, dar mai ales cele ale lui N. Bănescu, *Vechile legături ale ţărilor noastre cu genovezii* (1931) şi *Maurocastrum – Moncastro – Cetatea Albă* (1939, 1941), ca şi cercetările lui N. Beldiceanu, *Campania otomană din 1484: preparativele militare şi cronologia ei* (1960) şi *Cucerirea cetăţilor comerciale Chilia şi Cetatea Albă de către Bayazid al II-lea (*1964)[17].

Această cercetare istoriografică a lui Ionel Cândea conţine şi un fragment oarecum incitant referitor la interesul ştiinţific al istoricilor basarabeni pentru trecutul îndepărtat al Cetăţii Albe. Din motive pe care le lăsăm să se limpezească mai încolo, îl reproducem în întregime: „În una din dezbaterile de la Academia Română, Mihail Kogălniceanu inserase o scurtă notă foarte interesantă, după părerea noastră [cu referinţă la muzeul «Soroceanu»], a cărei parte finală era următoarea: «Dl Soroceanu a făcut săpături la Cetatea Albă, Pendicapea, Olivia etc. Sînt doi ani de cînd dl Soroceanu a trimis la Academia Română monografia descoperirilor sale. Mă întreb unde ar putea fi acum această monografie?»[18]. Iată dar, conchide Cândea, că nici Paul Nicorescu şi nici Grigore Avakian nu sînt primii români care au cercetat din punct de vedere arheologic Cetatea Albă, ci este anume acest Soroceanu, asupra operei căruia Kogălniceanu informa Academia Română, fără a vorbi însă şi despre colecţia sa, Muzeul Soroceanu, care l-a precedat pe cel fondat de Paul Nicorescu în 1920"[19]

Acest pasaj conţine cîteva date şi afirmaţii mai mult sau mai puţin categorice care însă nu au acoperire completă în cunoscuta informaţie despre fenomenul relatat aici, fapt care tocmai de aceea reclamă nişte clarificări. Se impune mai întîi delimitarea lucrurilor reale de cele incerte sau chiar eronate. Să reţinem, pentru început, că numele adevărat al arheologului basarabean pomenit în acest text este Ion Casian Surucean. Este adevărat că Surucean a făcut săpături la Cetatea Albă, aceasta întîmplîndu-se la sfîrşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 ai sec. XIX[20]. Arheologul V. N. Iurghevici, membru al Societăţii de Antichităţi din Odesa, profesionist recunoscut în domeniu, spre deosebire de Surucean, care era un diletant pasionat de arheologie, va relata cîţiva ani mai tîrziu că basarabeanul făcuse săpături exact în locul care putea oferi obiectele cele mai de preţ, pe care şi le doreşte orice arheolog de meserie, şi anume în spaţiul cuprins între cetate şi cimitirul evreiesc[21]. De asemenea, adevărat este şi faptul că Ion Surucean crease o valoroasă colecţie de variate vestigii şi materiale istorice,

17 Fenomenul menţionat în ultimele două lucrări a făcut şi subiectul unei cercetări speciale a prof. I. Cândea: *Cucerirea Cetăţii Albe de către turci la 1484 într-un izvor italian mai puţin cunoscut*, SMIM, XVII, 1999, pp. 27-31.

18 I. Cândea, *op.cit*., p. 38.

19 N. Chetraru, N. Răileanu, *Ion C. Surucean în arheologia şi muzeologia basarabeană*, Chişinău, 2001, p. 24.

20 В. Н. Юргевич, *Замечания о некоторых местностях Новороссийского края, заслуживающих археологического исследования*, «Труды VI-го Археологического съезда в Одессе», том II, Одесса, 1888, с. 32.

21 Relativ la soarta muzeului lui I. C. Surucean, vezi Е. В. Власова, *И. К. Суручан и его музей*, «Stratum plus", nr. 6, S.-Petersburg-Chişinău-Odesa, 1999, pp. 367-368.

bună parte din ele provenind din Cetatea Albă, mai bine zis din antica Tyras, adică țineau aproape în exclusivitate de Antichitate. Această parte a colecției este descrisă amănunțit de același V. N. Iurghevici în lucrarea menționată, descriere pe care noi nu o reproducem, deoarece este colaterală subiectului scrierii de față, ca și studiului istoriografic al profesorului Cândea. În baza colecției sale, care conținea numeroase vestigii din zone foarte întinse ale Antichității, Surucean va fonda, în 1887, Muzeul de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău, despre care Basarabia nu mai are știre de peste 90 de ani[22].

Din păcate, anume lucrul cel mai important pe care Kogălniceanu îl invoca la Academia Română cu referință la I. C. Surucean, mai precis la „monografia" acestuia, este și cel mai incert. După estimările acad. Al. Zub, această comunicare ar fi fost prezentată în 1882, de unde ar rezulta că doi ani mai devreme, adică în 1880, Surucean ar fi trimis la Academie o monografie cu rezultatele cercetărilor sale. Or, se știe cu certitudine că arheologul basarabean nu a avut nici o monografie. Pînă la acea dată, el publicase doar cîteva mici articole fără reală valoare științifică. Singura sa lucrare relativ valoroasă va fi o colecție de inscripții grecești și latine din muzeul său, editată la Petersburg în 1894, deci mult mai tîrziu, împreună cu un savant rus de renume, V. V. Latîșev[23], la inițiativa acestuia. De unde rezultă fără putință de tăgadă că informația de care dispunea Kogălniceanu nu era corectă: monografia de care el întreba pe unde s-o fi aflat, pur și simplu nu exista. Mai mult decît atît, întrucît lucrarea din 1894 era o modestă fascicolă de doar 20 de pagini cu un tiraj foarte mic (350 ex.)[24], e posibil ca ea să nu mai fi ajuns și la Academia Română, ceea ce explică de ce arheologi ca P. Nicorescu, care nicicum nu ar fi putut fi indiferenți față de o astfel de lucrare, nu au avut știre de săpăturile efectuate de Surucean înainte de 1882, adică tocmai de cele de la Cetatea Albă.

Înainte de a pune capăt acestei digresiuni, trebuie să observăm că referințele lui Kogălniceanu la „descoperirile" lui Surucean la Cetatea Albă, deși conțin niște inexactități, nu sînt totuși fortuite. Nu încape nici o îndoială că marele cărturar român era în posesia unor date mai mult sau mai puțin sigure referitoare la acest subiect. Se știe că, în calitate de istoric destul de bine cunoscut în România și parțial în afara țării sale, Kogălniceanu devenise membru al Societății de Istorie și Antichități din Odesa, instituție de mare prestigiu științific la acea vreme. În această ipostază, el cunoscuse măcar o parte a materialelor publicate în Analele acestei Societăți, „Zapiski Odesskogo Obșcestva istorii i drevnostei" (abreviat, *ZOOID*), poate chiar și unele procese-verbale ale instituției, deci și cele care se refereau într-un fel sau altul la cercetările lui I. C. Surucean. Din aceste materiale, cel mai important este studiul consistent, ca volum și calitate științifică, al lui P. V. Becker, *Despre inscripțiile de pe*

22 I. Surutschan, V. Latychev, *Inscriptiones Greacae et Latinae novissimus annis (1889-1894).* Museo Surutschanino quod est Kischinevi inlatae, Petropoli, 1894. A se vedea şi N. Chetraru, N. Răileanu, *op. cit*., pp. 139-159, inclusiv traducerea în română: pp. 97-124.

23 N. Chetraru, N. Răileanu, *op. cit*., p. 57.

24 I. Cândea, *op. cit*., p. 43.

torțile amforelor grecești din colecția lui I. C. Surucean, publicat în 1879[25]. Nu este exclus, ba dimpotrivă, ca M. Kogălniceanu să fi avut cumva știre anume de această lucrare, fără să o fi studiat însă, de vreme ce vorbea de o „monografie" a lui Surucean și cît timp pronunța acest nume ușor alterat.

Nu ne vom despărți de acest subiect înainte de a menționa că în ședința sa din 11 aprilie 1888, Academia Română l-a ales pe I. C. Surucean membru de onoare[26]. E de presupus că abia din acest moment activitatea sa științifică, dar mai degrabă cea de colecționar, ar fi putut să devină cunoscută și în România.

Cercetări arheologice la Cetatea Albă

Rezultatele săpăturilor efectuate de profesorul Ionel Cândea la Cetatea Albă în anii 1997 și 1998 se regăsesc în unele din scrierile sale, inclusiv într-un studiu temeinic publicat la Brăila în 1999[27]. Fidel preceptelor științifice ale meseriei, înainte de a purcede la descrierea cu acribie a întreg lucrului pe care l-a făcut și a tuturor rezultatelor pe care le-a obținut, el va schița o trecere în revistă a tot ceea ce au dat pentru istoria medievală a Cetății Albe investigațiile arheologice anterioare, indiferent de cine vor fi fost făcute[28]. Concluzia pe care o va trage din această analiză va fi următoarea: „Toate aceste elemente cu privire la cercetările arheologice de la Belgorod-Tyras arată că atenția celor care au făcut investigații aici a avut în vedere *așezarea medievală* (subl. a. – *I.Ț.*) și raporturile ei cu orașul antic în vreme ce fortificația – (cetatea cu tot complexul de ziduri, turnuri, șanțul de apărare etc.) – a fost mai puțin studiată din acest punct de vedere. Vechimea construcției precum și atribuirea ei s-au făcut mai ales pe baza izvoarelor epigrafice și documentare"[29]. De unde rezultă sarcina pe care și-o asumă cercetătorul, și anume data construcției și identificarea acesteia, obiectiv pentru care, precizează studiul, „ne-am propus o atare cercetare pe care o vom corobora cu toate datele cunoscute pînă acum de natură diplomatică, epigrafică, numismatică, heraldică, sigilografică etc., în vederea unui răspuns cît mai concludent și mai cuprinzător"[30].

Voi evita să intru, în continuare, în detaliile foarte tehnice ale acestei investigații arheologice, mulțumindu-mă cu consemnarea rezultatelor cercetării. Făcînd totalurile săpăturilor din primul an, Cândea observă precaut: „În ceea ce privește cercetarea arheologică din 1997 din citadela cetății de la Belgorod-Dnestrovsk, este cu siguranță prematur să tragem concluzii". Totuși, precizează el, deși ne aflăm la

25 П. В. Беккер, *О надписях на ручках греческих амфор из коллекции И. К. Суручана*, ЗООИД, том XI, 1879, с. 13-50. A se vedea traducerea în: N. Chetraru, N. Răileanu, *op. cit*., pp. 179-223.

26 *Analele Academiei Române*, Seria II, Tomul X (1887-1888), Bucureşti, 1889, pp. 347-348.

27 Ionel Cândea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul Citadelă (1997-1998*), „Istros", IX, 1999.

28 *Ibidem*, pp. 223-226.

29 *Ibidem*, p. 225.

30 *Ibidem*, p. 226.

„jumătatea drumului, putem să apreciem că în acest loc există șansa pentru o corectă «descifrare», pe cale arheologică, a momentului fundării zidului de est al citadelei, deci a primului nucleu al fortificației”[31], adică a ceea ce se urmărea de fapt. Cînd face acest bilanț, cercetătorul se bazează și pe rezultatele investigațiilor arheologice și documentare de pînă la el.

Dar profesorul brăilean s-a arătat departe de fi fost dispus să-și însușească automat aceste rezultate. Dimpotrivă, solida sa pregătire documentară și foarte buna pregătire istorică l-au ajutat să evite capcanele întinse de observațiile și concluziile greșite ale celor care scriseseră despre Cetatea Albă mai înainte. Astfel, intrînd în dezbaterile cu privire la constructorii fortului interior al cetății, Cândea se vede obligat să ia atitudine tranșantă mai cu seamă față de o remarcă a unui autor din R. Moldova, M. Șlapac, care afirma la un moment dat că una din marile probleme ale istoriei acestei așezări o constituie „originea etnică a constructorilor (bizantini, cumani, slavi, genovezi, moldoveni și turci), care suscită timp de un secol controverse aprinse între savanți”[32]. Așa cum era de așteptat, replica lui Cândea a fost să fie categorică, în limitele unei competențe indiscutabile. „Firește, observă el, lista constructorilor nu poate lua în seamă cumani sau slavi”, după care respinge așa-zisa ipoteză turcească cu un argument imbatabil: „În ceea ce ne privește, dorim să subliniem că o «ipoteză turcească» nu este cu putință de introdus sau de menținut astăzi în discuțiile de ordin științific... dacă se are în vedere altarul unei capele creștine țesută odată cu zidul de est al citadelei... Turcii nu puteau construi sau reconstrui așa ceva în zidul citadelei. Ei și-au construit propriul lăcaș de rugăciune tocmai în cea de-a treia curte – curtea civilă – din care astăzi a rămas în picioare fusul minaretului”[33].

Aceste observații ne fac să înțelegem mai bine acribia și acuratețea cu care profesorul Cândea analizează rezultatele propriilor investigații arheologice, ca și concluziile sale atente și echilibrate. Am văzut cum, față de munca sa din 1997 pe șantierul de la Cetatea Albă, el se limita să creadă că aceasta s-ar fi putut să-i ofere șansa de a stabili „momentul fundării zidului de est al citadelei”. Săpăturile din anul 1998 l-au făcut să fie mai optimist, păstrîndu-și totuși și de data aceasta destule rezerve. „Pînă în acest moment și sub rezerva studierii în întregime a materialelor din ea (din citadelă – *I.Ț.*), conchide el, sîntem înclinați să credem că acest complex nu este mai vechi de secolul al XIV-lea”[34]. Va adăuga însă imediat că această concluzie nu este definitivă, ea urmînd a fi verificată prin cîteva operațiuni suplimentare. În acest scop, menționează arheologul, „se impune cercetarea amănunțită a întregului material – ceramică, metal, os etc., dar mai ales a monedelor, oricît de relativă ar putea fi datarea cu ajutorul lor a unor situații pe care le-am întîlnit. Se impune de asemenea cercetarea zidului de est al citadelei la exterior... De o astfel de cercetare

31 *Ibidem*, pp. 234-235.

32 Mariana Șlapac, *Cetatea Albă*, în „Arta ‚96”, Chișinău, 1996, p. 58.

33 I. Cândea, *op. cit*., p. 226, nota 10; vezi mai pe larg: idem, *Altarul bisericii din citadela de la Cetatea Albă şi „ipoteza otomană” privind ridicarea cetăţii*, în „Arheologia medievală”, II, 1998, pp. 213-220.

34 Idem, *Raport preliminar*..., pp. 239-240.

credem că depinde răspunsul ce se poate da de către arheologie, în coroborare cu toate celelalte genuri de izvoare, la întrebarea fundamentală: *Cînd a fost construită citadela*?"[35].

O atitudine ca aceasta este totdeauna pilduitoare: în cercetare, graba, ca și concluziile pripite și entuziaste, nu are ce căuta. Și dimpotrivă, munca asiduă și neîntreruptă, rodul cules pic cu pic și așezat cu grijă exact acolo unde îi este locul, reflecțiile stăruitoare asupra rezultatului muncii – acestea sînt mijloacele și căile care pot călăuzi spre obținerea performanțelor în știință.

Eforturile depuse de Ionel Cândea pentru cercetarea istoriei Cetății Albe nu sînt relevante doar în sine, ca preocupare științifică aparte, ci au și o semnificație mai largă, vizînd unele primeniri de anvergură în istoriografia românească de după 1990. După o întrerupere de o jumătate de veac, Basarabia, parțial și Transnistria, în special partea sudică a acesteia din urmă, au revenit în atenția științei istorice românești, fapt ce a contribuit la apariția unui număr mare de scrieri istorice de bună calitate despre aceste teritorii, multe din ele fiind semnate de specialiști de primă mînă. Chiar dacă am rămîne doar în zona arheologiei și a istoriei antice și medievale timpurii, despre care numele profesorului Cândea ne-a îndemnat să vorbim în paginile de mai sus, tot am putea menționa cîteva nume de istorici de la vest de Prut care au adus contribuții esențiale la dezvoltarea istoriografiei românești contemporane prin rezultatele notabile obținute în cercetarea spațiului care multă vreme le-a fost interzis. Printre aceste nume se află și cele ale lui Petre Roman, Nicolae Constantinescu, Victor Spinei, Dan Teodor, Ion Ioniță, Eugen Nicolae ș.a. Nu poate fi trecut cu vederea nici (sau poate mai ales) Valeriu Sîrbu, brăilean naturalizat, vechi și bun confrate de muncă al lui Cândea la Muzeul Brăilei, care a consacrat și el multă vreme și energie investigațiilor arheologice la răsărit de Prut, mai cu seamă în Basarabia și în sudul Transnistriei[36]. Iată de ce cercetările lui Ionel Cândea la Cetatea Albă, fiind o preferință și o realizare personală, reprezintă cel puțin în aceeași măsură o tendință prioritară a științei istorice românești, ce se regăsește într-o serie de rezultate de mare preț ale acesteia, obținute în ultimii 10-15 ani.

Din volumul *Miscellanea historica et arhaeologica in honorem professoris Ionel Cândea*, ed. Valeriu Sîrbu și Cristian Luca, Brăila, 2009.

35 *Ibidem*, p. 240.

36 Vezi V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, pp. 95, 110-111, 114-115, 117-118, 120-122, 124, 128-129, 170-172, 174, 176, 178; idem, *Les Thraces entre les Carpates, les Balkans et la mer Noire (Ve s. av. J.-C. – Ier s. apr. J.-C.). Quatre conférences données à Sorbonne*. Brăila, 2004, pp. 18-19, 40, 51, 85, 94, 95, 96, 99 et passim.

Indice de nume

A

Abbott,John S. C. 46, 48, 49.
Academia Română 143, 313, 318, 320, 321 322.
Achileia (*Αχηλλεα*) 40.
Achilia 86.
Adita, zeitate indiană 263.
Adrianopol 319.
Adriatica, marea 78.
Afteniuk, S. 283.
Αχηλλοι 40.
Agapi, Vasile 297.
Agapia, mănăstirea 95.
Agnese, Battista 76.
Ahrweiler, Hélene 309.
Akkerman 10, 60, 63, 72, 73, 89, 90, 92; v. şi Cetatea Albă.
Akropolites, Georgios 76.
Albania 76.
Alecsandri, Vasile 139.
Alexandrescu, Grigore 139.
Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.-M. 59.
Alexandri, N. N. 118, 134, 225, 240, 292.
Alexandrovsk-Guşevsk 218.
Alexandru Basarab (Nicolae Alexandru) 26
Alexandru I, ţar rus 124, 275.
Alexandru al II-lea, ţar rus 124.
Alexandru al III-lea, ţar rus 118.
Alexandru cel Bun 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 67, 77, 78, 79, 276, 319.
Alexandru Macedon 262.
Alexăndreşti 193.
Alexei I, patriarth al Moscovei şi al întregii Rusii 214, 215, 216.
Alexios I Comnenul 50.
Alexis, fiul lui Manuel I Comnenul 51.
Aliaţii [Ţările Antatntei] 114, 116, 131, 165, 167, 185; v. şi Puterile Aliate; Marile Puteri.
Alistar, Elena 225, 292.
Allendezalazar, Manuel 179.
Alma-Ata 267.
Alpi, munţii 33.
Alsacia 158, 159, 160, 168, 170, 171, 172, 180, 181, 230, 232, 234.
Altai, munţii 310.
Altheim, Franz 309.
America 115, 156, 158, 161.
America Centrală 180.
Americani 114, 115.
Amfiteatrov, A. V., om de cultură rus 164.
Amlaş 25, 26, 31, 66, 82.
Amsterdam 90.
Ana Comnena 50, 76.
Anastasie, arhiepiscop al Basarabiei 138.
Andreades, A. 181.
Andreescu, Şt. 60.
Andronache, Evtihie 211, 212.
Andronic I Comnenul 51, 54.
Andronic, Alexandru 312, 313.
Andronic, Ioan 223, 297, 299.
Andronic al III-lea Paleologul 52.
Andronachi, Gheorghe 281, 282, 290.
Andronovici, Gavril, unul din conducătorii *Armatei Negre* 209.
Anghelescu, Constantin 298.
Ankara 33.
Antanta 105, 116, 121, 123, 130, 151, 153, 154, 174, 182, 185; v. şi Puterile Aliate; Marile Puteri.
Antichitate 3.
Antim, mănăstire în Bucureşti 228.
Antim Ivireanul 297.
Antioh Cantemir, domn al Moldolvei 20.
Antonescu, Ion 94, 299, 302.
Antoniuk, D. 283.
Apollo, zeitate în Grecia antică 264.
Arabia 64.
Arbore, Zamfir 14, 40, 91, 161, 242, 243, 244, 274.
Arcaşii lui Ştefan, organizaţie basarabeană antisovietică 201, 202, 203, 208.
Arciz 54.
Ardeal 27, 28, 103, 238, 295 v. şi Transilvania.
Ardealul, publicaţie în Basarabia, în 1917 289.
Ardeleanu, Ion 112.
Arghezi, Tudor 239, 315.
Argetoianu, C. 95, 289, 290, 291.
Arhistratiga, mănăstire 53.
Arion, Constantin C. 169.
Arizona 301.
Armata Neagră, organizaţie basarabeană antisovietică 198, 201, 208, 209.
Armbruster, Adolf 76, 313.
Armeni 12.
Armenia 167.
Aron Vodă 19, 70, 71.
Asia 4.
Asia Centrală 51.
Asia Mică 84.
Atelcuz[u] 47.

Atena, capitala Greciei 181, 298.
Atena, zeitate antică 264.
Auerbach, prieten fictiv al reglui Carol I al României 144.
August, împărat roman 63.
Austria 93, 152, 185, 188.
Austro-Ungaria 182, 183, 185.
Autun 234.
Avakian, Grigore 316, 318, 320.
Averescu, Al. general, prim-ministru 289.
Axinte Uricariul 297.
Azov, marea 87.

B

Bacău 37, 38.
Bacovia, George 239.
Bagdad 171.
Bahmut 209.
Bahu 209.
Baia 38.
Baiazid al II-lea 41, 317, 320.
Baiazid I 58.
Baimaclia 193.
Balban, sat 261.
Balaban, Nicolae 201.
Balamutovca 91.
Balard, M. 55.
Balcani 44, 46, 64, 76, 108, 181, 251, 324.
Baldwin, J. Mark 175.
Balfour, A. J. 170.
Baliff, Henri 297.
Balmuş, Pavel 6.
Balta, oraş în Transnistria 103.
Baltaga, Alexandru 223, 272, 273, 276.
Baltaga, Dimitrie 271-272.
Baltaga, Ştefan 271.
Baltaga, Teodor 271.
Baltaga, Vladimir 271, 273.
Banat 171, 238.
Banca Naţională a României 226.
Banno, B., jurnalist japonez 157, 166.
Banu, biserică în Iaşi 298.
Bantîş-Kamenski, D. N. 8.
Baranovschi, Simion 198, 206.
Baraşkov, E. V. 261.
Barbu, Eugen 237.
Barnea, I. 45, 50, 56, 58.
Barra, Francisco Leon de la 167, 168.
Basarab I Întemeietorul 13, 21, 29, 36, 39, 65.
Basarab/Basarabii 9, 12, 13, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 39, 64, 65, 67, 68, 69, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89.
Basarabeni, „băsărabi" 10, 24, 63, 64, 83, 85, 86, 87, 88, 100, 104, 106, 110, 111, 112, 113, 116, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 134, 136, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 178, 179, 185, 197, 209, 243-246, 253, 254, 255, 257, 259, 281, 288, 291, 292, 294, 295, 311, 312.
Basarabia 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 50, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 80, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 191, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 210, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 266, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 312, 313, 314, 316, 324.
Basarabia, revistă şi ziar 217, 219, 224.
Basel 81.
Batiuşkov, P. N. 8, 162.
Batîi, mare han tătăresc 24, 28, 83, 84.
Bauer, F. W. 43.
Baurci 193, 195.
Baynes, N. H. 48.
Băcioi 271.
Bălăneşti 199.
Bălăsineşti 194.
Bălcescu, N icolae 25.
Bălan, Ioanichie 297.
Băleanu, Vasile 201.
Bălţătescu, Al. 272.
Bălţi 94, 184, 191, 192, 193, 201, 207, 208, 222, 248.
Bănescu, Nicolae 48, 316, 318,320.
Bănulescu-Bodoni, Gavriil 274, 275, 297.
Bărbulescu, P. 92.
BBC, post de radio 202.
Becker, P. V. 320.
Behaim, Martin 13.
Bejan, Serghie 223.

Bekkerus, Immanuel 53.
Bela al III-lea, rege al Ungariei (1173-1196) 311.
Beleavinţi 194.
Beleavskaia, S. L. 80.
Beldiceanu, Nicoară 312, 313, 320.
Belgia 175.
Belmont 61.
Belgorod (Bielograd) 12, 16, 320, 322; v. şi Cetatea Albă.
Belhorod-Dnistrovs'kyj 74, 317, 322; v. şi Cetatea Albă.
Belorusia 186.
Bender 70, 71, 90, 94, 133, 145, 146, 194, 195; v. şi Tighina.
Bentkowski, F. 85.
Berezovschi, Mihail 223.
Berg, L. S. 9, 14, 21, 65.
Bergean 40.
Berlin 7, 92, 98, 115.
Berna 157, 165, 174.
Berr, Henri 309.
Berza, Mihai 47, 55, 75, 77, 297.
Bessarabskie eparhial'noe vedomosti, publicaţie periodică basarabeană 219.
Bessarabskaia jizni, publicaţie periodică basarabeană 219.
Bessi (besi), trib tracic 13, 63, 64, 65, 86, 87.
Bessia 63.
Bessos (=pecenegi) 64, 65.
Beşalma 193.
Beşleagă, Vladimir 210.
Bezonvaux 231.
Bezviconi, Gheorghe 104.
Bibikov, Mihail 157, 165.
Bielowski, August 85.
Bielski, M. 88.
Biroul de organizare a Sfatului Ţării 107, 108, 126, 128, 283, 284, 285.
Bistriţa, mănăstire din Moldova 34.
Bivol, Petre 271.
Bizantini 4, 45, 46, 55, 56, 61, 321.
Bizanţ 11, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 59, 67, 73, 74, 76, 77, 81; v. şi Imperiul Bizantin .
Bîc, rîul 11, 17, 73.
Bîrlad 7, 37, 38, 71.
Bîrnea, P. P. 15, 44, 54.
Blaga, Lucian 239.
Blanovschi, A. 93.
Bliss, Constance 170.
Bloch, Marc 309.
Blocul Moldovenesc în Sfatul Ţării 292.
Bloomington 59.
Bobeică, Petru 207.
Bochmann, Klaus 247.
Bodescu, Daria 297.
Bodiu, Filimon 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209.
Bodiu, Olimpiada 204, 209.
Bodiu, Ion 204.
Bodiu, Iulia 204.
Bodor, G. 308.
Boga, Leon T. 103, 104, 163, 297, 299.
Boshnakov, K. 64.
Bogdan al II-lea, voievod 37, 81.
Bogdan Întemeietorul 68.
Bogdan (fratele lui Alexandru cel Bun şi al lui Iuga?) 37, 38.
Bogdan, Ioan 33, 34, 36, 41, 82, 318, 319.
Bogdania (Bogdania Neagră) 28, 75, 76.
Boghenii Vechi 199.
Bogos, Dimitrie 5, 184, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293.
Boldişor, Veronica 198, 228.
Boldur, Alexandru 9, 21, 29, 65, 91, 273, 281, 282, 288, 297, 312, 313.
Bolgrad 54, 92.
Bolintineanu, Dimitrie 245.
Bolotino 195.
Bolşacov-Ghimpu, Al. A. 88.
Bolşevici, bolşevism 100, 101, 106, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 125, 126, 127, 128, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 167, 183, 186, 201, 225, 282, 283, 289.
Bonfinius, Antonius 10, 29, 40, 64, 68, 75, 79.
Bonn 53.
Borcan, I. 199.
Borovski, I. E. 48.
Borş, Ionică, conducătorul organizaţiei antisovietice Armata Neagră 208, 209.
Bosfor 53.
Boston 49, 61.
Botna, rîul 11, 16, 68, 72, 73.
Boţolin, Emilian 206.
Bourgoin-Jallieu 230.
Bourguignon d'Anville, J.-B. 68; v. şi d'Anville.
Boutroux, Émile 172.
Branoux 231.
Bras 231.
Braşov 82.
Braşoveni 30, 60.
Braudel, Ferdinand 44, 50, 61, 251, 252, 260, 310.
Brăescu, general basarabean 288.
Brăila 12, 21, 22, 25, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 58,

65, 77, 93, 94, 184, 306, 314, 324.
Brăneşti, necropolă 50.
Brătescu C. 40.
Brătianu, Gheorghe I. 14, 21, 29, 30, 31, 40, 43,57, 60, 65, 77, 78, 81, 260, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 318, 319.
Brătianu Ion I.C. 112, 182, 291.
Breban, Nicolae 237.
Brest-Litovsk 186.
Broşteanu, Ernest 133, 134, 149.
Bruhis, M. 255.
Brusa 319.
Buceag, Bucegi 14.
Bucilă, Nicolae, zis „Parapel" 205.
Bucov 50.
Bucovina 93, 94, 171, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 299, 313.
Bucureşti 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 91, 92, 93, 95, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 150, 156, 182, 184, 185, 186, 188, 197, 203, 217, 218, 230, 240, 243, 245, 250, 251, 252, 253, 257, 259, 260, 273, 281, 282, 290, 291, 292, 298, 300, 305, 310, 311, 312, 314, 317, 319, 322.
Budapesta 28, 83.
Budăi 209.
Budeanu, Gh. 198.
Buffalo 46.
Buftea, tratatul de la~ 185.
Bug 59, 90, 276.
Bugeac 6, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 29, 63, 72, 73, 89, 80, 91, 317.
Bugeac, localitate în apropiere de Comrat 19.
Bulat, Toma 301.
Bulboaca 192.
Bulgak, ofiţer KGB 206.
Bulgaria 40, 46, 57, 188, 298.
Bulgarii 42, 43, 45, 46, 47, 56, 91, 178.
Bulmaga, Leonid 269.
Burguière, A. 85.
Burna-Sola 92.
Bursuc, Petru 208.
Buruiană, Gheorghe 132.
Buruiană, Maria 197, 198.
Butor 90.
Butuc, Ioan 272.
Buzatu, Gheorghe 298.
Buzdugan, Ion 98, 107, 122, 243, 291, 292, 295.
Buzilă, Boris 217.

C

Caffa 34, 56, 57, 60, 61, 87, 319.
Cahul 92, 94, 164, 192, 193, 194, 248.
Cajba 193.
Calafeteanu, Ion 184.
Calcea, A. 198.
California 176, 301.
Cambridge 44, 48, 49, 53, 54, 74, 76.
Camenca 94.
Cantacuzino, G. M. 297.
Cantacuzino, Ioan 77.
Cantacuzino, Matei 95.
Cantacuzino, Şerban 297.
Cantemir, Dimitrie 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 28, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 317.
Cantemir-paşa, han tătăresc în Basarabia.
Capeţieni, dinastie franceză 181.
Cara, J.-L. 43.
Carabogdania [Karabogdania]75, 76; v. Bogdania, Moldova.
Carbalia 192.
Carignano, Giovanni 54 .
Carlowitz 298.
Carol al II-lea, rege al României 229.
Carol I, rege al României 182, 224.
Carolina de Sud 175.
Carp, P. P. 182.
Carpaţi, munţii 25, 29, 30, 31, 38, 50, 52, 53, 59, 60, 68, 70, 79, 83, 84, 85, 88, 182, 251, 262, 305, 324.
Casso [Kasso], Nicolae Ştefan 104.
Cataros 132, 133.
Catlabug 18.
Caţaveică, Ion 198.
Caucaz 74, 113, 165.
Cazacu, Petre 110, 272, 273, 274, 281, 287.
Cazacu, V. 272.
Cazimir al IV-lea 80; v. şi Kazimir al IV-lea.
Călăraşi, judeţul, în România 19.
Călăraşi, oraş în Basarabia 272.
Căpriana 211, 212, 213, 214, 276, 298.
Căuşeni 16, 20, 68, 195, 271.
Cătărău, Ilie 131, 132.
Cândea, Ionel 6, 45, 74, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324.
Châteauvallon 151.
Ceadîr-Lunga 193, 195.
Cebotarenko, Gh. F. 50.
„Cei Patru Mari" 114.
Centralii 183, 185, 186; v. şi Puterile Centrale.
Cepoi, Ion 105.

Cernavodă 98.
Cernăuţi 38, 217, 281.
Cernica, mănăstire 218.
Cernovodeanu, Paul 91, 92, 283.
Cetatea Albă 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 32, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 65, 66, 67, 69, 71, 74, 77, 81, 83, 94, 110, 222, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324.
Chalcocondilas, Laonicos 27, 28, 81, 87.
Chapotat, Émile 232.
Chele 51: v. şi Chilia.
Cherci 87.
Chetraru, Nicolae 320, 321, 322.
Chibzii, I. V. 261.
Chicago 49.
Chilia [Chilia Nouă]4 , 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 29, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 315, 317, 318, 319, 320.
Chilia Veche 44, 45, 57.
China 161.
Chiperceni 194, 204.
Chircăeşti 192.
Chiriac, Alexandru 106.
Chirtoagă, Ion 9, 14, 18, 21, 32, 38, 40, 42, 44, 52, 57, 65, 67.
Chişcăreni 192, 193, 207.
Chişinău 8, 9, 11, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 32, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 57, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 77, 80, 81, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 104, 107, 109, 110, 112, 113, 125, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 145, 146, 147, 148, 154, 156, 157, 176, 183, 184, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 207, 210, 211, 214, 215, 217, 219, 222, 223, 225, 228, 240, 242, 243, 244, 245, 248, 255, 270, 271, 272, 273, 274, 279, 280, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 291, 293, 294, 299, 300, 304, 306, 312, 313, 314, 316, 320, 321, 323.
Chiţcani, mănăstirea 211, 212, 213, 214, 216.
Choniates, Nicetas 50, 51, 86.
Ciachir, Mihail 272.
Ciachir, Nicolae 283.
Ciceagov, Serafim, arhiepiscop al Basarabiei 103, 220, 221, 271, 276.
Cihodaru, Constantin 32, 34, 36, 38, 43, 67.
Cijevski, Vasile 96, 243, 291, 292.
Cimerieni 87.
Cimişlia 192, 195.
Ciobanu, Ştefan 14, 104, 160, 183, 184, 217, 225, 227, 273, 281, 297, 299.
Ciocîltan, Victor 201.
Ciocîltan, Virgil 52, 53, 60, 68.
Cioflec, Romulus 240, 243, 281.
Ciolan, Grigore 206.
Cioran, Emil 250, 255.
Ciorănescu, Alexandru 312, 313.
Ciorănescu, George 313.
Cioreşti 271.
Ciortan, I. 90.
Cipariu, Timotei 25.
Ciuflea, biserică în Chişinău 298.
Ciugureanu, Daniel 107, 149, 150, 151, 185, 221, 243, 274, 286, 287, 289, 291, 292.
Ciulucani 209.
Ciumacenko 133.
Ciuntu, Ioan 228.
Ciurea, D. 71.
Cîmpulung, oraş în Ţara Românească 38.
Cîndea, Virgil 298.
Cîşla 209.
Cîşliţa 18 .
Clewing, K. 66.
Clima, Nicolae 207.
Cluj-Napoca 29, 59, 70.
Cluverius, Iohannes 15, 23, 75.
Cnezatul Lituaniei [Marele cnezat alLituaniei]59, 60; v. şi Lituania.
Cocîrlă, Pavel 44.
Codreanu, Ion 286.
Codreanu, Nicolae 286.
Codrii Basarabiei 16.
Codrii Orheiului 14.
Codrii Tigheciului [Chigheciului] 18.
Cogîlnic, rîul 16.
Cojocaru, Teodosie 288.
Cojuşna 271.
Colibaşi 164.
Colicăuţi 91.
Collingwood, R. 203.
Comrat 19, 194, 195.
Comşa, Eugen 50.
Conachi, Costache 297.
Conciliul de la Lyon 53.
Condrăteşti 209.
Conferinţa de la Viena, din 1924 112.
Conferinţa de Pace de la Paris din 1919-1920 3, 100, 101, 102, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 125, 130, 140, 141, 144, 146, 152, 153,154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 169, 176, 232, 233, 235, 281.
Congaz 193, 195.

Congresul Militar Moldovenesc din 1917 96, 107, 108, 125, 126, 127, 128, 283.
Consiliul Europei 191.
Constandi, pictor şi pedagog 230.
Constantin (Costea?), voievod 34.
Constantinescu, Grigore, pedagog basarabean 220.
Constantinescu, N. 65, 324.
Constantiniu, Florin 54, 78, 93.
Constantinopol 41, 42, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 73, 74, 77, 81, 161, 271, 298, 319.
Constanţa, judeţ şi oraş 19, 98.
Coolidge, A. C. 114, 115.
Corbu, Emilia 14.
Coresi, cărturar şi tipograf, sec. XVI 297.
Corneşti 192, 209, 271.
Cornova 106, 243.
Costăchescu, Mihai 36, 37, 67, 297.
Costachi, Veniamin, episcop şi mitropolit al Moldovei 222, 297.
Costea (Constantin?) Muşat, voievod 34.
Costinovici, Nicolae 271.
Coşeriu, Eugen 306, 312, 313.
Cotelnea 194.
Cotul Morii 92.
Coulanges, Fustel de 200.
Covurlui, ţinut 11.
Cozens-Hardy 157.
Cracovia 14, 23, 37, 39.
Crăsescu, Victor 297.
Creangă, Ion 238, 247.
Cretzianu, C. Gh. 157, 170.
Creztianu, George 180.
Crihan, Anton 105, 107, 109, 132, 289, 292.
Crimeea 18, 19, 80, 84, 87, 90, 92, 118, 171, 230, 232, 234, 276.
Cristi, Vladimir 132, 243, 286, 291, 295.
Cromer, Martin (Marcin) 12, 13, 23, 81.
Crowe, E. 114.
Cruc, Nicolae 201.
Crudu, Lilia 258.
Cruşevan, Pavel 8, 225, 242, 243, 276.
Cuclin, Dimitrie 297.
Cucuruzeni, Şcoala de agricultură 128.
Cuhureşti 201.
Cuizăuca 204, 208.
Cumani 4, 7, 44, 45, 49, 51, 64, 76, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 161, 321.
Cumania 87, 89, 90.
Cumania Albă 86, 87.
Cumania Neagră 86.
Cunescu, Gheorghe 244.
Curbet, Constantin 271.
Curchi, mănăstirea 217, 298.
Curbet, I, 272.
Cureus, Ioachim 12, 13, 83.
Curlanda 165.
Curta, Florin 54.
Curtea de Argeş 42.
Cuvînt Moldovenesc, publicaţie periodică 105, 126, 217, 219, 294.
Cuza, A. C. 95.
Czernin, Ottokar 185.

D

Dacia 6, 21, 28, 41, 63, 65, 70, 82.
Dacii 27, 28, 43, 304.
Daily Telegraph 176.
Dalles 283.
Dan al II-lea, domn al Ţării Româneşti 78, 79.
Dan al III-lea (Vlad al III-lea?) 80.
Darco, Eugenius 28.
Dato, Eduardo 180.
David, Alexandru 104.
David, G. 80.
Davidovici, S. 8, 242.
Davidkin, autor de manuale de geografie, în Rusia ţaristă 162.
Day, Clive, expert american la Conferinţa de Pace de la Paris 115.
Dănceni 50.
Debidour, A. 92.
Decei, Aurel 83.
Dedlov, autor rus, calomniator al românilor basarabeni 162.
Delta Dunării 51, 54, 58, 60, 61.
Denikin, A. I., general rus 101.
Dergaciov, V. A. 50.
Derussi, George 174.
Detroit 51 .
Deutsche Welle, post de radio 202.
Diaconu, Petre 45, 47, 49, 51, 53, 54.
Dimitrie [Demetrius], principe tătăresc 29, 30, 59, 60, 61.
Dillon, Kathleen M. 176.
Dionisie, episcop în Basarabia 138.
Dîmboviţa 38.
Dînga, Gh. 272.
Dîrstor 20, 26, 31, 32, 33, 58, 66; v. şi Durostor, Silistra.
Djigaţpanean, E. D. 74.
Djuvara, Neagu 313.
Dlugosz, Jan 24, 28, 86.

Dmitri Donskoi 61.
Dobjanschi, Anibal 299.
Dobrinescu, V. Fl. 111, 112, 114, 185, 187.
Dobrogea 21, 29, 30, 32, 33, 34, 40, 45, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 69, 98, 185.
Dobrotici 40, 42, 55, 56, 57, 58, 59.
Dobruşa, aşezare 69.
Dobruşa, mănăstire 213.
Dobson, R. B. 85.
Doinaş, Ştefan Augustin 240.
Doloţki, V. I. 50.
Dominico, Vecenzo 60.
Don 68, 275.
Donici, Andronachi 297.
Donici, Petre 271.
Dorohoi 38.
Dorostol [Durostol] 47, 59; v. şi Silistra.
Dorpat [Derpt] 98, 271.
Dosoftei 297.
Dostoievski, F. M. 138.
Douamont 231.
„Dracula" 80.
Dragan, M. 8.
Dragomir, Mioara 6.
Dragoş Vodă 28.
Dridu, cultură arheologică 50.
Dron, Ion 13, 64, 65.
Drujinina, E. I. 90.
Druţă, Ion 236, 237, 238, 245, 246.
Dubăsari 90, 94, 192, 276.
Dubinovski, Lazăr 247.
Duca, Alexandru 205, 206, 208.
Duiker, W. J. 61 .
Duma din Chişinău 129, 130.
Dumbravă, Vasile 247.
Dumont Wilden, C. 174, 175.
Dumuzi, zeitate mesopotamiană antică 264.
Dunăre 3, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 84, 89, 91, 92, 94, 117, 275, 278, 306, 315.
Dunărea de Jos 3, 24, 28, 33, 34, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 58, 59, 60, 61, 63, 73, 79.
Dunăreanu, N. 184.
Duşmani, sat în Basarabia 192.
Dvornik, F. 59, 67, 79.

E

Edineţ 134.
Egipt 181.
Egorov, V. L. 44, 52.
Egunov, A. N. 8.
Eliade, Mircea 189.
Elian, Alexanru 49 , 77, 81.
Elwe, Jan 90.
Eminescu, Mihai 138.
Elveţia 165, 173, 174, 251.
Enăchescu, Efrem 299, 300.
Enea, N. M. 273.
Engel, J. Ch. 11, 72.
Ephraemius 76.
Epir 10, 76.
Epiroţi 10.
Erbiceanu, jurist român 143.
Eremia, Anatol 13, 64.
Eremia, Ion 59.
Erhan, Dionisie 223, 297.
Erhan, Pantelimon 6, 107, 131, 132, 140, 243, 274, 286, 288, 289, 290, 291, 292.
Ernst, N. L. 80.
Esaulenko, A. 283.
Eskenasy, V. 55, 57, 58.
Estonia 165.
États-Unis 176; v. şi SUA; America.
Eufrosinia, soţia hanului Nogai 52.
Europa 4, 5, 19, 23, 40, 42, 48, 56, 66, 92, 93, 101, 115, 116, 156, 157, 158, 161, 166, 172, 176, 181, 189, 250, 251, 298, 309, 308, 314.
Europa Centrală 41, 43, 310.
Europa Central-Estică 56.
Europa de Est [Orientală]46, 51, 60, 101, 112, 170, 313.
Europa Liberă, post de radio 197.
Europa Occidentală 41, 151.
Europa de Sud-Est 18, 47, 51, 54, 63, 66, 112, 171, 313.
Euxin 10, 23, 53, 77; v. şi Pontul Euxin, Pont, Marea Neagră.
Evrei 115, 139, 172.
Evul Mediu 3, 9, 10, 12, 14, 18, 22, 25, 39, 41, 48, 54, 56, 60, 63, 64, 70, 72, 73, 76, 89, 167, 302, 315, 316.
Extremul Orient 156, 158.

F

Făclia, publicaţie periodică din Basarabia 98.
„Făclia", organizaţie social-culturală în Basarabia, în 1917 287.
Făgăraş 25, 26, 31, 66, 82.
Fălciu, ţinut 11, 18.
Făleşti 192.

Febvre, Lucien 309.
Feodor, episcop 214.
Feodorov, G. B. 47, 50, 308.
Feodorov, P. I. 8.
Ferdinand, regele României 21, 65, 185, 282, 280.
Ferrara 77.
Février, Gabriel 230.
Fessler, I. A. 86.
Fiedler, Uwe 308.
Filelfo, Francesco 77.
Filip al II-lea, rege al Spaniei 44, 50.
Filipescu, Constantin 137.
Filipescu, Nicolae 182.
Filip-Lupu, Gh. 276.
Finlanda 114, 169.
Finot, Jean 173, 174.
Fliche, A. 307.
„Florea", agent KGB 211, 216.
Florenţa 77.
Florov, Pavel 271.
Fluhr, P. 232.
Focşani 185.
Fodor, P. 80.
Fortescue, A. 48.
Foyer, publicaţie franceză 171.
Francezi 161.
Franciscani 42.
Frankfurt 40, 64, 75.
Franţa 156, 159, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 181, 187, 230, 231, 234, 235.
Frăţia „Naşterea lui Hristos" din Chişinău 272.
Fromeréville 231.
Furmanskaia, A. I. 316.

G

Gafenco, Vasile 295.
Gagiu, Valeriu 208.
Galaction, Gala 244.
Galaţi 50, 146, 324.
Galerie Sauvage, galerie de artă la Paris 234.
Galiţia 51, 79; v. şi Halici.
Ganivet, Angel 259.
Garda de Fier 302.
Gargaliuc, Iosif, stareţ la mănăstirea Noul Neamţ 211, 216.
Gavriil, episcop în Basarabia 138.
Gavriliţă, Emanuil 219.
Găgăuzi 91.
Găvănoasa 54.
Gebhardi, L. A. 82, 86.
Gelu, principe transilvan 311.
Gemil, T. 71.
Geneva 174, 175.
Genova 55, 56, 250.
Genovezi 12, 21, 29, 30, 41, 42, 43, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 65, 87, 321.
Germani 161, 162.
Germania 91, 93, 132, 181, 183, 185.
Geţi 10, 86, 304.
Ghenadie, episcop al Rîmnicului 274.
Gheorghe, „strateg al vlahilor" 50.
Ghiaţă, Anca 59.
Ghiculeştii 317.
Giurescu, C. C. 21, 40, 42, 44, 53, 54, 57, 65, 69.
Giurgiu 22, 25, 40.
Gniesno [Gnesen] 85.
Gheorghe, Gh. 92.
Gheorghiu, A. 184.
Ghepeţchi, Emelian 271.
Gherasim [Clipa], episcopal Huşilor 222.
Ghibu, Onisifor 282, 284, 294, 295, 296.
Ghileţchi, Gh. 199.
Glad, principe transilvan 311.
Glasgow 175.
Glavce, Mihail 225.
Glinjeni 193.
Glodeni 192, 193.
Gobjilă, Vasile 224.
Goga, Octavian 239, 240.
Gogeanu, P. 92.
Gogol 138.
Golos bessarabskoi ţerkvi, publicaţie periodică basarabeană 219.
Golovko, L. V. 8, 162.
Goluboe 192.
Gomez Carrillo,Enrique 180.
Gonzalèz-Hontoris, Manuel 180.
Gorbaciov, M. S. 266.
Górka, Olgerd 60.
Gorovei, Ştefan 14, 34, 35, 60, 77.
Gotha 76.
Goţi 4, 86.
Graiul Sîngelui, organizaţie anticomunistă în România 203.
Graur, Valeriu 198.
Greci 4, 12, 56, 63, 172, 181.
Grecia 10, 298.
Grégoire, H. 309.
Gregoras, istoric bizantin 52, 53, 55, 59.
Grigoraş, Nicolae 36, 77, 297.
Grigore Ureche 19, 22, 35, 297, 303, 316.
Grigore Ţamblac 297.
Grigorie al XI-lea, papă 30.

Grigoriopol 90, 94.
Grinfeld, N. E. 133.
Grosu, Ecaterina 217.
Grosu, Pavel 292.
Grosu, Ştefan 217.
Grousset, R. 51, 61, 309.
Grumel, V. 309.
Guboglu, Mihail 21, 65.
Guciujna, Pavel 224.
Gurie Grosu [Gheorghe Grosu]3, 5, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 272, 273, 274, 291, 297.
Gumiliov, Lev 49.
Guvernul Provizoriu al Rusiei 132.
Gwagnino, Alexandro 79.
Gyóni, M. 76, 77, 308.
Györffy, G. 83.

H

Habsburgi, dinastie în Sf. Imperiu Roman şi în Austria 181.
Haemus 23, v. şi Munţii Balcani.
Halici [Halici-Volînia], cnezat 47; v. şi Galiţia.
Halippa, Ioan 8, 299.
Hallipa, Pan. 98, 104, 107, 122, 185, 227, 240, 243, 274, 289, 291, 292, 295, 299, 300.
Halperin, Ch. J. 59.
Hanatul Crimeii 16.
Hanaţki, C. 8.
Haneş, Petre 274.
Harea, Vasile 282, 286, 287, 292, 293.
Hartia, Constantin 271.
Harting, general rus, guvernator al Basarabiei 275.
Hartmannwillerkopf 231, 234.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 11, 13, 14, 21, 25, 26, 27, 31, 37, 38, 65, 66, 72, 82, 86, 297, 318.
Helespont 55.
Hero: v. Aron Vodă.
Herson [Kherson] 126, 177, 218, 276.
Herţa 91, 93.
Herţa, Vladimir 225.
Hierassus 9, 15, 17, 29, 68, 75; v. şi Prut.
Hitler, A. 93, 101.
Hînceşti 149.
Hîncu, mănăstirea 16, 298.
Hîncu, Ion 47.
Hîrbovăţ, mănăstirea 3, 210, 211, 212, 213, 216.
Hîrjauca, mănăstire 226, 227, 298.
Hlihor, C. 93
Hoarda de Aur 18, 44, 51, 52, 59, 60, 61, 83.
Holban, Eugen 96.
Holban, Maria 31, 43.
Holban, Theodor 91.
Hopkins, John 175.
Horsley, John 68.
Horstmann, diplomat german 185.
Hösch, E. 48, 66.
Hotin 91, 94, 134, 150, 163, 217, 222.
Hotnog, T. 85, 86.
Huni 86.
Hurmuzachi, Eudoxiu 30, 41, 318.

I

Ialomiţa 26, 27, 31.
Ialoveni 271.
Ialpug, rîu 16, 17, 19, 92.
Iancu de Hunedoara [Ioan Huniady; Huniade] 37, 80, 81.
Ianover, M. I. 13, 64.
Ianovschi, Al. 272.
Iaşi 7, 15, 18, 38, 45, 48, 50, 60, 67, 69, 76, 95, 127, 138, 146, 160, 183, 185, 215, 219, 236, 287, 289, 291, 295, 299, 301, 307, 311, 314.
Iaţimirski, Alexandr 8.
Ieremia M ovilă, domn al Moldovei 19.
Ignat, G. 32, 67.
Ignatovici, Iustin 272, 273.
Igor, cneaz rus 46, 47.
Ilhan 234.
Ilie [Ilieş], domn al Moldovei 81
Iliescu, Octavian 40, 43, 53, 57.
Imperiul Bizantin 42, 46, 49, 52, 53, 77; v. şi Bizanţ.
Imperiul Otoman 15, 42, 79, 117, 251.
Imperiul Rus[Ţarist] 8, 46, 91, 100, 103, 104, 106, 113, 116, 165, 257, 275; v. şi Rusia.
Inculeţ, Ion 6, 98, 107, 122, 131, 134, 149, 156, 185, 274, 282, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293.
Inculeţ, Teodor 106.
India vedică 263.
Innsburck 7.
Inochentismul 103.
Insula Şerpilor 40; v. şi Leuke.
Ioan de Sultanieh, arhiepiscop monofizit în Siria 43.
Ioan al II-lea Comnenul 50.
Ioan al VIII-lea Paleologul 73, 74, 75, 77.
Ioan Asan al II-lea 76.
Ioanichie, episcop 214.
Ioan Vodă cel Viteaz (cel Cumplit) 317.
Ioasaf Luca 297, 298.
Ion Neculce 20, 297, 298, 316, 317.
Ionaşcu, I. 92.

Ionescu-Şişeşti, Gheorghe 137.
Ionescu, Take 182.
Ioniţă, Ion 324.
Iorga, Nicolae 11, 12, 15, 18, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 89, 91, 105, 161, 182, 203, 227, 240, 243, 278, 279, 280, 281, 289, 291, 301, 308, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 318, 319.
Iosif, patriarh al Constantinopolului 53.
Iosipescu, Sergiu 21, 29, 30, 34, 42, 43, 54, 56, 65, 69.
Isaac al II-lea Angelos 54.
Isaccea 50, 51, 52, 60.
Ishtar, zeitate babioniană 262.
Isis [Isida], zeitate egipteană antică 264.
Ismail 10, 54, 73, 92, 94, 150, 275.
Israel 255.
Istrati, general 134.
Istrati, Eugenia 282.
Istros (Istru) 10, 27, 28, 29, 49, 50, 75v. şi Dunăre.
Itkis, M. 283.
Italia 43, 164, 187.
Italieni 50.
Iuga [Gheorghe], voievod 34, 35, 37.
Iurghevici, V. N. 320, 321.
„Iuriev", agent KGB sub acoperire 211, 215.
Iusupov, Felix 230.
Ivanco, fiul lui Dobtorici 56, 57.

Î

Înalta Poartă 34, 59, 90; v. şi Poarta Otomană.
Îndreptarea, publicaţie periodică ieşeană din 1918 97.

J

Janko din Charnkow 85.
Japonia 166, 187.
Jarcuţki, I. 91, 92.
Jenkins, R. J. H. 45.
Jidovski, P. 8.
Johnson, Douglas 115.
Jones, P. 48.
Jura 192.

K

Kaba, John 157.
Kalmuci 162.
Kareţki, A. 112.
Karîşkovski, P. O. 46, 54.
Karpov, V. N. 51, 52.
Kasso[Casso], Leon 8, 143, 162, 274.
Kavsan, N. C. 133.
Kazani 118.
„Kazanţev",agent KGB sub acoperire 211, 215.
Kekaumenos, istoric bizantin 76.
Kelllogg, Frederick 301, 302, 303.
Keppen, R. 107.
Kerenski, A., prim-ministru al Guvernului Provizoriu al Rusiei în 1917 289.
KGB, abreviativ al denumirii în ruseşte a Comitetului pentru Securitatea Statului din URSS 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 216.
Kierman 10, v. şi Cetatea Albă.
Kiev 47, 59, 60, 98, 127, 183, 218, 286.
Kilia 40, 43; v. şi Chilia.
Kinnamos, Ioan 51.
Kirghizi 162.
Kiriţescu, Constantin 182.
Kisselev, general 143.
Kliucinik, A. G. 316.
Kociubinski, Al. 316.
Kogan, Moisei 247.
Kogălnicedanu, Mihail 329, 321, 322.
Kojemeakin, Gh. 197.
Kolceak, A. V., amiral rus 114.
Köln 66.
Korne, Michel 313.
Kosovo, bătălia de la din 1389 33, 58.
Kozicki, R. J. 85.
Krakow 86; v. şi Cracovia.
Kravcenko, A. A. 316.
Kremlin 191, 255, 258, 312.
Krestinski, diplomat sovietic 112, 116.
Kriege, Johann 185, 186.
Kropotkin, V. V. 54.
Krupenski, Alexandr 113, 180.
Krzyzanowski, J. 85.
Kuciuk-Kainargi, tratatul de la ~ 90.
Kühlmann, J. von 186.
Kuniţa, N. 44.
Kuniţki, Piotr 8.
Kurdinovski, Vasile 8.
Kut-el-Amarna 171.
Kutuzov, M. I. 91.

L

Lacour-Gayet, Georges 157, 168.
La Bessarabie, publicaţie la Paris 159.

La France, cotidian francez la începutul sec. al XX-lea 165.
Lalovskaia, Elena 206.
Lancing, Robert 112, 115.
Lantier, Lucien 5, 176, 177, 179, 230, 232, 233, 234.
Lapedatu, Al. 318.
Lapidge, M. 85.
Larga 192.
Larina, O. V. 50.
Laroche, reprezentantul Franţei la Conferinţa de Pace de la Paris 114.
La Rochelle, galerie de artă 231.
Laşkov [Laşcu], Nicolai 8, 162.
Laşcu, Luca 271.
Latîşev, V. V. 321.
Laurent, V. 54.
Lausanne 174.
La Vie, publicaţie la Paris 159.
Lăpuşna, ţinutşi aşezare 18, 67.
Lăzăreanu, E. 31.
Lăzărescu, G. 4 3, 74.
Lebedev, Pavel, arhiepiscop al Basarabiei 103, 271, 275, 276.
Lebunion, bătălia de la 50.
Le Figaro, publicaţie franceză 170.
Leiden 49, 51, 80.
Leipzig 45, 76, 82, 86, 162, 247.
Lelewel, J. 86.
Lemberg 37.
„Lembergeni" 37; vezi Lioveni, Poloni.
Lenin, V. I. 183.
Leningard 47.
Leova 11.
Letoni 103.
Leucopolis [Leucopolichni] 28.
Leuke 40; v. şi Însula Şerpilor.
Leunclavius, Johannes 13, 75, 77, 83.
Levant 53.
Levantini 172.
Libéral, pubicaţie spaniolă 180.
Libertatea, post de radio 197, 202.
Lichtenberger, André 181.
Licostomo 38, 43, 44, 45, 51, 54, 57.
Lierski, J. J. 85.
Le Rider, J. 257.
Lieven, D. C. B. 49.
Liga Naţiunilor 188.
Lihaciov, Dmitri 49.
Lion (Lyon) 75.
Lipcani 194, 195.
Lipsiae [Leipzig, Lipsca] 84, 86.
Litavrin, G. G. 45, 46, 63, 76.
Lituania 56, 59, 60, 78, 165; v. şi Cnezatul Lituaniei.
Lituanieni [Litvani] 27, 28, 86, 87.
Liubarski, I. N. 48, 50, 76.
Londra [London] 46, 48, 67, 176, 180.
Lord, expert american la Conferinţa de Pace de la Paris 115.
Lorena [Lorraine] 158, 159, 160, 168, 170, 171, 181.
Lorenz, Konrad 257.
Lovinescu Eugen 95.
Lozova 271, 286.
Lozovanu, Eugen 308, 312, 313.
Lublau 54, 78, 79.
Luca, Cristian 324.
Ludovic de Anjou 30, 60, 61.
Luminătorul, revistă basarabeană 219, 224, 294.
Lungu, V. N. 282.
Lupan, Ilie 201.
Lupaş, Ioan 301.
Lwow 85, 86.

M

Macedonia 76
Machado, Bernardino 181.
Macrides, R. J. 76.
Madgearu, Al. 42.
Madrid 85, 172, 179, 180.
Magdalino.P. 49.
Magoulias, Harry J. 51.
Magocsi, P. R. 46, 48.
Mainichi, publicaţie japoneză de prestigiu de la începutul sec. al XX-lea 166.
Malinovski, N. 47.
Majadahonda, organizaţie basarabeană antisovietică 201.
Mamai, han mongol 61.
Mana 192.
Mancherman (Akkerman? Kiev?) 60.
Mangop 87.
Manuel al II-lea Paleologul 73.
Manuel I Comnenul 51, 54.
Marchevici, V. I. 261, 263.
Marea Britanie 187.
Marea Egee 64.
Marea Neagră (Marea cea Mare) 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 75, 78, 87, 90, 92, 93, 94, 187, 236, 250, 260, 262, 310, 311,

313, 316, 319, 324.
Marea Valahie 74, 75, 76; v. şi Valahia Mare.
Marghiloman, Alexandru 107, 121, 122, 135, 183, 185, 225, 290, 291.
Maria Pelivan 285.
Marile Puteri Aliate [Occidentale] 101, 109, 111, 114, 115; v. şi Puterile Aliate; Antanta.
Marineţ 91
Marmonier, Stéphanie 230.
Marquis de Lema 179.
Martonne, Émile de 157, 166.
Matei Corvin 81.
Mateevici, Alexei 104, 243, 274, 291.
Mateus Praetor 63.
Maura, Antonio 179.
Mavrodin, Constantin 156, 158, 159, 160, 167, 170, 176, 179, 181.
Maxim, Mihai 34, 59.
Maximilian al II-lea, împărat al Sfîntului Imperiu Roman 24.
Mălai, Anatolie 214, 216.
Mălăeşti 90.
Măzăreanu, Vartolomeu 297.
Mediterana, marea 44, 50, 55, 251, 310, 319.
Mehedinţi, Simion 188, 189.
Mehmed [Mohamed] al II-lea 80, 319.
Mehmet, M. I. 91.
Meletie[Istrate], episcopal Huşilor 222.
Melgar, Francisco de 172.
Melissenos, Macarie 74.
Memoria, revistă bucureşteană 197.
Menumorut, principe transilvan 311.
Mesembria 59.
Meteş, ofiţer ardelean în Basarabia 286.
Mexic [Republica Mexicană] 167, 176.
Mexico 175.
Meyendorff, J. 48, 52, 54.
Michigan 51.
Mickūnaitė, G. 79.
Mihai Viteazul 21, 50, 65.
Mihail Siriacul 49.
Mihail al VIII-lea Paleologul 52, 53, 54.
Mihail[ovici], Paul 104, 297, 298, 299, 300, 301.
Mihail, Eugenia 298.
Mihail, Zamfira 298, 301.
Mihailovski, N. C., om de cultură rus 162.
Mihăescu, H. 74.
Mihăieş, Mircea 238.
Milcov 30, 38.
Minea, Ilie 297, 301.
Minsk 162.
Mircea cel Bătrîn 21, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 58, 59, 61, 65, 66, 67, 68, 78.
Miron Costin 18, 19, 20, 22, 23, 25, 89, 297, 316.
Mironescu, C. S. 37.
Mischevca, V. 91, 92.
Misia (Moesia) 10.
Misieni (moesieni) 10.
Misionarul, publicaţie periodică basarabeană 217, 219.
Mişcarea Naţională de Rezistenţă, organizaţie anticomunistă în România 203.
Mitilineu, ministru al justiţiei 141,142.
Mizia 23, 59; v. şi Misia, Moesia.
Mîndreşti 204, 205.
Mînzăteşti 199.
Moisiu, Vasile 162, 274.
Moisuc, Viorica-Pompilia 184.
Moldova (veche, de pînă la 1812),Principatul Moldovei 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14 , 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 95, 102, 103, 110, 117, 143, 159, 163, 164, 166, 171, 173, 179, 184, 185, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 209, 211, 212, 214, 215, 217, 218, 250, 253, 254, 258, 262, 271, 278, 279, 283, 293, 304, 305, 306, 310, 316, 317, 319.
Moldova [Moldova sovietică] 5, 6, 15, 247, 258, 266, 268.
Moldova de Jos 10, 15, 27.
Moldova de Sus 10.
Moldovalahia [Moldovlahia] 75, 76.
Moldovanu, Dragoş 69, 71, 73.
Moldovanul, ziar basarabean 219, 224.
Moldoveni 10, 24, 28, 61, 69, 102, 103, 104, 106, 108, 110, 111, 117, 118, 119, 125, 126, 127, 129, 136, 139, 142, 147, 149, 150, 155, 162, 177, 178, 179, 255, 256, 259, 284, 294, 315, 321.
Moldoviţa 38.
Momigliano, A. 309.
Moncastro [Maurocastro] 10, 12, 41, 61, 87, 320; v. şi Cetatea Albă.
Mongoli 12, 41, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 84, 85, 88, 304.
Morariu, Lecca 299.
Moraru, C. 217.
Moravcsik, Gy. 45, 308.
Moroşanu, Mihai 198.
Moruzeştii 91.
Moruzi, D. 161.
Moscova 8, 9, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 76, 80, 90, 91, 98, 138, 195, 198, 210, 215, 216, 234, 242,

243, 253, 257, 289, 314.
Moxa, Mihail 317.
Mrejeriu, L. 184.
München 48.
Muntele Atos 298.
Munteni 10, 24, 42.
Muntenia 10, 12, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 36, 41, 67, 69, 75, 77, 80, 81, 82, 103, 161.
Murafa, Andrei 225.
Murafa, Simion 104, 225, 243, 291.
Mugescu, Bogdan 251.
Murgoci, Gheorghe 103, 107, 137.
Murzakevici, N. 8, 316, 318.
Mussurov, A. I. 50.
Muşat, Mircea 112.
Muşatinii 14, 34.
Muzeul de Antichictăţi al Pontului Scitic din Chişinău 321.
Muzicescu, Gavril 297.

N

Nadzveţki, A. 8.
Nakko, Alexei 8.
Naniev. P. I. 316.
Napoleon al III-lea 171.
Naruszewicz, Adam 86.
Nasonov, A. N. 47.
Naumov, E. P. 47.
Năstase, Dumitru 313.
Năstase, Gheorghe 299.
Năsturel, Petre Ş. 21, 65, 313.
Neaga, Ioan 271.
Neaga, Teodor 225.
Neagu, Fănuş 237.
Neagu, M. 45.
Neamţ, mănăstirea 214, 298.
Neamţ, oraşul 38.
Neamţu, Vasile 312.
Negru, boier din Bîrlad 38.
Nehring, K. 66.
Nektarie, arhiepiscop al Chşinăului şi Moldovei 211, 212, 214, 215, 216.
Nemişescu, Ioan 82.
Neuchâtel 43.
Neuilly-sur-Sene, tratatul de la ~ 188.
New Haven 48, 49.
New Jersey 48, 52, 59, 67, 79.
Newman, B. 108.
New York 7, 48, 54, 67, 68, 76, 108.
Nicodim [Munteanu], patriarh al României, fost arhiepiscop al Basarabiei 217, 222.
Nicol, D. M. 44, 53, 74.
Nicolae Alexandru, domn al Ţării Româneşti 27, 30, 42.
Nicolae Costin, cronicar 80.
Nicolae, Eugen 324.
Nicorescu, Paul 318, 320, 323.
Nietzsche, Fridrich 237.
Nike, zeiţa victoriei la grecii antici 264.
Nikolai al II-lea, ţar rus 118, 294.
Nimoreni 217.
Nipru 68, 300.
Nistor, Ion 9, 21, 29, 65, 92, 273, 274, 281.
Nistru 3, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 29, 30, 31, 39, 40, 44, 46, 47, 50, 56, 58, 60, 63, 64, 65, 68, 69, 73, 75, 80, 83, 86, 88, 90, 93, 94, 95, 98, 100, 110, 123, 133, 150, 164, 167, 168, 171, 173, 183, 184, 186, 187, 243, 245, 272, 274, 276, 281, 296, 305, 312, 313, 315, 316, 318, 319.
Nistrul de Jos 50.
Nistrul Mijlociu 50.
Niţă, Teodor 271.
NKVD, abreviativ al denumirii în ruseşte a Comisariatului Norodnic al Afacerilor Interne al URSS 200, 205.
Nogai 17, 18; v. şi tătarii nogai.
Nogai, mare han tătăresc 18, 51, 52, 56, 60.
Noica, Constantin 189.
Notarul Anonim [Anonimus] 311.
Noul Neamţ, mănăstirea 3, 211, 213, 214, 215, 216, 218, 221, 298.
Nour, Alexis 107, 127.
Novocerkask 218.
Novogheorghievsk 126.
Novgorod 47.
Novoselţev, A. P. 46.
Nufăru 46.
Nymphaeum, tratatul de la ~ 54.

O

Obolensky, D. 46, 49.
Occident 49, 203, 245, 252, 314.
Oceakov 90, 276.
Ochiu Roş 192.
Odesa 5, 44, 54, 101, 113, 125, 126, 131, 134, 141, 144, 176, 183, 230, 234, 276, 290, 299, 318, 320, 321.
Odobescu, Vasile 204, 206, 207, 208.
Olanda 251.
Olăneşti 261.
Olbia 320.
Oleg, cneaz rus 46.

Olgerd, cneaz lituanian 59.
Oleinik, A. 211, 212.
Olt 24, 83, 84.
Olteni 69.
Oltenia 69, 83, 238.
Olviopol 276.
Omut 91.
Onciul, Dimitrie, 13, 21, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 65, 82.
Oppremann, Manfred 64.
Orhei 94, 192, 194, 195, 201, 243, 245.
Orheiul Vechi 61.
Orient 68, 174, 180, 181, 314.
Orientul Apropiat 298.
Osiris, zeitate antică egipteană 264.
Osvadă, ofiţer ardelean în Basarabia 286.
Oţel, Ion 201.
Ovcinnicova [Pelin], Valentina 215.
Ovidiopol 90, 276.
Ovidius 63, 98.
Oxford 46, 76, 175.

P

Pachymeres, G. 52, 53, 76.
Pacific, oceanul 310.
Palauzov, Spiridon 8.
Pall, Fr. 81.
Panaitescu, P. P. 14, 18, 19, 20, 23, 34, 35, 36, 37, 44, 73, 252.
Pandrea, Petre 6
Panticapeia 320.
Panţir, deputat in Sfatul Ţării 133.
Papacostea, Şerban 21, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 54, 59, 70, 77, 78, 79, 81, 83, 316.
Parasca, Pavel 31, 60.
Parfenie, Constantin 219.
Parhomovici, Andrei 272.
Parhomovici, Iosif 272.
Paris 3, 4, 5, 68, 92, 103, 162, 167, 172, 173, 176, 179, 230, 231, 232, 234, 235, 243, 281.
Partidul Democrat Agrar (PDA), organizaţie besarabeană antisovietică 201, 202, 204, 206, 207.
Partidul Libertăţii, organizaţie basarabeană antisovietică 201, 203, 208.
Partidul Naţional Moldovenesc 150, 218, 224, 240, 295.
Pasat, Valeriu 198, 210, 211, 215, 216.
Paszkiewicz, H. 67.
Patapievici, H.-R. 245.
Patrimoniu, revistă istorică basarabeană 285, 313.
Pavel, Maria 152.
Păcurariu, Mircea 298.
Păduraru, Teodor 299.
Păscăluţă, Ion 292.
Pătroiu, Ion 111, 112, 114, 187.
Pârvan, Vasile 308.
Pecenegi 4, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 64, 87, 161.
Pelecier, Claude-Joseph 170, 171.
Pelivan, Ioan 104, 112, 113, 132, 153, 156, 157, 158, 159, 168, 225, 227, 230, 233, 234, 235, 243, 274, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 295, 297, 299.
Penda, O. I. 90.
Peninsula Balcanică 13, 52, 58, 59, 65, 76.
Pennick, N. 48.
Peoni 28.
Pera 57, 319.
Pereiaslaveţ 46, 47.
Pereni 206.
Peresecina 271.
Pereţ [Perets], jurist român 143.
Peribleptos, mănăstire în Constantinopol 53.
Perrie,M. 49.
Pest[a] 86; v. şi Budapesta.
Petrescu, Camil 297.
Petrescu, Gh. 92.
Petrograd 131, 162, 234, 289, 290, 293.
Petrovici, Ion 297.
Petru al II-lea, domn al Moldovei 80, 81.
Petru Aron 67, 81.
Petru cel Mare 49.
Petru Muşat, voievod 34.
Petru Rareş 18, 71.
Petru Vodă Şchiopul 317.
Philadelphia 53.
Philippide, Alexandru, lingvistul 7, 76.
Photius, patriarh al Constantonopolului 45, 49.
Piaseczynski, L., cronicar polon 19.
Piatniţki, Iacov, arhiepiscop al Basarabiei 219.
Piatra-Neamţ 184.
Pinon, René 166, 167.
Pirenne, Jacques 309.
Pirogan, Vadim 198.
Pîntea, Gherman 128, 132, 281, 288.
Plămădeală, Antonie 297.
Plămădeală, Mihail 272, 273.
Ploieşti 50.
Poarta Otomană 33, 34, 58; v. şi Înalta Poartă.
Podenzolo, Antonio de, notar genovez din Chilia 53.
Podolia 59, 81.
Podunavia 31, 32, 66.
Poiana Mărului (Buzău), schit 298.

Pokrovski, I. A., jurist rus 143.
Polevoi, L. L. 21, 41, 65.
Poloni, polonezi 19, 87, 161, 165.
Polonia 12, 13, 19, 36, 40, 56, 58, 85, 86, 114, 181.
Pont 15, 17, 51, 310; v. şi Marea Meagră.
Pontul Euxin (Pont) 10, 23, 28, 29, 55, 63.
Popa, Marcel 318.
Popa-Lisseanu, G. 9, 14, 21, 29, 65, 76, 77.
Popenchi 206.
Popescu, P. D. 21, 32, 65, 67.
Popescu-Moşoaia, D. 228.
Popescu-Spineni, M. 43, 54.
Popovici, Constantin 219, 272, 273, 297, 298.
Popovschi, Alexandru 271.
Popovschi, Nicolae 103, 217, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 300.
Porfirogenetul, Constantin 45, 46, 47, 48.
Porţile de Fier (Poarta de Fier) 23.
Postică, Elena 198, 199, 201.
Postică, Gheorghe 47, 50, 51.
Poznan 86.
Prahniţki, deputat în Sfatul Ţării 133.
Pray, G. 82.
Preda, Marin 237, 238, 247.
Prezan, general 116, 133.
Pricop, A. 112.
Primul Război Mondial 5, 182, 188.
Princeton 175.
Principatele Dunărene[Române] 8, 25, 26, 65, 102, 103, 171, 303.
Pripiceni, mănăstirea 213.
Prislava 46.
Prodan, David 312.
Prut 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 25, 29, 30, 31, 39, 44, 47, 56, 58, 63, 64, 65, 69, 71, 73, 75, 80, 83, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 100, 103, 104, 110, 149, 150, 163, 164, 168, 171, 183, 197, 214, 233, 236, 238, 241, 243, 244, 250, 257, 258, 271, 272, 273, 274, 281, 287, 289, 294, 295, 296, 300, 312, 313, 324.
Psellos, Mihail 48, 49.
Pugăceni 90.
Puşkin, A. S. 139, 162.
Puterile Aliate [Aliaţii; Antanta] 100, 109, 115, 116.
Puterile Centrale 96, 105, 182; v. şi Centralii.
Putna, mănăstirea 80, 298, 316.
Putna, ţinutul 21, 29, 65, 69.

R

Rabinovici, R. 308.
Rachitna 91, 163
Racoviţă, C. 60.
Racoviţă, Dimitrie 297.
Radu Negru 13.
Radu I Basarab 25.
Radu al II-lea, zis Prasnaglava 25.
Radu, M. 90.
Radu Popescu 17, 19, 20, 35, 317.
Rafalovici, I. A. 47.
Rahmaninov, fratele compozitorului 230.
Rásonyi-Nagy, László 83, 308.
Raşcu, Gheorghe 297.
Rauta, Aurelio 313.
Razim, lacul 46.
Răciula 210.
Răileanu, Nicolae 320, 321, 322.
Răscăuţi 91.
Recea-Slobozia 193.
Reconquista 251.
Regatul Român 101, 102, 105, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 136, 141, 147, 152, 155, 225.
Reichersdorffer, Georg 18.
Renan, Ernest 258.
Renauld, E. 48.
Reni 54.
Republica Moldova 7, 197, 203, 247, 250, 252, 278, 314, 323.
Republica Democratică Moldovenească 100, 105, 108, 110, 113, 120, 149, 150, 152, 153, 160, 183, 218, 219, 221, 224, 225, 252, 291.
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească 5, 7; vezi şi RSSM, Moldova, Republica Moldova.
Reuseni 81.
Revue hebdomadaire, publicaţie franceză 171.
Revue Mondiale, publicaţie franceză 173.
Rezachevici, Constantin 14, 39.
Riasanovsky, N. V. 49.
Riazani 162.
„Ribbentrop-Molotov", pactul 93, 101, 116.
Riccio [Ritius], Michele 86.
Rigveda, operă literară a Indiei antice 263, 264.
Riha, Th. 49.
Rîbniţa 94, 192, 206.
Rîmnicu-Sărat 95.
Rjavinţi 91.
Rochitna Neagră 91.
Rokai, Peter 308.
Roman, oraşul 38.
Roman I Muşat, voievod 34, 35, 36, 37.
Roman, Petre, istoric, arheolog 324.
Romani 4.
Romanov, dinastie rusă 181.
Români 4, 12, 15, 23, 24, 25, 28, 30, 45, 48, 50,

63, 76, 83, 84, 85, 88, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 115, 118, 123, 143, 149, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 181, 188, 245, 253, 254, 304, 306, 307, 312; v. şi Români moldoveni; Români basarabeni.
Români basarabeni 162,163, 164, 245, 253.
Români moldoveni 107, 108, 110.
România 3, 5, 9, 14, 32, 43, 53, 67, 69, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130,131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 159, , 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 203, 218, 219, 220, 221, 229, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 244, 247, 250, 252, 273, 282, 286, 289, 291, 292, 294, 295, 302, 303, 308, 309, 313, 320.
România literară, revistă bucureşteană 238.
România Mare 96, 114, 118, 119, 136, 168, 171, 173, 175, 177, 181, 188, 189, 190, 233, 292.
România Nouă, publicaţie românească în Basarabia, în 1918 289.
Romier, Lucien 217, 222, 243, 245.
Rosetti, Al. 297.
Rosetti, R. 37
Rosovlahia 76; v. şi Moldova, Moldovlahia etc.
Rostov-pe-Don 92.
Roşca, Ştefan 207.
Roşu 192.
RASSM [Republica Autonomă SovieticăSocialistă Moldovbenească] 93, 94.
RSS Moldovenească [RSSM] 93, 94, 191, 194, 210, 212.
Rucăr 38.
Rudiev 132, 133.
Runciman, Steven 53, 81.
Rus, Ionas 101, 108.
Rusia 5, 8, 25, 46, 47, 48, 49, 59, 67, 90, 91, 92, 93, 96, 100, 101, 102, 108, 110, 111, 115, 117, 118, 120, 121, 127, 131, 143, 148, 152, 153, 154, 157, 160 161, 164, 165, 166, 173, 175, 176,177, 182, 183, 185, 186, 187, 191, 194, 218, 230, 234, 240, 243, 252, 255, 270, 271, 277, 286, 293, 295, 296, 314; v. şi Imperiul Rus.
Rusia kieveană 48.
Rusia sovietică 9, 101, 300; v. şi URSS.
Russkoe slovo, publicaţie în Rusia ţaristă 163.
Russev, Eugeniu 297.
Russev, N. D. 50.
Ruşi 21, 27, 46, 48, 51, 53, 103, 107, 108, 113, 114, 115, 118, 138, 139, 157, 161, 162, 163, 164, 165, 172, 177, 180, 222.
Ruteni 86, 87.

S

Sabia Dreptăţii, organizaţie basarabeană antisovietică 201, 202, 203.
Sadoveanu, Mihail 243, 245, 300.
Saint-Aulaire, diplomat francez în România 116, 133.
Saint-Germain-en-Laye, tratatul de la ~ 167, 188.
Salonic 171.
Sambucus, Ioannes 40, 64.
Samovka 218.
Samson, Emmanuel 230.
Sandomir 86.
Sankt Peterburg [Peterburg] 8, 46, 47, 50, 51, 52, 76, 91, 103, 243, 320, 321.
Sarmaţi 27, 28.
Sarniţcki[Sarnicius], Stanislav 13, 23.
Sarret, consul francez în Chişinău 136.
Sasîc, lacul 16.
Sava, Aurel 297.
Savenko 113.
Savinkov 113.
Saymour, expert american la Conferinţa de Pace de la Paris 115.
Sărăţica 92.
Schina, M. C. 282, 297.
Schramm, Gottfried 308.
Sciţi 4, 52, 63.
Scodigor, Ion 271.
„Scurtu", agent KGB 211.
Scurtu, Ioan 93, 282.
Secară, Nicolae 286.
Secu, mănăstirea 298.
Secureni 150.
Sedlar, J. W. 56.
Selim al III-lea, sultan turc 18.
Seliozkin, autor de manuale de geografie 162.
Semigradov, Dimitrie 225, 243.
Semionov, P. P. 243.
Semler, J. S. 86.
Serbia 8, 162, 251.
Seton-Watson, R. W. 34, 58.
Setton, K. M. 53.
Sevastopol 126.
Severin 24, 25, 26, 28, 30, 31.
Sewter,E. R. A. 48, 49.
Sf. Constantin şi Elena, biserică în Chişinău 298.
Sfatul Ţării 6, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 105, 106,

107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 146, 148, 149, 152, 154, 160, 183, 184, 187, 218, 224, 225, 252, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 293, 299.
Sfatul Ţării, ziar, organ al parlamentului basarabean din 1917-1918 217.
Sf. Gheorghe, braţ al Dunării 46, 57.
Sfîntul Imperiu Roman 13.
Simedrea, Tit 297.
Sigismund de Luxemburg 78, 79.
Silistra 25, 27, 31, 33, 58, 59, 66;v. şi Dîrstor.
Simferopol 16.
Simion, Eugen 239.
Sinadino, Pantelimon 290.
Sinie Vody 56, 59, 60.
Sineşti 199, 271.
Sinikovski, Valdimir, arhiepiscop al Basarabiei 219, 220, 221.
Sinodul Român 138, 139.
Siret, rîul 27, 30, 31, 38, 47, 50, 68.
Sîngerei 195.
Sîrbi 178.
Sîrbu, Valeriu 45, 324.
Sîrcul, Polihronie 8.
Skalkovski, A. A. 8.
Skutariotes,Teodor 51.
Slatina 38.
Slavi 4, 45, 46, 47, 48, 59, 61, 321.
Slobozia 94, 192.
Slonim, M. 113.
Sluşanschi, Dan 6, 10, 64.
Smolensk 218, 222.
Soborul Vechi din Chişinău 298.
Societatea de Istorie şi Antichităţi din Odesa 318, 320, 321.
Sofia 46.
Soliman Magnificul, sultan turc 181.
Soljeniţîn, Alexandr 257.
Soloviov, S. M. 47.
Somersvell, D. C. 151.
Somme 171.
Sommersberg, F. V. 82, 84, 85, 86.
Sorbona, universitatea 166, 168, 172, 324.
Soroca, ţinutul şi oraşul 18, 94, 184, 237, 245, 286.
Spandouginos, Th. 44.
Spania 169, 170.
Spaso-Avramiev 218.
Spector, S. D. 185.
Sphrantzes, Georgios 73, 74, 75, 76, 77.
Spielvogel, J. J. 61.
Spinei, Anatol 201.
Spinei, Victor 6, 9, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 29, 34, 38, 40, 42, 43, 45, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 65, 68, 89, 304, 305, 307, 308, 309, 310,311, 312, 314, 319, 324.
Stadniţki, Axentie 274.
Stalin, I. V. 5, 93, 101, 191, 202, 255.
Stancu, Zaharia 237, 238, 247.
Stari-Stambul 93.
Statele Unite 187; v. şi SUA.
Stavrat, Olimp, guvernator al Basarabiei 299, 300.
Stănescu, Eugen 47, 55, 59, 75, 76.
Stepa Nogaică 18.
Stere, Constantin 97, 98, 109, 134, 135, 182, 183, 287, 289, 292, 295, 296.
Stockholm 157, 169.
Stoicescu, Nicolae 39, 43, 73.
Stoian, S. 282.
Stokes, A. D. 46.
Stone, A. 51, 79.
Strabo 64.
Străşeni 194, 208.
Strijkovski, Maciej 47, 48.
Strasbourg 181.
Strîmtorile [Bosfor şi Dardanele] 310.
Stroeneţ 91.
Stroescu, Vasile 104, 105.
Sturdza, Alexandru Scarlat 297.
Sturdza, D. A. 92.
Sturdza, D. C. 92.
Sturdza, Scarlat 275.
Stuttgart 64.
SUA, Statele Unite ale Americii 5, 112, 115, 136, 187, 188, 301.
Suceava 38, 67, 68, 218.
Suedia 169.
Suhomlin-Ciobanu, I. 215.
Sulina, braţul Dunării 38, 44.
Sulzer, F. J. 40, 43, 64.
Sumanele Negre, organizaţie anticomunistă în România 203.
Sumarokov, Pavel 90, 276.
Suny,R. G. 49.
Sundhaussen, H. 66.
Surucean, Ion Cassian 320, 321, 322.
Suruceanu, Porfirie 204, 205, 206.
Susleni 192, 194.
„Sutele Negre” 257.
Suvorovo 54.
Sviatoslav, cneaz rus 46, 47, 48.
Svinin, P. P. 8.

Ş

Şaba, colonie franceză in sudul Basarabiei 163.
Şabuldo, F. M. 59.
Şalfeev, P. 52.
Şcoala Ardeleană 24.
Şcoala Basarabiei, publicaţie basarabeană 163.
Şendreni 50.
Şimanschi, Leon 32, 71, 81.
Şincai, Gheorghe 10, 12, 14, 24, 25, 63, 72.
Şişcanu, Ion 201.
Şlapac, Mariana 316, 320, 323.
Şoldăneşti 207.
Şoltoianu, Alexandru 198.
Şmidt [Shmidt], Alexandr 113.
Ştefan al II-lea 67, 81.
Ştefan cel Mare 10, 36, 37, 41, 60, 77, 81, 98, 164, 220, 276, 319.
Ştefănescu, Melchisedec 297.
Ştefănescu, Ştefan 21, 29, 30, 32, 34, 45, 56, 58, 59, 65, 298.
Ştefăneşti 286.
Ştefănucă, Petre 106, 243, 297.
Şterbescu 150.
Ştern, E. R. von 316.
Ştiuca, Ioan 224, 299.
Ştukenberg, I. F. 8.
Şvarţ, Mara 229.

T

Talabă 82.
Tanaşoca, N.-Ş. 49, 74.
Tanoviceanu, I. 319.
Taraclia 193, 261.
Taranski, I. I. 8.
Tarhon, Vasile 300.
Taşlîk 90.
Tataria [Tartaria], Mica Tatarie 27, 33, 34, 68, 89.
Taurisci 48.
Tălăeşti 192.
Tătari 4, 10, 17, 18, 19, 21, 26, 29, 30, 41, 43, 44, 45, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 68, 76, 84, 85, 89, 90, 91, 103, 118, 161.
Tătari giamboiluci 59.
Tătarii nogai 17, 18, 19, 20.
Tătaro-mongoli: v. Tătari; Mongoli.
Tăutu, Ilarion 205, 206, 208.
Tchaikovski 113.
Tchobanian, A. 167.
Teddington 46.
Teleneşti 194, 204.
Tenenti, Alberto 260.
Tentiuc, Ion 47, 48, 50, 54.
Teoctist, patriarh al României 217.
Teodor, D. Gh. 50, 324.
Teodor Svetoslav 56.
Teodorovici, V. 199.
Teotei, T. 74.
Tesalia 7.
Theodorescu, Răzvan 318.
Thunmann, Johann 16, 76, 80, 82, 84, 85, 88, 89.
Tigheci, Ţinut 11, 18.
Tighina 9, 14, 17, 18, 38, 67, 192, 248, 317.
Tihomirov, M. N. 46, 47.
Tihonov, L. 210.
Tiraspol 94, 192, 248, 276.
Titulescu, Nicolae 116.
Tiverţi 47.
Tîncabă 82.
Tîrgovişte 38, 87.
Tîrgşor 38.
Tîrnova, oraş în Bulgaria 11.
Tocilescu, Grigore 318.
Tokhta, han tătăresc 52.
Tolstoi, Lev 139.
Toma, protospătar şi arhonte al Chiliei 45.
Tomescu, Constantin 224, 287, 299.
Tompea, D. 185.
Tomsk 271.
Torino, pacea de la ~ 57.
Toronto 46.
Toxabă 82.
Toynbee, Arnold 251, 255, 309.
Tracia 52, 55, 58, 59, 63, 76.
Traci 64, 324.
Traian, împărat roman 180.
Traian, satul 11, 73.
Traian, valul 11, 73.
Transilvania 10, 69, 75, 80, 103, 117, 149, 171, 182, 183, 186, 188, 311.
Transnistria 69, 255, 257, 258, 299, 316, 324.
Travkin, S. N. 50.
Trofimov, Leon 224.
Troiţki, I. 76.
Trotuş 7, 38.
Tübingen 306.
Tudor [Melnic], Ştefan 203, 208.
Tula 162.
Turanici 19, 306.
Turci 10, 18, 19, 33, 55, 56, 58, 59, 70, 89, 90, 161, 178, 321.
Turcia 17, 73, 79, 81, 91, 114, 173, 183; v. şi Imperiul Otoman.

Turdeanu, Emil 297, 312, 313.
Turowski, K. J. 86.
Turunciuc, insula 50.
Tutoveanu, M. 164.
Tyras 10, 15, 17, 29, 75, 319, 322; v şi Nistru.
Tyszkewicz, conte ucrainean 158, 172, 173.

Ţ

Ţambula 193.
Ţanţu, Vasile 98, 243, 284, 291, 292.
Ţara Moldovei 19, 34, 35, 41, 59, 89, 92, 316, 317.
Ţara de Jos 10, 71.
Ţara de Sus 10, 71.
Ţara Muntenească 23, 24, 27, 28, 75, 83.
Ţara Românească 11, 13, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 88, 317;v. şi Valahia, Muntenia, Ţara Muntenească [Ţara Basarabilor, Ţara Basarabească, Basarabia].
Ţarigrad 48; v. şi Constantinopol.
Ţările Antantei 147; v. şi Antanta; Aliaţii; Puterile Aliate.
Ţările Baltice 114.
Ţările Române 7, 19, 24, 32, 34, 36, 41, 42, 43, 47, 53, 74, 83.
Ţeicu, Dumitru 314.
Ţigani 162.
Ţîganko, Vladimir 97, 107, 109, 113, 287.
Ţurcanu, Emanuil 206.
Ţurcanu, Ion 8, 92, 93, 105, 107, 109, 115, 153, 157, 184, 185, 187, 196, 197, 198, 201, 205, 210, 216, 255, 276, 283, 291, 314, 316.

U

Ucraina 7, 46, 71, 94, 111, 144, 173, 181, 183, 186, 258, 289.
Ucraineni 103, 161.
Ulici 47.
Ungaria 12, 30, 31, 37, 40, 41, 42, 51, 60, 68, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 84, 86.
Ungheanu, Mihai 239.
Ungheni 199.
Ungrovlahia 25, 31, 32.
Unguri 50, 78, 80, 304.
Uniunea Democratică a Libertăţii, organizaţie basarabeană antisovietică 201, 202.
Uniunea Sovietică 93; v. şi URSS; Rusia sovietică.
Untul, Macarie 272.
Uprava [Zemskaia Uprava] 137.
URSS 93, 112, 185, 202, 215, 216, 252, 258, 300, 314; v. şi Uniunea Sovietică; Rusia sovietică.
Ursu,Vera 206, 207.
Uvarov, A. 8.
Uzi 45, 49.

V

Vacherauville 231.
Vaida-Voievod, Al. 156.
Valahi, vlahi, volohi 10, 24, 28, 50, 63, 64, 76, 77.
Valahia [Walachia] 6, 8, 12, 23, 24, 25, 28, 33, 35, 40, 43, 70, 74, 76, 80, 81, 91, 92, 102, 103, 117, 143, 161, 271.
Valahia Mare 28, 74, 75, 76, 77; v. şi Marea Valahie.
Valahia Mică 75, 76.
Valul lui Traian de Sus 11, 68.
„Vandeea" 131.
Varlaam, mitropolit şi cărturar 220.
Varna, mitropolia 42, 57.
Varşovia [Warszawa] 47, 85, 271.
Varta, Ion 40, 92, 242.
Varta, Tatiana 40, 92, 242.
Vásáry, I. 44, 52, 56, 76, 89.
Vasilache, Vasile 208.
Vasile al II-lea Bulgaroctonul 48.
Vasile Lupu 19.
Vasilevski, V. Gh. 46.
Vasiliev, A. A. 46, 48.
Vasilievka 54.
Vataman, Paul 104.
Vatatzes, Ioan 53.
Vauchez, A. 85.
Văitoianu, Arthur 124, 135, 136, 145, 147, 148.
Vechiul Regat [al României] 96, 98, 182, 183, 185, 188, 189, 296, 300.
Vedele, opere literare şi mitologice ale Indiei antice 264.
Velicicovschi, Paisie 297.
Velikanova, M. S. 50.
Veltman, A. E. 8.
Veneţia 73, 250.
Veneţieni 54, 57, 78.
Verdun 171, 231.
Vergatti, R. Şt. 21, 39.
Vernadski, G. V. 48.
Versailles, tratatul de la ~ 167, 188.
Vescan, ofiţer ardelean în Basarabia 286.
Vesconte, Pietro 54.
Veyne, Paul 305.
Viaţa Basarabiei, revistă basarabeană 217, 240.

Viața romɐnească, revistă 160.
Vicina 42, 43, 44, 56, 317.
Viena [Wien] 40, 43, 64, 66, 116.
Vieru, Grigore 236, 238, 239, 240, 246.
Vighel', F. F. 8.
Vikingi 46.
Vilno [Wilnie] 85.
Vindobone [Viena] 82.
Visterniceni 271.
Vitold 78, 79.
Vîrtosu, E. 32, 67.
Vlad Ţepeş 37, 81.
Vladimir, mare cneaz rus 48.
Vladislav, rege al Ungariei 78, 79, 80, 81.
Vlaicu Vladislav, domn al Ţării Româneşti 30.
Vlasova, E. V. 320.
Vocea Americii, post de radio 202.
Voiculescu, Constantin 299.
Volga 162, 275.
Volontirovka 195.
Vopička, Charles 5, 114, 136
Vornicescu, Nestor 297.
Vornicenii Mari (Suceava), necropolă 298.
Voronţov, M. S., guvernator al Novorossiei şi Basarabiei 103.
Vrancea 21, 29, 65, 69.
Vulcăneşti 193.

W

Wagner, Richard 237.
Wallace, Hugh C. 155, 187.
Walford, Naomi 51
Walford, A. 85.
Washington 45, 56, 167.
Weigand, Gustave 162.
Weimar 66.
Westport 85.
Wilson, Woodrow 114.
Wisconsin 46.
White, Henry, expert american la Conferinţa de Pace de la Paris 115.
Wróbel, P. 85.

X

Xenopol, A. D. 21, 26, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 56, 59, 65, 66, 67, 73, 80, 168, 297.

Z

Zaborovschi, I. 14.
Zadnipru, Petru 247.
Zamă, Ioan 297.
Zamfirescu, Duiliu 3, 95, 96, 97, 98, 99, 243, 291.
Zaşciuk, A. 8, 107.
Zavoljie 41.
Zemstva în Basarabia 122, 127, 163.
Zeurino [Severin] 30.
Zingan, Andrei 201.
Zlatan [„Mordvinov", „colonelul Denis"], Simion 206, 208.
Zlatarski, W. N. 45, 46.
Zolotievka 192.
Zozulin, N. M. 8.
Zub, Alexandru 301, 302, 303, 321.
Zürich 174.